

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA TİCARET
(VIII-X. YÜZYILLAR)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

HAZIRLAYAN
Mehmet Ertan BAMYACI

ELAZIĞ-2017

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GENEL TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI

**BİZANS İMPARATORLUĞUNDA TİCARET
(VIII-X. YÜZYILLAR)**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

HAZIRLAYAN
Mehmet Ertan BAMYACI

Jürimiz, 04/07/2017 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans / doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. M. Beşir AŞAN
2. Prof. Dr. Bîrsel KÜÇÜKSİPAHİOĞLU
3. Prof. Dr. Ömer AYTAÇ
4. Yrd. Doç Dr. Fatma ÇAPAN
5. Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****Bizans İmparatorluğunda Ticaret (VIII-X. Yüzyıllar)****Mehmet Ertan BAMYACI****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı****Elazığ-2017, Sayfa: XIII+302**

İnsanlık tarihi ile başlayan ticaret, tarih boyunca farklı gelişim süreçleri yaşamıştır. Hayatın devamı için gerekli olan zorunlu tüketim ürünlerinin takası (trampa) ile başlayan bu süreç, günümüze gelindiğinde küresel bir boyut kazanmış ve dünya siyasetinin temel belirleyici unsurlarından biri halini almıştır. Başlangıçtan günümüze yaşamış olduğu gelişim sürecinde ticarete katkı sunan aktörlerden birisi ise Bizans'tır. Bir çağa damgasını vurmuş bu büyük imparatorluk, uygulamış olduğu ticaret politikaları ve ticarete kazandırmış olduğu müesseselerle sadece kendi döneminde değil, kendinden sonra kurulan güçlü devletlere de örnek oluşturmuştur.

Bizans'ın sahip olduğu coğrafi konum, onu doğu ve batı dünyası arasında bir kavşak yapmıştır. Özellikle de Bizans, doğunun lüks ürünlerini batıya aktarmada önemli bir aracı rol üstlenmiştir. İmparatorluğun başkenti olan Konstantinopolis, uluslararası ticaretin yürütülmüş olduğu yolların kesişme noktasındadır ve adeta bir dünya başkentidir. Ayrıca "Altın Boynuz" olarak tabir edilen doğal ve muhteşem bir limana sahip olması bu kentin ticari anlamda en büyük avantajlarından biri olmuştur. Nüfusunun en az olduğu dönemlerde dahi sayının iki yüz binin altına düşmemesi burayı ticari açıdan hep önemli kılmıştır. Kentte yoğun bir üretim yapılmasına rağmen, bu üretim kentin ihtiyaçlarını karşılama noktasında yeterli gelmemektedir. Bu sebeple başkent, imparatorluğun farklı bölgeleriyle ve dış dünyayla ithalat ağırlıklı bir ticari faaliyet sürdürmektedir. Bu noktada özellikle ipek ve baharat gibi pahalı ve lüks ürünlerin temininde dış dünyaya muhtaçtır. Gerçi VI. Yüzyılla birlikte başkent ve

evresinde ipek üretimine geçilmiş olsa bile, uzunca bir süre daha yeterli üretim kalitesi ve hacmi yakalanamadığı için bu üründe dışa bağımlılık devam etmiştir. Kentin hayvansal gıda ve sebze talebi çoğunlukla başkent ve çevresinden sağılanmış, hayati öneme sahip tahıl ise Mısır'ın kaybedilmesinden sonra yoğun olarak Anadolu ve Balkanlardan karşılanmıştır. Başkent nüfusunun oluşan gıda talebini karşılamayı ise Bizans imparatorları kendilerine görev bilmişlerdir ve bu noktada yapılan ticarete kârlılıktan öte halka karşı sorumluluk bilinciyle hareket edilmiştir. Bizans bütçesi içerisinde en büyük gelir kalemi toprak vergisi olmasına rağmen, ticaretten elde edilen gümrük vergileri Bizans ekonomisi için oldukça önemlidir. İmparatorluğun yaşamış olduğu siyasi çalkantılar, savaşlar, istilalar, doğal afetler ve kıtlıklar gibi olumsuzluklar Bizans'ın ticaretini olumsuz olarak etkilese dahi, bu faaliyeti hiçbir zaman bitirmemiştir.

X. Yüzyıla gelindiğinde Bizans ticareti dünyada özel bir noktadadır. Konstantinopolis, sokaklarında binlerce yerli ve yabancı tüccarın iş yaptığı, limanlarında onlarca ticaret gemisinin demirlediği ve gümrük noktalarının sürekli hareketli olduğu bir kent görünümü çizmektedir. Ayrıca Konstantinopolis dışında Antakya, Sinop, Trabzon, Kıbrıs, Girit ve Selanik gibi ticaret açısından önemli merkezler, imparatorluğun ticaretinin canlanması ve gelişmesine büyük katkı sunmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Bizans, Ticaret, Konstantinopolis, Ekonomi, Anadolu, Balkanlar, Tarih, İpek.

ABSTRACT**Doctoral Dissertation****Trade in the Byzantine Empire (VIII-X. Centuries)****Mehmet Ertan BAMYACI****Fırat University****Institute of Social Sciences****General Turkish History Department****Elazığ- 2017; Sayfa: XIII+302**

Throughout the history of human, trade had lived different developmental processes. This process, which started with the exchange of obligatory consumption products necessary for the continuation of life gained a global dimension when it came to the present day and it became one of the main determinants of world politics. Byzantium is one of the actors who contributed to the commercialization during the development process which trade had lived from the its beginning. This great empire which has marked an era, set example with its trade politics and mercantile institutions brought in not only for its own time and also for powerful states established after itself.

The geographical location of Byzantine has made it an intersection between the eastern and western worlds. Byzantine has also played an important role in transferring luxurious products of the east to the west. Constantinople, the capital of the empire so to say is a world capital by reason of being at the crossroads of the ways in which international trade is carried out. Moreover, having a natural and magnificent harbour called "golden horn" is one of the great commercial advantages of this city. It has always been important from a commercial point of view that the population does not fall below two hundred thousand even in the least periods. Despite intensive production in the city, this production is not enough to meet the needs of the city. For this reason, the capital is carrying on a commercial activity mainly in import trades with different regions of the empire and also with the outside world. In this point, it depends on the outside world especially in the supply of expensive and luxurious products such as silk

and spices. Even though the silk production has been started in the capital and its surroundings with the 6th century anyway it has continued its dependence on the outside world since it has not been able to obtain sufficient production quality and volume for a long time. The city's animal food of origin and vegetable demand was mostly provided from the capital and its surroundings while crops with its vital importance were heavily provided from Anatolia and the Balkans after the loss of Egypt. The Byzantine emperors were obliged to meet the food demand of the capital city and the trade made in this point was carried out with a sense of responsibility towards the people rather than profitability. Although the largest income in the Byzantine budget is the land tax, the taxes obtained in trade are very important for the Byzantine economy. Even though political turbulences, wars, invasions, natural disasters and famines that the Empire has experienced affected Byzantine trade negatively but could never finish this activities.

By the 10th century, Byzantine trade is at a special place in the world. Constantinopolis draws the appearance of a city where thousands of local and foreign merchants work on its streets, dozens of trade vessels anchor in its ports and customs docks are constantly moving. Apart from Constantinople, important trade-oriented centers such as Antakya, Sinop, Trabzon, Cyprus, Crete and Thessalonica have also contributed greatly to the revitalization and development of the empire's trade.

Keywords: Byzantine, Trade, Constantinople, Economy, Anatolia, Balkans, History, Silk

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
TABLolar LİSTESİ	IX
HARİTALAR LİSTESİ	X
ÖNSÖZ	XI
KONU VE KAYNAKLAR.....	XIII
GİRİŞ.....	1

I. VI. YÜZYILDA BİZANS İMPARATORLUĞU	1
I.1. Justinos Hanedanı Döneminde (518-602) Bizans'ın Siyasi Yapısı	1
I.2. VI. Yüzyılda Bizans'ın Genel Ekonomik Durumu Ve Ticaret Politikası	14
II. VII. YÜZYILDA BİZANS İMPARATORLUĞU	24
II.1. İmparator Phokas Döneminde (601-610) Bizans'ın Siyasi Yapısı	24
II.2. Heraklius (Herakleios) Hanedanı Dönemde (610-711) Bizans'ın Siyasi Yapısı.....	25
II.3. VII. Yüzyılda Bizans'ın Genel Ekonomik Durumu Ve Ticaret Politikası	37

BİRİNCİ BÖLÜM

1. VIII-X. YÜZYILLARDA BİZANS'IN SİYASİ YAPISI	43
1.1. İmparatorlar Philippikos (711-713), II. Anastosios (713-715) Ve III. Theodosios (715-717) Döneminde (711-717) Bizans'ın Siyasi Yapısı.....	43
1.2. Isaura Hanedanı Döneminde (717-802) Bizans'ın Siyasi Yapısı	45
1.3. Nikeforos Hanedanı Döneminde (802-813) Bizans'ın Siyasi Yapısı	58
1.4. İmparator V.Leo Ermeni Döneminde (813-820) Bizans'ın Siyasi Yapısı	61
1.5. Amorion Hanedanı Döneminde (820-867) Bizans'ın Siyasi Yapısı.....	62
1.6. Makedonyalılar Hanedanı Döneminde (867-1025) Bizans'ın Siyasi Yapısı.....	72

İKİNCİ BÖLÜM

2. VIII-X. YÜZYILLARDA ETKİLENDİĞİ FAKTÖRLER DÂHİLİNDE BİZANS TİCARETİ.....	99
2.1. Kurumlar	99
2.1.1. İmparatorluk/Devlet	99
2.1.2. Kilise ve Manastırlar	103

2.2. Sistemler.....	110
2.2.1.Toprak Sistemi.....	110
2.2.1.1. Themalar	111
2.2.1.2. Toprak Mülkiyeti	115
2.2.2. Para ve Maliye Sistemi	119
2.2.2.1. Hazine/Bütçe.....	127
2.2.2.2.Kredi ve Faiz.....	129
2.2.2.3. Vergiler	130
2.2.3. Lonca Sistemi	136
2.2.4. Hukuk Sistemi	140
2.2.5. Diploması Sistemi	146
2.2.5.1. Bizans-İtalya ilişkileri.....	149
2.2.5.2. Bizans-İslam Dünyası İlişkileri	157
2.3. Vakalar/Olaylar	175
2.3.1. Salgın Hastalıklar	175
2.3.2. Doğal afetler	178
2.3.3. Kıtık ve Kuraklıklar.....	179
2.3.4. İsyânlar	181
2.3.5. İstilalar	184
2.3.5.1. Cermen İstilaları	185
2.3.5.2. Arap Akınları	188
2.3.5.3. Slav İstilaları	190
2.3.5.4. İskandinav (Norman) İstilaları.....	192
2.4. Yaşamlar	196
2.4.1. Nüfus ve Talep	196
2.4.1.1. Kırsalda yaşam/Köy yaşamı	200
2.4.1.2. Kent Yaşamı	205

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. VIII-X. YÜZYILLARDA BİZANS İMPARATORLUĞUNDA ÜRETİM VE PAZARLAMA	209
3.1. Ticari Ürünler.....	209
3.1.1. Sanayi Ürünleri.....	213
3.1.1.1. Tekstil Sanayi	213

3.1.1.2. Metal Sanayi ve El Sanatları.....	216
3.1.1.3. Silah Sanayi	222
3.1.2. Ziraî Ürünler	223
3.1.3. Köleler	231
3.2. Ticaret Hareketleri	233
3.2.1. Pazarlar ve Dükkânlar	234
3.2.2. Panayırlar/Fuarlar	237

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. VIII-X. YÜZYILLARDA BİZANS İMPARATORLUĞUNDA TİCARET AKIŞINI SAĞLAYAN ÖNEMLİ TİCARET YOLLARI VE TİCARET

MERKEZLERİ.....	241
4.1. Ticaret Yolları	241
4.1.1. Kara yolları ve Kara Ticareti	242
4.1.2. Deniz-Nehir Yolları ve Ticareti.....	249
4.2. Ticaret Merkezleri.....	260
4.2.1. Konstantinopolis (İstanbul)	261
4.2.2. Mısır-Suriye.....	264
4.2.3. Anadolu	269
4.2.4. Balkanlar.....	271
SONUÇ	280
KAYNAKÇA.....	289
EKLER	301
Ek 1. Orijinallik Raporu.....	301
ÖZGEÇMİŞ	302

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Bizans İmparatorluğu'nun para birimleri ve bazı ürün fiyatları 23

Tablo 2. Bizans İmparatorluğu'nun para sistemi (650-1050) 121

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. M.S. 565'de Bizans İmparatorluğu	10
Harita 2. 528'de kentler ve ticaret yolları.....	16
Harita 3. 626'da Bizans İmparatorluğu	29
Harita 4. II. Konstans döneminde imparatorluk	34
Harita 5. 527-628/29 imparatorluktaki darphaneler	42
Harita 6. 737'de Bizans İmparatorluğu	49
Harita 7. 771'de Bizans İmparatorluğu	53
Harita 8. 830'da Bizans İmparatorluğu	66
Harita 9. VI. Leon'un ilk yıllarında imparatorluk.....	77
Harita 10. Nikolas'ın öldüğü 925 senesinde imparatorluğun genel görüntüsü	84
Harita 11. 1000 yılında Bizans İmparatorluğu	96
Harita 12. 737'de Hıristiyanlık âlemi.....	106
Harita 13. 950 Yılında Bizans İmparatorluğu'nun temaları	114
Harita 14. 640-1050 imparatorluk darphaneleri	123
Harita 15. 730'dan itibaren imparatorlukta gümrüklerle ilişkilendirilen vilayet ve limanlar	134
Harita 16. 840'da Bizans İmparatorluğu'nun diplomasi dünyası	148
Harita 17. 737 yılında nüfus	198
Harita 18. 900-1050'de Ticari ürünler ve ticaret rotaları	238
Harita 19. İpek ve Baharat Yolu haritası	244
Harita 20. 737 yılında ticaret akışını sağlayan önemli ticaret yolları ve merkezleri ...	252
Harita 21. 1000 yılında Ticaret akışını sağlayan önemli ticaret yolları ve ticaret merkezleri	257
Harita 22. 660-880 yılları arasında nüfus hareketleri	273

ÖNSÖZ

İnsan sosyal bir canlıdır ve varlığını sürdürebilmek için, var olduğu toplumun bir parçası olmak zorundadır. Bu yapısı ile insanoğlu yaşam karşısında aciz görünebilir. Ancak sahip olduğu aklı ve güçlü sosyal yapısı sayesinde varlığını sürdürebilmektedir. Doğduğu andan itibaren beslenme, barınma ve giyinme gibi zorunlu ihtiyaçların esiri olan insanın, yaşadığı müddetçe bu esareti bitmez. Bu zorunlu ihtiyaçların başlıkları ilkel toplumlardan günümüze kadar değişmeden gelmiştir ancak ilerleyen zamanla birlikte temel ihtiyaç kavramının ana başlıkları pek değişmese de, üretimin artması ve çeşitlenmesi ile birlikte ana başlıklar altında çeşitlenme olmuştur. Yine ilerleyen zamanla birlikte yaşam şartları iyileştikçe zorunlu tüketimin yanına lüks gurubuna dâhil edebileceğimiz pek çok başlık da insanoğlunun yaşamında yerini almıştır. Tüm bu süreç içerisinde insanlar sahip oldukları ürünlerin fazlasını ihtiyacı olanlara verip kendi ihtiyacı olan ürünleri onlardan almaları şeklinde gelişen canlı bir süreç başlamıştır ki bu süreç insanlık tarihi kadar eskiye gider ve bu sürecin öznesi insan, nesnesi ise ticarettir.

İnsanlığın gelişmesiyle paralel bir gelişme gösteren ticaret, günümüze gelinceye kadar büyük bir gelişme kat etmiştir. Ticaretin aldığı son şekilde, bu faaliyetin değişim ve gelişimine katkı sağlayan unsurlardan birisi de Bizans İmparatorluğu olmuştur. Bir çağa damgasını vurmuş olan bu büyük imparatorluğun ticari yaşamının ortaya konulması ve iki canlı organizma gibi birbirinden etkilenen imparatorluğun ve ticaretinin, tüm boyutlarıyla incelenmesi şüphesiz ki kolay değildir. Bizans'ın karşılaştığı her büyük olay bir şekilde ticaretini de etkilemiştir. Bununla birlikte kurumsal yapılarından, maruz kaldığı istilalara, dini ve sosyal yapısından başa geçen imparatorların politikalarına ve ülke dışında gerçekleşen önemli gelişmelere kadar pek çok faktör hem Bizans'ı hem de ticaretini etkilemiştir. Bu etkilenmenin boyutlarını somut verilerle ortaya koymak çok kolay olmasa da, çalışmamızı bu doğrultuda ve bu faktörleri göz önüne alarak hazırlamaya çalıştık. Çalışmamızı; bu alanda yapılan çalışmalarda, Bizans ve ticaret etkileşimi paydasında yapılan çalışmaların yetersiz olması ve daha çok konuya makro boyutta bakılması, gerek incelediğimiz dönem, gerekse de çalışmanın kapsamı ve konuya bakış açısı bakımından bu alanda yapılan çalışmaların eksikliğini giderme umuduyla yapmaya çalıştık. Tüm çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmanın da eksik kalan noktaları muhakkak vardır. Bununla birlikte konuyla alakalı yapılacak olan bizden sonraki çalışmalara katkı sunacağı kanaatindeyiz.

Çalışmamız giriş bölümü ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde VI. ve VII. Yüzyıllarda Bizans İmparatorluğunun siyasi durumu, genel ekonomisi ve ticaret politikası aktarılmış ve değerlendirilmiştir. Bu noktada giriş bölümü, çalışmanın sonraki bölümlerinin kavranmasında birinci basamak konumundadır ve temel niteliklidir. Birinci bölümde VIII.-X. Yüzyıl Bizans İmparatorluğunun siyasi durumu, tıpkı giriş bölümünde olduğu gibi kronolojik bir aktarımla anlatılmıştır. İkinci bölümde Bizans ticaretinin etkilendiği başlıca unsurlara yer verilmiştir. Kurumlar, sistemler, olaylar ve yaşamlar şeklinde ana bölümlere dağıtılan konu, birinci bölümde aktarılan gelişmelerin siyasi yapıyı tamamlayan ticaret paydalı ayrıntılı bir analizidir. Üçüncü bölümde Bizans'ta üretim ve pazarlama konusu çalışılmıştır. Dördüncü bölümde ise ticaret akışını sağlayan önemli ticaret yolları ve ticaret merkezlerine yer verilmiştir. Tüm bölüm ve konu başlıklarında kronolojiye dikkat edilmeye çalışılmış, konular akış bütünlüğünü bozmayacak şekilde sıralanmış ve konu başlıkları Bizans ticareti ekseninde şekillendirilmeye çalışılmıştır. Tüm bu faktörlerin de çalışmadan istifade etmek isteyen kişiler için hem verim hem de kolaylık sağlayacağını umut etmekteyiz.

Çalışma konumun belirlenmesi, kaynaklarımın temin edilmesi ve çalışmalarım sırasında hiçbir desteği esirgemeyen ve üzerimde büyük emeği olan başta danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY olmak üzere, hocalarım Prof. Dr. Muhammet Beşir AŞAN'a, Prof. Dr. Füsün KARA'ya, Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'e ve Prof. Dr. Enver ÇAKAR'a çok teşekkür ediyorum. Ayrıca kaynak bulmam noktasında yardımlarını benden esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Öner TOLAN'a, Yrd. Doç. Dr. Fatma ÇAPAN'a, kütüphane memuru Nurten ÖZCAN'a ve son olarak verdikleri her türlü destekten dolayı tüm aileme teşekkürü bir borç biliyorum.

KONU VE KAYNAKLAR

1. Konu

Bizans İmparatorluğu ya da çalışmamızda zaman zaman kullandığımız ismiyle Doğu Roma İmparatorluğu hem geç antik çağ ve orta çağ boyunca Roma İmparatorluğunun varisi ve devamı olarak hem de sahip olduğu muhteşem başkenti Konstantinopolis ile tarihe damgasını vurmuş bir imparatorluktur. Batı Roma, V. Yüzyılda maruz kaldığı istilalar sonucu yıkılmasına rağmen, Doğu Roma benzer tehditler karşısında ayakta kalabilmeyi başarmıştır. Doğu ve Batı'nın akıbetlerinin farklı olmasında birçok faktör etkili olmuştur. Bu faktörlerin başında ise Doğu'nun Batı'ya göre daha zengin bir coğrafyaya sahip olması (Roma ikiye ayrıldığında Doğu; Konstantinopolis, Akdeniz, Anadolu ve Filistin gibi zengin ve stratejik öneme sahip coğrafyalara sahipti.), ekonomik yapısının güçlü olması, ticareti daha etkin kullanması ve nüfusunun fazla olması sayılabilir. Sahip olduğu bu avantajlarla Doğu Roma tehditler karşısında mukavemet gösterebilmiş, savunma harcamalarını ve bürokratik yükleri kaldırabilmiştir.

VI. ve VII. Yüzyıllara gelindiğinde, Doğu Roma köklerini aldığı Batı'dan giderek kopmaya başlamıştır. Devlet geleneği ve yapısı yine Latin Batı şeklinde devam etse de bilhassa başkent ve çevresinde Grek kültürü ve Ortodoks geleneklerine göre şekillenen Doğu, Grek Doğu ve Latin Batı şeklinde derinleşen bir çizgide Batı'dan giderek uzaklaşmıştır. Yine bu yüzyıllar Bizans'ın kurumsal olarak yapılanmaya gittiği dönemlerdir. VI. Yüzyılda imparator Justinyen ve VII. Yüzyılda Heraklius; askeri, idari ve ekonomik olarak başlatılan yapılanmanın öncüleri olarak sayılabilir. Bununla birlikte bahsi geçen bu yüzyıllar Bizans açısından çok zor ve karmaşık olayların yaşandığı dönemler olmuştur. İmparatorluk bir yandan barbar kavimlerle mücadele verirken diğer tarafta Perslerle mücadele içerisindeydi. Dışarıda yaşanan bu istila ve mücadelelere içeride yaşanan salgın hastalıklar, taht mücadeleleri ve isyanlar da eklenince bu olumsuz tablo daha da derinleşmiştir. Ayrıca VII. Yüzyılın ortalarından itibaren ve tam da Perslere karşı verilen uzun ve yıpratıcı bir mücadeleden zaferle ayrılmışken durdurulamaz bir İslam gücüyle girişilen mücadele imparatorluğu büyük oranda sarsmış ve kısa bir sürede dağılıp yıkılmanın eşiğine getirmiştir. Kısa sürede Batı Asya'nın büyük bir bölümü ile Mısır ve Kuzey Afrika'nın kaybedilmesi imparatorluk açısından tam bir felaket olmuştur. İslam'ın güçlenmesi ve yayılması, adım adım Bizans'ın yok

olması anlamı taşımaktadır. Çok geçmeden Bizans Akdeniz hâkimiyetini Müslümanlara kaptırmıştır ki bu durum da imparatorluğun başına gelebilecek en kötü tablolardan biridir. Mısır'ın kaybedilmesiyle bir nevi tahıl ambarını da kaybetmiş olan Bizans, ticaret yollarındaki hâkimiyetini de zamanla kaybedince iyice sıkıntıya girmiştir. Zira Bizans başkenti Konstantinopolis tam bir tüketim kentidir. Bu büyük kentin ayakta kalabilmesi ise ülke içinden ve ülke dışından yapılacak ithalata bağlıdır. Bununla birlikte imparatorlukta en büyük gelir toprak vergisinden sağlansa bile, bütçe içerisinde ticaretten elde edilen gümrük gelirleri de çok ciddi bir önem taşımaktadır. Bizans'ın özellikle transit ticarete çok önemli bir konumda olması, bölge ticaretinin ve ticaret yollarının, imparatorluğun kontrolünde olmasını gerektirmektedir. Fakat İslam'ın durdurulamaz yükselişi, içeride ve dışarıda yaşanan tüm bu olumsuzluklarla, böyle bir atmosferde imparatorluğun parçalanıp yıkılması beklenen bir gelişme olacaktır. Fakat şaşırtıcı olan VI. ve VII. Yüzyılda yıkılmanın eşiğine gelen bir imparatorluğun VIII. Yüzyılla birlikte derin bir nefes alıp, IX. Yüzyılda iyice güç toplaması ve X. Yüzyıla gelindiğinde imparatorluğun en güçlü yüzyılını yaşamasıdır.

VIII. Yüzyılla birlikte başlayan bu nefes alma ve toparlanma sürecinde pek çok faktör etkili olmuştur. Bu faktörlerin başta gelenlerinden biri de şüphesiz ticari açıdan izlemiş olduğu doğru stratejilerdir. Öyle ki başta da bahsettiğimiz gibi ticarete bu denli muhtaç olan bir devletin karşılaşmış olduğu bu zorlu süreçlerden sıyrılarak zirveye çıkabilmesi ticari hayatında göstermiş olduğu başarılarından soyutlanarak açıklanamaz. Biz de çalışma konumuzu VI. ve VII. Yüzyıllarda yaşanan siyasi, ekonomik ve ticari gelişmelerin temelinde “Bizans Ticareti (VIII.-X. Yüzyıl)” olarak belirledik. Yine VIII.-X. Yüzyıllarda yaşanan önemli gelişmelerin, imparatorluğun ticaretine nasıl yansıdığı ve bu yüzyıllar arasında yaşanan ticari gelişmelerin, imparatorluğun X. Yüzyılda siyasi ve ekonomik olarak zirveye çıktığı bir döneme ne tür katkıları olduğunu araştırmaya çalıştık. Bu neden de çalışma konumuzun dönemini sınırlamada doğal bir çerçeve oluşturmuştur. Ayrıca Bizans İmparatorluğunun uzun tarihi ve yoğun bir ticaret hayatının varlığı tüm imparatorluk dönemlerini bütün halinde incelediğimizde araştırmamızı yüzeyselleştireceği endişesini doğurmuştur. Tüm bu nedenlerle çalışma konumuzu ve çalışacağımız dönemi VIII ve X. Yüzyıllar olarak sınırlandırdık.

Üç kıtaya hükmetmiş güçlü bir imparatorluğun, yaşamış olduğu kriz dönemlerinde almış olduğu tedbirler, ticaretini korumaya ve geliştirmeye yönelik atmış olduğu adımlar, izlediği stratejiler ve genel anlamda ticarete yapmış olduğu katkılar

mercek altına alınması gereken önemli bir konudur. Uygulamış olduğu ticaret politikaları ve oluşturduğu ticaret müesseseleri ile döneminin dünya ticaretine damga vuran ve çağdaşlarına örnek olan Bizans İmparatorluğu, kendinden sonra gelen güçlü ekonomilere de örnek olmuştur. Bu noktada bir devletin gücü ve devamlılığı için siyasi ve askeri başarıların yanında ekonomik açıdan da başarılı olunması zorunluluğu bulunur. Hiçbir ekonominin de ticaret unsuru olmaksızın güçlenmesinin imkânı yoktur. Bizans askeri ve siyasi başarılarının zirve yaptığı X.Yüzyılda, ekonomisinin de zirve yapması bu başarıları pekiştirmiştir. Bu güçlenen Bizans ekonomisi içerisindeki ticaret faktörü de hem bahsettiğimiz yüzyıllarda incelediğimiz konunun adı, hem de bu dönemlerde bahsi geçen konuların paydası olmuştur.

Doğrudan Bizans ticaretinin araştırıldığı çalışmalar mevcuttur. John Haldon, Johannes Koder, Steven Runciman gibi önemli Bizans tarihçileri konu hakkında genel çalışmalar yapmışlardır. Ancak Bizans ve ticaret paydasında yapılan çalışmaların yetersiz olması ve özel olarak bu dönemleri kapsayan ayrıntılı bir çalışmanın yapılmaması, çalışmamızın kapsamını ve konuya bakış açımızı bu eksikliği giderme noktasında şekillendirmiştir. Çalışmamızın konuyla alakalı yapılacak başka çalışmalara katkı sunacağı kanaatindeyiz.

Çalışmamızı hazırlarken anlam akışını bozmamak maksadıyla konuyla alakalı farklı görüş, bilgi veya tartışmaları dipnotlarda vermeye çalıştık. Çalışmanın esas metninde ise genel kabul gören bilgilere yer verdik. Konuyu çalışırken oldukça farklı kaynaklardan faydalanmamız, çalışmamızın dil ve anlatımını olumsuz yönde etkilememesi amacıyla, kullanmış olduğumuz cümleler ve eserlerde geçen kelimeler anlam bilgisini kaybetmeyecek şekilde düzenlenmiş ve yine eski eserlerdeki bazı kelimeler günümüz Türkçesiyle aktarılmıştır. Çalışmamızda başka kaynaklardan doğrudan ve dolaylı olarak kullanmış olduğumuz bilgilerin kaynaklarını da dipnotlarda kullanmaya özenle dikkat ettik. Bunlarla birlikte bazı yer, kişi ve konu belirtme veya açıklamalarında da yine dipnotları kullandık. Konumuzla doğrudan alakalı olmamasından dolayı bazı konulara da dipnotlarda kısaca değinerek konu hakkında ayrıntı sahibi olmak isteyenler için referans kaynaklar verdik. Metin içerisinde geçen eski yerleşim yerlerinin bazen orijinal halleri bazen de günümüz karşılıkları parantez içerisine alınarak ya da dipnotlarda gösterilmiştir. Özellikle kroniklerde geçen bazı terimleri ise tezin akışında anlam karmaşasına yol açmamak için çalışmamızda kullandığımız haliyle devam ettirdik. (ör: VIII. Yüzyılda III.Leo'ya Roma imparatoru

denirken çalışmamızda bu Bizans imparatoru olarak alınmıştır). İki veya daha fazla isimli kişilerin ikinci adları veya takma adları, belirli tarih ve tarih aralıkları ve dipnotta verilmeye gerek görülmeyen bazı açıklayıcı ifadeler de metin içerisinde paranteze alınarak gösterilmiştir. Bizans imparatorları dışındaki imparatorların taht dönemleri ise metindeki görsel bütünlüğü bozmaması amacıyla dipnotlarda verilmiştir.

2. Kaynaklar

Asırlarca varlığını devam ettirmiş olan güçlü bir imparatorluğun ticaretini çalışmak zevkli olduğu kadar karmaşık ve zordur. Üç kıtada hüküm sürmüş Bizans'ın, pek çok devlet ve milletle yakın ilişkisi olmuştur. Bu yönüyle Bizans hem bünyesinden çıkan hem de ilişkili olduğu dış dünyadan pek çok kronikçiye konu olmuştur ki bu durum Bizans tarihinin aydınlatılmasında önemli bir avantajdır. Bizans tarihiyle alakalı pek çok bilgiyi Grekçe, Rusça ve Arapça kaynaklardan edinmek mümkündür. Bununla birlikte Bizans, incelediğimiz dönemlerde Türklerle de yakın temaslarda bulunmasına rağmen X. Yüzyıla kadar Hun, Avar, Bulgar ya da Hazarlardan günümüze herhangi bir kaynak ulaşmamıştır. Öte yandan Türk tarihi açısından Bizans kaynakları büyük bir öneme sahiptir.

Bahsettiğimiz üzere Bizans tarihini çalışmak için Grekçe, Rusça ve Arapça kaynaklara başvurabiliriz. Ancak günümüze kadar ulaşmış bu kaynaklardan istifade edebilmek, bu dillere hâkim olmayı da gerektirmektedir ki bu da çalışmamızı bu yönüyle zor bir zeminde sürdürmeye itmiştir. Burada üzücü olan kısım ise; kendi tarihimizi dahi öğrendiğimiz bu temel kaynakların birçoğunun halen kendi dilimize çevrilmemiş olmasıdır. Bu noktada Türk tarihçi ve araştırmacılarının daha yoğun ve sistemli bir çaba sarf etmeleri gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki dil medeniyettir. Hiçbir konuda başka medeniyetlerin esiri olmamak için en azından kendi tarihimizi başka dillerin esaretinden bütünüyle çıkarmamız gerekmektedir.

Çalışmalarımız boyunca bizi en çok zorlayan noktalardan birisi de tarihi çalışmalarda iktisadi konuların geri plana itilmesidir. Ticaret, vergi, para, sanayi, üretim, yatırım, istihdam, talep ve tüketim gibi konular iktisat tarihi çalışmalarında elbette yer almıştır ancak bunların ana başlıklarla incelendiği çalışmalar ne yazık ki yeterli değildir. Birçok tarihi çalışmada aktarılan iktisadi bilgiler ise çalışmanın siyasi boyutunun gölgesinde kalmıştır. Bununla birlikte bu tarz çalışmalarda toparlanıp disipline edilecek pek çok iktisadi bilgi bulunmaktadır. Tarih bir bütündür ve hem siyasi

tarih hem de iktisat tarihi yapılan çalışmalarda birbirini tamamlayacak şekilde yürütülmelidir. Zaten bahsi geçen iktisadi konuların eksik kaldığı hiçbir tarihin, bütün olarak aydınlatılıp değerlendirilme şansı yoktur.

Söz ettiğimiz bu zorluklara rağmen çalışmamızda çok sayıda kronik ve tetkik eserden faydalandık. Bu noktada, çalıştığımız tetkik eserlerin başında Georg Ostrogorsky'nin Bizans imparatorluğu hakkında yazılmış en kapsamlı çalışmalardan biri olan ve çevirisini Fikret Işıltan'ın yaptığı "*Bizans Devleti Tarihi*" adlı eser gelmektedir. Bununla birlikte Bizans'ın siyasi, sosyal ve ekonomik hayatının sade bir dille anlatıldığı Levchenko'nun "*Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*" adlı eserinden de yoğun bir şekilde faydalandık. Çevirisini Maide Selen'in yapmış olduğu bu çalışma; Bizans'tan sonra gelen güçlü ekonomilerin bu güçlü devletten nasıl etkilendiğini görmemize fırsat verir. Yine Bizans tarihi konusunda çalışma yapmış Auguste Bailly'nin toplamda iki ciltten oluşan eserinden, Paul Lemerle'den, Charles Diehl'den, Tımtoty E. Gregory'den, A. Vasiliev'den ve J.J. Norwich'in hazırlamış olduğu 3 ciltlik eserin ilk iki cildinden faydalandık. Bu ünlü tarihçilerin eserleri kronolojik tarzda anlatım yapan ve Bizans'ın siyasi, sosyal ve ekonomik hayatına ait bilgilerin aktarıldığı önemli eserlerdir. Adı geçen eserlerin tam künyeleri kaynakça bölümünde olduğu için tekrar burada verilmeye gerek duyulmamıştır. Bunlarla birlikte Susan Wise Bauer'in "*Ortaçağ Dünyası*" ve Averil Cameron'un "*Bizanslılar*" adlı eserleri çalışmamızda siyasi olayların çerçevesini çizerken ekonomi ve ticaretle alakalı bazı özel bilgileri yakaladığımız eserlerdir. Andrew Dalby'nin yazdığı ve Ali Özdamar'ın Türkçeye kazandırdığı "*Bizans'ın Damak Tadı*" ve Bilgi Altınok'un tercümesiyle Tamara Talbot Rice'in yazmış olduğu "*Bizans'ta Günlük Yaşam*" Bizans'ın kır ve kent yaşamı hakkında önemli bilgiler verdiği gibi bu eserlerde toplumsal talep ve genel ihtiyaçlar noktasında ticareti doğrudan ilgilendiren kısımlar bulunur. Bunlarla birlikte direk konumuzla bağlantılı olan birçok kitap ve makaleye de ulaşım istifade etme şansımız oldu. Bunlar arasında en çok yararlandıklarımızın başında Steven Runciman'ın "*Byzantine Trade and Industry*", Angeliki E. Laiou ve Cecile Morrisson'un "*The Byzantine Economy*", F. Michael Hendy'nin "*Studies in the Byzantine Monetary Economy*" gelmektedir. Ayrıca editörlüğünü Angeliki E. Laiou'nun yaptığı *The Economic History of Byzantium* adlı birçok yazarın makalesinin yer aldığı çalışmadan istifade ettik. Jacques Lefort'un "*The Rural Economy (Seventh–Twelfth Centuries)*", George Makris'in "*Ships*", Klaus-Peter Matschke "*Mining*", Anthony

Bryer'in "The Means of Agricultural Production: Muscle and Tools" ve Anna Avramea'nın, "Land and Sea, "(Fourth-Fifteenth)", isimli makaleler, *The Economic History of Byzantium* adlı çalışmanın konumuzla direk bağlantılı konuların çalışılmış olması sebebiyle yoğun şekilde faydalandığımız makalelerin başında gelmektedir. Ayrıca editörlüğünü Paul Magdalino ve Nevra Necipoğlu'nun yapmış olduğu *Trade in Byzantium, Papers from the Thurd International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium* ve editörlüğünü Cecile Morrisson'un yapmış olduğu *Trade and Markets in Byzantium* adlı birçok önemli yazarın makalelerinden oluşan çalışmalardan da yoğun olarak istifade ettik. Bu çalışmaların, Bizans ve Ticaret paydasında çalıştığımız konunun arkeolojik kaynaklarla desteklenmesi noktasında da büyük bir katkısı olmuştur. Bunlarla birlikte Henri Pirenne'nin yazdığı ve Şadan Karadeniz'in Türkçeye çevirdiği *Ortaçağ Kentleri-Kökenleri* ve *Ticaretin Canlanması*, yine Pirenne'nin yazdığı Uygur Kocabaşoğlu'nun Türkçeye çevirdiği *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Steven Epstein'in yazdığı, Serap Işık'ın Türkçeye çevirdiği *Ortaçağ Avrupası*, Cecile Morrisson'un yazdığı ve Türkçeye Aslı Bilge'nin kazandırdığı *Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu (330-641)* gibi eserler çalışmamızın arkeolojik kaynaklarla da desteklenmesine katkı sağlayan önemli çalışmalardır.

2.1. Ana Kaynaklar

Bizans tarihinin aydınlatılmasında önde gelen en büyük kolaylıklardan bir tanesi ardı ardına gelen ve biri birini tamamlar nitelikte olan Ana Kaynaklarının (Kronikler) var olmasıdır. Dönemi aydınlatan en önemli belgeler olan Bizans kronikleri kutsal kitaplarına göre bir tarihlendirme yapmışlardır ve bu da olayları kronolojik şekilde kayıt altına almalarına fırsat sunmuştur. "Dünya Yılı veya Türkçe terminolojide Hilkat Yılı olarak bilinen dünyanın Yaratılış (Creation/Incarnation) tarihi, Miladi takvimin başlangıç noktası olan İsa'nın doğumundan 5508 yıl öncesidir. Dolayısıyla Kroniklerde belirtilen tarihten 5508'i çıkardığımızda Miladi tarihi elde etmiş oluyoruz"

Çalışma dönemimiz için olaya baktığımızda VI. Yüzyılın meşhur kronikçisi Prokopios karşımıza çıkar ve Justinyen zamanında Perslere, Vandallara ve Gotlara karşı verilen mücadeleleri anlatır. Bununla birlikte eserde Kavimler Göçü ve Hunlar hakkında da bilgi vardır. Justinyen'i ve karısı Theodora'yı eleştirir tarzda kaleme alınan bu eser Agathias tarafından devam ettirilir. Agathias'ın bu çalışması Prokopios'un (552-559) yıllarını konu alan çalışmasının devamıdır. Onun halefi Menander Protector 557'lerden

başlayarak 582'lere doğru olan gelişmeleri kayıt altına alır. Menander'i Theophylaktes Simocattes takip eder. Kaleme aldığı eserde imparator Mavrikos'un (582-602) hükümdarlığı döneminden bahsetmektedir. Yine imparator Mavrikos'a atfedilen eser de VI. Yüzyılı anlatan önemli bir kaynaktır. İki asır ertelenmeden sonra Simocattes, Patrik Nikephoros tarafından takip edilir ve (602-769) yılları arasındaki gelişmeleri aktarır. Nikephoros'un çağdaşı olan Theophanes ise 602'den itibaren alarak 813 e kadar kroniği taşır. Ardından imparator VII. Konstantin Porphyrogenitus gelir tarihe *De Administrando Imperio* adındaki eserini kazandırır. Daha sonra gelen ve XI. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan John Skylitzes, *Synopsis Historiarum* isimli çalışmasıyla (811-1057) yılları arasını anlatır.

Bu şekilde çalışmamızın giriş kısmı dahil VI. ve X. Yüzyıllar arasını kapsadığını göz önüne alırsak tarihsel dönem olarak kroniklerle aydınlanmayan bir dönemin olmadığını görürüz ki bu durum yaptığımız çalışma açısından da büyük bir avantaj olmuştur. Ancak unutulmamalıdır ki bu kaynaklar paha biçilemez derecede önemli bilgiler aktarsalar da baştan sona objektif olarak yazılmamışlardır. Bu noktada faydalanılan yoruma açık bilgilere eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmak gerekmektedir. Bununla birlikte dönemin kaynak eserlerinde bazı tarih ve yer isimleri gibi nesnel bilgilerin de ya yanlış yazılmış ya da bu eserlerden çoğaltılan çalışmaların yazım yanlışlarından kaynaklı yanlış bilgiler aktarmış oldukları bilinmektedir. Bu noktada da bilgiler eleştiriye tabi tutulmalı, yapılacak özel çalışmalarla ve başka kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırılmak suretiyle düzeltilmelidir. Biz de çalışmamızı hazırlarken bu noktalara dikkat ettik ve kaynakların düzeltilmiş ve genel kabul gören kısımlarına yer vermeye çalıştık. Konu hakkında araştırma yapmak isteyenlere fayda sağlaması için çalışmamızda istifade ettiğimiz diğer bazı önemli kronikleri de ekleyerek ana başlıklar altında kısaca tanıtmada fayda görüyoruz.

The History of Count Zosimus

M.S. 238'den başlayarak 410 yılına kadar geçen olayların anlatıldığı, toplam altı kitaptan oluşan ve VI. Yüzyılın başlarında derlenildiği düşünülen eserdir. Eserde Eunapius'dan nakledilen yerlerin dışında Zosimus'un yazdığı düşünülen kısımlarda bulunur. Zosimus'un Hristiyan olmaması eserin de dönemin dini nitelikli eserlerden farklı olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Bununla birlikte pagan olan tarihçi dönemindeki

Hıristiyan çevreden büyük tepkiler de almıştır. Eser Roma İmparatorluğunun düşüşüne sebep olan olayları belgeleyen önemli bir kaynaktır.

Bizans'ın Gizli Tarihi (Latince: Historia Arcana)

Filistin kökenli Bizanslı tarihçi, hukukçu ve devlet memuru olan Prokopios tarafından yazılmıştır. Prokopios, I. Justinyen döneminde yapılan savaşlarda Bizans orduları kumandanı Belisarius'un yanında olmuş ve VI. Yüzyılda gerçekleştirilen büyük askeri başarıları da tanıklık etmiştir. Bu başarıların anlatıldığı 7 kitaptan oluşan methiyeler dışında Gizli Tarih adındaki çalışmayla Justinyen ve dönemi hakkındaki skandallardan eleştirel tarzda bahseder. Orhan Duru tarafından Türkçeye kazandırılan bu çalışmada Justinyen ve karısı Theodora zalim ve zorba olarak nitelendirilir.

AgathiasThe Histories (Historiarum Libri Quinque)

536-582 yılları arasında yaşamış olduğu düşünülen Agathias'ın beş kitaptan oluşan ve 552-559 yılları arasında gelişen olayları konu alan eseridir. Agathias'ın yazmış olduğu bu eser Prokopios'un devamı şeklindedir ve Bizans'ın doğuda ve batıda vermiş olduğu mücadeleler hakkında önemli bilgiler aktarır

The History of Menander the Guardsman

VI. Yüzyılın önemli tarihçilerinden birisi olan Menander'in hazırlamış olduğu çalışmada 557-582 arası gelişmeler anlatılmaktadır. Kapsadığı tarih bakımından Agathias'ın devamı olması bu bakımdan değerini de arttırmaktadır. Bu eserde hem Bizans hem de Türk dünyası açısından değerli bilgiler mevcuttur. Eser ayrıca VI. Yüzyıl Bizans-Göktürk ilişkileri hakkında da önemli bilgi vermektedir.

The History of Theophlact Simocatta

Mısırlı tarihçi ve hukukçu Simokattes tarafından yazılmış toplamda sekiz kitaptan oluşan bu eser VI. Yüzyılın en önemli kaynakları arasında değerlendirilir çünkü Mavrikos döneminin (582-602) anlatıldığı tek kaynaktır. Bu dönemin siyasi gelişmelerinin aktarıldığı eserde, dönemin yaşadığı sorunların başında gelen doğudaki Pers mücadelesi ve Balkanlardaki Avar ve Slav mücadelesinden bahsedilmektedir. Biz de çalışmamızda bu kitabın Michael ve Mary Whitby tarafından çevirisinin yapıldığı İngilizce tercümesinden istifade ettik.

Strategikon

VI. Yüzyılın sonunda yazılmış Bizans'ın askeri stratejisini ortaya koyan bir eserdir. Mavrikos'un *Strategikon*'u Bizans askeri liderleri için yüzyıllar boyunca en faydalı kitap olarak kalmıştır ve günümüzde dahi faydasını tam olarak yitirmiş değildir. Yine çalışmamız sırasında faydalandığımız Edward N. Luttwak'ın Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi adlı eserinde geniş olarak yer verilmiştir. Faydalandığımız bu eserin editörlüğünü George T. Dennis yapmıştır ve Volkan Atmaca *Strategikon, Bizans Kültüründe Strateji Sanatı* adıyla Türkçeye kazandırmıştır.

The Christian Topography of Cosmos

Justinyen devrinde yaşamış Mısır doğumlu gezgin bir tüccar olan Cosmas Indicopleustes tarafından yazılan, zamanın özellikle coğrafi dünyası hakkında bilgiler veren ve içerisinde dönemin ticaretine dair bazı bilgiler de barındıran VI. yy. ortalarında kaleme aldığı “Hristiyan Topografyası” adlı eser önemlidir.

Patriarch of Constantinople Short History

806-815 yılları arasında Konstantinopolis Ekümenik Patriği olan I.Nikephoros tarafından yazılan *Breviarum* isimindeki tarihi eser 602-769 tarihleri arasında Bizans'ta yaşanmış gelişmelerin bir özeti şeklindedir. Ünlü Bizans tarihçisi Cyril Mango “*Corpus Fontium Historiae Byzantinae*” adlı ciltli eserin 10. cildinde *Breviarum* için “VII. ve VIII. Yüzyılın can sıkıcı olaylarına en güvenli rehberdir” demiştir.

The Farmer's Law

İmparatorluğun kırsal yaşamıyla alakalı en önemli kaynakların başında VIII. Yüzyılın başlarında III. Leo Döneminde (717-741) hazırlandığı tahmin edilen Çiftçi Yasası'dır. Maddeler halinde düzenlenmiş bu çalışma, genel yapısıyla kırsaldaki komşuluk hukukunu düzenleyen, toprakla alakalı ekim ve mülkiyet ilişkilerinden bahseden ve yine bu düzene aykırı hareket edilmesi halinde doğacak bazı cezai durumları ifade eden hukuki düzenlemelerden oluşur ve Bizans'ta kırsal yaşamla alakalı önemli bilgiler verir. Biz eserin Walter Ashburner tarafından kanun maddeleri halinde İngilizceye çevrilmiş metninden faydalandık.

The Chronicle of Theophanes (A.D. 602-813)

Bizans'ın 602-813 tarihleri arasında yaşanan önemli gelişmelerini aktaran temel bir kroniktir. Eserin ilk bölümünde 284-602 arasında bilgiler de aktarılmakla birlikte bu kısmın tarihsel değer açısından doğru ve yeterli bilgi içermediği düşünülmektedir. Thophanes'e ait bu kroniğin ikinci bölümü olan 602-813 arası dönemin siyasi, diplomatik, dini, sosyal ve ekonomik pek çok noktasını aydınlatmak mümkündür. Bizans tarihçisi Cyril Mango, Theophanes'in bu esere sadece katkıda bulunduğunu ve içeriğinin büyük bir kısmının Theophanes'in arkadaşı olan Syncellus'a ait olduğunu iddia etmektedir. Burada kesin olan bir durum ise eserin George Syncellus'un yazmış olduğu kroniğin devamı şeklinde olmasıdır.

De Administrando Imperio

X. Yüzyıl İmparatorlarından VII. Konstantin tarafından derlenen eserdir. Latince ismi De Administrando Imperio olan eserin Yunanca orijinal ismi “oğlum Romonos’a” anlamına gelir. Bu eserde Konstantin, oğlu ve halefi olan Romonos’a iç ve dış siyasetle alakalı öğütler vermektedir. XI. Asırdan kalma el yazması üzerine ilk çalışma XVII. Yüzyılda Johannes Meursius tarafından yapılmıştır. Bu eser özellikle Bizans'ın Avrupa dünyası ve Kafkaslardaki siyasi ilişkilerini ortaya koyan önemli bir çalışmadır. Diplomasi tarihi açısından da büyük öneme sahip olan eserden özellikle Bizans-Peçenek ilişkileri hakkında verdiği bilgilerden çalışmamızda faydalandık.

Genesios on the Reigns of the Emperors

VII. Konstantin'in sarayında yetişmiş olan Genesios tarafından yazılan eser 813 yılından başlayarak 866 yılına kadar olan gelişmeleri aktarmaktadır. Eserin başında İmparator Nikephoros'un damadı Mikhail'in yönetiminin ikinci yılında Bulgar kralı Krum'un Bizans'ı yenilgiye uğrattığından bahseder. Anatolians Strategos'u Leo'nun savaşa katılmadığını ve kendi idaresi altındaki orduyu haince sırf kendi taht emelleri uğruna geri çektiğini anlatır. Çalışmanın sonraki kısımlarında V. Leo'nun imparatorluğundan III. Mikhail'e kadar olan gelişmeleri ve I.Basileios'un imparatorluğunun başlangıç döneminden bahseder.

Taribu'r-rusül Ve'l-müluk

Muhammed bin Cerîr Taberî (839 - 923) XI. yüzyılda yaşamış olan din âlimi tarihçidir. İran'da bir bölge olan Taberistan'da (Mazenderan) doğduğu için Taberi ismiyle bilinmiştir. Taberi tarafından yazılan bu eser; Erken dönem İslam tarihi hakkında bilgiler sunar ve eser Bizans'ın Emeviler ve Abbasilerle ilişkileri hakkında önemli bilgiler verir.

A Synopsis of Byzantine History (811-1057)

John Skylitzes'in yazdığı eser 811'den 1057'ye kadar olan dönemi anlatmaktadır: Yani I.Nikeforos'un ölümünden VI.Mikhail'in tahttan çekilişine kadarki dönemlerden bahseder. II. Basileios'un uzun yönetim dönemi de göze alındığında bu eser Bizans tarih yazıcılığında önemli bir elementtir. Eserin orijinal başlığı: Synopsis of Histories (Tarihin Özeti) olup, mevcut tarihi çalışmaların kapsamlı bir özeti anlamındadır. Yazar, ne dönemine kadar yapılmamış bir ilk çalışma iddiasındadır ne de daha önceki çalışmaların yeniden aktarılması çabasıdır. Amacı daha çok kendi seleflerini birleştirerek bir harman yapmak ve onların bir özetini ortaya koymaktır. İki isimle tanınan yazar: Skylitzes ve Throkesios adlarıyla bilinir. XII. Yüzyıl tarihçilerinden John Zonaras, eseri Epitome Historian'da, Isaac Komnenos'un tahttan fergatini anlatmakta ve burada John Thrakesios'dan alıntı yapmaktadır. Burada alıntı yaptığı isim ise Skylitsez den başkası değildir.

Abû'l - Farac Tarihi

Aslen Yahudi olan ve sonradan Hristiyanlığı benimsemiş, XIII. Yüzyıl Anadolu'sunda (günümüz Malatya'sında) yaşamış olan tarihçi, şair ve ilahiyatçı Ebû'l Ferec İbnü'l İbri / Bar Hebraeus tarafından yazılan eserdir. Bıraktığı pek çok eser dışında bizim faydalandığımız ve Türkçeye kazandırılmış bu eser; kronografyanın bir tercümesidir. Faydalanmış olduğumuz bu eserde Bizans tarihi hakkında önemli bilgiler barındırdığı gibi çalışmanın bu kısmı yaratılıştan 1286 yılına kadar dünyanın kronolojik ve politik tarihini anlatır.

GİRİŞ

I. VI. YÜZYILDA BİZANS İMPARATORLUĞU

I.1. Justinos Hanedanı Döneminde (518-602) Bizans'ın Siyasi Yapısı

İzlediği din siyaseti nedeniyle çevresi tarafından destek bulamayan imparator Anastasios (491-518) bir varis bırakmadan ölünce, senato; orduda kendini kanıtlamış ve üst seviyelere kadar tırmanmış, aslen İlliryalı bir köylü olan I. Justinos'u (518-627) İmparator tayin etmiştir. İran ve İsauryan savaşlarında hizmet etmiş ve başarıları kanıtlanmış iyi bir asker olan yaşlı Justinos imparatorluğu idare etmede ise oldukça yetersizdi ve yönetimine katkı sağlamak için yanında getirdiği Justinian olmasa 66 yaşındaki bu askerin İmparatorluk makamını idare edebilmesi çok zordu.¹ Monofizit inancın imparatorlukta olumsuz etkilerini çok iyi bilen imparatorun temel politikası hem çoğunluğun inancına uygun olarak Kalkedon (Kadıköy) Konsili'nin esaslarını hâkim kılmak, hem de monofizizme karşı çıkan papalık makamının da desteğini kazanmak olmuştur. Bu doğrultuda önce Anastasios'un sürgüne gönderdiği din adamları geri çağırılmış buna karşılık birçok monofizit inanca mensup din adamı da görevlerinden azledilerek sürgün edilmiştir.

Çocuğu olmayan Justinos, kız kardeşinin oğlunu Konstantinopolis'e getirerek resmi olarak evlat edinir. Artık çocuğun adı Flavius Petrus Sabbatius Justinianus'tur. Özel hocalardan dersler alarak kariyerine başlayan Justinianus (Justinian) daha sonra üniversiteye kaydolar. Hukuk, teoloji ve Roma tarihi konularında eğitim alır. Artık geleceğin imparatoru bellidir. Bu arada, bilhassa imparatorluğun batı sınırında güven ve kontrol sağlamak için diğer yeğeni Germanus'u Trakya orduları komutanlığına atar. O sıralar imparatorluğu sürekli taciz eden Slavların üzerine giden Germanus, Slavlar karşısında galip gelerek bölgeyi tehlikeden arındırmayı başarır ve böylece 520'de Batı'da bir sorun kalmaz.²

Hayırseverliğiyle bilinen Justinos ülkeyi imar etmesiyle de nam yapmıştı. Döneminde başkent ve çevresinde birçok kilise inşa ettirilmiş ya da restore edilmiştir; Ortaçağ boyunca Meryem'e adanmış en önemli mabet olan Theotokoston Blakhernonkilisesi, Aya İrini, Anaplouslu Başmelek Mikhail kilisesi (Akıntı Burnu ve

¹ J.B. Bury, *History of the Later Roman Empire, From the Death of Theodosios I to the Death of Justinian*, in two Volumes, V.II, Dover Publications, New York, 1958, s.16; Charles diehl, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. A. Gökçe Bozkurt, İstanbul, 2014, s.31.; Hasan Bahar, *Roma ve Bizans Tarihi*, Konya, 2012, s.123.

² Radi Dikici, *Bizans İmparatorluğu Tarihi (Şu Bizim Bizans-Byzantium 330-1453)*, İstanbul, 2013, s.126.

Arnavutköy arası) bunlar arasında sayılabilir. İmparator ayrıca taşrada da imar faaliyetlerinden geri durmamış, Kudüs'te Meryem Kilisesini ve Sina'da Azize Kilisesi'ni yaptırmıştır. Efes Aziz İoannes Kilisesi restore ettirilmiş, özellikle 526'da yaşanan korkunç depremin arkasından Antakya'nın imarı için kente büyük miktarda paralar aktarılmıştır. Ayrıca savunma anlamında çok sayıda sur ve güvenli alan inşa ettiren Justinos, ardılları için bu noktada örnek teşkil etmiştir.³

Justinos'un sağlığının giderek bozulmasının ardından ise 4 Nisan 527'de justinyen'i ortak imparator ilan eder ve Theodora'da imparatoriçe olur. 1 Ağustos Pazar günü Justinos kanserden ölünce ise İmparatorluğun tek hâkimi artık Justinyen (Justinianos) ve Theodora'dır.⁴

Justinyen, İlyricum eyaletindeki Skopje (Üsküp) yakınlarında Tauresium adlı küçük bir köyde 483'de dünyaya gelmiştir.⁵ Dayısının davetiyle küçük yaşta Konstantinopoli'e gelen justinyen burada iyi bir eğitim aldıktan sonra önce saray muhafızlığında kısa süre görev almış sonra da 521'de imparator tarafından konsül yapılmıştır.⁶

Justinyen'in, döneminin en aydın ve bilgin kişisi olması onun siyasi hedeflerinin geniş boyutta olmasından kaynaklanmaktadır. Karakterindeki bazı zaaflar dahi onun bu kimliğini gölgelemeyi başaramamıştır. Bakıldığı zaman büyük fetihleri o değil, Belisarios ve O'nun yanında Narses kazanmış, hukuk alanındaki büyük kodifikasyonu bizzat Justinyen değil Tribonianos yapmış, yönetim alanındaki büyük gelişmeleri ise Praefectus Praetoria Kappadokialı İoannes sağlamıştır. Ancak devrinin bütün büyük işlerinin ruhu Justinyen olmuştur.⁷

Justinyen'in eşi olan ve başarılarında küçümsenmeyecek derecede katkıları olan bir faktör de eşi Theodora'dır. Hipodromdaki bir ayı bakıcısının kızı olan Theodora, sahne ve oyunculuk geçmişi olan bir kadındır. Buna rağmen imparatoriçe olduktan sonra üzerinde taşıdığı bu negatif kimlikten uzak, taşıdığı büyük sorumluluğun hakkını vererek yaşamıştır. Theodora'nın karakterini ve asaletini görmek için korkunç 'Nika

³ Jean-Claude Cheynet, *Bizans Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, Ankara, 2008, s.36-37.

⁴ Andrew Louth, "Justinian and His Legacy (500-600)", *The Cambridge History of the Byzantine Empire, C.500-1492*, Edited by Jonathan Shepard, Cambridge University Press, 2008, s.106; Dikici, s.127. Bury, s.23.

⁵ Edward N. Luttwak, *Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, çev. Efe Tuzcu, İstanbul, 2012, s.113; Bahar, s.123.

⁶ Konsüllük makamı o günün şartlarında, günümüz şartlarına göre büyükşehir belediye başkanlığına benzer bir vazifedir ve o dönemde sadece iki konsül bulunmaktadır. Biri Roma diğeri Konstantinopolis için seçilen bu makam I.Justinyen'in imparator olmasından sonra kaldırılmıştır. Dikici, s.126.

⁷ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devlet Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1995, s.64.

ayaklanmasında göstermiş olduğu tavra ve söylediği sözlere bakmak yetecektir. O gün, Justinien'in kaçmak üzere olduğu bir sırada, Theodora onu, sık sık hatırlatılan şu sözlerle durdurmuştur: “kaçmaktan başka kurtuluş yolu kalmadığında, ben kaçmayı istemem. Başında taç taşımış olanların, o tacı yitirdikten sonra artık yaşamamaları gerekir. Lal renkli kumaşın güzel bir kefen olduğunu söyleyen o eski özdeyişi severim”⁸

Anadilinin Latince olmasıyla övünen justinianos, merkezi artık Konstantinopolis'e taşınmış olsa bile eski Büyük imparatorluğu (Büyük Roma) yeniden ayağa kaldırma ümidi taşımaktadır.⁹ Bu doğrultuda yönetime geçer geçmez hemen işe koyulur; hükümette ve orduda hızlı bir yenilenme ve yapılanmaya gider. Bu süreçte yardımcılarını kan bağı ilişkisine göre değil de sadakatine inandığı liyakatli kişilerden seçmesi onun ne kadar akıllı bir adam olduğunun da kanıtıdır.

Yüzyıllar boyunca Bizans İmparatorluğu sürekli olarak saldırılara maruz kalmış ve bu saldırılardan bazılarının amacı tüm Bizans'ı ele geçirmek, bazılarının amacı ise sadece Konstantinopolis'i ele geçirmek olmuştur. Bizans'ın bu denli kapışılmak istenmesinin temel sebebi ise sahip olduğu müthiş zenginlik ve bulunduğu stratejik konum olmuştur.¹⁰ 527 senesinde resmen tahta çıktığı zaman I.Theodosios döneminin kapanması üzerinden yetmiş yedi yıl geçmişti ve bu dönemin stratejik icatları sindirilmiş, pekişmiş ve iyi derecede kurumsallaşmıştı. İmparatorluk 450 yılında olduğundan çok daha güçlüydü; ancak büyük çaplı saldırılardan ziyade, Tuna Nehri'nin ötesinden gelebilecek yağmacı saldırılardan ve Balkan çapulcularının soygun girişimlerinden Konstantinopolis'in korunması için hala Uzun Duvar'a ve Theodosios Surları'na ihtiyaç vardı.

İran Sasani İmparatorluğu, üçüncü yüzyılda ortaya çıkışından bu yana değişmeyen bir stratejik tehditti. Bu durum karşılıklı saygı, sıklıkla yapılan müzakereler ve 532 senesinde yapılan “Sonsuz Barış” da dâhil olmak üzere, imzalanan resmi anlaşmalara rağmen değişmemişti. Öte yandan, başkentin kuzeyinde ve Tuna'nın çevresinde herhangi bir rakip kalmamıştı. Adriyatik'in ötesindeki İtalya Ostrogot krallığı ise imparatorlukla sadece iyi geçinme derdindeydi. Son yüzyılda Afrika'yı ele geçiren Vandallar ve Alanlar halen oradaydılar ancak artık Mısır'a karşı deniz seferleri açmakla tehdit etmiyorlardı. Büyük Avrasya bozkırlarındaki tehlikelere gelince, en

⁸ Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İstanbul, 2013, s.54; Emmanuel Berl, *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*, çev. Gülseren Devrim, İstanbul, 1999, s.36.

⁹ J.M.Roberts, *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İstanbul, 2015, s.124.

¹⁰ Elsa Martson, *The Byzantine Empire*, Benchmark Books, New York, 2003, s.12.

yakın savaşçı göçebeler günümüz Ukrayna'sında yaşayan Türk Kutrigurlardı. Atilla'nın Hunları gibi karşı konulamaz bir güç olmasalar bile baş ağrısı mahiyetinde bir problem teşkil ediyorlardı.¹¹

İmparator Perslerle olan mücadelede öncelikle müzakereden yana bir tavır sergilemiştir çünkü o dönem Perslerin Bizans karşısında bariz bir üstünlüğü bulunmaktadır. Bununla birlikte Justinyen orduda yeniden bir yapılanmaya gidererek onları 15-20 bin kişilik seyyar ordular haline getirmiştir. Bu şekilde sabit konumdan çıkan ordu, olaylara daha hızlı müdahale edebilme yeteneğine de kavuşmuştur. 532'de imzalanan “sonsuz barış” sekiz yıl sonra bozulduğu zaman ordudaki bu değişimin etkileri pozitif anlamda kendini gösterecektir. Bununla birlikte Pers hükümdarı Kubad, en sevdiği oğlu III. Hüsrev'i veliaht ilan edip 82 yaşında ölmüş, Hüsrev taht üzerindeki hakları üzerine diğer kardeşleriyle savaşmak zorunda kalmıştır. Bu ayaklanmalar karşısında Hüsrev iktidarını korumaya çalışırken Justinyen de Konstantinopolis'te iktidarını yitirme kaygısı taşımaktadır. Oysa İmparatorun Konstantinopolis'te büyük inşaatlar yapma, Batı' da kaybedilen toprakları geri kazanma ve imparatorluğu yeryüzünde şanlı bir Tanrı Krallığı haline getirme planları vardır. Ancak bunlar için büyük vergi gelirlerine ihtiyaç vardır ve uygulamaya koyduğu her yeni vergi halkta büyük memnuniyetsizliklere sebep olmaktadır.¹²

Justinyen, 529 yılında döneminin en meşhur hukukçusu olan Tribonian'ın başkanlığında hukuk âlimlerinden bir komisyon kurarak etkisi yüzyıllar boyunca sürecektir muhteşem bir çalışmaya imza atmıştır. Oluşturulan bu komisyon araştırma ve çalışmalarını 13 ay gibi bir zamanda tamamlayarak yayınlamışlardır. Ortaya çıkan bu çalışma “*Justinyen Kodeksi*” dir. Bu kodeks II.Theodosius zamanında hazırlanan kodeks'ten farklıdır. Çünkü o zamana kadar sadece I.Konstantin ve II.Theodosius zamanında yapılan kanunlar bir araya getirilmiştir. Ancak burada Roma İmparatorluğu'nun bütün kanunları bir araya getirilmiş, hükmü kalmamış hükümler iptal edilmiştir. Bu çalışma imparatorluğun kurulmasından itibaren yapılan en büyük

¹¹ Luttwak, s.113; Roberts, *Avrupa Tarihi*, s.128.

¹² Susan Wise Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, çev. Mehmet Morali, İstanbul, 2014, s.230-231; Warren T. Treadgold, *Byzantium and Its Army (284-1081)*, California, 1995, s.15; Zeev Rubin, “Eastern Neighbours: Persia and the Sasanian Monarchy (224-261)”, *The Cambridge History of the Byzantine Empire, C.500-1492*, Edited by Jonathan Shepard, Cambridge University Press, 2008, s.130.

hukuki çalışma olmuştur.¹³ Yapılan bu değerli çalışma halkın hizmeti içindir ve Bizans halkı da bu kanunlara uymak zorundadır. Justinyen kanunlarından bazıları şunlardır:

- Denizler ve deniz kenarları herkese aittir. İmparatorluktaki herkes sahillere girebilir. Kimse onlara,” Burası bana ait! Çık buradan!” diyemez.
- Nehirler herkese aittir. İmparatorluktaki herkes nehirlerde balık avlayabilir ve kimsenin buna engel olmaya hakkı yoktur.
- Sahile vurmuş bir mücevher veya değerli bir eşya bulanın olur.
- Köle edinilebilir ve ücret vermeden çalıştırılabilir. Ancak itaatsizlik etmedikleri müddetçe dövülemezler ve kötü muameleye maruz bırakılamazlar.¹⁴

Yönetimi süresince Justinyen’i en zor durumda bırakan iç sorun 532 senesinde patlak veren Nika İsyanı olmuştur. I. Justinos devrinde Justinyen, I.Anastasios’un himaye etmiş olduğu yeşillere karşılık, kendi devlet ve kilise siyasetini destekleyen maviler partisini himaye etmiş ancak bizzat hükümdar olduktan sonra *dem*’lerin nüfuzundan kurtulmak istemiştir. Bu doğrultuda devlet güçlerini bu huzursuz halk topluluklarına karşı şiddet uygulamaya sevk etmiştir. Her iki partinin de maruz kaldıkları cezalar ve büyük masraflara bağlı politikalar hem yeşilleri hem de mavileri iktidara karşı birlikte hareket etmeye yöneltmiştir.¹⁵ İsyanın fitili, at yarışlarının ardından çıkan bir kavgayla iki takım taraftarlarının tutuklanıp yargılanmak üzere hapisaneye götürülmeleri ile ateşlenmiştir. Yargılama sonucu takım taraftarlarından yedisi idama mahkûm edilmiştir ve idamlarının infaz edileceği 12 Ocak günü iki mahkûmun şanslarının yardımı ve cellâdın beceriksizliği sayesinde asılmaktan kurtulmuştur. Bu süreçte meydana gelen karmaşanın ardından bu iki mahkûm kaçırılarak Aziz Lawrence Kilisesi’ne ait bir sığınağa yerleştirilmişlerdir.¹⁶ Bu olaydan üç gün sonra ise Hipodrom’da yarışlar vardır ve İmparator her zamanki loncasında yarışları izlemek için hazırdır. Yarışlar esnasında maviler ve yeşiller bu iki kişinin bağışlanmasını isterler ancak imparatorun olumlu herhangi bir tepki alamazlar. İmparatorun bu umursamazlığı karşısında maviler ve yeşiller sanki birbirlerine muhalif değillermiş gibi 22 yarış boyunca tek bir ağızdan kazanmak veya zafer anlamında

¹³ Ostrogorsky, s.69-70; dikici, s.130-131; Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil, C.V/2, İstanbul, 1995,s.231.

¹⁴ Susan Wise Bauer, *Dünya Tarihi-Ortaçağ-*, çev. Mihriban Doğan, C.2, İstanbul, 2014, s.39.

¹⁵ Ostrogorsky,67; Louth, s.120.

¹⁶ Giles Morgan, *Bizans’ın Kısa Tarihi*, çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, İstanbul,2010, s.51.

“Nika!... Nika!...” diye tezahürat yapmaya başlamışlardır. Bu olay üzerine imparator da locasını terk ederek sarayına dönmüştür.¹⁷

Justinyen, eşi Theodora ve başkentin üst düzey yöneticileri olaylar iyice kızışınca büyük panikle birlikte yaşananları saraydan takip etmeye çalışmaktadırlar. Justinyen olayların dinmesini umarken öfkeli kalabalık çoktan yeni bir İmparator benimsemiştir bile. Ölen imparator Anastasios’un yeğeni Hypatios isyancıların imparatorluk makamına yakıştırdıkları kişidir ve bu doğrultuda Hypatios’un evine yönelerek onun iradesi bile olmadan evinin dışına çıkarırlar. Hemen burada imparator ilan edilen Hypatios daha sonra isyancılar tarafından Hipodromda kurdukları bir tahta imparator olarak oturtulmuştur. Bu tablo karşısında çaresizliğe kapılan Justinyen ise gemilerinden birine binerek kaçmanın en iyi çare olduğunu düşünmüştür ancak Theodora onu durdumuştur. Ona bir imparator olduğunu ve kaçmaktansa ölmenin daha asil bir davranış olduğunu hatırlatmıştır. Bu açmazda eşinin büyük desteğini gören imparatora ise kalıp mücadele etmek kalmıştır. Böylece Justinyen içinde bulunduğu panik halinden uyandırılmıştır ve kuşatılmış saray ahalisi kalıp direnmeye karar vermişlerdir.¹⁸ Bu doğrultuda “Mavilerin” şefi satın alınmıştır ve başkaldırıların toplandığı Hipodroma gizlice paralı askerler sızdırılmıştır. Bunlar insanların üzerine ansızın saldırarak hemen oracıkta 30.000’e yakın kişiyi katletmişlerdir ve isyan kanlı bir şekilde bastırılmıştır.¹⁹ Bu isyandan sonra justinyen sonraki yıllarında böyle bir isyana maruz kalmamıştır.

Nika İsyanı adeta arkasında bir enkaz bırakmıştır ancak isyandan sonra kenti dolaşan imparator ilginç bir şekilde karşısındaki tablodan şikâyetçi değildir çünkü kafasında yeni bir Konstantinopolis vardır ve bunu gerçekleştirebilmek adına karşısına muhteşem bir fırsat çıkmıştır. Yeni Konstantinopolis projesi hemen hazırlanarak faaliyete geçirilir. İlk proje ise 532 Şubat’ı ile 537 Aralık’ı arasında sürecek olan Ayasofya’nın Yeniden inşasıdır.²⁰ Birkaç yıl sonra başkent adeta baştan kurulmuştur. Artık dünyadaki hiçbir şehir, belki Roma hariç, onunla mukayese edecek seviyede

¹⁷ Dikici, s.133.

¹⁸ Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.232.

¹⁹ Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası: Feodal Dünya, C.2*, İstanbul, 2015, s.45; Louth, s.120.

²⁰ Louth, s.120. Ayasofya 532 Nika ayaklanmasında yanan ve arkeolojik kazılarda birkaç kalıntısı ortaya çıkarılan Bazilika’nın yerine yapılmıştır. Kilise, benzeri olmayan genişlikte bir alanı kapsayan 30 metre çapındaki kubbesi ile 537’de açılmıştır. İkinci açılışı ise yine Justinyen döneminde (562) İsa’nın doğum gününe denk gelmektedir. Bu ikinci açılış, kubbenin bir kısmının 553-57 arasında yaşanan bir dizi deprem nedeniyle hasar görmesinden kaynaklıdır ve günümüzde kullanılan kubbe de o dönem inşa edilen kubbedir. Annie Pralong, *Bizans(Yapılar-Meydanlar-Yaşamlar)*, çev. Buket Kitapçı Bayrı, İstanbul, 2011, s.100.

değildir ve sonraki bin yıl boyunca da benzeri olmayacak güzellikte olacaktır. Nitekim XII-XIII. Yüzyıl Arap tarihçilerinden Al Kazvini bunu en güzel şekilde şöyle ifade etmiştir: “ Tarihte onun gibi bir şehir ne daha önce vardı, ne de bundan sonra olacaktır.”²¹

Justinyen döneminin öne çıkan gelişmelerinden biri de Kuzey Afrika’nın ele geçirilmesidir. Belisarios’un 533’te başında olduğu sefer bir yıl sonra meyvesini vermiştir ancak bölgedeki hâkimiyet bazı berberi ayaklanmaları yüzünden 548’e kadar tam sağlanamamıştır. Bu sorun da aşılmıca Fas’ın batı bölümü dışındaki tüm Kuzey Afrika tamamen kontrol altına alınmıştır.²² Kuzey Afrika’nın ele geçirilme başarısında Belisarios’un şüphesiz çok büyük bir payı vardır. Libya’dan Fas’a kadar uzanan bu eyalet, evvela kendi askeri kurmayına, VI. Yüzyıldan sonra ise bir *Magister Militum Africae*’nin komutası altında kendi ordusuna sahip ve neredeyse özerk bir yönetici olan *eksarkhos*’un idaresi altında olacaktır.²³

İtalya’nın Ostrogotlar’dan temizlenerek kontrol altına alınması da bu dönem açısından oldukça önemli bir başarıdır. Belisarios 535 yılının sonlarında fazla zorlanmadan Sicilya’yı ele geçirmiş ve sonra da İtalya kıyılarına çıkarak Ostrogotların kontrolünde bulunan eski kıyı kenti Napoli’yi ele geçirmeyi başarmıştır. İlerleyişine kıyı hattından devam eden Belisarios, Aralık 536’da Roma’ya girmiştir.²⁴ Belisarios’un Roma’ya girmesi üzerine Gotlar da dört bir yandan toplanarak kenti kuşatma altına almışlardır ancak istikrarlı ve hiyerarşik bir emir-komuta zincirine sahip olmadıklarından zamanla gevşemişler ve mevzilerini terk etmişlerdir. Gotların sayısal avantajı hızla eriyince de Ostrogot kralı yapacak bir şey kalmadığını anlayarak şehri terk etmek zorunda kalmıştır.²⁵ İşler böylesine iyi giderken imparator ve başarılı komutan Belisarios arasında iletişim kopmuş ve imparatorun bu durumu Belisarios’un “kendini İtalya kralı olarak görmeye başladı” şeklinde algılamasına sebep olmuştur. Çok geçmeden de imparator, generaline Konstantinopolis’e dönmesini emretmiştir. Emre itaat eden komutan İtalya’da denetimi sağlayabilecek sınırlı sayıda bir kuvveti bırakarak kendisi başkente dönmüştür. Ancak Belisarios döner dönmez, Ostrogotlar

²¹ Sevcan Yıldız, *Bizans Tarihi-Kültürü-Sanatı ve Anadolu’daki İzleri*, Ankara, 2009, s.116; Dikici, s.136-137; Louth, s.106-107; Roberts, *Avrupa Tarihi*, s.128.

²² Lemerle, s.56.

²³ David, Nicolle, *Doğu Roma Orduları M.S. 306-886*, çev. Buket Bayrı, İstanbul, 2013, s.18.

²⁴ Luttwak, s.122; Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.235.

²⁵ Halil Berktaş, “ Vizörden Bizans: Haritalarla Düşünmek “, *Bizans, Cogito*, S17, İstanbul, 1999, s.77-79.

harekete geçerek Totila adlı bir savaşçıyı kendilerine yeni kral olarak seçmişler ve Bizans'ın bölgedeki hâkimiyetine direnç göstermeye başlamışlardır. Ostrogotlar Pers imparatoru I.Hüsrev'le temas sağlayarak ona ittifak teklifinde bulunmuşlardır. Teklifi kabul eden Hüsrev ise 540'ta imparatorluk için oldukça önemli bir merkez olan Antakya'yı işgal etmiştir ve İmparator Batı'daki görevden şahsi korkularıyla geri çağırdığı Belisarios'u bu kez Doğu'ya göndermek zorunda kalmıştır. Belisarios 541'de Pers ordusunu mağlup etmeyi başarmıştır ancak saray bu durumdan yine tedirginlik duyarak onu geri çağırmıştır.²⁶ Aynı yıl İmparatorluk, hemen her bölgede çok sayıda kişinin ölümüyle sonuçlanan hıyarcık vebası salgınına sahne olur.

Etiyopya veya Mısır'dan geldiği düşünülen veba mikrobunun hububat taşıyan gemiler üzerinden Konstantinopolis'e taşındığı tahmin edilmektedir. Konstantinopolis, Mısır ve çevresinden getirilen bu hububata bağımlı olduğundan, gelen malların depolanarak muhafaza edilmesi için büyük hacimli depolar yaptırılmıştır. Zamanla bu depolar veba mikrobunun esas taşıyıcısı olan farelerin yuvası haline gelmiştir²⁷. 541 yılı imparatorluğu için bu mikrop tamamen yeni bir patojendi ve hastalığa karşı kazanılmış bir bağışıklık da söz konusu değildi, doğal direnç sahibi olanlar ise hesaba bile katılmayacak sayıdaydı ve bu durum patojeni olağanüstü bulaşıcı, hastalık yapma kabiliyetini de oldukça yüksek kılmıştı. Daha basit bir ifadeyle, nüfusun çoğunun kaçınılmaz bağışıklık geliştirdiği yerleşik patojenlerin aksine, 541 yılında *yersinia pestis* mikrobunu taşıyan bir pire tarafından ısırılmak bile kişinin hıyarcık vebası olmasını garantiliyordu. O çağda pireler tarafından ısırılmak, hemen herkes bu hastalığı kapmaya aday sonucunu doğurur ki bu tablo bile durumun vahametini açıkça ortaya koymaya yetmektedir.²⁸ Ancak salgının gücü aynı zamanda zayıflığıydı da. 543'e kadar o kadar çok insan hayatını kaybetmişti ki (sadece Konstantinopolis'te en az 200.000 kişi) salgının bulaşmadığı insan neredeyse kalmamıştı, bununla birlikte salgının ölümcüllüğü de azalmıştı.

Veba salgını Perslerle olan gerginliğe son verse de, salgının şiddetini yitirmesi Hüsrev'i harekete geçirmiştir. 544'te Edessa'daki (Urfa) Bizans kalesine karşı büyük bir saldırı başlatılmıştır. Edessa'nın düşmesi de Hüsrev'in Anadolu'nun içlerine kadar gireceği anlamı taşımaktadır ancak kuşatma başarısız olur ve Justinyen ile 5 yıllık bir anlaşma imzalanır. Böylece salgının ve savaşın kırıp geçirdiği imparatorluklara geçici

²⁶ Gibbon, C.V/2, s.216

²⁷ Morgan, s.56.

²⁸ Luttwak, s.129.

bir barış gelir. ²⁹ Perslerle yapılan bu geçici barışın ardından aynı yıl Belisarios İtalya'ya doğru yola çıkar çünkü Ostrogotların yeni kralı Totila daha önce Belisarios'un ele geçirdiği bölge ve şehirleri tek tek ele geçirmeye başlamıştır.

Belisarios'u İtalya'ya gönderen justinyen generaline her türlü asker ve gemi yardımında bulunur ancak biraz da Theodora'nın baskısıyla para desteğinde bulunmaz ve kaynağı kendisinin bulması gerektiğini söyler. 545'te tamamen Ostrogotların eline geçen Roma'yı yeniden alır ve bir kez daha kentin anahtarını imparator justinyen'e gönderir. 548'de ise Belisarios son kez geri çağrılır ancak generalin ayrılmasından bir yıl sonra Roma Gotlar tarafından yeniden alınacaktır. Bu arada yıldızı General Belisarios'la bir türlü barışmayan imparatoriçe Theodora 547 yılında yakalanmış olduğu kansere 548 yılının 28 Haziranında yenik düşer ve büyük bir törenle kutsal havariler kilisesine gömülür. Justinyen için bu tarifsiz bir kayıptır ki zaten ömrünün sonuna kadar eşinin yasını tutacak ve üzerine evlenmeyecektir.³⁰ Dört yıl sonra, 552'de oldukça güçlü bir ordu kurmayı başaran Justinyen, komutayı yıpranmış Belisarios'tan alarak bir Ermeni saray hadımı; kariyerine arşivde kâtip olarak başlamış ve taktik yeteneği sonradan keşfedilmiş Narses'e emanet etmiştir.³¹

İlkbaharda imparatorluk ordusu hadım Narses komutasında Dalmaçya'ya ulaşarak İtalya'ya girmiştir. Çoğunluğunu yabancı askerlerin oluşturduğu ordu Pannonia'dan derlenmiş ordu komutanlarına bağlı *Bucella*'lar, 2500 Lombard, 3000 Herül ve çok sayıda Hun gibi birden çok etnik unsurdan oluşmaktadır. Narses stratejisini Got ordusunu düzenli bir birlik olarak savaşa çekmek üzere kurar ve bunu başarır da. Rakibe Apeninler'deki Tadiinae'de ezici bir mağlubiyet tattırılır ve liderleri Totila'da öldürülür. Sonuç olarak Roma ve Orta İtalya bir kez daha Bizans egemenliğine girmiştir.³² Ancak bu büyük başarının ardından sadece birkaç yıl sonra pusuda bekleyen bir tehdit Bizans'ın kapısını çalacaktır.

Zabergan adlı liderlerinin emrinde Kuzey Karadeniz bozkırından inerek 558 yılında Yunanistan'ı geçip Konstantinopolis'e dayanan Türkî Kutrigurlar³³ karşısında

²⁹ Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.239-240.

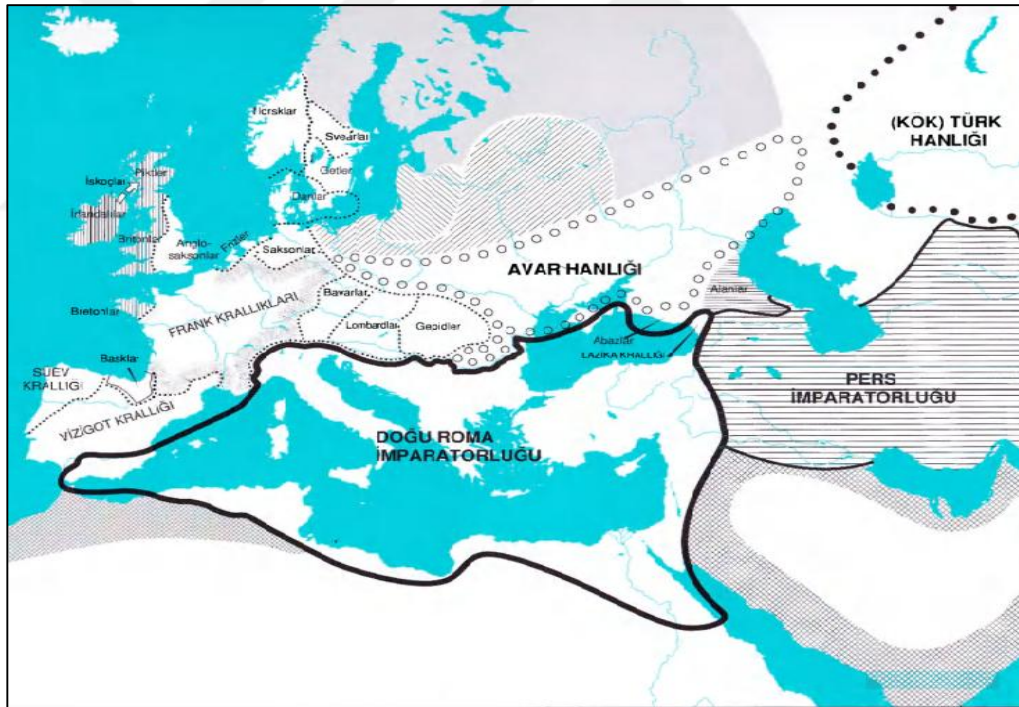
³⁰ Gibbon, C.V/2, s.254-257; Dikici, s.144-145; Diehl, s.37.

³¹ Berkay, s.79.

³² M.V. Levchenko, *Bizans Tarihi*, çev.Maide Selen, İstanbul, 2007, s.94. Prokopios'un Got savaşı bitmeden önce yazdığı bir pasajda belirttiğine göre, "Libya'dan en az üç kat daha büyük olan İtalya, Libya'dan çok daha az nüfuslu bir yer haline dönüşmüştür. Averil Cameron, *Bizanslılar*, çev. Özkan Akpınar, İstanbul, 2015, s.33.

³³ Tuna ağzından Volga'ya kadar Karadeniz'in kuzey bozkırlarında yaşayan Türk boylarından biri. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1984, s.185-187.

jüstinyen emekliye ayrılmış Belisarios'u 53 yaşında yeniden görevlendirdi.³⁴ Böylece Belisarios 559'da Bizans surlarına dayanan bu tehdidi uzaklaştırmayı başardı.³⁵ Bu olaydan yaklaşık iki yıl sonra İmparatorun sağlığı bozulmuştu ve sürekli süren baş ağrılarından yakınıyordu. Tedavi gördüğünden ve etrafta görünmediğinden dolayı ise öldüğüne dair dedikodular yayılmaya başlamıştı. Askerler ise aylıklarının sürekli değiştirilmesinden ve düzenli ödenmemesinden dolayı isyan etme noktasına gelmişlerdi. Bunların üzerine yangınlar ve depremler de tablonun daha da karanlık bir hal almasına yol açıyordu. Böyle bir dönemde sarayda bir fesat patlak verdi ve imparatoru indirmeye yönelik başlatılan bir isyan girişiminin faturası Belisarios'a kesildi. Belki yaşamı bağışlanmıştı ancak tüm mal varlığına el konularak kendi sarayında hapse mahkûm edildi. Suçsuzluğunun anlaşılıp beraat etmesinin ardından ise fazla yaşamayıp sadece 8 ay sonra 13 Mart 565'de hayatını kaybetti. İmparator justinyen ise emri altında sayısız başarıya imza atan Belisarios ile aynı yıl 4 Kasım 565'de hayatını kaybetti.³⁶

Harita 1. M.S. 565'de Bizans İmparatorluğu (McEvedy, s.25)

Justinyen hem bir Latin hem de bir Asyalı imparator tarzındaydı. Yani “yarı Sezar yarı halife”. Bu noktada hoşgörüyü sahipti ve Konstantinopolis onun döneminde

³⁴ Lutwakk, s.132.

³⁵ Prokopios, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, çev. Orhan Duru, İstanbul, 2015, s.149.

³⁶ Gibbon, C.V/2, s.276-279; Louth, s.106.

hem Katoliklerin hem de Katolik karşıtı inançların başkentiydi. Bu durum aslında kendinden sonra sadece bir belirsizlik bırakacaktı ve Justinyen'in ölümünü takip eden elli yıl Bizans tarihinin en karanlık dönemi olacaktır.³⁷

Justinyen'in ölümünün ardından, ölümünden önce yerine aday olarak gösterdiği yeğeni II. Justinos (565-578) tahta geçer. Justinos aynı zamanda Theodora'nın yeğeni olan Comito'nun kız kardeşiyle evlidir. II. Justinos daha önce dayısı tarafından imparatorluğun kuzeybatı sınırlarının güvenliği için Bizans'ın orada yaşayan bazı barbar kabilelere vermiş olduğu haracı vermeyi reddederek bu noktada dayısından farklı bir siyaset yürüteceğini de gösterir. Ertesi sene aynı tavrı Pers imparatoru I. Hüsrev'e de sergileyince imparatorluğun doğu sınırında bir süredir devam eden sükûnette son bulur.³⁸ Perslerle başlayan sert ve uzun bir savaş stratejik bir öneme sahip olan Armenia (Ermenistan) bölgesinde cereyan etmektedir ve yirmi yıl boyunca da mücadele bu coğrafyada devam edecektir.³⁹ Ancak 573 yılında meydana gelen Sargathan denen İran'a yakın bir alanda karşı karşıya gelmişler ve mücadelede Bizans başarılı olmuştur.⁴⁰

II. Justinos döneminde Ravenna, Roma, Napoli ve Sicilya halen imparatorluğun sınırları içerisindeydi ancak Lombardlar 568 yılında İtalya'yı işgal ederler. 574 yılına gelindiğinde ise imparator yavaş yavaş delilik alametleri göstermeye başlar. Bu arada imparatorun eşi Sofia, kocasını ikna ederek Tiberius'u halef olarak atamayı başarır. Artık imparatorluğun gerçek hâkimi Sofia'dır. Kocasının Pers politikasını değiştirip Pers imparatoruyla anlaşarak bir miktar haraç karşılığında bir senelik ateşkes bile sağlar. İmparator II. Justin'in ise geçen dört yılda hastalığı giderek artar ve 4 Kasım 578 günü ölür. İmparator ölene kadar karısı ve Tiberius'un yönettiği ülkede imparatorun cenazesinin ardından Tiberius imparator olarak başına tacı geçirir; Sophia, karısından boşandığı takdirde Tiberius'la evlenmeye hazırdır ancak Tiberius bu niyeti ciddiye almaz.⁴¹

Bu dönemde Persler ve Lombardlar dışında Avar ve Slav tehditleriyle de uğraşmak zorunda kalınmıştır. İmparatorluk bu dönemde gerek batıda gerekse de

³⁷ Berl, s.37.

³⁸ Simocatta, *The History of Theophlact Simocatta*, An English Translation with Introduction and Notes Michael and Mary Whitby, Clarendon Press, Oxford, 1986, s.85.

³⁹ A.A. Vasilev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfid Mansel, C.I, Ankara, 1943, s.212-214; Ostrogorsky, s.73.

⁴⁰ Simocatta, s.87.

⁴¹ Dikici, s.148; Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.273.

doğuda birçok hezimet yaşarken, özellikle Avarlar bu süreçte sınırlarını genişletmişler⁴² ve oldukça güçlenmişlerdir. Anastasios ve Justinyen zamanlarında sınıra yakın kentler kuvvetlendirildiği gibi barbarlarla anlaşma yoluna gidilerek bölgede sükûnet sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat Justin'in barbar kavimlere en azından Avarlara karşı sert tutumu ipleri germiştir ve Bizans'ı potansiyel düşman konumuna sokmuştur. Bununla birlikte Slavlar VI. Yüzyılın ortalarında Tuna'nın kuzeyine yerleşmişlerdir.⁴³

II. Justin'in ölümünden sonra 578'de resmen tahta geçen Tiberius esasında hem çok iyi bir komutan hem de çok iyi bir idarecidir. Saltanatı çok kısa sürse bile Bizans tahtına oturan en yetenekli imparatorlardan biridir. İmparator inanç bağlamında her inanca saygı gösteren bir yapıdadır. Monofizitlere karşı kurulan baskıyı ortadan kaldırması da kendine olan güvenin daha da artmasını sağlamıştır.

Trakya asıllı olan imparator mütevazı bir yapıya sahiptir ve halka tepeden bakmamaktadır. Nika isyanından sonra sürekli baskı altında tutulan ve horlanan mavilerden ve yeşillerden pek çok kişiye yönetiminde görev vermiştir. Döneminde öne çıkan diğer gelişmeler ise kendinden önce sembolik bir işlevi olan senatonun daha işlevsel bir hal kazanması ve hazinenin güçlü tutulması için büyük çaba sarf edilmesidir.

Tiberius döneminde karmaşık ve zor olaylarla karşı karşıya kalınmıştır ki belki de bunların başında çok önceden süregelen Pers mücadelesi gelmektedir. Tiberius Perslere karşı Göktürk kağanlığından yardım istemiş ancak bu talebi karşılık bulmamıştır. Bunun sebebi iste Göktürk Kağanı Tardu'nun Bizans'ın Avarlarla yapmış olduğu müttefiklik anlaşmasından rahatsız olmasıdır çünkü Avarlar bir zamanlar Türklerin idaresi altında yaşarken Türk yönetimine isyan ederek ayrı bir idare kurmuşlardır. Böylece Tardu'nun babası İstemi Kağan döneminde de Göktürklerin müttefiki olan Bizans düşman olarak görülmeye başlanmıştır.⁴⁴ Göktürklerden umduğu desteği alamayan Tiberius buna rağmen Perslerin üzerine giderek galip gelmeyi başarmıştır. Öte yandan Avarlar Bizans'la barış halindeyken, kalabalık Slav gurupları Tuna'yı aşp Trakya'ya girmişler, Makedonya ve Teselya'yı yağmalamışlardır.⁴⁵ Bunun karşısında Bizans Avarlardan yardım talebinde bulunmuştur. Bu talebi bir fırsat olarak görüp değerlendiren Avarlar Bizans'ın bu teklifini kabul etmişlerdir. Avarlar bu

⁴² Avarların sınırları, batıda Thuringia'dan doğuda Don Nehri'ne, güneyde Tuna'dan kuzeyde Baltık Denizi'ne kadar genişlemiştir.

⁴³ Louth, s.124.

⁴⁴ Hatice Palaz Erdemir, *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri*, İstanbul, 2003, 27-34.

⁴⁵ Levchenko, s.118; Erdemir, s.35.

vesileyle hem Slav topraklarını yağmalayıp zengin ganimetler elde etmişler hem de Slavları hâkimiyetleri altına almışlardır.⁴⁶ Bunlarla birlikte diplomasi ve hediyeleşmeyi de bir noktada siyasette silah olarak kullanmayı başaramış imparatorlardan olduğu söylenmelidir.⁴⁷

II.Tiberius Konstantinos 13 Ağustos 582’de (muhtemelen zehirlenerek) ölmüştür. Ölümünden sadece sekiz gün önce ise Mavrikos’u kız kardeşi Konstantina ile evlendirmiş ve onu caesar yaparak kendisinden sonra taht adayı olarak göstermiştir.

Enerjik ve teşkilatçı yapısıyla 582 yılında imparatorluk tahtına oturan Mavrikos’un ilk yılında, Roma ordusunun başında bulunan John’u doğuya sevk etti. John, Tigris Nehri ile birleşen Nymphius Nehri’nde kamp kurdu. Pers ordusunun başında ise o dönem Kardarigan bulunuyordu. 582’de başlayan çatışma ortamı bir süre devam etti.⁴⁸ Ancak Persler bu dönemlerde kendi sorunlarıyla da meşguldüler. Bizans’a en büyük rakip olan Perslerin içinde bulundukları karışıklıktan yararlanılarak onlara karşı bazı başarılar elde edilmiştir. II. Hüsrev Perviz’in İran tahtına çıkması sağlanınca İran’ın kuzey batısındaki toprakların büyük kısmı 591’de yapılan bir antlaşma gereği Bizans’a kazandırılmıştır. İran; Ermenistan, Doğu Mezopotamya ve Daras şehirlerinden çekildiği gibi, Bizans İranlılara verilen senelik vergiden de böylece kurtulmuştur. İran tehlikesinden kurtulan İmparatorluk ise yüzünü batıya, özellikle de Avar ve Slavların Balkan Yarımadası’nda yaptıkları istilalara çevirme fırsatı olmuştur.⁴⁹ Ancak Avar ve Slav boylarına karşı gösterilen mücadelede gerçek anlamda bir başarı sağlanamamıştır. Bu durumun en önemli sebebi ise hareketli bölgenin Bizans’ın merkezine uzak olmasıdır. Buna rağmen yapılan mücadelede Avarların gücü belli bir oranda zayıflatılmıştır.⁵⁰

Mavrikos’un gerek Perslere karşı ve gerekse de Avar ve Slav boylarına karşı göstermiş olduğu başarılı mücadeleler, İmparatorun rakiplerini oldukça iyi analiz ettiğinin ve onları ne kadar iyi tanıdığının da kanıtıdır.⁵¹ Bizanslı komutan Priskos 601’de Viminacium (Sırbistan) önlerinde Avarlara karşı kazandığı zaferin ardından,

⁴⁶ R. C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman*, Liverpool, 1985, s.191-195; Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1993, s.80-81; Denis Sinor, *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul, 2000, s.286.

⁴⁷ Louth, s.126.

⁴⁸ Simocatta, s.31-32. Mavrikos’un imparator olduğu yıl (şehrin kuruluş yıldönümü kutlamalarının yapılacağı 11 Mayıs’tan bir gün önce 10 Mayıs 582’de) büyük bir deprem yaşanmıştır. Simocatta, s.37.

⁴⁹ Vasiliev, 1943, s.214.

⁵⁰ Ostrogorsky, s.76.

⁵¹ Strategikon, *Bizans Kültüründe Strateji Sanatı*, Haz. George T. Dennis, çev. Volkan Atmaca, İstanbul, 2011, s.152-167.

602' de Bizans orduları Tuna'nın öte yakasına geçerek Slavları kendi topraklarında cezalandırmayı başarır. Ordu, yeniden konaklama emri aldığı anda ise, zaten ücretlerin ödenmemesinden muzdarip olan ve yapılan zorlu mücadeleler karşısında oldukça yorgun düşen askerler isyan çıkarırlar. Yarı barbar bir subay olan Phokas isyancı askerlerin lideri olarak kalkanlar üzerinde Konstantinopolis'e giriş yapar. Bu olayla birlikte rakip iki partinin de yönetime cephe alması Mavrikos yönetiminin düşmesine ve Phokas'ın senatonun da onayıyla imparator olmasına neden olacaktır.⁵²

Mavrikos'un en önemli başarısı muhtemelen İmparatorluk ordusunda yapmış olduğu reformdur. Bu iş için oldukça birikimli olan imparator becerikli biridir ve ihtiyaçların neler olduğunu kavrayabilecek potansiyele sahiptir. Ayrıca Balkanlarda ve doğu sınırlarında yüksek tecrübe kazanmıştır. Dönemin tarihçileri Mavrikos'un reformlarından bahsederken askerler arasında hiç hoş karşılanmadığını belirtmekle birlikte fazla detaya inmezler ancak yeniden yapılandığı orduyu kendisine atfedilen *Strategikon* adlı eserde görmemiz mümkündür.⁵³

I.2. VI. Yüzyılda Bizans'ın Genel Ekonomik Durumu Ve Ticaret Politikası

Bizans'ın ekonomik tarihi diğer ortaçağ devletlerinin ekonomik tarihinden farklılık göstermektedir. Ekonomik alandaki gelişimi ne modern Avrupa'nın ekonomisine ne de Arap imparatorluğu ekonomisine benzer. Sahip olduğu başkent de bu bakımdan eşsizdir. Konstantinopolis'in kolay ulaşılabilir bir kent olması yanında kolay savunulabilir olması ona bu açıdan büyük bir avantaj kazandırmıştır.⁵⁴

VI. yüzyılın ilk yarısında Bizans ekonomisi geç antik Roma medeniyetinin son ilerleyiş dönemindeki çizgisinde ilerliyordu. Ticareti ve ekonomisi bu yüzyılda Batı ile kıyasladığında daha iyi bir seviyedeydi. Batı V.yüzyılda barbar işgalcilerin şiddetine, sivil çatışmalara ve sosyal pek çok tahribat ve yıkıma sahne olmuştur. Bizans'ın Roma'nın aksine aktif bir ticaret bilançosuna sahip olduğu da bilinir. Bu durumun temel sebebi ise Romalıların Greklerden kalma ticarete bakış açısından kaynaklanmaktadır. Bu bakış açısına göre ticaret hırsızlıkla aynı kefedede değerlendirilmektedir. Gerek

⁵² Levchenko, s.119; Ostrogorsky, s.76-77.

⁵³ *Strategikon*, s.13. VI. Yüzyılın sonunda yazılmış Bizans'ın askeri stratejisini ortaya koyan bir eser olan Mavrikos'un *Strategikon*'u, Bizans askeri liderleri için yüzyıllar boyunca en faydalı kitap olarak kalmıştır ve günümüzde dahi faydasını tam olarak yitirmiş değildir. *Strategikon* hakkında yaptığı ayrıntılı analiz için ayrıca bkz. Luttwak, s.350-397.

⁵⁴ Steven Runciman, "Byzantine Trade and Industry", *The Cambridge Economic History of Europe*, E.d. M.M. Postan, Vol.II, Cambridge, 1987, s.132-133.

Atina'nın filozofları gerekse de Romalı avukatlar ticarete hep aynı bakış açısıyla bakmışlar, bu faaliyeti sürekli horlayıp aşağılamışlardır. Bu noktada ticarete daha sıcak yaklaşan Bizans hem transit ticaretten hem de kendi ürettiği ürünlerin ihracatından ciddi gelir elde etmeyi başarmıştır.⁵⁵

Justinyen döneminde (527-565) ticareti ve zanaatı geliştirmeye yönelik önemli adımlar atılmış, İmparatorluğun yol ağı tekrar düzenlenmiştir. Bizans için esas ticaret istikameti batının fakirleşmiş ülkelerine doğru değil, doğunun zenginliklerine doğruydı. Buna rağmen doğu ticareti de istenilen seviyede değildi. Bizans her ne kadar Suriye'den temin ettiği değerli kumaşları doğuya ihraç etse de, bu ihracat, Bizans'ın doğuyla yaptığı ipek ithalatının çok gerisindeydi. Ayrıca Çin ile yapılan ticarete İran'ın aracı rol oynaması, İran ile ilişkilerin normale döndüğü zamanlarda dahi ekstra masraflarla maliyetlerin artmasına yol açmaktaydı. Çin'e giden kara yolunun İran topraklarından geçmesi ise ipek ticaretinde İran'ı kaçınılmaz bir ticaret ortağı yapıyordu. İran ile ilişkilerin tamamen bozulduğu savaş dönemlerinde ise ipek ticareti durma noktasına gelmekteydi. Bu durumun önüne geçmek için Justinyen yönetimi Çin ile bağlantıyı sapa bir yoldan; Kırım'daki Khersones, Bosporos ve Kafkaslardaki Lazika üzerinden sağlamaya çalışmıştır. Bizans buradan Pontus'un kuzeyinde bulunan step kavimlerine kumaş, süs eşyası ve şarap satmış, onlardan da deri, kürk ve köle alarak bölgeyle ticareti sıcak tutmaya çalışmıştır.⁵⁶

Bizans'ın ipek ticaretinde İran'ı saf dışı bırakmak için başvurduğu çarelerden birisi de Etiyopyalı tüccarlardı. III. Yüzyıl krizine kadar Hindistan, İran körfezi, Arabistan ve Afrika'nın doğu kıyılarında ticaretin tek hâkimi Romalı tüccarlar iken; kriz sonrasında bu bölgelerin kontrolü İranlı, Habeş ve Yemenli tüccarların eline geçmiştir. İpek ticaretinde ise İranlılar tekel oluşturmuşlardır. VI. Yüzyılda Bizans'ın İran'ın kurduğu bu tekeli kırmada çare olarak gördüğü Etiyopyalı tüccarlar Kızıldeniz ve Nil Nehri'nin ulaşım ağı avantajlarını kullanarak Orta Afrika'nın doğusuna özgü fildişi, abanoz ağacı, altın, kıymetli taşlar ve Afrikalı köleleri Mısır'a getirmektedirler. Kızıldeniz ile Hindistan arasında da Etiyopyalı tüccarlar etkindiler. Uzakdoğu ile Batı arasında uzanan ticaret yolları üzerinde bulunan Seylan (Sri Lanka); İranlı, Etiyopyalı ve Hintli tüccarların mutlaka uğradıkları deniz ticareti için oldukça önemli bir noktadır ancak burada tekel yine İran'dır. Çin'den gelen ipek, Hindistan'dan gelen baharat, misk

⁵⁵ Rene Sedillot, *Değıştokuştan Süpermarkete*, çev. Esat Nermi Erendor, İstanbul, 1983, s.144-148.

⁵⁶ Ostrogorsky, s.68; Vasiliev, 1943, s.207-211; Lemerle, s.67.

ve hintyağı piyasası burada oluşmuştur. 531 yılında Justinyen Etiyopya krallığına elçi göndererek İranlılara karşı bir işbirliği teklifinde bulunmuştur. Bu teklifteki amaç İran'ı ipek ticaretinde saf dışı bırakmaktır. Plana göre Yemenli *Himyaritler* bu işbirliğinin Arabistan Yarımadası'ndaki ayağı olacaktır ancak hayata geçen bu plan İran'ın Seylan'da kurmuş olduğu İpek tekeli kırılmaya yetmemiştir.⁵⁷

Harita 2. M.S. 528 Kentler ve Ticaret Yolları (McEvedy, s.23)

İmparatorlukta temel servet ve vergi kaynağı tarımdı. İmparatorluğun ekonomik gücü ise büyük oranda altın teminine endeksliydi. İmparatorluk zorunlu tüketim maddelerini kendi imkânlarıyla üretebiliyordu ancak başta ipek, baharatlar, kıymetli taşlar gibi çoğu lüks üründe Doğu'ya bağımlıydı. Dönemin rakibi İran, parasının madenini gümüş olarak belirlemişti ve altını ya süs eşyası olarak kullanıyordu ya da hazinesinde küresel olan madeni değerinden dolayı depoluyordu. Bu noktada Bizans ekonomisinin devamı için altının imparatorlukta varlığı çok önemliydi, buna karşın yapılan ithalatla dışarıya sürekli altın çıkışı oluyordu. Ticarete Suriyeli ve Mısırlı tüccarların hâkim olması da imparatorlukta altının homojen dağılmamasına, altının daha çok Mısır ve Suriye'de toplanmasına neden oluyordu ve buralarda toplanan altının

⁵⁷ Basık, C.I, s.197.

çok az bir kısmı vergi olarak hazineye geri dönüyordu. Antakya ve İskenderiye darphaneleri imparatorluk için üretim yapsa bile üretilen altın paranın büyük kısmı Asya'dan gelen mallar için Uzakdoğu'ya akıyordu ve yine Mısır ve Suriye'de toplanan altının bir kısmı çeşitli sebeplerle buralardaki kilise ve manastırlara akıyordu. Zaten VII. Yüzyıla kadar Mısır ve Suriye'nin Konstantinopolis civarındaki eyaletlerden daha zengin olması buradaki altın bolluğunun da kanıtıdır.⁵⁸

Bizans hazinesine yük olan başka bir gelişme de Justinyen'in Kuzey Afrika ve İtalya'yı tekrar ele geçirmek için giriştiği mücadeledir. Bu mücadelesi belki Roma'nın batı parçasını tekrar doğu'ya katmıştır ancak Ostrogotlara karşı verilen uzun ve masraflı savaşlar(535-555) büyük bir ekonomik kayba yol açtığı gibi mücadelenin merkezi İtalya'da tam bir yıkıma neden olmuştur.⁵⁹ Prokopios'un, Belisarios zamanında Napoli'de Roma yandaşlarının lideri konumunda önemli bir Suriyeli bir tüccardan (Antiochus) bahsetmesi ise altı çizilmesi gereken bir noktadır. Napoli, Belisarios tarafından kuşatıldığı zaman şehirdeki tüccarların çoğu Yahudi'dir. Roma ve Ravenna'da halk sinagogları yakıp yıkmış, bu olay üzerine kral, Yahudiler lehine bir karar vererek Katolikleri sebep oldukları tahribatı onarmaya mahkûm etmiştir.⁶⁰ Bu durumda aslında Yahudi tüccarların İtalya'da ticari etkinliklerinin yanında yönetimin göz ardı edemeyeceği kadar da siyasi güce sahip olduklarını kanıtlar.

Ostrogotlara karşı verilen mücadelenin sonlarına doğru imparatorlukta gelişen bir olay ise Bizans ekonomisi için umut verici bir gelişme olmuştur. İki misyoner keşişin 552'de içi oyuk asalarının içinde kaçırdıkları ipek böceği yumurtaları ile ipek elde etmenin formülü çözülmüş, ipeğin imparatorlukta üretilme olanağı da böylece doğmuştur.⁶¹ Ancak üretime geçilse dahi istenilen üretim hacmi hemen yakalanamamış ve uzunca bir dönem daha ipek talebinin tamamına yakını Çin'den karşılanmak zorunda kalınmıştır.⁶² Öte yandan hâkimiyetini kuzey Kafkasya'ya kadar genişletmiş olan ve tıpkı Bizans gibi ipek ticareti yüzünden İran ile araları bozuk olan Avar Türkleri ile Bizans arasında 558 yılında ilk resmi temas sağlanmıştır.⁶³

⁵⁸ Runciman, "Byzantine Trade...", s.134-135.

⁵⁹ Angeliki E. Laiou-Cecile Morrisson, *The Byzantine Economy*, Cambridge University Press, 2007, s.23.

⁶⁰ Henri Pirenne, *Hazreti Muhammed ve Şarlman*, çev. Muhsin Önal Mengüşoğlu, İstanbul, 2012, s.116-118.

⁶¹ Sedillot, s.148; Tanilli, s.58; Cheynet, s.38.

⁶² W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Kartal, Ankara, 2000, s.14-15.

⁶³ Blockley, s.49.

VI. yüzyılın ilk yarısına baktığımız zaman zanaatkârlık hem Konstantinopolis'te hem de civarında canlıydı. Rastlantısal epigrafik keşiflerle Kilikya'nın limanı Korykos'ta bulunan yüzlerce mezar yazıtı günümüze kadar gelmiş ve bu bölgede de çeşitli mesleklerin icra edildiği açıkça anlaşılmıştır. Bu meslekler arasında gıda sektöründekiler, sepiciler, esans üreticileri, zeytinyağı ve şarap tüccarları, meyhaneciler, hancılar ve kumaş tüccarları sayılabilir. Aynı etkinlikler büyük doğu limanı Tır yazıtlarında da karşımıza çıkar ve burada saydıklarımıza ek olarak erguvan renkli koyu kırmızı kumaş üreticileri ve camcılarının da olduğunu görürüz. Ancak VI. yüzyılın ortalarında ekonomik düşüşün işaretlerinin kendini göstermeye başladığı görülür. Nüfusun vebadan (541-542) dolayı ciddi şekilde azalması hem talepte hem de arzda yani ticarete çok büyük bir daralmaya neden olmuştur. Depremler ve ağır salgın hastalıkların ardından bir de Sasanilerle, Slavlarla ve Avarlarla uğraşılacak zorunda kalınması ticaret ve ekonomide büyük bir kayba neden olmuştur. Bu kaybın olumsuz yansımaları ise bu dönem için kendini en çok Tuna ve çevresinde hissettirmiştir.⁶⁴

VI. Yüzyılın uluslar arası iktisadi hayatında Bizans imparatorluğu çok önemli bir rol oynamıştır. Justinyen devrinde bize Kızıldeniz ve Hint Denizi havzalarının coğrafyası ve Uzakdoğu ile yapılan ticari ilişkiler hakkında önemli bilgiler veren Kosmos İndikopleustes⁶⁵ şöyle der;” dünyanın bir ucundan diğer ucuna tüm milletler ticari faaliyetlerini Roma sikkesi ile (nomisma veya solidus) yapmaktadırlar. Bu sikke hangi devlete ait olursa olsun dikkat çekici ve özel kabul edilmiştir”.⁶⁶

Justinyen döneminin öne çıkan gelişmelerinden birisi de justinyen ve eşi Theodora'nın çilecilere karşı özel olarak duydukları hayranlıkla birlikte teşvik ettikleri keşişliğin gelişmesidir. Ancak bu kurumun gelişmesi ülke için birtakım problemlerin de patlak vermesine neden olmuştur ve askerlikten de muaf olan keşişlerin sayısı ülke çapında giderek artmıştır. Bunlar özellikle bağışlar yoluyla çok büyük mülklere sahip oluyorlardı ki bu mülkler çoğu zaman vergiden muaf tutuluyorlardı. Toprak hızla

⁶⁴ Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy*, s.24; Cecile Morrisson, *Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu(330-641)*, çev. Aslı Bilge, İstanbul, 2014, s.33-34; Cheynet, s.33-35.

⁶⁵ Justinyen devrinde yaşamış Mısır doğumlu gezgin bir tüccardır. Zamanın coğrafi dünyası hakkında bilgiler veren ve içerisinde dönemin ticaretine dair bazı bilgiler de barındıran VI. yy. ortalarında kaleme aldığı “Hristiyan Topografyası” adlı eser önemlidir. Eseri ayrıntılı olarak incelemek için bkz. <https://ia802705.us.archive.org/12/items/christiantopogr00cosmgoog/christiantopogr00cosmgoog.pdf>. e.t. 24.02.2017. Ayrıca bkz. Cosmas Indicopleustes, *The Christian Topography of Cosmos an Egyptian Monk (Translated from the Greek and Edited with Notes)*, Translated into English by J.M.McCrindle, Cambridge university Press, June-2010.

⁶⁶ Vasiliev, 1943, s.207.

rahiplerin eline geçmeye başlamıştı ve ayrıcalıklı mülkler kategorisi de oluşuyordu.⁶⁷ Elimizdeki kaynak, kilisenin sahip olabileceği her türden toprak mülkiyeti konusunda (İskenderiye tarımsal araziye sahip değildi) fazla aydınlatıcı değildir ancak Kilise'nin on beş kadar kargo gemisinden oluşan ve Batı Avrupa'yla ticaret yapan bir filosu olduğunu, bir keresinde Adriyatik yakınlarında bir fırtınaya tutuldukları ve 1500 kg. altın değerindeki tüm kaynaklarını denize dökmek zorunda kaldıklarını anlatmaktadır. Öte yandan Kilise'nin önemli bir toplumsal işlevinin bulunduğu da açıktır. Zenginlerden toplayarak ihtiyacı olan kimselere yiyecek, barınak ve tıbbi bakım sağlamakla, toplumsal kaynakların bir tür yeniden paylaşılmasını sağlıyorlardı. Kilisenin bu faaliyetleri gerek devletin gerekse de yerel yönetimlerin yapabileceğinden çok daha etkili çalışan bir mekanizmaydı.⁶⁸ Aslında imparatorun Konstantinopolis patriğine hitaben yazdığı VI. *Novella*'nın önsözünden yapacağımız bir alıntı, Justinien'in din adamlarına karşı bakış açısını da özetler mahiyettedir; "İnsanlığın en büyük nimetleri, bize yükseklerden bağışlanmış olan Tanrı'nın armağanıdır. Rahiplik Tanrısal şeyleri yönetir, imparatorluk insansal şeyler üzerine konuşur; fakat her ikisi de bir ve aynı kaynaktan çıkarak insanın yaşamını süslerler. Onun içindir ki imparatoru rahiplerin saygınlık ve onurundan daha çok ilgilendiren başka bir şey yoktur."⁶⁹

II. Justinos döneminde de (565-578) İktisadi sorunlar üzerine gidilmiş, halkın üzerinde bulunan mali yükün hafifletilmesi maksadıyla bazı girişimlerde bulunulmuştur. Halktan toplanan vergilerin düşürülmesi, önceki dönemde "zorunlu borçlanma" adı altında paraların iade edilmesi, borcunu ödeyememesinden dolayı mahkûm olanların serbest bırakılması bu doğrultuda atılan adımlardan birkaçıdır. Bu dönemde ekonomiye dair başka bir önemli gelişme de basılan madeni paraların üzerinde ilk kez imparatorun yanında imparatoriçenin de yer almasıdır. Yine bu dönemde Bizans Türklerle ittifak kurarak İran'a karşı mücadele etmişlerdir. Diğer taraftan Justinos hükümeti, Hint Okyanusu yolunu Kızıl Deniz üzerinden emniyete almaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Habeş Devleti ile ilişkiler arttırılmış ancak Habeşli tüccarlar Hint Okyanusu'nda İran'a karşı koyamamışlardır.⁷⁰

Bu arada 552 yılında Ötüken merkezli kurulan ve "Türk" sözünü ilk defa resmi devlet olarak kullanan Türk devleti Göktürklerin kaderi Bizans ile kesişir. Göktürk-

⁶⁷ Lemerle, s.66.

⁶⁸ Cyril Mango, *Yeni Roma İmparatorluğu Bizans*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2011, s.45-46.

⁶⁹ Ernest Barker, *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, çev. Mete Tunçay, Ankara, 1995, s.85-86.

⁷⁰ Ostrogorsky, s.68-69; Dikici, s.147.

Bizans ilişkisi, ipek transit ticaretini elinde bulunduran Akhunlar'ın ortadan kaldırılmasıyla başlamıştır. Yıkılan Akhun Devleti'nin toprakları Ceyhun Nehri sınır olmak üzere Göktürkler ve İran arasında paylaşılmıştır. Ekonomik değeri oldukça yüksek olan bu topraklar her iki devlet için de oldukça büyük kazançlar sağlasa da yine bu iki devlet için gerginliklere sebep olmuştur.⁷¹

Göktürkler İran'a komşu olduktan sonra İran Hükümdarı Anuşirvan Göktürk devletine vergi ödemeye başlamıştır. Daha sonra Maverâünnehir ticaret yolunu tamamen ele geçirmek isteyen İran, ülkenin Akdeniz ve Bizans'a geçen ipek ticaretini durdurmuştur. İran'ın bu tutumu, Göktürk hâkimiyetine giren ve dönemin Orta Asya'daki önemli ticaret aktörlerinden biri olan Soğd kavmini de zor durumda bırakmıştır. Ayrıca bu durum Göktürk Devleti'ni transit ipek ticaretinden elde ettiği vergi gelirlerinden de mahrum bırakmıştır. Göktürk kağanı İstemi Han, İran'la ilişkileri düzenlemek adına Soğdlardan oluşan bir heyeti İran'a göndermiştir ancak İran hükümdarı gelen elçileri öldürmüştür. İran'ın bu düşmanca tavrı karşısında Göktürkler ticaret akışını sağlayabilmek için farklı alternatifler aramaya başlamışlardır. Bu yeni arayışta varılan sonuç ise Bizans-Göktürk ittifakı olmuştur. Göktürk Kağanı İstemi Han 567 ve 568 yıllarında Soğdlu Manik başkanlığında bir heyeti Hazar Denizi'nin kuzeyinden Konstantinopolis'e göndermiştir. Elçiler imparator Justinos'un huzuruna çıkarak Türkçe bir mektup okumuşlar ve imparator da gelen elçilere memnuniyetini bildirmiştir. Bugünden sonra iki devlet arasında karşılıklı görüşmeler devam etmiştir ve kurulan bu ittifak sonucu Hazar Denizi, Kafkaslar, Soğd şehri ve İpek Yolu'nun bir kolunu oluşturan Kürk Yolu'nda ticaret canlanmıştır.⁷²

Göktürk Devleti'nin Çin ve İran arasındaki stratejik bir köşede bulunması Bizans açısından oldukça önemliydi çünkü Çin'den Batı'ya gelen bütün mallar zorunlu olarak bu topraklardan geçiyordu. Ancak Bizans'ın Göktürk Devleti ile kurmuş olduğu ittifak, II. Justinos'un Göktürk idaresinden ayrılarak bağımsız olmayı seçen Avarları himaye etmesiyle ve onları Pannonia bölgesine yerleştirmesi sonucunda büyük darbe almıştır.⁷³

II. Justinos döneminde İran ile yapılan savaş ise (572-574) Bizans açısından tam bir felaket olmuştur. Nisibi(Nusaybin) kuşatmasının kırılmasının ardından güvenli bölge olan Daras İran'ın eline geçmiştir. Doğu cephesindeki bu mağlubiyetin ardından Bizans,

⁷¹ Rasony, s.96; Sezgin Güçlüay, "Göktürk-Bizans Ticari İlişkileri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Mayıs-2009, S.269, s.51; Kafesoğlu, s.89.

⁷² Matteo Comparetti, "Sogdiyana Tarihine Giriş", *Türkler Ansiklopedisi I*, Ankara, 2002, s.160; Kafesoğlu, s.94; Güçlüay, "Göktürk-Bizans...", s.51-52.

⁷³ Heyd, s.15-19.

Tuna'nın ötesinden gelen Avarların Balkan Yarımadası'nı istila etmesiyle ikinci bir şok yaşamıştır. Bu yaşananlar zayıf Justinos üzerinde büyük bir baskı yapar ve imparator bu durumu kaldıramayarak delirir. XII. asırda yaşayan Suriyeli bir kronikçi eski bir kaynaktan alarak şu ifadeleri kaydeder: "İmparator, Daras'ın alındığını duyunca içine kapandı, dükkânları kapattı ve ticareti durdurttu. İmparatoriçe Sofia, 574'te, 45.000 altın karşılığında bir senelik ateşkes imzalatı." ⁷⁴

İmparator Tiberius Konstantinus döneminde (578-582) beklenmeyen önemli bir gelişme sıkıntıda olan Bizans ekonomisine adeta bir nefes aldırtmıştır. Justinyen'in en büyük yardımcılarında komutan Narses öldüğü zaman 95 yaşındadır ve hadım olduğu için tüm mal varlığı devlete kalmıştır. İmparator Tiberius'un Narses'in konağına yerleşme fikri ise tam bir piyangodur çünkü eğer bu fikri almasa konağı dolaşırken mahzende küçük bir aralıktan süzülen ışıltıları fark etme şansı olmayacaktır. Tiberius ışıltıları fark edip mahzen tahtalarını söktürdüğünde inanılmaz bir manzarayla karşılaşılır zira Narses hazinesini buraya saklamıştır. Sayım yapıldığında ise hazinenin büyüklüğü ortaya çıkar; tam 7.2 milyon solidus. Bizans hazinesine aktarılan bu paralar ile birlikte Bizans hazinesi dolar ve şüphesiz bu durum ekonomiye pozitif anlamda yansır. Hazinenin zenginleşmesiyle Justinyen zamanında ekmeğe ve şaraba konan vergiler kaldırılır. Bu uygulama ise hem İmparatora hem de İmparatoriçeye çok büyük bir prestij olarak yansır. Ayrıca imparatorluğun Tuna Nehri kıyılarını korumak amacıyla Avarlar'a taahhüt edilen yıllık 80.000 solidusun kaynağı da bulunmuş olur. ⁷⁵ Ancak Tiberius'un ekonomideki popilist uygulamaları ve hazineyi hoyratça kullanması kısa sürede hazinenin tekrar boşalmasına yol açmıştır.

Mavrikos döneminde (582-602) ekonomik anlamda yönetimin en çok başını ağrıtan sorun para bulma sorunu olmuştur. Kendinden önceki imparatorun cömertliğinden dolayı boşalmış bir hazine devralan Mavrikos dönemi imparatorluk ekonomisine Doğu'da ve Batı'da devam eden savaşların getirdiği mali yükler de eklenince durum daha da ağırlaşmıştır. Bu zayıf hazinenin negatif etkileri kaçınılmaz olarak orduyu da vurmuştur. 558 yılında tüm askeri payların ¼ oranında azaltılma kararının alınması üzerine ise orduda isyan patlak vermiştir ki bu isyan dalgası büyüterek yönetimin düşmesine kadar gidecektir. ⁷⁶

⁷⁴ Vasiliev, 1943, s.213-214.

⁷⁵ Dikici, s.148.

⁷⁶ J. J. Norwich, *Bizans Erken Dönem*, çev. Hamide Koyukan, C. I, İstanbul, 2013, s.225.

Genel olarak VI. yüzyıla baktığımız zaman Bizans sivil toplumunun on guruba ayrıldığını görüyoruz. Bu gurupları ise statü ve saygınlıklarına göre şöyle sıralamamız mümkündür: 1-Ruhbanlar; 2-yargıçlar; 3-senatörler(danışmanlar); 4-maliyeciler; 5-teknik elemanlar ve uzmanlar; 6-tüccarlar; 7- hammadde temin edenler; 8- hizmetkârlar; 9- bakıma muhtaçlar; 10- eğlence işiyle uğraşanlar (oyuncular, yarış arabası sürenler, şarkıcılar vb.)

Bizans'ta zaruri ve lüks ürünlerin maliyetleri, köle ve çiftlik hayvanlarına ödenen fiyatları ve kişisel servetlerin boyutuna ilişkin eldeki verilerin ışığında imparatorlukta adil bir düzenin olmadığı görülür. Çünkü eldeki bilgiler göstermektedir ki bu dönemde zengin ve yoksul arasında büyük bir gelir farkı vardır. Ancak bu durum fırsat eşitliğinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Bizans'ta ortalama vasıfta bir insan yaşamını sürdürüp geçinebileceği iş fırsatlarına sahiptir. Hele bir kişi mülki idarede hizmet işi bulmuşsa ekonomik anlamda gelecek kaygısı da taşımasına gerek yoktur. Aynı şekilde orduda düşük rütbeli bir asker kumandanlıklara ve hatta imparatorluğa kadar yükselebilmektedir.

Devlet işinde çalışmak kişiye yüksek derecede kazanç sağlamaktaydı. Örnek olarak bu dönemde Kudüs'te inşaat sektöründe çalışan bir kişi ayda ancak 2 semisis kazanırken, aynı dönemde orta dereceli bir devlet memuru (dürüst yolla çalışırsa) aylık 180 semisis kazanabilmekteydi. Toplumun büyük kesimi kıt kanaat geçinmek zorundaydı çünkü emeğin karşılığı tam alınmıyordu. Gelire göre kıyaslama yapılırsa ürünlerin özellikle de tekstil ürünlerinin fiyatı çok yüksekti. İkinci el bir pelerinin fiyatının 1 solidus/ 2 semisis olduğunu düşündüğümüz zaman yukarıdaki örnekte gördüğümüz Kudüs'teki inşaat işçisinin yemeden içmeden 1 ay çalışarak ancak ikinci el bir pelerin sahibi olabileceğini görürüz.

Bizans'ta kullanılan para⁷⁷ birimlerine ve ticari ürünlerin bu para birimine göre fiyatlarına bakacak olursak tekstil fiyatlarının ne derecede yüksek olduğunu görmemiz mümkün olacaktır:

⁷⁷ Bizans Devleti IV. Yüzyılda başlatmış olduğu yenilik hareketlerinden birini de para konusunda yapmış ve Bizans parasının saygınlığının artırılması amacıyla İmparator Konstantin yeni ve güçlü bir yeni ve güçlü bir para sistemi getirmiştir. Bu yeni sistemin temelini *Solidus* adı verilen altın para ve *Seliqua* adı verilen gümüş para teşkil eder. *Solidus* yaklaşık bin yıl boyunca Bizans sikkesinin temelini oluşturan 4.48 gr. saf altın ihtiva etmektedir. Bu çalışma hazırlanırken gram değerinden günümüz değeriyle 1 solidus yaklaşık 180\$ eder. Türk Lirası olarak ise bu rakam yaklaşık 640 TL dir.

Tablo 1. Bizans para birimleri ve bazı ürün fiyatları

Para Birimi	Birim Karşılığı	Ürün Miktarı/Adı	Ürün Fiyatı
1 Libre	72 solidus	1 kg Balık	6 Folles
1 solidus	2 semisis	1 Ekmek	3 Folles
1 tremisis	1/3 solidus	Battaniye	1 Tremisis
1 folles	1/180 solidus	İkinci el pelerin	1 Solidus
1 nummi	1/7200 solidus	1 adet eşek	4 Solidus

Erken Bizans döneminin ticareti hakkında metinlerden edindiğimiz bilgilerin tamamı güvenilebilir olmadığı gibi tam da değildir. Son otuz yılda yapılan kazılar ve arkeolojik çalışmalar konu ve dönemle alakalı devrim niteliğinde bilgiler aktarmaktadır ki edindiğimiz her bilgiyle de erken Bizans dönemine ait bilgilerimizi güncellemekteyiz. İlerleyen zamanla birlikte yer tespitlerinin daha iyi yapıldığı, tarihlendirildiği ve sınıflandırıldığı kazılarda ölçülebilir ve karşılaştırılabilir veriler elde etmek mümkündür. Bazı kazı ve buluntular seramik üretimi gibi bazı konuların değerlendirilmesi alışverişinin yönü ve kıyas yapılabilecek çeşitliliğini ortaya koyacak imkânı verir çünkü sağlam yapısıyla geçmişi aydınlatma babında günümüze kadar ulaşabilmiş bir delildir. Fakat bakliyat gibi açıktan veya çuvallarla taşınan bazı ürünlere dair arkeolojik izler yok denecek seviyededir.⁷⁸ Ancak şu açıktır ki Bizans için uzak mesafeli ticaretin boyutları oldukça büyüktür.

Bizans'ın uzak mesafeli ticaretine konu olan başlıca ürünler: Şarap, yağ, köle, tuzlanmış balık, Doğu'nun baharatları, tekstil, hazır giysiler, çanak-çömlek ve değerli madenlerdi. Ancak yapılan ticaretin büyük servetler kazandırdığını söyleyemeyiz. Aşırı güçlü ve servet sahibi tüccarlar hiçbir dönemde Bizans'ta toplumun bir parçası olmamıştır. Belki de Bizans kaynaklarında bahsi geçen tek tüccar daha önce bahsettiğimiz İskenderiye doğumlu Cosmas Indicopleustes'dir. Bu kişinin pek çok yer dolaştığı muhakkaktır fakat ne kadar para kazandığına dair net bir bilgi yoktur. Ticarete kar oranını düşüren, diğer bir ifadeyle maliyetleri yükselten birçok faktör vardı. Bununla birlikte ticaret hacmini olumsuz olarak etkileyen ve ticaretteki kazancın düşük olmasına sebep olan da birçok etmen vardı. Bunların başında halkın alım gücünün düşük olması, zorunlu tüketim maddeleri açısından pek çok bölgenin kendine yeter

⁷⁸ Morriison, *Bizans Dünyası...*, s.230-231.

seviyede olması ve gerek kara gerekse de deniz yoluyla olsun uzak mesafeli ticaretin zorluğu ve tehlikeleri sayılabilir.

Deniz ticaretinde gemi kazaları oldukça sık yaşanmaktaydı ve yılın belirli ayları ancak deniz ticaretine uygundu. Bizans deniz ticaretinin merkezi olan Akdeniz'in kendine ait zorlukları vardı (hâkim akıntılar, rüzgârlar vb.) ve bu zorluklar aslında ticaret yapılacak mevsimleri de belirliyordu. Kasım ayından Mart ayına kadar deniz ulaşımı neredeyse imkânsız hale geliyordu ve bu dönemde deniz mare clausum (kapalı) idi. Bununla birlikte İmparatorluğun liman alt yapısı tatmin edici düzeydeydi ve verimli işliyordu. VI. ve VII. yüzyıllarda Haliç'teki iki limana ek olarak Marmara'da ulaşımı rahat olan iki liman daha eklenmesiyle liman sayısı da arttırılmıştı. Ayrıca orta tonajlı 500 geminin aynı anda limana yanaşabilmesini sağlayan rıhtımlar da eklenmişti.⁷⁹

II. VII. YÜZYILDA BİZANS İMPARATORLUĞU

II.1. İmparator Phokas Döneminde (601-610) Bizans'ın Siyasi Yapısı

Yeşillerin büyük desteğiyle imparatorluk tahtına oturan Phokas ilk iş olarak Mavrikos ve ailesini infaz ettirdi.⁸⁰

Geliş şekli bakımından Phokas'ı meşru bir imparator olarak görmeyen II. Hüsrev, Mavrikos ile yaptığı antlaşmayı bozmuş ve 603'de Bizans'a savaş açmıştır. 605'de Sasaniler Dicle Nehri'ni geçerek Dara'yı geri aldı. Phokas'ın hiddetine maruz kalan doğu ordusu komutanı Narses II. Hüsrev'in de desteğini alarak Edessa (Urfa) kalesini ele geçirir sonra Kayseri'yi işgal ederek boğaz kıyılarından başkente kadar sokulmayı başarır.⁸¹ Narses, görünüşte barış koşullarının görüşülmesi amacıyla ve himaye belgesi garantisi ile Konstantinopolis'e çağrılır. Narses iyi niyetle başkente gelmiştir ancak kente ayak basar basmaz yakalanır ve diri diri yakılarak öldürülür. Phokas bir çırpıda en iyi generallerinden birinden kendini mahrum bırakmıştır ve ordunun başına getirdiği yeğeni Domentziolos acemi ve genç bir askerdir. Sonraki dört yıl boyunca Sasaniler Batı Mezopotamya'nın büyük kısmını, Suriye'yi, Ermenistan'ı ve Kapadokya'yı istila ederler. Bu arada içerdeki muhalif seslerde giderek yükselmektedir ve Phokas'ın zorbaca oturduğu tahtı sallanmaktadır.⁸² Ayrıca Mavrikos'un politikaları

⁷⁹ Cyril mango, s.50; Morrisson, *Bizans Dünyası...*, s.229-230.

⁸⁰ Morgan, s.58.

⁸¹ John Bagnell Bury, *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.)*, Adamant Media Corporation, 2005, s.198; Celalettin Basık, *Hiç Bizans Olmadı*, C.I, İstanbul, 2013, s.205; Cameron, s.36; Ostrogorsky, s.78.

⁸² Norwich, C.I s.229-230.

sonucu Balkanlar'da kontrolü ele geçiren imparatorluk, ordunun yönetimi indirmek için mevzilerini terk edip Konstantinopolis'e gelmesiyle batıda Avarlara ve Slavlara karşı savunmasız kalmıştır, 591-602 arasında sürdürülen onca savaş ve mücadele de böylece boşa gitmiştir. Phokas'ın 604'te Avarlardan para karşılığı satın almak istediği barış gerçekleşmez ve Avarlar saldırı ve yağmalarına devam ederler; Slavlar ise Balkanlara bir daha kopmamak üzere tutunurlar.⁸³ Phokas'ın Avarlara ve Sasanilere karşı izlemiş olduğu başarısız dış politika ve sadece durumu kurtarmaya yönelik atmış olduğu kanlı adımlar, Afrika eksarkı'nın (vali) oğlu Heraklius'un isyan etmesine sebep olmuş, donanmasının da desteğini alarak yönetime el koymak için imparatorluğun kalbine yelken açmıştır. Konstantinopolis'e varılınca Phokas tutuklanılarak idam edilmiş ve Heraklius 610'da Bizans'ın yeni imparatoru olmuştur.⁸⁴

Phokas'ın ardından imparatorlukta bir devir de böylece kapanmıştır. Heraklius ile imparatorlukta yeni bir hanedanlık dönemi başladığı gibi izlenen politikalarla da imparatorluk bir müddet nefes alma şansı bulmuştur. Bununla birlikte VI. Yüzyılın sonlarında Bizans imparatorluğu keskin bir dönüşümün eşiğindedir. Arap gücünün yükselişi, doğu ve batı eyaletlerinin yağmalanması, Balkan yarımadasında Slavların yerleşimleri Doğu Roma'yı Batı'dan giderek uzaklaştırmaktadır.⁸⁵

II.2. Heraklius (Herakleios) Hanedanı Dönemde (610-711) Bizans'ın Siyasi Yapısı

5 Ekim 610'da resmi taç giyme töreninin ardından Bizans imparatorluk tahtına oturan Heraklius, törenin yapıldığı gün nişanlısı Fabia ile de evlenir. İmparatoriçe olmasıyla birlikte de Fabia'nın ismi Eudocia olarak değişmiştir. Bu evlilikten Novus Konstantinus adında bir oğulları olur ancak 612 yılında Eudocia ölür ve imparator aynı zamanda yeğeni olan Martina ile evlenir. Bununla birlikte yapılan bu evlilik gerek kilise tarafından gerekse de kamuoyu tarafından hoş karşılanmaz, buna rağmen Heraklius Matrına'yı çok sevmektedir ve söylenen eleştirileri kulak arkası yaptığı gibi seferlerinde dahi karısını yanından ayırmayacaktır.⁸⁶

⁸³ John V. A. Fine, *The Early Medieval Balkans (A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century)*, The University of Michigan Press, 1983, s.33; Basık, C.I, s.205.

⁸⁴ Warren T. Treadgold, *Byzantium and Its Army (284-1081)*, California, 1995, s.19; Vasilev, 1943, s.221; Berl, s.41; Umberto Eco, *Ortaçağ (Barbarlar-Hristiyanlar-Müslümanlar)*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, 2014.

⁸⁵ Louth, s.128.

⁸⁶ J. Howard Johnston, *East Rome (Sasanian Persia and the End of Antiquity)*, Cornwall, 2006, s.70-71; Treadgold, s.19; Morgan, s.58; Levchenko, s.124; Basık, s.219.

Heraklius İmparatorluğu Phokas'tan adeta bir enkaz olara almıştır. İdare sistemi sağlıklı işlememekte ordunun ihtiyaçları ise karşılanamamaktadır. Buna karşın rakip İran her yıl yeni başarılarla imza atmaktadır: 612' de Antakya ve Kayseri'yi ele geçirmişler, 614'te Şam'ı almışlar, 615'te Kudüs'ü işgal edip buradan mukaddes haçı Ktezifon'a⁸⁷ taşımışlardır. 617 yılında ise Mısır'ı işgal etmişlerdir. Bunların üzerine 619 yılında tablo daha da karanlık bir hal alır ve Avarlar başkent Konstantinopolis önlerinde görülürler. Diğer taraftan Lombardlar İtalya'da toprak kazanmaktadırlar imparatorluk İspanya'daki topraklarını ise tamamen kaybeder. Böyle bir felaketler zinciri karşısında endişeye kapılan İmparator ise Başkenti Afrika'ya (Kartaca) taşımayı bile düşünmüştür. Ancak Heraklius İran tehditinin bastırılması sonucunda diğer problemlerin daha rahat aşılabileceğinin bilincindedir ve bu doğrultuda Avarlarla büyük bir meblağ karşılığında anlaşma sağlar böylece İran sorununa daha iyi konsantre olabilecektir.⁸⁸ Bununla birlikte imparatorluğun mali durumu iflas noktasındaydı. İmparator bu duruma çare olabilmesi adına vergilendirme, zorunlu borçlanma ve kendinden önceki yönetim zamanında iyice yozlaşan bürokrasinin eski üyelerine büyük miktarlarda para cezaları yükleme gibi uygulamalarla maliyeyi düzeltmeye çalışmıştır. Ek olarak Afrika'daki ailesinden de ekonomik anlamda destek görmüştür. Fakat en dikkat çekici ve en büyük gelir kaynağı, tarihinde ilk kez, Ortodoks kilisesi olacaktı. Çünkü patrik Sergios'a göre bir din savaşı yaklaşıyordu. Sasani imparatoru II. Hüsrev ise, Heraklius'un tüm barış tekliflerini reddetmişti, amacı tüm Anadolu'yu hatta Konstantinopolis'i ele geçirmekti. Mukaddes haçın Sasanilerin eline geçmiş olması da ayrıca Bizanslıların moralini çok bozmuştu ve orduda da disiplin bozulmuştu.⁸⁹ Tüm bunlarla birlikte İskenderiye'nin Sasanilerin eline geçmesiyle birlikte Mısır'dan artık tahıl da gelmiyordu. Başkente Mısır'dan buğday gelmemeye başlayınca ise devlet yoksul kesime bedava ekmek dağıtımını kaldırmıştır, bu durum da halkı kıtlık ve salgın hastalıkların pençesine düşürmüştür. Bu tablo da aslında özellikle başkent in buğdayda kentin dışına ne kadar muhtaç olduğunu göstermektedir.⁹⁰

⁸⁷ Diğer adı Medayin olan yer, Dicle kolu üzerinde ve Bağdat civarında bulunan eski bir Sasani merkezidir.

⁸⁸ Theophanes, *The Chronicle of Theophanes (A.D. 602-813)*, Translated by Harry Turtledove, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1982, s.12; Ostrogorsky, s.93; Cameron, s.36; H.G. Wells, *The Outline of History V.2: The Roman Empire to the Great war*, Barnes, 2004, s.51; Bahar, s.130; Roberts, *Avrupa Tarihi*, s.128-129.

⁸⁹ Norwich, C.I, s.235; Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.297; Dikici, s.162

⁹⁰ Mango, s.87; Cheynet, s.38; Levchenko, s.215; Cameron, s.39.

Heraklius'un başkenti Kartaca'ya taşıma planları yaptığı bir dönemde Bizans hazinesinin gemilere yüklenerek yola çıkarılması ve gemilerin Haliç'i çıktıktan kısa bir süre sonra fırtınaya yakalanarak batması ise bu dönemde yaşanabilecek talihsizliklerin beklide en dramatiği olmuştur. Ancak kendini tamamen çaresiz hisseden İmparatorun kurtuluşu ise yine bu çaresiz ve bitik durumu olmuştur. II. Hüsrev'in Heraklius'a hitaben yazdığı hakaretlerle dolu mektubu aslında Heraklius'un kurtuluş anahtarıdır. Mektubunda Zerdüşt Hüsrev, İsa'ya da hakaret etmektedir. Heraklius'un halkına bunu duyurması ise halkta büyük bir öfkeye dönüşmüş, yine bu olayla birlikte erkekler giderek artan sayılarda orduya yazılmaya başlamışlardır. Konstantinopolis piskoposu Sergios ise başkent kiliselerindeki altınları erittirerek sikke haline getirip imparatora teslim etmiştir. Gerek Avarlarla yapılan anlaşmada gerekse de orduya yeni silahların alınıp donanmanın güçlendirilmesinde ise bu ekonomik gelişme tam bir kilit rol oynamıştır.⁹¹

İmparator Heraklius, başkent gözü pek patriği Sergios'un desteğiyle Anadolu'da bir ordu kurmuş ve 622 yılında Hüsrev'e karşı saldırıya geçmiştir. Aynı yılın sonbaharında ise Bizans Hazarlarla yapmış olduğu ittifakın da sayesinde başarıya ulaşmıştır.⁹² Pers ordusunu büyük İran kumandanı Şahrbaraz komuta etmesine rağmen zafer Romalıların olmuş ve böylece Anadolu'nun büyük bir kısmı da düşmandan arındırılmıştır. Avarların ise Konstantinopolis'e doğru yeniden saldırıya geçtikleri haberi gelince, Heraklius derhal Karadeniz üzerinden başkente dönmek zorunda kalmıştır ve döndüğünde bu Avar tehdidini (muhtemelen ödenen haracı arttırarak) savuşturmayı başarmıştır. Mart 623'de ise yeniden ordusunun başına dönme imkânı bulmuştur.⁹³ Aynı yıl (623) rakip bir kez daha mağlup edilir ve İranlılar Ermenistan'dan Azerbaycan'a doğru çekilirlerken Bizanslılar Taht-ı Süleyman'daki ateş tapınağını yıkarlar. 624'te ise Anadolu üzerindeki Bizans otoritesi tekrar sağlanmıştır. Bu arada İran Avarlarla birleşip Konstantinopolis'i kuşatırlar ancak başarılı olamazlar.⁹⁴ 627'de Heraklius tekrar İran üzerine gider ve önce Azerbaycan'a ardından

⁹¹ Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.297-298; Luttwak, s.518; Norwich, C.I, s.233-235.

⁹² Lemerle, s.72-73; Sezgin Güçlüay, "Hazar-Sasani Savaşlarında Hazar-Bizans Münasebetleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S.234, Haziran-2006, s.42-46.

⁹³ Ostrogorsky, s.94-95; Basık, C.I, s.210.

⁹⁴ İran'ın (Sasaniler) kuzeyden destek verdiği kuşatma donanma eksikliğinden dolayı başarılı olamamıştır ve Avarlar bu başarısızlığın ardından hızla bir zayıflama sürecine girmişlerdir. Avarlara bağlı hem Karadeniz hem de Hazar Denizi'nin kuzeyindeki Bulgar ve Slav kavimleri ise Avar hâkimiyetinden kopmuşlardır. Tibor Zivkovic, "Avarlar ile Slavlar Arasındaki İlişkiler (579-626)", *Türkler Ansiklopedisi*, C.2, Ankara, 2002, s.658-663.

Mezopotamya'ya girerek İran'ı burada yener.⁹⁵ Bizans'ın bu harekâтта İran ordusunu adeta imha etmesinde, Hazarların Kafkasya'yı işgal ederek İran'a girip Tiflis'i kuşatmaları etkili olmuştur. Bizans birlikleri 628 yılında ise Şah'ın ikamet yeri olan Dastogord'a girmişlerdir.⁹⁶ Heraklius hükümdarın sarayına girdiğinde ise sarayı terk edilmiş olarak bulur ve anlatıldığına göre saray göz kamaştırarak kadar güzeldir. Fakat imparatorun askerleri bu güzelliğe acımazlar ve yağmaladıktan sonra yakıp yıkarlar.⁹⁷ Muhteşem sarayı enkaza dönen Şah Hüsrev ise Ktesifon'a kaçmıştır ve ümitsizlik içerisinde ordusunu tekrar toplamaya çalışmaktadır. Bu noktada halkın da desteğini yanında ister ancak halktan beklediği desteği bulamaz çünkü İranlıların hükümdarlarına gösterecek sabrı kalmamıştır. Halk artık patlama noktasına gelmiştir ve tahammül sınırları tamamen aşılmıştır. Hüsrev böyle bir atmosferde çıkan bir isyan sonucunda (oğlu Siroes'in bile isyancılarla birlikte saf tuttuğu) hapsedilmiş ve 628 yılının Şubat ayında ise öldürülmüştür.⁹⁸ Bu olayla birlikte aynı yıl oğul Siroes babasının tahtına II.Kubad/Kavad lakabıyla geçer.⁹⁹

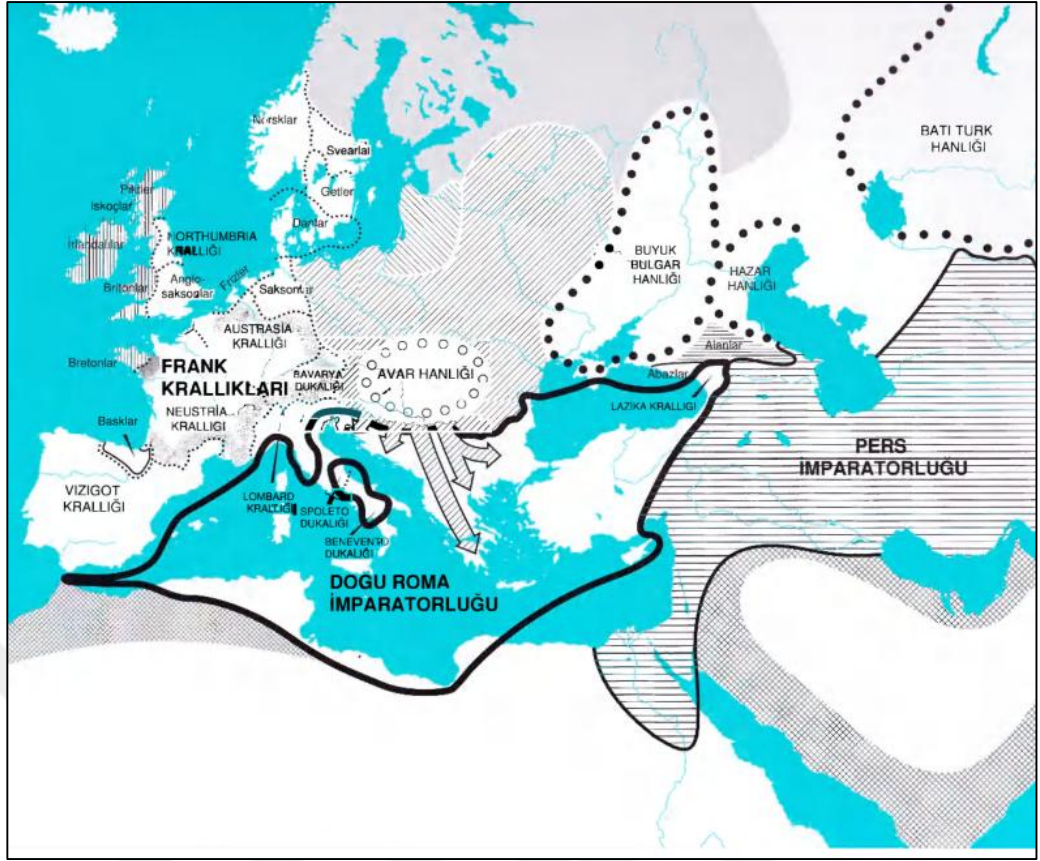
⁹⁵ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İstanbul, 2016, s.102.

⁹⁶ Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History*, Translation and Commentary by Cyril Mango, Washington, 1990, 63-67.; Norwich, C.I, s.243.

⁹⁷ Norwich, C.I, s.243; Dikici, s.163-164. Bizans birlikleri İran'ı istila ettikleri zaman, alınan ganimetler içerisinde baharatlar oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bunun dışında sarayda geride bırakılmış mallar bulurlar: 35-40 kg. Arap sarısabırı ve öd ağacı, ipek, çok sayıda keten gömlek, şeker, zencefil vb. Ayrıca sayısız miktarda devekuşu, ceylan, yabaneşegi, tavus kuşu ve sülün bulurlar. Hüsrev'in avlağında ise aslanlar ve kaplanlar yaşamaktadır. Andrew Dalby, *Bizans'ın Damak Tadı*, çev. Ali Özdamar, İstanbul, 2014, s.50; Luttwak, s.531.

⁹⁸ Garthwaite, s.102; Norwich, C.I, s.243; Clive Ponting, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, 2015, s.272.

⁹⁹ Martin Sicker, *The Pre-Islamic Middle East*, Greenwood, 200, s.209; Garthwaite, s.102.

Harita 3. M.S. 626'da Bizans İmparatorluğu (McEvedy, s.29)

II.Hüsrev'in ölümü ve ardından boy gösteren sıkıntılı süreç İran'a ağır bir barış kabul etmekten başka bir şans bırakmamıştı.¹⁰⁰ Bizans cephesinde ise durum memnun edicidir çünkü bu uzun mücadelenin arkasından Suriye, Filistin ve Mısır geri alındığı gibi kutsal hac da alınıp başkente getirilerek bir nevi imparatorluğun onuru da geri kazandırılmıştır.¹⁰¹

Günümüz Ortaçağ tarihçilerine göre Bizans-İran mücadelesinin asıl sebebi topraktı ve özellikle Ermenistan ve Mezopotamya üzerindeki egemenlik yarışı ipleri sürekli geriyordu. Modern tarihçiler toprak dışında önemli bir sebep daha belgelemişlerdir. Doğu-Batı ticaret yollarını ele geçirme arzusu taşıyan Persler, özellikle ipek ticaretinin çıkış noktasındaki hâkim güç olarak aracılık yapıyorlar ve bu sayede büyük karlar elde ediyorlardı. Bu durum Bizans'ın ticari maliyetlerini arttırmakta ve

¹⁰⁰ Walter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, çev. Mehmet Özay, İstanbul, 2000, s.110; Diehl, s.50-51.

¹⁰¹ Pirenne, *Hazreti Muhammed ve Şarhman*, s.199; Garthwaite, s.102; Eco, s.114; Roberts, *Avrupa Tarihi*, s.129.

kaçınılmaz olarak bu iki aktörü karşı karşıya getirmekteydi.¹⁰² Ancak Heraklius'un kazandığı zaferlerden sonra Sasaniler bir daha toparlanamamıştır. Sonraki on beş yıl boyunca İran tahtına tam dokuz hükümdar çıkmıştır. Bunlar arasında iki kraliçe ve hırslı bir general de vardır. Sadece bir yıl hüküm süren II.Kubad vebadan ölmüş, çocuk yaştaki oğlu II.Ardeşir (628-630), II.Hüsrev'in en önemli generali Şahrbaraz tarafından öldürülmüştür. Ne var ki iki ay sonra kendisi de aynı akıbete uğramıştır.¹⁰³

Phokas döneminden başlayıp 629'a kadar devam eden uzun bir savaş döneminde Bizans oldukça büyük deneyim kazanmıştır. Söz konusu bu savaşlar zincirinde Bizans ordusu yeryüzü şekillerine hâkim olmuş ve Toros benzeri çeşitli dağ yollarının ve geçitlerinin savaşlardaki etkinliğini test etmiştir. Ordu Suriye'nin, Filistin'in ve Mezopotamya'nın yeryüzü şekilleri, yolları, iletişim ağları, gıda ihtiyacı, iklim ve hava koşulları hakkında bilgi sahibiydi. Askeri harekâtlarının merkez üssü olarak Suriye sınırlarındaki Antakya'yı kullanan Heraklius ayrıca Büyük Theodosius'dan bu yana savaş alanında ordularının bizzat başında bulunan bir imparator olmuştur. Fakat Heraklius'un İran mücadelesi karşısında uyguladığı taktikler ve ordusunun genel durumu bir sır değildir. Heraklius'un taktiksel yönü pek yakında karşılaşıcağı Müslüman dünyası tarafından analiz edilmektedir.¹⁰⁴ Aynı şekilde imparator Heraklius da Arabistan'dan doğan Müslümanlığı yakından takip etmekte ve öğrendikleri karşısında da hayranlığını gizleyememektedir.¹⁰⁵ Bu hareketin doğasını ve gücünü çok iyi bilen imparator başlayacak olan İslam fetihlerini de bu doğrultuda öngörebilmektedir.¹⁰⁶

İmparator Heraklius bu büyük askeri zaferlerin ardından din politikası ile de imparatorluğa manevi birliğini tekrar kazandırmaya çalışmış, Suriye ve Mısır monofizitlerini kazanmak için patrik Sergios'la birlikte din muhaliflerini Ortodoksluğa döndürebilecek bir formül bulmaya çalışmıştır. Tüm bu gayretler sayesinde ise

¹⁰² Bernard Lewis, *İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, çev. Selen Y. Kölay, Ankara, 2005, s.49-62; Tanilli, s.59.

¹⁰³ Garthwaite, s.102

¹⁰⁴ Kaegi, s.95-99; Cheynet, s.51.

¹⁰⁵ Heraklius Sasanileri saf dışı bırakıp 628'de Konstantinopolis'e döner. Burada onu bekleyen konuklar arasında Hz. Muhammed' in (s.a.v.) elçisi Dihyet-ül Kelbi'de bulunmaktadır. İmparatora peygamberden mektup getirmiştir. Heraklius elçiye çok iyi davranır ve onu çok iyi ağırlar. Ertesi sabah elçiye cevap-ı mektubunu vererek onu uğurlar. Mektupta şunlar yazılıdır: "Roma İmparatoru Heraklius'tan, İsa tarafından da kutsal kitapta açıklanmış bulunan Tanrı'nın elçisi Muhammed'e: Elçin tarafından sunulan mektubu aldım ve İncil'de Tanrı'nın elçisi olarak gördüğüme şahadet ederim. Meryem'in oğlu İsa'da seni bildirmiştir. Romalıları sordum, sana inanmaktadırlar ama seni kabul etmeleri mümkün değildir. Eğer sana itaat etmiş olsalardı onlar için iyi olacaktı. Seninle birlikte olup sana hizmet etmeyi dilerdim..." Dikici, s.168.

¹⁰⁶ Nadia Maria El Cheikh, *Araplar'ın Gözüyle Bizans*, çev. Mehmet Morali, İstanbul, 2012, s.63.

imparatorluğu toparlayabilmiştir. İmparatorluğun itibarı Doğu'da düzelmiştir, ayrıca Hırvatların ve Sırların Hristiyan olmalarıyla Bizans'ın nüfuzu Balkan Yarımadası'nın kuzeybatısında yeniden yayılmıştır. Fakat bu parlak tablonun altında acı bir gerçek vardır ki; maliye acınası bir haldedir. Mezopotamya, Suriye ve Filistin İran savaşında çok büyük sıkıntılara maruz kalmıştır. Bölge halkı savaşın bırakmış olduğu tahribat nedeniyle ağır vergiler ödemeye maruz kalmışlardır.¹⁰⁷ Bu topraklar vergi toplamak için tekrar ele geçirilmeden daha önce Bizans tarafından vergi toplanan, sonra Sasanilerce işgal edilip vergiye tabi tutulan, ele geçirilmek uğruna defalarca hırpalanılan ve sık sık yağma edilen topraklardı. İmparatorluk gücünü geri kazanıyordu ve tebaası gereken altını sağlamakla mükellefi aksi takdirde mallarına el konulacak ya da daha beter ve acımasız uygulamalara muhatap olacaklardı. Bu kadarı gerçekten fazlaydı. Zaten bölgenin Müslümanlara kurtarıcı olarak kucak açmasında da bu faktörler oldukça etkili olmuştur.¹⁰⁸

Sasani tehdidinin ortadan kalması Bizans'a kısa dahi sürse İslam fetihlerine kadar bir nefes aldırılmış oluyordu. Sasanilerin sahneden çekilmesini takip eden sekiz asırlık tarih dilimi, Hristiyan Bizans'la İslam orduları arasındaki amansız mücadeleye sahne olacaktır. Özellikle Justinyen döneminde ağır ve sistematik bir şekilde ezilen Hristiyan ve Yahudi nüfus, Müslüman iradesini görünce onlara adeta kucak açacaktır. Müslümanlar ezilen coğrafya Suriye ve Mısır'daki Bizans bölgelerini bu sebeple kolayca ele geçireceklerdir.¹⁰⁹

Müslümanlar ile Bizanslılar arasındaki ilk askeri çarpışmalar henüz Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatta iken, Mu'ta şehri civarında meydana gelmiştir. Buradaki savaş Müslümanların yenilgisiyle sonuçlansa bile Mu'ta savaşı aslında Müslümanlar adına ilerdeki başarılı fetihlerin sadece bir provasıdır. Hz. Muhammed (s.a.v.), 630'da doğrudan Bizans kontrolü dışındaki topraklara nüfuz eden iki askeri keşif birliği daha göndermiştir.¹¹⁰ Hz. Muhammed (s.a.v.) vefat etmeden önce (632), Arabistan'ın geniş bir bölümünü kapsayan büyük çaplı bir konfederasyon oluşturmuştur. Konfederasyon üyeleri birbirlerine saldırmadıkları için enerjilerini "Cihat"¹¹¹ için harcıyorlardı ve her

¹⁰⁷ Diehl, s.51; Levchenko, s.126.

¹⁰⁸ Luttwak, s.270.

¹⁰⁹ Ali Çimen, *Tarihi Değiştiren İmparatorluklar*, İstanbul, 2015, s.122-123.

¹¹⁰ Kaegi, s.115-128; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hz. Muhammed [s.a.v.] Dönemi)*, C.I, İstanbul, 2014, s.349.

¹¹¹ Allah yolunda çalışma, çaba gösterme ve yayılma.

kazanılan zaferle de İslam dalga dalga yayılıyordu.¹¹² 634 yılında Bizans kalelerinden Basra'yı fetheden İslam orduları 635'de Şam'ı, 636 yılında yapılan Yermuk ¹¹³ savaşı ile de Suriye'yi ele geçirmeyi başarmıştır. Yermuk Savaşı'nda Heraklius İmparatorluğun sefere hazır tek ordusunu yardıma göndermiş ancak ordunun tamamına yakını İslam orduları tarafından yok edilmiştir. İmparatorun elinde artık bu kayıpların telafisini sağlayabilecek yedek bir güç kalmamıştır ve sağ kalan askerlerini de ümitsizce yapılacak savaşlarda ziyan etmek istemeyen imparator orduyu Anadolu'ya çekmiştir.¹¹⁴ Müslümanların Yermuk zaferinin ardından Bizans'ın direnci tamamen kırılmıştır. 637 ve 638'de Kudüs'ü ve Filistin'i ele geçiren İslam orduları diğer taraftan İran Mezopotamya'sını da işgal etmiştir. 640'da Mısır'ın fethi başlamış ve 641'de ise Mısır Müslümanların eline geçmiştir.¹¹⁵

Araplar karşısında ardı ardına alınan yenilgiler ve kaybedilen topraklar Heraklius için büyük bir acı ve trajedi olmuştu. Ömrünü adayarak kazandığı topraklar bir anda ellerinden kayıp gitmişti. İmparator Yermuk hezimetinin ardından Anadolu'da uzunca bir süre kaldı daha sonra ise başkent Konstantinopolis'e döndü. İmparatorun vücudu hastalıklardan dolayı iflas etmişti ve Arapların İskenderiye kapılarına dayandığı sıralarda 11 Şubat 641'de ölmüştür. Heraklius'un ölümünün ardından 641'de tahta oğulları III.Konstantin (Heraklius Novus Constantinus) ve Heraklonas (Constantius Heraclius) birlikte oturmuşlardır. Tüberküloz hastası olan Kostantin o sırada 29 yaşındadır ve 21 Mayıs 641'de hayatını kaybeder ancak ölümü halk arasında kuşkuyla karşılanır zira halk Martina'nın üvey oğlunu zehirleyerek öldürdüğünü düşünmektedir. Başlangıçtan bu yana Heraklius ile evlenmesinden dolayı Konstantinopolis halkı ve aristokrasisi zaten Martina'dan nefret etmektedir. Bu ölüm bir nevi bahanesi olmuştur ki Martina'nın dili, Heraklonas'ın ise burnu kesilir ve Eylül 641'de Rodos'a sürgün edilirler.¹¹⁶

Martina'nın ve Heraklonas'ın trajik akıbetlerinin ardından III. Konstantin'in oğlu II. Konstans imparatorluğa getirilir. İmparatorluğunun ilk yıllarında Müslümanlar fetihlerine hız kesmeksizin devam etmektedirler. 642'de İskenderiye, 643'de Tripolis

¹¹² W. Montgomery Watt, İslam'ın Ortaçağ Avrupa'sı Üzerindeki Etkisi, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara, 2013, s.18; Morrisson, *Bizans Dünyası...*, s.66.

¹¹³ Yermuk; Şeria Irmağı'nın bir kolu.

¹¹⁴ Pirenne, *Hazreti Muhammed ve Şarlman*, s.200; Cheynet, s.51; Kaegi, s.203-226.

¹¹⁵ Ostrogorsky, s.103; Lemerle, s.76; Ponting, s.279-281; Morrisson, *Bizans Dünyası...*, s.66.

¹¹⁶ Basık, C.I, s.218; Dikici, s.173; Norwich, C.1, s.254-255.

(Trablus) Müslümanlarca ele geçirilir.¹¹⁷ Bununla birlikte Batı'da da işler yolunda gitmemekteydi. Lombard kralı Rothari İtalya'da ortada kalan Bizans topraklarında hızlı ve sert bir şekilde ilerliyordu ki bu fetihlerle birlikte Bizans'ın denetimine sadece Ravenna bataklıklarını bırakıyordu. Müslümanlar ise Batı'ya doğru ilerleyişlerini sürdürmekteydiler. 647'de Afrika eyaletlerine giren İslam ordusu Eksarkhos'u¹¹⁸ Sufetula yakınlarındaki bir çarpışmada öldürmüştür. Bu da Kuzey Afrika'nın yakın bir gelecekte tümüyle elden çıkacağına bir sinyalidir aslında.¹¹⁹

İslam cephesinde ise Hz. Ömer'in ardından halifelik makamına Hz. Osman geçmiştir ve ilk iş olarak da bir savaş donanması kurdurmuştur. Bir çöl kavmi olan Araplar için bu yeni ve iddialı bir hamledir ancak şaşırtıcı bir biçimde Müslümanlar bu alanda da kısa süre içerisinde başarılı olmuşlardır. 649 yılında Müslüman donanması Bizans İmparatorluğuna ait olan Kıbrıs Adasına saldırmışlardır fakat adanın kontrolünü ellerine geçiremeseler bile kente ve özellikle de limanlara büyük zararlar vermişlerdir çünkü Kıbrıs'ın Bizans için önemli bir deniz üssü olduğunun gayet iyi farkındadırlar. 651 yılında ise Anadolu'yu tahribata uğratan Müslümanlar, 653'te Ermenistan'ı zaptederler.¹²⁰ 654 yılında Rodos Adası'na çıkarma yapan Müslümanlar, Kos Adası dâhil tüm çevre adaları ele geçirirler. Akdeniz'de üst üste yaşanan bu kayıplar karşısında II.Konstans İmparatorluğun deniz filosunu organize ederek bölgeye yönlendirir ancak 655'te imparatorluk donanması Müslümanlar tarafından geri püskürtülür ve böylece hamle başarısız olur.¹²¹ Yapılan bu ilk büyük deniz savaşını Müslümanların kazanması, Bizans'ın Doğu Akdeniz'deki üstünlüğünü de temelden sarsmıştır.

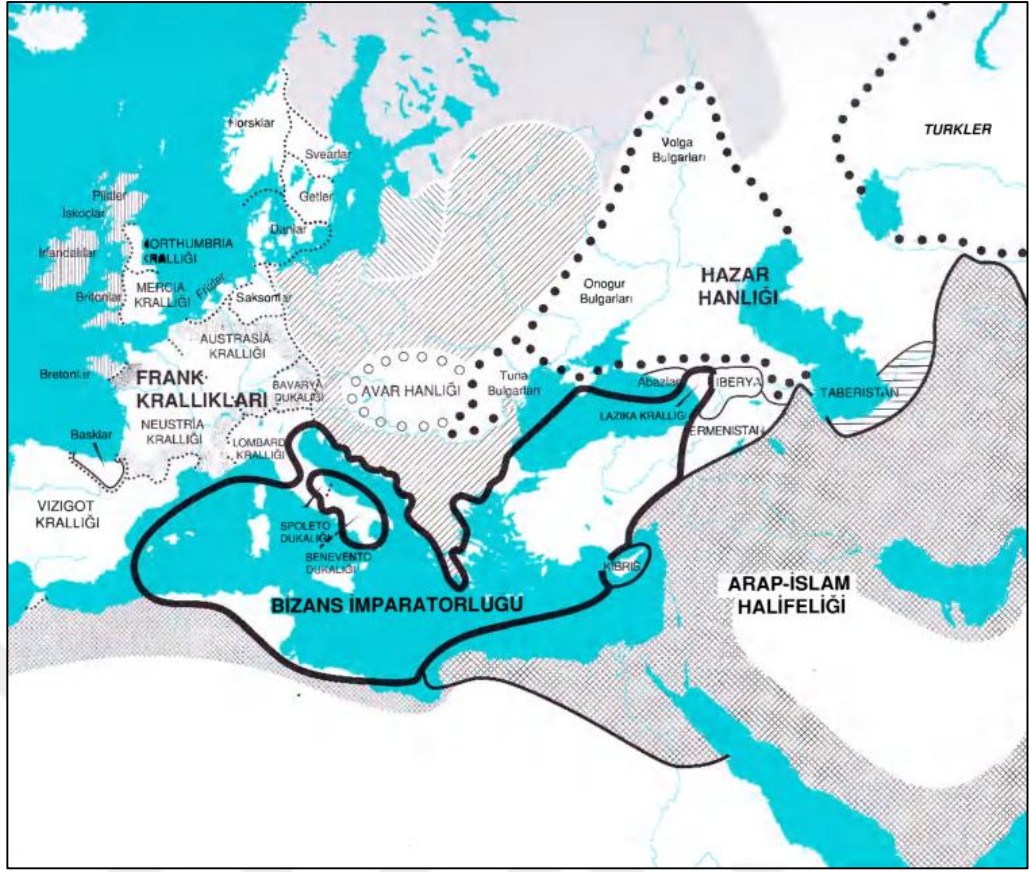
¹¹⁷ Bahar, s.134-135. İskenderiye'nin elden çıkmış olması; Bizans devleti için eyaletlerin en zengininin ve ekonomik bakımdan da en önemlisinin kaybedilmesi anlamını taşımaktaydı. Oskrogorsky, s.108.

¹¹⁸ Eksarkhos; Eksark yöneticisi(ünvan), askeri vali.

¹¹⁹ Âdem Apak, Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Emeviler Dönemi), C.III, İstanbul, 2016, s.155-158; Levchenko, s.130.

¹²⁰ Ancak Ermenistan'da Müslümanlar bu dönemde sınırlı bir kontrol sağlayabilmişlerdir. VII. Yüzyılın sonlarında bölgede sadece yüksek platonun kontrolüne sahip oldukları bilinmektedir. Kaegi, s.294.

¹²¹ Morgan, s.68; Diehl, s.52; Cheynet, s.51.

Harita 4. II. Konstans döneminde imparatorluk (McEvedy, s.31)

Bizans'ın yaşadığı bu büyük toprak kayıplarının ardından İmparatorluktan geriye kalanlar tüm yönetim işlerinden sorumlu bir *Strategos* (komutan) emrindeki askeri bölgelere (*thema*) bölünmüştür; sivil vali ise Strategos'un eşiği değil vekili sayılmıştır. Hükümet paralı askerlerden oluşan eski tip bir orduyu besleyecek gelire sahip değildir ve bu tarz bir sistem imparatorluk için bir zarurettir.¹²² Zaten Bizans adeta damla damla erimektedir ve ayakta kalma çabası vermektedir. Öte yandan İslam dünyasında meydana çıkan fitne hareketleri ve halifeyi düşürmeye yönelik çıkan iç isyanlar sonucu Hz.Osman şehid edilmiştir. Kendisinden sonra halifelik makamına geçen Hz.Ali ile Muaviye (Hz.Osman'ın akrabası ve o sıralar donanmanın başında bulunan kişi) arasında yaşanan hilafet mücadelesi Bizans'a çok kısa bir zaman dahi olsa nefes alma fırsatı tanımıştır. Müslüman dünyası kendi iç sorunlarıyla meşgul olurken, Konstans bu durumu fırsat bilerek bir süredir ihmal edilen Batı ile ilgilenme şansı da yakalamıştır. Karısıyla üç oğlunu Konstantinopolis'te bırakan imparator 622 yılının başlarında gemiyle Yunanistan'a doğru yola çıkmıştır. Önce Thessalonike'de (Selanik),

¹²² Nicolle, s.34; Ponting, s.286.

sonra Atina'da olmak üzere toplam bir yıl kalmıştır. 663'ün baharında ise Adriyatik'i geçmiş ve ordusuyla birlikte Taranto'ya ayak basmıştır. Konstans burada Lombardları Yarımada'dan atma harekâtına girişmiş; bazı kentleri kolayca alabilmeye de muvaffak olmuştur. Savaşı sürdürebilmek amacıyla ise İtalyan tebaaya dayatılan vergi yüküne rağmen yeterli kaynak sağlanamayınca harekâta son verilmek zorunda kalınmıştır ve imparator Napoli'ye çekilmiştir. 17 Temmuz 663'e kadar burada kalan Konstans Napoli üzerinden Sirakuza'ya geçmiştir ve Yunanlı hizmetkârı tarafından 15 Eylül 668 tarihinde öldürülünceye kadar İmparatorluğu buradan yönetmiştir. İmparatorun ölüm haberini öğrenen Sicilya bölgesi komutanı Mezezius hemen imparatorluğunu ilan eder ancak Kartaca valisi Gregory duruma derhal müdahale ederek Ermeni asıllı olan Mezezius'u yakalattırıp idam ettirir.¹²³

Mezezius'un idam edilmesinin ardından II.Konstans'ın genç oğlu IV.Konstantin tahta geçer (668-685). IV. Konstantin'in imparatorluk tahtına oturmasından iki yıl sonra ise, 670'te Kuzey Afrika kıyıları boyunca Müslüman ilerlemesi yeniden başlar, bununla birlikte Müslüman yayılması Doğu'da aktiftir. Aynı yıllarda Muaviye, önce vazgeçmek zorunda kaldığı Khios (Sakız) ve Kyzikos (Kapıdağ) gibi yerleri alarak Konstantinopolis'e ulaşabilecek oldukça stratejik noktaları ele geçirmeyi başarmıştır. 672 yılında ise hilafet donanmasına ait bir filo Kilikya sahillerine bir çıkartma yapmış, Smyrna'yı (İzmir) işgal etmişlerdir. Ancak bu gelişmelerin ardından Konstantinopolis'e yönelik ana harekât 674 baharında başlayacaktır.

Müslümanlar Konstantinopolis'e karadan ve denizden hücum ederek imparatorluğun kalbini adeta abluka altına almışlardır fakat beş yıl süren kuşatma (674-78) Araplar açısından tam bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Kuşatmanın başarısız olmasında ise imparator Konstantin'in soğukkanlı idaresi oldukça etkili olmuştur ancak en az bu faktör kadar başarıya etki eden bir durum da Bizanslıların savunmada kullandıkları özel bir silah olan Rum Ateşi* kullanmaları olmuştur.¹²⁴ Aynı dönemde Suriye'de, Lübnan Dağı'na sığınan ve Bizans'ı destekleyen Merdailer* halifelikte

¹²³ Norwich, C.I, s.260-261; Basık, C.I, s.223-224; Levchenko, s.131; Dikici, s.178.

¹²⁴ Theophanes, s.52-53; Lemerle, s.76; Cheynet, s.52; Eco, s.114; Kaegi, s.367. *Bu silahın en önemli özelliği herkesten saklanan formülünün sadece imparator tarafından biliniyor olmasıdır. Öyle ki bu gelenek nedeniyle formülü günümüze kadar ulaşmamıştır. Dönemin kayıtlarında Rum ateşi, su içinde de sönmeyen yayılan bir alev topu olarak betimlenmektedir. Bu silah gemilere ve mürettebatına çok ciddi zararlar vermekte, bu özelliğinden dolayı da düşmanlarda büyük bir korku meydana getirmektedir. Bizans donanmasının Grekuva (Grek/Rum ateşi) tertibatı taşıyan gemilerle görünmesi dahi düşmanı kaçırmaya yetmektedir. Dönemin tarihçilerinden Theophanes bu silahın mucidinin, Suriye'nin Müslümanlarca işgal edilmesinin ardından kaçarak Konstantinopolis'e sığınan Kalliniko isimli bir mülteci olduğunu söylemektedir.Morgan, s.65-66.

büyük bir endişeye neden olmaktadır. Bu durum üzerine Muaviye Bizans ile otuz yıllık bir barış antlaşması yapmak durumunda kalır. Ancak Bizans bu antlaşmayla rahata erişmez zira Balkanlar'da imparatorluğu tehdit eden başka bir olay alevlenir. Tuna deltasında ortaya çıkan Tuna Bulgarları, 679'da IV.Konstantin'i büyük bir bozguna uğratmayı başarırlar. Bu mağlubiyetin ardından Bizans, Tuna Nehri ile Balkan Sıradağları arasındaki toprakları resmen Bulgarlara terk etmek zorunda kalır. Daha sonra, Bulgarların Slav boylarının Doğu Balkan gurubuyla birleşmesi, Bulgar Devleti'nin temelini de atmıştır ve bu durum Bizans'ın Balkanlar'daki durumunu daha da güçleştirmiştir.¹²⁵

Bu dönem dini politikalar açısından da oldukça hareketli geçmiştir. Heraklius'un din politikası bilindiği üzere ağır neticeler doğurmuştu. Monifizm, Afrika ve İtalya'da da şiddetli bir memnuniyetsizlik doğurmuş ve bunun neticesinde de 646'da Kartaca, 650'de ise Ravenna ekzarkları imparatorluğun nüfuzuna karşı çıkmıştır. Ayrıca İtalya halkı hükümetten soğumuş ve Roma papaları imparatorluğa karşı muhalif bir tutum takınmışlardır. IV.Konstantin ise din konusunda başka bir politika benimsemenin zarureti kavramış; Mısır ve Suriye'nin kaybı da Monofizitlerle bir anlaşma zemini kurulmasını mecbur kılmıştır. Bu doğrultuda Konstantinopolis genel ruhani meclisi (680-81), din birliğini sağlama görev ve sorumluluğunu almış, papalıkla mutabık olarak Ortodoksluğu yeniden tesis etmiştir.¹²⁶

IV.Konstantin 685 senesinin Eylül ayında dizanteri hastalığından ölünce, tahta oğlu II.Justinian oturmuştur (685-695)¹²⁷ II.Justinian döneminde öne çıkan politikaların başında Balkanlar'da Bulgarlara ve Slavlara karşı yürütmüş olduğu iskan politikaları gelmektedir. Aristokrasiye karşı sert bir politika izleyen imparator bu sınıfı tamamen bitirme amaçlı politikalar yürütmüştür. Yine bu devirde tebaa'ya ağır mali yüklerin getirildiği görülmektedir. Merhametsiz hazinecilik anlayışı halkta yönetime karşı büyük bir nefretin doğmasına neden olmuştur ve patlak veren isyanın sonucunda da II.Justinian'ın burnu kesilerek Khersones'e (Kırım) sürgün gönderilmiştir.¹²⁸

¹²⁵ Levchenko, s.132; Kafesoğlu, s.191-192, Vasilev, 1943, s.227, Eco, s.115. *Eskiden Lübnan Marunilerine verilen isim.

¹²⁶ Diehl, s.53.

¹²⁷ Nicephori Patriarchae Constantinopolitani Breviarium Historium, Edited. Anglice Vertit, Commentario Instruxit Cyrillus Mango, Series Washingtoniensis Ed. Ihor Sevcenko, Vol.XIII, Washingtoniae D.C., 1988, s.93

¹²⁸ Nicephori, *Breviarium Historium*, s.128; Ostrogorsky, s.130-131.

II.Justinian'ın tahttan düşürülmesinin ardından yerine Leontios (695-698) oturmuştur. Leontios döneminde Kartaca 697'de Müslümanlar tarafından ele geçirilir. Bu büyük kaybın faturası ise imparatora kesilmiştir ve Kibyraton deniz filosunun amirali olan Apsimar, Tiberios ismi ile imparator ilan edilmiştir. Leontios ise tıpkı II.Justinian gibi burnu kesilerek bir manastıra kapatılmıştır.

Yeşillerin de desteğini alarak tahta çıkan Tiberius (698-705) kardeşi Heraklios'un yardımıyla Anadolu'nun kara ve deniz savunmasını iyileştirici adımlar atmıştır. 700 yılında ise o dönem Müslümanların elinde bulunan Suriye'ye karşı harekete geçmiştir. Theophanos'a göre Suriye'yi işgal eden Bizans, Samosata'a (Samsat) kadar ilerler ve kronikte aktarıldığına göre iki yüz bin Arap öldürülür ve çok sayıda esir ve ganimet ele geçirilir. 702 yılında Ermeni liderleri Araplara karşı isyan etmişler ve Ermenistan'daki Müslümanlar öldürülmüştür. Bir kez daha Apsimaros ile irtibata geçilmiş ve Bizans'ı buraya çekmişlerdir.¹²⁹ Kısa bir süreliğine dahi olsa Ermenistan'ın bir kısmını ele geçirmeyi başaran Tiberius, 703 ve 704 yıllarında Müslümanların Kilikya'ya yapmış oldukları saldırıları püskürtmeyi başarmıştır. Belki tahtta kalabilse çok daha fazla işler başarabilecektir ancak bu mümkün olmaz. Meydana gelen bir isyanın ardından senatonun üstünlüğü ordu ve donanmaya geçmiştir. Artık *Rhinothmetos* (kesik burun) diye anılan II.Justinian Bulgarların ve Slavların da desteğini alarak 705'te iktidarı yeniden ele geçirmeyi başarmıştır.¹³⁰ Justinian'ı tahta yeniden oturtan başlıca utku ise kendisine karşı düşmanca tavır alan aristokrasi sınıfını sistemli bir şekilde tümüyle temizlemektir ancak bu hayalini gerçekleştiremez. 711'de donanmada çıkan bir isyan onu bir kez daha tahtından eder ve bundan sonra da saray isyanları birbirini izler. Kendinden sonraki altı yılda yönetim tam üç imparator görür ve istikrarsız bir dönem böylece yaşanmış olur.¹³¹

II.3. VII. Yüzyılda Bizans'ın Genel Ekonomik Durumu ve Ticaret Politikası

Phokas yönetiminden tükenmiş bir hazine devralan Heraklius, bir süre yönetimi finansal kaynak olmadan yönetmek durumunda kalmıştır. Ancak, başkent ve Anadolu Kiliselerinin servetlerinin imparatorluk hazinesine aktarılmasıyla birlikte finansal bir

¹²⁹ Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History (A.D. 284-813)*, Translated with Introduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott, with the assistance of Geoffrey Greatrex, Clarendon Press, Oxford, 1997, s.518-520.; Nicephori, *Breviarum Historum*, s.99.

¹³⁰ Theophanes, (A.D. 284-813), s.521.

¹³¹ Norwich, C.I, s.272; Ponting, s.286; Levchenko, s.139; Bahar, s.137; Cheynet, s.52-53.

ferahlama yaşanmıştır. İran'la yaşanan uzun ve yıpratıcı mücadelelerin ardından zafer kazanan İmparator, İran hazinesinin de büyük bir bölümünü ele geçirmiştir ve daha önce kiliseden topladığı ödünç paraları da bu kaynakla geri ödeme şansı bulmuştur. Bu dönemde dolaşımdaki altın para oranına bakıldığında (630 yılı itibariyle) iki asır öncesinden yaklaşık olarak %20 daha az olduğu görülmektedir.

İran'la mücadeleden kısa bir süre sonra başlayan Arap fetihleri ise, daha yeni toparlanmaya başlayan Bizans için büyük bir darbe olmuştur. Daha ilk büyük fetih dalgasında Mısır ve Suriye Arapların eline geçmiştir.¹³² Özellikle ticaretin can damarı olan İskenderiye'nin kaybedilmesi ise Bizans devleti için eyaletlerin en zengini ve iktisadi bakımdan da en önemlisinin kaybedilmesi anlamını taşımaktadır.¹³³ Bu dönemde Bizans'ın şansı ise Anadolu'yu elinde tutmayı başarmasıdır ve bu sayede ayakta durabilmeyi başarmıştır. Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye gibi eyaletlerin Müslümanlara kaybedilmesi, Bizans'ın elinde kalan bölgeler içerisinde; yüz ölçümü olarak en büyük, en fazla nüfusa sahip, önemli ticaret yollarının geçtiği, önemli maden yataklarına sahip ve Konstantinopolis'in ihtiyaç duyduğu tahılın ve insan gücünün bulunduğu bir coğrafya olarak Anadolu eskisinden daha çok ön plana çıkmıştır. Ordu birliklerinin büyük kısmı ve en iyileri Anadolu'daki *Thema*'larda bulunmakta, Doğu ve Batı dünyası arasındaki önemli kara ve deniz yolları mutlak suretle Anadolu kentlerine uğramak mecburiyetindeydiler. Kara yolu ile kutsal topraklara gitmek arzusu taşıyan Avrupalı Hristiyanlar da yine Anadolu'dan geçmekteydiler.¹³⁴

Çömlekçilik alanında yapılan bir yığın kaynak çalışma, Akdeniz'de aşırı "kitlesel" alışverişin yani ister ticaret olsun ister *annona* için büyük miktarlardaki mal taşımacılığı için olsun VI. Yüzyılın sonlarında zaten azalmış olduğunu göstermektedir. Yaşanan büyük toprak kayıpları Bizans'ın vergi sisteminin de çökmesine ve kent kültürünün de büyük yara almasına sebep olmuştur. Çok sayıda inşaat projesi, sinagog, kilise ve bayındırlık işinin yanı sıra, çoğunlukla şarap testisi taşıyan ticaret gemilerinden müteşekkil büyük miktardaki batıklardan elde edilen bulgular, VI. Yüzyılda Suriye ve Filistin gibi doğu eyaletlerinin durumunu da ortaya koymaktadır. Bu devasa gemi taşımacılığı hacmi artık ciddi oranda düşmüş, ticari gemiler küçülmüş ve özel mülkiyete geçmiştir. VII. Yüzyılın ortalarından itibaren Bizans'ın şansı iyice kötüye gitmiş, imparatorluğun küçülen mali temeli, devletin kayda değer bir güçte ordu oluşturmamasını

¹³² Runciman, "Byzantine Trade...", s.136-137.

¹³³ Ostrogorsky, s.108.

¹³⁴ M.Murat Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu (900-1261)*, Ankara, 2009, s.16.

da engellemiştir.¹³⁵ İmparatorluğun askeri anlamdaki bu yetersizliği, yönetimi hemen her alanda olağanüstü tedbirler almaya ve sivil otoriteyi askeri komutanlıklara bağlamaya yöneltmiş, böylece de imparatorluğun *Thema* adı verilen yeni askeri ve sivil örgütü doğmaya başlamıştır. Bu terim başlangıçta kolorduyu tanımlarken daha sonra bir kolordunun işgali altındaki bölgeyi betimlemekte kullanılmıştır. Bu bağlamda imparatorluğun yedi büyük askeri birime bölünmesi, 687’de VI. Kiliselerarası Konsil nedeniyle II. Justinian’ın papaya yazdığı mektupta bildirilmiştir.¹³⁶

Sivil yetkilerle askeri yetkilerin birbirinden ayrılmasının yüzyıllar boyunca Roma idaresinin bir ilkesi olduğu bilinmektedir. Themalar düzeni ise aksine yetkilerin aynı ellerde toplanması anlamına gelmektedir. Bu yöntem aslında, devletlerin çok büyük bir tehlike karşısında atmış oldukları bir adımdır. Bu tedbiri Pers ülkesi de VI. Yüzyılda almış ve muhtemelen Bizans imparatorluğuna bu noktada örnek teşkil etmiştir. Önce taşra illerinde uygulamaya konan sistem VII. asırda gelişim kaydetmiştir. Armenikon ve daha sonra kurulan Anatolikon themaları muhtemelen ilk kurulan themalardır. Daha sonra Arap donanmasına karşı deniz theması, Bulgarlara karşı Trakya theması ve Batı’daki Arap tehdidiyle mücadele için Sicilya theması kurulmuştur.¹³⁷

Thema sisteminde esas olan mantık kendi kendine yetebilmedir. Thema askerleri savaş zamanında asker barış zamanında ise işçidirler. Başlarında bulunan “*Strategos*” ise yarı sivil bir validir. Bu çerçevede themaların Roma dönemindeki sınır bölgelerine yerleştirilmiş “*Limitahei*” (Limes) toprağa bağlı askerlik sistemiyle benzerlik göstermektedir. Heraklius’un kurduğu themalar şunlardı; *Opsikion*: Kuzey Batı Anadolu’da, *Armenikon*: Doğu Anadolu’da, *Anatolikon*: Batı Anadolu’dan başlayarak Orta Anadolu’yu da kapsayan bölgede, *Karabision (Kybration)*: Antalya civarında olan deniz themasıdır.

Bu dönemde ordu sisteminin yanında mali sistemde de bazı değişikliklere gidilmiştir. Praefectura adı verilen maliye yönetimi kısa sürede dağılmıştır. Praefectura Proetorionların maliye daireleri, bağımsız organlar halini alarak Logothutes adında yeni makamlar halini almışlardır. Bölgede hem themalar hem de Logothut’luklar Bizans devletine bir soluk aldırmaı başarmıştır. Yine bu dönemde dikkate değer başka bir gelişme de dil konusunda yaşanmıştır ki daha önce Latince ve Grekçe olan resmi dil,

¹³⁵ Cameron, s.40.

¹³⁶ Levchenko, s.13; Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I*, çev. Babür Kuzucu, İstanbul, 1986, s.33.

¹³⁷ Lemerle, s. 77-78.

tamamen Grekçe'ye çevrilmiş, bu sebeple de artık Augustus Caesar gibi imparatorları niteleyen kelimeler dilden çıkarılmıştır. Bunların yerine İmparator anlamına gelen "Basileus" kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.¹³⁸

Egemen olduğu bölgelerde dahi kontrolü oldukça gevşek olan Bizans, gücünün büyük bir kısmını nüfuz, diplomasi, Hristiyanlık ve askeri prestijinden almaktaydı. Komşularıyla olan ilişkileri tek taraflı bir ilişkiden fazlasıydı. Bu asırda ve sonraki asırda en önemli dost güç ise Hazar Hanlığı idi. Bizans Hazarlarla iyi ilişkiler kurmak maksatlı çok büyük bir çaba sarf etmiştir hatta bu insanları Hristiyan yapmak için çok uğraşmıştır ancak bu noktada başarısız olmuştur. Bizans'ın Hazarlara göstermiş olduğu bu özel ilgi ise Araplarla arasında stratejik bir köprü konumunda olmasından kaynaklanmaktadır.¹³⁹ Müslümanlar ise 641 yılında bile neredeyse bir imparatorluk kuracak toprağa sahip olmuşlardır ve bu toprakların bir kısmı daha önce Bizans'ın egemenliği altındaki topraklardır. Bizans'tan sökülüp alınan topraklarda yaşayan halkın Arapları adeta kurtarıcı olarak görüp onlara kucak açması oldukça etkili olmuştur. Özellikle İran-Bizans mücadelesinde oldukça yıpranan Mısır ve Suriye'de durum böyledir. Ayrıca İslamiyet halkı ezen bir vergi politikası izlememektedir ki bu durum da birçok kentin kapısını Müslümanlara açan önemli bir faktör olmuştur. Bununla birlikte Arap fetihleri, tarım alanında da büyük değişimler meydana getirmiştir. Lâtifundia sahipleri (büyük arazi sahipleri), fetihlere boyun eğmeye dayanamamışlar ve topraklarını Bizans yönetimiyle birlikte terk etmek zorunda kalmışlardır ve boşalan bu topraklar da kolonlar tarafından hemen paylaşılmıştır. Ayrıca bu bölgelerde Bizans'tan kalan kurumlar İslam bünyesine uyarlanarak yönetim mekanizması işletilmeye devam edilmiştir, hatta ilk basılan madeni paralar için Bizans paraları örnek alınmıştır. Fakat Paraların üzerine Bizans'ta imparatorların resmi basılırken İslam paralarında halifelerin resminin basılmadığı görülür ki bunun sebebi dini açıdan uygun olmamasıdır ve bunun yerine Müslümanlar para üzerine bazı işaretler basmayı tercih etmişlerdir. Ayrıca sarayların, resmi ve özel binaların yapımında Bizans mimarları tercih edilmiştir. Önemli bir husus da şudur ki Müslümanlar o dönemin adetlerine aykırı olan başta Kudüs olmak üzere, fethettikleri yerleri yakıp yıkmaktan kaçınmışlar hatta Bizans'ın bıraktığı eserleri olduğu gibi muhafaza etmişlerdir. Ortaçağın en önemli özelliklerinden biri, eski Yunan

¹³⁸ Bahar, s.131; Dikici, s.192.

¹³⁹ J.M. Roberts, *Dünya Tarihi*, çev. İdem Erman, C.I, İstanbul, 2015, s.356.

filozof, matematikçi ve ilim adamlarının eserlerini muhafaza ettikleri gibi, bunları Arapça'ya tercüme ederek ilmi gelişmeye de büyük katkı sunmuşlardır.¹⁴⁰

Ticaret, gelişiminin ilk evresinden itibaren insan ve toplumların bir özelliği olmuş olsa bile, ticaretin İslam uygarlığında her zaman ayrı bir yeri olmuştur. Zira İslam dini ticaret ve tüccarların dünyasından yükselmiştir. İlk Müslümanlar bilfiil çölde yaşayan bedeviler değil, ticaretin merkezi Mekke ve tarım vahası Medine'den insanlardı. Bu çerçevede İslam dini ticaretin gelişmesinde uygun zemine sahiptir denebilir. İslam'ın doğduğu Mekke kenti, büyü tacirleri Güney Filistin'den Güneybatı Arabistan'a uzanan ve Afrika ile bağlantısı olan bölgede ticaretle meşgul olup küçük sanayiler kurdukları için büyük bir ticaret ve finans merkeziydi.¹⁴¹ Aynı şekilde Kuran, iktisadi ve ticari konulara ana hatlarıyla açıklık getirmiş ve bu faaliyetlerin kurallarına değinmiş kutsal bir kitaptır. Kuran-ı Kerim temelde şu konular hakkında ilkeler sağlamıştır:

- Özel mülkiyet edinme hakkı
- Şahsi servet ve kazançlar
- Zenginlerin yükümlülükleri ve fakirlerin hakları
- Toplumsal refahın sağlanmasında devletin rolü.¹⁴²

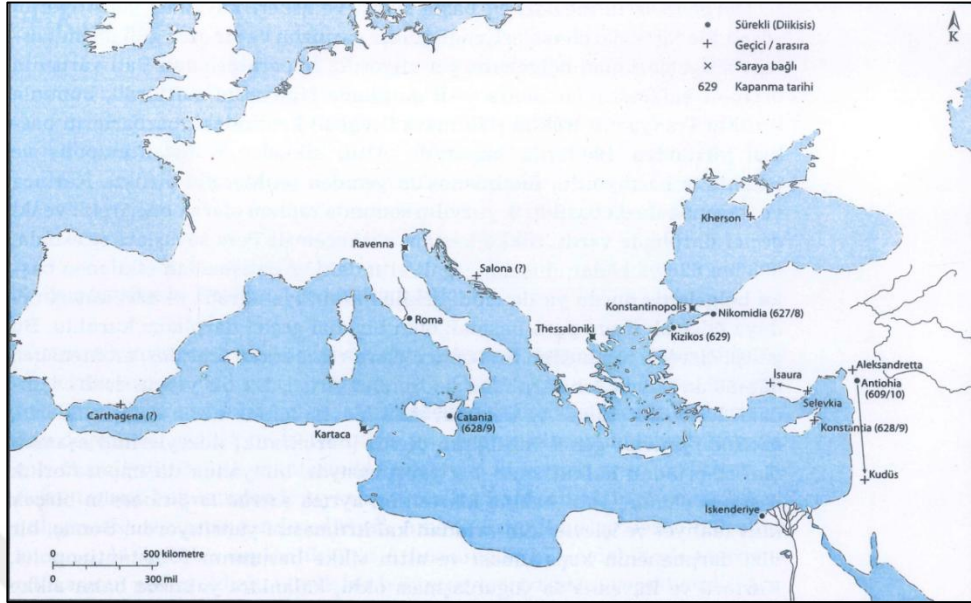
Müslümanlar İskenderiye, Trablus, Tunus, Kartaca, Palermo ve Messina gibi yerlerde egemenliklerini genişlettikçe Akdeniz'de giderek Müslümanların oluyordu. Gemi işletmeciliği hemen hemen onların kontrolü altına girmişti ve hem karada hem de denizde sıkı güvenlik önlemleri uyguluyorlardı. Ancak Bizans ve Araplar arasında yaşanan bu siyasi çekişmeler ve hatta kanlı çatışmalar bile iki taraf arasında süregel ticareti tamamen bitirmemiştir. Akdeniz'in giderek bir Müslüman gölü haline dönüşmesi ve Basra yolunun Hristiyanlara kapatılması ise Bizans-Hint ticaretini Karadeniz-Kafkasya yoluna itmiştir. Gana'dan altın, çöllerden tuz, Libya'dan köle, Boşiman ve Bantu'ların ülkesinden fildişi, İran'dan değerli taşlar, Hindistan'dan inci, Moluk Adaları'ndan da baharat getirmekteydiler. Bizans imparatorları, İslam halifesine haraç ödemeye başladıklarında ise ekonomik anlamda iyice bunalmışlar ve ek gelir arama yoluna gitmişlerdir. Bu doğrultuda kilise ve manastır hazinelerinden yararlanmak

¹⁴⁰ Dikici, s.192; Levchenko, s.128.

¹⁴¹ Watt, s.31-31.

¹⁴² S.M. Ghazanfar, *Ortaçağ İslam İktisat Düşüncesi*, çev. M. Sabri Akgönül, İstanbul, 2015, s.206.

istemişlerdir. Manastırlar sayesinde kıymetli madenlerden yana zenginleşen Bizans hazinesi altın sikke kesme olanağını da böylece kaybetmemiştir.¹⁴³

Harita 5. 527-628/29 imparatorluktaki darphaneler (Haldon, s.83)

Bizans İmparatorluğu’nda büyük ölçekli ticaret ne tamamen devletleşmişti ne de büyük arazi sahiplerinin vekillerinin eline düşmüş durumdaydı. Ancak temel olarak ticaret devletin kontrolünde yürütülmektedir. Daha mütevazı alışverişler pazarlar veya “çok nüfuslu büyük şehir” Antakya’daki Amida veya İmma’daki gibi “her yerden tüccar ve insanı kendine çeken” fuarlarda yürütülmektedir. İç ticaret üzerinden mal veya para olarak alınan vergiler çok çeşitli ürünlerin izlerini taşıyan belgelerde bulunmuştur. Bu belgeler incelendiği zaman devletin izlediği politikalarda ticaret üzerinde oldukça tesiri olduğu ve ticaretten büyük vergiler topladığı görülmektedir.¹⁴⁴ Ticaret ve sanayinin bazı dalları ise, örneğin bazı kumaş türleri, tamamen devletin tekelindeydi. Heraklius tarafından halka bedava ekmek dağıtılmasının kaldırılmasına kadar buğday ticareti de devlet tekeliydi. İskenderiye’nin kaybedilmesiyle birlikte Mısır’dan artık tahıl gelmemeye başlamıştı. Başkente Mısır’dan artık buğday gelmeyince de devlet halkın muhtaç kesimine bedava ekmek dağıtılmasını durdurmuştur. Bu durum ise halkı kıtlığın ve salgın hastalıkların pençesine düşürmüştür. Meydana çıkan bu tablo da aslında başkentin tahıl konusunda dış kaynaklara ne kadar da bağımlı olduğunun açık bir göstergesidir.¹⁴⁵

¹⁴³ Sedillot, s.148-150.

¹⁴⁴ Morisson, *Bizans Dünyası...*, s.232-233.

¹⁴⁵ Mango, s.87; Cameron, s.39; Levchenko, s.178,215.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. VIII-X. YÜZYILLARDA BİZANS'IN SİYASİ YAPISI

1.1. İmparatorlar Philippikos (711-713), II. Anastosios (713-715) Ve III. Theodosios (715-717) Döneminde (711-717) Bizans'ın Siyasi Yapısı

II. Justinian'ın tahttan düşürülmesinin ardından geçen yaklaşık altı yıllık sürede imparatorluk tahtına üç isim oturmuş ve bu üç isim de isyanla gelip gitmiştir. Böylece imparatorluk bu sürede ciddi bir istikrarsızlıkla karşı karşıya kalmıştır.

Tahta oturan ve çeşitli kaynaklarda Ermeni olduğu iddia edilen Philippikos döneminde ülke içerisindeki din kökenli kutuplaşmalar şiddetlenmiştir. Philippikos'un uyguladığı dini politikalar papa ile de arasının açılmasına yol açmıştır.¹⁴⁶ Hem içeride hem dışarıda iyice zayıflayan imparatorluğun üzerine o dönemde Emevi Devleti'nin başında bulunan I. Velid bilhassa Anadolu üzerinde oldukça etkili seferler yapma fırsatı bulmuştur. Kendisi için avantajlı bu atmosferden tam istifade etmek isteyen Velid b. Abdülmelik Anadolu seferleriyle yetinmeyerek hedef olarak kendisine Konstantinopolis'i belirlemiştir. Zira halife başarılı fetihlerini Bizans başkentini ele geçirmek suretiyle taçlandırmak istemektedir.¹⁴⁷ Ancak büyük tehlike Batı'dan gelecekti ve Bulgar kralı Tervel 712 senesinde büyük bir direnişle karşılaşmadan Balkanlar'dan başkent Konstantinopolis surlarına kadar sokulmayı başarmıştı. Geçtiği yerlerde büyük bir yıkıma ve yağmaya neden olan Bulgarların kuşatması Anadolu Opsikon temasının harekete geçirilmesiyle ancak kırılabilmiştir. Bu arada yine Opsikon teması imparatorluğun iyi yönetilmediğinin farkındadır ve bu bencil imparatora karşı din konusunda izlediği politikalar nedeniyle kendisine muhalif olanların da desteğini alarak tahttan indirmişlerdir. Fakat bu temanın askerleri kendi aralarında bir imparator seçmemişler ve senatonun da baskısıyla Philippikos'un danışmanlarından Artemius, II. Anastasios adını alarak 713'te imparatorluk tahtına oturmuştur.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Thomas S. Brown, *Byzantine Italy (680-876)*, The Cambridge History of the Byzantine Empire, C.500-1492, Edited by Jonathan Shepard, Cambridge University Press, 2008, s.440.

¹⁴⁷ Apak, C.III, s.179. Bu başarılı seferlerden bir tanesi bahsedildiğine göre 708 yılında gerçekleştirilmiştir. Kalabalık bir Bizans ordusuyla karşılaşan Arap güçleri onları bozguna uğratmışlardır ve Hirakle ile Kammûniye'yi feth etmişlerdir. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, İslam Tarihi*, çev. M. Beşir Eryarsoy, Redaktör, Mertol Tulum, C.IV, Bahar yay., İstanbul, 1986, s.479.

¹⁴⁸ Theophanes, (A.D. 284-813), S.533.

Anastasios yönetimi ele geçirince öncelikli olarak dini gerginliklere son vermek adına bazı adımlar atmış ve bu doğrultuda Philippikos'un Altıncı Ekümenik Konsil'de alınan kararları dışlayan politikasından vazgeçilmiştir. Yine bu dönemde Bulgar tehdidi Trakya'dan öteye uzaklaştırılmıştır. Fakat aynı yıllarda Konstantinopolis'e doğru hareket hazırlığına başlamış olan Emeviler, Anastasios'u tekrar alarma geçirmiş ve yakın gelecekte oluşabilecek bir Arap kuşatmasına karşı bazı tedbirler almaya sevk etmiştir. Bu doğrultuda başkent civarındaki surlar güçlendirilmeye başlanmış, kentin yaklaşık üç yıllık ihtiyacını karşılayacak kadar tahıl ve gıda ambarlara depo edilmesi talimatı verilmiş, orduda liyakatli kimseler yönetim kadrolarına getirilmiş ve donanmanın güçlendirilmesine yönelik tersanelere yeni savaş gemilerinin siparişi verilmiştir. Aslında İmparatorun öncelikli hedefi Araplara karşı Rodos merkezli bir öncü saldırıydı ancak Opsikon temasında kesin olarak neden çıktığı bilinmeyen bir ayaklanma sebebiyle Anastasios'un bu hedef gerçekleşmemiştir. Rodos'tan dalga dalga yayılan ayaklanma Başkente yönelmiş ve isyancılar burada maliyede çalışan ve lider vasfı taşımayan Theodosios'u cebren imparator ilan etmişlerdir. Başkentte aylar boyunca devam eden çatışmaların ardından ise 715 Kasım ayında II.Anastasios tahtı bırakmak zorunda kalmıştır. Selanik'te bir manastıra gönderilmeye razı olan Anastasios'un Emevi tehdidine karşı almış olduğu tedbirler ise hemen sonra başlayacak Arap kuşatmasında meyvesini verecektir.¹⁴⁹

Zorla imparatorluk tahtına oturtulan Theodosios döneminde Müslümanlar hem Anadolu'dan hem de Akdeniz ve Ege üzerinden Konstantinopolis'e ilerlemişlerdir. İmparator, Suriye'de Halit ile barış görüşmeleri yapmaları için aralarında Daniel Sinopitios'un da bulunduğu bir dizi görevli göndermiştir.¹⁵⁰ Muhtemelen görüşmelerden sonuç çıkmamıştır ki Theodosios Müslümanlara karşı Bulgar Kralı Tervel ile anlaşma yoluna gitmiştir ve bu hamle ilerde meyvesini verecektir. Bununla birlikte Anatolikon teması strategosu Leon, Armenikon teması strategosu Artabastos ile işbirliği yaparak bir ayaklanma çıkarmışlardır ve bu başkaldırı neticesinde

¹⁴⁹ Basık, C.I, s.235-236.

¹⁵⁰ Theophanes, (A.D. 284-813), s.535. Konstantinopolis'e doğru harekete geçileceği zaman, Süleyman kendi önünden bir kara ordusuyla Mesleme'yi ve bir deniz gücüyle Umer b. Hubeira'yi yola çıkarmış, kendisi de çok sayıda askeri malzemeyle birlikte arkalarından hareket etmiştir. Süleyman ve Al.Bakhtari b. Al-Hassan, Amorion'a (Afyon-Karahisar) vardıkları zaman Anadolu *strategos*'u Leo'ya mektup göndermişlerdir. Mektupta Leo için "Biz biliyoruz ki Roma imparatorluğuna sen uygunsun. Sizin için ve barış görüşmeleri için gelindi" denmektedir. Theophanes, (A.D. 284-813), s.535. İki taraf arasında bir süre devam eden stratejik mesaj trafiği göstermektedir ki samimi bir barış zemini oluşması çok zordur.

III.Theodosios tahttan indirilerek oğluyla birlikte rahip olmak kaydıyla hayatları bağışlanmıştır. Yaşanan thema ayaklanmaları sonucunda bir yönetimin daha düşmesi ise pek çok faydasının yanında, thema sisteminin bir bakıma yönetime karşı olan başkaldırıları kolaylaştırdığı ve istikrarsız ortamlara zemin hazırladığı da açıkça görülmektedir. Bu karamsar ve istikrarsız dönemde imparatorluk adeta bir kurtarıcı beklemektedir ve bu isim Isauralı Leon olacaktır. 25 Mart 717’de tahta geçen Leon ile birlikte yeni bir dönem de başlamıştır ve kendisiyle birlikte başlayan süreçte Isaura sülalesi yeniden devleti toparlayarak; düzeni, emniyeti ve istikrarı sağlamada başarılı olacaktır.¹⁵¹

Heraklius’un Kartaca ekzarklığının desteğiyle tahta çıkması, bu son üç imparatorun da thema sisteminin kendilerine sağladığı avantajlı konumlarını kullanarak tahta çıkmaları merkez dışına dağıtılan büyük güçlerin özellikle merkezi yönetimin zayıfladığı dönemlerde yönetime yönelik başkaldırıları zemin hazırladığını açıkça göstermektedir. Ancak merkezde yönetim güçlüyse, ekonomik altyapı sağlamsa ve ülke çapında güvenlik sağlanmış ise bu sistemin pek çok avantajları da mevcuttur. Bu noktada yönetim bazında istikrarın sağlanmasını sadece sisteme bağlayamayız çünkü aynı sistemle Heraklius otuz seneden fazla imparatorluk yaparken Theodosios sadece iki yıl tahtta oturabilmiştir. Bu da göstermektedir ki istikrarı sağlayan sadece “sistem” değil tahtta oturan kişinin zekâsı ve akılcı politikalarıdır. Devlet düzeni olması gerektiği gibi işliyorsa, toplum genelinde yönetimin politikaları kabul görüyorsa, ekonomi ve güvenlik sorunu da çok ağır boyutlarda hissedilmiyorsa herhangi bir gücün yönetime isyan yapacak gücü kendinde bulması imkânsız gibidir. Zaten bunların aksi söz konusu olduğunda pozitif bir istikrardan söz edilemeyeceği gibi, yıkılan yönetimi de sadece sisteme bağlamak bu noktada yanıltıcı olacaktır.

1.2. Isaura Hanedanı Döneminde (717-802) Bizans’ın Siyasi Yapısı

VIII. Yüzyılın başında imparatorluk ölümcül bir bunalımda yıkılma noktasına gelmişti ancak bu bunalımı aşabilecek ve devleti tekrar toparlayabilecek gücü de kendi içerisinden çıkarmayı bilmiştir. VIII. Yüzyılda göstermiş olduğu başarılı yönetimle Isaura Hanedanı dönemi adeta Bizans’ın küllerinden doğduğu dönem olmuştur.

Isaura Hanedanının ilk temsilcisi III.Leo asker kökenli bir imparatorudur ve Anatolikon themasının eski strategosudur. Bazı tarihçilere göre cesur bir reformcu olan

¹⁵¹ Theophanes, (A.D. 284-813), s.542. Diehl, s.58; Basık, C.I, S.237.

Leo; İkonaları kırmış, tasvirleri yasaklamış, halkı soyan manastırların sayısını düşürmüş, eğitimi dincilerin tekelinden çıkarmış ve dinsel gerginlikleri bitirmeye çalışmıştır. Diğer yandan bazı tarihçiler ise bu görüşe katılmayarak III.Leon başta olmak üzere bütün Isaura hanedanı mensubu imparatorları katı bir muhafazakar olarak görmüşlerdir. Bu görüşü savunanlara göre bu hanedanın imparatorları, soyluların ve halkın girişebilecekleri devrimci hareketlere karşı yönetici sınıfı kendi lehlerine sürekli desteklemişlerdir. Suriye kökenli Leo daha önce söylediğimiz gibi Anatolikon temasının akıllı bir yöneticidir. Kendisini tahta taşıyan bu yöneticilik makamının şu an sahip olduğu taht için de bir risk olduğunun şüphesiz farkındadır ve yönetici sınıfa özel bir yakınlık göstermesi muhtemelen bundan kaynaklanmaktadır. Leo tahta çıktığı zaman Konstantinopolis zayıflamış ve nüfusu çarpıcı bir biçimde azalmış olduğu gibi imparatorluk da ciddi anlamda küçülmüştü. Tüm bu sorunların yanına bir de veba salgını eklenmişti. Bir zamanların ünlü yapıları harap durumdaydı ve neredeyse unutulmak üzereydiler.¹⁵² Ancak İmparatorun uğraşacağı sorunlar bunlarla sınırlı değildi.

II.Leo'nun tahta çıkmasından sadece birkaç ay sonra Müslümanlar başkent Konstantinopolis önlerinde görünüyordular. Emevi halifesi Süleyman bin Abdülmalik'in kardeşi Maslama bin Abdülmalik komutasındaki seksen bin kişi olduğu iddia edilen kalabalık bir Arap ordusu Anadolu üzerinden Çanakkale'yi aşarak Trakya'ya geçerler ve buradan başkent'in karasularına inerek 717 yılının Ağustos ayında kenti ablukaya alırlar.¹⁵³ Kuşatma tam bir yıl sürse de zamanında alınan savunma tedbirleri sonuç vermiştir.¹⁵⁴ Rum ateşi kullanan Roma gemileri denizde Araplara büyük sıkıntılar vermiş, karada ise Araplar surlara bir gedik dahi açmayı başaramamıştır. Kış bastırıldığında Arapların herhangi bir başarısı yoktur ve sert geçen kışla birlikte büyük zayıat verirler; erzak stokları eridiğinden orduda kıtlık başlar ve akabinde salgın hastalıklar baş gösterir. Kış İstinye Limanında geçirildi. 718 yazında yardım için gelen Süfyan'ın komutasındaki Arap donanmasında kullanılan tayfaların çoğu esir

¹⁵² Cameron, s.42.

¹⁵³ 8 Ekimde Emevi halifesi Süleyman ölmüş Ömer emir olmuştur ve Arapların başına geçtikten sonra Mesleme'nin geri dönmesini emretmiştir. Ayrıca yine bu yıl Suriye'de meydana gelen bir depremten sonra, Ömer, kentte şarap kullanılmasını tamamen yasaklamıştır ve Hristiyanların din değiştirmesi için baskı yapmıştır. Din değiştiren Hristiyanların ise vergiden muaf olacaklarını bildirmiştir. Buna karşı çıkan Hristiyanlar ise öldürülmüşlerdir. Theophanes, (A.D. 284-813), s.546.

¹⁵⁴ Haliç girişine demirden bir zincir gerilerek düşman gemilerinin girişi engellenmiştir. Variller üzerinde yüzdürülen zincirin bir ucu şehir yakasındaki Eugenius Kulesi'ne, diğer ucu ise karşı yakada, şimdiki Galata'da, yükseltme teçhizatına sahip *Megalos Pyrgos*'a (Büyük Kule) bağlıydı. Luttwak, s.103.

Hristiyanlardı ve bunların kaçarak Roma'ya sığınmaları sebebiyle yardım sağlanamadı¹⁵⁵ Arapların Konstantinopolis'i kuşatmasında dikkate değer bir ayrıntı da Bulgarların Konstantinopolis savunmasına destek vermeleridir. Ancak bu Bizans-Bulgar müttefikliği aynı asrın ortalarına doğru bozulacak ve V.Konstantin (741-775) Bulgarlara karşı birçok sefer düzenleyecektir. Zaten Bulgarların Araplara karşı Bizans'ın yanında yer almaları da ekonomik menfaatlerinin bunu gerektirmesi ve genel huzurlarını korumak istemelerinden kaynaklanmaktaydı.¹⁵⁶ Bu zafer ayrıca tahtı zorla ele geçiren III.Leo iktidarını da güçlendirmiştir. Theophanes'in aktarımıyla 723/24'de olan gelişmelere baktığımızda; Leo imparatorlukta sekizinci yıla girmiştir. Bu yıl Arapların dört yıllık halifesi Yezid ölmüştür ve kardeşi İsam halife olmuştur (19 yıl). Ülkede su kanalları, büyük çiftlikler ve zengin saraylar inşa edilmeye başlanmıştır. Bizans'a karşı sefer düzenleyen Halife pek çok adamını kaybettikten sonra başarısızlıkla geri dönmüştür.¹⁵⁷

İmparator Leo 726 senesinde yeni bir kanuni düzenlemeye gitmiş, kendi adına ve müşterek imparator yaptığı oğlu V.Konstantin adına kanunname yayınlamıştır. Bu kanunname yahut o dönemki ismiyle *Ekloga* medeni hukuk ve ceza hukuku açısından oldukça önemli hükümler taşımaktadır ve bu kapsamda bir devrim niteliğindedir. Yine bu yıl meydana gelen başka bir gelişme de III.Leo'nun başlattığı ve bir asırdan fazla sürecek mücadelenin adı olan İkonoklazm¹⁵⁸ olmuştur. Bu dönemde İmparatorlukta aziz resimlerinin görüntülendiği ikonaları kutsal kabul edilmesi hatta belli bir ölçüde tapınılması giderek yaygınlaşmıştır. Bu durum giderek öyle bir hal almıştır ki ikonalara bağlılık dindarlığın bir göstergesi olmuştur. Halbuki III.Leo'nun esas itibarıyla bir köylü çocuğu olarak Monofizit eğitimle yetiştiğinden şüphe yoktur. Monofizit eğilimin temelinde İsa'nın Kutsal Ruh, daha doğrusu tanrısal olduğu inancı vardır. İsa'ya ikonalarla insani bir görüntü vermek ise yetiştiği eğitime aykırıdır.¹⁵⁹ İmparator 726 senesinden sonra ikonalara karşı sert bir tutum sergiler ve bu tavrının altında yatan önemli faktörlerden biri ise meydana gelen bir tabiat olayıdır. Ege'nin derinliklerinden

¹⁵⁵ Nicephori Patriarchae Constantinopolitani, *Breviarium Historium*, Edited. Anglice Vertit, Commentario Instruxit Cyrillus Mango, Series Washingtoniensis Ed. Ihor Sevcenko, Vol.XIII, Washingtoniae D.C., 1988, s.123; Basık, C.I, s.238; Lemerle, s.83; Berl, s.54.

¹⁵⁶ Kafesoğlu, s.192; Steven Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, London, 1930, s.30.

¹⁵⁷ Theophanes, (A.D. 284-813), s.557.

¹⁵⁸ İkonoklazmın sözcük anlamı "tasvir kırıcılığı"dır. Bu kavramın Bizans dini hayatında aniden belirişi, dinsel ya da seküler insan suretinin tasvir edilmesi fikrinin menfur olduğu İslam dünyasına yakınlıkla açıklanabilir. Zira Suriye kökenli Leo'nun İslam inanç ve uygulamalarından etkilenmiş olabilmesi güçlü bir olasılıktır. Norwich, C.I, s.288.

¹⁵⁹ Berl, s.55; Dikici, s.199.

kaynayan lavlar güçlü bir dumanla gökyüzünü karanlığa kaplamıştır. Anadolu, Yunanistan ve adaların kıyıları 718 senesinden beri aktif olan volkanın bu yıl patlamasıyla sarsılır. İmparator ise bu durumu ikonalara tapınmayla bağdaştırır ve meydana gelen olayı Tanrı tarafından cezalandırılma olarak yorumlar ve böylece ikonaları artık karşısına alır.¹⁶⁰ İmparatorluk sarayının ana girişi olan Bronz Kapı (Chalke) üzerinde İsa'nın muhteşem bir resmi bulunmaktadır. İlk iş olarak bir askere bu resmi indirme görevi verir ancak emri uygulayan askere halk hemen ciddi bir reaksiyon göstererek oracıkta linç eder. Bu linç yapan gurubun başını kadınların çekmesi ise burada altı çizilmesi gereken başka bir noktadır. Bu olayla birlikte kentte tansiyon giderek artar ve bu öfke patlamasını Ege donanmasının ve Hellas teması ordusunun isyanları takip eder. Donanma ve ordu birlikte hareket ederek Konstantinopolis'e yürürler. Asiler kente yaklaştıkları zaman İmparator kendine bağlı donanma ve orduyu karşılarına gönderir ve önce Grek ateşiyle isyan eden donanmayı (yani Bizans donanmasının bir kısmını) yok eder. Bu haber üzerine direniş kökünden kırılır ve isyan bastırılır. Asiler tarafından imparator ilan edilen kişi ise yakalanarak idam edilir.¹⁶¹ 729 yılında gelişen bir olayda ise Mesleme'nin Bizans'a saldırması Kapadokya'ya kadar ilerlemesidir. Bu sefer ile Charsianon kalesi Arapların eline geçer.¹⁶²

Bu dönemin en önemli din adamı Dimaşklı (Şam) Ioannes'tir. Tasvirlerle gösterilen saygının putperestlikle ilişkisini kesin olarak reddediyordu. Bu bağlamda 726-37 yılları arasında ikonoklastlara karşı üç bölüm ya da "söylev"den oluşan bir inceleme yapıtı kaleme aldı.¹⁶³ Tasvir taraftarı doktrinin sonraki bütün gelişmelerinde Dimaşklı'nın bu sistemi yol gösterici olmuştur.¹⁶⁴ 730 senesinde Konstantinopolis'te toplantıya çağrılan konsil tasvirleri mahkûm etme kararı almıştır. 731 'de ise Roma'da toplanan karşı bir konsilde dinsel resim düşmanları mahkûm edilmiştir ve böylece dini siyaset açısından Roma ve Konstantinopolis arasında derin bir yarılma meydana geldiği gibi Bizans'ın İtalya'daki nüfuzunun da hissedilir derecede sarsılmasına sebep

¹⁶⁰ Genosios, s.16. Suriye kökenli olmasına rağmen Leo, başlangıçta bu yönde eğilimleri olduğuna dair hiçbir belirti göstermez. Hatta son kuşatma sırasında çeşitli vesilelerle Konstantinopolis'in en fazla mucize göstermiş olduğuna inanılan ikonalarından biri *Meryem Hodegetria*'dan (Yol Gösteren) tam anlamıyla yararlanmış; adamlarına cesaret vermek ve kuşatmacılara korku salmak adına ikonayı surların üstünde sürekli olarak gezdirmiştir. Norwich, C.I, s.288.

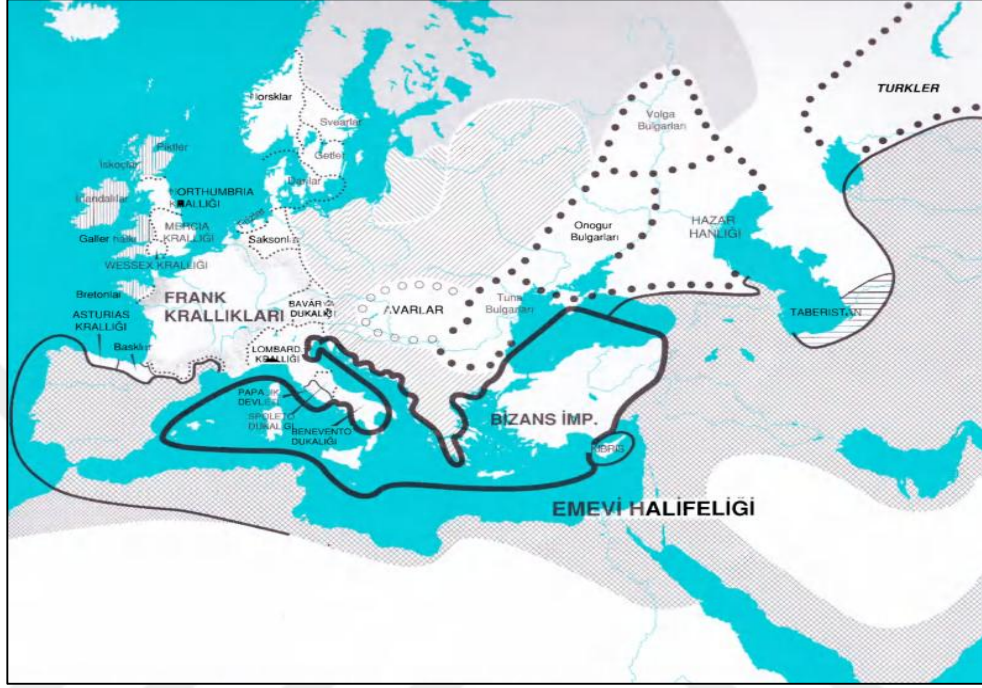
¹⁶¹ Judith Herrin, *Bizans (Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı)*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, 2010, s.163; Dikici, s.199; Eco, s.145; Roberts, *Dünya Tarihi*, s.359.

¹⁶² Theophanes, (A.D. 284-813), s.567.

¹⁶³ Barker, s.99. Ayrıca bu çalışma sadece Ortaçağlar boyunca Yunan Kilisesi'nin önde gelen temel bir metni olarak kalmamış, XII. Yüzyılda Batı'da da tanınarak Batı din biliminin gelişmesi üstünde pozitif etkiler yapmıştır.

¹⁶⁴ Ostrogorsky, s.152.

olmuştur. İmparatorun hükümdarlığının son on yılına dair bilgiler oldukça azdır, bununla birlikte 730'lu yıllar Bizans'ta nispeten sakin geçmiştir. Tabi sakin geçmesi geçen yılların mutlu geçtiği anlamı taşımamaktadır. Leo neredeyse kasten dinsel bir kutuplaşmayı körüklemekle meşguldür, ayrıca hayatın kabul edilen bir gerçeği haline gelen düzenli Müslüman akınları da devam etmektedir.¹⁶⁵

Harita 6. M.S. 737'de Bizans İmparatorluğu (McEvedyd, s.33)

III.Leo'nun ölümünden kısa bir süre önce oğlu V.Konstantin ile birlikte Akronion'da (Afyon) büyük bir birliği bozguna uğratmışlardır ve Bizans'ın kazandığı bu zaferin ardından halifelik sınırları içerisinde Emeviler ve Abbasiler arasında bir iç savaş patlak vermiştir ve bu mücadele birkaç sene sonra Emevi Devleti'nin yıkılmasına sebep olacaktır. III.Leo ise 741 senesinde hayatını kaybetmiştir ve imparatorun ölümünün ardından başlayan kısa süreli bir iç karışıklığın ardından kökten ikonoklast olan oğlu V.Konstantin imparatorluk tahtına oturmuştur.¹⁶⁶ Genesios'ta; Leo nun dinsiz olduğu vurgusu yapılırken ölümünün ülke için büyük bir kayıp olduğu altı çizilmesi gereken önemli bir ayrıntıdır.¹⁶⁷

V.Konstantin (741-75) "Copronymus" 718 yılında Konstantinopolis'de doğmuştur. Eğitimine çok küçük yaşlarda başlanan Konstantin hem askeri hem de dini

¹⁶⁵ Lemerle, s.86; Norwich, C.I, s.290

¹⁶⁶ Ponting, s.287; Cheynet, s.61.

¹⁶⁷ Genesios, s.17.

konularda oldukça iyi yetiştirilmiştir. Bu noktada, askeri alanda almış olduğu iyi eğitim ve babası ile birlikte katılmış olduğu seferlerde edinmiş olduğu deneyim ve tecrübeler ileride ona askeri alanda büyük faydalar kazandıracaktır. Almış olduğu dini eğitim ise onu fanatik bir “ikona kırıcı” yapmaya yetmiştir. Konstantin’e asla tanrının resmedilemeyeceği, İsa’nın Tanrı’nın oğlu olduğu için resminin çizilemeyeceği ve buna aykırı yolda yürüyenlerin Hristiyan inancına aykırı davranacağı sistematik olarak küçük yaştan itibaren aşılanmıştır. Ancak Ortodoks kaynaklar ondan tasvirlerle karşı göstereceği tavırdan dolayı Kopronimos (gübre) ya da şeytan olarak söz edeceklerdir. İmparator tahta geçmesinden kısa bir süre sonra üvey kardeşi Artabastos (741-743) ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Konstantin’e üstünlük sağlayarak tahta geçmeyi başaran Artabastos, İmparatorluğu idare ettiği yaklaşık iki yıllık sürede Tasvir kırıcılık politikayı tersine çevirir ve daha önce kaldırılmış olan tasvirlerin eski yerlerine konulması talimatını verir. Ne var ki bir süre sonra tahtı geri alan Konstantin tekrar tasvirler konusunda uygulanan politikasını tersine çevirir ve yeniden tasvirleri ve tasvirlerle tapmayı yasaklar.¹⁶⁸

V.Konstantin 753’te Konstantinopolis’te toplamış olduğu bir konsilin aldığı kararla ikonalar mahkûm edilmiş ve bu mahkûmiyet kararı gereği ikonalar tahrip edilmiş ya da üzerleri boyanarak kutsal kalıntıları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Konstantin dolayısıyla ikonaların en ateşli taraftarları olan keşişlerle de kararlı bir mücadeleye girişmiştir ve bu doğrultuda manastırların mallarına el konulmuş ve bazı manastırlar dinden soyutlaştırılarak keşişleri dağıtılmıştır.

Dini gelişmelerin dışında V.Konstantin döneminde yaşanan bazı vahim olaylar olmuştur. Bunlardan birisi 26 Ekim Çarşamba günü 740’da yaşanan korkunç depremdir ve deprem öylesine şiddetli olmuştur ki kentteki pek çok kilise ve manastır yıkılmış, çok sayıda da insan bu depremde can vermiştir. Bu depremle birlikte Büyük Konstantin heykeli de yıkılmıştır. Altın kapı üzerinde Büyük Theodosios heykeli, Xerlaphos sütununun üzerindeki Arkadios heykeli de yıkılmıştır. Üstelik şehir surları, Trakya’daki birçok kasaba ve şehir de büyük darbe almıştır. Bölgede İzmit ve İzmit en büyük darbeyi alan yerlerdir ve buralarda sadece ayakta kalan kilise sayısı birdir. Bu şehirlerde deniz suları çekilmiş ve sarsıntılar aralıklarla oniki ay devam etmiştir. Şehrin surları yıkıldığı için onarımı için tekrar vergi salınmıştır. Böylece vergi mükelleflerinden ekstra

¹⁶⁸ Morgan, s.73; Dikici, s.201; Bahar, s.141.

iki Carats¹⁶⁹ vergi alınmıştır. ¹⁷⁰ Ayrıca 745-47'de bilhassa liman kentlerinde ve oralara konuşlanmış garnizonlarda etkili olan hıyarcıklı veba salgını olmuştur. Salgının imparatorluğu kasıp kavurduğu yıllarda, Emevilerin ve Bulgarların kendi iç meseleleriyle uğraşmaları ise imparatorluğu daha vahim sorunlarla uğraşmaktan kurtarmıştır. Hatta bu arada Bizans donanması dışarıda bazı büyük başarılarla imza atma şansı bile yakalamıştır. 747 senesinde Kıbrıs açıklarında karşılaşılan bir Arap donanması etkisiz hale getirilir. Bu arada Emeviler ile Abbasiler arasındaki mücadelenin kesin kazananı 750'de Abbasiler olur.¹⁷¹ V.Konstantin 752'de Ermeni ve Mezopotamya bölgelerine seferler yapar ve bu seferler sırasında Theodosiopolis (Erzurum) ve Melitene (Malatya) gibi iki stratejik kaleyi ele geçirir.¹⁷² Taberi, özellikle V.Konstantin'in bölgeyi ele geçirdikten sonra şehirleri tahrip ettiğini ve pek çok kişiyi katlettiğini söyler.¹⁷³ Ayrıca imparator bu bölgeden toplamış olduğu işgücünü imparatorluğun doğu sınırında yaptırmış olduğu kalelerde kullanmıştır.¹⁷⁴ Ancak V.Konstantin'in çoğunluğu Arap olan esir halkları Trakya'ya yerleştirip Bulgar sınırını kalabalıklaştırmaya başlaması Bulgar hanlarını rahatsız etmiştir. Misilleme olarak da Bulgar orduları Bizans topraklarına akınlar düzenlemeye başlamışlardır. Bizans'a karşı tutumunu sertleştiren Bulgarlar karşısında Konstantin geri adım atmamış ve Bulgar Devleti'ne karşı tam dokuz sefer gerçekleştirmiştir. Bununla birlikte 751 senesinde ikonoklast imparator Batı'ya herhangi bir askeri yardım gönderme fırsatı bulamadığı için Ravenna'yı Lombardlardan temizlemeyi başaramamıştır. Bunun nedeni kısmen V.Konstantin'in Araplarla, Slavlarla ve Bulgarlarla yapmış olduğu başarılı mücadelelerdir.¹⁷⁵ Öte yandan Lombard kralı Aistulf'un Ravenna'yı ele geçirmesiyle imparatorluğun Kuzey İtalya'daki son kalesi de bir daha geri gelmemek üzere kaybedilmiş oluyordu. Roma adeta imparatorluk tarafından terk edilmiş, düşmanları ile kendi kaderine bırakılmıştı. Yani Bizans İtalya'da başarılı değildi. 737'ye gelirken

¹⁶⁹ Bir carat= (Keration)= Solidus'un 1/24'ü.

¹⁷⁰ Theophanes, (A.D. 284-813), s.572.

¹⁷¹ Horosan-Irak hattında ve hem de Şam topraklarında bulunan Yemeniler Abbasili ihtilalcilerle işbirliği yaparak Emevi Devleti'nin yıkılmasında etkili bir rol oynamışlardır. Dolayısıyla Emevi Devleti dışarıdan gelecek güçlü bir saldırıya gerek bırakılmadan zaten içeriden çöktürülmüşlerdir. Emevilerin son devlet başkanı Mervan b. Muhammed, Abbasi birliklerinin kendisini kaçırmış olduğu Nil kıyısındaki Büsir köyünde Ağustos 750'de öldürmesiyle, yaklaşık 90 yıl boyunca geniş bir coğrafyaya hükmeden Emevi Devleti tarihteki yerini Abbasilere devretmiş olur. Apak, C.I, s.254-255. Emevi Devleti'nin yıkılışında etkili olan diğer önemli faktörler için bkz. Aynı eser s.255-270.

¹⁷² İbnü'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi*, *İslam Tarihi*, çev. Yunus Apaydın, Redaktör: Mertol Tulum, C.V, Bahar yay., İstanbul, 1986, s.363; Levchenko, s.147; Dikici, s.204.

¹⁷³ Taberi, *Taribu'r-rusul Ve'l-mülük*, neşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, I-XI, Kahire, 1990, s.497.

¹⁷⁴ Nikephoros, s.145; Ostrogorsky, s.155.

¹⁷⁵ Herrin, s.165-166.

ellerinde sadece Venedik lagünlerinin köyleriyle Ravenna ve Napoli gibi birkaç kent kalmış, Roma ve hinterlandı, artık iktidar boşluğunu dolduran papaların kontrolüne geçmişti. 751’de Ravenna’nın kaybedilmesiyle Lombardların sıkıştırdığı papalık, yardım için Franklara başvurunca, Charles Martel’in oğlu, saray nazırı Pepin, Merovenj sülalesinin son kukla kralının yerine kendisinin tahta çıkarılması karşılığında Lombardları yenilgiye uğratıp papalık devletini Frank himayesi altına alıyor ve eski Bizans eyaletinin sınırlarına oturuyordu (756-59).¹⁷⁶ Ancak bu detay önemlidir ki; zamanın papası II.Stefanos, tasvir kırıkcılık meselesiyle uyuşmamasına rağmen, meşru efendisi olan V.Konstantin’e yardım çağrısında bulunmuş, imparator ise kendine iletilen bu yardım talebine kayıtsız kalmıştır. Bu noktada ise papa, Arian olan Lombardlardan daha güçlü olan bir müttefik arayışına girişmiş ve Frank Kralı Kısa Pepin, sonraki yıllarda Büyük Şarlman olarak anılacak oğlu Şarl’a başvurmuştur. Bu müracaat papalığın aradığı Dünyevi himayeyi bulmasına, Roma Kilise Devleti’nin kurulmasına, İtalya’nın Frank Krallığı tarafından fethine ve Frank krallığının ikinci Hristiyan imparatorluk olarak Kutsal Roma İmparatorluğuna dönüşmesine yol açan olaylar zincirinin de başlangıcı olmuştur.¹⁷⁷

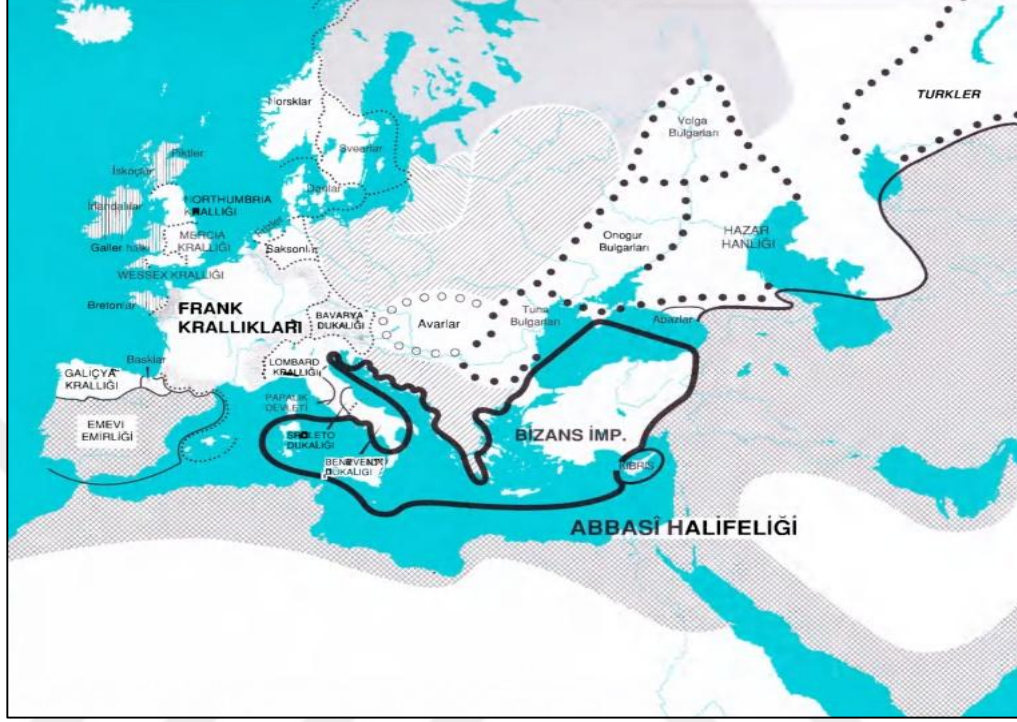
30 Haziran 763’de Bizans ile Bulgarlar arasında büyük ve kanlı bir savaş meydana gelmiştir ve bu savaş Bizans kazanmıştır. Bu büyük zaferin ardından başkent Konstantinopolis’e gelen imparator V.Konstantin hipodromda büyük bir şenlikle kazanılan zaferi kutlar. Bulgar tahtında oturan Teletz’e gelince; bu mağlubiyet onun sonunu hazırlamıştır ve mağlubiyetin ardından çıkan bir isyan sonucunda öldürülmüştür.¹⁷⁸ İmparator Konstantin 773 ilkbaharında Bulgarları barış müzakerelerine zorlayacak büyük bir sefer daha düzenlemiştir. Teletz öldüğü için 770’den beri Bulgar tahtında oturan kişi Telerig’dir. Telerig’de Konstantine karşı koyamamasına rağmen Konstantin, Bulgarları devamlı bir barışa zorlayamamıştır. Ayrıca son Bulgar seferi V.Konstantin’in de sonunu getirmiştir. İmparator kızgın Ağustos sıcaklığı altında sınırın kuzeyine doğru giderken bacakları öylesine şişmiştir ve öylesine iltihaplanmıştır ki o şekilde ilerleme ihtimali kalmamıştır. V.Konstantin deniz

¹⁷⁶ Berktaş, s.90. 756-57’de vukû bulan bir gelişmede Bizans hükümdarı ile el-Mansûr arasında yaşanan esir değişimidir. Mansûr Kâlikâlâ esirleri ile birlikte başka esirleri Bizans’tan fidye ödeyerek aldı. Kâlikâlâ’yı imar ederek halkını buraya yerleştirdi, el-Cezîre’den ve başka yerlerden buraya askerler ve başka kimseler getirtti ve bu gelen kimseler buranın güvenliğini üstlendiler. Hicret’in 146 yılına kadar Bizans’a gaza olmadı. İbnü’l-Esir, C.V, s.397.

¹⁷⁷ Basık, C.I, s.244; Roberts, *Avrupa Tarihi*, s.157-158.

¹⁷⁸ Nikephoros, s.76; Theophanes, A.M. 6254, s.600; Ostrogorsky, s.157.

yoluyla Konstantinopolis'e götürölmek üzere bir gemiye bindirölmüştür. Mesafe olarak gidilecek yol fazla değildir ancak imparator bu yolculuğu dahi tamamlayamaz ve 14 Eylül'de elli yedi yaşındayken öölür.¹⁷⁹

Harita 7. 771'de Bizans İmparatorluğu (McEvedy, s.41)

V. Konstantin'in 775 yılındaki ölümünün ardından tahta IV.Leo (775-80) geçer.¹⁸⁰ Bu arada V.Konstantin'in ölmesi nedeniyle Bulgarlara karşı düzenlenmiş olan sefer yarım kalmıştır. Tahtı devralan Leo ise tahtını koruma uğruna Bulgarlara karşı düzenlenecek seferden vazgeçmiştir çünkü babasının üçüncü evliliğinden iktidarına tehdit oluşturabilecek beş üvey kardeşi bulunmaktadır ve Leo tahta oturduktan hemen sonra üveylerinin kendisini tahttan indirmeyi hedefleyen bir komplonun içerisinde olduklarını öğrenmiştir. Bunun üzerine iki üvey kardeşini sürgüne göndermek zorunda kalmış, tahtın güvenliğini sağladığını düşündüğü zaman ise Bulgar seferinden daha acil olduğuna inandığı Arap tehdidine karşı Suriye'de bir saldırı planlamaya başlamıştır.¹⁸¹

Isaura hanedanlığının üçüncü Basileosu olan IV.Leo, V.Konstantin'in ilk eşi olan İrene'den doğan en büyük oğludur ve annesi olan İrene bir Hazar prensesidir. İrene adını vaftiz edildikten sonra almış ve doğum yaparken de ölmüştür. IV.Leo bu

¹⁷⁹ Ostrogorsky, s.157; Norwich, C.I, s.295.

¹⁸⁰ Herrin, s.166; Ostrogorsky, s.153.

¹⁸¹ Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.423; Norwich, C.I, s.282.

nedenden dolayı Hazarlı Leo olarak da bilinmektedir. Babası Konstantin ise bu evliliğin ardından iki evlilik daha gerçekleştirmiştir. İkinci eşi henüz doğum yapamadan ölmüştür. Kilise karşı olmasına rağmen Konstantin Evdokia ile üçüncü evliliğini yapmıştır ve bu evlilikten biri kız olmak üzere toplam altı çocuğu olmuştur.¹⁸² Arap cephesinde ise Mansur'un ölümünün ardından tahta çıkan Mehdi vardır. Mehdi aynı zamanda üçüncü Abbasi halifesidir. Babasından güçlü bir hazine, güçlü bir idare huzuru geniş ölçüde sağlanmış güçlü bir devlet devralan Mehdi, politika olarak Bizans hâkimiyeti altındaki Anadolu topraklarına düzenli olarak seferler düzenlemeyi belirlemiştir.¹⁸³ Mehdi döneminde ilk sefer 776 yazında gerçekleşir ve Bizans-Abbasi mücadelesi 778'e kadar devam eder. Bu mücadele döneminde IV.Leo Abbasiler karşısında bir üstünlük sağlamıştır ve 778'de sağlanan büyük zaferin ardından başkent Konstantinopolis'te şenlikler düzenlenir. Bu arada Bizans'ın önemli düşmanlarından biri olmasına rağmen Bulgar kralı Telerig ülkesinde yaşanan iç karışıklıkların ardından tahtını kaybedince 777'de Konstantinopolis'e gelerek Leo'ya sığınmıştır ancak aynı yıl burada hayatını kaybetmiştir. IV.Leo ise 8 Eylül 780 tarihinde henüz otuz yaşındayken muhtemelen tüberkülozdan hayatını kaybeder.¹⁸⁴ IV.Leo Hazar'ın ölmeden önceki düşüncesi ise Bulgarlara karşı büyük bir sefer düzenlemektir ancak bu hayali tıpkı babasında olduğu gibi tamama erişmez. Leo'nun oğlu Leo öldüğü zaman henüz dokuz yaşında olduğu için iktidar, naibe olarak fiilen annesi İrene'nin eline geçer.¹⁸⁵

İmparator naibi olarak ülkeyi yönetmiş tek kadın olan İrene'nin döneminde (797-802) dikkate değer en önemli gelişmelerin başında uygulanan din siyaseti gelmektedir, öyle ki bu dönemde ikonalara tapınılmaya geri dönmüştür.¹⁸⁶ İrene'in bu politikası ise başta keşişler olmak üzere sürgündeki ikonacılar tarafından destek gören şaşırtıcı ve cesaret gerektiren bir politikaydı. Oğlu VI.Konstantin on altı yaşına bastığında Irene başkent Konstantinopolis'te bir ekümenik toplantı tertip etmiş, Papa I.Hadrian ve doğudaki üç patrik bu toplantıya davet edilmiştir. Temsilcileri yeni seçilmiş olan (Konstantinopolis) patriğin toplanan konsile gönderildiler. 786 yılında, ikona kırılcılığın yanında yer alan psikoposların müdahale ettiği sıkıntılı geçen bir ilk

¹⁸² Gregory Abu'l Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, Süryaniceden İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçe'ye çev. Ömer Rıza Doğrul, C.1, Ankara, 2007, s.199; Basık, C.I, s.249.

¹⁸³ Saim Yılmaz, *Anadolu'da Abbasi-Bizans Mücadelesi (132-193/750-809)*, İstanbul, 2015, s.137-138.

¹⁸⁴ Aynı yıl İsa b. Ali B. Abdullah B. Abbas'ta vefat etmiştir.

¹⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, İslam Tarihi*, çev. Abdullah Köşe, Redaktör: Mertol Tulum, C.VI, Bahar yay., İstanbul, 1986, s.60.

Dikici, s.211; Basık, C.I, s.249.

¹⁸⁶ Carolyn L. Connor, *Bizans'ın Kadınları*, çev. Barış Cezar, İstanbul, 2011, s.231; Morgan, s.74.

toplantının ardından 787 senesinde konsil Nikaia'da (İznik) tekrar toplanmış ve ikona kırıcılık kilise geleneğinde ortaya çıkmış bir yenilik olarak açıkça suçlanmıştır. Ayrıca konsilde bütün ikonakırıcı metinlerin yok edilmesi kararı da çıkmıştır.¹⁸⁷ Fakat bu girişimler tasvir muhalifi unsurların kesin olarak ortadan kalkmasına yetmemiştir.

İzlemiş olduğu politikalarla halkın desteğini kazanmayı isteyen İrene mali konularda izlemiş olduğu popülist uygulamalarla İmparatorluğun ekonomisine büyük darbe vurmuştur. Bu politikaların başında da halkı direk etkileyen vergi indirimleri yer almaktadır fakat halka sempatik görünmek uğruna izlenen bu politikalar Bizans'ı zayıf düşürmüş ve bu durumu fırsat bilen Halife Mehdi'nin (775-80) oğlu Harun'ur Reşid 780 senesinde Anadolu'ya bir sefer düzenlemiştir. Bu seferde Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemeyi başaran Müslümanlar bazı önemli kaleleri ele geçirmeyi de başarmışlardır. İki yıl sonra ise ordu Üsküdar'a kadar ilerlemiştir. Bunun üzerine Bizans Araplarla üç yıllık bir barış yapmak mecburiyetinde kalmıştır.¹⁸⁸ Bunlarla birlikte İrene'nin oğlu genç Konstantin'de artık saltanatı arzu etmektedir ve bu noktada annesiyle yapacağı bir rekabete kendisini hazır hissetmektedir. İrene ise Konstantin'e halen bir çocuk muamelesi yapmaktadır. Saltanatının ilk yıllarında oğluna Şarlman'ın kızını almak isteyen İrene, kızın saltanata ortak olmasından endişelenerek bu evlilikten vazgeçmiştir. Sonra oğluna başka birini, Kastamonu'da doğmuş Mari isminde bir Ermeni kızını seçmiş, bu seçimin ardından istediği evliliği gerçekleştirmeye de muvaffak olmuştur. İrene oğlunu bu derece baskı altına aldığı gibi yönetim konusunda da oğluna hiçbir sorumluluk vermeyerek sürekli tahttan uzak tutmaya özen göstermiştir. Genç Konstantin için ise maruz kaldığı bu psikolojik baskı artık dayanılmaz boyutlara gelmiştir.¹⁸⁹ Konstantin, üzerinde bu şekilde baskı yapan otoriter vesayet anlayışına daha fazla tahammül gösteremeyerek isyan ediyor ve bu suretle annesi İrene ve müşaviri hadım Stavrakios'a karşı giderek sertleşen bir tavır takınıyordu. Bu süreçte koyu bir tasvir kırıcı olan Mikhail Lakhanodrakon, VI.Konstantin'in en yakın adamlarından biri haline gelmişti. Durumun gidişatından endişe eden İrene, oğlu Konstantin'e kendisinden sonra gelen kişi olduğunu gösteren bir yemin metnini imzalamaya zorladı.¹⁹⁰ Artık İrene'de anne şefkatinden eser kalmamıştı ve kendine muhalif olan kişileri göndermiş, oğlunu da aşağılarcasına kırbaçlatmaktan geri

¹⁸⁷ Herrin, s.166-167.

¹⁸⁸ Taberi, *Taribu'r-rusül*, VIII, s.144; Bahar, s.142-143.

¹⁸⁹ Ahmet Refik Altınay, *Bizans İmparatoriçeleri*, çev. Muammer Yılmaz, İstanbul, 2012, s.43-44.

¹⁹⁰ Ostrogorsky, s.167.

kalmamıştı. Askerlerine yemin ettirerek tüm ordudan da şöyle bir söz almıştı: “sen yaşadığın müddetçe, oğlunu asla imparator olarak tanımayacağız”.¹⁹¹

İrene'nin uygulamış olduğu bu güç gösterileri ve iktidar uğruna gösterdiği bu oğul tanımaz tavrına rağmen tüm ipler onun elinde değildi. Tasvir kırıcılık hala güçlüydü ve Anadolu'da İrene açık bir şekilde istenmiyordu. Armenikon temasının başlatmış olduğu bir isyan dalgası ise hızlıca yayılmıştı ve İrene uygulamış olduğu onca popülist uygulamaya rağmen tasvir kırıcılık noktasında uygulamış olduğu kutuplaştırıcı siyasetle bir nevi kendi ipini çekmişti. VII.Konstantin artık halkın gözünde imparatoru ve Konstantin imparatorluğun her tarafında yegane meşru imparator ilan edildi. Bu sırada hapishaneye kapatılmış olan genç imparator buradan çıkarılarak Anadoluda'ki destekçileriyle kavuşması sağlandı ve Anadolu'da destekçilerinin başına geçen Konstantin hareketin başında başkente geri döndü. Artık Konstantin eskisinden çok daha güçlüydü ve annesinin yapacağı bir şey kalmamıştı. Sarayda bulunan daha az nüfuza sahip kişiyle birlikte İrene'nin müşaviri Stavrakios kırbaçlandı ve başının üstü tıraşlanarak Armenikon'a sürgün edildi. İrene ise yapımı yeni tamamlanmış olan Eleutherios Sarayı'na kapatıldı. Başarılı olan bu isyanda onu destekleyen çok sayıda asker olduğu muhakkaktır ve ona atması gereken adımlar noktasında yardımcı olmuşlardır. Zira Konstantin liderlik vasfı düşük olan, belki yetiştirilme tarzıyla alakalı olsa da kararsızdı, zayıf iradeli bir kişiliğe sahipti ve etki altında çabuk kalıyordu. 791 senesinde Harun'ur Reşid doğu eyaletlerini istila ettiği zaman imparatorun göstermiş olduğu reaksiyon aslında onun karakterini aydınlatmada ipuçları vermektedir. Çünkü bu istila neticesinde Konstantin, imparatorluğun ödemeyebilmesinin mümkün olmadığı bir miktar karşılığında Reşid ile bir barış anlaşması imzalamıştır. Yine aynı dönemlerde Bulgar sınırında baş gösteren bir savaş için düzenlenen sefere kendisinin de katılması gerekince burada kumandanlık gücünün ne kadar zayıf olduğu da görülmüştür. 792'de Marcellae'de savaş meydanını bırakarak kaçır. Bunlar görüldükten sonra muhaliflerin de elleri güçlenir ve Konstantin aleyhine karalama kampanyası başlatırlar. Muhaliflerin amacı IV.Leo'nun kardeşi Caesar Nikephoros'u tahta geçirmektir ancak niyetlerini anlayan Konstantin duruma müdahale ederek Nikephor'u kör ettirir ve muhaliflerin bu planlarını boşa çıkarır.¹⁹²

¹⁹¹ Altınay, s.44.

¹⁹² Norwich, C.I, s.302-303.

Bu yaşananlarla birlikte 795-97 yılları arasında gerek Bulgarlara karşı gerekse de Abbasilere karşı yapılan seferlerde şaşırtıcı olarak başarılı neticeler alındığı görülür. Konstantin döneminde Trakya’da şehirler inşa ettirmiş, Maletine (Malatya) ve Theodosiopolis (Erzurum) den getirilen Suriyeli ve Ermenileri bu kentlere yerleştirdi.¹⁹³ Ancak bu süreçte Konstantin’in kilisenin onaylamadığı bir evlilik yapması toplum tarafından da hoş karşılanmaz ve imparator sevilmeyen hatta istenmeyen bir kişi konumuna düşer. Bu arada annesi İrene de boş durmamaktadır ve devamlı bir şekilde oğlu aleyhine kara propaganda yapmaktadır. İrene önce oğlunun arkasındaki Anadolu temalarının askeri desteğini kesmeyi başarır ve oğlu aleyhine çemberi iyice daraltır. İmparator Ağustos 797’de tutuklanacağını anlayınca Konstantinopolis’ten kaçır ve Anadolu temalarından birisine sığınmayı düşünür ancak tüm kapılar yüzüne kapanır. Arkasından gönderilen birlikler tarafından yakalanan imparator saraya getirilir ve 17 Ağustosta 26 yıl önce doğduğu Porphyra’ya (Erguanlı Oda) götürülerek iktidar hırsıyla zehirlenmiş annesi İrene’in emriyle kör edilir. Böylece imparatorluğun tek hâkimi artık İrene’dir.¹⁹⁴ Şarlman’a¹⁹⁵ göre ise Bizans tahtı artık boştur çünkü İrene bir kadındır ve tahtta meşru bir hakkı da yoktur. Şarlman aynı zamanda doğru doktrin tutkusuyla İrene’in ikonalara desteğini kabul edilmez görmektedir. Her ne kadar Papa ona ikonaların “oyma imgeler” olmadığı yolunda güvence vermiş olsa bile bu noktada ikna olmamıştır. Şarlman’ın gözünde İrene yalnızca gaspçı bir kadın olmakla kalmayıp aynı zamanda da bir putperesttir¹⁹⁶ Bu tablo Bizans’ı Batı’ya bağlayan ve aslında çok da sağlam olmayan bağın artık kesin olarak koptuğu anlamı taşıyordu. Bizans tahtı meşruluğunu kaybederken, 800 yılının Noel’inde Papa tarafından taç giydirilen Şarlman Roma imparatoru ilan ediliyordu.¹⁹⁷ Ancak Şarlman’ın Roma’da St. Peter Kilisesi’nde Papa III.Leo tarafından taç giydirilmesi yeterli değildi zira bu taçlandırmayı Bizans İmparatorluğu’nun da onaylaması gerekmektedir. Bu durumun pratikteki yolu ise Şarlman ve İrene’nin evlenerek İmparatorluklarını tek bir Roma imparatorluğu olarak yönetmektir. Aslında iki taraf ta bu fikre sıcak bakıyordu ancak bu plan hayata

¹⁹³ Nicephori, *Breviarium Historium*, s.145.

¹⁹⁴ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi (Emeviler-Abbasiler)*, Ankara, 1983, s.97; dikici, s.216-217.

¹⁹⁵ Şarlman (742-814); Franklar Krallığı’nın kralı olan Pepin’in oğludur. Pepin’in büyük oğlu olan Şarlman babasıyla birlikte kutsal yağla kutsanır. Babası ölünce kardeşi Carloman’la birlikte krallığı yönetirler ancak Carloman’ın genç yaşta ölmesi ile krallık idaresi tek başına yönetilmek üzere Şarlman’a kalır. Eco, s.174.

¹⁹⁶ Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.427.

¹⁹⁷ Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife-Uğur Güven, Ankara, 2015, s.54; Özlem Genç, *Birleşik Avrupa’nın Mimarı Şarlman ve Karolenj Rönesansı*, Ankara, 2013, s.135; Berl, s.57; Lemerle, s.90; Cameron, s.48.

geçirilemedi. İmparatorluk ise bu durumdan çok rahatsız olmuştu ve Ekim 802’de İrene Eleutherius’daki bazı küçük problemlerle meşgul olduğu bir sırada, yüksek rütbeli subaylardan oluşan bir gurup isyancı Büyük Saray’ı ele geçirmişlerdir. Hipodromda toplanan bir meclis ise imparatoriçenin yönetiminin devrildiğini duyurur. Tutuklanarak Konstantinopolis’e getirilen İrene ise olaylar karşısında sanki daha önceden böyle bir manzarayı yaşayacağını tahmin etmişçesine sakinidir. İrene ilk olarak Marmara’daki prens adalarına, sonra da Lesbos’a (Midilli) sürgün edilir ve sürgün edildiği bu yerde de bir yıl sonra ölür.

İrene’in tahttan düşürülmesiyle imparatorlukta bir dönem de böylece sona ermiştir. Büyük Constantinus’un büyük bir umutla Bosphros’ta başlattığı Yeni Roma’nın başlamasından itibaren yaklaşık olarak beş asır geride kalmıştı. Geçen zamanla birlikte Roma da değişmişti ve imparatorluk artık daha küçülmüştü. Suriye, Mısır, Filistin, Kuzey Afrika ve İspanya’ya Araplar damgasını vurmuş, Orta İtalya ise önce Lombardların, sonra Frankların sonra da papanın idaresine geçmiştir. Başkent Konstantinopolis ise asırlar öncesine göre daha da büyümüş ve zenginleşmiştir, hatta dünyanın en görkemli, en büyük ve en zengin kenti olduğu abartı değildir. Kente zaman zaman veba ve diğer salgın hastalıklar sert şekilde darbe vursa da IX. Yüzyılın ilk yıllarına bakıldığında nüfusunun en az 250.000 olduğu görülür. Bununla birlikte belki de en önemli gelişmelerden biri Şarlman’a taç giydirilmişti. Bu taç giydirmenin anlamı ise bundan sonra iki imparatorluğun olacağını göstermekteydi. Yani eski düzen artık bozulmuştu.¹⁹⁸

İmparatoriçenin tahttan düşmesinin ardından kendi döneminde maliye bakanı olan Nikeforos (802-811) tahta geçer ve böylece Bizans yönetiminde Isaura Hanedanı dönemi kapanarak yeni bir hanedan dönemi başlamış olur.¹⁹⁹

1.3. Nikeforos Hanedanı Döneminde (802-813) Bizans’ın Siyasi Yapısı

I.Nikeforos (802-811) zeki bir imparator olmasının yanında hazinenin sıkıntılarını bilen ve bu doğrultuda sorunlara çareler arayan, hatta mali problemleri aşabilmek adına kilisenin mallarına bile el koymaktan çekinmeyen cesur ve yetenekli bir maliyeciydi. Tasvirilere muhalif olan imparatorların şiddete dayalı ve kutuplaştırıcı sert politikalarını tasvip etmeyen ve bu noktada daha ılımlı bir yönetim sergileyen

¹⁹⁸ Norwich, C.I, s.309; Dikici, s.291.

¹⁹⁹ Üçok, s.97.

Nikeforos daha önce yapılmış olan faydalı icraatları da muhafaza etmek istemekteydi. Özellikle Bizans nüfuzunu bütünüyle ele geçirmek isteyen Bizans kilisesinin eğilimlerini kabul edilemez görüyordu.²⁰⁰

Nikeforos tahta çıkışından bir yıl sonra patlak veren bir ayaklanma ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Nikeforos'un Anadolu birliklerinin komutanlığına yükselttiği ve Irene'nin eski destekçilerinden biri olan Berdanes Turkos²⁰¹ 803 yılında isyan etmiştir. Bu asiye, gelecekte V.Leo ve II.Mikhail olarak imparatorluk tahtına çıkacak iki komutan da destek vermiştir. Berdanes Turkos, 803 senesinin Temmuz ayında kendisini imparator ilan etmiş fakat bahsi geçen iki komutanın kendisinden desteğini çekmesiyle isyan bastırılmıştır.²⁰² Bu arada 802 ve 803 yıllarında Abbasi ordusu Anadolu topraklarına iki sefer düzenlemiştir. İslam tarihçilerinin verdiği kronolijiye göre bu seferlerden birincisi Halife Harun Reşid'in oğlu Kasım tarafından düzenlenmiştir. İkinci sefer ise ani bir kararla Halife Harun Reşid'in bizzat kendisi gerçekleştirmiştir. Nikeforos'un bu yılda kendisine göndermiş olduğu tehdit mektubunun ise halifeyi harekete geçirmiş olması güçlü bir ihtimaldir. Nikeforos halifeye göndermiş olduğu mektupta önceki yıllarda Bizans'ın vermiş olduğu vergileri geri istemektedir ancak sonuç Nikeforos'un istediği şekilde gerçekleşmez ve halifenin gerçekleştirdiği seferin ardından Bizans yeniden vergi vermeye mahkûm edilir.²⁰³ Nikeforos'u barış yapmaya mecbur kılan bu gelişmenin ardından aynı yıl halife Anadolu'da Heraclia (Konya Ereğlisi) adını taşıyan ve aynı zamanda karısının da adı olan bir şehir inşa ettirir. Nikeforos ise Araplar tarafından tehdit edilmeyecek bir noktada olduğu için Ancyra (Ankara) şehrini inşa ettirir.²⁰⁴ Öte yandan imparator Nikeforos, Şarlman'ın Roma imparatoru unvanını kendince gasp etmesinden şikâyet edecek zamana sahip değildir. İmparatoru asıl endişeye sevk eden tehdit Batı'nın en büyük hükümdarlarından biri olma yolunda kararlılıkla ilerleyen Bulgar Hanı Krum'dur. Krum 796 ile 803 yılları arasında bir zamanda başlayan yönetiminde Bulgaristan büyük bir güç olmuştur ve Nikeforos bunun farkındadır. Gidişat böyleyken Krum'un daha da güçlenmesini beklememeye karar veren İmparator Krum'a müdahale eder. 811 yılına kadar süren çetin ve kanlı bir mücadelenin sonunda kazanan taraf ise Bulgarlar olmuştur. I.Nikeforos ise Bulgarlarla girişmiş olduğu bu mücadelenin faturasını hayatıyla

²⁰⁰ Diehl, s.68; Morgan, s.74.

²⁰¹ Lakabı Türk olmasına rağmen Berdanes'in Ermeni olduğunu iddia eden tarihçiler de vardır.

²⁰² Basık, C.I, s.255.

²⁰³ Yılmaz, s.237; Üçok, s.97.

²⁰⁴ Abu-l Farac, s.209.

ödemmiştir. Krum, Bizans imparatoru Nikeforos'un kafatası ile gümüş kaplı bir kadeh yaptırarak bir nevi Bizans'a karşı "bizimle mücadeleye kalkışanların akıbetleri bu olur" tarzında bir mesaj vermekten de geri kalmamıştır.²⁰⁵

26 Temmuz 811'de İmparator I.Nikeforos'un öldürülmesiyle tahta oğlu ve veliahdı olan Stavrakios (811-812) geçmiştir ancak Bulgarlarla yapılan son mücadelede omurgasına aldığı bir darbe neticesinde kötü şekilde yaralanmıştır. Yaralarının bir türlü iyileşmemesi üzerine kız kardeşi Prakapia'nın kocası I.Mikhail Rangabe (812-813) imparator olarak ilan edilir. Mikhail güçlü bir şahsiyetten yoksundur ayrıca ekonomide de oldukça savurgan davranmaktadır. Hazineyi hızlıca boşaltacak bilinçsiz harcamalar yapan bu imparator tasvir yanlışsı olduğu için kilise tarafından destek görmektedir. Öte yandan 812'de Şarlman Bizans tarafından imparator olarak tanınmıştır. Bulgar Hanı Krum ise sınırlarını her geçen gün Bizans'ın aleyhine genişletmektedir ve güçlenmeye devam etmektedir.²⁰⁶ 812 yılı boyunca Bizans'ı ciddi şekilde tehdit eden Bulgar saldırıları karşısında ertesi yıl Bizans Bulgarlara karşı büyük ve güçlü bir ordu oluşturmuştur ancak Anadolu birlikleri komutanı Leo'nun savaş meydanından çekilmesiyle o ana kadar Bizans ordusu ezici bir üstünlük sağlamasına rağmen tablo Bulgarlar lehine bozulmuş ve hatta Bulgarlar hızla Konstantinapolis'e kadar ilerlemişlerdir.²⁰⁷ Bu durum karşısında Mikhail Rangabe, Strotegous Leon Ermeni'yi cezalandırmaya kalkmayarak hatta tahttan feragat ederek (muhtemelen aralarındaki çatışmanın ülkeye zarar vereceğini düşünerek ve imparatorluğun bekasını göz önünde tutarak) V.Leo Ermeni'nin yolunu açmıştır. ve böylece Leo 11 Temmuz 813'de imparatorluğunu ilan etmiştir.²⁰⁸ Leo'nun imparator olup Bizans tahtına çıkmasıyla da Nikeforos hanedanı dönemi kapanmıştır. Böylece yaklaşık 8 yıl boyunca kendinden sonra bir hanedanlık yönetimi bırakamayacak (hanedansız) Ermeni Leo dönemi başlamıştır. Yapı olarak güçlü ve sert mizaçlı bir kişi olan Leo, Anatolikan themasının komutanlığını yaparken kendisine yapılmış olan imparatorluk teklifini reddetmişti. Bu tavrı ona göre tahtın değersizliği anlamını taşımaktaydı. Ancak bu kez Rangabe'nin en

²⁰⁵ Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.435-436.

²⁰⁶ Bahar, s.144; Genç, s.184-185.

²⁰⁷ Genesios, *On the Reigns of the Emperors*, Translation and Commentary Anthony Kaldellis, Australian Association for Byzantine Studies, Canberra, 1998, s.5.

²⁰⁸ John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History (811-1057)*, Translated by John Wortley with Introductions by Jean-Claude Cheynet and Bernard Flusin and Notes by Jean-Claude Cheynet, Cambridge University Press, 2010, s.4; J.J. Norwich, *Bizans Yükseliş Dönemi (803-1081)*, Selen Hırçın Riegel, C.II, İstanbul, 2013, s.28-29.

sadık ve güçlü hizmetkârı sıfatıyla bu görevi üstlendi ve Mikhail yaşadığı müddetçe ona yaverlik yapmıştır.²⁰⁹

1.4. İmparator V.Leo Ermeni Döneminde (813-820) Bizans'ın Siyasi Yapısı

Ermeni Leo olarak da anılan V.Leo²¹⁰ tahta çıktığında gündemdeki en önemli sorun Bulgar sorunuydu. Versiniska Savaşı'nı kazanmış olan Bulgar Hanı Krum, başkent Konstantinopolis'e kadar sokulmayı başarmış fakat surları aşmayı başaramayınca Bizans'a bir anlaşma yapmayı önermiştir. V.Leo ile karşılıklı olarak yapılması ayarlanan görüşme, Krum'un son anda kendisine karşı kurulmuş olan suikasti fark etmesiyle sonuçsuz kalmıştır. Son anda tuzaktan kurtulup canını zor kurtaran Krum, dönerken intikam amacıyla önce Arkadiupolis'e (Lüleburgaz) sonra da Adrianapolis'e (Edirne) girerek buralarda yaşayan halkı, Romalıların yaptığına benzer şekilde, zor kullanarak Balkanların içlerine doğru göç ettirmişlerdir. Öte yandan 809'da Halife Harun Reşid öldükten sonra Abbasiler kendi iç sorunlarına gömülmüşler, bu gelişme ise V.Leo iktidarı açısından önemli bir rahatlama olmuştur.²¹¹

Krum'un Trakya halklarını Balkanlara göndermesi ile Trakya bölgesinde tam bir otorite boşluğu yaşanmaya başlamıştır. Bölgede ne bir ordu ne de yaşam kalmıştır. Krum açısından ise artık Konstantinopolis surlarıyla kendi arasında herhangi bir engel kalmamıştır. Krum artık daha da karardır ve amacı kesin olarak Bizans'ı ele geçirip Bizans imparatorluğu'nun tahtına oturmaktır.²¹² Bu amaç doğrultusunda büyük bir hazırlığa girer ancak 13 Nisan 814'de aniden fenalaşması sonucunda hayatını kaybeder. Bu durum Bizans açısından çok büyük şanstır ve imparatorluk beklenmedik bir gelişmeyle büyük bir felaketin eşiğinden böylece dönmüş olur. Krum'un yerine geçen oğlu Omurtag ise henüz yönetim tecrübesi olmayan bir gençtir ve içerideki bazı meseleleri çözebilme fırsatı oluşturmak için stratejik olarak Bizans'la barış yapma yolunu seçmiştir. Doğu'da ise yeni Abbasi halifesi Memun ülkesindeki iç karışıklıklar nedeniyle Bizans'la daha önceden yapılmış olan anlaşmaya sadık kalacağını imparatora duyurmuştur.²¹³ Doğu'da ve Batı'da sınır güvenliğinden emin olan imparator ise kendi iç meselelerine dönebilme fırsatı bulmuştur.

²⁰⁹ Skylitzes, s.4.

²¹⁰ Atalarının Süryani olabileceği de bazı tarihçilerce ileri sürülmüştür.

²¹¹ Skylitzes, s.4-5; Basık, C.I, s.258-259. Benzer bir anlatımla Genesios, s.12; İbnü'l-Esir, C.IV, s.189.

²¹² Genesios, s.13.

²¹³ Dikici, s.226-227; Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.437-438.

Leo döneminde keşişlere ve tasvirilere karşı verilen mücadeleye yeniden dönülmüştür ki Leo bir İkona kırıcıdır. Bu noktada Studios Manastırı başrahibi olan Teodoros görevinden alınarak sürgün ettirilir. Patrik Nikephoros da aynı şekilde görevden uzaklaştırılır ve bu süreçte pek çok kişi de öldürülür.²¹⁴ Ancak şu bir gerçektir ki V.Leo hiçbir zaman VIII. Yüzyılın tasvir kırıcı imparatorlarının sahip olduğu kadar taraftar kitlesine sahip olamamış ve bunun için de durmadan tacını kaybetme korkusu ile baş başa kalmıştır. Bir ihtilal korkusu son saltanat yıllarında mani halini almıştır. Fakat almış olduğu bütün tedbirlere rağmen V.Leo Ermeni kaçınılmaz sondan kendisini kurtarmayı başaramamıştır: 820 Noel günü, bir zamanki silah arkadaşı Amorion²¹⁵'lu Mikhail'in adamları tarafından, dini ayin esnasında Ayasofya kilisesinin mihrabı önünde öldürülmüştür.²¹⁶ Skylitzes bu süreci şöyle anlatır; Leo Trakya'dan ordusuyla birlikte ayrılarak başkente geldiği zaman bu durum bir ihanet olarak algılanmıştır. Ağızdan ağza yayılan bir dedikodu, ordu üzerinde Mikhail Rangabe'nin hiçbir etkinliğinin kalmadığı şeklindedir ve Leo bu algıya göre imparatorluktan bağımsız hareket etmektedir. Rangabe'nin şanının ve şöhretinin bittiğine dair dedikodular giderek şiddetlenir. Bu dedikoduların merkezindeki isim ise Amorionlu (Frigyalı) Mikhail'dir. Mikhail ve adamları dedikodunun ardından faaliyetlerini açıkça sergilemeye başlamıştı. Tartışma aslında bir bakıma Leo ve Amorionlu taraftarları arasındadır zira Rangabe bu süreçte de pasif kalmaktadır. Amorion'lu Mikhail Roma ordusunun tek komutanı olduğunu imparatora karşı kılıcını çekerek ilan eder. Bu hareketi kendi taraftarlarına da büyük bir cesaret vermişti ve bu cesaret Leo Ermeni'nin öldürülmesine kadar uzanmış, süreç ise Frigyalı Mikhail'in tahta çıkmasıyla kapanmıştır.²¹⁷

V.Leo Ermeni'nin öldürülmesinden sonra Bizans'ta bir dönem daha kapanmıştır ve Bizans tahtına Leo'nun azmettiricisi II.Mikhail geçmiştir. Bu İmparatorun kurduğu hanedanlık ise Bizans'ı yaklaşık yarım asır yönetecektir.

1.5. Amorion Hanedanı Döneminde (820-867) Bizans'ın Siyasi Yapısı

V.Leo'nun ölümünün ardından tahta çıkan II.Mikhail (820-29) kekeme lakabı ile de bilinmektedir. Frigya bölgesinin Amorion kentinden olduğu için de kurmuş olduğu hanedanlık Frigya ya da Amorion hanedanlığı olarak anılmaktadır. Kendisi

²¹⁴ Morgan, s.74; Levstchenko, s.152; Bahar, s.145.

²¹⁵ Amorion; Afyonkarahisar ilinin sınırları içerisinde, Emirdağ ilçe merkezine 13 km. uzaklıkta bir antik kent.

²¹⁶ Ostrogorsky, s.190.

²¹⁷ Skylitzes, s.6-8. Genesios, s.27.

imparatorluğa kadar yükselmiş olan asker kökenli bir taşralıdır. Mikhail'in tahta geçtiği ilk zamanlarda uğraşmış olduğu ilk mesele Thomas isyanı olmuştur. Anadolu'da baş gösteren bu isyan dalgasının başında ise Slav Thomas bulunmaktadır. II.Mikhail'in yönetimini düşürmeyi kendisine misyon edinmiş olan Thomas Bizans'a karşı bir ayaklanma çıkarmayı başarabilmiştir.²¹⁸Anadolu'da bulunan ordunun tamamı Mikhail'den nefret etmekteydi. Bu noktadan da güç alarak toplamayı başardığı ordu ise tüm Kafkas bölgesinden gelmiş birlikleri kapsamaktaydı. Thomas'ın vaadi ikona mezhebini yeniden kurmaktı ve bu vaat ise Ortodoks halkın gönlünü okşayan bir tarzdaydı. Gelenekçi halk arasında çıkan efsaneler ve kulaktan kulağa yayılan dedikodulardan biri ise Thomas'ın aslında imparatoriçenin oğlu olduğudur ve İrene'nin yarım kalan mücadelesini devam ettirileceği şeklindedir. Bu şekilde belli bir halk kesiminin de desteğini alan Thomas daha da cesaretleniyor ve koymuş olduğu hedefe ulaşmada giderek sabırsızlanıyordu. Ezilmiş halk kitleleri onunla birlikte görünüyordu ki bunlar içerisinde ağır vergi yükü altında ezilenler ve bu durumdan şikâyet edip durumu kötü yönetime bağlayanlar, yoksullar, toprağının bölünmesinden yana olmayan köylüler ve başka iradelerin altında çalışan esirler bulunmaktaydı. Halkın da desteğini almış görünen Thomas ordusuyla Konstantinopolis'i kuşatmıştı ve bir yıl boyunca da başkenti abluka altına almayı başarmıştı ancak imparator Mikhail gibi durumdan hoşnut olmayan bir dış faktör vardı; Bulgarlar. Bulgarlar Thomas'ın yönetimi altındaki Bizans'ı Mikhail'in yönetimine kıyasla daha tehdit edici görmekteydiler ve bu inanç gereği Mikhail'e destek verdiler. İki gücün birleşerek Thomas'a karşı mücadeleye başlamasıyla da isyanın gücü kırıldı ve Thomas kendi ordusu içerisinde dahi istenmeyen adam oldu. Kendisine sadık bazı askerlerle birlikte kaçsa bile daha sonra yakalanarak imparatorluğa teslim edildi ve yapmış olduğu bu kalkışmasının faturasını ise işkence altında öterek ödemiş oldu. Bu isyan hareketinden sonra ise dini gerilimleri yatıştırmak adına bazı uygulamalar hayata geçirildi. Bu uygulamalar arasında eski patrik Nikephoros ve baş patrik Teodoros Studites bulundukları sürgünden geri çağırılmışlardır. Zira yönetim, toplumun tasvir taraftarları ve tasvir kırımcılar arasında gerçekleşen mücadeleden dolayı yorgun düştüğünün farkındadır.²¹⁹

²¹⁸ Genesios, s.28.

²¹⁹ Janet-Bernard Hamilton, *Bizans Devletinde Hristiyan Düalist Hareketler (650-1405)*, Slovakçadan İngilizceye çev. Yurı Stoyanov, Türkçeye çev. Leyla Kuzucular, Ankara, 2011, s.123; Genesios, s.28-30; Ostrogsky, s.191, Dikici, s.234.

II.Mikhail döneminde içeride yaşanmış olan sorunlar ve yönetimin basiretsizliği sebebiyle imparatorluk dışarıda da yara almaktaydı. Bizans 825 yılında stratejik ve ticari açıdan oldukça değerli olan Girit Adası'nı İspanya'dan gelen Arap korsanlara kaptırmıştı. Arapların bu bölgede kurmuş oldukları bir tür korsan devleti, X. Yüzyılın ortalarına kadar Ege denizi için sürekli bir tehdit unsuru haline dönüşecekti. Sicilya'nın büyük bölümünün kaybı ise bu olaydan daha vahim sonuçlar doğurmuştur ve adaya yerleşen kararlar sistematik şekilde yayılmaya başlamışlardır.²²⁰

II.Mikhail bir ikona kırııcı olmasına rağmen uygulamış olduğu politika gereği ikona severlere baskı ve şiddet uygulamadığından dolayı gerek bu kesimi destekleyen ikona sever halk ile gerekse de kilise ile ciddi bir sorun yaşamamıştır. Fakat karısı Tekla'nın ölümünün ardından VI.Konstantin'in kızı Eufrosin ile 823 senesinde yapmış olduğu evlilik durumu değiştirmiştir. Hristiyan teologlar imparatorun ikinci kez evlenmesine sıcak bakmamaktadırlar ve üstelik Eufrosin'in yaşamının uzun bir süresini manastırda rahibe olarak geçirmiş olması işi daha da çözümsüz bir hale getirmiştir. Bütün bu şartlara rağmen evlilik gerçekleşmiştir. 829 yılının sonbaharında II.Mikhail geçirdiği böbrek rahatsızlığı yüzünden ölmüştür. Ölürken eşi Eufrosin yanı başındadır. İmparator, döneminde ikona severler tarafından sevilme bile eceliyle ölecek kadar şanslıdır. Ölümünün ardından ise daha önceden ortak imparator ilan etmiş olduğu oğlu Theofilos, babasının sekiz yıl dokuz ay boyunca sürdürdüğü imparatorluk görevini sürdürecektir.²²¹

II.Mikhail'in ölümünün ardından tahta Theofilos (829-842) geçer.²²² Neredeyse okur yazar olmayan babasının aksine Theofilos, iyi bir eğitim almıştı. Teolojiye tipik bir Bizans tutkusuyla bağlı olan imparator özellikle İslam kültürüne karşı büyük bir ilgi duyuyordu. Aynı zamanda iyi de bir askeri eğitim almış olan Theofilos, sanattan ve estetikten anlayan bir imparatordu ve adaletli olmayı kendisine ilke edinmişti. İslam kültürüne (neredeyse tüm hayatı Müslümanlarla sürekli bir mücadele içerisinde geçse de) yakınlık ve hayranlık besliyordu. Daha önce hiçbir Hristiyan Bizans imparatorunun yapmadığı şekilde kendisine örnek olarak, 809 senesinde henüz beş yaşında bir çocuk iken, Abbasi halifesi Harun Reşid'i almıştı. Tıpkı onun kendi pazarlarında yaptığı gibi

²²⁰ Levchenko, s.154; Eco, s.180; Berl, s.80.

²²¹ Genesios, s.48; Basık, C.I, s.262.

²²² Abu'l Farac, s.220. Genesios, s.49.

başkent Konstantinopolis sokaklarında tebdili kıyafet gezerek halkın durumunu ve fiyatları yakından takip etmiştir.²²³

Theofilos'a babası II.Mikhail'in dolu olmayan bir hazine bırakmış olmasına rağmen, o sıralarda Armenikon bölgesinde bulunmuş olan bir altın yatağı imparator için büyük bir şans olmuştur. Buradan çıkarılan altınlar doğrudan hazineye aktarılmış ve hazine böylece güçlendirilmiştir. Bu dönemde Bizans halkının alışık olmadık biçimde zenginleştiği görülür ve halkın refah seviyesi oldukça artar. Konstantinopolis halkı durumundan gayet memnundur ve halk zenginliğin gerektirdiği gibi yaşamaya başlamıştır. Yine bu dönemde özellikle saray ve çevresindeki imar çalışmaları için büyük çapta yatırımlar yapılır.²²⁴

Theofilos'un yönetimi boyunca İslam güçleriyle yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Doğuda Abbasilerin kendi iç meseleleri yüzünden on altı yıldır korunmuş olan sükûnet bu dönemde bozulmuştur ve çatışmalar 829 yılında yeniden başlamıştır. 830'da ise Bizans ordusu büyük bir iş başararak Kilikya'ya girmiş ve burayı zapt etmiştir. Bölgenin kazanılması imparatorlukta büyük bir coşku yaşatır ancak bu sevinç fazla uzun sürmez ve aynı sene Halife Me'mun Bizans'a ağır bir mağlubiyet tattırır, akabinde Bizans verdiği tazminatla barış yapmak zorunda kalır. 833 yılı Ağustos ayında Halife Me'mun yirmi yıllık saltanatının ardından ölür ve yerine kardeşi Mu'tasım (833-43) halife olur. Mu'tasım 838 senesinde Tarsus kalesinden büyük bir destek alarak Bizans üzerine gönderir. Önce Nicaea'ya (İznik) gelir ve şehrin surlarını yıktıktan sonra Ankara'ya ulaşır. Ankara'nın surlarını da yıkar ve Haymana yakınlarındaki Amorium'u kuşatır.²²⁵ Bu gelişmelerin üzerine imparator Theofilos, Abbasi komutanı olan Afşin'e karşı harekete geçmiştir ancak Bizans Avrupa devletleri hatta Endülüs Emevilerinden yardım talebinde bulunmasına rağmen beklediği yardımı bulamaz ve bu harekât başarısızlıkla sonuçlanır. Bizans'ın müttefiklik arayışları tam dört yıl boyunca sürmüştür, öte yandan Halife ise yeni bir sefer için acele etmeyerek beklemiştir. Ancak 842 yılında Suriye'den başkent Konstantinopolis'e bir filo gönderilir ve ani bir fırtınanın kurbanı olan filodan sadece yedi gemi suların altını boylamaktan kurtulabilmiştir Böylece Konstantinopolis de muhtemel bir kuşatmadan kurtulmuştur.²²⁶ Araplar 809'dan 842'ye kadar, yani I.Nikeforos'un son döneminden

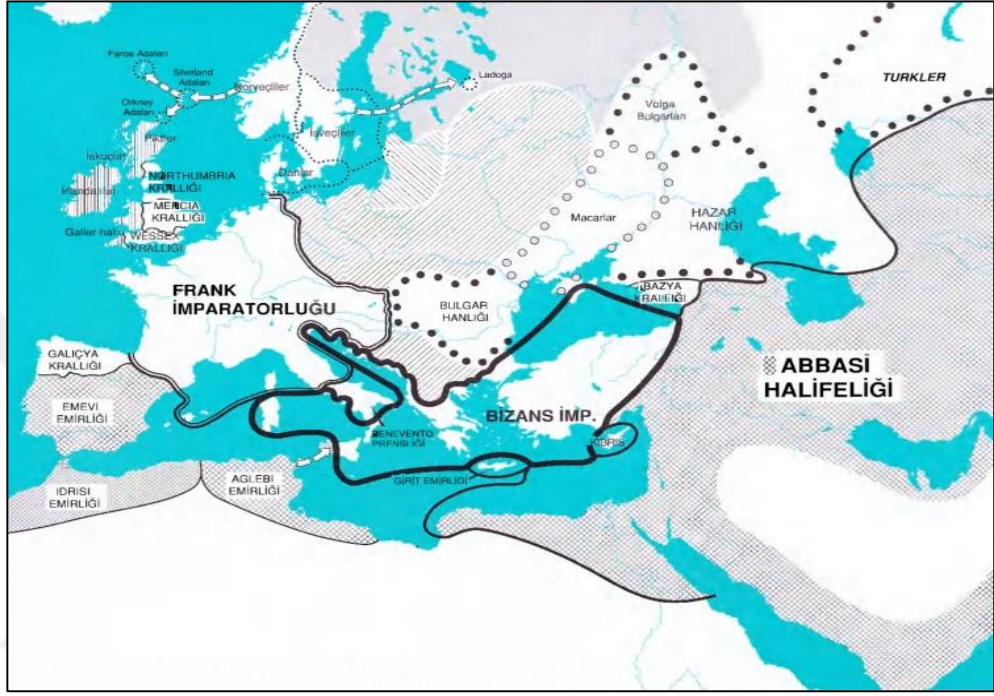
²²³ Norwich, C.II, s.47.

²²⁴ Dikici, s.237-238.

²²⁵ Et-Taberi'nin ifadesiyle, "Hristiyanlığın gözü ve temeli" Amorium kuşatılmıştır. El-Cheikh, s.105.

²²⁶ Üçok, s.105-107; Diehl, s.70-71.

Theofilos döneminin sonuna kadar bazı önemli başarılarla imza atmış olsalar bile uzun vadeli stratejik sonuçlar elde edememişlerdir. 842 yılı sonrasında ise İslam imparatorluğunun ihtirasları sönmüş; geriye kalan, Bizans'ın sınırlarını güçsüz ve geçirgen tutmaya ve Fırat-Akdeniz ticaret yolunu savunmaya yönelik politikaları olmuştur.²²⁷

Harita 8. 830'da Bizans İmparatorluğu (McEvedy, s.43)

İmparatorluğun uzun süreli bir sükûnetin ardından karşı karşıya geldiği başka bir güç de Bulgarlardır. 836 yılında Theofilos Bulgarlara karşı bir askeri müdahalede bulunsa da İsbul komutasındaki Bulgar ordusu bu müdahaleyi başarıyla savunmuştur hatta Bizans ordusunu geriletip Adrianapolis'e girmiş ve çevredeki toprakları da işgal etmişlerdir. Bununla birlikte uzun bir süre birlikte yaşamayı başarmış olan Bulgarlar ile Sırların arası bu dönemlerde açılmaya başlamıştır. Theofilos Sırp Vlastimir'in liderliğinde bir araya gelen bazı Sırp kavimlere özgürlük hakkı tanımıştır. Bu gelişmeyle birlikte Sırlar devletleşme süreci içerisine girmişlerdir. 20 Ocak 842' de imparator Theofilos henüz otuz sekiz yaşındayken dizanteriden hayatını kaybeder. İmparatorun ölmesi aslında İkonoklazma döneminin kapandığı anlamını taşımaktadır. Gerçi İkonoklazmanın doğmasına ön ayak olan, dine mistik ve metafizik anlayışla

²²⁷ El- Cheikh, s.105-106.

yaklaşma biçiminin her geçen gün modası geçmekteydi ve bu inancın kök saldıği topraklar artık Müslümanların elindeydi. İmparatorluğu ikiye bölen bu düşüncenin son bulması ise İmparatorluğun avantajıydı çünkü imparatorluk uzun yıllardan beridir bu kutuplaşmadan büyük zarar görmekteydi. Sonuç olarak bu mücadelenin galibi tasvir severlerdi. İkonakırııcılar da dindar kişilerdi ancak sürekli olarak kilise tarafından dinsizlikle suçlanmaktaydılar. Kiliseye bağlı olan ve kendi akıllarını kiliseye kiraya vermiş olan kişiler idari ve askeri açıdan başarılı olsalar bile III.Leo ve V.Konstantin için ve sonra gelen bütün ikonakırııcı imparatorlar için kafirlik ve sapkınlık sıfatları vermişlerdir. İkona kırıcı imparatorlar bu noktada kilise ve manastırlara karşı çıkarlarken, kilise ve manastırların ellerinde bulunan büyük servetin bir kısmını da hazineye aktarmayı başarmışlardır. Bu imparatorlar kişileri üretime teşvik ederek halkın manastırlara çekilip üretimden uzak kendilerini dünyadan soyutlayarak yaşamalarına karşı çıkmışlardır ve muhtemelen hem bu fikirlerinden dolayı hem de sahip oldukları serveti kaybetmek istemeyen din adamları tarafından kâfirlikle ya da dinsizlikle suçlanmış olmaları muhtemeldir. Bu noktada başarılı oldukları da söylenebilir zira din adamları bir imparatorun olamayacağı kadar halkla iç içedir ve toplumun ruhunu istedikleri gibi yoğurabilmektedirler.²²⁸

Theofilos'un 842'deki ölümünün ardından oğlu III.Mikhail henüz küçük yaşta olduğundan annesi Theodora onun yerine yönetimi naibe sıfatıyla ele alır.²²⁹ Theodora Anadolu'da Paplagonia'da (Paplagonya) doğmuştur. Theodora dindar bir aile tarafından yetiştirilmiştir ve o dönemde Azize ibadet oldukça yaygındır. Theodora'nın ailesi de tasvire hürmet gösteren ve saygıda ileri giden ailelerin başında gelmekteydi ve kendisi de böyle bir ailede yetiştiğinden dolayı tasvirlerle büyük bir saygı göstermekteydi. Aynı şekilde Teodora aynı inanca sahipti ve bu sebepten dolayı ikisi de Ortodoksluğu ve Azize tasvirine ibadeti daha da kuvvetlendirmeye çalışmışlardır. III.Mikhail (842-867) henüz dört yaşında bir çocuk olduğundan Theodora tıpkı İrene gibi oğluna vekillik yapacaktı ve devletin yönetim kadrosunun özellikle de saray nazırı Theokatistos'un görevlerine aynen devam edebileceklerini söylemiştir. Saray nazırı ve Theodora'nın görüşleri örtüşmekteydi ve bu nedenle ona çok güveniyordu.

Theodora kocasını seven ve ona sadık bir kadındı. Kocasını öldükten sonra bile onun hatırasına sahip çıkmış ve vasiyetlerini yerine getirmeye çalışmıştır. Kendisi Azize

²²⁸ Cameron, s.43; Norwich, C.II, s.55; Basık, C.I, s.265.

²²⁹ Connor, s.233.

tasvirlerine ibadette ileri gidenlerden biri olduğu halde tasvirlerle saygısızlığın bedellerini ağır ödeyebileceği konusunda nazırları tarafından uyarılmıştır ve aksi halde çıkabilecek olası bir ihtilalle oğlunun tahtından düşebileceği konusunda uyarılmıştır. Bu ikazlarla birlikte Theodora tasvirler ibadetine daha da eğilmiş ve Azize tasvirlerine ibadeti canlandırmıştır. Ayrıca Azize ibadetinden dolayı hapse girmiş olanlara merhamet nazarıyla bakıyor, sürgüne gönderilmişleri geri çağırıyor, kilisede ibadetler yapılıyordu. Theodora iyi bir Ortodoks olmasının yanı sıra akıllı da bir kadındı ve Bulgar kralına göndermiş olduğu bir haber onun aklının da bir yansımasıydı aslında. Bulgar kralına haber göndererek: “Bir kadın karşısında üstünlük sağlanan durumunda bu başarın kamuoyunda herhangi bir iltifata maruz kalmayacak. Ancak mağlup olursan cümle âleme rezil olacaksın” demiştir.

Theodora akli ve izlediği siyasetle birlikte Kilise üzerinde nüfuz kazanmayı başarmıştır ve bu saygınlıkla birlikte kocasının da günahlarını bağışlatmayı düşünmüştür. Ancak Patrik Methodios (843-847), ölen kimselerin bağışlanması mümkün olmadığını ve ancak hayatta olan kimselerin bağışlanabileceğini söylemiştir. Theodora ise yalan uydurarak kocasının ölmeden önce tövbe ettiğini söylemiş ve bu sayede kocasını affettirmeye muvaffak olmuştur. Ioannes Gramatikos’un azledilmesi patriklik tahtında artık Methodios’un geçmesiyle birlikte toplanan kurul, 843 yılı Mart ayında tasvirler kültürünün yeniden kabulünü bir törenle kabul etmiştir.²³⁰ Tasvirler kültürünün yeniden kabulünden bir süre sonra ise hadım olan *Logotete* Theoktistos ekibin diğer elemanlarını saf dışı bırakarak Theodora’nın en gözde elemanı olduğu gibi Augusta ile birlikte imparatorluğun en faal kişisi olmayı da başarmıştır. Theoktistos bir tasvir kırıcı olmasına rağmen istikrar için Theodora’nın uyguladığı tasvirlerin serbest kalması politikasını desteklemiştir. Oldukça kültürlü biri olan Theoktistos, başkent Konstantinopolis’te eğitim standartlarının yükselmesi için yoğun mesai harcamıştır. Bunu yanında uygulamış olduğu maliye politikalarında da başarılı olmuştur. Tıpkı Theofilos zamanında olduğu gibi bu dönemde de Bizans hazinesi oldukça güçlüdür. Yine bu dönemde Araplara karşı girişilmiş olan mücadeleden de zaferle dönülmüştür. Girit bir yıllığına dahi olsa geri alınmıştır. Doğu sınırında 843-46 arası yapılan Arap-Bizans mücadelesinde esir düşenlerin karşılıklı değişimleri yapılmıştır. Bu mücadelelerin arkasından Abbasilerin güçleri belirgin şekilde kırılmıştır. Bu arada Mikhail’de büyümektedir. Hakkında bildiklerimiz Frigya hanedanını kötülemek amacı

²³⁰ Altınay, s.52-54; Ostrogorsky, s.205.

güden ve Mikhail'i iyi bir şekilde anlatmayan, hatta kendisine "ayyaş" lakabını takan tarihçiler tarafından bizlere aktarıldığı için karakteri hakkında bilgi vermemiz biraz güçtür. Ancak Mikhail'in iyi bir eğitim almasına çalışan ve iyi bir devlet adamı yetiştirebilmek için kendisine büyük imkânlar sunan annesinin isteğinin aksine o devlet işleriyle pek ilgili değildir. Mikhail'in Eudokia İngerina adında bir metresi vardır ancak Theodora bir gelin tanıtma töreni düzenleyerek Eudokia Dekapolitissa'nın imparator eşi olarak seçilmesini sağlamıştır. Annesinin her konuya hâkim olma arzusundan bunalan 15 yaşındaki Mikhail ise 855 senesinde Theoktistos'a suikast düzenlemesi için dayısı Bardas ile anlaşır.²³¹ 856'da III.Mikhail 16 yaşına gelmiştir ve temkinli bir acımasızlıkla iktidarı ele geçirir. En güvendiği dayısını varis ilan eder ve diğer naiplerin sürgüne gönderilmesini ya da öldürülmesini emreder. Annesi ve kız kardeşlerini de bir manastıra gönderir.²³² Böylece dolaylı olarak yönetim kudreti dayısı Bardas'a geçmiştir. Bakıldığı zaman Bardas da en az Theoktistos kadar yetenekli bir yöneticidir. Onun doğru yönetimiyle de Bizans, Theoktistos ile başlayan yükselme dönemini sürdürmüştür. Bardas döneminde Bizans: Kültür, sanat, edebiyat ve hitabet bakımından parlak bir dönem yaşamıştır. Bardas aynı zamanda ordunun başkomutanı sıfatıyla askeri alanda da seri başarılar elde etmiştir. 856 yazında Damietta'ya (Dimyat) başarılı bir saldırı gerçekleştirmiştir. 863 yılında ise, imparatorluk orduları on hafta gibi bir süre içerisinde Müslümanlara karşı iki önemli zafer daha kazanmıştır. Bu zaferlerden ilki Malatya Emiri Ömer'e karşı gerçekleştirilmiştir. Üstün bir savaşçı olan Ömer, daha önce kuzeye kadar çıkarak Armenikon temasının önemli bir ticaret merkezi olan Amisus'u (Samsun) işgal etmiştir. Bunun üzerine, Petronas yönetimindeki Bizans ordusu Orta Karadeniz sınırındaki Paplagonya'da²³³ Emir Ömer'i kesin bir yenilgiye uğratmışlardır ve Ömer savaş alanında öldürülmüştür. Petranos ise zafer içerisinde Konstantinopolis'e dönmüş ve hatta birkaç Araptan biri olan oğlunu da yanlarında esir olarak getirmiştir. Kente varmalarının üzerinden az bir zaman geçmiştir ki başka bir zafer haberi daha gelir; Meyyafarikin (Silvan) Armenian'ın Müslüman valisi Ali bin Yahya da yenilgiye

²³¹ Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, İstanbul, 2016, s.233.

²³² Theodora'nın nazırı Theoktistos'un saraydaki muhalifler tarafından bir suikast ile öldürülmesinden sonra artık Theodora sarayda yalnız kalmıştır. Kızları teker teker manastıra kapatılmıştır ve Sıranın kendinde olduğunu anlayan Theodora bir mücadeleye girişmeden saltanatı sırasında edinmiş olduğu paraları senatoya teslim ederek Gasteria manastırında yalnızlık köşesine çekilmiştir. Theodora manastırda kızlarıyla birlikte dindar bir hayat sürmeye başlamıştır. Kardeşine karşı ise kalbinde bir kin ve düşmanlık beslediğinden Bardas'ı öldürmek için saraydan kendine yakın bazı kimselerle ittifak yapmış fakat bu girişimde başarı sağlayamamıştır. Bunun üzerine Theodora'nın bütün mal varlığına el konulmuştur ve manastırda kin ve ihtiras içerisinde ölmüştür. Altınay, s.56.

uğratarak öldürülmüştür. İmparatorluk için bu çok büyük bir başarıdır çünkü Abbasilerin zayıflamasının da etkisiyle Bizans için artık saldırıya geçme zamanı başlamıştır. Bizans Anadolu’da önce yavaş yavaş, X.Yüzyılın ikinci yarısından itibaren de bütün kuvvetiyle etkili saldırılara girişecektir.²³⁴ Bu arada Slav kabilelerinden biri, kendilerini güneye köle olarak satmak isteyen Nordların eline düşmüştür. Toprak konusunda sıkıntı çeken İskandinavlılar ticaret ve korsanlık yapmakta ve koloniler kurmaktadırlar. Beraberlerinde önemli ticari teknikler, çok büyük denizcilik becerisi ve uzun gemilerin idaresine dair bilgiler getirmişlerdir. Rus nehirleri üzerinden ülkeye yayılan İskandinavlılardan bazıları yollarına devam eder. 846’da Bağdat’ta bunlara verilen isim “Varangianlar” dır. Karadeniz’de gittikleri birçok yerden bir tanesi de 860 yılında Konstantinopolis’tir.²³⁵ Bunlar karaya çıkartma yaparak şehri kuşatmışlardır ve civarda büyük bir tahribat ve yıkıma neden olmuşlardır. Bu esnada Araplara karşı seferde olan III.Mikhail derhal geriye dönerek olayı kontrol altına almaya çalışmıştır. Meydana gelen bu korkunç saldırı uzun süre hafızalarda yer ettiği gibi bu zamandan itibaren Bizans, oluşmakta olan Rus Devleti’ne karşı da misyonerlik faaliyetlerine başlamakta gecikmemiştir. Öte yandan 864’te Bulgarların dini zorla değiştirilir.²³⁶ Bulgar Çarı Boris bu yıl Ortodoksluğu resmen kabul etmiş ve vaftiz babasının adını alarak tarihe Boris-Mikhail olarak geçmiştir. Bulgarlar din değiştirmeye pek hazırlıklı olmasalar bile Boris bu yeni dini fazlasıyla benimsemiştir. 865 senesinde Bulgarlar ayaklanırlar ancak Boris-Mikhail bu ayaklanmaya taviz göstermez ve elli iki kabile reisini aileleriyle birlikte katlettirir.²³⁷

Bulgarların bu yeni dine geçmeleri onların Slavlaşmasına ve Slav kabileleriyle kaynaşmasına zemin hazırlamıştır. Öte yandan Bulgar kilisesinin bağımsız bir kilise olarak kabul edilmemesinden dolayı Boris endişelidir ve bu duruma bir çözüm bulmak amacıyla Roma Kilisesi’ne yani papaya başvurmuştur. Papa, Boris’in yapmış olduğu bu başvuruyu oldukça ılımlı karşılamış ve din adamlarından oluşan bir heyeti Bulgaristan’a göndermiştir. Heyetin Bulgaristan’a ulaşmasıyla o sırada Konstantinopolis’ten gelmiş olan ve Boris’in misafiri olan din adamları dışarı çıkarılmıştır. Esas itibarıyla Boris’in maksadı Ortodoksluk ya da Katoliklik arasında bir tercih yapmak değildir sadece

²³⁴ Norwich, C.II, s.61-62; Cheynet, s.64; Dikici, s.246.

²³⁵ Roberts, *Dünya Tarihi*, s.369.

²³⁶ Ponting, s.312; Diehl,s.72; Ostrogorsky, s.213; Lemerle, s.90-91.

²³⁷ Luttwak, s.224; Kafesoğlu, s.194-195; Cheynet, s.66.

Bulgarların bağımsız bir kiliseye sahip olmasını arzu etmektedir.²³⁸ Sonuç itibariyle Boris tercihini yapmıştır ve tercihi Konstantinopolis yani Ortodoksluk olmuştur. Roma'dan gelen din adamları ise geri gönderilmişlerdir.

Roma ile Konstantinopolis arasında ise ipler giderek geriliyor, Papa ve Patrik arasında karşılıklı restleşmeler yaşanıyordu. III.Mikhail, Bardas ve Patrik Photios , Roma kilisesinin Konstantinopolis kilisesinden üstün olmadığını ve Papanın tüm Hristiyanların temsilcisi olmadığını siyasi mücadelesini veriyorlardı. İmparator Papaya bir mektup göndererek Patrik Photios'u azletme kararını bozmasını ve kiliselerinin üstün olduğuna dair fikirden vazgeçmeleri gerektiğini bildirdi. 867 yılında Papa, Konstantinopolis kilisesinin işlerine karışmasını yasa dışı olarak ilan etti.²³⁹

İki taraf arasında böyle bir süreç yaşanırken imparatorluğun kaderini etkileyecek başka bir olay daha geliyordu. III.Mikhail atlara çok düşküncü ve sevis olan Basil adında güçlü ve akıllı bir adamla bu vesileyle tanışıp arkadaş olmuştu. Kısa sürede İmparatorun güvenini kazanan Basil sürekli olarak imparatorla birlikteydi ve en yakın arkadaşı hatta dostu olmuştu. Yönetimde hızlıca yüksek makamlara getirdiği arkadaşı Basil'i kendinin eskiden metresi olan Eudokia İngeria ile de evlendirdi. Mikhail'in Basil'e güveni ve hatta hayranlığı o kadar fazlaydı ki gözü ondan başkasını görmüyordu ve Basil'e olan sevgisi Bardas'a olan sevgisini geride bırakmıştı. Öyle ki 867'nin baharında Basil Bardas'ı öldürdü ve sadece bir ay sonra çok ilginç bir gelişme oldu ve Mikhail sonsuz güvendiği Basil'i ortak imparator olarak ilan etti. Ancak Basil bununla yetinmeyerek sadece dört ay sonra kendisini sevislikten imparator ortaklığına kadar getiren arkadaşı Mikhail'i 867 yılının Eylül gecesinde yatak odasında boğdurarak öldürttü.²⁴⁰ III.Mikhail'in ölmesiyle Basil tahtta tek adam oluyordu ve böylece Frigya (Amorion) hanedanlığı dönemi de kapanıyordu. I.Basileios önce Mikhail'in suikastçileri tarafından sonra senato, halk ve ordu tarafından tek başına imparator ilan edildi ve tahta geçmesiyle Bizans'ta Makedonyalılar Hanedanı dönemi de başlamış oluyordu.²⁴¹

Frigya Hanedanı dönemi hem iç hem de dış gelişmeler açısından büyük zorluklara sahne olmuştur. İçeride özellikle din eksenli bir siyasetin izlendiği, halkın ise yüksek vergilere ya da kötü yaşam standartlarına fazla aldırış etmeksizin temel

²³⁸ Gerçi bu yıllarda Roma ve Konstantinopolis arasında Katolik ve Ortodoks olarak net bir mezhep farklılığı yoktur. Resmi olarak ayrışma (schizma) 1054 senesinde gerçekleşecektir.

²³⁹ Basık, C.I, s.270.

²⁴⁰ Ostrogorsky, s.216-217.

²⁴¹ Skylitez, s.130.

gündemlerinin İkona siyaseti olduğu görülür. Halkın bu tartışmada kiliseye yakın olması da altı çizilmesi gereken önemli bir ayrıntıdır çünkü imparatorlar gerek ekonomide gerekse de hayata dair alanlarda esas belirleyici olmasına rağmen halka kilise kadar yakın olamamışlardır ve kilise sarayla çıkan ihtilaflarda halkın desteğini arkasında hissedebilmiştir. Kilise ve saray arasındaki her gerginlik ise halka yansımış bu üçlü denkleme ise kaybeden imparatorluk olmuştur. Tasvirler tartışmasının sükûnete bağlanmasından sonra imparatorluğun toparlanacak olması da aslında bir asırdan fazla süren bir tartışmanın imparatorluğa ne denli zararlar verdiğini de kanıtlamaktadır. 843 yılında sonlandırılan tartışmada belki tasvir severler mücadeleyi kazanmıştır ama tartışmanın bitmesinde gerçek kazanan imparatorluk olmuştur. Bu dönemde şiddetli bir din odaklı çekişme de Roma ve Konstantinopolis kiliseleri arasında yaşanmıştır. Roma kilisesinin kendisini Hristiyanlık âleminin en yukarısında görmesi ve aldığı kararların Konstantinopolis kilisesini de bağladığını iddia etmesi iki taraf arasında iplerin giderek gerilmesine sebep olmuştur ki; bu yetki ve üstünlük tartışmaları ileride daha derinleşecek bir Ortodoks-Katolik çatışmasının sağlam bir zeminini oluşturmuştur. Bütün bunlarla birlikte 860 senesinde Rusların Bizans'ı kuşatmaları, Araplarla yapılan mücadelelerde Girit ve Sicilya'nın kaybedilmesi, Venedik'in adım adım bağımsızlığa doğru yürüyor olmaları da bu dönem için altı çizilmesi gereken önemli gelişmelerdir. Döneme ait bir teşhis olarak Bizans'ın görkemli yaşantısından ve zengin kültüründen pek bir şey kaybettiği söylenemez ancak yere sağlam adımlarla bastığını iddia etmek de yanlış olacaktır.²⁴²

1.6. Makedonyalılar Hanedanı Döneminde (867-1025) Bizans'ın Siyasi Yapısı

III.Mikhail'in öldürülmesinin ardından tahta I.Basileios (867-86) geçer. Tahtın isim değiştirmesi aynı zamanda Bizans'ı yöneten hanedanlığın da isim değiştirmesi anlamı taşımaktadır ki başlayan bu yeni hanedanın ismi Makedonya Hanedanı'dır.²⁴³ Bizans ise sahip olduğu kaynaklarla rakiplerine oranla halen avantajlı bir noktadadır.

²⁴² Berl,s.80.

²⁴³ Cheynet, s.67; Morgan, s.76; Eco, s.182.

Hanedanın kurucusu olan I.Basileios'un kökeni Makedonya'ya yerleşmiş olan Ermeni asıllı bir aileye dayanmaktadır.²⁴⁴ Bu yüzden tam olarak doğru olmasa da "Makedonya" hanedanı olarak kullanılma sebebi budur.²⁴⁵ Aslında bu hanedanlık dönemini hem süre hem de önem açısından ikiye ayırmak doğru olacaktır. Birinci dönem I.Basileios'un tahta geçişinden (867) II.Basileios'un öldüğü sene olan 1025'e kadar ki dönem. İkinci dönem ise 1025'ten hanedanın son üyesi olan imparatoriçe Theodora'nın öldüğü sene olan 1056'ya kadar ki dönem.²⁴⁶ Kendisi her ne kadar ahlaki hiçbir yönü olmadan Bizans tahtına geçip ülkeyi idare edecek bir hanedanlığın ilk üyesi olsa da bu hanedanlık döneminde Bizans tam manasıyla şaha kalkacaktır. Ayrıca Şehircilik gelişecek, nüfus ve ticaret artacaktır. Topraklar belki Justinian dönemindekine kıyasla küçülmüş olsa da politik ve kültürel açıdan ülkede tam bir bütünlük hâkim olacaktır.²⁴⁷

Tarihe okuryazar olamamasıyla geçen I.Basileios öte yandan imparatorluğun en başarılı imparatorları arasına ismini yazdırmayı da başarmıştır. Onunla birlikte gelen hanedanlık imparatorluğa yaklaşık iki asır boyunca hizmet etmiş ve imparatorluğun gelişimine katkı sunmuştur. I.Basileios yönetimi ele geçirince ilk iş olarak Konstantinopolis patriği Photios'u görevden azletmiştir ve daha ileri giderek onu bir manastıra kapattırmıştır. Boşalan patriklik görevine ise İgnatius'u getirmiştir. Basil, Roma ile ilişkilerin normalleşmesinden yanadır ve bu doğrultuda Roma'yla görüşmeleri sıklaştırmıştır. Başkentte 869-70'te toplamış olduğu 8.ekümenik konsilinde Patrik Photios aforoz edilmiştir. Toplantının bitmesinden birkaç gün sonra Bulgarlar'dan oluşan bir heyet Konstantinopolis'e gelmiştir. Bir dönem Roma kilisesine bağlanmayı düşünen Bulgarlar bu noktada Roma ile müzakerelerden bir sonuç alamayınca Konstantinopolis patriğinden kiliselerine psikopos ataması talebiyle buradadırlar. Heyet talebi patriğe iletir ve talebi değerlendirip olumlu karşılayan İgnatius, Bulgar kilisesine psikopos atar ve böylece Bulgarlar Konstantinopolis kilisesine bağlanmış olur. Bunlarla birlikte İmparator Basil, çocukları Konstantin'i 869'da, Leo'yu 870'de ve Aleksander'ı 879'da ortak imparator olarak ilan etmiştir.²⁴⁸ Basil'in iktidarının ilk yıllarında yaptığı

²⁴⁴ Skylitzes, s.116. Yunan ve Ermeni kaynaklarda I.Basileios Ermeni, Arap kaynaklarda ise Slav olarak bahsedilmektedir. Alexander A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, İstanbul, 2016, s.348.

²⁴⁵ Auguste Bailly, *Bizans Tarihi*, çev. Haluk Şaman, C.I, İstanbul, b.t, s.208.

²⁴⁶ Vasiliev, 2016, s.347.

²⁴⁷ Çimen, s.124.

²⁴⁸ Skylitzes, s.133.

icraatlardan biri de ordu alanında olmuştur. Bu noktada orduyu yeni kuvvetlerle takviye etti. Ekonomi anlamında da hazineye oldukça önem veren Basil eski harcamaların kaydını isteyerek kayıtları incelemeye aldı. Yüksek düzeyde toplanan bir kurulda öncelikli olarak bu konuyu gündeme getirdi ve oy birliğiyle hazineden yasa dışı para almış olanların bu paraları derhal hazineye iade etmeleri gerektiği kararı alındı.²⁴⁹

Bu arada Araplar 867'de İtalya'da Adriyatik kıyılarını tehdit etmektedir. Dubrovnik kentini abluka altına alan Araplar karşısında çaresiz kalan kent ise Bizans imparatorluğu'ndan yardım talebinde bulunur. Talebe kayıtsız kalmayan Basileios 869'da bir donanmayı Araplara karşı gönderir ve böylece kuşatma kırılır. Arap tehdidinin uzaklaştırılmasıyla Adriyatik kıyıları da yine imparatorluğun hâkimiyetine girmiştir ve Dalmaçya temasının kurulmasıyla bu hâkimiyet pekiştirilmiştir. Bunlarla birlikte doğuda iki mevcut tehdit Bizans'ı endişelendirmektedir. Bu tehditlerden ilki Abbasiler, diğeri ise Pavlikanlardır. İmparatorluğun doğu sınırına sürekli suretle akınlar düzenleyen ve Bizans'ı tacizin ötesinde ciddi şekilde tehdit eden bu düşman unsuruna karşı Basileios 872'de eşinin kardeşi olan Kristoforos'u görevlendirir. Kristoforos evvela Pavlikanların ele geçirmiş olduğu Divriği Kalesi'ni ele geçirerek gözdağı verir. Ardından Pavlikan ordusuyla karşılaşan Kristoforos düşman birliklerini tarumar eder ve düşman ordusunun lideri bu mücadelede öldürülür. 873'te ise imparator Araplar üzerine gider ve Fırat'a kadar ilerleyip Doğanşehir ve Samsat'ı ele geçirme başarısı gösterir. Basileios'un doğuya doğru ilerlemesi ise devam eder ancak belirtmek gerekir ki bu ilerlemenin devam etmesinde Abbasilerin o dönem kendi iç meseleleriyle ilgileniyor olmaları etkili olmuştur.

Basileios diğer taraftan İtalya'da da ipleri sıkı tutmayı başarmıştır. Dalmaçya ve Yunanistan'da kontrolü tamamen sağladığı gibi Kıbrıs gibi stratejik öneme sahip bir adayı da ele geçirir. Bunlarla birlikte dini siyasette daha önce atmış olduğu bir adımdan pişmanlık duyarak geri adım atmıştır. Patriklik görevinden azledip bir manastıra kapattığı Photios'u affederek geri çağırması ve bu kişiyi çocuklarına eğitim vermesiyle görevlendirmiştir. 877 yılında İgnatius ölünce ise boşalan patriklik makamına yeniden Photios'u getirmiştir. Photios ikinci kez göreve başladığında ise Roma kilisesi daha önce göstermiş olduğu sert tepkiyi göstermemiş ve Photios'un patrikliğini onaylamıştır.

²⁴⁹ Skylitzes, s. 130,133.

Böylece Roma ve Konstantinopolis arasındaki ilişkiler dikkate değer bir ölçüde normalleşmiştir.²⁵⁰

I.Basileios okuryazar olmamasına rağmen Yunan kültürüne ve Roma hukukuna karşı oldukça fazla ilgi duymaktadır. İmparatorun Justinyen ile mukayese edilmesi ise sadece batı politikasıyla ya da askeri uygulamalarla sınırlı değildir. Basil ile Justinyenin ortak özelliklerinden birisi hukuka ilgi duymalarıdır. Bu özel ilgisini de Roma Hukuku'nu çağın gereklerine göre düzenleyecek bir çalışma başlatarak ayrıca göstermiştir. Ancak *Ekloga* adı verilen bu çalışmaları tamamlamaya ömrü yetmeyecektir. Ne var ki yapılan çalışmalar yarım kalmayacak ve kendinden sonra tahta geçecek olan imparator VI.Leon (Bilge) zamanında (886-912) *Bazilika* olarak tanınacak yasa derlemelerine kaynak oluşturacaktır.²⁵¹

Bu dönemde bazı imar çalışmaları da yapılmıştır. 869'da başkentte yaşanan deprem yıkıcı olmuştur ve Ayasofya'da bu depremde hasar gören yapılardan bir tanesidir. Depremi ardından tamirine başlanan yapıya eşsiz güzellikte mozaik çalışmalar da eklenmiştir. (989'da meydana gelen bir depremde İsa ve Meryem mozaiği yok olur). Kutsal Havariler Kilisesi de bu dönemde tamamen yenilenir. Fakat dönemin en önemli mimari çalışması Nea Ekklesia Kilisesi'dir.²⁵² Basileios hemen her alanda olduğu gibi bu eseri imparatorluğa kazandırırken de örnek olarak Justinyen'i kendisine örnek almıştır. Kilisenin konumu gereği başkentin her yerinden hatta denizden bile görülmesi mümkündür. 878'de yapımına başlanan kilisenin inşaatı tam iki yıl sürer ve 880 yılının 1 Mayıs'ında üst düzey yöneticilerin de katıldığı bir açılış töreniyle hizmete açılır. Açılış ayinini ise Patrik Photios yapar.

I.Basileios döneminde imparatorluğun refahı zirve yapmıştır. Dini çekişmeler neredeyse sona ermiştir, hukuk alanında yapılan çalışmalar ise tamamlanma aşamasına getirilmiştir. Mimari alanda da önemli çalışmaların yapıldığı bu dönemde önemli eserler ortaya çıkarılmış ve saraylar restore edilmiştir. Mali sistem ve hazine bu dönemde hiç olmadığı kadar güçlendirildiği gibi kıtlık gibi bir sorun yaşamsal tehdit olmaktan çıkarılmıştır. Kendisine Justinyen'i örnek olarak alan Basileios belki ondan daha üstün

²⁵⁰ Dikici, s.253-254.

²⁵¹ Celalettin Basık, *Hiç Bizans Olmadı*, C.II, İstanbul, 2015, s.301.

²⁵² 878 yılında yapımına başlanan kilise sonraki asırlarda da pek çok imparator tarafından çeşitli törenlerde kullanılan bir çeşit protokol kilisesi olarak hizmet verir. Basileios bu kiliseyi yaptıırken hiçbir masraftan kaçmaz ve yaptırmadaki maksatta zaten Ayasofya'yı bile gölgede bırakacak bir kiliseyi imparatorluğa kazandırmaktır. Ancak 1204'de IV. Haçlı seferi sırasında yağmalanan kilise daha sonra bakımsızlığa terk edilir. Osmanlı döneminde askeri mühimmat ve patlayıcı deposu olarak kullanılan bina 1490'da meydana gelen bir patlama nedeniyle tamamen yıkılır.

bir imparatordur. Önde olduğu bir nokta ise şudur ki Theodora ile evli olan Justinyen'in çocuğu olmamıştır ancak Basileios'un kendinden sonra gelecek ve yarım kalan çalışmalarını tamamlayacak kendi gibi yetenekli çocukları bulunmaktadır.²⁵³

I.Basileios dönemi dış siyasette de oldukça başarılıdır. Slavların Hıristiyanlaştırılması Bizans Nüfuzunun Balkanlarda artmasını sağlamıştır. Yine bu dönemde Araplara karşı da büyük başarılar elde edilmiştir. Doğuda Fırat'a kadar ilerlenmesi, Batı da Adriyatik kıyılarının kontrolünün sağlanması ve Kıbrıs gibi Akdeniz'in en stratejik noktalarından birinin ele geçirilmiş olması bu dönemin öne çıkan dış gelişmelerinin başında gelir. Öte yandan Bulgar tehdidi giderek büyümektedir zira Bulgar tahtına Simeon geçmiştir. İmparator Basileios ise 886 yılında arkadaşlarıyla birlikte avlanırken atından düşmesi neticesinde hayatını kaybetmiştir ve oğlu VI.Leo I.Basileios'un ölümünün bir kaza mı yoksa cinayet mi tartışmaları arasında imparatorluk tahtına oturmuştur.²⁵⁴

19 Eylül 886'da dünyaya gelen VI.Leon imparatorluk tahtına oturduğu zaman henüz yirmi yaşındadır. Lakabı "Bilge" olan Leon, tahta geçtiği zaman Theofano Martiniake ile evlidir ancak bu evlilikte tutku yoktur çünkü Leon'un Zoe Zautzina adında bir metresi vardır ve karısını sevmemektedir. Zoe, I.Basil zamanında üst düzey yöneticilik yapmış Stylian'ın kızıdır.²⁵⁵ Leon, Stylian'ı Basil zamanından tanımaktadır ve ikilinin arası o dönemden gayet iyidir. Bu samimiyetin perde arkasında ise kuşkusuz Stylian'ın kızı Zoe yatmaktadır. Çok güzel bir kız olan Zoe'yi tanıdığı anda Leon henüz on beş yaşındadır ve Zoe'den çok etkilenmiştir. Basileios ise bu ilişkiye karşı çıkmıştır ve Leon'u Theofano ile zorla evlendirmiştir. Leon eşini sevmemektedir ve aralarındaki durumu kayınbabasına anlatan Theofano, Leon'un Basil tarafından cezalandırılmasına sebep olur. Basil oğluna kırbaç cezası verir, Zoe ise sürgüne gönderilir. Hatta imparator, sevgisinden vazgeçmeyen Leon'u üç ay hapse bile attırır ancak Leon yine sevgisinden vazgeçmeyecektir. Bazı tarihçiler I.Basileios'un son zamanlarda akli dengesinin sarsıldığını ve Leon'u hapse attıran Basil'in Stylian'ın zehirlemesi sonucunda öldüğünü iddia ederler. Ancak gerçek şudur ki artık tahtın yeni ismi Leon'dur ve Tarihçilerin üzerinde hemfikir olduğu başka bir gerçek de Leon'un Basileios'un gerçek oğlu olmadığıdır. Leon'un gerçek babası III.Mikhail'dir ve Leon'da bu gerçeği şüphesiz

²⁵³ Dikici, s.254-255.

²⁵⁴ Berl, s.82; Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.487-488.

²⁵⁵ IV.Leon, Stylian'ı kendi döneminde hem iç ilişkilerde ham de dış ilişkilerden sorumlu en yüksek makamda yöneticiliğe getirmiştir.

da kanıttır. İmparatorun da bizzat çalışmalarına katılarak bitirilip ortaya çıkarılan bu çalışma toplam 6 ciltten oluşmakta ve *Basilica* olarak isimlendirilmektedir. Leon'un *Novella*'sı ise 113 emirnameden meydana gelmektedir ki bu emirnamelerin esasını; idari, sosyal, ekonomik ve dini konular teşkil etmektedir. Bu kanunların Latince olarak değil de Grekçe (Yunanca) olarak yazılmış olmaları da altı çizilmesi gereken önemli noktalardan birisidir.²⁵⁸ Bu emirnameler imparatorun yetkilerini tanımlamaktadır ve düzenlemiş olduğu hükümlerin temelinde imparatorun kullanmış olduğu yetkiyi Tanrıdan alır mantığı vardır. Sözde Tanrının ilham ettiği imparator, almış olduğu bu ilham doğrultusunda hareket eder. İmparator hem kanun koyucudur hem de başkomutandır hem yürütmenin başıdır hem de en yüksek yargı makamıdır. İmparatorun koymuş olduğu kanunlara kimsenin itiraz etme hakkı yoktur ve imparator vicdanı dışında millete karşı sorumlu değildir. Kurumsal olarak tek sorumluluğu Kiliseye karşıdır ki kilise başkanını da imparator atamaktadır. Kilise yönetimini seçmek veya değiştirmek imparatorun yetkileri kapsamındadır. Böyle bir tabloda da imparatorun hesap verebileceği hiçbir işler mekanizmanın olmadığı görülmektedir.

Dış ilişkiler noktasında ise bu döneme kadar çok ciddi bir problem yaşanmaz. Bulgar kralı sağlam bir Ortodoks'tur ve Bizans'la çekişme düşüncesi taşımamaktadır. İlk zamanlarda normal seyreden ilişkiler Stylian'ın imparatorlukta ticaret yapan Bulgar tüccarların ticaret ruhsatlarını iptal ederek Bizanslı tüccarlara vermesi, ayrıca başkentteki Bulgar pazarını kapatarak tüccarlarını Balkanlara göndermesi üzerine ipler gerilmiştir Stylian'ın bunlarla da yetinmeyerek dış ticarete Bulgarlara uygulanan gümrük vergilerini arttırması üzerine Simeon olaya müdahil olmuş ve Bizans'a elçi göndermiştir. Simeon durumun düzeltilmesinden ve her şeyin normalleşmesinden yanadır ancak Bizans Simeon'un taleplerini dikkate almaz. Bizans'ın bu yaptırımlarına ve tavrına karşılık öfkelenen Simeon'un tepkisi ise çok sert olmuştur ve kral ordusuyla birlikte Trakya'ya girmiştir. Karşısına ilk çıkan Bizans ordusunu tarumar eden Simeon karşısında Bizans durumun ciddiyetini daha derinden kavramış ve Macarlardan yardım talebinde bulunmuştur. Macarlar bu talebi olumlu karşılayarak Bulgar topraklarına girerler ve Kuzey Bulgaristan'ı işgal ederler. Bununla birlikte imparatorluk donanmasının başında bulunan Nikeforos Phokas'ta Güney Bulgaristan'ı işgal eder. Kuzeyden ve güneyden tam bir kısıpaca alınan Bulgaristan'ın hamle olarak mütareke

²⁵⁸ VII. Yüzyıla kadar saray, hukuk, yönetim ve ordu dili Latince olmasına rağmen VII. Yüzyılda bu konuda köklü bir değişiklik yaşanmıştır ve Latince, kesin bir şekilde ve her yerde yerini Grekçeye bırakmıştır. Levchenko, s.133.

talebinden başka bir şansı kalmamıştır. Mütareke talebini kabul eden Bizans Bulgarların dersini aldığını düşünmektedir ancak Simeon'un başka bir planı vardır. Rusya'nın güneyinde yaşayan Peçeneklerle anlaşılan Simeon önce Macarları mağlup eder, 896 yılında ise güneye inerek Bizans ordusuyla karşılaşır ve Bulgarofigon'da (Babaeski) Bizans ordusuna kesin bir mağlubiyet yaşatır. Bu durum Bizans açısından utanç vericidir çünkü Bulgarlar daha önce kaybetmiş oldukları ticari haklarını geri kazandıkları gibi Bizans'tan her yıl da belli bir oranda haraç almaya hak kazanmışlardır. Ancak Bizans'ın ödediği fatura bunlarla da sınırlı kalmamıştır. İmparatorluk ordusunun batıya sevk edilmesiyle doğuda bir güvenlik açığı oluşmuş, bu durumu fırsata çeviren Araplar ise doğuyu işgal etmeye başlamışlardır. Bulgarlarla barış sağlanmasının ardından Nikeforos doğuya yönelme şansı bulmuş ve Adana civarında Araplara karşı yapılan büyük bir savaşı kazanmayı başarmıştır. Öte yandan 902 senesinde Arapların Sicilya'nın tamamını ele geçirmesi Bizans açısından büyük bir kayıp olmuştur. 904 yılında ise Selanik'in Araplar tarafından yağmalanması imparatorluğun almış olduğu ikinci büyük darbedir. Zira Selanik, Konstantinopolis'ten sonra gelen en zengin kenttir ve çok önemli bir ticaret merkezidir.²⁵⁹

Leon'un dış politikadaki tutumu Basil dönemiyle paralellik arz eder ancak bu dönemde Simeon'un güçlenmesi Leon dönemi dış siyaset dengelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Leo'nun imparatorluğunun ikinci yılında Longobardların dükü ve Fransa kralının damadı Agion, Bizans imparatoru Basil'in öldüğünü duymuş ve Bizans ile dostluk anlaşmasını bozmuştur.²⁶⁰ Arapların da bu dönem atak yaptıkları bir dönemdir öyle ki Ege denizi Arap akınlarının merkez üssü haline gelmiştir. Bunlarla birlikte 907 yılında başkent Konstantinopolis'e büyük bir donanmayla dayanan Ruslar, Bizans açısından işleri daha da zor bir hale getirmişlerdir. Rusların derdi Bizans'tan Rus tüccarların avantaj kazanacağı bir anlaşmaya zorlamaktır. Dış siyasette böylesi zorlu süreçler yaşanırken imparator Leon'un özel hayatındaki çalkantılar, imparatorluğun geçirdiği bu zor dönemin havasını daha da ağırlaştırmıştır. Basileios tarafından zorla Theofano ile evlendirilen Leon bu evlilikten dolayı oldukça mutsuzdur ve Theofano da kocasının kendisini sevmediğini bildiğinden tüm gününü Tanrıya ayırıp zamanını ibadetle geçirmektedir. İmparatora hiçbir şekilde yakınlık göstermeyen Theofano, Leon'a bir veliaht da vermemiştir. Zaten imparator da bu evlilikten bir çocuk sahibi

²⁵⁹ Gregory, s.254-255; Ostrogorsky, s.239-240; Dikici, s.256-259.

²⁶⁰ Skylitzes, s.168.

olabileceği inancını taşımamaktadır. Buna rağmen bir erkek çocuğu olsun isteyen Leon, 897'de Theofano'nun ani ölümüyle birlikte bu şansı yakalamıştır. İmparator hemen sürgünde olan metresi Zoe'yi geri çağırır. Anlaşılan o ki Leon'un tek istediği bir erkek çocuk sahibi olabilmektir ancak bir yıl sonra Zoe'nin beklenmedik ölümü bunu engellemiştir. Leon'un ise hırsı devam etmektedir ve bu doğrultuda 900 senesinde Evdokya adlı bir Frigyalı ile evlenir. Ancak Leon'un dahi yayınladığı kanunlarca bir erkeğin üç kez evlenmesi yasaklanmıştır ki kilise de bu evliliğe karşıdır. Ancak kilise Leon'un çocuk yapma amacıyla evlendiğini bildiğinden bu duruma göz yumar. Kilisenin göz yumması ise işlerin düzeldiği anlamı taşımamaktadır zira çok enteresan bir olaylar zincirinin sürpriz bir halkası daha boğucu bir şekilde Leon'un boğazına düğümlenmiştir. Öyle ki üçüncü evliliğinden olan karısı da diğer eşi gibi bir yıl sonra ansızın hayatını kaybetmiştir. Görünüşe bakılırsa Leon kaderiyle inatlaşmaktadır ancak pes etmeye niyeti de yoktur. Dördüncü kere evlenmesinin şahsı adına büyük problemler doğuracağını farkında olduğundan, Zoe Karbonopsina adında bir metres edinir. Bu birliktelikle birlikte Leon 905'te çok istediği erkek çocuğuna kavuşmuştur ancak oğluna taht yolunu açacak formülü düşünmektedir zira çocuk gayri meşrudur. Patrik Nikolas, metresinden ayrılması koşuluyla çocuğu vaftiz edeceğini söyler ki bu durumda çocuk Leon'un meşru oğlu olabilecektir. Leon kendisinden istenen bu şartı kabul eder ancak çocuğun vaftiz edilmesinden sadece üç gün sonra Leon metresiyle evlenir. Açıkça kiliseyi aldatan Leon'un kiliseye girmesi bu olayın ardından yasaklanmıştır. Bu tablo karşısında şaşırtıcı bir hamle yapan Leon Roma'ya yüzünü çevirir ve Papa III.Sergius'tan evlenme ruhsatı ister, Roma ise bu teklifi hemen kabul eder. İzni almayı başaran Leon ise kiliseye karşı elini güçlendirmiştir ve Partik Nikolas'ı kendine karşı olan tavrı nedeniyle istifaya zorlayarak görevden çekilmesini sağlamıştır. Böylece Leon zor da olsa istediği veliahdına kavuşmuştur ve üç yaşına girince Konstantin'i ortak imparator ilan etmiştir.²⁶¹

VI.Leon 12 Mayıs 912'de öldüğü zaman yerine geçecek bir oğlu artık vardı ve hanedanın devamı güçlkle de olsa sağlanabilmişti. Fakat Leon öldüğü sırada oğul Konstantin henüz küçük bir çocuktı ve amcası Aleksandros (913-13) onun yerine tahta geçti. Aleksandros ise muhtemelen babaları Basil'den kaynaklı olarak Leon'u sevmiyordu ve ona karşı duymuş olduğu nefreti ülke yönetimine de yansıttı. Leon'un uyguladığı politikaları sırf inat olsun diye tersine çeviren Aleksandros'un yaptığı ilk

²⁶¹ Dikici, s.259-260; Eco, s.182; Cameron, s.82; Gregory, s.256-257.

uygulamalardan biri kardeşinin eşi Zoe'yi sürgüne göndermek oldu. Ayrıca daha önce Leon'un talimatıyla görevden ayrılmak zorunda kalan Patrik Nicolas Mistykos'u tekrar bu makama getirdi. Liyakatına ya da yaptığı işteki katkısına bakmadan pek çok üst düzey memuru da önceki yönetimle araları iyi olduğu için görevinden aldı. Tahta geçince akılla hareket etmeyen ve sadece hissi davranan Aleksandros bu düşmanca tavrı kendisinin tahta çıkmasını kutlamak amacıyla Bulgar kralı Simeon tarafından huzuruna gönderilen elçilere de göstermiştir. Hatta bu iyi niyetle gelen elçilere büyük hakaretler ederek daha önce Bulgarlara verilen verginin de verilmeyeceğini söylemiş ve Bulgarlarla tüm köprüleri atmıştır. Simeon ise Aleksandros'un bu meydan okumalarına ve kışkırtmalarına karşı belki de aradığı fırsatı yakalamış ve savaş hazırlıklarına girişmiştir. Ancak Aleksandros'un bu sıralarda geçirdiği ani bir kalp krizi ile hayatını kaybetmesi imparatorluk için çok büyük bir şans olur çünkü sadece hisleriyle hareket eden ve İmparatorluğu çok kısa bir süre içerisinde felakete sürükleyebilecek kadar akılsız bir adam olan Aleksandros'dan kurtulmuşlardır.²⁶²

VI.Leon'un kardeşi Aleksandros'un 13 aylık kısa saltanatının ardında tahta Leon'un küçük yaştaki oğlu, Porphyrogenitus²⁶³ olarak bilinen VII.Konstantin (908-959) geçti.²⁶⁴ Aslında amcası Aleksandros'un niyeti onu hadım ettirerek taht yolunu kapatmaktı ancak VII.Konstantin'in zaten hastalıklı bir çocuk olması ve doktorların yaşama şansı tanınamaları üzerine bu hamleden vazgeçmiştir. Durum böyleyken Aleksandros'un ölümünün ardından Konstantin'den başka taht adayı da kalmamıştır, öte yandan Konstantin'in yaşı da çok küçüktür. Bu tabloda daha önce sürgüne gönderilen ve bir manastırda kapalı tutulan Zoe'nin affedilip geri çağrılmasından ve naip olarak ülkeyi yönetmesinden başka çare kalmamıştır. Öyle de yapılır; Konstantin'in annesi Zoe oğlu adına saltanatı 913'te devralır.²⁶⁵ Yönetimi devraldığı ilk iki yıl her şey iyi gitmektedir. Bu sürede Ermenistan kralı Aşot'la müttefiklik yapılır ve 915 yılında Tarsus yakınlarında Araplara karşı büyük bir zafer kazanılır. Ancak Bulgaristan ile yaşanan siyasi bir kriz neticesinde Bulgar kralı Simeon Bizans'a saldırır ve Teselya'yı yağmalar. Zoe ise bu saldırılara misliyle karşılık vermek için kara ordusunu Leo Phokas'a, donanmayı ise Romanus Lekapenus'a emanet ederek Bulgarlar üzerine gönderir. Fakat Phokas'ın savaş meydanında yapmış olduğu hatalardan dolayı

²⁶² Skylitzes, s.188-189; Ostrogorsky, s.243.

²⁶³“Erguvan renkli odada doğan” anlamında.

²⁶⁴ Eco, s.189.

²⁶⁵ Bailly, C.I, s.222.

Bizans mağlup olur. İmparatoriçe'nin faturayı aksine Lekapenus'a kesmesi hatta gözlerini oydurma kararı alması ise Phokas'a duymuş olduğu gönül ilişkisiye açıklanabilir. Çünkü Zoe Phokas'ı sevmektedir, Lekapenus'un gözleri ise imparatoriçenin zar zor ikna edilmesi sayesinde kurtulabilmiştir.

Bulgarlar karşısında alınan bu hezimet karşısında tekrar toparlanan Bizans ordusunun başına yine Phokas getirilir. İmparatoriçe Phokas'a çok güvenmektedir ancak Phokas'ın genetik olarak güçlü bir askeri aileden gelmesine rağmen kendisine bu genler sirayet etmemiş olacak ki iyi bir asker değildir. İyi bir komutan olmadığını Bulgarlarla yapılan ikinci büyük savaşta da kanıtlayan Phokas, Bulgarlar karşısında bir hezimet yaşamıştır. Phokas'ın mağlubiyeti ise sadece kendine prestij kaybettirmemiş, bir nevi kendisine kefil olan imparatoriçe Zoe'ye de prestij kaybettirmiştir. İki yıl önce imparatorluğun geleceği konusunda güven veren ve büyük başarılarla imza atan Zoe'ye güven büyük ölçüde sarsılmıştır. Durum böyleyken kendisine prestij kaybettiren Bulgar mağlubiyetleri ve bu mağlubiyetlerin baş sorumlusu olan Phokas'a imparatoriçenin güveni halen olanca şiddetiyle devam etmektedir. Öyle ki bu mağlubiyetlerin sonrasında bile saraya müşavir yapılır. Zoe ise saraydaki gücünü giderek kaybetmektedir. Porphyrogenitus'un hocaları da bu gidişattan endişelidir çünkü Phokas'ın onu öldürmesinden endişe etmektedirler. Bu doğrultuda Romanus Lekapenus'tan yardım talep ederler. Bu talebi olumlu karşılayan Lekapenus ise Zoe'nin gözüne batmaktadır. Onu saf dışı bırakmak isteyen Zoe, yüksek idarecileri toplayarak sarayda bir istişare toplantısı yapar. Bu toplantının sonunda ise beklenmeyen bir gelişme yaşanır ve Zoe'nin naiplik süresinin dolduğuna karar verilir. Zaten sarayda destekçisi neredeyse kalmayan Zoe'nin ise bu karara itiraz edecek hali yoktur. Yeni oluşturulan Naiplik kuruluna Patrik Nikolas ve üst düzey komutanlardan biri olan Stefan getirilir.²⁶⁶ Zoe ise önce saray dışında bir yere sürgün ettirilir, daha sonra da saçları kazıtılarak bir manastıra bir daha çıkarılmamak üzere kapatılır. Çıkan bu karar Ermeni olan Lekapenus'u da rahatsız etmiştir. 919'da donanmayı Haliç'e demirleyen Lekapenus saraya girerek Naiplik kurulunu feshettiğini açıklar ve yönetime el koyduğunu duyurur. Çok fazla bir süre geçmeden kızı Helena'yı, Porphyrogenitus'a verir ve bu hamlesinin karşılığında tahta bir adım daha yaklaşmış olur. 920 yılında damadı Konstantin Porphyrogenitus tarafından *caesar* yapılan Lekapenus aynı yılın son ayında ise ortak imparator yapar. Konstantin bu sırada on beş yaşındadır ancak kıdem olarak

²⁶⁶ Skylitzes, s.191.

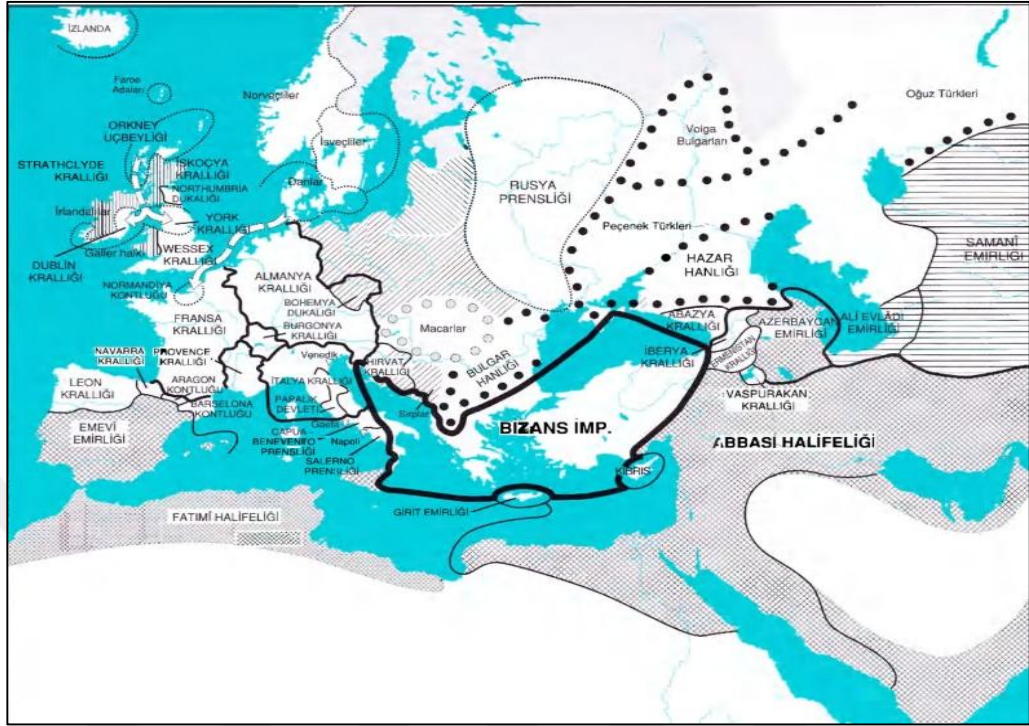
Lekapenus'tan öndedir. Buna rağmen giderek tahtta tek adam olma yolunda ilerleyen bir Lekapenus vardır, madeni paralarda bile önceleri ikisinin resmi basılırken, paralara artık sadece Lekapenus'un resminin girmesi bu durumun yansıyan bir örneğidir.²⁶⁷

Böylece I.Romanos Lekapenus dönemi de (920-44) başlamıştır. Lekapenus, Zoe'nin en has adamı olan Leo Phokas'ın gözlerini oyduatarak belki de geçmiş dönemin bir intikamını alarak vazifeye başlamıştır. Yönetiminde düşünmediği isimleri de sürgüne göndermiştir ve sarayı artık istediği şekle sokmaya başlamıştır. Phokas'ın dört oğlu vardır ve 921 yılında Kristofer'ı, 924'te ise Stefen ve Konstantin'i eş imparator yapar. Böylece tahtta beş kişinin ismi olur. VII.Konstantin'in ise olaylar karşısında yapabileceği pek bir şey yoktur. Etrafında onu koruyan annesi Zoe yoktur ve hocaları da sürgün edilmiştir. Bu tabloyu en çok kıskanan kişilerin başında ise Bulgar tahtında olan isim Simeon gelmektedir. Romanos, kendinin isteyip de başaramadığı şeyi yapmış ve kızını VII.Konstantin'e vermeyi başarmıştır. Bu kıskançlıkla ordusunu toplayan Simeon ise 923'te Trakya'ya giriş yapar. Edirne'yi ele geçirdikten sonra yıka döke Konstantinopolis'e kadar ilerler. Simeon'un bu harekâta başarılı olma şansı yoktur zira sadece kara ordusuyla başkenti tehdit etmektedir. Patrik Nikolas'ın da arabuluculuğuyla iki liderin görüşmesi ayarlanır ve Cosmidium'da (Eyüp) iki lider bir araya gelir. Yapılan görüşmede Bizans'ın her yıl haraç vermesi, buna mukabil Simeon'un bu harekâta aldığı kaleleri ve bölgeleri iade etmesi kararlaştırılmıştır. 924 yılında Simeon geri çekilirken yanında kendisine görüşmede hediye olarak verilen Konstantinopolis'te dokunmuş çok kıymetli ipek dokumalarda bulunmaktaydı. Simeon Konstantinopolis'ten bir daha geri dönmek üzere ayrılmıştı ki zaten iki yıl sonra hayatını kaybedecekti.²⁶⁸ Simeon'dan sonra Bulgar tahtına oturan Peter ise Romanos'un torununu alacak ve böylece Bizans-Bulgar akrabalığı da kurulacaktır. Bu olayda altı çizilmesi gereken en önemli ayrıntı ise beş yüz yıl boyunca bir Bizans prensesinin ülke dışındaki ilk evliliği olmasıdır. 925 yılında Nikolas'ın ölmesi ile Romanos'un dört oğlundan biri olan ve

²⁶⁷ Lemerle, s.94; Dikici, s.265-266; Vasiliev, 2016, s.349.

²⁶⁸ Kendisini "Bulgar çarı ve Roma imparatoru" olarak ilan eden ve Konstantinopolis'i zapt etmek amacıyla 924'te bir harekât başlatan Simeon bu başarısızlığının ardından dikkatini batıdaki düşmanlarına çevirmişti ve özellikle Sırları ve militarist Hırvat Krallığı'nı hedef almıştır. Sırları kolayca yenen Simeon 926 yılında ise Hırvatlar tarafından bozguna uğratılmıştır ve küçük düşürücü bir barış antlaşması yapmak zorunda kalmıştır. 27 Mayıs 927 yılında ise büyük bir hayal kırıklığı içerisinde, altmış dokuz yaşındayken hayatını kaybetmiştir. Norwich, C.II, s.125-126; Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.125-126.

daha önce eş imparator olmayıp kiliseyi tercih eden oğlu Teofiklatos'u 16 yaşında patrik yapması bu dönemde öne çıkan başka bir gelişmedir.²⁶⁹

Harita 10. Nikolas'ın öldüğü 925 senesinde imparatorluğun genel görüntüsü (McEvedy, s.47)

Bu arada donanmayı kuvvetlendiren I.Romanos, Ege Denizi'nde güvenliği tekrardan sağlamayı başarmıştır. Batıda güvenliği tahsis edince sıra doğuya gelmiştir ve bu hedefle 931 yılında çok önemli bir kale olan Malatya ele geçirilir. Abbasilerin kendi iç sorunları nedeniyle hemen barışa yanaşmalar Bizans'ın önemli bir tehdit karşısında fazla bir zayıflık vermeden doğuda durumu toparlamaya başlayacağı bir sırada başka bir problem belirir. Musul ve Halep Emiri Seyfüddevle (Ebül Hasan bin Abdullah), 938'de Bizans ordusunu mağlup etmeyi başarır ve 940'da Anadolu'nun içlerine kadar ilerler. Bu arada Abbasi halifesi Radi'nin ölmesiyle halifelik makamını ele geçirmek isteyen Seyfüddevle geri dönme kararı alır. Bu Bizans için çok büyük bir şanstır. 941 yılında ise yaklaşık olarak seksen yıl sonra Ruslar tekrar Karadeniz sahillerinde görülmektedir. Bizans'ın kara ordusunun önemli bir bölümü doğudadır, donanmanın yarısı ise Akdeniz'dedir. Donanmanın diğer yarısı da Karadeniz'de seyir halindedir. Rusların boğaza girme planlarını engellemek için kullanılmayan gemiler de dâhil Boğazı kapar

²⁶⁹ Dikici, s.267-268; Diehl, s.82.

ve Ruslar gelince Boğazı geçemezler. Burada Rum ateşiyle büyük zayıatlar veren Rus donanması bu kez de Bitinya'dan (Kocaeli yarımadası) kıyıya çıkarma yaparlar ve tüm bölgeyi yağmalarlar. Ancak çıkarma yapılan yerden daha fazla içerilere sokulamazlar çünkü Armenikon Strategos'u Bardas Phokas derhal bölgeye intikal etmiştir. Phokas, Bizans ordusunun başındaki komutan Karkuas gelene dek bunları oyalamayı başarır. Donanma ve Kurkuas'ın yardıma gelmesiyle de Ruslar mağlup edilmişlerdir. Bu tehlikenin böylece bertaraf edilmesiyle Kurkuas tekrar doğuya dönmüş ve Martirpolis'i (Silvan), Amida'yı (Diyarbakır) ve Nisibis'i (Nusaybin) almıştır. 941 yılında Müslümanların eline geçen Edessa (Urfa) ise Kurkuas'ın yeni hedefidir. Burada Hristiyanlar açısından çok değerli olan iki kutsal emanetin de bulunması bu yerin değerini Kurkuas'ın gözünde bir kat daha arttırmıştır. 942'de Edessa kuşatılır ve bu kuşatmanın eğer kutsal emanetler verilirse kaldırılacağını, esirlerin de iade edileceğini söyler. Bağdat'taki halifeye danışıldıktan sonra ertesi yıl emanetler verilir ve hemen Konstantinopolis'e gönderilir. 15 Ağustos 944'te ise Altın Kapı'dan kente taşınan emanetler için muhteşem bir tören yapılır ve yapılan ayinle Ayasofya'daki yerlerini alırlar.²⁷⁰

Bizans'ın en başarılı imparatorlarından biri olan I.Romanos Lekapenus döneminde imparatorluk pek çok sıkıntıyı göğüslemiş ve başarılı da olmuştur. Bu dönemde sınırlar doğuya doğru genişlemiş ve Bizans'ın itibarı arttırılmıştır. Romanos kendinden sonra tahta çıkacak isim olarak oğlu Kristofer'ı düşünürken, Kristofer'ın 931 yılındaki ölümü diğer iki oğlu için de taht hevesini arttırmıştır. 944 yılı itibariyle Romanos yetmiş dört yaşındadır ve babalarından sonra VII.Konstantin'in imparator olarak kendilerini saf dışı bırakacağından endişe etmektedirler. Bir gece isyan çıkararak babalarını Kınalı Adaya kaçırlırlar ve ikinci bir operasyonla VII.Konstantin'i de saf dışı bırakmayı düşünürken kız kardeşleri Helena sürekli olduğu gibi yine kocasının yanında yer alır ve isyancı kardeşlerini tutuklatmayı başarır. Kardeşler önce babalarının yanına Kınalı Adaya sürülürler ve babaları ölmeden onların bu perişan halini görür. Kardeşler daha sonra da Ege'de başka bir Adaya sürülürler. Romanos ise 15 Temmuz 948'de Kınalı Adada burada ölür.

VII.Konstantin ise yaklaşık otuz bir yıl boyunca hep geriye atılmaktan kurtulmuş ve otuz dokuz yaşındayken sonunda tahtta tek adam olarak kalabilmiştir. VII.Konstantin'in tarihi rolü devlet adamlığı açısından oynadığı cılız icraatlardan öte,

²⁷⁰ Basık, C.II, s.329-330.

yapmış olduğu ilmi çalışmalarla ön planda olmuştur. O, “Törenler Kitabı” olarak paha biçilemez bir ansiklopedi hazırlamıştır ki bu eser eyaletler hakkında coğrafi ve tarihi bilgilerle yüklüdür. Ayrıca diplomasi alanında da önemli bir bilimsel çalışma örneğidir.²⁷¹ Konstantin yönetiminde Bardas Phokas ordunun başına getirilmiştir ancak askeri anlamda bir başarıdan söz edilemez. Döneminde 949 yılında Girit’e yönelik korsan temizleme harekâtı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Doğuda ise 957’kadar girilen Seyfüddevle mücadelesinde başarısız olunmuştur.

959 yılında VII.Konstantin’in hastalığı iyice ağırlaşır ve aynı yılın Kasım ayında ölür. Yerine ise oğlu II.Romanos (959-63) tahta geçer.²⁷² Romanos Lekapenus’un torunu olan yeni imparatorun devlet işleriyle pek alakası yoktur. Almış olduğu kararların neredeyse tamamını hadım İosefos Bringas almaktadır. Askeri alanda ise uzman olan Bardas Phokas’ın oğlu Domestikos Nikephoros Phokas devrededir. Girit 961 yılında uzun süren bir mücadelenin ardından ele geçirilir. Bu zaferden sonra yüzünü doğuya çeviren Phokas, Seyfüddevle’nin karargâh merkezi olan Halep’i ele geçirmeyi başarır. Bu askeri başarıların ardından Bizans Doğu’ya ve Ege Denizi’ne yayılarak korsan temizleme harekâtına devam eder.²⁷³ Fakat ikinci Romanos’un saltanat dönemi fazla uzun sürmez ve tahta çıktıktan dört yıl sonra 963’de henüz yirmi beş yaşındayken hayatını kaybeder. Bu genç ölüm ise sarayda tepkiyle karşılanarak ikinci evliliğinden karısı olan Theofano’nun zehirlemiş olabileceği dedikoduları çıkmıştır. Romanos’un ilk eşi İtalya Kralı’nın gayrimeşru kızı Eudokia’dır. 949’da Eudokia’nın ölümüyle Romanos, bir meyhanecinin kızı olan Theofano’ya âşık olur ve evlenir. İmparatorun ölümünden Eudokia’nın sorumlu olma ihtimali ise onun sahip olduğu iktidar hırsından kaynaklanmaktadır. Ancak iki küçük çocuğuyla dul kalan imparatoriçe, bu durumun kendisi için hiç avantaj kazandırmayacağını bilecek kadar akıllıdır ve bu ihtimal bundan dolayı gerçek dışı olarak kabul edilmektedir.²⁷⁴

II.Romanos ölünce arkasında ortak imparator olarak iki oğlu Basileios (5 yaşında) ile VIII.Konstantin’i (3 yaşında), naip olarak da Theofano’yu bırakmıştı. Bu

²⁷¹ Bu çalışmasının dışında, dedesi I.Basileios’un biyografisini de kaleme almıştır. Eski tarihçilerin hazırlamış olduğu eserler kopya edilmiş ve bazılarının özetleri hazırlanmıştır. Oğlu Romanos 14 yaşına geldiğinde “De Administrando Imperio” ismiyle yeni bir kitap hazırlamıştır ki bu kitapla oğluna, devlet yönetiminde faydalanacağı ve öğüt niteliği taşıyan bilgiler vermektedir. Porphyrogenitus Constantine, *De Administrando Imperio*, Greek Text Edited by Gy. Moravcsik, English Translation by R.J.H. Jenkins, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies Trustees for Harvard University Washington, District of Colombia, 1967. Eser hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için ayrıca bkz. Barker, s.115-116.

²⁷² Âbu’l- Farac, Romanos’un tahta geçtiği tarihi 961 olarak verir. Âbu’l- Farac, s.260.

²⁷³ Gregory, s.264.

²⁷⁴ Auguste Bailly, *Bizans Tarihi*, çev. Haluk Şaman, C.II, İstanbul, b.t, s.241; Dikici, s.271,274.

sırada General Nikephoros doğu cephesinden başkente dönmektedir. Theofano generale haberciler göndererek bir ittifak ve destek talebinde bulunmuştur, Nikephoros Phokas ise tacı ele geçirme fırsatı yakaladığı bu teklifi kabul etmiştir. Saraya geldiğinde ise onu Bringas tutuklatmak ister ve ikili arasında geçen karşılıklı ayak oyunları ve çetin mücadeleler sonunda Phokas üstün taraf olur ve büyük bir törenle II.Nikephoros Phokas (963-69) Ayasofya’da imparatorluk tacını takar.²⁷⁵

II.Nikephoros göreve başlayınca kardeşi Leo’yu yönetiminde en üst seviyeye getirir. Doğu orduları komutanlığını ise Çimiskes’e emanet eder. Patrik Poyeuctus’un itirazlarına rağmen Theofano ile de evlenen Nikephoros tahtını da bir nevi garanti altına almıştır. Ancak Nikephoros ve Theofano arasında otuz yaş fark vardır ve bu evliliğin formalite bir evlilik olduğu da açıktır. Böyle bir tabloda ilişkilerinin de normal seyretmesi beklenemez ki Theofano daha ilk görüşmesinde Çimiskes’e gönlünü kaptıracaktır. Bu gelişmenin öncesinde ise Nikephoros Müslümanlara karşı önemli zaferler elde etmeyi başarmıştır. Doğu’da Tarsus ve Kilikya fethedilir ve Akdeniz’de çok önemli bir ada olan Kıbrıs ele geçirilir ki bu fetih ile Suriye’nin yolu da açılmıştır. Suriye’nin kalbi konumundaki Antakya kuşatılmış ancak kuşatmanın uzun süreceğini düşünen imparator başkente geri dönme kararı alır. 965’de Konstantinopolis’e döndüğü zaman ise kazandığı başarılar büyük coşkuyla kutlanır.²⁷⁶ 966 yılında Müslümanların egemenliğinde olan bölgelerde büyük bir kıtlık yaşanır bu kıtlığın etkileri ertesi yıl Anadolu’da da güçlü şekilde hissedilir. Küçük toprak sahipleri zenginlerden aldığı açlıktan ölmeyecekleri erzak karşısında topraklarını elden çıkarmaya başladıkları zaman ise duruma imparator müdahale eder ve bu istismarın önüne geçmeye çalışır. Bu doğrultuda küçük toprak sahiplerinin topraklarını ancak küçük toprak sahiplerine, büyük toprak sahiplerinin de topraklarını ancak büyük toprak sahiplerine satması şartı getirilmiştir. 967 yılında ise Seyfiddevle ölmüş ve onun yerine oturan Emir Bizans’la bir anlaşma yaparak Antakya ve Suriye’nin kuzeyini Bizans’a bırakıp çekilmiştir. 968 yılında şartlar ne olursa olsun doğuya doğru ilerleme kararı alan Nikephoros kuzey Mezopotamya’yı işgal ederek Hama ve Humus gibi şehirlere kadar ilerlemeyi başarır. Horosan’dan gelen bir kaç bin kişi Antakya’dan çıkan 3.000 Arap ile birlikte hareket ederek Kapadokya’yı istila ettiler. Bunların karşısında ise 40.000 kişilik Bizans ordusu durmaktaydı. Karşısına çıkan bu engeli aşan Bizans ordusu Horosan ve Antakyalı

²⁷⁵ Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.582.

²⁷⁶ Vasiliev, 2016, s.356-357.

direnışçileri öldürmüş, Antakyalı erkek ve kadınlardan oluşan 12.000 esiri yanlarına alarak ayrılmışlardır.²⁷⁷

İmparator Nikephoros dindar biridir ve İmparatorluğun ilerlemesi için oldukça gayretler vermiştir. Buna rağmen Theofano ile yaptığı ve kilisenin de karşı çıktığı formalite evlilikten dolayı mıdır, yoksa büyük toprak sahiplerinin aleyhine almış olduğu kararların zengin zümreler tarafından çarptırılarak alt sınıfa kara propaganda malzemesi yapılmasından mıdır veya o sert mizacından dolayı mıdır ki bir türlü kamuoyunda sevilmemiştir imparator Nikephoros. Hatta bir keresinde sabah duasının ardından saraya dönerken bir gurup halk tarafından yolu kesilerek linç edilmek istenir ki muhafızların olayı engellemeleriyle hayatını zor kurtarabilmiştir. İmparatoriçe ise bu süreçte kocasının yanında olmadığı gibi özellikle son dönemde sevgilisi Çimiskes’le birlikte Nikephoros’un kuyusunu kazmakla meşguldür. İmparatorun böyle bir işbirliğine gitmesi ise muhtemelen kendi geleceğini ve çocuklarının geleceğini garanti altına almak içindir çünkü Nikephoros’un Bizans tahtında fazla bir ömrünün olmadığını anlamıştır. İçinde kendinin ve çocuklarının da olduğu güçlü bir yönetimi de gönlünü kaptırmış olduğu Çimiskes’de görmüş olacak ki birlikte imparatoru ortadan kaldırmaya yönelik bir plan yapmışlardır. Saraydan da edindikleri destekçilerle 10 Aralık 969’da, Bizans’ın en başarılı imparatorlarından biri olan II.Nikephoros Phokas, yeğeni Çimiskes’in de senaryosunda başrol oynadığı kirli ihanet oyunu neticesinde, odasında katledilmiştir.²⁷⁸ İmparatorun ölümünün ardından haber hızlıca yayılır ve halkın büyük bir kısmı da bu gelişmeye destek vererek yeni imparatora tezahüratlarla Ermeni kökenli olan “katil” İoannes Çimiskes’in (969-76) imparator olmasını kutlamaktadır.²⁷⁹

İoannes Çimiskes’in tahta geçmesinden sonra Patrik tarafından karşısına bazı engeller çıkarılmıştır. İlki Theofano sorunudur ve onunla evlenmesine izin verilmez ve sürgün edilmesi istenir. Bu istek İmparator tarafından aynen yerine getirilir ve Theofano hiç ummadığı bir şekilde iktidar hırslarını da yanına alarak sevgilisi Çimiskes tarafından Kınalıada’ya sürgün edilir. İmparator tahtını yasallaştırmak için ise VII.Konstantin’in kızı Theodora ile politik bir evlilik gerçekleştirmekten de geri kalmaz. Kilisenin imparatorlardan istediği ikinci istek ise bir cinayete karıştığı için günahlarından arındırılması ve bu işi gerçekleştirenlerin (başrolünde kendisi olmasına rağmen) tespit ettirilip idam edilmeleriydi. İkinci şartı da yerine getireceğini söyleyen imparator bu

²⁷⁷ Âbu’l-Farac, s.265-266.

²⁷⁸ Basık, C.II, s.348-349; Bahar, s.150-151; Dikici, s.279.

²⁷⁹ Lemerle, s.94.

doğrultuda suikaste bulaşan bazı kişileri idam ettirmiştir. Böylece sözde günahlarından arınıp saflaşan imparator imparatorluğu hak etmiştir. Bu arada İmparatorlukta yıkıcı geçen kıtlığın arkasından üretim artmaya başlamıştır ve keyifler yerine gelmeye başlamıştır. Çimiskes bu tablonun daha da parlaması ve halkın kalbinde daha da derin bir yer edinmek adına şahsi servetinden de halka yardımlar yapmaktan geri kalmamıştır ve çoğu zaman halkın içerisine girerek onlardan biri gibi olduğunu ve tahtının halkına hizmetten başka bir amacı taşımadığı imajını her fırsatta vermeye çalışmıştır.

Çimiskes'in yaptığı ilk faaliyetlerden birisi de II.Nikephoros Phokas'ın kardeşi Leo Phokas'ı ve onun iki oğlunu sürgüne göndermek olmuştur. Bir önceki yönetime yakın olan isimler de görevlerinden uzaklaştırılmıştır. Bununla birlikte İmparatorun elinde çok iyi komutanlar vardır bu noktada ordudan yana bir endişe taşımamaktadır. Patrik ise imparatorluğunun başlamasından iki ay sonra ölünce patriklik makamına daha uyumlu olacağı birini atama şansını yakalamış olur. Ancak tahtı konusunda yine de endişeleri vardır ve bu noktada seferlere katılarak muhaliflerine arkalarından iş çevirebilecekleri bir zemin hazırlamamaya dikkat gösterir. Taht konusunda endişesi kalmayınca seferlere katılmasında bir mahsur da kalmayacaktır. Zaten önceki yönetimden bizzat görmüştür ki tahtı seferlerde alınan başarılar korumamaktadır, eğer öyle olmuş olsa bundan önce II.Nikephoros'u halkın bağrına basması gerekirdi. Çünkü Bizans'ın hayalini kurduğu toprakları Bizans'a geri kazandırmıştı. Çıkarılmış olduğu toprak yasasıyla fakir kesimi zengine ezdirmemişti ve küçük toprak sahiplerini bu noktada muhafaza etmişti. Döneminde yaşanan ağır kıtlık belki kendi yönetimi açısından büyük bir talihsizlikti çünkü muhtemelen bu açlığı halk imparatora yüklemişti. Çimiskes döneminde kıtlığın bitmesi ve üretimin artmasını da muhtemelen yine imparatora bağlamışlardı ve imparatorun yapmış olduğu popilist harcamalar da yine halk için büyük bir lütuftu. Çimiskes Anadolu Aristokrasisinden gelse bile halkı iyi tanıyan akıllı bir adamdır.

İmparator bir dönem komutan olarak görev de yaptığı Bizans'ın doğusunu ve buradaki sorunları yakinen bilmektedir ve 971 de hazırlayıp donattığı orduyla doğuya büyük bir sefer düzenlemeyi düşünür ancak hem akrabası hem de eski silah arkadaşı olan Bardas Phokas Pontus'ta bulunmuş olduğu sürgünden kaçarak ailesinin güçlü olduğu Kayseri'de bir isyan başlatmış ve kendisini de imparator ilan etmiştir. Bu gelişme karşısında sefer planını iptal eden Çimiskes bu isyanın bastırılması için Bardas Sklerus'u görevlendirir. Sklerus ise Bardas'ın ordusu içerisindeki asi askerlere

Çimiskes'e sığınmaları doğrultusunda affedilecekleri gibi para ödülü de alacakları haberini yaymayı başarinca Bardas büyük miktarda asker gücünü de kaybeder ve kendisinin yanında olmayı seçen üç yüz kadar askerle kaçır. Ilgın yakınlarında bir kaleye sığınır ancak teslim olmaktan başka çaresi de kalmamıştır. Ailesiyle birlikte teslim olan Bardas Phokas Khios Adası'na ailesiyle birlikte sürgün edilir ve bir manastıra kapatılırlar. Bu isyanı böylece bastıran Çimiskes yüzünü doğuya dönebilecektir. Abbasiler bu dönemde güçlerini büyük ölçüde yitirmişlerdir ancak doğuda bu kez de başka bir güç Bizans için büyük bir tehdit olmaya başlamışlardır. Kuzey Afrika'nın büyük bir kısmını ele geçirmeye muvaffak olan Fatîmi Devleti Bizans'ın bu yöndeki yeni sorunudur ve Antakya'yı 971 yılında kuşatmayı başarmışlardır. 973 yılında ise bir Bizans garnizonunu Diyarbakır'da ortadan kaldırmışlardır. Bu son gelişmenin öncesinde ise Bizans Ruslara büyük bir darbe indirmek amacıyla kırk bin kişilik bir ordu ve üç yüz kişilik bir donanmayla büyük bir harekât düzenlemiştir. Preslav civarında sıcak temas sağlanır ve büyük bir çarpışmanın ardından Ruslar geri çekilerek Preslav Kalesi'ne sığınır. Teslim olmayı reddeden Ruslar için ise Çimiskes'in korkunç bir planı vardır. Dış kaleyi aşmayı başaran Bizans ordusu iç kalede sıkışan Ruslara karşı korkunç bir hamle yapar ve iç kalenin surlarını alevlere teslim eder. Birçok Rus'un diri diri yanarak can verdiği bu kuşatma sonrasında ise Preslav ele geçirilmiştir. Ruslara büyük bir ders veren Çimiskes Tuna Nehri üzerinden Silistra'ya ilerler ve burayı ele geçirir. Kiev Prensine Bulgar topraklarını terk etmesi için müsaade edilir ve bu jest karşısında Kiev Prensi de Çimiskes karşısında diz çökerek ona olan saygısını ve imparator tarafından görmüş olduğu davranışın büyüklüğünü ifade eder.

Batıda kontrolü sağlayan Çimiskes artık yüzünü doğuya dönebilecektir. Doğuda amaç ise II.Nikephoros'un yaptığı fetihleri daha da genişletmektir ancak Fatîmiler bu plan önündeki en büyük engeldir. Buna rağmen imparator Antiokheia'daki (Antakya) Fatîmi baskısını ortadan kaldırmayı başarır. Suriye ve Kutsal toprakların ötesine geçerek Kudüs'e kadar ilerler. İmparator başkente dönerken Şam, Tiberiyye, Sidon ve Beyrut artık Bizans'ındır. 635 yılında Heraklius tarafından alınan bu topraklar artık Bizans'ındır ve bölgedeki Bizans hâkimiyeti tekrar kurulmuştur.²⁸⁰ İmparator İoannes Çimiskes başkente dönmesinden kısa bir süre sonra aniden rahatsızlanarak ve 10 Ocak 976'da ölür. İmparatorun aniden rahatsızlanarak ölmesi

²⁸⁰ Gregory, s.271.

onun zehirlendiği şüphelerini de akla getirmektedir ancak bu tezi destekleyecek güçlü kanıtlar mevcut değildir.

Çimiskes'in ölümünün ardından imparator Konstantin'in torunu ve Büyük Romanos'un oğlu olan II.Basileios (976-1025)tahta geçmiştir.²⁸¹ Ancak hükümdarlığında 989 senesi adeta bir dönüm noktası olacaktır. Çünkü henüz otuz bir yaşındayken, yirmi dokuz yıldır imparator ünvanı taşımaktadır. Çocukluk dönemini kapsayan ilk on altı yılında askeri kökenli Nikephoros ve Çimiskes tahtı gasp etmişlerdir. Sonraki dokuz yılda ise büyük amcasının gölgesinde kalmıştır. Son dört yıl ise Kiev Prensinin şantajları altında silik bir şekilde geçmiştir.²⁸²

Çimiskes'in ölümünün ardından Basileios hükümdar olmuş olsa bile daha önce yetkinin iki isyancı generalde olması gibi bu kez de yönetimde etkili olan güç amcasıdır. Amcasının varlığı ise başlangıç açısından Basil için şanstır çünkü amca Basil Lekapenus oldukça iyi tecrübeli ve akıllı bir yöneticidir. Zaten bu zekâsını da bizzat yönetime katıldığı ilk yıllarda yapmış olduğu hamlelerle kanıtlar ve tahtı bir askeri isyanla başka bir generalin eline geçmekten kurtarır. Tahtı savunduğu isim ise 970-71 de doğu seferlerinde muazzam başarılarla imza atan Bardas Sklerus'dur.²⁸³ Bu potansiyel taht adayının etkinliğini kırmak için Mezopotamya'nın ücra bir bölgesine vali olarak atar ancak Sklerus tahtın kendisine ait olduğunu düşünmektedir ve doğu ordusu da generallerine sahip çıkarak Sklerus'un imparator olmasını destekler. Ordusuyla birlikte tahtı ele geçirmek için yola çıkan Sklerus'un üzerine 977 yılında Bizans bir ordu gönderir ancak mücadeleyi Sklerus kazanır. Başkent yolunda devam eder ve karşısına onu durdurabilecek bir güç çıkmadan 978 yılının başlarında İznik'i alır. Buradan başkente sokulan Sklerus kenti abluka altına alır. Bu durum karşısında amca Lekapenus orijinal bir hamle yapar ve bir zamanlar Bardas Phokas'ın isyanını bastıran Sklerus'u, bu kez de Sklerus'un isyanına Bardas Phokas'ı bastırmak için görevlendirir. Aslında bu akıllıca bir hamledir zira Phokas'ın o olaydan sonra Sklerus'tan alacağı bir hesap vardır. Sklerus'a büyük nefret besleyen Phokas'ın bu intikam enerjisini tahta göz diken Sklerus'a kullanması Lekapenus'un ne denli akıllı bir taktisyen olduğunun da kanıtıdır. Başkente ulaşmayı başaran Phokas imparatorluğa bağlılık yemini ettikten sonra kuşatma altında bulunan başkentten yine bir şekilde

²⁸¹ Urfalı Mateos-Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, notları çev. Edoard Dulaurer, Halil Yınanç, Türkçe'ye çev. Hrant D.Andreasyon, Ankara, 2000, s.33.

²⁸² Norwich, C.II, s.199.

²⁸³ Psellos, s.7-8.

ayrılarak Filistin'deki Caeserea liman kentine giderek orduyu toplamaya başlar. Phokas'ın amacı güçlü bir orduyla Sklerus'a arkadan yaklaşıp onu gafil avlamaktır ancak plan deşifre olunca Sklerus kuşatmayı kaldırmak zorunda kalır ve Anadolu'ya geri çekilir. İki ordu da aynı bölgeye konuşlandıklarında yaşadıkları küçük çaplı karşılaşmalarda üstün taraf Sklerus'tur ancak durumun kaderini etkileyen bir üstünlük de söz konusu değildir. Bununla birlikte iki ordu 980 yılının Mayıs ayında belki de karşılaşmaların kaderini belirleyecek büyük çarpışma için Amorium yakınlarında karşı karşıya gelirler. Bardas Phokas karşı hattın saflarına bir haber uçurarak hem akrabası hem de eski silah arkadaşı olan Sklerus ile teke tek bir düello yapmak istediğini söyler. Bu istek Sklerus cephesinden onaylanır ve ikili, iki hattın ortasındaki büyük meydana gelirler. İkisi de iyi birer askerdir ancak intikam hırsı bu mücadelede galip gelir ve Phokas „Sklerus'un kafasına indirdiği bir kılıç darbesiyle onu atından aşağı düşürmeyi başarır. Sklerus kafasından ölümcül bir darbe almıştır ve Phokas öldü gözüyle baktığı için tekrar yanına giderek bitirici vuruşu yapma ihtiyacı duymaz. Yardımcıları tarafından apar topar taşınarak götürülen Sklerus mucize eseri yaşama tutunmayı başaracak sonra Bağdat'a kaçıp Abbasi halifesine sığınacaktır. Diğer yandan Sklerus'un düelloyu kaybetmesi isyanın da bitmesi anlamı taşımaktaydı ki safındaki askerler dağılıp imparatora hizmete hazır olduklarını bildirdiler. Phokas'ta asi askerleri affederek imparatorluğun şevkatinde sığınan bu askerleri cezalandırmadı.

İmparatorluk bu tehdidi aşmıştı ancak zaman ilerledikçe başka problemler imparatorluğun gündemini etkiliyordu. Basileios büyüdükçe ve yönetimdeki gidişe hâkim olmaya başladıkça amcasının yönetiminden rahatsız olmaya başlıyordu. Bilhassa yaşı ilerleyen amcanın yaşıyla birlikte mal hırsı da artıyordu ve mülkiyetine geçirdiği büyük miktardaki mallar halkın tepkisini çekiyordu. Basil artık amcasını saf dışı etmek zorundaydı çünkü bu durumun faturasını kendi de ödeyebilirdi. Bu iş de Bardas Phokas'ın desteğini alan Basil, bir sabah operasyonu ile amcasını ordu gücüyle sürgün ettirdi ve tüm mülküne el koydurdu. Böylece Basil amcasının gölgesinden kurtulmuştu ve tahtın tek hâkimiydi artık. Tahta hâkim olmasından fazla bir zaman geçmemişti ki kendisini Bulgar kralı olarak ilan eden Samuel imparatorluk sınırlarına girerek Teselya'yı işgal etmiştir. Bizans bu müdahaleye derhal karşılık verir ancak birbiri ardına gerçekleşen iki mücadelede gülen taraf Samuel ve ordusudur. Birbiri ardına yaşanan bu mağlubiyetler Basileios'u derinden etkilemiştir ve Bulgar sorununu kökünden çözmeye yemin eden İmparator o sıralar başka bir tehdit tahtını sallamakta

olduğu için yüzünü tekrar oraya çevirmek zorunda kalmıştır. Aslında bu tehdit yeni bir tehdit değildir, daha önce Bağdat'a kaçarak halifeye sığınan Sklerus, halifenin finans, asker ve malzeme desteğini alarak tekrar sahaya dönmüştür. Malatya'ya varınca ise imparatorluğunu ilan etmiştir. Amca Lekapenus zamanında ilişkilerin sıcak olduğu ancak amcanın sürgün edilmesinden sonra ilişkilerin büyük hasar gördüğü Phokas ise tekrar göreve çağrılır ve bir zamanlar yaptığı gibi tekrar bu isyanı bastırması bu kez de İmparator Basileios tarafından istenir. Amca Lekapenus'un çağrısına olumlu yanıt vererek duruma kendi kişisel meselesini de ekleyip müdahale eden Bardas Phokas, bu sefer ki çağrıya olumlu yanıt vermediği gibi o da kendisini imparator ilan eder. Bu kararı almasında ise ordu içerisinde tanıdığı üst düzey komutanların ve Anadolu'nun toprak zengini sınıfının desteği büyük olmuştur.

Bardas Phokas'a göre Sklerus'la mevzu kapanmıştır çünkü ikisi de birbirlerinin imparatorluk kalkışmalarını birer kez kesmiştir, böylece Phokas artık güçlerini birleştirmeleri gerektiğini düşünür ve Sklerus'a bu noktada müttefiklik teklif eder. Bu müttefiklik uyarınca başarılı olmaları durumunda imparatorluk ikiye bölünecektir ve imparatorluğun batısı başkent Konstantinopolis ve onun batısı Phokas'a, Marmara sınırından başlayan Anadolu toprakları ise Sklerus'a verilecektir. Ancak bu bir tuzaktır ve Phokas ordusunu toparlayıp tam anlamda toparlanınca Sklerus'a ihanet ederek onu zerre güneş ışığı görmeyen bir mahsene kapattırmış ve kendisi Konstantinopolis'i tek başına kuşatmıştır.²⁸⁴ Bu durum karşısında Basileios Kiev Prensi Vladimir'den yardım istemiştir ve Vladimir ise bu teklifi bir şartla kabul edeceğini bildirmiştir: Basileios'un kız kardeşi Anna ile evlenirse. Normal şartlarda bu talep ciddiye dahi alınmayacak kadar gülünç bir taleptir çünkü Bizans'a göre onlar barbardır, ayrıca prensin üç karısı ve yüz de kapatması vardır. Buna rağmen denize düşen yılanı sarılır mantığıyla Basileios teklifi kabul eder. Vladimir de sözünde durarak Basileios'un talep ettiği yardımı imparatora verir ve altı bin Rus başkente girer. 989 yılının Şubat ayında ise kendine ait muhafızlar ve altı bin kişilik Rus askeriyle gece yarısı Üsküdar'a çıkarma yapar. Kıyıda demirlemiş isyancıların gemileri Rum ateşiyle imha edilir ve uykuda ve böyle bir karşı saldırıyı beklemedikleri için dağınık halde olan Phokas'ın askeri gücünün yarısına yakını sabaha kadar kılıçtan geçirilir. Ancak isyancıların diğer yarısı Çanakkalede ordusunu karşıya geçirmenin telaşındadır. 13 Nisan 989'da Çanakkale'yi ordusuyla geçen Phokas ise Bizans ordusunu karşısında bulur ve muhtemelen bu sürpriz karşısında

²⁸⁴ Bailly, C.II, s.258; Lemerle, s.99.

büyük bir korkuya ve heyecana kapılan imparator atının üzerinde bir kalp krizi geçirerek ölür. Phokas'ın ölmesi ile de isyan böylece sonlanır. Sklerus'a gelince; Phokas'ın ölümünün ardından destekçileri tarafından güneş görmeyen mahzenden çıkarılmıştır ancak iki yıl boyunca güneş ışığı görmediğinden sağlığı tamamen bitmiştir gözlerine ağ gelmiştir ve artık tanınmaz bir haldedir. Buna rağmen halen bir isyancıdır. Basileios eğer isyanı sonlandırıp imparatorun şevkatine sığınırsa onu affedeceğini ve mallarını müsadere etmeyeceğini iletir. Bu teklifi Sklerus derhal kabul eder ve imparator da gerçekten sözünde durarak canını ve malını bağışlar.²⁸⁵

İmparator Basileios böylece büyük bir tehditte de kurtulmuştur ancak hayatı boyunca birçok badireler atlatmış Basileios, Phokas ve Sklerus isyanlarını asla unutmamıştır. Bu isyanların bastırılmasında da en önemli pay Vladimir'in göndermiş olduğu destek güçlerdir.²⁸⁶ Buna rağmen Vladimir'e vermeye söz verdiği kız kardeşi Anna'yı halen Kiev'e göndermemiştir ve Vladimir'in de artık sabrı taşmıştır. Kırım'daki Kherson kalesine saldırıp kaleyi zapt eden Vladimir'in tutumu ise onun Anna'yı ne kadar istediğinin kanıtıdır. Basil'in Anna'yı vermekten başka şansı artık yoktur ancak Anna'yla birlikte Vladimir'in hatta zamanla tüm Rusya'nın da hayatı değişir.²⁸⁷

Anna'dan sonra Vladimir bambaşka birisi olmuştur. Vaftizin ardından Ortodoksluğu kabul eden Prens Anna ile evlendikten sonra önceki eşlerinden ve kapatmalarından ayrılır. Bu gelişmelerin ardından Vladimir'in öncülüğünde Rusya'da da Hristiyanlık hızla genişlemeye başlar ki bu durum dolaylı olarak Bizans nüfuzunun da genişlemesi anlamı taşımaktadır. Bu mevzunun bu şekilde bağlanmasıyla II.Basileios kendisini bağlayan bu son prangadan da kurtulmuştur ve çeyrek asırdan fazla sürecek büyük bir sorun olan Bulgar sorununa konsantre olabilmıştır. Bu mücadele öylesine şiddetli ve kanlı geçecektir ki bu ona “Bulgar Kıran/Bulgar Kasabı” unvanını kazandıracaktır.²⁸⁸ Yönetimi döneminde Bulgarlara karşı iki büyük sefer düzenlenmiş ve hüsrarla sonuçlanmıştır.²⁸⁹ Basileios'un bu noktada Bulgarlarla yarım kalan bir

²⁸⁵ Dikici, s.288-292.

²⁸⁶ Mikhail Psellos, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1992, s.10-11.

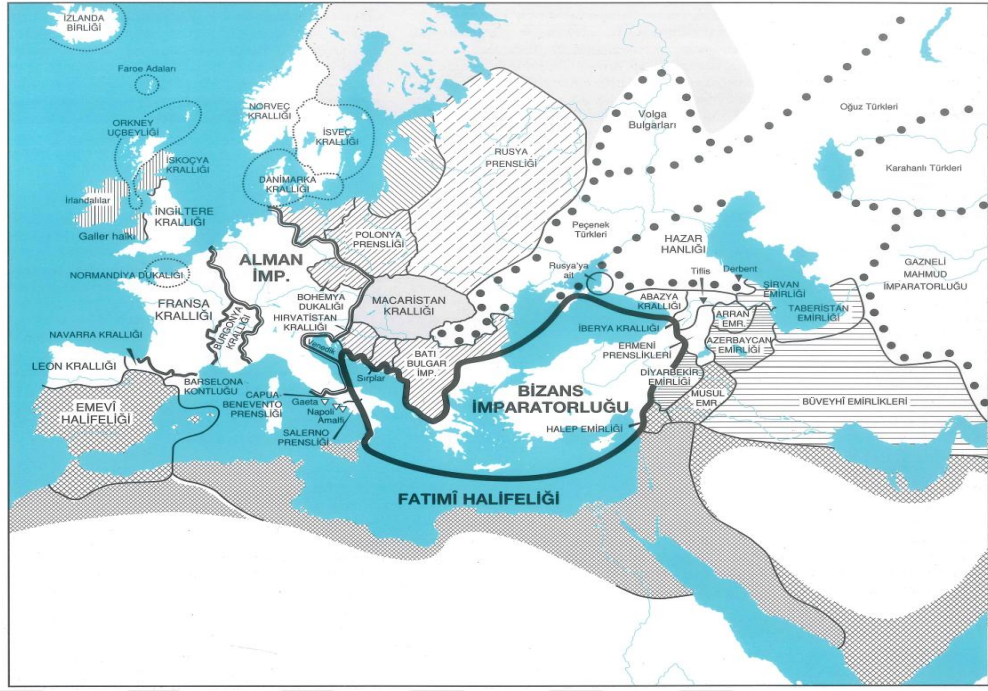
²⁸⁷ Cameron, s.48; Vasiliev, 2016, s.372.

²⁸⁸ Psellos, s.5-6; Bailly, C.II, s.254; Cameron, s.48.

²⁸⁹ Andreasyan'ın çevirisini yaptığı kroniğe göre; Bulgarlara karşı düzenlenen ilk seferinde Basil, hâkimiyeti altında bulunan bütün memleketlerden asker toplamasına rağmen Bulgarlar karşısında başarısız olmuştur. Ancak İkinci seferde ise Bulgarlara karşı bariz bir üstünlük sağlandığından bahsedilmektedir. Basil Bulgar memleketlerini açlık ve esarete muhtaç ettikten sonra büyük bir sevinçle başkente dönmüştür der. Mateos-Grigor, s.42.

hesabı vardır. Üçüncü sefere 990 senesinin sonlarına doğru çıkan Basil, daha önce Samuel tarafından ele geçirilen toprakları almakta zorlanmaz. Balkanlarda ilerlemesini sürdüren Basil Bulgaristan'ın içlerine kadar ilerlemeyi başarır ve bu artık bu sorunu çözmede kararlı görünmektedir. 995'e kadar sürdürdüğü bu kararlı ilerleme ise doğu cephesinde yaşanmakta olan gelişmelerden dolayı kesintiye uğramak zorunda kalacaktır. 992 senesinden beri Fatîmiler'in bölgede artan bir baskısı vardır, Fatîmi Halife Aziz'in Türk komutanı Manjutekin Suriye sınırında etkili olmaya çalışmakta ve Halep'i tehdit etmektedir. 994 yılına gelindiğinde ise Halep'i kuşatmışlardır. Bu sırada Basil Bulgar seferindeydi ve kış hazırlığındaydı. Bu kuşatma haberiyle birlikte Antakya'nın da risk altında olduğunu bildiğinden içerisinde Bulgar askerlerin de olduğu büyük bir orduyla doğuya hareket eder. İmparator hedefe kilitlenmiştir ve yaklaşık bin kilometrelik mesafeyi koca bir orduyla yirmi altı gün gibi bir zamanda aşmayı başarır. İmparator muhteşem bir ordu kurmuştur ve Fatîmiler'in böylesi muhteşem bir ordu karşısında tutunma şansları yoktur. Basil kısa bir sürede Suriye'yi bu tehditte temizler ve bölgede tekrar Bizans hâkimiyeti sağlanmış olur.²⁹⁰ Sorunu halledip başkente dönme kararı alan Basileios ise dönüş yolunda büyük toprak sahiplerinin misafiri olmuştur ve onlar tarafından ağırlandır. Fakat gördüğü manzara karşısında büyük bir şaşkınlığa kapılan Basil, bilhassa yönetimi döneminde yaşadığı isyanların temel sebebini de bizatihi görme fırsatı yakalamıştır zira büyük toprak sahipleri başlı başına bir güçtür ve birkaçının birleşmesi ile rahatlıkla 20-30 bin kişilik bir ordunun bir araya gelmesi çok zor görülmemektedir. Bu duruma bir çare bulmak zorunda olduğunu kavrayan Basil, Konstantinopolis'e döner dönmez bir emirname yayınlar sefer sırasında görmüş olduğu tablonun adaletsiz bir zenginleşme ve kontrolsüz bir güç oluşturdıklarını söyler. Sorunu bu çerçevede çözmek için ise Büyük toprak sahipleriyle mücadeleye girişir. Ancak bu mücadelenin topyekûn olarak değil de belirlenen hedeflere yönelik zamana yayılmış bir aristokrasi temizliği olduğunu söylemek gerekmektedir. Bu adım, tamamına karşı eş zamanlı başlatılacak bir temizlik harekâtının aleyhte birleşip tek güç olunmasını engellemek için atılmış akıllıca bir stratejik adımdır.

²⁹⁰ Morgan, s.79.

Harita 11. 1000 yılında Bizans İmparatorluğu (McEvedy, s.49)

Basil bir yandan içeride themalar aristokrasisine karşı mücadele verirken diğer yandan da Bulgarlara karşı vermiş olduğu mücadeleye kaldığı yerden devam etmeye başlamıştır. Samuel Basil'in doğudaki sorunlarla ilgilendiği sırada daha da ilerlemiş ve Selanik başta olmak üzere tüm Yunanistan temasını ele geçirmeyi başarmıştır. Bu tabloyla birlikte Basil 999 senesinde Samuel'e karşı harekete geçme fırsatı yakalamıştır. Pliska ve Preslav kentlerini Bulgarlardan koparan Basil, 1001 yılından sonra Bulgar sorununa karşı daha net adımlar atmaya başlamıştır. 1004 yılına kadar imparator Basil Bulgarlar bölgesini ikiye böler ve böylece rakibin kendi içerisindeki koordinasyonuna büyük darbe indirir. Bundan sonra Tuna kıyılarından Yunanistan'a kadar olan alanda Basil hâkimiyeti ele alır. İlerleyen zaman karşılıklı taktiksel hamlelerle geçer ve artık zaman büyük bir savaş için hazırdır. Savaş bugünkü Makedonya, Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarının birleştiği noktaya yakın, Struma ve Vardar Nehir vadilerinin arasındaki Belasica²⁹¹ dağlarındaki Kleidion geçidinde, 1014 yılının Temmuz ayında yapılmıştır.²⁹² Esasında Samuel'in planı Basil'in ilk imparatorluk yıllarında Bulgarlara karşı düzenlenen bir seferde olduğu gibi Basil'in ordusunu dar geçitte karşılamak ve onlara burada büyük kayıplar yaşatarak mağlup edilmelerini sağlamaktır. Samuel bu şekilde düşünmektedir ancak karşısında artık deneyimli bir imparator vardır. Gerek ilk

²⁹¹ Ya da Belasita.

²⁹² Luttwak, s.256-260.

yıllarda düzenlediği Bulgar seferlerinin deneyimi, gerek karşılaştığı isyanlarda yaşamış olduğu tecrübeler gerekse doğuda vermiş olduğu yoğun mücadeleler gerekse de özellikle son on yılda bu bölgede Bulgarlara karşı vermiş olduğu amansız mücadeleler imparator Basileios'un daha da pişmesine ve her olayla birlikte tecrübe kazanmasına sebep olmuştur. Ayrıca imparatorun yanında taktiksel yönleri güçlü ve oldukça akıllı olan komutanları da bulunmaktadır ve bu komutanlardan biri de Nikeforus Xiphias'tır. Xiphias Basil'e bir öneri sunar ve bu öneri karşı tarafı kendi silahıyla yok etmeye yöneliktir. Xiphias yanına aldığı bir gurup askerle gecedan Samuel'in arkasına dolaşacaktır ve karşılaşma başlayınca Nikeforus da arkadan harekete geçecektir. Konuşulan plan aynen hayata geçirilir ve plan tutar. Kısaca alınan Bulgarların bir kısmı dağılarak kaçar diğerlerinin ise teslim olmaktan başka çareleri kalmamıştır. Kaçanlar arasında ise Samuel ve oğlu da bulunmaktadır. Kaçamayıp esir düşenlere ise Basileios acımayacaktır. Kaçabilen asker sayısı oldukça azdır esir alınanlar ise Bulgar ordusunun neredeyse tamamı olan 14.000 askerdir. Basil, 985 yılında aldığı yenilginin ve 811 yılında Bulgar Kralı Krum tarafından I.Nikeforos'un intikamını acımasızca alır ve bu acımasızlığı da ona Bulgar Kıran/Bulgar Kasabı (Bulgaroctonus) ismini kazandıracaktır. Esir düşen her yüz Bulgar askerinden 99'unun gözlerine mil çekilerek kör edilir ve yüzüncü kişinin ise sadece bir gözü kör edilir ki ülkelerine dönmekte diğer 99 kişiye rehberlik edebilsin diye. Pirlep'e kaçan Samuel ise arkasından Pirlep'e gelen bu ağma askerleri karşısında görünce üzüntüsünden kalp krizi yaşar ve iki gün sonra 6 Ekim 1014'te ölür. Böylece Bulgar sorunu Bizans için tamamen kapanmıştır.²⁹³ Baileios ise esir askerlere yapmış olduğu bu muameleyi onlara göstermemiş ve kan davası gütmemiştir. Bilakis bölge halkına sıcak davranmış hatta onlardan düşük vergi alınması talimatını vermiştir. Alınan bu topraklarda ayrıca imparatorluğa ait iki thema yapılandırılmıştır. Basileios'un bölgedeki bu sıcak tutumu Bulgar aristokratların Roma'nın toplumsal ve bürokratik ortamına dâhil edilmesine zemin hazırlamıştır ve hatta bunlara yönetimde birçok görevler de verilmiştir.²⁹⁴

²⁹³ Mateos-Gregor'da da Bulgar sorununun bitmesi anlatılmıştır. Tarih olarak yukarıda verilen tarihten iki yıl öncesinin verildiği tarihte bu kaynak olayı şöyle ifade edilir: "(Mart 1011-12) tarihinde Basileios asker toplayarak Bulgarlara saldırmıştır. Onları mağlup ederek halkını merhametsizce kılıçtan geçirmiştir. Artık Bizans için kesin olarak Bulgar sorunu kapanmıştır. Bulgarların kahraman kralı zehir içerek kendi hayatına kıymıştır. Geride bıraktığı karısı ve oğulları ise Konstantinopolis'e getirilmiştir". Mateos-Gregory, s.47.

²⁹⁴ Uygulanan bu yöntemin daha sonra Osmanlılarda da uygulandığı görülmüştür örnek olarak verecek olursak; son imparator XI.Constantinos'un yeğenleri, Fatih'in Konstantinopolis'i almasından sonra,

İmparator Basileios Bulgar sorununu bitirdiğinde 60 yaşındadır. Doğuya yönelik son seferini ise 1021 yılında gerçekleştirmiştir. Bu seferde Gürcistan'ın bir bölümünü ele geçirmeyi başarır ve Ermenistan, Ermenistan Ani Krallığı vasiyetiyle Bizans hâkimiyetine girer. Batı'da daha önce sağlanan Balkan hâkimiyetinin, Doğuda Gürcistan ve Suriye'nin önemli bir bölümünün ayrıca Mezopotamya'nın da bu tabloda hâkimiyet altında olduğunu düşünürsek bu muazzam bir başarıdır. II.Basil'i ise hiçbir başarı tatmin etmemektedir ve kafasında hep bir planı vardır. Bu kez yeni hedefi Sicilya'yı 1026 yılında çıkmayı planladığı bir seferle Müslümanlardan geri almaktır fakat ömrü bu seferi düzenlemeye yetmeyecektir. Plan yaptığı seferin bir yıl öncesinde 15 Aralık 1025 senesinde hayatını kaybeder.²⁹⁵ İmparator II.Basileios öldüğünde 72 yaşındadır. Yirmi yaşına kadar tahtı babası ve Nikephoros Phokas ile sonra ise Nikephoros'un halefi olan Ioannes ile paylaşmıştır. Bu süreç içerisinde geri planda kalmıştır. Fakat sonrasındaki elli iki yıl tek başına hükümdarlık yapmıştır.²⁹⁶ Ömrü savaşlarla ve isyanlarla geçen imparatorun evlenmeye vakti bile olmamıştır; ardından kanla inşa edilmiş bir ülke bırakmıştır ancak bir varis bırakmadan ölüp gitmiştir.²⁹⁷

İmparator öldüğü zaman Bizans gücünün doruğundadır ancak sürekli yaşanan bir tablo gibi her zirve aşağı doğru bir inişin de başlangıcıdır. X.Yüzyıl Bizans imparatorluğunun en parlak yüzyılıdır ki bu durumun sebepleri arasında şüphesiz yönetimdeki istikrar çok önemlidir. I.Basileios ile başlayan süreçle II.Basileios'un ölümüne kadar geçen Makedon hanedanlığının I.dönemi tam bir istikrar fotoğrafıdır zira 867'den 1025 tarihine kadar geçen yaklaşık 158 yılda, Bizans'ın kısa süreli bir kabus gördüğü Aleksandros dönemini (912-913) saymaz isek toplamda 8 imparator bu dönemi yönetmiştir ki sırf bu veri bile bu dönemin başarısında istikrarın önemini açıkça göstermektedir. Ayrıca mali, askeri ve idari alanlar başta olmak üzere bu hanedanlık zamanında imparatorlukta pek çok pozitif gelişme yaşanmıştır.

Müslüman olmaları şartıyla, hem Fatih döneminde hem de daha sonra II.Beyazıt döneminde oldukça önemli görevlere getirilmişlerdir. Basık, C.II, s.369-370.

²⁹⁵ Dikici, s.298.

²⁹⁶ Psellos, s.22.

²⁹⁷ Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.615-616.

İKİNCİ BÖLÜM

2. VIII-X. YÜZYILLARDA ETKİLENDİĞİ FAKTÖRLER DÂHİLİNDE BİZANS TİCARETİ

2.1. Kurumlar

2.1.1. İmparatorluk/Devlet

Bizans'ta imparatorlar ticari faaliyetlerle birlikte anılmaya sıcak bakmasalar bile imparatorluk ve ticaret arasında iç içedir. Ticaret altın ve mal sağlamanın aracı olduğuna göre Bizans açısından bu bir devlet işidir ve devlet kendinde, ihracat yapılması gerektiği zaman üretimi, ithalat yapılması gerektiğinde de dışarıya çıkacak olan para miktarını kontrol etme ihtiyacı duymaktadır. Hatta saray ve devlet için vazgeçilmez olan ürünlerin imal edilmesi için saray loncaları da üretime katılmakta ve direk ticaretin bir parçası olmaktadır. Bununla birlikte tüccarlar İtalyan şehirleri ve Avrupa'daki gelişmelerin aksine, toplumsal ve siyasi güce sahip belirgin bir sınıf oluşturamamışlardır. Bu durumda aslında ticaretin devlet tarafından hakkıyla teşvik edilmediğinin ve bu faaliyetin sadece ihtiyaçları temin etme bakımından bir zorunluluk olarak algılandığının açık bir göstergesidir. Batı ile kıyasta şunu belirtmek gerekirse Bizans'ın ticarete bakış açısı esasında Roma'dan daha ılımlıdır ancak özellikle İtalya limanı incelediğimiz dönem itibariyle denizcilikte ve ticarete Roma'nın ticarete bakış açısına rağmen gelişme kaydetmesi, devletin teşvikiyle ticarete ilerledikleri sonucunu çıkarmamalıdır. Belki bu noktada şöyle bir çıkarım yapmak daha doğru olacaktır ki Batı'da devlet ticareti büyütmemiş, aksine ticaret devleti büyütmüştür.

Bizans'ta ticaret ve sanayiye karşı devlet denetimi tamamen istenmese bile bu denetim mevcuttur. Tıpkı dış ilişkilerde olduğu gibi ticaret ve sanayide de devletin sorumlu olması gerektiği inancı hâkimdir. Devlet her şeyden önce başkent Konstantinopolis'in büyük gıda talebini karşılamayı kendisine bir vazife edinmiştir. Başkent tarihinde değişik dönemlerde erzak ve nüfus orantılı olarak oldukça uyumlu bir düzeyde tutulmuştur. İmparatorluk güçlü, hükümet akılcı politikalarla ve etkili çalışıyorsa sistem iyi çalışmaktadır ancak ne zaman hükümetin ekonomi üzerinde etkinliği azalırsa ve denetimler zayıflarsa sistem aksamaya başlamaktadır.²⁹⁸

²⁹⁸ Tamara Talbot Rice, *Bizans'ta Günlük Yaşam*, çev. Bilgi Altınok, İstanbul, b.t, s.118.

Bizans'ın VIII. Yüzyılına baktığımız zaman imparatorluk nüfusunun özellikle savaflara ve vebaya bağılı nedenlerle çok ciddi şekilde azaldığı görülmektedir. Aynı dönemde, eyalet kentlerinde yeni bina yapımının ve para dolaşımının da düştüğü anlaşılmaktadır. Tüm bu nedenler ise devletin giderek daha fazla müdahale ettiği dalgalı bir ekonominin oluşmasına sebebiyet vermiştir. İmparatorluk yetkilileri bu ekonominin öncelikli ihtiyaçlarını, doğrudan üretimi zorlayarak, şehirleri besleyecek özel birimler kurarak ve zanaatkârla tüccarları bürokratik olarak loncalarda ve meslek birliklerinde toplayarak sağlamaya çalışmışlardır. İmparatorluğun şehirlerinden sadece bir tanesi bu dönemde ekonomik önemini başından sonuna kaybetmemiştir ki bu da başkent Konstantinopolis'tir. Bizans'ın bu görkemli kentinde ticaret kesintisiz devam etmiştir.²⁹⁹ Bununla birlikte ticaretten elde edilen gelir imparatorluk bütçesinin küçük bir kısmını kapsamaktadır çünkü Bizans hazinesinin büyük bir kısmını topraktan ve insanlardan alınan vergiler teşkil etmektedir. Bu kısmen sabit bir gelir kaynağı olan arazi vergisinin güvenilirliği ile kısmen de elit kesimin toprağa yatırım yapmasıyla alakalı bir durumdur. Bizans'ta senatörlerin ticaretle pek alakası yoktur, onlar daha ziyade gayrimenkul edinme ve saraydaki pozisyonun belirlediği en yüksek toplumsal mertebenin kendilerince çok büyük bir ayrıcalık olduğunu düşünmekteydiler. Ticaretle ve hatta uluslar arası ticaretle ilgilenen kimseler onlara göre sıradan ve kirlenmiş kimselerdir. Bir rivayete göre IX. Yüzyılda imparator Theofilos (829-42), karısı Theodora'nın bir ticaret gemisiyle alâkası olduğunu öğrenince o ticaret gemisinin içinde bulunan tüm kargoyu yaktırmıştır. Aslında Bizans toplumunun yüksek tabakasının ticarete bakış açıları, içlerinde bulundukları durumla tam bir çelişki göstermektedir zira özellikle başkent'in ihtiyacı bizzat hafife aldıkları bu ticaret sayesinde karşılanmaktadır.³⁰⁰ İmparatorlar ticaretle anılmaya belki uzaklardır ama imparatorluk bizzat ticaretin içerisinde.

İmparatorluğun varlığı ve sürekliliği için üretim yapan (söz konusu atlas kumaş üretimi dahi olsa) ve kamu işletmesi sayılan saray loncaları devletin üretim ayağında önemli rol oynamaktaydılar. Kullanılan işgücü ve sermaye bakımından bu üretim yerlerinin mülkiyeti tamamen devlete aittir. Öte yandan sermayesi ve işgücü özgür zanaatkârlara ait olan üretim yerlerinde de devlet baskın bir aktördür. Bu tür sözde özgür olan üretim alanlarında (kent loncaları) müdahale argümanlarına sahip olan

²⁹⁹ Roberts, *Dünya Tarihi*, s.361-362.

³⁰⁰ Judith Herrin, *Bizans (Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı)*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, 2016, s.211-212.

devlet; üretim miktarından üretim zamanına, zanaatkârların mesleki ödevlerinden üretilen malın pazarlanmasına kadar sürece müdahil olacağı geniş yetkileri elinde bulundurmaktaydı. Devlete göre ithalat ve ihracat hem direk tüketiciyi hem de hazineyi ilgilendirdiğinden kontrolsüz bırakılamazdı ve bu faaliyet bir devlet işiydi. Ayrıca devlet doğrudan piyasaya müdahale ederek hammadde teminini sağlama noktasında satın alma tekelini de kurardı. Bu kapsamda, devlet büyük miktarlarda buğday satın alır ve ambarlarda stoklayarak bir kısmını fırıncı loncasına satar, bir kısmıyla ordunun ihtiyaçlarını karşılar, geri kalanı ise olası bir kıtlık olayı için ambarlarda bekletirdi. Kasapların Nicomedia (İzmit) ya da Sangarios'tan (Sakarya) öteye giderek başkent Konstantinopolis'e getirilecek olan domuz ya da koyunları satın alıp tekrar başkente bunları gizlice getirerek müşterilerine satmaları devlet tarafından yasaklanmıştı. Tacirler yaptıkları ticaret hareketlerini deftere kaydetmek zorundaydılar. Balıkçılar ise gece tuttıkları balığın miktarını valiliğe bildirmek zorundaydılar. Ekmeğin ağırlığı, şarabın ölçüsü ve genel fiyatlar da başkent valisi (eparkhos) tarafından belirlenmekteydi. Tüm bunlar göz önüne alındığında ise imparatorluğun en büyük gıda tüccarının da devlet olduğu anlaşılmaktadır.³⁰¹

Bizans'ın dış ticaretinden sorumlu olan kişi de *eparkhos* durve yabancı tüccarların yapmış oldukları faaliyetlerden de sorumludur. Ticareti yasaklı olan kaliteli ipekli kumaşların ve değerli madenlerin bu kurum aracılığıyla dışarı çıkarılması engellenmektedir. Yabancı tüccarlar kente geldiklerinde, gelişlerini *eparkhos*un bürosuna bildirmek zorundaydılar ve bunlar *mitata* denilen özel hanlara yerleştirilmekteydiler, böylece bu yabancı tüccarların denetlenmesi de kolaylaşmış oluyordu.³⁰²

Bizans tarihi boyunca, Roma'da da olduğu gibi, imparatorluk sarayı imparatorluğun çeşitli yerlerindeki kendi malikâneleri ve büyük arazilerinden gelen ürünlerle beslenmiştir. İmparatorlar, en büyük toprak sahibi olarak, hayvanların yetiştirildiği belli başlı otlaklar, ormanlar, dut fidanlıkları, üzüm bağları ve zeytin bahçeleri gibi tamamı vekilleri tarafından işletilen büyük kaynakları kontrol ederlerdi. İmparatorlar çoğu zaman başarılı generalleri, yöneticileri ve kilise adamlarını, daha sonraki zengin ve güçlü ailelerin büyük malikânelerinin çekirdeğini oluşturacak topraklar vererek ödüllendirirlerdi. Ayrıca imparatorlar, sahip oldukları zenginliğe

³⁰¹ Yerasimos, s.36-38.

³⁰² Baskıcı, s.205.

rağmen manastırlara toprak bağışlar ve vergi muafiyetleri tanınırlardı. Tüm hükümdarlar sürgüne gönderdikleri siyasi rakiplerinin mal varlıklarına el koymaktan da geri durmazlardı.³⁰³

İmparatorlar buğday fiyatının en azından başkentte uygun olması ve fiyatların istikrarlı olması için çaba sarf ederdi. Bir altın para, nitelikli bir işçinin aylık gelirine denk düşüyordu ve bu parayla Makedonya Hanedanı döneminde 150 kg. buğday satın alınabiliyordu. Buğday stokları imparatorun kıtlık dönemlerinde açtırdığı ambarlarda muhafaza edilmekteydi. Böylesi kıtlık zamanlarında devlet dışarıdan büyük miktarlarda buğday ithalatı da yapardı ve stokçuluk ve karaborsacılığın önlenmesi için çeşitli uygulamalar yapardı. Devlet ekonomik aktiviteler için kurumsal bir çerçeve oluşturmanın yanında, imparatorluk boyunca ekonominin gelişimi için özel bir şekillendirme çabası içinde olmuştur. Özellikle sermayenin kişilerin elinde toplanmasından büyük rahatsızlık duyuyordu. Bu öylesine bir müdahaleydi ki sadece sermaye değil aynı zamanda tüccarların elde edeceği karı bile gözetliyor belli bir oranın üzerinde kar elde edilmesine imkân tanımıyordu. Bu durum şüphesiz tüketicinin lehineydi ancak genel tablo içerisinde düşünürsek üretimi teşvik eden bir yanı yoktu. Kar marjı sınırlı olan tüccar aldığı üründe de bu durumu gözetlemekte ve ürünleri düşük fiyattan almaktaydı. Düşük fiyata giden ürün üreticisi de üretim şevkini kaybetmekteydi. Kar marjlarını sabitleme ve nihai fiyat üzerindeki etkisinden başka devlet ticareti yürüten kişilerin çalışma şeklini dahi düzenlemekteydi. Bu sınırlamaları saymasak ticarete ne kadar bir özgürlük kalırsa Bizans'ta ticaret o kadar devletten bağımsızdı. Devlet birtakım stratejik gıda maddelerinin fiyatlarını titizlikle denetlemekteydi ve ticari faaliyetlerden ilke olarak ürünleri %10'una denk gelen bir vergi alması ve halkın ürettiklerinden devlet memurlarının maaşlarına ek olarak mal şeklinde vasıtasız vergi adı altında belli bir aktarma yapılması devletin ticarete dokunduğu başka bir boyuttu. Başkentten güvenliğinden sorumlu olan vali, kentte ancak belirli bir süre kalabilme hakkına sahip Rus, Bulgar ve Suriyeli yabancı tüccarları denetim altında tutardı.³⁰⁴

Bizans'ta devletin ticarete olan yaklaşımı çok gelenekseldi ve kendisi için zaruri olan hiçbir ürün ihraç edilmezdi. Başta Rum ateşi, altın, tuz ve silah yapımı için gerekli olan demir, gemi yapımı için kullanılan kereste, yani düşmana menfaat sağlayabilecek

³⁰³ Herrin, s.216.

³⁰⁴ Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy*, s.56-57; Cheynet, s.69.

stratejik ürünlerin imparatorluk dışına çıkarılması devlet tarafından kesinlikle yasaklanmıştı. Dışarıya çıkarılması yasak olan; erguvani boyanmış ve sadece imparatorluk ailesi üyeleri için tahsis edilmiş ipekliler de yer almaktaydı. Öte yandan bu iplikler yabancı ülkelere diplomatik hediye olarak götürülebilmekteydi. Başkentteki tüccarların ve zanaatkârların loncalarca düzenlendiği ve imparator VI.Leon döneminde oluşturulan Eparkhos Kitabı'nda sadece değerli ipekliler değil; mum, sabun, balık ve hatta noter kayıtları gibi her türlü üretimin denetlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca imparatorluk genelinde loncaların gelişmişlik seviyeleri aynı olmasa bile, Bizans'ın kar marjları ve faiz oranlarının bütün imparatorluk genelinde sabit tutulmaya çalışıldığı görülmektedir.³⁰⁵

X. Yüzyılda maliyenin, sanayinin ve ticaretin gelişmesi hazineye zenginlik olarak yansımıştır. Bununla birlikte Konstantinopolis halen tek el ve korumacılığın merkezidir. İmparatorluğun iktisadi politikalarındaki hatalarında ve ticari ilişkilerinde aldığı bu sıkıcı tavır karşısında bile ticaret gelişmeye devam etmektedir. Bizans tüccarlarının faaliyetleri, Bizans gemiciliğinin kuvveti, Bizans limanlarının ve pazarlarının birer takas merkezi olması sayesinde, tüm dünyanın servetini kendine çekebilmeyi başarmaktadır. Dünya ticaret yollarının birleştiği noktada bulunan Konstantinopolis, doğu ile batı arasında bulunması nedeniyle milletleri kendine çeken ve ticaretin merkezi olan bir dünya kenti konumundadır. Sadece bu kentte, Pazar ve gümrük vergilerinin bir yılda hazineye 7.300.000 altın akçe, bu günkü para ile 500.000.000 altın getirdiği hesaplanmıştır.³⁰⁶ X. Yüzyılda oluşan bu büyük ekonomik ve ticari canlılığın korunması ve yayılması, yeni pazarlar daha çok ve daha verimli ihracat kapıları sağlama noktasında imparatorluğu hırslandırmaktadır. Ayrıca yapmış olduğu fetihleri sağlamlaştırma ve genişletme isteği, imparatorluğu giderek emperyalist bir yapıya büründürmektedir.³⁰⁷

2.1.2. Kilise ve Manastırlar

Bizans için oldukça değerli bir ürün olan ipeğin sırrını, iki misyoner keşişin ipek böceği yumurtalarını içi oyuk asalarının içinde Uzakdoğu'dan kaçırarak imparatorluğa sızdırmaları, ticaret açısından böylesine stratejik bir ürünün bundan sonra Bizans'ta da üretileceği anlamı taşımaktaydı. Ayrıca ticareti direk etkileyen bu bilgi hırsızlığını iki

³⁰⁵ Herrin, s.212-213.

³⁰⁶ Diehl, s.92.

³⁰⁷ Bailly, C.II, s.286.

misyoner keşişin gerçekleştirmesi, Bizans'ta din görevlilerinin aslında ticaretin bir parçası olduklarının da kanıtıdır.

Erken Bizans döneminde kilisenin aşırı zenginleştiği görülür veya başka bir tabirle ifade etmek gerekirse, kiliseye muazzam kaynaklar aktarılmıştır. Devletten aldığı desteğe ek olarak kiliselerin büyük arazileri de vardır, ayrıca kentlerdeki ticari mülkiyet biçiminde kalıcı vakıflara da sahiptirler. Kilise, ardı arkası kesilmeksizin zenginlerden bağış koparmaya çalışmaktadır. Bu çabalarında kadın varislere de özel bir önem vermektedirler; bu noktada dul kalmışları yeniden evlenmemeleri üzerine, henüz evlenmemiş olanları ise, sahip oldukları bekâret gibi kutsal bir serveti Tanrı'nın yoluna ve kilise hazinesinin yararına kullanmaları konusunda sürekli telkine tabi tutuyorlardı. Aziz İoannes'in sekiz yıllık görev süresi boyunca, kilisenin hazinesinde bulunan 3600 kg. altına ek olarak, 4500 kg. altınlık bir bağışın toplandığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte kilise ticaretle de iç içedir. Kira ve diğer haraçları topladığı tavernaların yanında, elimizdeki kaynak kilisenin on beş kadar kargo gemisinden oluşan ve Batı Avrupa ile ticaret yapan bir filosu olduğunu söylemektedir. Bir keresinde Adriyatik yakınlarında bir fırtınaya tutulduklarını ve 1500 kg. altın değerindeki tüm kaynaklarını denize dökmek zorunda kaldıklarından bahseder.³⁰⁸

Erken Bizans'ta Mısır'da Pachomius manastırında ve Anadolu'da Basil'in düzenlediği manastır düzeninde görülmektedir ki keşişler ticaretle meşgul olmaktadır. Ancak bu faaliyeti uygularken belli prensipler dâhilinde hareket etmeye çalıştıkları da görülmektedir. Öncelikle yapmış oldukları ticaretin konusu şereflerine hâlel getirecek türden olmamalıdır. Ürünler satılırken aşırı bir hırs göstermemek ve uygunsuz münasebetlerde bulunmamak gerekmektedir. Üretim ticaret eksenli değil toplumun ihtiyaçlarına yönelik olmalıdır ve ticarete uzak mesafeli ticari faaliyetler mümkün olduğunca az yapılmalıdır. Panayırlara herkes kendi yükünü taşıyacak bir ürünle gitmelidir ve toplu halde gidilmemelidir. Ticarete giderken yolculuk sırasında dua ve mezmurlar da ihmal edilmemelidir ve okunmalıdır. Şehitlerin ve azizlerin kabirlerinin bulunduğu yerlerde Pazar, panayır vs. kurulmamalıdır. Ticarete genel felsefe dünyevi ihtiraslardan uzak olmak ve bencillikten uzak durmak olmalıdır.³⁰⁹ Aslında bu prensipler pratikte ne kadar uygulanabilmiştir bu bir tartışma konusudur

³⁰⁸ Mango, s.44-45.

³⁰⁹ Murat Tural, *Ortaçağ Doğu Hristiyanlığında Manastır Hayatı*, İstanbul, 2011, s.123-124.

çünkü kilise her şeyden önce bencil bir kurumdur. Ve görülen o ki bu bahsedilenler bir ütopyadır.

Kilise sürekli kendi menfaatlerini kollayan çıkarıcı bir kurumdur. Roma İmparatorluğu döneminde olduğu gibi dış tehditler onu pek kaygılandırmamaktadır. Bağışta gelir farkı gözetmeksizin en yoksul kişilerden dahi kopardıkları toprakları, paraları ve diğer bağışları sürekli istiflemekle meşgul bir yapılanmaydı. Ekonomik hayatın her gün biraz daha daraldığı dünyada üretime çok büyük bir darbe vurdukları da açıktır. İnsanları tembelliğe sevk eden bu sistemin ülke ekonomisine çok büyük bir darbe vurduğu ise ortadadır. Kilise kendi toprakları içerisinde oldukça güçlü bir kurumdur ancak devlet çapında da aynı güce erişebilmek için sürekli bir mücadele halinde oldukları bilinen bir gerçektir.³¹⁰ Yani kilise olağanüstü bir malvarlığına sahip bencil bir kurumdur. Sadece ruhları değil toplumun ekonomisini de istedikleri gibi yoğurma gücüne de sahiptirler. Vergi konusunda sayısız muafiyet imtiyazdan yararlanmaktadırlar, ayrıca en verimli topraklara da sahip olan manastırlar geliştikçe devlet güçsüzleşmiştir. Belki yönetimin güçlü olduğu dönemlerde topladıkları servetin bir bölümü tekrar imparatorluğa aktarılmış olsa bile sonuçta bu zenginlikler hak etmedikleri bir sistemin getirisi, ayrıca bu kurumların düşkünlere ve bakıma muhtaç olanlara bakmak gibi bazı sosyal hizmetleri de vardır ancak bütün olarak bakılırsa imparatorluğa faydadan ziyade zarar açan bir kurumdur. Bizans'ta manastırların gösterdiği dev gelişme VII. Yüzyıldan itibaren, ülke yüzölçümünün büyük bir kısmının kilisenin eline geçmesiyle sonuçlanmıştır.³¹¹

Bizans'ta VIII. ve IX. Yüzyıllarda tasvir kırıcılığı mücadelesi zaman zaman kilise mallarına müdahale zemini doğuruyor ve kiliselerdeki ibadet eşyaları, resimler ve benzeri diğer objeler kırılarak madenlerinden para basımı olarak faydalanılıyor ve bu şekilde de iddihar (birikmiş) altın piyasaya sürülmüş oluyordu. Bu durum ise piyasalar için bir rahatlama ve altın bolluğu anlamı taşımaktaydı.³¹² III.Leo döneminde (717-41), ikonalara karşı açılan savaş bir bakıma papazlara karşı açılan bir savaş anlamına gelmektedir zira papazların gücü azaltılmak istenmektedir.

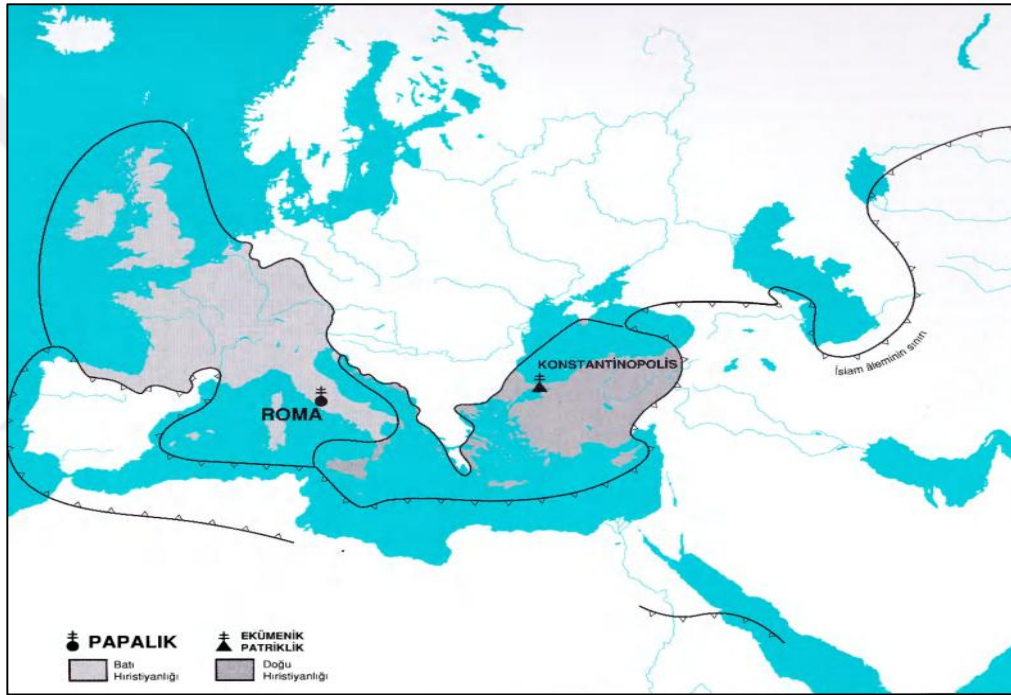
Keşişler saltanatı toplumu adeta kanser gibi sarmıştır. Manastırlara doğru önlenemez bir akım, manastırlara bağışlar; dini kurumlara yapılan bağışların parasal değerleri, kamu bütçesini ve ordu harcamalarını tehlikeye düşürecek boyutlara

³¹⁰ Le Goff, s.49.

³¹¹ Levchenko, s.142.

³¹² Halil Sahillioğlu, *İlk ve Ortaçağ İktisat Tarihi*, İstanbul, 1989, s.71.

ulaşmıştır. Bu gidiş böyle devam ederse günün birinde, ne devlet memuru ne de bir asker bulunabilecektir çünkü bu kişiler sayısı bilinmeyen o görkemli manastırlara kaymış olacaktırlar. Durum böyle vahimken, manastırların mülkünü ve varlığını ele geçirecek gücü yakalayan yönetim, askeri aristokrasi ve tüm yönetim kadrosu, manastır kurumunu kendi bünyesine almak amacındaki birçok üst düzey din adamı tarafından da destekleniyordu. Bu siyaset, Ön Asya temalarında, bilhassa atölyeleri, sert rekabet içindeki keşişleri desteklemek istemeyen Anatolikan'daki kentli zanaatçılar tarafından da desteklendi. Ancak kilisenin önde gelen isimleri; piskoposlar ve kışkırtması çok kolay olan halk kitleleri imparatorun bu konudaki tavrına muhalif olanların başında gelmekteydiler.³¹³

Harita 12. 737'de Hristiyanlık âlemi (Mcevedy, s.35)

Ortaçağlarda, bir azizin ölüm yıldönümü çoğu zaman uzak mesafelerden tüccarları kendisine çeken bir yortu fuarı ile anılmaktaydı. Ticari faaliyetlerle dini etkinliklerin arasındaki mantık uyumsuzluğunu bir kenara bırakacak olursak, fuarlar kiliselerle, özellikle de hacıları çeken kutsal emanetlerin bulunduğu kiliselerle yakından ilişkiliydi. Evangelist'e bağışlanan hatırı sayılır miktardan açıkça anlaşıldığına göre Ephesos'taki (Efes) Aziz Yuhanna'nın Kilisesi Anadolu'nun batısında belli başlı ticari etkinlikten birisiydi. İtirafçı Theophanos'un Vekayinamesi'nde (IX. Yüzyılın başları)

³¹³ Berl, s.55; Levchenko, s.143.

VI.Konstantin'in (780-97) bir Arap akıncı birliğiyle karşılaşp onları mağlup etmeyi başarmasından sonra Ephesos'a (Efes) gittiğini söyler ve İncil'i yazanın kilisesinde dua ettikten sonra, kutsal havari, İncil yazarı Yuhanna'nın yardımını kazanmak adına fuarın (yaklaşık olarak elli kilo altın) gümrük vergilerini bağışlar.³¹⁴ Hem topladıkları bağışlar hem devletten kopardıkları hem de ticaretten kazandıkları kilisenin her geçen gün zenginleşmesine hizmet etmektedir. İmparatorlukta kilise ve manastırların geniş arazileri bulunmaktadır ve bu arazileri keşişler ve toprağa bağlı köylüler kilise adına işlemektedirler. Prensip olarak bu topraklar arazi vergisine tabidir ancak pratikte çoğu zaman vergiden muaftırlar.³¹⁵

İrene döneminde (797-802) sırf siyasi nedenlerden dolayı ekonomide popilist politikalar takip edilmiştir. Ayrıca onun ikona severlerden yana tutumu da popilist bir yaklaşımdır. Bu dönemde Devlet maliyesinin ihtiyaçlarını gözetmeden, öncelikle manastırların ve başkentin halkının yararına olacak vergi politikaları uygulanmıştır. Devlet için önemli bir gelir kaynağı olan Konstantinopolis, Abydos (Çanakkale-Naraburnu) ve Hieros (İstanbul boğazı Karadeniz çıkışı) limanlarından alınan vergiler düşürülmüştür. Ayrıca keşişler ve manastırlar, zenginlik ve ayrıcalıklarına yeniden kavuşarak, birkaç yıl sonra oğlunun gözlerini oyduartacak imparatoriçe İrene'ye övgüler dizmekten geri durmamışlardır. Fakat I.Nikeforos (802-11) eyalet yöneticilerinden, ruhban sınıfına "esir gibi" muamele etmelerini istemiş, manastırlara İrene'nin gösterdiği ayrıcalıkları tanımamış, manastırların mal ve mülklerine el koymuş, keşişlere ve diğer manastır sakinlerine de kelle vergisi getirtmiştir.³¹⁶

Theofilos döneminde (829-42), Bağdat halifeliğinin zamanla zayıflaması, doğuda meydana gelen hasarların tamiri için fırsat doğurmuştur. Bu dönem maliyenin iyi idare edilmesi ayrıca diplomasinin etkin kullanılmasıyla Bizans itibar ve refahının arttığı bir dönem olmuştur. Ancak altı çizilmesi gereken en çarpıcı gelişme bu dönemin hemen sonunda olmuştur. Theofilos'un ölümünden bir gün sonra, dul karısı saltanat naibi Theodora, kardeşi Bardas'ın nasihatleri üzerine resimler ibadetine izin vermekle sükûneti tahsise karar vermiştir. Bu kilisenin zafer kazandığı anlamına gelmektedir alınan karar coşkulu bir merasimle ilan edilmiştir. Ancak resimler kavgasının sonunda kazanan taraf kilise gibi görünse dahi bu kavganın sonunda gerçek manada kazanan

³¹⁴ Herrin, s.209-210.

³¹⁵ Demir Demirgil, "X. ve XI. Yüzyıllarda Bizans İmparatorluğunun İktisadi Düzeni", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.47, Ankara, 1971, s.47.

³¹⁶ Basık, C.II, s.252-256; Lemerle, s.86; Norwich, C.II, s.20.

imparatorluk olmuştur. Neredeyse iki asır süren ve toplumu ayrıştıran, çoğu zaman kilise ve imparatorluk yönetimini karşı karşıya getiren bu çekişmenin adı olan Tasvirler kavgasının bitmesinin en açık neticelerinden biri de, kiliseyi imparatorun nüfuzu karşısında her zamankinden daha itaatkâr yapması olmuştur. Mücadeleden gençleşerek çıkan kilise, bir nevi devletin hizmetine girmiştir. Bu mücadelenin sonunda Kilise, Peleponnez Slavlarının Hristiyanlığa girmelerini tamamlayarak Bizans nüfuzunu bütün doğuda yaymaya başlayarak işe başlamıştır. 863'de Cyrille ve Method (Slavların havarileri) Hristiyanlığı Macaristan'da yaşayan barbar kabilelere götürmüşlerdir ve Slavcaya tercüme ettikleri eserler sayesinde ve bir şekilde kendi dilleriyle Slavları Ortodokslukla tanıştırap, akıllı ve yumuşak bir siyasetle Slavların Ortodoksluğu kabul etmelerini sağlamışlardır. 864 yılında Hristiyanlık Hazarların Yahudi devletine girmiştir ve bu yıl Bulgar Çarı Boris Ortodoksluğu kabul etmiştir. 866 yılında ise Bizans nüfuzu Bulgaristan'a tamamen yayılmıştır. Bu şekilde aslında IX. Yüzyılın ortasına doğru yavaş yavaş gerçek anlamda bir Bizans milliyeti oluşmaya başlamıştır. Resimler kavgasının sonunda imparatorluk din birliğini, siyasi kuvvetini ve fikri bütünlüğünü de sağlamayı başarmıştır.³¹⁷

Kilise ihtişama çok düşküncü ve bu ihtişamın bir yansıması olan görkemli kıyafetleri X. Yüzyılda gösterişliliğin zirvesine çıkmıştı. Bu dönemde ayinleri yöneten ruhban sınıfının giymiş olduğu ipek brokar ya da kadife giysiler değerli mücevherlerle işlenmişlerdi. Bunlar kadar göz alıcı mihrap örtüleri, ikona süslemeleri ve İncil kapakları altın, gümüş, bakır veya tunç şamdanlardaki sayısız mumun ışığında parıldamaktaydı.³¹⁸ II. Nikephoros Phokas, 964 yılında çıkarmış olduğu bir *novella*'da keşişler için aşağılayıcı cümleler sarf etmiştir ve keşişlerin İncil'in işaret ettiği değerleri taşımadıklarını söylemiştir. Phokas'a göre bunlar, sürekli yeni dünyalıklar edinmek için çabalayan, görkemli binalar yapmakta yarışan; sayısız yük ve besi hayvanına sahip olma hırsıyla yanıp tutuşan ve başka bir şey düşünmeyen kimselerdir. Bunlar, tüm güç ve enerjilerini zenginleşmek için sarf etmektedirler der. Phokas *Novella*'da, keşişlerin bu açgözlülüğünü vurguladıktan sonra, yeni bir manastır temeli atılmasını; yüksek din görevlilerine ve *hegumenos*'lara, asil ya da köylü sınıfına ait olan topraklardan her türlü toprak alımını yasaklamıştır. Ayrıca kilise mülkiyetini çok sıkı bir vergi sistemine bağlamıştır ve Konstantinopolis Plep'lerinin sırtındaki papaz arpalıklarını da

³¹⁷ Diehl, s.69-73.

³¹⁸ Rice, s.73.

kaldırmıştır.³¹⁹ Öte yandan Bizans'ta resimler kavgası sürecinin ardından kilise ve imparatorluk arasındaki bağlar giderek güçlenmiş ve bu durumun sağladığı iç huzur sayesinde ekonominin diğer tüm alanlarında olduğu gibi ticaret de olumlu yönde etkilenmiştir. Özellikle yapılan ticaret hacmi açısından önemli bir faktör olan din ve dil birliğinin sağlanması, tasvir kırıkcılık sürecinin ardından hız kazanmıştır. Kilise ve idare bu birliği sağlama noktasında ortak hareket ederek eyaletleri Yunanlaştırma gayreti içerisine girmişlerdir. Bizans medeniyetinin prestiji ise bu yolda ellerini güçlendirmiştir.³²⁰ Öyle ki bu medeniyet, hiçbir zaman X.Yüzyıl Bizans'ının sahip olduğu kadar güçlü ve parlak olmamıştır. X. Yüzyıl Bizans imparatorluğu'nun en parlak ekonomik devridir. Bu devir iç sanayinin ve dış ticaretin patlama yaşadığı devir olmuştur. Bu dönemde ekonomik ilerlemenin faktörlerinden biri de kilisenin kaynaklarını ekonomiye sürmesi olmuştur. Ekonominin tasarrufa dayalı dönemlerinde herkesten daha fazla tasarruf etmiş bir kilise kurumu vardır ve X. Yüzyılın sonundan itibaren de tasarrufları başta inşaat sektörüne olmak üzere piyasaya sürmüş ve bu adım da ekonomik canlanmanın sebeplerinden birini oluşturmuştur.³²¹

Manastırlar komplekslerinin kültür ve hayır işleri yapmak gibi bir misyonları olduğunun ve bu faaliyetleri yapmak için de sağlam bir mali kaynağa ihtiyaçları olduğunun da altını çizmek gerekmektedir. Birçok Bizans manastırı belki de bu misyonlarından dolayı böylesine güçlü bir servet edinme yolunu kendilerine çoğu zaman açık tutabilmişlerdir. Ancak manastırlar arasında sistematik bir yardımlaşmanın varlığından söz edemeyiz zira iyi kaynaklara sahip manastırların yanında, akan damlarını onaramayacak durumda kaynaktan yoksun manastırların da olduğu gerçeği vardır. Bizans'ta manastırlara bağışta bulunmak dindarlığın bir gereğidir ve birçok manastırda daha önce bahsettiğimiz gibi hem tarım arazisi şeklinde hem de kentlerde kiraya verilebilecek imalathaneler ve evler şeklinde gayrimenkullere sahiptiler ve bu açıdan bakılınca ticaret onların başlıca faaliyet alanlarından biriydi. Hem kentlerde hem de kırsal alanda bulunan manastırların işlettiği çiftlikler vardı; buralarda, kiracı

³¹⁹ Evelyn Patlagean, "Yoksullar", Bizans, *Cogito*, S.17, İstanbul, 1999, S.145; Levchenko, s.194; Mango, s.130.

³²⁰ Bu yüzyılda Rusya'nın Hristiyanlığa girmesi, Bizans'ın Hristiyanlığı yayma gayretinin sadece Grek himayesindeki bölgelere değil çok daha uzaklara ulaştığını da göstermektedir. Ayrıca misyonerlerin, diplomatların amaçlarına yardım etmesine de bu durum parlak bir örnektir. Diehl, s.87.

³²¹ Le Goff, s.88.

çiftçilerden kira toplama ve hasat edilen ürünün ticaretini yapmak için görevli kâhyaları mevcuttu.³²²

Batı'da kilisenin ticarete bakışı ise Bizans'ta olduğundan daha katıydı. Yani Bizans kilisesi tıpkı devletin ticarete bakış açısında olduğu gibi ticarete Batı'ya nazaran daha ılımlı bakmaktaydı. Ortaçağ Batı Kilisesi ticari kârları bir tehlike olarak algılamaktaydı buna mukabil tarımı desteklemişlerdir. Ayrıca kilisenin faizi yasaklaması daha sonraki yüzyılların ekonomik hayatı üzerinde ciddi tesirler yapacaktır. Kilise tüccarların temiz bir vicdanla zenginleşmesini ve iş hayatının uygulamalarının dinin buyruklarıyla bağdaştırılmasını oldukça önemsemiştir.³²³ Öte yandan Batı Kilisesinin de içinde bulunduğu zenginlik tıpkı Doğu Kilisesinde olduğu gibi abartılı ve göz kamaştırıcıdır. Buradaki zenginliğin temel kaynağı da yine yardım ve bağışlardır. Bu zenginlik öylesine göz kamaştırıcı ve büyüktür. 1000'li yıllara Doğru kilisesinin ve din adamlarının artan rolü sadece imani konularda değil Avrupa topraklarının neredeyse ¼'ünü ele geçirerek toplumun en büyük *lord*'u olmuşlardır.³²⁴ Bu dönemde bazı Fransız psikoposların 40.000 dönümden fazla toprağı vardır. XII. Yüzyıla gelindiğinde Papa, İtalya topraklarının tahıl, demir, zeytinlik ve ormanlarından oluşan 5.500km² lik bir bölümüne sahip olacaktır.³²⁵

2.2. Sistemler

2.2.1. Toprak Sistemi

Bizans'ta toprak sistemine bağlı olarak ekonomiyi düzenlemeye çalışan imparatorlardan biri olan Heraklius (610-41) imparatorluğun *colonus*'lara dayalı olarak çalışan bir toprak sisteminin kendisini uzun süre savunamayacağını öngörmüş ve yabancı paralı askerler için kamu topraklarının çoğunu harcamıştır. Bu yöntemle orduya yeterli sayıda asker ve savunma için finansman da sağlayabilmiştir. Bu çerçevede özgür köylülere toprak dağıtmış ve karşılığında da vergi almıştır.³²⁶ Kırsal kesim halkı başkasının, yani "güçlülerin" topraklarında yaşayanlar ve "comitura" lar, yani özgür komünler olarak ise ikiye ayrılmaktadır. Özgür komün mensupları, zincirleme kefaletle, merkeziyetçi devlet sistemine uygun vergi-rant niteliğinde bir toprak vergisi yüklenerek sömürülüyorlardı. İlk kategoriye giren köylüler, IX. Yüzyıldan itibaren, genellikle

³²² Alice-Mary Talbot, "Bizans Manastır Sistemine Giriş", Bizans, *Cogito*, S.17, İstanbul, 1999, S.173.

³²³ Pirenne, *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik...*, s.37-38.

³²⁴ Abdullah Mesud Küçükkalay, *Dünya İktisat Tarihi*, İstanbul, 2014, s.174.

³²⁵ Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, çev. M. Ali Kılıçbay-Osman Aydoğuş, Ankara, 2005, s.85.

³²⁶ Heaton, s.83.

“paroik” diye anılmaya başlanmışlardır. Bunlardan, toprak sahibine sadece aşar verenlere mortites denilmekte, diğerleri ise toprak sahiplerine daha büyük bir pay ödemek zorundaydılar. “paroik”lerle özgür köylüler “yoksullar” (penetes) denilen Bizans köylüsünü meydana getirmekteydiler. Köylülerin bu topraklarının üzerine konmak için pusuda bekleyen iki güç de askeri soylular ile kilise ve manastırlardı. X. Yüzyılda yanında çok sayıda kişinin çalıştığı, güçlü bir askeri sınıf doğmuştur. Örneğin Asya’da Dalassenos, Phokas, Skleros, Komnenos, Paleologos; Avrupa’da Bryennios, Melissenos, Kantokuzenos aileleri gibi büyük arazi sahipleri, malvarlıklarını vurgun yoluyla sürekli arttırmaktaydılar.³²⁷

II. Basileios Doğu’da Fatîmilere karşı girişmiş olduğu bir mücadeleden sonra başkente dönme kararı almış, dönüş yolunda büyük toprak sahiplerinin misafiri olmuştur ve onlar tarafından ağırlanmıştır. Fakat gördüğü manzara karşısında büyük bir şaşkınlığa kapılan Basil, bilhassa yönetimi döneminde yaşadığı isyanların temel sebebini de bizatihi görme fırsatı yakalamıştır zira büyük toprak sahipleri başlı başına bir güçtür ve birkaçının birleşmesi ile rahatlıkla 20-30 bin kişilik bir ordunun bir araya gelmesi çok zor görülmemektedir. Bu duruma bir çare bulmak zorunda olduğunu kavrayan Basil, Konstantinopolis’e döner dönmez bir emirname yayınlar sefer sırasında görmüş olduğu tablonun adaletsiz bir zenginleşme ve kontrolsüz bir güç oluşturdıklarını söyler. Sorunu bu çerçevede çözmek için ise Büyük toprak sahipleriyle mücadeleye girer. Ancak bu mücadelenin topyekûn olarak değil de belirlenen hedeflere yönelik zamana yayılmış bir aristokrasi temizliği olduğunu söylemek gerekmektedir. Bu adım, tamamına karşı eş zamanlı başlatılacak bir temizlik harekâtının aleyhte birleşip tek güç olunmasını engellemek için atılmış akıllıca bir stratejik adımdır. İmparator Basil’in toprak aristokrasisine karşı başlattığı mücadele uzun süre devam etmiştir ve bu noktada belli bir başarı sağladığı da söylenebilir.

2.2.1.1. Themalar

Müslümanların VII. Yüzyıldaki olağanüstü ilerlemelerinin Bizans imparatorluğunun üzerindeki yansımaları çok büyük olmuş ve hemen her alanda kendini göstermiştir. Belki bu değişimlerin başında da imparatorluğun yeni bir idari düzen, “Thema”lar yönünde gelişiminin hızlanması gelmektedir. Gerçi daha Justinyen döneminde (527-65) bazı bölgeler, bütün yetkileri elinde bulunduran bir “Justinyen

³²⁷ Levchenko, s.179-180.

Praetoru'nun ya da bir "Justinyen Kontu'nun emrinde olduğu bilinmektedir. Justinyen'den sonra gelen imparatorlar döneminde ise, Lombardlar ve Mağripler'in tehdidi altında kalan Batı'da tüm yetkiler, fiilen eksark'a (genel vali) ait olan iki eksarklık, Ravenna eksarklığı ve Kartaca eksarklığı kurulmuştur. "Thema yönetimi", devletlerin çok büyük bir tehlike karşısında aldıkları bir önlem ve kullanmış oldukları bir yöntemdir. Bu uygulamayı Pers ülkesi de VI. Yüzyılda uygulamış ve muhtemelen Bizans imparatorluğu'na da bu noktada örnek olmuşlardır. Bizans'ta önce taşra illerinde uygulanan sistem, VII. Yüzyılda gelişim kaydetmiştir. Armenikon ve daha sonra kurulan Anatolikon themaları ise muhtemelen kurulan ilk themalardır. Daha sonra ise yeni Arap donanmasına karşı deniz theması, Bulgarlara karşı Trakya theması ve Batı'daki Arap tehdidiyle mücadele etmek için de Sicilya theması kurulmuştur. Thema uygulamasının yaygınlaşması Isaura hanedanlığı döneminde olmuştur. Isauralılar uygulama olarak donanma komutanı "Drungarios" görevini kaldırmış ve deniz themalarını düşürmüşlerdir. Gelişimini VIII. Yüzyılda tamamlayan ve taşra idaresiyle imparatorluğun alt bölümlerini alt üst eden bu sistem, bir bakıma dış tehditlerle şekillenmiştir.³²⁸ VIII. Yüzyılda birçok kişi themalarda askerlik yapmak için gönüllü olmalarına karşın, doğu bölgelerinde Arapların giderek artan baskısı sonucunda bu bölgeye daha çok insan yerleştirme zarureti doğmuş ve bu insan açığı da Slavlar'ın "thema" sahipliğine kabul edilmesi şeklinde karşılanmaya çalışılmıştır.³²⁹

III.Leo döneminde (717-41) yeni bir organizasyonla yönetim yapısının güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Anatolikon theması ikiye ayrılmıştır, böylece çok geniş bir bölgeyi kontrol eden eyalet valisinin, vaktiyle kendisinin yaptığı gibi, taht açısından tehlike oluşturmamasının kapısını kapamıştır. Yeni themalar da kurarak yönetim yeniden yapılandırılmıştır. Bizans'ın artık dört theması yerine; Trakya, Opsikon (aynen muhafaza edilmiştir), Thracesian, Anatolikon, Bukellarian ve Armenikon ile toplam altı theması olmuştur.³³⁰

Başlangıçta Armenikon ve Anatolikon themaları ile sınırlı olan imparatorluk güçlendikçe ve yeni fetihler yapıldıkça thema sayısını da arttırmıştır. Bizans X. Yüzyılda özellikle II.Basileios'un (976-1025)yapmış olduğu başarılı fetihlerle thema sayısını arttırmıştır. Ancak burada ifade edilmelidir ki themaların sayısı sadece imparatorluğa yeni toprakların eklenmesiyle değil, büyük themaların birkaç küçük

³²⁸ Lemerle, s.76-78.

³²⁹ Rice, s.109.

³³⁰ Dikici, s.198.

themaya ayrılması nedeniyle de artış göstermiştir. X. Yüzyıl başında Anadolu arazisi, *Strategos* 'ların rütbe hiyerarşisine göre sıralandığı zaman:

- Anatolikon: (Konya, Afyon, Emirdağ, Burdur, Isparta)
- Armenikon: (Sinop, Samsun, Çorum, Amasya, Sivas, Divriği)
- Thrakesion: (Bergama, İzmir, Efes, Aydın, Denizli)
- Bukellarion: (Ankara, Bolu, Çankırı, Karadeniz Ereğlisi)
- Kapadokia: (Aksaray, Kırşehir, Nevşehir)
- Kharsianon: (Yozgat, Kayseri, Niğde, Kemerhisar)
- Paflagonia: (Amasra, Karabük, Kastamonu)
- Khaldia: (Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Artvin, Bayburt, Gümüşhane)
- Kibürraeoton: (Alanya, Antalya, Fethiye, Muğla, Marmaris, Bodrum)
- Selevkeia: (Silifke, Karaman)
- Sebasteia: (Sivas, Turhal)
- Lükandos: (Afşin)
- Mesopotamia: (Tunceli, Bingöl)

Themalar Bizans imparatorluğuna bir nevi imparator ve hanedan fideliği olma özelliği de taşımaktaydı. Heraklius hanedanından sonra başa geçen imparatorlar çoğunlukla” *themas strategosları*”ndan çıkmış ve bunlardan ikisi Isauralı Leon (717-41) ve Amorionlu Mikhail (820-29) birer hanedan kurmuşlardır.³³¹ Ayrıca bu strategoslar’ın bir özelliği de aldıkları maaşın astronomik düzeylerde olmasıdır. X. Yüzyıl başında, en eski geleneğe sahip bulunan Anatolikon, Armenikon ve Ege bölgesindeki Thrakesion themaları strategosları senelik 20’şer kilo altın maaş almaktaydılar.³³²

³³¹ Baskıcı, s.121-122.

³³² Işın Demirkent, *Bizans Tarihi Yazıları*, İstanbul, 2005, s.10.

Harita 13. 950 Yılında Bizans İmparatorluğu'nun temaları

Yine Anadolu'da X. Yüzyılda yapılan başarılı fetihler neticesinde Bizans sınırları güneye ve doğuya doğru genişleyerek bu bölgelerde yeni themaların doğmasını sağlamışlardır. Bunlar: Antiokheia (Antakya), Telukh (Dülük), Melitene (Malatya), İberia (Gürcistan) ve Theodosiopolis (Erzurum) themalarıdır. Ayrıca XI. Yüzyılın başlarında Bulgaristan'ın II.Basileios tarafından ele geçirilmesi ile Balkanlara yeniden tümüyle hakim olunmuş ve imparatorluk sınırları Tuna boylarına kadar uzanmıştır. Tuna ve Sava nehirleri kenarındaki sınır bölgesi Sirmium olan bir thema halinde teşkilatlandırılmıştır. Kuzeyde Zadar (Zara) ve güneyde Dubrovnik (Ragusa) ile Adriyatik sahili eskiden olduğu gibi Dalmaçya themasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte Diokleia, Zakhlumia, Rascia ve Bosna toprakları themalar şeklinde organize edilmemiş olup, Hırvatistan gibi yerli hükümdarların hâkimiyetine bırakılmıştır. Buralar imparatorun bir eyaleti gibi değil de yarı özerk ülke statüsündeydiler. Ege kıyısındaki en önemli üs ise Selanik themasıdır.³³³

Coğrafi ve ticari bir toprak bütünlüğü oluşturan themalar, aynı niteliği gösteren bir merkez kente bağlıydılar. Bazı idari nedenlerle veya bazı ticari akımların yer değiştirmesi sonucunda, merkezi iktidar sıklıkla themaların sınırlarında değişikliğe gitmekteydiler, bu nedenle de sınırlar net değildi. Ancak imparatorluktaki themalar X. Yüzyılda doğu ve batı diye iki guruba ayrılmış olarak otuz bir taneydiler. Doğü, imparatorluğun daha zengin ve nüfusu daha fazla olan bölümüydü. Anadolu themaları gerek üretim fazlalığı, gerek imparatorluğa en iyi asker ve gemici sağlayan bölge ve

³³³ Ostrogorsky, s.289-291.

gerekse de nüfusunun fazla olması nedeniyle diğer themalardan üstündü. Bu sebeple bu themaların memurları hem rütbe hem de varlık bakımından, batıdaki meslektaşlarına kıyasla daha iyi bir noktadaydılar.³³⁴

Thema yapılanmasının imparatorluk için hem askeri hem de ekonomik anlamda getirileri olmuştur. Hem verimli arazilere iskân edilen Slav ve Arap gibi ulusların toprakların boş kalmasını önleyerek üretime çok büyük katkıları olmuş, hem de imparatorluk ihtiyaç duyduğu asker gücüne maaş ödeme derdinden kurtularak sahip olmuştur. Bölgede görevli olan valilerin bölgenin vergilerini toplaması da vergilerin daha sağlıklı toplanmasını sağlamıştır ve bu durum da Bizans hazinesine pozitif yönde yansımıştır. Ayrıca bu sistem küçük arazi sahipliğini desteklediğinden büyük toprak sahiplerinin daha da palazlanmalarının önüne geçmiştir. Asker barış zamanlarında üretici konumundadır ve imparatorluk ekonomisine hem ürün olarak hem de ödedikleri vergiden dolayı parasal bir katkı sağlamaktadır. Ayrıca thema askerleri bir nevi kendi topraklarını koruduklarının bilinciyle savaş zamanlarında diğer paralı askerlere göre daha özverili mücadele etmektedirler. Kendi içerisinde bir bütünlük oluşturması, bölgesel bazda ihtiyaçların daha sağlıklı belirlenmesi, üretim ve dağıtımın ise bağlı oldukları valiler tarafından kontrol edilebilmesi bu sistemin sağladığı başlıca avantajlardır.

2.2.1.2. Toprak Mülkiyeti

Bizans'ta toprak mülkiyeti üç gurubun elinde bulunmaktaydı: Kırsal kesimde köylülerin toprakları, büyük arazi sahiplerinin toprakları (hem kırsalda hem de devlet topraklarından elde edilmiş büyük araziler) ve üçüncüsü de devlete ait topraklardır. Yani Bizans'ta kişilerin toprağı mülk edinme hakları mevcuttu. Tarlalar, bağlar, bostanlar ve bahçeler Bizans köylüsünün mülkiyeti altındaydı ve miras yoluyla varislere aktarılabilirdi. Malik mülkün vergisini doğrudan devlete ödemekle mükellefi. Devletin ise burada tek düşündüğü şey vergilendirme düzeniydi ve sadece toprağın vergisini toplama derdindeydi. Toprağın ürün verip vermemesi bu bağlamda pek umurunda değildi. Vergiyi kendi açısından sağlıklı bir şekilde toplama yöntemini de VII. Yüzyılda bulmuştu.

³³⁴ Johannes Koder, "Regional Networks in Asia Minor During the Middle Byzantine Period (Seventh-Eleventh Centuries), An Aproach, *Trade and Market in Byzantion*, Ed. Cecile Morrisson, Washington D.C., 2002, s.156. Bailly, C.II, s.284.

Bizans köylüsü kendi içerisinde büyük bir aile gibiydi ve devlet, köyün kendi içerisindeki bu uyumlu yapısından faydalanmak istiyordu çünkü devletin temel gelir kaynağı topraktan alınan vergilerdi ve oluşturulacak bu sistemin önemi devletin bekasıyla ilişkiliydi. Bu bilinçle köylerin kadastro çıkartıldı ve oluşturulan bu yeni vergi tahsilâtı yöntemine göre; vergi yükümlüsü vergisini ödemediğinde vergi tutarı o köydeki bir kefinden tahsil edilir ve toprağı kullanma yetkisi de bu kişiye verilirdi. Belki görüntü itibariyle herkes kendi toprağının vergisinden mükellefti ama verginin ödenmesine gelince bir bakıma bütün köylü sorumluluk altındaydı. Bu sorumluluk kapsamında eğer toprağın devredilmesi gereken bir şart oluşmuşsa, toprağı devralacak kişi öncelikli olarak komşular, sonra kefiller ve daha sonra ise köylü halkı olacaktır.³³⁵ Bu sistemle devlet hem toplayacağı vergiyi garanti altına almakta hem de bölgedeki arazileri yine bölge halkının almasına öncelik vererek bölgenin dokusunun bozulmaması açısından ve bu büyük ailenin sürdürülebilirliği açısından oldukça önemli bir adım atmış olmaktadır.

VIII. Yüzyılda Bizans toplumunda köle düzeninin yavaş yavaş kaybolduğı ve ezilen emekçi sınıfın kendi içerisinde birleşerek kendilerince büyük bir güç olmak için çabaladıkları bir dönem olmuştur. Yapılan devrimci gösterilerde zenginlerin ve uyguladıkları sert ve çoğı keyfi yöntemlerle halkı bezdiren bazı yöneticilerin hedefte olduğı bilinmektedir. Bu hareket belki ilk bakışta bir sınıf çatışması gibi algılanabilir ancak yaşanan gerilim sadece zengin-fakir gerilimi değildir. Bu dönem toprak aristokrasisi ile mali aristokrasinin de çatışma halinde olduğı bir dönemdir. Büyük toprak sahipleri ayrıcalıklarını kullanarak, devlet aristokrasisini saf dışı bırakma çabası içerisine girmiştir ve bu çabada ticari girişimlerinin güvenliğini amaçlayan zengin tüccar sınıfı, zengin aristokrasinin safları arasında yerini almıştır.³³⁶ İmparatorlukta özgür köylülerin sayısı ise giderek azalmaktadır. Bu durumun en önemli sebeplerinin başında ise toprak aristokrasisinin fırsatçılığı gelmektedir. Kıtık zamanlarında ya da benzer sebeplerle ihtiyaç içerisinde olan köylü büyük toprak sahiplerine yok pahasına topraklarını satmıştır. Gerçi devlet toprak satışında akrabaya veya komşuya satış önceliğı tanıyarak bu durumun önüne geçmeye çalışmıştır ancak bir kıtlık zamanını göz önüne getirdiğimiz zaman kıtlıktan muzdarip olan bir kişinin komşusunun bolluk içinde yaşıyor olabildiğini düşünemeyiz. Ancak gıda stoku olan ve yanlarında pek çok kişi

³³⁵ Michel Kaplan, *Bizans'ın Altınları*, çev. İhsan Batur, İstanbul, 2004, s.87-91; Yerasimos, s.32-33.

³³⁶ G.L. Seidler, *Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni*, çev. Mete Tunçay, İstanbul, 1999, s.19.

çalıştıran büyük toprak sahiplerinin belki bir çuval buğdaya açlıktan ölümle burun buruna gelmiş köylünün toprağını alması söz konusu olmuştur. Bu durum ise hayatlarını topraktan kazanan özgür köylülerin sayısını giderek azaltmıştır.

Toprağa bağlı köylülerin toprağı işlemekten başka birçok angarya işi de vardır. Toprakların çoğu imparatora veya hazineye aittir ancak kilise ve manastırların da geniş toprakları bulunmaktadır. Prensip olarak bu topraklar arazi vergisine tabidir ancak uygulama noktasında vergiden muaftırlar. Köylüler zamanla topraklarını giderek genişleten asillerin topraklarını işlemeye başlamaktadırlar çünkü kendi toprağı artık toprak zengininin elindedir. Aslında bu durum günümüzde ağalık sistemiyle ilişkilendirilebilir. Çünkü özgür kişilerden yok pahasına aldıkları topraklarda bir zamanlar mülkün sahibi olan kişiye belli bir pay vererek yanında çalıştırması durumudur söz konusu tablo. Tüm bunların üzerine bir de devlete ödemiş oldukları toprak vergisi, hayatları toprağa bağlı bu çiftçi sınıfının üzerinde çok büyük bir yükür.

X. Yüzyılda imparatorlar toprak mülkiyetinin ortaya çıkarmış olduğı önemli sorunlarla uğraşmışlardır. Dönemin belgelerinde “Güçlüler” ile “Yoksullar” ın oldukça sık karşı karşıya geldikleri görölmektedir. “Güçlüler”, servetleri ve özellikle de mevki ve görevleri sayesinde küçük çiftlikler üzerinde baskı kurarak bunları mülksüz bırakmaktadırlar. “Yoksullar” ise yukarıda bahsettiğimiz elinde bir parça toprağı bulunan köylülerdir. Küçük toprak mülkiyetinin zarar görmesi ise ekonomik ve askeri açıdan devlete ciddi sorunlar doğurmuştur çünkü büyük toprak mülkiyeti imparatorluk için başlı başına bir sorundur. Öyle ki II.Basileios döneminde Anadolu’nun iki büyük derebeyi olan Bardas Phokas ve Bardas Skleros neredeyse İmparatoru devirecek büyüklükte bir isyan hareketi başlatmışlardır. I.Romanos (920-44) bu soruna çare bulmak adına 922 ve 934’te *novella*’lar çıkarmış ve güçlülerin her ne sebepten olursa olsun yoksulların toprağına sahip olmalarını yasaklamıştır.³³⁷ Bir sorun durumunda köylüye öncelik tanınmış ve gasp mülklerin de geri verilmesi zorunluluğı getirilmiştir. Aynı şekilde sayıları ve güçleri oldukça büyük olan manastırlar da küçük toprak mülkiyeti açısından tehlike arz etmektedir ve bu hususta Romanos’un 922 ve 934’te

³³⁷ X. Yüzyıl Bizans ekonomisinin zirveye tırmandığı dönemdir ve eski dönemlerdeki kıtlık ve salgın vahaları bu dönemde pek görülmez. Bu dönemde ekonomi güçlü olduğı için olası ürün yetersizliğı durumlarında devlet dışarıdan tahıl da satın alabilmektedir. Runciman, “Byzantine Trade...”, s.161. Fakat 928 yılında yaşanan kıtlık yüzünden köylü toprağına hiç pahasına elinden çıkarmıştır. Cheynet, s.70; Seidler, s.53. Bu durum da göstermektedir ki I. Romanos döneminde çıkarılan kanuni yasaklamaya rağmen küçük toprak sahibi elindeki arazileri büyük arazi sahiplerine kaptırmamayı başaramamıştır ve bu noktada büyük toprak sahiplerinin istismarı sürmüştür.

çıkarmış olduğu novellalar, manastırların yoksulların toprağına sahip olmasını yasaklamıştır.³³⁸ Aslında imparator toprak mülkiyeti konusunda kalıpları eski şekline taşımayı amaçlamıştır. I.Romanos, arazinin satın alma fiyatına bağlı olarak çeşitli senaryolar da öngörmüştür. Bunlardan en ilginç olanı; köylülerin, toprağın değerinin yarısından daha düşük bir fiyatla satılması halinde, toprağı alan kişi ödediğı bedeli geri almak koşuluyla hiçbir tazminat almadan toprağı tekrar devretmek zorunda olmasıydı. Ancak alınan tüm önlemler bu süreci tam anlamıyla tersine çevirmeye yetmemekteydi.³³⁹

II. Nikephoros döneminde ise (963-69), kendisinin Ön Asya'nın askeri soylu sınıfı temsil ediyor olması ve zengin *arkhont* ailelerden birinden gelmesi hasebiyle köylü sınıfını savunan yasalarla pek ilgilenmemiştir. Ancak küçük toprak mülkiyeti açısından büyük bir tehlike olan manastırlar hakkında 964 yılında aldığı bir karar ile manastır kurulmasını ve mevcut manastırlara da bağış yapılmasını yasaklamıştır. Öte taraftan da 967 tarihinde çıkarmış olduğu *novella* ile yoksullara ve *statiotes*'lere verilmiş topraklar üzerindeki Şufa (ön alım) hakkını kaldırarak, soyluların yanında bir tavır almıştır ve böylece bu zamana kadar büyük toprak sahiplerine verilen yönetim frenini de bir bakıma kaldırıp atmıştır.³⁴⁰ Ancak Basileios döneminde Nikephoros'un izlediğı yanlış politikanın izleri hakkında silinebilecektir.

II.Basileios döneminde (976-1025), büyük toprak sahiplerine karşı acımasız bir politika izlenmiştir ve 996 tarihli bir *novella*, büyük toprak sahipleri (derebeyleri) tarafından edinilmiş topraklar için geçerli bulunan kırk yıllık zaman aşımını geçersiz kılarak korumayı yasaklamış ve yoksulların vergilerini ödeyememeleri durumunda güçlülerin onların vergisini ödemelerini öngören bir kararı yürürlüğe koymuştur. Aslında Basileios'un bu güçlü derebeylere karşı bir nevi savaş açmasının altında yatan önemli bir sebep vardır. 994 yılında Suriye'de Fatîmilere karşı verdiği mücadeleyle sorunu halledip Suriye'yi bu tehditten temizleyen imparator başkente dönme kararı almıştır. Basileios başkente hızlı bir şekilde dönmeyerek imparatorluğun durumunu yakından takip etmek maksadıyla dönüş yolunda büyük toprak sahiplerinin misafiri olmuştur ve onlar tarafından ağırlandır. Fakat gördüğü manzara karşısında büyük bir şaşkınlığa kapılan Basil, bilhassa yönetimi döneminde yaşadığı isyanların temel sebebini de bizatihi görme fırsatı yakalamıştır zira büyük toprak sahipleri başlı başına

³³⁸ Lemerle, s.99-100.

³³⁹ Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy*, s.58.

³⁴⁰ Levchenko, s.193; Lemerle, s.100.

bir güçtür ve birkaçının birleşmesi ile rahatlıkla 20-30 bin kişilik bir ordunun bir araya gelmesi çok zor görülmemektedir. Bu duruma bir çare bulmak zorunda olduğunu kavrayan Basil, Konstantinopolis'e döner dönmez bir emirname yayınlar sefer sırasında görmüş olduğu tablonun adaletsiz bir zenginleşme ve kontrolsüz bir güç oluşturduklarını söyler. Sorunu bu çerçevede çözmek için ise Büyük toprak sahipleriyle mücadeleye girişir. Ancak bu mücadelenin topyekûn olarak değil de belirlenen hedeflere yönelik zamana yayılmış bir aristokrasi temizliği olduğunu söylemek gerekmektedir. Bu adım, tamamına karşı eş zamanlı başlatılacak bir temizlik harekâtının aleyhte birleşip tek güç olunmasını engellemek için atılmış akıllıca bir stratejik adımdır.

II.Basil, özellikle Anadolu baronlarının yoksul köylülerden zorla aldıkları toprakları müsadere ederek yeniden yoksul çiftçilere dağıtmıştır. Bu çiftçi topluluklar, ordunun da asıl insan gücünü oluşturmaları bakımından imparatorluk için oldukça önemlilerdir. Köylülere topraklarının geri verilmesi baronlara güç kaybettirmiş, imparatorluğun askeri ve siyasi anlamda güç kazanmasını sağlamıştır. Ancak gerçek şudur ki Basil döneminde sağlanan bu büyük başarı süreklilik göstermeyecektir. Toprak aristokrasisi ve keşişlik, imparatorların bile tamamen bitiremeyeceği çok büyük oluşumlardır ve Bizans sosyal tarihi açısından bir dram olan “Güçlüler” ve “Yoksullar” mücadelesi sonuç itibarıyla güçlülerin zaferiyle sonuçlanacaktır.³⁴¹

2.2.2. Para ve Maliye Sistemi

Bizans imparatorluğu yüzyıllar boyunca Ortaçağ Avrupa'sı ile İslam dünyası arasındaki merkez noktada yer almıştır; burası kritik bir nüfuz ve takas noktası olduğu kadar, büyük bir medeniyetin de beşiğidir. Sikkeleri, komşularının ve ardıllarının ilk bağımsız para birimine örnek oluştururken, bu sikkeler beş asırdan fazla bir süreyle parasal sistemin temelini oluşturmuşlardır.³⁴²

Bizans'ın altın sikkesi *solidus* ya da *nomisma* genellikle “Ortaçağın doları” olarak nitelendirilmiştir.³⁴³ Yaklaşık yedi asır boyunca değerinden çok fazla bir şey kaybetmeyen bu sikkeler, Bizans sınırlarının ötesine de taşmıştır. Arap Halifeliği altın sikke basmak yerine *bezant* adını verdiği Bizans parasını kullanmışlardı. *Solidus*

³⁴¹ Morgan, s.79; Lemerle, s.100-101; Norwich, C.II, s.202-203.

³⁴² Catherine Eagleton-Jonathan Williams, *Paranın Tarihi*, çev. Fadime Kâhya, İstanbul, 2013, s.95-96.

³⁴³ VI. Yüzyılda yaşamış gezgin bir tüccar olan Cosmas, Bizans altın parasının dünya genelinde oldukça değerli olduğunu ve Uzakdoğu'da bile kabul gören değerli bir para olduğundan bahsetmektedir. Indicopleustes, s.98; Eagleton-Williams, s.95.

Avrupa’da yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı ve Kuzey Avrupa’nın kralları tarafından servetlerinin ve güçlerinin bir sembolü olarak itibar görmekteydi. İskandinavya’da bulunan büyük bir Bizans altın sikkesi stoku ise bu duruma verilebilecek güzel bir örnektir. Bu altın paraların en önemli özelliği ise istikrarıdır. *Solidus* ilk kez I.Constantinus (306-337) tarafından basılmıştır ve yaklaşık ağırlığı 4.4 gram ve 24 karat değerindedir. Sonraki yedi asır boyunca *solidus*’un ya da daha yaygın olarak kullanıldığı isim olan *nomisma*’nın değerinde çok önemli boyutlarda bir değişiklik olmamıştır. VI. ve VII. Yüzyıllarda düşük ağırlıkta, 22 karat değerinde bazı *soliduslar* basılmıştır ancak 24 karatlık *nomisma* esas altın sikke olarak varlığını devam ettirmiştir.

VII. Yüzyılda yaşanan siyasi krizler parayı da etkilemişti ve gümüş para basımı emisyonu düşürülmüştür. Bununla birlikte bakır paraların ağırlığının da VII. Yüzyıl boyunca azaldığı görülmektedir. Tabi paraların bu şekilde etkilenmelerinde bazı önemli durumlar etki yapmıştır. Bunlar arasında en önemli etken ise imparatorluğun Doğu Anadolu ve Balkanlar’daki değerli madenlerin kontrolünü kaybetmesi olmuştur. Başkentini siyasi olarak zor durumda olması ve mali kaynak bulmada yaşanan sorunlar neticesinde para değer yitirmektedir ve Sicilya dışında para basımı oldukça düşmüştür. Altın aynı dönemde Toskana ve Benevento Lombard madeni paralarını da etkileyen bir kalıp izleyerek giderek değer kaybı yaşamaya devam etmiştir. Altın paradaki değer 695 yılında %97 iken 695-710’da %70-80 seviyelerine gerilemesi 695 yılında oluşturulan Sicilya temasının oluşturulmasıyla açıklanabilir. Belki paradaki değer kaybı hızla düşmeye devam edecektir ancak III.Leo Isauralı’nın (717-41) yapmış olduğu mali reformlar neticesinde bu değer 720’den 820’ye kadar %82 seviyesinde tutulmayı başarmıştır. VIII. Yüzyılda Isauralılar tarafından yeni gümüş paraların tedavüle sürüldüğü görülür. Bu yeni gümüş para “*Miliaresion*” kısmen Arap Dirhem’inden kopyalanmış ama onunla yarışacak ayarda bir para olmasına rağmen İslam’ın yükselişi karşısında Bizans parasının rekabet gücü zayıflamıştır. VIII. ve IX. Yüzyıllarda kullanılmış oldukları madenle birlikte anılan Bizans paralarının saflık derecelerine baktığımızda ise: Altın *Nomisma* ortalama %97 saflıkta altından, gümüş *miliaresion* altın paraya oranla daha değişkenlik göstererek %83-97 arasında gümüşten ve bakır *Follis* de gümüş paranın oranlarına benzer şekilde değişkenlik göstererek bakırdan basılmaktaydı.³⁴⁴

³⁴⁴ Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy*, s.84-85.

Tablo 2. Bizans para sistemi (650-1050)

Nomisma (altın)	Miliaresion (gümüş)	Follis (bakır)	Karat /Keration
1	12	288	24
x	1	24	2
x	x	12	1
x	x	1	x
72 nomismata=1 Roma lirası			
1 kentenarion= 100 Roma lirası ya da 7200 nomisma			

X. Yüzyılın ortalarında, imparator II.Nikephoros (963-69), standart paraların 1/12'si ağırlığında, 22 karatlık bir parça çıkarmıştır. Bunun nedeni para miktarını arttırmak istemesidir. Başka bir ifadeyle imparator aynı miktarda altınla piyasaya daha fazla para sürüp maaşları ve diğer devlet harcamalarını bu şekilde ödemeyi düşünmektedir. Bu durum da doğal olarak paranın değer kaybına yol açmış ve para enflasyonuna sebep olmuştur. “Terarteron” denilen ve daha hafif olan bu altın para, “histamenon” denilen standart paralarla birlikte dolaşıma girmiştir. XI. Yüzyılda ise, paraların altın ayarındaki düşüşe bağlı olarak belgeli bir sistematik devalüasyon süreci başlamıştır. Genellikle ekonomik ve siyasi koşullara bağlı olarak bu dönemde altın ayarında ayarlamalar yapılmıştır.

- IV.Mikhail (1034-41) → 24 karattan 19.5 karata
- IX.Konstantinos (1042-55) → 19.5'den 18'e
- IV.Romanos Diogenes (1067-71) → 18'den 16'ya
- VII.Mikhail Dukas (1071-78) → 16'dan 12'ye
- III.Nikephoros Botaneiates (1078-81) → 8 karat civarı

Yukarıda gördüğümüz rakamları göz önüne alınca, Bizans altın paralarının yaklaşık olarak 50 senelik bir sürede kabaca 2/3'lik bir değer kaybı yaşadığını görebiliriz. Bu tablo Bizans'ta son elli yılda hızlı şekilde artan bir enflasyonun varlığını da gösterir. Bu tablo ayrıca Bizans parasının evrenselliğine de bir darbe vurmuştur

ancak Akdeniz bölgesindeki en önemli paralardan biri olarak kalmış ve imparatorluğun sonuna kadar farklı milletlerden oluşan tacirler tarafından kullanılmıştır.³⁴⁵

Yapılan çalışmalarla elde edilen veriler erken Ortaçağ boyunca para dolaşımının düşük olduğunu ve ekonominin durağan olduğunu gösterir. Bu durum ise Batı’da, Doğu’ya oranla daha keskin bir şekilde ortaya çıkmıştır.³⁴⁶

Avrupa’ya baktığımızda ise 711 yılında Emevilerin İspanya’yı alarak, Hindistan’dan İspanya’ya kadar uzanan bir para birliği kurmaları, özellikle Güney Avrupa’daki para sisteminin bu sisteme katılmasıyla neticelenmiştir. Kuzeybatı Avrupa’da ise Karolenj imparatoru Kısa Pepin’in 775 yılında yeni bir gümüş paranın (penny) ağırlığını ve gümüş içeriğini belirleyerek bastırması, Ortaçağ Avrupa’sı para sisteminin de bundan sonra bu temelle şekillenmesine sebep olmuştur.³⁴⁷ Ortaçağın sonlarına doğru ise Akdeniz bölgesinin doları İtalyan Cumhuriyetlerinin altın sikkeleri olacaktır. XIII. Yüzyılın ortası ile XIV. Yüzyılın sonu arasında Floransa altın sikkesi, XV. Yüzyılda ise Venedik altın sikkesi bir zamanlar Bizans altın sikkesinin sahip olduğu prestiji eline geçirmiş olacaktır.³⁴⁸

Darphaneler

VIII. Yüzyılın ortasından itibaren imparatorluktaki sözleşmeli darphaneler şunlardı; Kartaca darphanesi (kentin düştüğü 695 yılından itibaren üretim durdu), Ravenna darphanesi (kentin 751’de Lombardların eline geçmesi ile üretim durdu), Roma ve Napoli’deki darphaneler 776 ve 842’de; Sicilya, Sirakuza’daki darphane, kentin Araplar tarafından ele geçirildiği zaman üretim yapmayı bıraktı ve 912 yılına kadar üretimini taşınmış olduğu Calabria’daki Reggio’da devam ettirdi. Sonuç olarak bakınca, imparatorluk için sikke üretiminde ana darphane Konstantinopolis’te yapılmaktadır ve talebe göre ilgili memurlar tarafından sikkeler dağıtım merkezlerine gönderilmiştir. Eyaletlerdeki para basımı ise o eyalete ve eyaletin sınırından yapılan dış ticarete gerekli kaynağı sunmak için üretim yapmaktadır.³⁴⁹

³⁴⁵ Gregory, s.246-247; Carlo M.Cipolla, *Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet*, çev. Ali İhsan Karacan, İstanbul, 1993, s.20-21,27; Rice, s.129-130; Herrin, s.221.

³⁴⁶ Lopez, s.122. Roberts S. Lopez, *The Shape of Medieval Monetary History*, Variorum Reprints, London, 1986, s.122.

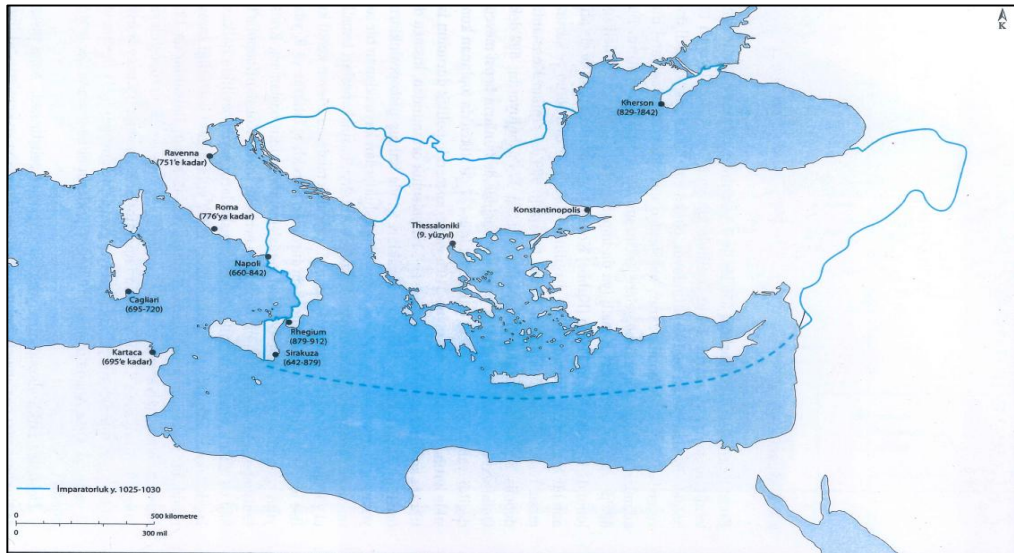
³⁴⁷ Küçükkalay, s.171.

³⁴⁸ Cipolla, *Akdeniz Dünyasında...*, s.26.

³⁴⁹ John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, çev. Ali Özdamar, İstanbul, 2007, s.147-148.

Heraclius tarafından üstlenilen, para üretimi ve temini için, Doğu maliye idaresinin düzenlemelerinin merkezileştirilmesi, Konstantinopolis'in iki yüzyıl boyunca doğunun yegâne para kaynağı olarak kalmasını sağlamıştır. Muhtemel olarak, Bosporus'un Kırım şehrinde ya da daha az olasılıkla Cherson'da 654-659 yılları arasında bakır halffolles (bir Bizans parası çeşidi)'lerin üretiminin yapıldığı bir darphanenin işletilmesi, tam olarak bu prensibin bir ihlali sayılmaz. Kendiliğinden kaynaklanmayan, böyle bir metropolitan tekelciliğin (monopoly kullanılmıştı, ekonomi anlamında da kullanılmış olabilir mi!) varlığı, yedinci yüzyıldaki mülki kayıplardan dolayı sağlamlaştırılmış ve muhafaza edilmiş olmalıdır. Bunlar, çok daha derlitolu dolayısıyla ulaşılması daha kolay bir idarenin, krallığın doğmasıyla sonuçlanmıştır.

Çoktandır var olan kent tekelciliğin kesin olarak ihlal edilmesinin ilk belirtisi, bakır paralarla ilgili olarak en azından, II. Mikhail ve Theofilos'un 821-29 yılları arasındaki müşterek hükümdarlığı zamanlarında ortaya çıkar ve muhtemelen follis'lerin standart ağırlığındaki kayda değer artışın yaşanmasıyla çakışmaktadır. II. Mikhail ve Theofilos'un para üreticileri, uygulama ve stil gibi kriterlerine bağlı olan farklılaşmalardan dolayı, iki farklı gruba bölündüler. Biri muntazam stile ve dikkatli uygulamaya sahipken, diğeri her iki açıdan daha sert (kaba saba) bir yapıya sahiptir. Her gurubun farklı darphaneleri temsil etmesi ve daha muntazam bir stile sahip olanın genel (metropolitan) bir darphaneyi temsil ederken, diğerinin ise yerel bir darphaneyi temsil etmesi muhtemeldir.

Harita 14. 640-1050 imparatorluk darphaneleri (Haldon, s.149)

Kent üretimin ilk tanımlaması, Saraçhane kilisesinden çıkarılan kazı materyallerin ilk incelemesiyle doğrulanmaktadır. Çıkarılan 17 örneğin hepsi de muntazam stile ve dikkatli uygulamaya sahiptir. Diğer yandan yerel darphanenin varlığının kesin kanıtı, Roma'nın son ve Bizans'ın ilk dönemlerinde olduğu gibi darphane damgası gibi açık kanıtlara değil de, tasarım ya da stilindeki karakteristik detaylar gibi sübjektif kriterlere bağlıdır.

Theofilos'un kendi saltanatındaki (829-42) para üreticileri benzer iki gruba ayrılmışlardı ve müşterek hükümdarlık zamanlarında olduğu gibi aynı para üretim düzenlemesini temsil ettiklerini tahmin etmek makuldür. 904 yılında Tripli'nin Leo'nunun Selanik'i yağmalaması ve sonradan Bulgaristan sınır hattının 20 metre şehrin içine ilerlemesine neden olduğu bu gelişmelerden herhangi birisi tek başına Selanik para üretiminde durmaya neden olmuş olabilir.

İkinci ihlalin yaşandığı tarih, metropoliten tekelcilikte yaşanan ilk ihlalden uzak bir tarihte değildir. IX. Yüzyıldan X.Yüzyıla kadar, Bizans'ın Kırım'daki servetlerinden yayıldığı düşünülen, hüküm süren kralların baş harflerinin basıldığı sert çeşit bakır ile kaplı ya da ana metalden yapılmış bir dizi paralar uzan zaman önce tanınmıştır. Bu serilerin başladığı kesin tarih net olarak bilinmemektedir.

Selanik ve Chersondaki IX. ve X. Yüzyıldaki darphanelerin ortak iki ilginç, büyük ihtimalle önemli vasfı vardır. Bunlar başlama ve duraklama koşullarıdır. Üretimin yapıldığı her şehir ve çevreleyen alanlar idari bölge statüsüne yükselmişlerdir. Selanik'in idari bölge oluşunun kesin tarihi hala belirli değildir ama Nicephorus (802-11) ya da Theofilos'un (829-42) dönemlerinden biri olabileceği öne sürülmekle birlikte erken dönemde olma olasılığı daha yüksektir. Cherson idari bölgesi 833'ten hemen sonra oluşturulmuştur. Her biri yerel askeri felaketlerden sonra durdurulmuştur.

Para üretiminde, metropoliten tekelcilikte yaşanan bu iki ihlalin önemini açıklamak ve bu ihlallerin idari temelini değerlendirilmesi zordur. IX. Yüzyılın reddedilemez özelliklerinden biri olan ve daha karmaşık bir dini darphane sisteminin oluşmasına yol açan bir idari sistemin genişletilmesi olarak öne sürülse de, nümizmatik kabul görmemiştir ve gerçekten de olası değildir. İleri dönem Roma ve Bizans'ın ilk dönemlerindeki yönetim modeli dini darphanelerin varlığının cesaretlendirmiştir ama gelişmiş Bizans idari yönetim modeli bu cesaretlendirmeyi kırmıştır.

I.Çimiskes (969-76) döneminde bakır paraların dizaynı tamamıyla dini bir boyut almıştır. Bu tür paraların üretimine 1092 de Alexius'un para devrimine kadar devam

edilmiştir. X. Konstantine döneminde imparatorun resmi ya da yazısı ile birleştirilmiş, bu durum da 1092'ye kadar devam etmiştir. Diğer bir ifadeyle bu iki seri en azından paralel olarak piyasaya sürülmüştür. Ayrıntılı açıklamalar tek bir darphaneyi böyle olasılık dışı durumu açıklamaya çalışmışlardır. Bu darphane, metropol darphanedir. Örneğin; ilgili dönemlerin başlangıç'ında imparatorun resiminin ya da yazısının bulunduğu bir seri para basıldığında bu durumun dini dizayna sahip başka bir para üretimini takip ettiği görülmüştür ancak bu durumu açıklamamıştır. Her iki basım da birbiri ile tamimiyle paralel olarak ama farkı darphaneler tarafında basıldığını göstermektedir. En azında bir dini dizayna sahip olarak basılmış paraların imparatorluk dizaynına sahip paralar damgalanmış bu sonucu teyit eden niteliktedir. Tarih sırasına göre dini serileri basan darphaneler büyük ihtimale metropol darphanedir. İmparatorluğa ait serileri üreten darphane kimliği kesin olarak ön görülemez ama bu darphanenin Selanik olduğu tekrarda öne sürülür bu geçici tanımlamanın Selanik'teki darphanenin daha önceki dönemlere ait paralara benzer dizaynalara sahip bakır teteraları üretilmesiyle açıklanır.³⁵⁰

II.Basil ve VIII. Konstantin (963-1025) kardeşlerin uzun süren birleşik krallık döneminin ilk kısmı II.Nikephoros ve I.Çimiskes'in (969-76) vesayeti altında geçmiştir.

II. Nikephoros tarihçi George cetvenus ne jonaras tarafından hafif ağırlıkta altın bozukluk olan nomismatatertoronu kullanıma sokmak ile itham edilmiştir. Bu bozukluğun amacı ve önemi VI. Yüzyıldaki hafif ağırlıklı solidus gibi ki birbiriyle bağlantılı gibi görülmektedir, amacı kabaca mali olarak görüle bile her yerde ayrıntılı tartışılması ertelenmiştir ama bunun orijinini ve fiziksel karakterini şimdi tanımlamak uygun olacaktır. Zonarastatertemo'nun oluşturulmasını aşağıdaki terimlerle ifade etmiştir: Nikephoros'un zamanına kadar her bir nomisma'nın ağırlığı bir hexagiona eşitidir. Ağırlığı azaltılarak her bir nomisma'daki vergi tahsilâtını, ödemeleri ve harcamaları etkilemiştir. Dahası imparatorun yüzünü taşıyan her bir eski nomisma saltanattaki kral tarafından değiştirilenle aynı değere sahip olmasına rağmen o kendisinininkinin tercih edilmesini emretti. Bunu neden yapmıştı? Bunu tüm tüccarların yalnızca onun nomisma'larını sorması için ve bütün nomisma değişimlerinde kâr sağlamak için yapmıştı.

³⁵⁰ Hendy, s.424-428.

Tekarteronun geleneksel standart nomisma'dan ne miktarda hafif olduğu, jhontzetzesin mektuplarından birinde şart düşölerek tanımlanmıştır: Taterteron.

Zonaras tarafından peparpenonun temel olarak yanlış anladığı yorumladığı tek özelliği histamenonun yeni imparatorluk gelir için kullanılırken eyalet masrafları için papperpanonu kullanılmasıdır, böyle bir uygulama kademeli olarak ama histemonu piayasadan tamamen geri çekilmesi ile sonuçlanabilirdi. Böyle bir durum asla olmadı ve böyle bir niyetin de olmaması gerçekten olasıdır. II.Nikephoros tarafından yürürlüğe uygulanan Katertenon O ve ondan sonra gelenler tarafından Histemenon ile birlikte kullanmışlardır

3 tane tatertanon 1/12 oranında histemanona bağlıdır. Tatertenonu oluşturan hergün histemenondan 1/36 oranında eksiltme olarak görölmektedir ki bu da, tüm ağırlığın 1/15 oranında toplam 1 fark oluşturmaktadır. Tetartenon 22 keratıalılık bir bozukluktur ve VI. ve VII. Yüzyıldaki hafif ağırlıklı solidusa eşittir.³⁵¹

İmparatorlukta altın sikkeler devlet memurlarına ve askerlere ödenen maaşlar yoluyla tedavöl edilmekteydi. Propaganda değeri dışında, sikkelerin bir başka temel fonksiyonu da vergilerin toplanmasını kolaylaştırmasıydı. En önemli vergi biçimi ise arazi ve kişilere uygulanan vergiydi: Merkezi hükümet ise bu vergilerin altın sikkelerle ödenmesinde ısrar ediyordu. Bu yolla da memurlara ve askerlere yapılan ödemeler, toplanan vergilerle birlikte hazineye geri kazandırılıyordu. IV.Konstantin'den (668) II.Mikhail'e (821) kadar hüküm süren imparatorlarca, Konstantinopolis dışında ve kendi darphaneleri olan Sicilya, Güney İtalya ve Kuzey Afrika gibi bazı eyaletlerin de sikke emisyonunun oldukça düşük olduğu tahmin edilmektedir. Aslında bu tarihçiler açısından tam bir bilmece, Belki bu bilmece, dönem çerçevesinde yapılan kazıların yetersizliğinden kaynaklanmaktadır ve arkeolojik kazılar arttıkça daha fazla sikkenin gün yüzüne çıkartılması bu noktada daha basılan sikke oranına dair daha sağlıklı bir öngörü şansı doğuracaktır.³⁵²II.Mikhail döneminde (821-29) bakır sikke basımının artmaya başlamasıyla ve bakır için Selanik ve Kherson'da iki yeni darphane kurulmasıyla, bakır sikkeler IX. Yüzyılın ilk yarısında büyük bir dönüşüm yaşamışlardır. Standart bakır sikke Follis'in ağırlığında da bir artış olmuştur. Ayrıca

³⁵¹ Hendy, s.507.

³⁵² Herrın, s.213-216.

artan sikke üretimi, devletin nakit olarak toplanacak vergiye olan talebinin de arttığını göstermektedir.³⁵³

2.2.2.1. Hazine/Bütçe

Bizans İmparatorluğu'nun genel bütçesi içerisinde ticaretten elde edilen gelir küçük bir yere sahipti. Çünkü Bizans hazinesinin en büyük kalemini topraktan ve kişilerden alınan vergiler oluşturmaktaydı. İmparatorluk vergi gelirlerinden başka üç kaynaktan daha gelir sağlamaktaydı:

1- *Artizanal Mülkiyet*: İmparatorluk atölyelerinde üretilen; ordu, donanma, saray ve idari kadro için gerekli olan mallar devlete dolaylı dahi olsa büyük katma değer sağlamaktaydı çünkü eğer üretim olmasa talep dışarıdan karşılanma yoluna gidecektir ve bu da büyük bir mali yükü beraberinde getirecektir.

2- *Tarımsal Mülkiyet*: Tasarrufu devletin kontrolünde olan geniş ülke topraklarıdır.

3- *Kentlerdeki Mülkiyet*: Devlete ait (hanlar, madenler, taş ocakları, tuzlalar vb) işletmelerin varlık ve gelirleridir.³⁵⁴

Devletin temel gelir kaynağı vergilendirme, toplanmayı ve dağıtımı basitleştirdiği için ve hazinenin rezervlerini oluşturmadaki avantajı nedeniyle, başka birimlerden çok altın sikke cinsinden yapılmaktaydı. Hazinenin rezervleri imparatorluk için çok önemliydi zira Bizans'ın kredi ve borçlanma konusunda pek fazla imkânı bulunmamaktaydı. Olası bir kriz durumunda imparator; kraliyeti, kiliseyi ya da yönetimine destek vermiş olan büyük toprak sahiplerini gözetmek mecburiyetindeydi.³⁵⁵

İzlemiş olduğu ekonomik politikalarda halkın desteğini kazanmak için atmış olduğu popülist adımlarda İrene (797-802) vergileri büyük oranda düşürmüştür ancak vergi gelirlerinin düşürülmesi ordu için sağlanması gereken ödeneği de zora sokmuştur.³⁵⁶ Bu dönemde çıkarılan altın madeni paralara (*solidus*) imparatoriçenin resmi bastırılmıştır. İmparatoriçe, imparatorlukta tek hüküm süren kişi olduğu için, resmi belgelerde, sadece erkeklere ait bir durum olan “Basileus” yani imparator unvanını kullandığı da görülmektedir.³⁵⁷

³⁵³ Haldon, s.146.

³⁵⁴ Baskıcı, s.267-268.

³⁵⁵ Eagleton-Williams, s.97.

³⁵⁶ Taberi, s.144.

³⁵⁷ Dikici, s.217; Herrin, s.167.

I.Nikephoros (802-11), İrene'nin uygulamış olduğu popülist vergi politikaları yüzünden boşalmış olan devlet hazinesini toparlamış ve maliyeyi düzene sokmuştur. Bütçenin toparlanması sayesinde ordu için elzem dolayısıyla imparatorluk için elzem olan kaynaklar da sağlanabilmiştir. Yine bu dönemde tüccarların özel yerlerden borç almaları yasaklanmış, sadece devlet hazinesine borçlanmalarına izin verilmiştir. Bu noktada borçlanma faizi de %17 olarak belirlenmiştir.³⁵⁸

Her ne kadar Bizans'ın "Altın Çağ"ı Makedon hanedanlığına mal edilse de aslında *Bizans Rönesansı* III. Mikhail döneminde (842-67) başlamıştır. Bu dönemden itibaren sıkı maliye politikalarıyla altın rezervleri arttırılmış ve hazine doldurulmuştur. Bu şekilde oluşturulan güçlü orduyla da önce Arapların eline geçen Damietta (Mısır/Dimyat), Melitene (Malatya), Dalmaçya ve Suriye civarı, Kıbrıs ve Girit gibi değerli stratejik ve çok değerli topraklar alınabilinmiştir. Hatta bir ara imparator İoannes Çimiskes zamanında (969-76) imparatorluk Kudüs kapılarına kadar dayanmıştır.³⁵⁹

X. Yüzyılda maliyenin, sanayinin ve ticaretin güçlü bir şekilde gelişmesi, imparatorluğun zenginleşmesi anlamı da taşımaktaydı.³⁶⁰ V.Konstantinos'un hükümdarlığı döneminde (742-75) yıllık bütçe aşağı yukarı 1.7 milyon *nomisma* iken, II.Basileios öldüğü zaman (1025) hazine 4 milyon *nomisma* bulunmaktaydı. Bu durum ise hem büyük ölçüde artan vergi gelirlerinin, hem de çok daha aktif bir ekonomik hayatın varlığını gösterir.³⁶¹

İmparatorluk zengindi ve büyük bir refah içerisindeydi ancak en zengin döneminde bile mali durumu çok istikrarlı değildi ve istikrar sağlama adına gösterilen çabalar kalıcı sonuçlar doğurmuyordu. Hazine sürekli büyük harcamaların baskısı altındaydı; savaş ve diplomasinin masrafları, kamu idaresinin çoklu ve karmaşık yapısı, sarayın, üst düzey yöneticilerin ve diğer kuruluşların lükse olan düşkünlükleri, dini kurumların hayır müesseseleri, halkın devlet tarafından karşılanması gereken masrafları ve Bizans'ın büyüklüğünü göstermek amacıyla yapılan büyük ve ihtişamlı yapılar hazineyi adeta erozyona uğratmaktaydı. Gelirler bu giderleri karşılamakta çoğu zaman çaresiz kalıyordu ve buna ek olarak memurların ahlaksızlığı ve para hırsı da bu

³⁵⁸ Basık, C.I, s.255.

³⁵⁹ Çimen, s.124.

³⁶⁰ Bu dönemde ticaretin gelişmesi ve geniş bir alanda sürdürülüyor olması, dünyanın bütün ülkelerinde dünya ticaret ölçülerinden biri olan Bizans'ın altın parasının genel kabul gördüğünün ve arandığının da bir kanıtıdır. Bailly, C.II, s.293.

³⁶¹ Haldon,s.147. Charles Diehl II. Basileios öldüğü zaman kasada 220 milyon yedek akçenin var olduğunu ve bu rakamın günümüzde bir milyar altından fazla ettiğini söyler. Diehl, s.91.

olumsuzlukların tuzu biberi oluyordu Devlet de bu açığı kapamak için en kolay yol olan halkın üzerindeki vergi yükünü biraz daha arttırmaktan geri durmuyordu.³⁶²

İmparatorlukta ticaret yapılıyordu ancak tüketim ve ihracat ithalattan azdı. Ekonomi açık veriyordu ve sık sık yapılan vergi ayarlamalarına başvurulmak zorunda kalınıyordu. Aslında bu tablo uzun vadede yol almaktan başka bir şey değildi. Vergi ayarlamalarında ise kullanılan en önemli taktik şu idi: bütçenin bir bölümünde gürültü ile ilan edilen bir vergi indirimine gidiliyor, öte yandan bütçenin başka bir bölümüne sadece bu indirimi telafi etmekle kalmayıp hazineye büyük bir gelir getirecek başka bir düzenleme sessiz sedasız ekleniyordu. Yani Bizans, tüm medeni dünyanın en zengin sitesi olduğu halde, aslında günü kurtarma çabası güden politikalarla beslenmekteydi³⁶³

2.2.2.2.Kredi ve Faiz

Faiz, Batı Avrupa'nın Ortaçağlar ahlakına aykırı olmasına rağmen, çağdaşı Bizans'ta faizi yasaklayan uygulamaların oldukça az sayıda olduğu görülmektedir. I.Nikephoros döneminde (802-11) faiz ile para alıp verme hakkının sadece devlete verilmiş olduğu durumda bile bu uygulama ahlaki bir durumdan kaynaklanmıyor, bilakis yüksek bir faiz haddi uygulanarak devlete faiz geliri sağlama amacı taşıyordu.³⁶⁴ Bununla birlikte Bizans'ta tefecilik tüm devirlerde oldukça yaygındı. Altın işleyenler borç para veriyorlardı ancak devlet bu işlemlerden ortaya çıkan faiz gelirlerini başıboş bırakmıyor ve denetlemeye çalışıyordu. Ortalama faiz oranı %4 ile %8 arasında değişmesine rağmen, Justinyen %12'den fazla faiz alınmasını yasaklamıştır. Bu oran zamanla borç alanın yaptığı işe ve mevkisine göre değişiklik göstermeye başlamıştır. Bu değişimle soylulardan %4,5, tüccarlardan %8,5 ve para talebinde bulunan diğer kişilerden %6,5 faiz alınmaktaydı.³⁶⁵

I.Nikephoros, İrene'nin getirmiş olduğu vergi indirimlerini yürürlükten kaldırmış, indirimle gitmediği diğer vergileri de yükseltmiştir. Tüccarların özel borç almalarını yasaklamış, sadece devlet hazinesine borçlanmasına izin verilmiştir.³⁶⁶ Yine bu dönemde, 809-10'da, başkentin önde gelen gemi sahipleri aşırı zenginleşmiştir ki

³⁶² Demirgil, s.47.

³⁶³ Bailly, C.II, s.283,291.

³⁶⁴ Baskıcı, s.252.

³⁶⁵ Book of the Eporch'da Bankerlerden bahsedilmektedir ancak bunlar muhtemelen loncalara bağlı ve paranın orijinalliğini kontrol eden kurumlardı. Bununla birlikte görünen odur ki en büyük banker devletti. Olga Maridaki-Karatza, Legal Aspects of the Financing of Trade, *The Economic History of Byzantium*, Angeliki e. Laiou, Editor in Chief, Volume 3, Washington, D.C., 2002, s..1105; Rice, s.126-127.

³⁶⁶ Norwich, C.II, s.20; Basık, s.255.

I.Nikephoros, bu kimselerin her birini olağan üstü yüksek bir faiz haddi olan %16,67'den yaklaşık olarak 6 kg. altın değerinde kredi almaya zorlayabiliyordu. Sonraki zamanlarda ise normal faiz haddinin %4.14 ile %6 arasında sabitlendiği görülür. Dolayısıyla ticari faaliyetlere yapılan az sayıdaki göndermeye rağmen; imparatorluk tüccarları, gemiciler ve esnaf Konstantinopolis'te bir kar ve zenginlik meydana getirebiliyorlardı. Bunun büyük bir kısmı ise kent halkını beslemeye yönelik gıda ürünlerinin işletmeciliğiyle alakalıydı.³⁶⁷

Bizans'ta elit kesim ekonomik faaliyetlere yatırım yapmaktansa arazi satın almayı ve daha fazla para kazanabilecekleri memuriyetliklere yatırım yapmayı tercih etmekteydiler. Beraberinde devlet emekliliğini de getiren saraya ait şeref hisselerini de satın almaktaydılar. Yunan asıllı ve Bizans bürokrasisi alanında önde gelen isimlerden birisi olan Nikolaos Oikonomides, bu tür yatırımların getirisinin %2,5-3 olduğunu ve bunun %6 olan resmi faiz oranından daha düşük olduğunu hesaplamıştır. Öte yandan, Protospatharios³⁶⁸ gibi en yüksek payelerin getirisi %8,3'e kadar yükselebilmekteydi fakat bu tür hisselerin miras yoluyla ve yatırılan anapara hiçbir suretle geri ödenmiyor sadece yatırılan paranın faizi alınabiliyordu. Görünüşe bakılırsa pek avantajsız bir yatırımdı ancak bu tarz yatırımların kazanç sağlamadan ziyade başka avantajları vardı. Bu tarz bir yatırımın yapılmasındaki temel amaç şeref ve statü kazanmaya yönelikti. Büyük bir hisse sahibi olmak ve saraydaki törenlerde uygun kostümle protokolün arasında yer almak her türlü ekonomik yararın ötesinde duruyordu. Bununla birlikte ticaretten para kazananlara karşı geleneksel olarak hor görme eğilimi bulunsada dahi, imparatorlar belirli bir fiyat mukabilinde, hisse sahiplerinin yakın çevresine bazı ticari fırsatlar da tanımaktaydı.³⁶⁹

2.2.2.3. Vergiler

Bizans'ta toplanan vergileri dolaylı ve dolaysız vergiler olarak sınıflandırmak mümkündür. Dolaysız vergiler ise kendi arasında dörde ayrılmaktadır. Bunlar;

- 1- Arazi vergisi
- 2-Otlaklardan ve koşum hayvanları dışında kalan hayvanlardan alınan vergiler
- 3- Baş vergisi
- 4- Ticari izin belgesi ve gayrimenkul vergisi

³⁶⁷ Herrin, s.211.

³⁶⁸ Protospatharios; kelime anlamı beş silahtar.

³⁶⁹ Runciman, "Byzantine Trade...", s.156; Herrin, s.219.

Dolaylı vergiler ise;

- 1- Köprü ve yol geçiş ücretleri
- 2-İthalat ve ihracattan alınan %10'luk gümrük vergisi
- 3- Pazar ve liman vergileri
- 4- Çeşitli devlet işlerinden alınan vergiler ve harçlar³⁷⁰

Bizans devleti çağdaşı Batı Avrupa'ya göre oldukça fazla miktarda vergi toplamaktaydı. Bizans vergi sisteminin temelinde ise toprak vergisi yatmaktaydı; toprak sahipleri bu vergiyi ödeyebilmek için fazla ürünlerinin çoğunu genellikle devlete satmakta, devlet de bu ürünleri ordunun, yönetimin ve imparatorluk makamının ihtiyaçlarını harcamakta kullanırdı.³⁷¹ Aslında bu sistem devlet için büyük avantaj sağlıyordu, şöyle ki üretici satmış olduğu ürünün karşılığında aldığı altını zaten vergi olarak yine hazineye veriyordu. Devletin almış olduğu ürün ise ihtiyaçların karşılanması için kullanılıyordu.

Ayrıntılı mali mekanizmaları yöntemi, ekonomi hakkındaki geleneksel bir Bizans varsayımını yansıtır: Askeri ihtiyaçlarla alakalı hükümet giderlerini, imparatorluk sarayının giderlerini, başkent Konstantinopolis'in ve diğer kentlerin beslenmesini: İpek, madeni eşyalar, mine ve ikonalar gibi oldukça çok talep edilen lüks ürünlerin üretimini finanse etmenin en efektif yolu arazi ve nüfusu vergilendirmekten geçmekteydi. Toprak ayrıca vergi indirimi karşısında *thema* ordusuna tam donanımlı asker sağlayan bir imkân da sağlıyordu ki görünüme bakılırsa sistem gayet başarılı işlemekteydi.³⁷²

Roma'nın son döneminde ve Bizans'ta, vergi gelirlerinin en yükseğe çıkarılması hedeflenmekteydi. Bu hedefe, vergilendirme için kaydedilmiş ama işlenmemiş toprakların VIII. Yüzyılın ortasına ve sonuna kadar vergi takdiri için komşu arazi sahiplerine bağlanması yoluyla ulaşılmaktaydı. Yüzölçümü, kalitesi ve ürün tipi göz önüne alınmak suretiyle belirlenen vergi takdiri, toprak ile iş gücünü birbirine bağlayan bir sistemle sağlanıyordu.³⁷³ Ekilip biçilmeyen toprak doğrudan vergilendirilmiyor, vergiler aralıklı olarak, başlangıçta beş sonra on beş yıllık dönemlerle yeniden

³⁷⁰ Baskıcı, s.265-266.

³⁷¹ Eagleton-Williams, s.97; Baskıcı, s.264,

³⁷² Herrin, s.213. İmparatorlukta vergi toplama mekanizması da tıpkı *thema* sistemi gibi Orta Bizans döneminde oldukça etkin bir şekilde işlemekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki *mültezimleri* andıran *vergi müteahhitleri* Bizans'ta önemli devlet görevlileriydi ve bu görevliler rüşvet almamaları için sık sık denetime tabi tutulmaktaydılar. X. Yüzyıldan sonra vergi iltizamı sistemi artmış ve bu memurların sayısı azalmıştır. Bu durum ise görevin kötüye kullanılması ihtimalini arttırmıştır. Baskıcı, s.266.

³⁷³ *Capitatio-İugnatio system.*

belirleniyordu. Toprağın düzenli olarak vergilendirilmesine geniş bir olağanüstü vergi ve angarya yelpazesi de ekleniyor, bunların içerisinde subay ve memurları ağırlama, yolların, köprülerin ve güvenli alanların bakımı, ayrıca kömür ve odun gibi bir dizi kapsamlı ihtiyacı teslim etme ve/veya üretme yükümlülüğü de vardı. Bazı topraklar bu ekstra vergilerin çoğundan muaftılar. Özellikle askerlerin sahip oldukları ya da ellerinde bulundurdıkları topraklar ile genel posta hizmetlerinde kayıtlı kişilerin ellerinde tuttukları topraklar bu kapsamdaydı. VII. Yüzyılın sonlarında olan en önemli değişiklik, yıllık vergi takdirinde, devlet bütçesinin taleplerince belirlenen sabit bir orandan çok, üreticilerin üretim kapasitesine ve ödeme gücüne dayanan, nispeten daha adil bir vergi takdirinin başlatılması olmuştur. Bu yöntem ise doğru mülk kayıt ve beyanlarını gerekli kılmaktaydı, bu zorunlulukla da zaten Bizans ortaçağ dünyasının en ileri tapu kayıt ve mali takdir sistemlerinden birisini geliştirmiştir. Isauralılar bütçe dengesine önem vermekteydiler ve bu dengeyi de ağırlıklı olarak arazi vergileriyle gerçekleştirme yoluna gitmişlerdir. III. Leon tarafından, bir depremde büyük hasar gören Konstantinopolis surlarının onarımı için 739'dan itibaren arazi vergisi 1/12 oranında arttırılmıştır ancak bu uygulama onarımın bitmesinden sonra da indirim yapılmaksızın devam etmiştir. Arazi vergi takdirindeki bu değişiklikler ise IX. Yüzyılın ortasına kadar sürmüştür.³⁷⁴

Günümüze ulaşan mali kayıtlardan tüm köylerin, güz hasadının sonrasında yıllık ziyaretlerini gerçekleştiren vergi görevlilerine belli bir miktar ödeme yapıldığı görülmektedir. Her hane ve toprak maliki ayrıca bireysel olarak vergilendirilmekteydi. Halk ise ödenecek bu tutarı altın sikkelerle ya da onların küsuratını $\frac{1}{2}$ ya da $\frac{1}{3}$ küsuratlı *nomismalar* ile ödüyordu. Bu tahsilât sürecinde köyün yaşlıları, sürecin sağlıklı ilerlemesinden sorumluydular. Örneğin; kocasını ve çocuklarını kaybetmiş bir kadın aileye ait bir toprağı işleyemeyecek duruma düşmüşse komşuları bu işi yapmaya, hasadı kaldırmaya ve bu kadının vergisini ödeyebilmesi için ellerinden geleni yapmaya çalışırlardı. Ayrıca vergi memurları bu kadına vergi indirimi yapmaya ve hatta vergiden muaf tutmaya bile yetkiliydiler.³⁷⁵

İmparatorluğun bütçesinde yer edinmiş ve bizim dolaylı vergiler bölümünde incelediğimiz bir vergi tipi de, ithalat ve ihracattan %10 oranında alınan gümrük vergileridir. İmparatorluğun her yerinde doğan ticari faaliyetlerden doğan bu gümrük

³⁷⁴ Haldon, s.126; Yerasimos, s.32-33; Kaplan, s.87-91; Levchenko, s.146.

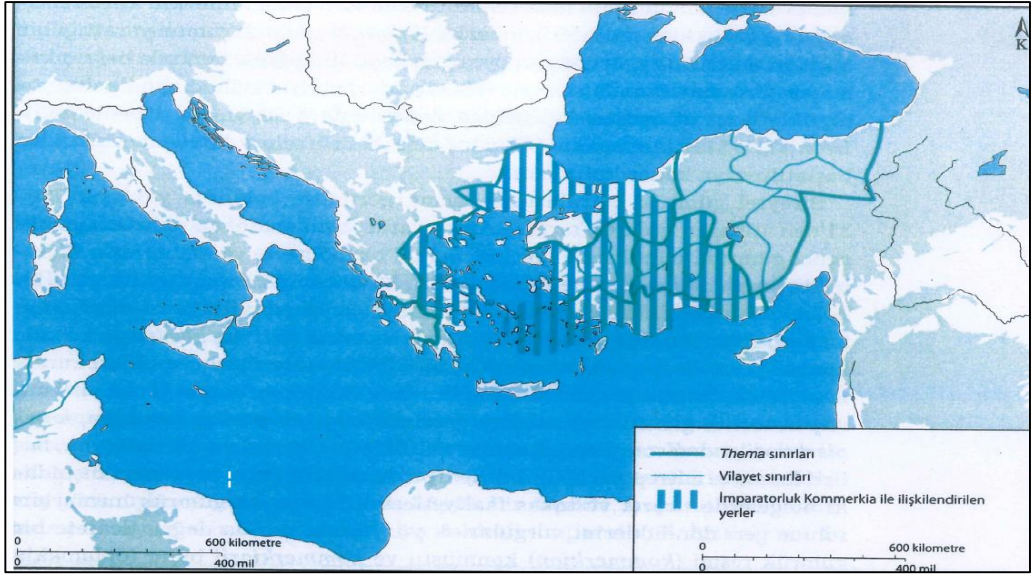
³⁷⁵ Herrin, s.216-217.

vergileri “kommerkiarioi” adı verilen memurlar tarafından toplanmaktaydı. Bu memurların mühürleri sayesinde devletin vergilendirme konusundaki tavrını, hem fuarlarda hem de ürünlerin ihracat ve ithalatının yer aldığı imparatorluk sınırlarındaki kilit noktalarda kavrayabiliyoruz. Binlercesi günümüze kadar ulaşmış olan bu tarz mühürler, belirli bir bölgeye, belirli bir yıl için, belirli bir imparator döneminde tayin edilen bu memurların künyelerine ulaşılabilinmektedir. Bu memurların vazifesi, kendi sorumlu oldukları gümrük bölgelerinden geçen her türlü maldan %10 tutarında bir vergi almaktır. Verginin tahsil edildiğinin işareti olarak da vergi mührü taşınan ürünün çuvalına iliştilmekteydi. Bu tarz bir vergileme, muhtemelen ipekliler gibi lüks malların ihracatını kontrol etmek amacıyla uygulanmaktaydı. Ayrıca bu uygulama bize sınırda ve tüm imparatorlukta aktif olan ticari ajanları takip etme imkânı da sağlamaktadır. Başkent Konstantinopolis civarındaki gümrük memurları, boğazların güney ve kuzey uçlarını kontrol eden Abydos (Çanakkale-Naraburnu üzerinde) ve Hieros (İstanbul boğazı Çanakkale çıkışı) gümrük istasyonlarını yönetiyorlardı. Böylece hem boğazdan geçen gemiler rahatlıkla takip edilebiliyor hem de kentin iaşesi daha rahat saptanabiliyordu.³⁷⁶ Yine Abydos, Nikomedia (İzmit) Thessalonika (Selanik) tüccarların en yüksek oranda giriş-çıkış yaptıkları noktalardı.³⁷⁷ Başkente giren ya da başkentten çıkan her üründen de %10 oranında bir vergi alınmaktaydı. Kente giriş yapan her tüccarın ürün cinsi ve miktarı deftere kaydedilirdi ve ürünler incelenirdi. Tüccarlara, bu malları hangi koşullarla satabilecekleri ve Konstantinopolis’te ne süreyle kalabilecekleri bildiriliyordu. Dönecekleri zaman ise “yasaklı ürünler” götürmemeleri için tüccarlar, satın almış oldukları ürünlere ait olan pusulaları valiliğe sunuyorlardı.³⁷⁸

³⁷⁶Runciman, “Byzantine Trade...”, s.139; Herrin, s.210-211.

³⁷⁷ John F. Haldon, “Commerce and Exchange in the Seventh and Eight Centuries, Regional Trade and the Movement of Goods”, *Trade and Markets in Byzantium, Dumbarton Oaks, Byzantine Symposia and Colloquia*, ed. Cecile Morrisson, Washington D.C., 2002, s.13.

³⁷⁸ Levchenko, s.149.

Harita 15. 730'dan itibaren imparatorlukta gümrüklerle ilişkilendirilen vilayet ve limanlar (Haldon, s.127)

Gümrük vergileri Bizans ekonomisi içerisinde önemli kalemlerden birisiydi. Theophanes'e göre, VIII. Yüzyılın sonlarında Ephesus yıllık fuarı, ithalat, ihracat ve ticari işlemlerde uygulanan "komerkion" da en az 100 pound altın veya 7200 nomismata gelir getirmekteydi. Arap yazar İbn-Havkal'a göre Antalya şehrinde üç kentenari ya da 21.600 ile 30.000 nomisma arasında bir gelir, Trabzon kentinde ise on kentenari ya da 72.000 nomismata gelir elde edilmekteydi. Ayrıca Attaliothes'e göre; Selymbria kentinden³⁷⁹ XI. Yüzyılın sonlarında ortalama 60 pound veya 4.320 nomismata gelir elde edilmekteydi.³⁸⁰ I.Nikephoros döneminde (802-11) gümrük sınırları dışında, özellikle Dodekanes bölgesinde satın alınan köleler için 2 nomisma gümrük vergisi alınmaktaydı. Yine bu dönemde veraset ve bulunan define vergilerinin tahsili daha ciddi olarak ele alınmış, ayrıca fakir iken birden bire zengin olan kişiler de define bulucular gibi vergilendirilmişlerdir.³⁸¹

İrene (797-802) tahtını sağlamlaştırma adına popilist politikalar uygulamıştır ve devlet maliyesinin ihtiyaçlarını gözetilmeksizin bu dönemde vergiler keskin bir şekilde düşürülmüştür. Devlet için çok önemli bir gelir kaynağı olan Konstantinopolis, Abydos (Çanakkale-Naraburnu) ve Hieros (İstanbul Boğazı Çanakkale çıkışı) limanlarından

³⁷⁹ Marmara bölgesinde bulunan ve günümüz İstanbul sınırları içerisinde bir yer.

³⁸⁰ Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy, C.300-1450*, Cambridge University Press, 1985, s.174.

³⁸¹ Ostrogorsky, s.176.

alınan ithalat ve ihracat vergilerini çok büyük oranda düşürmüştür. Ancak kendinden sonra tahta çıkan I.Nikephoros, uygulamış olduğu vergi politikasıyla devletin maliyesini bu gereksiz darboğazdan kurtarmıştır. Nikephoros öncelikli olarak İrene'nin kabul etmiş olduğu vergi indirimlerini yürürlükten kaldırmış, bundan sonra da vergileri önceki durumuna oranla yükselterek (nomisma başına %8, 1/3) tebaayı yeni baştan vergilendirmiştir.³⁸² Nikephoros'un almış olduğu bu önlemler aslında gelişmiş bir mali ekonominin de göstergesidir. Yine bu dönemde, daha önce vergiden muaf tutulan hayırsever vakıflar ocak vergisine tabi tutulmuş ve on iki Ada'dan ithal edilen ev köleleri için iki altın sikkelik vergi alınmıştır ki yapmış olduğu bu uygulamalar aslında İrene'nin, halkı ve kiliseyi okşayan vergi politikalarının tam aksidir. Zaten bundan dolayı büyük eleştiri almış hatta “çıkarlarına ters düştüğü için” kilise tarafından lanetlenmiştir.³⁸³

X. Yüzyıla baktığımızda imparatorluktaki vergilerin tüm devirlerde aynı kalan bazı ana bölümlerden oluştuğunu görmekteyiz. Bunlardan biri bizim dolaysız vergilerde maddesel olarak belirttiğimiz baş vergisiydi ki bu vergiden mülk sahibi olmayan kişiler de sorumlu tutuluyordu. Taşitsız mallar özel bir vergiye tabiydi ve “*anone*” denilen aynı vergi ürünler üzerinden alınmaktaydı. Bütçe açığını kapatmak, büyük askeri ve sivil teşebbüsleri finanse etmek için de imparatorlukta olağanüstü vergilere gidilmekteydi. Bunların miktarı o anki ihtiyaca göre belirlenmekteydi ki aslında bu durum mali sisteme güvensizlik olarak yansımaktaydı. Ancak ticaretin verimli olduğu ölçüde gelir sağlamaktaydı. İç ve dış politikadaki dalgalanmalar ise vergiler üzerine yansımakta bu da halkın refahını direk etkilemekteydi.

İmparatorlukta ticaret yoğun, sanayi verimli, el emeği ucuzdu, sanatçı ve işçiler çalışmaktaydı, buna rağmen üretim karlılığı yeterli seviyede değildi. Ekonomi açık veriyordu ve sık sık yapılan vergi ayarlamalarına başvurulmak zorunda kalınıyordu. Aslında bu tablo uzun vadede boşa yol almaktan başka bir şey değildi. Vergi ayarlamalarında ise kullanılan en önemli taktik şu idi: bütçenin bir bölümünde gürültü ile ilan edilen bir vergi indirimine gidiliyor, öte yandan bütçenin başka bir bölümüne sadece bu indirimi telafi etmekle kalmayıp hazineye büyük bir gelir getirecek başka bir düzenleme sessiz sedasız ekleniyordu. Yani Bizans, tüm medeni dünyanın en

³⁸² Norwich, C.II, s.20; Ostrogorsky, s.174; Basık, C.I, s.252,256.

³⁸³ Herrin, s.215.

zengin sitesi olduğu halde, aslında günü kurtarma çabası güden politikalarla beslenmekteydi.³⁸⁴

2.2.3. Lonca Sistemi

Jules Nicole sayesinde keşfedilmiş olan *Eparkhos*'un *Kitabı*'nda, Bizans imparatorluğunda mesleklerin loncalar şeklinde örgütlendiği açıkça görülmektedir.³⁸⁵ Bizans'ta her mesleğin kendi örgütü vardı; silah alanında çalışanlar, kamu hizmetinde çalışanlar ya da stratejik öneme sahip mesleklerde çalışanlar. Bu meslekler kentin valisi ya da *eparkhos* tarafından denetlenmekte, bu denetime ilişkin düzenlemeler ise *eparkhos*'un *Kitabı*'nda yazmaktaydı. Bu düzenlemelerin başlıca amaçlarından birisi ticari rekabetin adil yapılmasıydı. Ayrıca bu düzenlemelerle üretim kalitesini yükseltmek ve zorunlu tüketim mallarının arzından kaynaklanabilecek sıkıntıların önüne geçmek de amaçlanıyordu.³⁸⁶

Ticarette karşılaşılan haksız rekabette en sık başvurulan yöntemlerin başında; rakip üreticinin kirasını hileyle yükselterek, rakibin maliyetlerinde artışa sebebiyet vermek ve ürünlerin fiyatlarını arttırmaya çalışmak geliyordu. Bu şekilde davranan kişiler tespit edildikleri takdirde yaptıklarının cezasını ağır bir şekilde ödemekteydiler. Bizans'ta kent arazilerinin ve binalarının çoğu soylulara ait olduğu için üretim yerleri genelde kira idi. Ancak üretim ve ticaret halkın işiydi. Bir zanaatçının kazanmış olduğu gelirle dükkân satın açabilmesi çok zordu. Ortalama bir dükkânın yıllık kirası 15-20 *nomismata* arasında değişiyordu. Bir doktor muayenehanesi ise yıllık 5 *nomismata* civarındaydı. Bu dükkânları satın almayı düşünen kişinin ise yüzlerce altını gözden çıkarması gerekmekteydi ki dönemin şartlarına göre normal şartlarda halkın bu miktarları ödeyebilmesi oldukça zordu.³⁸⁷

Bizans'ta ticaretle ilgilenmesi yasaklanmış olan aristokrasi mensupları servetlerinin bir kısmını, %5'lik bir gelir bekleyecek şekilde kiraya verecekleri dükkânlara yatırdıkları bilinmektedir. X. Yüzyıla ait bir belgede: Forum'da, portikonun

³⁸⁴ Bailly, C.II, s.283,291.

³⁸⁵ Bu kıymetli eser, 1891/2'de İsviçreli Profesör Jules Nicole tarafından Cenevre Üniversitesi kütüphanesinde bulunan 14. yüzyıla ait bir elyazmasında tesadüfen keşfedilmiş ve 1894'te basılmıştır. Bkz. A. E. R. Boak, "Notes and Documents the Book of the Perfect", Journal of Economic and Business History I, (Basım Yersiz), 1929. Ayrıca bkz. Philotheos, "Klētōrologion", The Imperial Administrative System in the Ninth Century, Ed. J. B. Bury, London: Oxford University Press, 1911. Cüneyt Güneş, "Hristiyan İdeolojisi ve Otarşi Bağlamında Bizans Ekonomisi", *International Journal of History*, Vol.7, b.y., 2015, s.59.

³⁸⁶ Heaton, s.180; Kaplan, s.72-73.

³⁸⁷ Kaplan, s.73-74.

iki sütunu arasındaki alanı işgal eden bir dükkânın 720 *solidi* değerinde olup, yıllık 38 *solidi* kira getirdiği, Suriye kumaşları satan bir dükkânın parçası olan bir çarşaf dükkânının ise 432 *solidiye* alınarak yıllık 15 *solidiye* kiralandığı bilinmektedir.³⁸⁸

Başkent Konstantinopolis loncalarının devamlı suretle eparkhos denetiminde tutulması, yalnızca üretimin değil, aynı zamanda pazarlamanın da kontrol altında olduğunun kanıtıdır. Hammadde alımında kullanılan usuller, malın alınma zamanı ve yeri son derece sıkı şekilde belirlenmiştir. Eparkhos memurları, fiyatları ve zanaatçıların karlarını tespit etmekte ayrıca çalışma saatleri ve ücretleri de düzenlemekteydiler. Artış olacağı düşüncesiyle mal stoku yapma ya da karaborsacılık; ihtiyacın fazlasında hammadde ve işlenmiş ürün satın alma gibi her türlü girişim sert şekilde cezalandırılıyordu. Satın alınacak hammaddelerin ise loncanın üretimde işine yarayacak tarzda bir ürün olmasına ayrıca dikkat edilmekteydi. Örneğin, kuyumcuların altın, gümüş, inci ve değerli taş satın alma hakları vardı ancak; bakır, yünlü kumaş kereste vb. almaları yasaklanmıştı. Çünkü bu hareket başka loncaların üretim alanına tecavüz anlamı taşıyordu.

Eparkhos'un müsaadesi olmaksızın bir loncaya girilmesi mümkün değildi. İpek giysi satıcıları loncasına kabul için, bez lonca üyesinin, adayın aranan nitelikte olup olmadığına dair bir onay belgesi vermesi gerekmekteydi. Bu onay belgesi verilince ise lonca adayının hazineye ve gireceği loncaya belirli bir ücret yatırması gerekmekteydi. Herkesin bir çalışma alanı vardı. Üretimin kalitesi ve kontrolü için zanaatçıların evlerinde çalışmaları yasaktı. Baharat ve esans satan esnafın, “ürünlerinden yayılan güzel koku sebebiyle” ürünlerini meydanlarda, hatta saray meydanında satma yani tezgâhlarını buralarda kurma zorunlulukları vardı. Bu kontrollere ek olarak ticari kârlılıklarda da sıkı bir kontrol söz konusuydu (genelde %8 ya da 1/3). Lonca mensuplarının, kendi arasında da birbirlerini kontrol etmek ve gördükleri her türlü hukuksuzluğu ya da kusuru ilgililere bildirme zorunluluğu bulunmaktaydı. Hukuksuzlukları bilerek gizleyenler ise bu fiili yapanla aynı suçu işlemiş gibi aynı cezaya tabi tutulmaktaydılar.³⁸⁹ Bu şekil kontrol ve kurallar diğer meslek mensupları için de getirilmişti.³⁹⁰ Koyun ve keçilerle sınırlanmış olan kasaplarla domuz

³⁸⁸ Mango, s.65.

³⁸⁹ Levchenko, s.175-176.

³⁹⁰ Eparkhos Kitabı'nda tüm esnaflardan bahsedilmemektedir, sadece stratejik öneme sahip (kuyumcular, ipek üreticileri, baharat tüccarları, noterler, bankerler, sarraflar, fırıncılar, kasaplar, balıkçılar, balmumu ve sabun satan kandilciler vb.) meslek gurupları hakkında bilgi edinme fırsatı sunmaktadır. Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy*, s.72.

kasaplarının, kentin belli noktalarından canlı hayvan almaları, kesimleri ve satışlarının da yine aynı noktada yapılması zorunluluğu bulunmaktaydı. Bunlar kentin dışına giderek doğrudan sürü satın alamazlardı. Büyük perhiz boyunca et alım-satımı yasaklanmıştı. Balık satıcıları mallarını direk balıkçılardan satın almak üzere dışarı çıkaramazlardı. Bu balık alış-verişi kentteki iskelelerde yapılmak zorundaydı. Bu ve bunun gibi pek çok diğer düzenlemeye aykırı davranan kişiler, loncalarından çıkarılmak, falakaya yatırılmak, kafalarının kazıtılması ve sürgüne gönderilmeleri gibi çeşitli cezalarla karşılaşabilmekteydiler. Talimatların uygulanıp uygulanmadığını bizzat *eparkhos* ve yardımcıları kontrol etmekteydi. Bu doğrultuda *eparkhos*’un merkezi gücü temsil etmesi ve esnafların üzerinde ciddi bir baskısının söz konusu olduğu verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Ayrıca anlaşılmaktadır ki bu örnekler, esnek olmayan bir ticari pazarın varlığını da ortaya koymaktadır.³⁹¹ Bunlarla birlikte Loncalar gelecek nesillere mesleki çalışmayı aktarmada önemli bir rol oynamaktaydılar. Günümüze kadar gelen, çırak-kalfa-usta hiyerarşisi ilk loncalar tarafından uygulanmıştır. Çırakların sosyal durumları çok iyi değildir ve on yıla yakın bir çıraklık devresinde sıkı bir eğitime tabi tutulan bu genç çıraklar oldukça az bir ücretle çalıştırılmaktaydılar. İş yerini terk ederek meslekten kaçan çıraklar, loncalarla kararlaştırılan anlaşma uyarınca ustasına iade edilmekteydiler. Çıraklık devresinden başarıyla çıkmayı başaran genç, lonca şefi tarafından serbest bırakılmakta ve eğer isterse işine kalfa olarak devam edebilmekteydi. Kalfalık devresini de bitirmeyi başaran genç meslek erbabı, loncası tarafından, yönetmelikte bildirildiği üzere yabancı kentlere gönderilmekteydi. Bu yeni kentlerde bir çeşit staj yaparak kendini daha da geliştiren kişi tekrar memleketine dönerek ve usta olarak mesleğini sürdürebilmekteydi. Fakat kendi dükkânını açmak istediği zaman ilk çalışmasını yapıp bağlı olduğu lonca tarafından onay alması gerekiyordu. Bu onayı aldıktan sonra ise kendi dükkânını açabilme şansına sahip olabiliyordu.³⁹²

Loncaların politik hayatta da büyük bir yeri vardı. 775 yılında IV.Leo Hazar, oğlu Konstantin’i ortak imparator ilan ettiği zaman ileri gelenlerden kutsal haç üzerine yemin ederek oğluna sadakat göstereceklerine dair söz istemiştir; Theophanes yemin edenlerin thema subayları, senatörler, muhafızlar ve lonca üyeleri olduğunu söylemektedir. Bu ifadeden de açıkça anlaşıldığına göre, loncalar politik hayata faal olarak katılmaktadırlar. Bu konuda Konstantinos Porphyrogennetos’un *De Ceremonnis*

³⁹¹ Rice, s.119; Mango, s.65; Güneş, s.59.

³⁹² Gerhard Köhnen, *Başlangıcından Bugüne Dünya Ekonomi Tarihi*, çev. Tunay Akoğlu, İstanbul, 1965, s.67-68; Runciman, "Byzantine Trade...", s.159-161.

adlı eserindeki; “şehrin surları önünde düşman görününce, şehirdeki askerler ve loncalar şehrin savunmasını üstleneceklerdir.” Şeklindeki pasajı da loncaların politik kimliklerinin yanında askeri yönlerinin olduğunu da ortaya koymaktadır.³⁹³

Bizans esnaf loncaları gelişim tarihi açısından Roma’nın *collegium*’ları ile ilişkilendirilmektedir fakat benzerlikleri olduğu gibi pek çok farklı yönleri de bulunmaktadır, örneğin; Bizans döneminde kişinin mesleği ile ilişkisi geç dönem Roma devrinde olduğu kadar ciddi değildir. Loncaya mensubiyet de artık irsi değildir. Vatandaşların zorla meslek guruplarına bağlanma zorunluluğu yoktur, aksine loncalara girmek bir takım şartlara ve yeteneklere bağlanmıştır, bu durum ise devlet kontrolünün güçlenmesi anlamını taşımaktadır. Yani kişilerin ayrı ayrı mesleklerine bağlı kalma durumları Bizans döneminde bazı değişik şartlardan dolayı zayıflamasına rağmen, devlete bağlanma durumu aynı ölçüde artmış ve güçlenmiştir. Ayrıca Roma devrinde olduğu gibi “imece” ye zorlamak da kalkmıştır, kent *eparhhos*’un teşkilatı tarafından kontrol edilmekte ve işler en küçük detayına kadar düzenlenmektedir. Satışa sunulacak malın miktarından kalitesine, hatta fiyatına varıncaya kadar loncalar yönetimin denetiminin altındadır. Zaten Bizans lonca teşkilatı, üretici ve tüccarların çıkarından fazla devlet ve tüketici yararına hizmet vermektedir. Devlet, loncalar vasıtasıyla tüm şehrin ekonomisini ve şehirde meydana gelen iktisadi hareketleri kontrol etme şansı bulmaktaydı.³⁹⁴ Bununla birlikte imparatorluktaki loncalar sermayesinin mülkiyeti durumuna göre şehir loncaları ve saray loncaları olarak ikiye ayırılmaktaydılar. Şehirdeki loncaların karşıtı olan loncalar saray loncalarıdır ve sarayda kullanılan emek babadan oğla geçen köle emeğidir. Kamu işletmesi sayılan saray loncalarının emekçileri, ailelerini besleyebilmek adına bu işi yapan özgür yurttaşlar gibi değillerdir ve bir nevi devletin uşaklarıdır. Bunlar devlet memurları gibi maaş almaktadırlar ancak aldıkları maaşlar oldukça asgari düzeydedir. Şehir loncalarında çalışan zanaatkârlarla gelince; üretimde kullanılan bütün aletler, hammaddeler ve diğer üretim sermayesi zanaatkâra aittir. Ancak devlet bu loncalara müdahale edecek argümanları elinde bulundurmaktadır. Bu argümanlardan ilki; devletin vermiş olduğu siparişi yerine getirme zorunluluğu olan seferberliklerdir. İkincisi; üretimin her aşamasında enselerinde bir tokat gibi hissettikleri sıkı devlet denetimidir. Bu denetimin kapsamında uzmanlaşma da vardır yani aynı anda iki zanaat dalında çalışmak yasaktır. Aynı

³⁹³ Demirkent, s.161.

³⁹⁴ Ostrogorsky, s.236-237; Rice, s.119.

zamanda alanı dışında ticaret de yasaklanmıştır. Üçüncü müdahale aracı ise; belirliliktir. Üretim devletin ihtiyacına göre belirlenmekte ve böylece hem üretim fazlasının önüne geçilmeye çalışılmakta hem de ihtiyaçlar karşılanmış olmaktadır. Ayrıca devlet, alıcı ve satıcıların direk karşılaşması için çalışmakta ve aracılığın önüne geçmektedir.³⁹⁵ Bu uygulama ise fiyatların kontrolsüz bir şekilde artmasının önüne geçmek için atılmış güzel bir adımdır.

Loncalar mülk edinme hakları bulunan, kendi tüzüklerine sahip ve devletle özellikle vergi meselesi üzerine çekişmeleri ve ilişkileri idare eden önemli bir tüzel kişilik olarak varlıklarını sürdürmekteydiler.³⁹⁶Ortaçağın sonlarına doğru, esnaf birlikleri aynı zamanda birer kültür yuvası haline gelecekler ve loncalara mensup ustalar sanatı destekleyerek kültürel hareketlere katkı sunacaklardır. Ortaçağın tanınmış mimar ve ressamlarının çoğu lonca üyeleridir, işveren bir kurum olarak loncalar, özellikle yapı sektöründe ve güzel sanatlar alanında iş hacminin büyümesine katkı sunmaktaydılar. Ortaçağ lonca sisteminin ve güzel sanatlarının meydana çıkardığı eserler günümüz Avrupa'sında halen hayranlık uyandırmaktadır.³⁹⁷

2.2.4. Hukuk Sistemi

Bizans pek çok konuda olduğu gibi hukuk alanında da Roma'nın mirasçısı konumundadır ve kendi hukuk sisteminin temelini de Roma hukuk sistemine göre şekillendirmiştir. İmparator Theodosios 483 yılında, imparator Konstantinos'tan itibaren (307-36) yayınlanan fermanları kendi adını taşıyan bir *codex* (kanun kitabı) içerisinde toplamıştır. Bu *codex* tarzı derlemeler ise Bizans'ın hukuk sisteminin temelini oluşturmaktadır. Bizans'ta Roma hukuku ve kanunları ile alakalı en kapsamlı araştırmalar ise imparator Justinyen döneminde (527-65) yapılmış ve bu dönemde hukuk alanında müthiş bir ilerleme kaydedilmiştir. III.Leo döneminde (717-41) çıkarılan *ekloga* ve I.Basileios döneminde (867-86) çıkarılan *epanagage*, Justinyen döneminde çıkarılan hukukun kendi dönemlerinin ihtiyaçlarına göre bazı değişikliklerle kullandıkları halidir. Ayrıca bu dönemde, daha önce yazılmış olan Rodos Deniz Kanunu (Nomos Rodion Navtikos) ve köylü kanunu (Nomos Georgikos) da bu dönem Bizans hukuk sistemine dâhil edilmiştir.³⁹⁸

³⁹⁵ Yerasimos, s.37.

³⁹⁶ Steven A.Epstein, *Geç Dönem Ortaçağ Avrupa'sı*, çev. Serap Işık, İstanbul, 2014, s.128.

³⁹⁷ Köhnen, s.69.

³⁹⁸ Baskıcı, s.189-191;, s Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy*.73.

Konstantinopolis kuzey-güney ve doğu-batı yönlerindeki kara ve deniz yollarına egemendi, ayrıca oldukça fazla sayıdaki yabancı tüccarların sık sık uğradıkları kazançlı piyasalar üzerinde de kontrole sahipti. VII. Yüzyılda, başkentin zenginliği Doğu Akdeniz'in her yanından ve hatta Galya'dan bile tüccarları kendine çekiyordu. Deniz ticareti ile ilgili sözleşmeleri düzenleyen ve Rodos deniz hukuku olarak bilinen bir kurallar koleksiyonu VII.Yüzyılda³⁹⁹ bir araya getirilmişti ve malları deniz yoluyla taşımak isteyen tüccarların hasar/kayıp durumlarında gemi sahiplerinden belirli bir miktarda tazminat alabilmelerine olanak sağlıyordu.⁴⁰⁰ Taşıma sırasında tüccarlar sürekli kendi mallarına eşlik etmekteydiler. Yükün gemiden atılması hakkındaki bir tartışmaya yolcuların da katılma hakları vardı ancak bu tartışmada son söz muhtemelen kaptana aitti. Tüccarlar ürünleri için önceden garanti kapsamında bir ücret ödemişlerse, kaptan bundan sorumluydu. Ancak böyle bir ödeme yapılmamışsa, kaptan malların güvenliğinden sorumlu değildi. Ücretlendirme; eğer taşınan ürün gümüş ise toplam değerinin 1/5'i; altın, kuru ipek veya inci ise 1/10'i; eğer ıslak ipek ise daha az bir miktarda fiyatlandırılırdı. Bu fiyatları kaptana ödeyen tüccar böylece malını taşıma esnasında bir şekilde sigortalamış olurdu. Buğday veya yağ gibi daha az değerli ürünlerde ise ücretlendirmeye bağlı bir sorumluluk alımı yoktu.⁴⁰¹

Rodos (Rhodos) yasaının denizcilikle ilgili belirlenmiş olan kırktan fazla başlığı bulunmaktaydı. Ancak bunun doğrudan ticaretle alakalı olan bazı önemli başlıklarına bakacak olursak:

1- Gemi kiralayan tüccarın durumu: Eğer yük gemisi bakımsız ve eskiyse tüccarlar ve yolcular büyük miktarlarda ve büyük değerlerde ürün yüklememelidirler. Buna rağmen bunun aksi yapılırsa ve bu sefer esnasında gemi batar veya mallar zarar görürse bu yüklemeyi yapan kişi sonuçtan sorumludur. Ürünlerini gemiyle taşımak isteyen tüccarlar, kendinden evvel sefere açılmış olan diğer tüccarlardan bilgi almalılardır ve bu doğrultuda mallarını yüklemelidirler. Yani tüccarlar sağlam bir soruşturmadan sonra güvenliğine emin oldukları gemilere yükleme yapmalıdırlar.

2- Deniz aşırı borç olarak gönderilmiş malların durumu: Gemiye yurda geri getirebilmek üzere borçlanmış olan kaptanlar ve tüccarlar, almış oldukları paraları sefer masrafları veya gemide yüklü bulunan mallar için kullanmasınlar. Gemi ve içerisindeki mallar sağlam bir şekilde karaya ulaştığı zaman ise malların başına denizin

³⁹⁹ Ya da VIII.Yüzyılda.

⁴⁰⁰ Herrin, s.211; Rice, s.135; Runciman,"Byzantine Trade...", s.143.

⁴⁰¹ Runciman,"Byzantine Trade...", s.144.

tehlikelerinden doğan ya da korsanların sebep olduğu bir olumsuzluk yaşanmasın. Gemiciler ve tüccarlar karaya ulaştırılmış olan mallardan da gerekli olan denizcilik ödemesini yapsınlar.

3- Ortak bir kazanç elde edilmesi amacıyla kullanılacak olan altın veya gümüşün durumu: Eğer bir kimse müşterek kullanım amacıyla altın ya da gümüş veriyse ve eğer bu ortaklık sefer boyunca da müşterek kullanımı açısından belirli bir zamana kadar düzenleneceği şekilde kayıt altına alındıysa ve de şayet gümüşü veya altını almış olan şahıs kullanım zamanının dolmuş olmasına rağmen altını ve gümüşü kendi sahibine iade etmemişse ve de bu tablo bir yangından, korsanlıktan veya geminin hasar görmesinden meydana geldiyse, paranın sahibi herhangi bir cezaya uğratılmamalıdır. Eğer sözleşmenin süresi halen bitmemişken, denizin olası tehlikelerinden kaynaklanan bir hasar vuku bulmuşsa, hisselerine düşen cezaları kazançları dâhilinde ödeyebilecekleri şekilde anlaşma yapmalıdırlar.

4- Kargo hakkında yazılı anlaşma imzalamış olan bir kaptan ve tüccar hakkında: Eğer kaptan ve tüccar arasında bir sözleşme bulunuyorsa, onların aralarında yapmış oldukları bu sözleşme geçerlidir. Ancak tüccar geminin tüm yükünü tek başına doldurmamışsa, geriye kalan boş kargo alanının da ödemek zorundadır.

5- Sözleşme olmasına rağmen teslimat vaktini geciktirmiş olan tüccarın durumu: Eğer yapılan kontrata rağmen malın teslim edilmesinde süre geçmişse, bu gecikmeden dolayı ortaya çıkan gemicilerin harcırahını tüccar ödemeli. Eğer ikinci teslimat tarihi de gecikmiş ise tüccar tüm nakliye ücretlerini ödesin.

6- Tüccar veya ortaklardan biri yokken yükü zarar görmüş bir gemi hakkında: Eğer bir gemi bir tüccarın veya bir ortağın taşıdığı mal için sefere açıldıysa ve başına bir şey gelirse ya da gemicilerin veya kaptanın kusurundan dolayı bir zarar olduysa, güvertede yer alan mallar bütün tehlikelerden uzak tutulmalıdır. Eğer geminin çıkmış olan bir fırtınadan kaynaklı olarak zarar gördüğü ispatlanırsa, geminin kurtulan parçaları mallarla birlikte bir sözleşmeyle kayıt altına alınsın. Sefer giderlerinin yarısı da kaptana ait olmalıdır. Eğer taraflardan bir tanesi sözleşmeden dönerse ve bu durumu üç şahitle kanıtlarsa hem ortaklıktan doğan bedeli ödemeli hem de cayma hakkından doğan cezaya razı olmalıdır.

7- Tüccarın veya hissedarın kusuru nedeniyle zarar gören geminin durumu: Eğer bir geminin yükleme tüccar veya hissedar tarafından sekteye uğratılırsa ve geminin teslimat için belirlenen süre tamamlanırsa ve de geminin maruz kaldığı bir

korsanlıktan, yangından veya batmasından dolayı bir olumsuzluk meydana gelirse bu gecikmeye sebep olan kişi gerekli cezayı karşılamalıdır.

8- Teslimat için anlaşılmış olan günden veya belirlenmiş olan bir günden sonra hasar gören bir geminin durumu: Eğer bir tüccar herhangi bir yerden aldığı malları sözleşmeden önce teslim etmemişse ve de belirlenen zaman dolmuşsa ve de korsanlıktan, yangından yada geminin batmasından kaynaklanan bir tablo meydana gelmişse, geminin maruz kaldığı tüm zarardan tüccar sorumludur. Fakat teslimat için belirlenen günün gecikmemesi durumunda ve yukarıda bahsi geçen olaylardan biri gerçekleşirse bir sözleşme yapılsın.

9- Üzerinde yüklü olan malın zarar gördüğü bir gemi, üzerinde taşıdığı altını da kurtarmış olan bir tüccarın durumu: Eğer bir tüccar bir gemiye malını yüklerse ve yanında da altın bulunduruyorsa ve denizde bulunduğu esnada gemi bir tehlikeyle karşılaşır ve de yük perişan olur ve gemi de büyük darbe alırsa, gemiden ve yükten kurtarılmış olan şeyler bir sözleşmeyle kayıt altına alınsın. Tüccar yanında bulundurduğu altını ise tekrar beraberinde götürsün. Fakat on altınlık bir ödemede bulunsun. Eğer geminin kırılıp batmış olan parçalarından herhangi biri sağlamsa, tüccar sözleşmeler gereği yol masraflarının yarısına katlansın. Fakat geminin kırılıp ayrılmış olan ekipmanlarından geriye herhangi bir şey kalmamışsa, tüccar beşte birlik bir ödemede bulunsun.

10- Üzerinde bulunan tüccarların ve de yolcuların kurtarıldığı ancak geminin battığı durum hakkında: Eğer bir geminin başına bir şey gelir de, tüccarlar ya da yolcuların malları kurtulur ancak gemi hasar alırsa, sözleşmeye gereği kurtulan mallar için tüccarlar veya yolcular 1/15 oranında bir ödemede bulunsunlar. Tüccar ve yolcular gemi için bir ödeme yapmasınlar.⁴⁰²

III.Leo döneminde (717-41), 726 senesinde yeni bir kanuni düzenlemeye gidilmiş ve bunun için kendisi ve müşterek imparator yaptığı oğlu V.Konstantin adına bir kanunname yayınlamıştır. Bu kanunname veya o zamanki ismiyle *ekloga*, medeni hukuk ve ceza hukuku bakımından önemli hükümler taşımaktadır. Özellikle aile ve miras hukuku bu noktada ön plana çıkmıştır. I.Justinyen zamanında yayınlanan herkes

⁴⁰² Erkan Kurul, “Rhodosluların Denizcilik Yasası”, *Cedrus The Journal of MCRI*, Cedrus II, 2014, s.539-542.

İnternette erişim:

<http://www.cedrus.akdeniz.edu.tr>.

http://www.academia.edu/18424556/Rhodos_Denizcilik_Yasalar_Tarihsel_süreç_ve_Kapsam. e.t.25.05.2017.

tarafından rahatlıkla anlaşılabilir şekilde kaleme alınmıştır, ayrıca bu çalışma Bizans sınırlarını aşarak Slav ülkelerinde dahi etkisini göstermiştir.⁴⁰³ III.Leo'nun *ekloga*'sıyla aynı amaca hizmet etmek için I.Basileios döneminde (867-86), Roma hukukunu zamanın şartlarına uyarlamak için çalışmalar başlatılmıştır. "*Prokheiron*" olarak anılan bu çalışma, özellikle *miras* hukuku ve kamu hukuku hükümleri kapsamında III.Leo'nun *ekloga*'sından oldukça faydalanmıştır. Bununla birlikte tıpkı *ekloga* gibi bu da Slavcaya çevrilmiş ve Slav ülkelerinde itibar görmüştür.⁴⁰⁴

VI.Leon döneminde (886-912) derlenen *Eparkhion Biblion*, idarenin hukuk, kıdem ve taktik gibi çeşitli alanları hakkında ortaya konan kanunnamelerden biriydi. Bu kanunname, başkentteki ticaret loncalarının *eparkhos*'un (ya da şehir *praefectus*'unun) yönetiminde toplanması gerektiğini bildirerek ticareti ve endüstriyi denetlemeyi amaçlamaktaydı. Ancak esas itibarıyla sistematik bir yönetmelikten ziyade belirli ticaret alanlarında faaliyet gösteren meslek guruplarını, mesela noterler ve sarraflar ile altın, ipek ve deri gibi mallarla meşgul olan kişileri içeren bir iş belgesiydi. Bu belge ekonomik hayatın düzenlenmesi için yeterli değildi zira alınan kararlar başkentle sınırlı tutulmuştu. Bu dönemde Bizanslı yazarlar ticareti ve tüccarları hor görme eğiliminde olsalar bile zanaatçılar, başkentte önemli kabul edilmekteydiler.⁴⁰⁵ Öte yandan *Eparkhion*'da fırıncılık gibi yurttaşların yaşamı için gerekli olan mesleklerin düzenlenmesi de yapılmıştır. İmparatorlar buğdayın fiyatının en azından başkentte makul ve istikrarlı olması için bu kanunlar çerçevesinde çaba sarf etmişlerdir.⁴⁰⁶ Bizans'ta her mesleğin kendi örgütü vardı; silah alanında çalışanlar, kamu hizmetinde çalışanlar ya da stratejik öneme sahip mesleklerde çalışanlar. Bu meslekler kentin valisi ya da *eparkhos* tarafından denetlenmekte, bu denetime ilişkin düzenlemeler ise *eparkhos*'un *Kitabı*'nda yazmaktaydı. Bu düzenlemelerin başlıca amaçlarından birisi ticari rekabetin adil yapılmasıydı. Ayrıca bu düzenlemelerle üretim kalitesini yükseltmek ve zorunlu tüketim mallarının arzından kaynaklanabilecek sıkıntıların önüne geçmek de amaçlanıyordu.⁴⁰⁷

Ticarette karşılaşılan haksız rekabette en sık başvurulanan yöntemlerin başında; rakip üreticinin kirasını hileyle yükselterek, rakibin maliyetlerinde artışa sebebiyet vermek ve ürünlerin fiyatlarını arttırmaya çalışmak geliyordu. Bu şekilde davranan

⁴⁰³ Dikici, s.198.

⁴⁰⁴ Ostrogorsky, s.223-224.

⁴⁰⁵ Cameron, s.106-107; Gregory, s.256.

⁴⁰⁶ Cheynet, s.69.

⁴⁰⁷ Heaton, s.180; Kaplan, s.72-73.

kişiler tespit edildikleri takdirde yaptıklarının cezasını ağır bir şekilde ödemekteydiler.⁴⁰⁸

Başkent Konstantinopolis loncalarının devamlı suretle *eparkhos* denetiminde tutulması, yalnızca üretimin değil, aynı zaman da pazarlamanın da kontrol altında olduğunun kanıtıdır. Hammadde alımında kullanılan usuller, malın alınma zamanı ve yeri son derece sıkı şekilde belirlenmiştir. *Eparkhos* memurları, fiyatları ve zanaatçıların karlarını tespit etmekte ayrıca çalışma saatleri ve ücretleri de düzenlemekteydiler. Artış olacağı düşüncesiyle mal stoku yapma ya da karaborsacılık; ihtiyacın fazlasında hammadde ve işlenmiş ürün satın alma gibi her türlü girişim sert şekilde cezalandırılıyordu. Satın alınacak hammaddelerin ise loncanın üretimde işine yarayacak tarzda bir ürün olmasına ayrıca dikkat edilmekteydi. Örneğin, kuyumcuların altın, gümüş, inci ve değerli taş satın alma hakları vardı ancak; bakır, yünlü kumaş kereste vb. almaları yasaklanmıştı. Çünkü bu hareket başka loncaların üretim alanına tecavüz anlamı taşıyordu.

Eparkhos'un müsaadesi olmaksızın bir loncaya girilmesi mümkün değildi. İpek giysi satıcıları loncasına kabul için, bez lonca üyesinin, adayın aranan nitelikte olup olmadığına dair bir onay belgesi vermesi gerekmektedir. Bu onay belgesi verilince ise lonca adayının hazineye ve gireceği loncaya belirli bir ücret yatırması gerekmektedir. Herkesin bir çalışma alanı vardı. Üretimin kalitesi ve kontrolü ve için zanaatçıların evlerinde çalışmaları yasaktı. Baharat ve esans satan esnafın, “ürünlerinden yayılan güzel koku sebebiyle” ürünlerini meydanlarda, hatta saray meydanında satma yani tezgâhlarını buralarda kurma zorunlulukları vardı. Bu kontrollere ek olarak ticari kârlılıklarda da sıkı bir kontrol söz konusuydu (genelde %8 ya da 1/3). Lonca mensuplarının, kendi arasında da birbirlerini kontrol etmek ve gördükleri her türlü hukuksuzluğu ya da kusuru ilgililere bildirme zorunluluğu bulunmaktaydı. Hukuksuzlukları bilerek gizleyenler ise bu fiili yapanla aynı suçu işlemiş gibi aynı cezaya tabi tutulmaktaydılar.⁴⁰⁹ Bu şekil kontrol ve kurallar diğer meslek mensupları için de getirilmişti.⁴¹⁰ Koyun ve keçilerle sınırlanmış olan kasaplarla domuz kasaplarının, kentin belli noktalarından canlı hayvan almaları, kesimleri ve satışlarının

⁴⁰⁸ Kaplan, s.73-74.

⁴⁰⁹ Levchenko, s.175-176.

⁴¹⁰ *Eparkhos* Kitabı'nda tüm esnaflardan bahsedilmemektedir, sadece stratejik öneme sahip (kuyumcular, ipek üreticileri, baharat tüccarları, noterler, bankerler, sarraflar, fırıncılar, kasaplar, balıkçılar, balmumu ve sabun satan kandilciler vb.) meslek gurupları hakkında bilgi edinme fırsatı sunmaktadır. Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy*, s.72.

da yine aynı noktada yapılması zorunluluğu bulunmaktaydı. Bunlar kentin dışına giderek doğrudan sürü satın alamazlardı. Büyük perhiz boyunca, et alım-satımı yasaklanmıştı. Balık satıcıları, mallarını direk balıkçılardan satın almak üzere dışarı çıkaramazlardı. Bu balık alış-verişi kentteki iskelelerde yapılmak zorundaydı. Bu ve bunun gibi pek çok diğer düzenlemeye aykırı davranan kişiler, loncalarından çıkarılmak, falakaya yatırılmak, kafalarının kazıtılması ve sürgüne gönderilmeleri gibi çeşitli cezalarla karşılaşabilmekteydiler. Talimatların uygulanıp uygulanmadığını bizzat *eparkhos* ve yardımcıları kontrol etmektedir.

Eparkhos Kitabı'nın ilk bölümü, hukuk mesleğinin kent içerisindeki örgütlenmesinden bahsetmektedir. Bu paragraf, *Stationes* veya *Kathedria* adı verilen büroların sayısına eşit olarak 25'ten fazla *taboullarioi* olmaması gerektiğini söyler. Diğer paragraf ise noterlik büroları içerisinde veya onlara ek olarak hukuk üstatlarının (nomikoi) asistanlarıyla birlikte nerede ders verdiklerini tarif etmektedir. Her üstat geleneksel mekânların (nome) başına geçmeden önce meslektaşlarınca seçilir ve *eparkhos* tarafından kardeşlik cemiyetinin başına atanırdı.⁴¹¹

I.Romonos Lakapenos döneminde (920-44), küçük toprak sahipliğini korumak adına bir takım yasal tedbirlerin alındığı görülmektedir. Bunların ilki olan ve 922 senesinde çıkarılan *novellalar* ile küçük toprak sahipliği muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Seleflerinin hiç birisinin farkında olmadığı büyük bir tehlikeyi sezmiş bulunan Romanos, bu küçük toprak sahipliği oluşumunun devlet vergilerini ödemek ve askerlik hizmeti görmek yoluyla imparatorluğa büyük fayda sağladığını derinden kavramıştır. Ayrıca bu sistemin aksaması bu hizmetlerin aksaması anlamına gelecektir ki bu imparatorluk için büyük bir sorun anlamına gelecektir. Bu bilinçte olan imparator, büyük toprak mülkiyetine sahip aristokrasi ile mücadele etmekten geri durmamıştır.⁴¹²

2.2.5. Diplomasi Sistemi

Bizanslıların düşünce dünyalarında, insanların yaşamış oldukları toprakların tamamına (oikoumene) hükmetme fikri yatmaktaydı. İslam'ın güçlü yükselişi bu düşünceyi biraz dizginlemiş olsa bile düşüncelerinin yönünü değiştirmemişti. Bizans'ta hükümdarlar anlaşma imzalamazdı. Karşı tarafla yapılan anlaşmalar, imparatorluğun çıkarlarına aykırı olsa bile, bu durum karşılıksız ve tek taraflı bir ödün verme biçiminde

⁴¹¹ Paul Magdalino, *Ortaçağda İstanbul*, çev. Barış Cezar, İstanbul, 2012, s.56-57; Runciman, "Byzantine Trade...", s.156.

⁴¹² Ostrogorsky, s.254.

algılanırdı. Hiçbir imparator ya da hükümdar Bizans imparatoruyla aynı seviyede düşünülemezdi. Bizans, diğer ülkeler kendilerinden güçlü dahi olsa, belirli bir hiyerarşide sıralanıldığında bu sıralamanın zirvesine hep kendisini koyardı. Kendisini Hristiyan halkların babası olarak gören Bizans'ın diplomatik yazışmalarında görüldüğü üzere, muhatap olunan taraf hükümdarlara ya kardeş ya da oğul (örn.; Bulgar ve Ermeni hükümdarları) olarak hitap edilmekteydi. Ayrıca Bizans'a menfaat sağlayan ve saygınlığı artan devletler Bizans imparatorluğuna hiyerarşik olarak yakınlaşmış oluyordu ancak eşit olma ihtimalleri hiçbir koşulda yoktu.⁴¹³ Bununla birlikte Bizans'ın gerçek manada bir dostu da yoktu. (Bin yılı aşkın) uzun tarihi boyunca sahip olduğu güç ve zenginlik, komşuları üzerinde sadece bir tehdit değil aynı zaman da büyük bir kıskançlık da meydana getirmekteydi. Böyle bir algılanma çerçevesinde Bizans, komşularıyla iyi ilişkiler sürdürememiş, diplomasi ve paranın çözemediği gerginliklerde ise ordular devreye girmiştir. Türklerin gücü karşısında yıkılıncaya kadar; fırsatçı Perslerin, cesur Slavların, tutucu Arapların ve barbar haçlıların saldırılarını bir şekilde savuşturmayı başarabilmiştir.⁴¹⁴ Bu savunma hamleleri içerisinde ise diplomasi şüphesiz oldukça önemli bir rol oynamıştır.

Konstantinopolis sarayı elçi ve elçiliklerle ilgili olarak son derece kesin kurallara sahiptir. Bu kurallar, Bizans'la ilişki kuran bütün devletler tarafından da ayrıca benimsenmiştir. Şöyle ki; hükümdarın temsilcisi olan elçi, yetki sınırları içerisinde görüşme ve pazarlıkları yürütebilme yetkisine sahiptir. Bu konuda Bizans özellikle çok titizdir; elçiliğe atanan kişi, yüksek sınıftan değilse onur unvanlarıyla donatılarak saygınlığı arttırılırdı, böylece, diplomatik görevin temel aşaması da geçilmiş olurdu. Yabancı ülkelerdeki Bizans elçileri, özel davranış kurallarına uymak zorundaydılar. Sevimli görünmek, çevreye övgüler yağdırmak, duruma uygun hareket etmek, tüm bunları yaparken de kendi töre ve geleneklerine de uygun hareket etmek mecburiyetindeydiler. Elçiler tarafından imzalanan bir anlaşma ancak imparatorun onayından sonra geçerlilik kazanabilirdi. Elçilerin can güvenliği ise gittikleri ülke tarafından güvence altındaydı. Elçileri koruyan dokunulmazlık aynı şekilde tüccarlar için de geçerliydi ki elçilerin ve tüccarların bu noktada statüleri çok benzerdi.⁴¹⁵

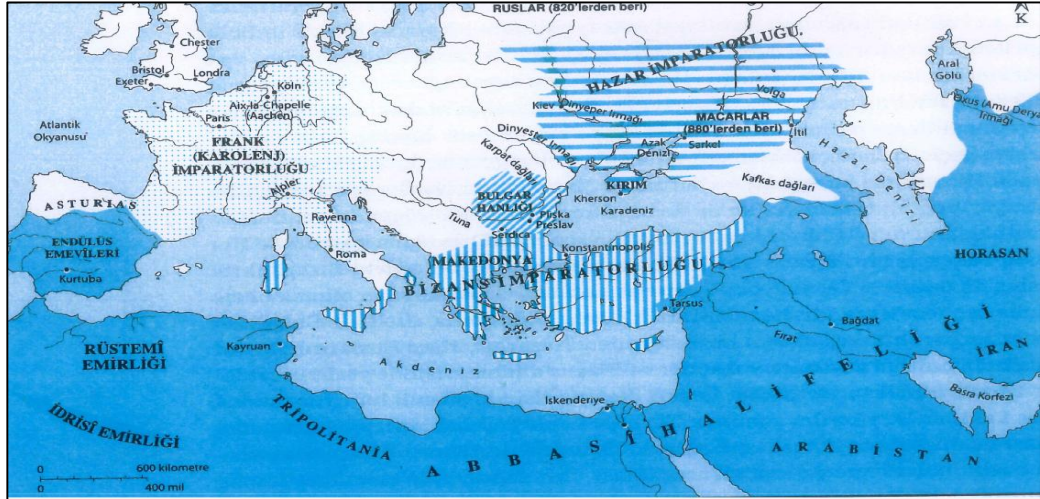
Bizans'ın diplomatik ideolojisini X. Yüzyıl imparatoru VII.Konstantin (908-56) sayesinde daha net kavrayabiliriz. Kendi eseri olan *Administrando Imperio*'da

⁴¹³ Kaplan, s.47.

⁴¹⁴ Seidler, s.19.

⁴¹⁵ Vladimir Potyemkin, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul, 1977, s.107-108.

(İmparatorluğun İdaresi Üzerine) uluslar arası ilişkiler ortaya konulmaktadır. Bu dönem Bizans diplomasisinde zirve bir dönemdir. Bizans imparatorluğu kendisini sürekli olarak tehdit eden Bulgarları ve Rusları birbirlerine karşı kullanarak ayakta kalmayı, yeri geldiğinde onları mağlup ederek de kendini sağlama almayı başarmıştır. Yine bu dönemde diplomatik bir silah olarak hediye ve para vermenin çok yaygın olduğu görülmektedir hatta VII.Konstantin bu yöneme sıklıkla başvurduğu için yoğun bir eleştiriye maruz kalmıştır. Gösteriş ve gerçeklik arasındaki gerilim Bizans tarihinin her döneminde görülmektedir; ancak yabancı elçileri etkileme girişimleri sadece Bizans'a ait bir durum değildir. Bir Bizans elçisi 917 yılında Bağdat'a gittiği zaman görkemli bir karşılama görmüş ve Şarلمان'ın da doğuluları benzer bir tavırla karşıladığı söylenmiştir.⁴¹⁶ VII.Konstantin devrinin karakteristik özelliklerinden olan diplomatik ilişkilerde, Arap devletleri ve bunların komşularına gönderilmesi rutin olan elçi heyetleri dışında, Kurtuba Emevi halifesi III.Abd er-Rahman ve Alman imparatoru Büyük Otto ile karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır. Ancak tarihi açıdan en öne çıkan gelişme 957 yılı sonbaharında imparatorluk sarayında uzunca bir süre kalan Rus kraliçesi Olga'nın törenle kabulü yer almaktadır. Bu ziyaret Bizans-Rus ilişkilerinde yeni bir devir açmış, ayrıca Bizans kilisesinin Rusya'da çok şeyler vadeden misyonerlik faaliyetlerine bir nevi destek de olmuştur.⁴¹⁷

Harita 16. 840'da Bizans İmparatorluğu'nun diplomasi dünyası (Haldon, s.110)

⁴¹⁶ Cameron, s.45.

⁴¹⁷ Ostrogorsky, s.263-264.

Diplomasi ancak güçlü bir hazinenin varlığıyla başarılı bir şekilde sürdürülme imkânı bulmaktadır. Bazı durumlarda ise Hristiyan misyonerlik kurumu etkin bir şekilde kullanılarak komşu ülkeler ve kavimler Hristiyanlığa döndürülmektedir. Böyle bir diplomasi başarısı ise bir önceki uygulamaya göre daha ekonomiktir. Misyonerler 864 senesinde Bulgarlara, 867-74 arasında Sırlara ve Ruslara Ortodoks Hristiyanlık inancını benimsetmeyi başarmışlardır. Bu gelişmeler Bizans'ın diplomasisinde büyük başarılarıdır ve imparatorluğu her alanda olduğu gibi ticaret alanında da pozitif yönde etkilemişlerdir. Zira uluslar arası ticarette din birliği oldukça önemli bir unsurdur.⁴¹⁸

2.2.5.1. Bizans-İtalya ilişkileri

Roma imparatorluğu, IV. Yüzyılın başında büyük bir yönetim krizi yaşamaktaydı, yönetimin etkili olduğu tek alan ise, her eyalete ayrı bir askeri ve sivil vali atama uygulamasıydı. Bunun paralelinde bu dönemde eyalet sayıları da artmıştır. Britanya tek eyalet olmaktan çıkmış ve dörde ayrılmış, İlber Yarımadası ise beş eyalete bölünmüştür. Yine bu dönemde İtalya'nın özel statüsü kaldırılmış ve arazi vergisi burada da uygulamaya geçirilmiştir. Bu durum aslında imparatorluğun eski merkezlerinin azalmakta olan önemini de yansıtmaktadır. Bununla birlikte Byzantion, Nicomeia (İznik) ve Selanik gibi yeni merkezler ortaya çıkmış, Roma imparatoru Büyük Konstantin (306-37) 330 senesinden sonra Byzantium'u Konstantinopolis olarak yeniden inşa ettirip kutsayarak bu durumu bir adım daha ileriye taşımıştır. Böylece 395'te Roma'nın Doğu-Batı olarak kesin bölünmesinden sonra, Doğu Roma'nın (Bizans) başkenti olacak bu muhteşem merkezin de bir nevi temeli atılmıştır. Sahip olduğu doğal limanı ve Karadeniz'e çıkan ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu itibarıyla kent, Konstantin'in son yıllarındaki ana konutuydu. Ayrıca Konstantin, imparatorluk ölçeğinde bir kurum olması için senatoyu açmakla kalmamış, Konstantinopolis'te ikinci bir senato daha kurdu muştur. Bu durum İtalya'nın zayıflamasının, hatta artık bir "Roma" İmparatorluğu'nun olmadığı gerçeğini gösteren önemli bir delildir.⁴¹⁹ I.Theodosios döneminde (379-95) imparatorluk büyük bir Hun kuşatması altındadır.⁴²⁰ Ancak Hunlar 390'lardan itibaren Batı Roma ile iyi ilişkiler kurup, Doğu Roma'yı baskı altına almaya çalışan politikalar izlemeye başlamışlar ve bu

⁴¹⁸ Epstein, s.30; Baskıcı, s.189; Çimen, s.124.

⁴¹⁹ Ponting, s.247-248; Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil, C.II, İstanbul, 1987, s.10-11.

⁴²⁰ E.A. Thompson, *Hunlar*, çev. M. Sibel Dingel, Phoenix yay, Ankara, 2008, s.39.

doğrultuda da 395 yılında Doğu Roma'yı ilk kez kuşatmışlardır.⁴²¹ Bu sırada Doğu Roma ile Batı Roma'nın birbiriyle çekişme halinde olması, Doğu'nun savunmasız kalan sınırlarını Hunlar için hedef haline getirmiştir.⁴²² Meydana gelen bu tabloda, birlikte oldukları mesajını vermek için Doğu ve Batı'nın fermanları ortak çıkarılmışsa bile, M.S.395 tarihi Roma İmparatorluğu'nun kesin bölünme tarihi olarak kabul edilmektedir. Bu tarihle birlikte İtalya'da Batı Roma'nın bir parçası olmuştur.⁴²³

Theodosios ölmeden önce zaten çok uzun süreden beri kopuk olan bu iki başlılığı, oğullarından Honorius'u Batı'nın yönetimine, Arcadius'u da Doğu'nun yönetimine bırakarak bölünmeye bir bakıma resmîlik kazandırmıştı.⁴²⁴ Ancak Batı Roma imparatorluğu, Doğu Roma imparatorluğu (Bizans) kadar uzun bir ömre sahip olmayıp 476 yılında maruz kaldığı Got, Cermen ve Hunların baskıları sonunda yıkılmıştır.⁴²⁵ 493 yılında Ostrogotlar tarafından işgal edilen İtalya ise, 554'te Bizans imparatoru I.Justinyen (527-65) idaresinde ele geçirilmiştir. Orta İtalya, Sicilya hatta Kuzey İtalya'daki Gotların başkenti konumunda olan Ravenna bu dönemde alınmış ancak Ostrogotlarla yapılan mücadeleler bölgede sanayi ve ticareti durma noktasına getirmiş ve adeta enkaza çevirmiştir. Roma kent olarak etkinliğini yitirmiştir, Napoli'deki ticareti ayakta tutan unsurun ise Yahudiler olduğu görülmektedir. Bizans ele geçirdiği bölgelerin ayağa kaldırılması amacıyla bazı uygulamalara gitse de buralardaki etkinliği fazla uzun sürememiş ve yüzünü Doğu'daki Pers tehdidine çevirmek durumunda kalmıştır.⁴²⁶

I.Justinyen'in ölümünden üç yıl sonra, 568'de, Cermen topluluklarından birisi olan Lombardlar Kuzey İtalya'yı işgale başlamışlardır. Bizans Ravenna'daki kontrolü bir süre daha elinde tutabilmiştir ancak ülkenin geri kalan kısmı kısa bir süre sonra Lombardların eline geçmiştir. Bu arada Bizans hâkimiyetinde olan papalık siyasi bakımdan oldukça etkin bir kurum olmuştur, hatta Bizans imparatorları bile izledikleri politikalarda papayı memnun edecek adımlar atmaya özen göstermişlerdir.⁴²⁷ Lombardlar ise kısa süre sonra İtalya'nın toplumsal ve ekonomik düzenini tam anlamıyla alt üst etmeyi başarmışlardır. Kilise mülklerini istedikleri gibi yağmalayan

⁴²¹ Kafesoğlu, s.71.

⁴²² Zosimus, *The History of Count Zosimus*, Translation W. Gren and T. Chaplin, General Books Press, London, n.d, s.93-96.

⁴²³ Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.91-92; Bailly, C.I, s.20; Levchenko, s.32.

⁴²⁴ Morgan, s.41.

⁴²⁵ Thompson, s.197; Bailly, C.I, s.36-37; Dalby, s.17.

⁴²⁶ Vasiliev, 1943, s.174; Pirenne, *Hazreti Muhammed ve Şarلمان*, 116-118; Morgan, s.55.

⁴²⁷ Gregory, s.167.

Lombardlar, yönetici sınıfın temsilcilerini hedef alıp yok ederek iktidarı tamamen ele geçirmişlerdir.⁴²⁸

Heraklius döneminde (610-41) Bizans, Pers tehdidinden kurtulmuş ve imparatorluk yeniden büyük bir güç haline gelmiştir. Bizans orduları tam İtalya'yı Lombardlardan temizlemeye başaracakken İslamiyet birdenbire Akdeniz'de belirmiştir (634). Dört bir yandan saldırıya maruz kalan imparatorluk, Lombardlara karşı verdiği mücadeleden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Roma bir kez daha kendi kaderiyle baş başa kalmıştır. II.Konstans'ın (641-68) ölümünden kısa bir süre sonra, 677'de, IV.Konstantin (668-85) Arap donanmasını başkentten geri püskürtmeyi başarmış, diğer taraftan da Lombardlarla bir barış antlaşması imzalayarak imparatorluğun İtalya'daki topraklarını güvence altına almaya çalışmıştır. Böylece imparatorluk Konstantinopolis'i kurtarmakla kalmamış, aynı zamanda da Roma ve Ravenna'yı da elinde tutabilmeyi başarmıştır. Ancak Roma her ne kadar Bizans'ın bir parçası gibi görünse de, Papa'nın Roma'da fiili (de facto) bir bağımsızlığı söz konusudur. Papa bu kentin askeri ve sivil önderi kabul edilmektedir. Belki Bizans Lombardları buradan tamamen temizlese, Papa Bizans'a tam bir sadakat gösterecekti ancak 749 yılında Lombardiya kralı Aistulf'un⁴²⁹ ortaya çıkışıyla Lombardlar geri çekilmeyi bırakarak hücumla yönelmişler, hatta 751'de Ravenna'yı ele geçirmeyi başarmışlardır. Lombardların bu başarısı ile Roma ve Bizans arasındaki iplere güçlü bir bıçak darbesi daha böylece inmiştir.⁴³⁰

Lombardlara karşı verilecek mücadelede Bizans'tan yana umudunu iyice yitiren Papa II.Stephanus, Lombardlara karşı Franklardan yardım istemiştir.⁴³¹ Bu çağrıyla geri çevirmeyen Kral Pepin (Kısa Pepin) papanın bu isteğiyle 754 ve 756'da iki kez İtalya'ya gitmiştir. Pepin, Lombardların papalıktan zorla aldığı toprakları geri alarak papalığa iade etmiş, ayrıca merkezi İtalya'da bulunan başka topraklar da

⁴²⁸ Eco, s.125.

⁴²⁹ (749-56)

⁴³⁰ Pirenne, *Hazreti Muhammed ve Şarlman*, s.281-295. Özellikle bu son gelişmelerin ardından Bizans ve Roma arasındaki bağ kopma noktasına gelmiştir. 663'te Roma'yı ziyaret eden II.Konstans (641-68), XV. Yüzyıla kadar şehri ziyaret eden son Bizans imparatoru olacaktır. Aynı şekilde Bizans'a gelen son Papa ise 710 yılında Konstantin'dir. (Konstantin adını taşıyan tek papadır). Gerçi Justinyen'den sonra imparatorluğun varlığını sürdürdüğü dokuz asır boyunca, din büyük bir ayırıcı unsur olmuştur. Zaman ve koşullar ise bu ayrılığın giderek derinleşmesine neden olan faktörler olmuştur. Roberts, *Avrupa Tarihi*, s.135.

⁴³¹ Papalığın içinde bulunduğu bu durum temelde Lombard kaynaklıydı ve bölgedeki yönetim çökme noktasına gelmişti. Stephanus'un Karolenj Hanedanının yardımına ihtiyaç duyması, Roma'nın din adamı bürokratlarının kentlerini korumak için yeterli bir güce sahip olmadıklarının da açık bir kanıtıdır. Julia M.H. Smith, *Roma'dan sonra Avrupa*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul, 2015, s.253-254.

bağışlamıştır.⁴³² Böylece papa II.Stephanus ferahlamış, Roma'yı ve eski imparatorluk merkezi Ravenna'yı da içine alan geniş bir papalık krallığına hükmetmeye başlamıştır.⁴³³

Frank Kralı Pepin'in 751 yılında ölmesinden sonra, oğlu Şarlman'ın saltanat dönemi başlamıştır ve saltanatı her yönüyle babası Pepi'nin iktidarının devamı niteliğindedir. Pepin ona İtalya siyasetini miras bırakmıştır. 773 yılında Lombard kralı Didier'in, Roma'nın hâkimi olma yönündeki hırslı tutumu karşısında papa Adrianus, Didiere karşı Şarlman'dan yardım talep etmiş ve bu talebi karşılıksız bırakmayan Şarlman 774'te İtalya'ya bir sefer düzenleyerek papalığın en büyük dostu olduğunu ve her şartta yanında olduğu mesajını vermiştir. Aynı yıl Didieri mağlup ettiği kent olan Pavia'da kendisini Lombard kralı ilan etmiştir. Böylece o zamana kadar kullandığı “Tanrının lütfüyle şanlı Frak kralı” unvanını, “Frank ve Lombard kralı ve aynı zamanda da Roma patriği” yapmıştır. Frank kralı İtalya'da etkin bir güç olmuş, İtalya da böylece onun Şarlman'ın yörüngesine girmiştir. Öte yandan Şarlman'ın bu hamlesi Bizans cephesinde tam ters bir etki meydana getirmiş, 754 ve 756 yıllarında imparatorluk ve Roma arasında kopan ipler bir nevi bu açıdan resmîlik kazanmıştır. Bizans, İtalya'da ancak Venedik ve yarımada'nın güneyinde bulunan birkaç kenti muhafaza edebilmiştir.⁴³⁴

Bizans ve Frank Devleti arasındaki ilişkiler, Frankların Batı'da askeri bir güç olarak ortaya çıkmasına kadar geri gider. Bizans, kendisine rakip olarak gördüğü ve Roma İmparatorluğu'nun mirasına aday olarak görünen bu güçle yakından ilgilenmiştir. Franklara karşı doğrudan bir cephe almasa bile her fırsatta rakip olarak gördüğü bu devletle gizli bir güç yarışı içinde mücadelesini sürdürmüştür. Aralarında formalite bile olsa dostluk adımları da atılmıştır, Pepin'in yönetimde olduğu son on iki yılda kurulan diplomatik ilişkiler ise Pepin'in ölümünün ardından kesintiye uğramıştır. 774 senesinde Lombard devletinin Frank topraklarına katılması ve papalığın Franklara daha da yakınlaşması ise iki ülke arasındaki ilişkileri germiştir. Bizans, Lombard kralının kaçmayı başaran oğlu Adalgus'un kendisine sığınmasına izin vermiş, ayrıca ona Lombard tahtına tekrar oturacağını sözünü de vermiştir. Ancak, bu amaçla 786-87'de İtalya'ya giden Adalgus burada bir şey elde edememiş ve 788'de de ölmüştür. Bunlarla birlikte Bizans-Frank ilişkisinde dikkat çeken en önemli gelişme Şarlman'ın imparator

⁴³² Genç, s.41-44.

⁴³³ Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.409.

⁴³⁴ Pirenne, *Hazreti Muhammed ve Şarlman*, s.300; Diehl, s.65.

olarak taçlandırılması olmuştur. 800 yılının Noel günü papa III.Leo, Şarlman'a taç giydirebilir ve papaya göre artık yeni bir imparatorluk doğmuştur. Bu durum karşısında Bizans çok büyük bir şaşkınlık yaşar ve haklı olarak durumdan çok büyük bir rahatsızlık duyar. Başka bir imparatora taç giydirilmesi bir bakıma Bizans'ın siyasal kuramına büyük bir darbedir. Bizans, bir Roma piskoposunun imparatorları azil ya da tayin etme yetkisini bu olayla birlikte daha güçlü sorgulamaya başlamıştır. 802'de Şarlman ve papanın elçileri bir anlaşma zemini aramak için Konstantinopolis'e gelirler ve Batı imparatoru ile imparatoriçe İrene (797-802) arasında bir evlilik planlanır. Ancak İrene aynı yılın Ekim ayında cebri olarak tahttan indirilince bu plan gerçekleşmez.⁴³⁵ 812 yılına kadar sürecek olan ve zaman zaman tansiyonun çok yükseldiği bir diplomasi trafiğinin adı vardı ki bu Venedik sorunu idi.

Franklar Venedik'e tamamen sahip olmak istiyorlardı ancak Venedik bu duruma şiddetle karşı çıkıyordu. VII.Konstantin Porphyrogenetos, X. Yüzyılın ortasında yazdığı eserinde Venedik'in bu tutumundan övgüyle bahsetmiştir. Tutumu bu yönde olan bir Venedik ise diplomatik açıdan Bizans'a büyük bir avantaj sağlamıştır. 812 yılında Konstantinopolis'ten Aachen'a giden bir elçilik heyeti, Adriyatik başındaki Bizans eyaletleri sorununu masaya yatırmış ve bu doğrultuda gerçekleşen görüşmeler bir sonuca bağlanmıştır. Bu anlaşma beş yıl önce amiral Niketas ve kral Pepin'in⁴³⁶ aralarında yaptığı anlaşmaya dayanmaktaydı ancak sınırların yerleri ile yolcu ve malların geçişi, gümrük harçlarının ödenmesine ilişkin sorunlar bu yeni anlaşmayla açık bir şekilde çözümleniyordu. Venedik sorunu ise eyaletin Bizans egemenliğinde kalması şeklindeydi ancak Venedik, İtalya'nın Frank krallığına haraç vermeye devam edecekti. Anlaşma metni Şarlman tarafından imzalandı ve ikinci kopyası Konstantinopolis'te V.Leo (813-20) tarafından imzalanıp, 814'te Şarlman'ın halefi tarafından da onaylandı. Onaylanan bu anlaşma, bir bakıma Venedik'in kaderinde bir dönüm noktasıydı. Yasal olarak hâla Bizans'a bağlı olabilirdi ve Franklara haraç da ödeyebilirdi ancak ikisinin de mülkü değildi. Bu anlaşma Venedik'e; anakaradan gelebilecek tehditlere karşı bir güvence, İtalya krallığı ile olan sınırlarında bir kesinlik ve her şeyden önemlisi ticaret gemilerine özgür seyahat hakkı tanımaktaydı. Elbette bu kazanımlar sadece Venedik'in çabasıyla değil, Bizans diplomasisinin etkinliği ile de sağlanabilmişti. Venedikliler de

⁴³⁵ Donald M. Nicol, *Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine Bizans ve Venedik*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, 2000, s.11-14. Theophanes tarihi 801 olarak verir ve Şarlman'ın evlilik teklifi için geldiğini söyler. Burada verilen 802 tarihi Nikephoros kroniğinde de verilmektedir. Nikephoros, s.136

⁴³⁶ Şarlman'ın oğludur. Şarlman, Pepini İtalya kralı olarak görevlendirmiştir ancak 810 yılında ölümü üzerine Pepin'in oğlu Bernard'a aynı görevi vermiştir. Genç, s.45.

zaten bu noktada Bizans'a minnettarlardı. Ayrıca, bu olayla birlikte Venedik'in iç işleriyle pek ilgilenmemişler ve onları özgür bırakmışlardır.⁴³⁷

Şarlman 46 yıllık hâkimiyeti dönemi boyunca diplomasi tarihinde büyük izler bıraktığı Bizans dışında Mercia krallığı⁴³⁸ ve Abbasi devleti ile de önemli diplomatik ilişkiler yaşamıştır. Bunun dışında ekonomik ve kültürel alanda da birçok yenilik ve farklı uygulamaya imza atan Şarlman, dönem Avrupa'sının şüphesiz en önemli lideridir. Ancak kaynaklardan anlaşılmaktadır ki ekonomik alanda en az önem verdiği konu ticarettir. Onun döneminde ticaret Suriyeliler ve Yahudiler başta olmak üzere yabancılar tarafından yürütülmüştür. Öte yandan Şarlman ticarete fazla eğilmese de ticaret yapan kişilerin güvenliğini sağlamada oldukça hassas davranmıştır. Döneminde faiz yasaklanmış, hatalı paralar toplatılmaya çalışılmış, ağırlık ve ölçülerin standart olmasına özen gösterilmiştir.⁴³⁹ Bu dönemde devletin yeniden doğuşu para dolaşımını canlandırmıştır. Karolenj imparatorluğunun çevresinde ticaret faaliyetlerinde artış olmuştur.⁴⁴⁰ Bunlarla birlikte IX. Yüzyıl boyunca maruz kaldığı istilalar ve yaşanan iç etmenler bu görkemli Karolenj yapılanmasını çabucak parçalayacaktır.⁴⁴¹ Şarlman'ın monarşisinin akabinde yönetim, uzun soluklu hükümdarlık yapabilecek basirete sahip olmayan kişilerin eline geçmiş olması ise bu süreci hızlandırmıştır. X. Yüzyılın ilk yarısında ise bu görkemli yapılanma tamamen silinmiştir. Bununla birlikte aynı yüzyılın ikinci yarısında fakat bu sefer "Germen halkının kutsal Roma imparatoru" gibi tarihsel yönü olmayan farklı bir biçimde ortaya çıkmıştır.⁴⁴²

Şarlman'dan sonra Lombard prensleri arasında bölünen İtalya ve gittikçe büyüyen Arap tehlikesi, Bizans için yarımada müdahale azmi vermiştir ki zaten Bizans, İtalya'dan hiçbir zaman tam anlamıyla vazgeçmemiştir. I.Basil (867-86), tüm Akdeniz'de imparatorluğun prestijini tekrar kazandırmak, Adriyatik ve Tirene Denizi'nden Müslüman korsanları kovmak, ayrıca Afrika ve Sicilya Arapları ile de mücadele etmek istemektedir. Bu doğrultuda yürütmüş olduğu politikalarda Sicilya'yı almayı başaramamış olsa da Adriyatik'te düzeni tekrar sağlamış, Venedik'le dostluk tazelemiş, Hırvatlar ise Bizans hâkimiyetine yeniden sokulmuştur. Ayrıca Lombard

⁴³⁷ Nicol, s.16-18,45.

⁴³⁸ Daha sonra birleşerek İngiltere Krallığını oluşturan Anglosakson krallıklarından biridir.

⁴³⁹ Genç, s.170-174; Epstein, s.25-26.

⁴⁴⁰ Georges Duby, *The Early Growth of the European Economy*, Cornell University Press, New York, 1978, s.99.

⁴⁴¹ Le Goff, s.55.

⁴⁴² Vasilev, 2016, s.312.

prenslerine Bizans hâkimiyeti kabul ettirilmiş ve Güney İtalya’da iki yeni eyalet olan Longobardi ve Kalabra eyaletleri kurulmuştur. 915 yılına gelindiğinde Garigliona zaferi İtalya’da Bizans’ın üstünlüğünü temin etmiş ve Bizans, Arap istilasının devam etmesine ve Cermen komutanların rekabetine karşın Güney İtalya’da bir asır süreyle hâkimiyetini korumayı başarmıştır. Öte yandan X. Yüzyılın ortalarına doğru Cermen Sezar’ların sahneye çıkışı Bizans dış politikasını olumsuz yönde etkilemiştir. Buna rağmen Bizans, II.Basileios (976-1025) öldüğü zaman İtalya’ya tamamen hakimdir. Bu başarıda şüphesiz askeri başarıların rolü çok fazladır ancak Bizans’ın ustaca kullandığı diplomasi, X. Yüzyılda Tuna’dan Suriye’ye, İtalya kıyılarından Ermenistan yaylalarına kadar uzanan bu geniş sınırlarda gücünü arttırmış ve devletin hareket sahasını bu sınırların çok daha ötesine taşımayı başarmıştır.⁴⁴³

İtalya’da Bizans imparatorluğuna bağlılığından bahsettiğimiz Venedik’in ise diplomasi alanında Bizans’tan öğrenecek çok şeyi vardır. Venedik kenti ile imparatorluk arasında meydana gelen bazı tatsızlıklar bile bu öğrenim sürecini gölgelemeyi başaramamıştır. Venedikli tüccarlar Konstantinopolis’te ödemek zorunda kaldıkları yüksek gümrük vergilerinden hoşnut olmasalar bile, iki kent arasındaki ticaret hareketleri sürekli sıcak kalmıştır. IX. Yüzyılın sonunda Venedik, doğu ve batı malları açısından Avrupa’nın en canlı ticaret merkezine dönüşmüş olsa bile, Venedik kentinin siyasi ve toplumsal istikrarı sağlamada bir takım zaafı vardı. Bu noktada karşılarında duran Bizans örneği bile içeride yaşadıkları siyasi ve toplumsal meselelerine bir çare olamamaktadır.⁴⁴⁴ Bununla birlikte ticarete giderek yükselen bir çizgideydiler.

Venedikliler, Batı Avrupa, Bizans ve İslami Doğu arasında yapılan mal sevkياتında kilit bir rol oynama gayreti içerisindeydiler ve bu çabayla X. Yüzyılda Adriyatik denizi, Müslümanların gözüyle artık “Venedik Körfezi” idi. Aslında bu Venediklilerin şöhretini yansıtan bir isimlendirmeydi ve şöhretin çoğunu da onlara, köle ticaretinde bir antrepo olma özellikleri kazandırmıştı. Avrupa’nın doğusundan ele geçirilen köleler gemilerle Mısır’a, oradan da yoğun olarak İslam kentlerine ve Bizans’a gönderilmekteydi. Venedikliler geri dönerken de bu ticaret karşılığında doğunun tüm zenginliklerini ithal etmekteydiler ve Po vadisinin yukarısında bu değerli ürünlerin ticaretini yapıyorlardı. Bununla birlikte yine X. Yüzyılda Venedikliler, Bizans’a satmış

⁴⁴³ Diehl, s.84-86; Cameron, s.45; Cheynet, s.80.

⁴⁴⁴ Nicol, s.33.

oldukları kölenin yanında, Dalmaçya kökenli gemi kerestesi ve demir de satmaktaydılar.⁴⁴⁵

İmparatorluk Adriyatik'te polis vazifesini vermiş olduğu Venedik'e, X. Yüzyılın sonlarından itibaren geniş ticari imtiyazlar da vermişti. Güney İtalya'da ise özellikle Napoli, Gaete ve Amalfili cumhuriyetleri Bizans'ın izinde yürümekteydiler. Salerne, Kapu, Benevent Lombard prensleri ise ihtiyatlı davranmakla birlikte Bizans'ın himayesinde olmayı kabul etmişlerdi.⁴⁴⁶

977 yılında bir Arap gezgininin "Lombardiya'nın en zengin, en soylu ve en ünlü kenti" dediği ve dağlık bir kıyıda, bir yamacın üzerinde tahkimli bir liman olan küçük Amalfili kenti Akdeniz'de koloniler kurdukça Eskiçağ'ın büyük limanları Ostia, Pozzuoli ve Brindisi kullanılmaz hale gelerek gücünü yitirmiştir. I.Otto'nun Macarlara karşı 995'te kazanmış olduğu zafer, 960 yılında Bizans'ın Girit'i tekrar fethi ve Arapların 973 yılında Frassineto'daki üslerinden yayılmaya başlamaları yeni ticaret alanları oluşturmuştu. Tüm bu gelişmeler ise Venedik'in avantajına idi. Amalfili, XI. Yüzyılın sonunda Normanlar ve Pisalı bağdaşklarınca yıkılacaktır ancak Venedik ayakta kalıp güçlenerek yoluna devam etmeyi bilecektir.⁴⁴⁷

991 yılında Venedik siyasi ve toplumsal istikrarı sağlamak ve saçma iç çekişmelerden sıyrılmak adına 978 yılında görevinden alınan Pietro Orseolo'nun oğlu II.Pietro'yu (991-1008) *doge* seçti. Pietro henüz otuz yaşındaydı ama herkesin saygı duyduğu bir aileden geliyordu. Pek çok yeteneği olan Pietro, kentin iç tartışmalarında akılcı hareket ediyor ve gerektiğinde ikna kabiliyetini devreye sokabiliyordu. Dış ilişkilerde diplomatik yönünü ortaya koyan Pietro, ticaretin Venedik için bir can damarı olduğuna inanmaktaydı. Bizans ile yapacakları denizaşırı ticaretin teşvikine yönelik bir anlaşma onlar açısından büyük bir önem arz etmekteydi, çünkü Venedikli tüccarlar giriş limanında ağır bir vergi yükümlülüğü altında olmaktan şikâyetçiydiler. Kargolarıyla birlikte Konstantinopolis'e vardıkları zaman, gemileri 30 *solidi*'den fazla bir ödeme yapmak zorunda kalıyordu ki kısa bir zaman öncesine kadar bu miktar 2 *solidi*'yi aşmıyordu. Venedik'in bu konuda yapmış olduğu yoğun şikâyetleri değerlendiren Bizans, Mart 992 tarihli bir fermanla⁴⁴⁸ gelecekteki gümrük tarifelerini baştan

⁴⁴⁵ Smith, s.259; Levchenko, s.173.

⁴⁴⁶ Diehl, s.86; Heaton, s.84.

⁴⁴⁷ Leonardo Benevolo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, çev. Nur Nirven, İstanbul, 1995, s.43-44; Smith, s.260.

⁴⁴⁸ Bu ferman imparator II.Basileios (976-1025) ve VIII.Konstantin (1025-28) tarafından çıkarılmış altın veraklı bir fermandır. Bizans'ın yabancı devletlere, imparatorluğa yapmış oldukları hizmetleri

düzenlemiştir. Bu yeni düzenlemeyle; Venedik'ten ya da başka yerlerden gelen Venedik gemileri, Hellespont'taki (Çanakkale Boğazı) giriş limanı olan Abydos'a vardığı zaman ödeyeceği vergi 2 *solidi*'yi aşmayacak ve limandan ayrılırken de 15 *solidi* ödeyeceklerdi (Her gemi için toplamda 17 *solidi*). Venedik gemilerinin üç günden fazla alıkonulması yasaktı ki bu süre bile ancak geçerli bir nedene dayandırılmak zorundaydı. Venedik kargolarının niteliğini ve değerini inceleyip değerlendirmek sadece *Dromos Logothete*'nin vazifesiydi. *Logothete* ise; Bizans'ta ulaşım, iletişim ve dışişleri konusunda Bizans imparatorunun başdanışmanlığını yapan oldukça yüksek ve önemli bir mevki idi. Bu kadar yoğun çalışan bir departmanın elbette her gemiyi ayrıntılı bir şekilde inceleme olanağı yoktur ve zaten buradaki maksat çok açıktır ki yetkinin *Logothete*'de olması, Venedik gemileri için bir nevi serbesti tanımaydı. Ancak bu fermanda tek bir ibare bulunmaktaydı ki; bu verilen imtiyazlar sadece Venedik kargolarını taşıyan Venedik gemilerine uygulanacaktı. Amalfililere, Yahudilere, Bari ya da başka yerlerdeki Lombardialılara uygulanmayacaktı. Bu kurala uymayıp aldatma yoluyla imtiyazlardan faydalanmaya çalışan gemilerin mallarına el konulacaktı. Gerçi bu madde çok fazla sorun teşkil edecek tarzda bir madde değildi, çünkü özellikle Amalfilili tüccarlar Venedik'le ortaklık kuramayacak kadar birbirlerine rakiptiler. Bu yeni düzenleme ile de, yaşanan rekabette Venedik'in bir adım öne geçmesine katkı sunmuştur.⁴⁴⁹

2.2.5.2. Bizans-İslam Dünyası İlişkileri

Phokas döneminden (602-610) başlayıp 629'a kadar devam eden uzun bir Pers mücadelesinde Bizans oldukça büyük deneyim kazanmıştı. Söz konusu bu savaşlar zincirinde Bizans ordusu yeryüzü şekillerine hâkim olmuş ve Toros benzeri çeşitli dağ yollarının ve geçitlerinin savaşlardaki etkinliğini test etmiştir. Bizans Ordusu; Suriye'nin, Filistin'in ve Mezopotamya'nın yeryüzü şekilleri, yolları, iletişim ağları, gıda ihtiyacı, iklim ve hava koşulları hakkında bilgi sahibiydi. Askeri harekâtlarının merkez üssü olarak Suriye sınırlarındaki Antakya'yı kullanan Heraklius ayrıca Büyük Theodosius'dan buyana savaş alanında ordularının bizzat başında bulunan bir imparator olmuştur. Fakat Heraklius'un İran mücadelesi karşısında uyguladığı taktikler ve

karşılığında ya da bir iyi niyet jesti olarak karşı tarafa imtiyazlar vermek istedikleri zaman başvurdukları tarzda bir belgedir. Nicol, s.39.

⁴⁴⁹ Nicol, s.38-40; Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, 2014, s.29-30; Herrin, s.221; Demirgil, s.47; Yerasimos, s.46.

ordusunun genel durumu bir sır değildir. Heraklius'un taktiksel yönü pek yakında karşılaşacağı İslam dünyası tarafından analiz edilmektedir.⁴⁵⁰ Aynı şekilde imparator Heraklius'ta Arabistan 'da doğan Müslümanlığı yakından takip etmekte ve öğrendikleri karşısında da hayranlığını gizleyememektedir. Bu hareketin doğasını ve gücünü çok iyi bilen imparator başlayacak olan İslam fetihlerini de bu doğrultuda öngörebilmektedir.⁴⁵¹

Müslümanlar ile Bizanslılar arasındaki ilk askeri çarpışmalar ise henüz Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatta iken, Mu'ta şehri civarında meydana gelmiştir. Buradaki savaş Müslümanların yenilgisiyle sonuçlansa bile Mu'ta savaşı aslında Müslümanlar adına ilerdeki başarılı fetihlerin sadece bir provasıdır. Hz. Muhammed (s.a.v.), 630'da doğrudan Bizans kontrolü dışındaki topraklara nüfuz eden iki askeri keşif birliği daha göndermiştir.⁴⁵² Hz. Muhammed (s.a.v.) vefat etmeden önce (632), Arabistan'ın geniş bir bölümünü kapsayan büyük çaplı bir konfederasyon oluşturmuştur. Konfederasyon üyeleri birbirlerine saldırmadıkları için enerjilerini "Cihat"⁴⁵³ için harcıyorlardı ve her kazanılan zaferle de İslam dalga dalga yayılıyordu.⁴⁵⁴ 634 yılında Bizans kalelerinden Basra'yı fetheden İslam orduları 635'de Şam'ı, 636 yılında yapılan Yermuk ⁴⁵⁵ savaşı ile de Suriye'yi ele geçirmeyi başarmıştır. Yermuk Savaşı'nda Heraklius İmparatorluğun sefere hazır tek ordusunu yardıma göndermiş ancak ordunun tamamına yakını İslam orduları tarafından yok edilmiştir. İmparatorun elinde artık bu kayıpların telafisini sağlayabilecek yedek bir güç kalmamıştır ve sağ kalan askerlerini de ümitsizce yapılacak savaşlarda ziyan etmek istemeyen imparator orduyu Anadolu'ya çekmiştir.⁴⁵⁶ Müslümanların Yermuk zaferinin ardından Bizans'ın direnci tamamen kırılmıştır. 637 ve 638'de Kudüs'ü ve Filistin'i ele geçiren İslam diğer taraftan İran Mezopotamya'sını da işgal etmiştir. 640'da Mısır'ın fethi başlamış ve 641'de ise Mısır Müslümanların eline geçmiştir.⁴⁵⁷

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yaşamı süresince (571-632) dahi, hiç kimse bu akımın sonuçlarını tasarlayamamış, bu duruma hazırlanmamıştı. Elli yıl gibi kısa bir süre içinde İslam istilası, Çin Denizi'nden Atlantik Okyanusu'na dek yayıldı. Hiçbir güç buna karşı koyamıyordu. İslamiyet, ilk darbede Pers imparatorluğunu devirdi (637-44).

⁴⁵⁰ Kaegi, s.95-99; Cheynet, s.51.

⁴⁵¹ El Cheikh, s.63.

⁴⁵² Kaegi, s.115-128; Apak, C.I, s.349.

⁴⁵³ Allah yolunda çalışma, çaba gösterme ve yayılma.

⁴⁵⁴ Watt, s.18; Morrisson, *Bizans Dünyası...*, s.66.

⁴⁵⁵ Yermuk; Şeria Irmağı'nın bir kolu.

⁴⁵⁶ Pirenne, *Hazreti Muhammed ve Şarlman*, s.200; Cheynet, s.51; Kaegi, s.203-226.

⁴⁵⁷ Ostrogorsky, s.103; Lemerle, s.76; Ponting, s.279-281; Morrisson, *Bizans Dünyası...*, s.66.

Kısa bir süre içerisinde sırayla Suriye (634-36), Mısır (640-42) ve Afrika'yı (698) Bizans imparatorluğu'nun elinden söküp aldı. Sonra İspanya'ya ulaştı (711). Hiçbir direnişe aldırmayan bu ilerleyiş, VIII. Yüzyılın başına kadar hız kesmeden devam etti.⁴⁵⁸

VIII. Yüzyılın sonunda Bizans imparatorluğuna ait topraklardan Suriye, Filistin, Mısır, Kuzey Afrika ve İspanya artık Bizans'ın elinde değildi. Öte yandan Lombardlar tarafından alınan Orta İtalya Frankların işgali altındaydı ve artık Bizans imparatorluğu ile ilişkisi kalmamış gibiydi. Bu durumun meydana getirdiği en önemli sonuçların başında ise, imparatorluğu besleyen hububat ambarlarının kaybedilmesi olmuştu. Yani ekonomik açıdan Bizans zor bir sürece girmiştir. Başkenti beslemek için para harcanması gerekmektedir ve doğan para ihtiyacının temini için elde görünen tek imkân vergilerdir. Ancak elden çıkarılan topraklar nedeniyle alınan vergi miktarı da azalmıştır zira Bizans'ın en büyük gelir kaynağı vergilerdir ve vergiler içerisinde gelir sağlanan en büyük vergi kalemi arazi vergileridir. Bununla birlikte savaşlar, iç isyanlar ve salgın hastalıklar, Anadolu'daki insan kaynaklarını da kurutmuştur. Bu dönemde Bizans imparatorluğu, Emevi devletinin yıkılması sonucunda geçici dahi olsa nefes alabilmiştir. Ancak yerine daha güçlü olarak kurulan Abbasi Devleti'nin ve özellikle Harun Reşid'in yirmi üç yıl süren iktidarı (VI.Konstantin ve İrene dönemi) tam anlamıyla Bizans açısından bir felaket olmuştur ve yine bu dönemde çok ciddi toprak kayıpları yaşanmıştır.

I.Nikeforos (802-811) Halife Harun Reşid'e bir mektup göndererek daha önce ödenmekte olan yıllık haracı artık ödemeyeceğini söylemiştir. Halifenin bu mektuptaki tavra ilk tepkisi ise Anadolu içlerine saldırmak olmuştur. 806'da Harun Reşid bizzat yönettiği 130 bin kişilik ordusuyla Kapadokya'da Kalehisar'ı ele geçirene dek ilerlemiştir. Sonunda yapılan anlaşmayla Bizans 50 bin altın haraç ödemek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan Venedik ve Dalmaçya dükalıkları Şarlman tarafına geçmişlerdir. Bu durum, Kuzey İtalya'dan getirilen gıda maddeleri yollarının kapanması anlamı taşımaktadır.⁴⁵⁹

II.Mikhail döneminde (820-29) iç anlaşmazlıklar ve yönetimdeki istikrarsızlık, imparatorluğun dış durumu üzerinde de olumsuz bir tesir yapmıştır. Bizans 825 senesinde, stratejik ve ticari açıdan çok önemli olan Girit Adası'nı İspanya'dan gelen

⁴⁵⁸ Pirenne, *Ortaçağ Kentleri-Kökenleri...*, s.25-26.

⁴⁵⁹ Dikici, s.219-222.

Arap korsanlara kaptırmıştır. Arapların burada kurdukları bir tür korsan devleti, X. Yüzyıl ortalarına kadar Ege kıyıları için sürekli bir tehdit unsuru haline dönüşmüştür.⁴⁶⁰

VI.Leo döneminde (886-912), 1 Ağustos 902 yılında Bizans'ın Sicilya'daki son üssü de düşünce, Müslümanların 75 yıldır uğruna mücadele ettiği bölgeye tamamen hakim olmuşlardır. Doğuda ise Müslümanlar sadece Akdeniz'e değil, çevresinin Bizans topraklarıyla çevrili olduğu Ege Denizi'ne de hâkim olmuşlardır. Bundan dolayı, zengin adalar ve liman kentleri sık sık tahrip edilmektedir. 904 yılında Arap işgaline uğrayan ve tahrip olan Selanik bunlardan biridir ve burası Konstantinopolis'ten sonra gelen en zengin ticaret merkezidir.⁴⁶¹

II.Romanos döneminde (959-63) sağlanan askeri başarılarından biri, 961 yılında uzun bir mücadelenin ardından ele geçirilen Girit'in fethi olmuştur. Bu zaferden sonra doğuya yönelen Bizans ordusu Seyfüddevle'nin başkenti olan Halep'i de ele geçirmiştir. Bu askeri başarıların ardından Bizans doğuya ve Ege Denizi'ne yayılarak korsan temizleme harekâtını sürdürmüştür. Bölgeden Arap korsanların uzaklaştırılması, son iki yüzyıldır terk edilmiş halde bulunan ve nüfusu oldukça düşen bölgenin "yeniden kolonileştirilmesine" imkân sağlamıştır. Bu durum şüphesiz ki Bizans ekonomisi için de büyük bir ferah getirmiştir.⁴⁶² Limanların ve gemi demirleme noktalarının güvenlik altına alınmasıyla birlikte ticaret ve deniz ulaşımında yaşanan aksaklıklar da ortadan kalmıştır. Ayrıca kara kazanılan zaferler de daha kalıcılık kazanmıştır.⁴⁶³

II.Nikeforos döneminde (963-69) Doğu'da büyük askeri başarılarla imza atılmış ve ticaret açısından oldukça önemli noktalar; Tarsus, Kilikya, Kıbrıs ve Antakya'nın Müslümanların elinden alınması Bizans cephesinden oldukça büyük bir başarı olmuştur. Fethedilen yerler arasında belki de en değerli yer Antakya'dır. Halep şehri ise imparatorluğa bağlı bir devlet haline getirilmiştir. Bölgedeki Hıristiyan halk vergiden muaf tutulduğu gibi, bir savaş halinde şehir Bizans'a destek verecektir. Ayrıca bölgeden geçecek Bizans ticaret kervanları koruma altına alınacaktır.⁴⁶⁴

Ticaret rotaları ve ticaret hacimleri de bu arada değişim yaşamaktaydı. Aslında bu değişim kısmen Fatîmi devletinin büyümesiyle bağlantılıydı. Bağdat'taki Abbasi halifelerinin iddialarını reddeden bir Şii hanedanlığı olan Fatîmiler, 909 yılında Tunus'ta kurulmuşlardı. 969 yılında Mısır'ı fethedip merkezlerini buraya taşıdılar ve

⁴⁶⁰ Levchenko, s.154.

⁴⁶¹ Ostrogorsky, s.239-240.

⁴⁶² Gregory, s.264; Herrin, s.205.

⁴⁶³ Bailly, C.II, s.238-239.

⁴⁶⁴ Vasiliev, 2016, s.356-357; Levchenko, s.194.

Kahire'yi başkentleri olarak inşa ettiler. Yayılmacı politikaları nedeniyle kereste ya da hazır gemilere ihtiyaçları vardı, ayrıca İtalya'dan ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinden demir talep ediyorlardı. Fatîmiler ile Tunus'ta ticaret yapan İtalyan tüccarlar, doğrudan Mısır'a gelmeleri için teşvik edildiler. Süveyş'in doğusu ve ticaretin şekli Fatîmiler lehine değişmişti. Devrimciler, yani Karmatiler⁴⁶⁵ Bahreyn'de iktidarı ele geçirdiklerinden, Basra körfezinde deniz yolculuğu oldukça zorlaşmıştı. Bundan dolayı Hindistan, Güneydoğu Asya ve Çin'den gelen ürünler, Kızıldeniz yerine Yemen'e yahut Mısır'a yönlendirilmekteydi. Doğu Avrupa ve Orta Avrupa ile olan ilişkiler de zayıflamıştı. Irak ve Pers'ten gelen kervanlar Konstantinopolis'e ya da Kuzey Suriye'ye değil, Fatîmilerin elinde bulunan Suriye'nin diğer bölgelerine ve Tripoli'ye yönlendiriliyorlardı.⁴⁶⁶

II.Basileios'un (976-1025) doğuda, 995 yılında gerçekleştirmiş olduğu askeri sefer Suriye'nin her bölgesinde Bizans otoritesini sağlamlaştırmıştır. Seferin başarıya ulaşmasıyla İmparator, Anadolu baronlarına yönelmiş ve yoksul köylülerde zorla topladıkları toprakları müsadere yoluyla yeniden yoksul çiftçilere dağıtmıştır. Bu çiftçi topluluklar, ordunun asıl insan gücü kaynağı olmaları bakımından imparatorluk için oldukça önemliydiler. Köylülerin haklarının iade edilmesi, imparatorluğa askeri ve siyasi anlamda güç kazandırmıştır.⁴⁶⁷

İslam halifesinin etrafında birleşen merkezi hükümetin IX. Yüzyılda güç kaybetmesiyle birlikte Bizans Anadolu'ya tekrar hâkim olabilmisti. X. Yüzyılın ortalarında Suriye'nin büyük bir kısmını yeniden ele geçirmiş ve bir kez daha Yunanistan'dan Arap dünyasına, oradan Gürcistan ve Ermenistan'a kadar uzanan bir imparatorluğa bürünmüşlerdi. Lakin bu durum çok uzun sürmeyecektir, çünkü Selçuklu Türkleri Bizans'ı 1071'de Malazgirt'te bozguna uğratacaklar, ardından da Anadolu içlerine doğru akmaya başlayacaklardır.⁴⁶⁸

İslam dünyası ve Bizans toplumu bu yüzyıllarda teknik bakımdan neredeyse aynı seviyedeydiler, ayrıca ticaretleri de iç içeydi. Ancak, Müslüman ticareti çok daha geniş bir ufka açılmıştı ve Asya ile olan ticaret Müslümanların denetimi altındaydı. Irak'ın kavşak noktada bulunduğu bu denetimde, Hint okyanusu ile Akdeniz ülkeleri arasında ana yol olarak kullanılıyordu. Irak'tan başlayan karayollarının bir ucu Orta

⁴⁶⁵ Karmatiler: Batını-İsmaili kökenli dinsel ve siyasal akımın üyeleri.

⁴⁶⁶ Watt, s.36.

⁴⁶⁷ Morgan, s.79.

⁴⁶⁸ Çimen, s.125.

Asya'ya ve Çin'e ulaşmakta, bir ucu da Suriye'ye, Mısır'a ya da Bizans imparatorluğuna ulaşmaktaydı. Bizans'ın durumu İslam karşısında oldukça zayıftı: Bizans, Ege Denizi'ne ve Adriyatik'e sıkışmıştı; oralarda da Girit, Suriye ve Dalmaçya korsanlarıyla mücadele veriyordu. Savaş ve ticaret donanması zayıflamıştı. Gerçi IX. Yüzyılın sonlarından başlayarak yeniden bir toparlanmaya çalışsa da bu alanda eski üstünlüğünü sağlayamayacaktı. Hristiyan ticareti giderek Venediklilerle Amalfililerin eline geçiyordu ve Amalfililer Müslümanlarla yakın bir ilişki içerisine girmişlerdi. İspanya'daki Yahudiler, karadan ve denizden ta Uzakdoğu'ya kadar gidip gelmekte, ticareti giderek Batı'ya kaydırmanın yollarını arıyorlardı. Müslümanlar; Uzakdoğu'dan baharat, Hindistan ve Afrika'dan fildişi ve değerli taşlar, Sudan'dan altın, Çin'den ipek, Endonezya'dan değerli ağaçlar, Anadolu ve Avrupa'dan kereste, Rusya'dan deri, kürk, balmumu ve köle satın almaktaydılar. Dışarıya ise dokuma ve maden ürünleri başta olmak üzere İslam teknik ve sanatının öne çıkan ürünleri ihraç edilmekteydi. Bu coğrafyada Bizans'ın da ticaretini yaptığı ürünler bunlardı. Doğu'dan daha çok ürün ithal eden Bizans, ticaret dengesini Avrupa'ya yapmış olduğu ihracat ile sağlamaya çalışıyordu. Avrupa'nın elindeki olanaklar ise Doğu ve Batı'daki Müslümanlara sattıklarından oluşmaktaydı. Ancak Bizans, daha çok tüketici konumdaydı ya da aracı bir rol üstlenmişti. Bizans İslam dünyası ile kıyaslandığında ticarete çok az şeyi değiştirebiliyordu.⁴⁶⁹

İslam'ın çoğulcu ve toplumcu yapısı, geniş bölgelere kültürel ve iktisadi bakımdan kısa sürede yayılmasına zemin hazırlamaktaydı. İslam gittiği yerlerde kültürel ve iktisadi olarak üstündü ve bu üstünlüğü ilkelerinden ileri gelmekteydi. İslam, önceki medeniyetlerin mirasını yok saymıyordu, bilakis koruyor ve geliştiriyordu. Bunun yanında medeniyetlerin ilkelerine ters düşecek veya olumsuz yönde etkileneceği yönlerini kaldırabilecek kadar da kudret sahibiydi. Müslümanlar, Hristiyanlık ve Mecusilik gibi dinlere mensup ruhbanların kilise ve tapınaklarda biriktirdikleri gümüşü ellerine geçirdikleri zaman, bunları piyasaya para olarak sürüyorlardı. Aynı şekilde saraylardan elde edilen kıymetli madenleri de paraya dönüştürüyorlardı ki bu durum piyasadaki para sıkıntısını aşmada büyük bir fayda sağlıyordu. Böylece pazarlarda hareketlilik artıyor, büyük bir coğrafya içinde ekonomik canlanmaya can suyu oluyordu.⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ Tanilli, s.155-157.

⁴⁷⁰ Ahmet Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, Ankara, 1996, s.141-142.

Rusya, Finlandiya ve İsveç'e kadar uzanan bölgelerde bulunan İslam paraları, Müslümanların bu bölgelerle ticaret yaptığını göstermekteydi ki paraların dönemi VII. Yüzyılın sonlarından XI. Yüzyılın başlarına kadar gitmekteydi. Ticaret güzergâhı olarak çoğunlukla Transaksonya'dan Harezmi bölgesindeki Oksus Nehri Deltalarına ulaşan hat kullanılmaktaydı. Diğer bir yol ise Hazar Denizi kıyılarından ve Hazarların başkenti İdil'in bulunduğu Volga Nehri ağzından geçiyordu. Bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılan İslam paraları, Müslümanların Kuzeybatı Avrupa ile ticaret yaptığının da bir kanıtıydı.⁴⁷¹

Ticari bağlantılar ve İspanya ile Sicilya'daki siyasi varlıklarıyla Arapların üstün kültürü yavaş yavaş Batı Avrupa'ya yayılıyordu. Batı Avrupa daha çok Bizans imparatorluğuyla ilişki içerisinde olsa da kültürünü Bizanslılardan çok Müslümanlardan almaktaydı. İslam, Batı'yı en çok yaşamın kalitelileştirilmesi ve ekonomik altyapının iyileştirilmesi noktasında etkilemekteydi. Bunun dışında edebiyat, Avrupa'nın hayal gücünü ve yeteneklerini harekete geçirdi. Bilim ve felsefede de Müslümanlar, buralara pozitif anlamda tesir ettiler. Tarım ve madencilikte de çok ileride olan Müslümanlar bir istilacıdan çok öğretmen konumundaydılar. İslam medeniyeti; Yunan Helenizmini, Yahudiliği, Hristiyanlığı, Hint matematiğini, Çin mistisizmini ve kimyasını özümseyip, Ortaçağ'da kendi entelektüel binasını yükseltiyordu. Bu aynı zamanda çağdaş batı medeniyetinin gelişimi konusunda da ilgiliydi, çünkü ortaçağ İslam medeniyeti bu gelişimde belirleyici bir aktördü.⁴⁷²

2.2.5.3. Bizans- Türk, Macar ve Rus İlişkileri

Bizans İmparatorluğu'nun kurulmasından çok önce, Roma İmparatorluğu'nun (M.Ö.) Doğu ile ticaret yapıldığı bilinmektedir. Fakat bu faaliyetin ne zaman başladığı, nasıl geliştiği ve hangi yollarla sağlandığı konusunda açık ve kesin bir bilgi mevcut değildir. M.Ö. II. Yüzyılda Doğu ile Batı arasında böyle bir ticari yolun var olduğu Çin kaynaklarında geçmektedir. Bu bilgiye göre; Göktürklerin atası olarak bilinen ve neredeyse aynı coğrafyada hüküm sürmüş olan Hunlar, Çin'den ve Doğu ülkelerinden gelen malların geçişinden ücret almaktaydılar. Bu yol uluslararasıydı ve Asyalı ve Avrupalı tüccarlar Hunlara vergi ödemek şartıyla bu ticaret yolunu kullanabiliyorlardı. Geleneksel olarak süren Türk-Çin mücadelesinin altındaki başlıca sebeplerden birisi de

⁴⁷¹Faruk Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret (Hazreti Peygamber ve Dört Halife Dönemi)*, İstanbul, 2015, s.121-122; Tabakoğlu, s.143.

⁴⁷² Watt, s.41-64; Ghazanfar, s.324.

bu İpek Yolu idi. Bizans kaynaklarında 412 yılında Olympiodoros isimindeki bir elçinin Hun ülkesine gittiği yazmaktadır fakat bu heyet hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

Tarihe yön veren bir hareket olan Kavimler Göçü Hunların batıya doğru hareket etmesiyle başlamaktadır. Türklerin, Hunların bir kolu olduğuna dair şüphe götürmeyen ve Türk adını ilk kez kullanan Göktürk devleti ile ortaya çıktığı ve geliştiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, Türklerle akraba olan Avrupa Hunlarının, bu kavimler göçünden dolayı Bizans imparatorluğu için büyük bir tehlike oluşturduğu ve aralarında bir dizi anlaşmanın yapıldığı bugün belgelerle sabittir. Öte yandan Avrupa Hunları ile Bizans arasındaki mücadeleler ve yapılan anlaşmaları bir yana bırakacak olursak, Göktürkler ve Bizans imparatorluğu arasında gelişen ilişkiler daha çok ticariydi. Bu noktada iki devleti karşı karşıya getiren en önemli sebep İpek Yolu idi. İki devletin ekonomik kaygılarından doğan ilişkiler, stratejik ve askeri alana da yayıldı.⁴⁷³

VII. Yüzyılda Bizans'ın nüfuz alanına girmiş olan Bulgarlar ise yine Türk kökenli bir halktı. VII. Yüzyılın sonlarında mevcut bulunan Slavlara karıştıktan sonra⁴⁷⁴ Varna'nın batısında yer alan Pliska'nın başkentini oluşturduğu yerde Tuna Bulgar Devleti'ni kurmuşlardır.⁴⁷⁵ 679'da kurulan devleti yıllık vergiye bağlayan Bizans, 681 tarihli anlaşmayla bu devleti resmen tanımıştır. Balkanlarda kurulan bu devletin en sık siyasi ilişki içerisinde olduğu devlet de Bizans olmuştur. 716 yılında Bizans ile yapılan bir ticaret anlaşması sonucunda, 717-18 yıllarında Konstantinopolis'in Müslümanlar tarafından kuşatılmasında Bizans'a müttefik olmuşlardır. Bizans ile yapılan bu işbirliği ise Bulgarlara oldukça büyük ekonomik imkân ve refah kazandırmıştır.⁴⁷⁶

III.Leo döneminde (717-41) Bulgarlar, Bizans ile barış içindeydiler ancak V.Konstantin (741-75) Bulgarları ileride tehdit oluşturacak büyük bir tehlike olarak görmüş ve bu gücü yok etmeyi kendisine misyon edinmiştir. Fakat bu amaca ulaşmada Ankhialos'da kazanmış olduğu zafer yeterli gelmemiştir ve İrene'nin hükümdarlığı döneminde (797-802) Bizans imparatorluğu Bulgarlara vergi vermeye başlamıştır. I.Nikephoros (802-11) Bulgarlarla mücadeleye devam etmiş ancak Bulgar hanı Krum⁴⁷⁷ bu mücadeleden zaferle ayrılan taraf olmuştur. 813 yılında Konstantinopolis'i kuşatan

⁴⁷³ Erdemir, s.1-5.

⁴⁷⁴ Bu iki etnik unsurun karışım süreci kısa vadede gerçekleşebilecek bir hadise değildir ve oldukça karmaşık bir süreçtir. Bu süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Steven Runciman, *A History of the First Bulgarian Empire*, London, 1930, s.28-30; Kafesoğlu, s.191-192,195.

⁴⁷⁵ Cameron, s.43; Gregory, s.235.

⁴⁷⁶ Kafesoğlu, s.191-192.

⁴⁷⁷ (803-14)

Bulgarlar kenti ele geçirememişlerdir. Krum'un 814 yılında ölmesiyle de tahta geçen Omurtag⁴⁷⁸, imparator V.Leo (813-20) ile barış yoluna gitmiştir.⁴⁷⁹

Omurtag'ın Bizans imparatorluğu ile yaptığı 30 yıllık bir ticaret anlaşması Bulgar cephesi açısından oldukça olumlu olmuştur. Ancak Bulgarlar, Franklar ile benzer şekilde bir uzlaşma zemini bulamayınca savaşmak zorunda kalmışlardır. Bu savaş sonunda Omurtag, Roma devrinden buyana terk edilmiş Orta Avrupa'nın en büyük tuzlalarından Maros tuz madenlerini işletmeğe açarak devletine büyük bir servet kaynağı kazandırmıştır. Zaten Omurtag Han dönemi Tuna Bulgar Devleti'nin tarihleri boyunca en parlak dönemi olmuştur.⁴⁸⁰ Bununla birlikte Bulgar-Bizans ilişkilerinde 850'li yıllara kadar önemli pek bir olay yaşanmamıştır.⁴⁸¹ 864 yılına gelindiğinde ise oldukça önemli bir gelişme yaşanmış ve Bulgar tahtındaki isim Boris⁴⁸² Hristiyan Ortodoksluğu kabul etmiştir. Bu gelişmeyle birlikte Bizans nüfuzu da derin bir şekilde Bulgaristan'da hissedilmeye başlanmıştır.⁴⁸³

Bizanslılar yabancı ürünlerin ülkeye girdiği noktalarda bu malların girişini kontrol eder ve vergi alırlardı. Bulgar tüccarların da başkentte ticaret yapmalarına izin vardı ancak 893 yılında Bizans, Bulgar ürünlerine yönelik vergileri yükseltmiş ve pazarı Selanik'e taşımışlardır. Bu tavır üzerine o dönem zaten gergin olan ilişkiler kopma noktasına gelmiş ve barış süreci son bulmuştur. Bulgaristan bu dönemde Boris'in oğlu Kral Simeon⁴⁸⁴ tarafından yönetiliyordu. VI.Leon (886-912) doğuda Araplarla meşgul olan ordusunun Simeon'a engel olamayacağı düşüncesiyle barbar Macarlarla işbirliği yapmıştır. Macarlar, Bulgarların dikkatini Bizans sınırlarından başka bir yöne çekmek için kuzeyden Bulgar topraklarını işgal etmeye razı olmuşlardır. Bu durum aslında Avrupa tarihi açısından çok önemlidir, çünkü IX. Yüzyılın sonlarında ilk kez, yani Macarlar⁴⁸⁵, Avrupa devletleri arasında boy göstermeye başlamıştır.⁴⁸⁶

⁴⁷⁸ (814-31)

⁴⁷⁹ Lemerle, s.84; Cheynet, s.62.

⁴⁸⁰ Kafesoğlu, s.193.

⁴⁸¹ Vasiliev, 2016, s.326.

⁴⁸² (852-89)

⁴⁸³ Diehl, s.72.

⁴⁸⁴ (893-927)

⁴⁸⁵ Macarlar 833 yılında Hazar hanlığı bölgesinde görülmeye başlamış istilacı bir topluluktur. 896 yılında Karpatları aşarak Orta Tuna boylarına yayılmışlardır, 899 yılında ise kendi adlarını verdikleri Macaristan ovasına kesin olarak yerleşmişlerdir. Macarların bu bölgede rahat bir şekilde hâkimiyet kurabilmelerinin sebeplerinin başında Şarlman'ın 805 yılına gelindiğinde Avar güçlerini dağıtmış olması ve bölgede herhangi bir devletin bulunmaması olmuştur.

⁴⁸⁶ Gregory, s.254-255; Vasiliev, 2016, s.364-365.

Bizans'ın Bulgarlara karşı Macarları devreye sokması üzerine, Bulgar Simeon da Bizans'ın hamlesine benzer bir hamleyle karşılık vermiştir. Macar toprakları ötesinde, Güney Rusya düzlüklerinde yaşayan ve başka bir göçebe kavim olan Peçenekler⁴⁸⁷, Bulgar altını ile satın alarak en gerideki Macarların üzerine saldırtmıştır. Simeon açısından hamle gayet başarılı olmuştur çünkü Macarların gücü Peçenekler tarafından kırılmıştır. Böylece Macar tehlikesinden kurtulmayı başaran Simeon, tekrardan tüm dikkatini 896 yılında Bulgarophygon'da (Babaeski) bozguna uğratmayı başardığı Bizans'a çevirebilmiştir. Barıştan başka seçenek şansı bulamayan Leon ise vereceği yıllık haraçla birlikte Thessaloniki'deki (Selanik) depoları kapattırmıştır, Konstantinopolis de tekrardan Bulgar ticaretinin merkezi haline gelmiştir. Böylece küçük bir ticari anlaşmazlığın sürüklediği savaş Bizans için adeta bir felaket olmuştur. Ayrıca imparatorluk, Bulgarların hafife alınmayacak bir güç olduğunu da daha net idrak edebilmiştir.⁴⁸⁸

Çar Simeon'un ölümünden sonra bir süre daha Bizanslılar haraç verme karşılığında barış sürecini devam ettirmişlerdir ancak Bizans tahtına II.Nikephoros (963-69) geçince bu haracı ödemeyi reddetmiştir. Bulgarları itaat altına almak için pagan olmalarına rağmen Ruslardan yardım istemiştir.⁴⁸⁹ Bulgaristan'a girmeyi başaran ve Pre-Slav'ı ele geçiren Ruslar ise zenginliklerle dolu bu kenti terk etmek istememişlerdir. Ancak bu beklenmedik durumu Nikephoros'tan sonra tahta çıkan I.Çimiskes (969-76) kontrol altına almayı başarabilmiştir. 972 yılında Bulgaristan büyük bir ölçüde kontrol altına alınmıştır ancak Ruslarla yapılmış olan ticaret anlaşması

⁴⁸⁷Peçenekler, Oğuz Kağan Destanı'na göre Oğuz Türklerinin 24 boyundan biridir ve Kaşgarlı Mahmud'a göre ise Divân-ı Lügati't-Türk'te yirmi iki oğuz bölüğünden "*On dokuzuncusu*; olarak geçen bir Türk boyudur. Peçenekler, Göktürk Devleti'nin sona ermesinden sonra ana yurtları olan Sibirya'dan, Ural Dağları ve Yenisey Irmağı arasında kalan bölgeden, köklü şekilde yerleşip kendilerine yurt edinecekleri Koban Bölgesine göç edip yerleşmişlerdir. Koban Bölgesini kendilerine merkez edip oradan Kafkaslara, (Hazar ve Karadeniz arasındaki bölgeye) ve Doğu Avrupa üzerinde etkileri olmuştur. Constantine Porphyrogenitus'a göre aslen peçenegler İdil Nehri üzerinde ve aynı şekilde Geich nehri üzerinde oturmaktaydılar. Sınırlarını Hazar ve Uzes olar isimlendirilen kavimlerle ortak sınırlara sahiptiler. Fakat elli yıl önce Uzesler Hazarlar ile ortak bir savaşa girdiler ve onlar üzerinde üstün geldiler ve onları sınırlarından kovdular. Onlardan boşalan toprakları Uzesler doldurdu. Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, Greek Text Edited by Gy. Moravcsik, English Translation by R.J.H. Jenkins, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies Trustees for Harvard University Washington, District of Columbia, 1967, s.167.

⁴⁸⁸ Norwich, C.II, s.98.

⁴⁸⁹ Ruslardan istenen bu yardımdan yaklaşık yüz yıl önce İmparatorluğun Rusya ile kurulmuş bir ilişkisi bulunmaktaydı. Rus tüccarlar Konstantinopolis'e ticaret yapmaya gelirler, ayrıca ücretli Rus askerleri Bizans ordusunda hizmet ederlerdi. Bailly, C.II, s.246.

yenilenmek zorunda kalmıştır ayrıca Rus tüccarlar başkentte kalabilme hakkına da sahip olmuşlardır.⁴⁹⁰

Ruslarla yapılan bu ticaret anlaşması önceden bahsettiğimiz gibi iki ülke arasında imzalanan ilk ticari anlaşma değildir. VI.Leon döneminde (886-912) Kievli Rus prens Oleg 907 yılında başkent Konstantinopolis’e büyük bir donanma ile gelmiş ve büyük ticari kazanımlarla geri dönmeyi başarmışlardır. 911 yılında yapıldığı varsayılan bu anlaşmayla Rus tüccarlar Konstantinopolis ticaretinde avantajlı bir konuma gelmişlerdir.⁴⁹¹ Ruslarla yapılan anlaşmalar bu anlaşmalarda; Rus tüccarların Konstantinopolis’te en fazla altı ay kalmalarına izin vardı ve kalacakları mahalle ise yalnızca Aya Mamas’dı (Beşiktaş). Rus tüccarlar şehre geldiği zaman günümüzdeki pasaporta benzer bir izin kâğıdı göstermeleri gerekmektedir. Kente gelen tüccarlar en fazla elli kişilik guruplar halinde, silahsız ve bir imparatorluk görevlisi nezaretinde kente girebilmekteydiler. Bu tüccarlar “bir kötülük yapmama” konusunda teminat vermekteydiler. Tüccarların belli bir fiyatın altında kumaş alma hakları bulunmamaktaydı. Tüccarların aldıkları ürünler, bunları damgalamakla görevli bir memura gösterilmek zorundaydı. Tüm bu şartları kabul eden Rus tüccarların; ekmek, şarap, et ve hamam da dâhil olmak üzere bedava konaklama hakları vardı ve herhangi bir ticari vergiye de muhatap değillerdi. İşlerini bitiren Rus tüccarların ülkelerine dönmesi sağlanırdı. Yine bu anlaşmalar uyarınca hırsızlar ve soyguncular, çaldıkları eşyanın üç katını ödemek zorundaydılar. Kaçan ya da kaçırılan köleler hemen sahiplerine iade edilirdi. Ruslar tutsakları geri almak için adam başı 10 *nomisma*, Bizanslılar ise cinsine ve yaşına göre belli bir bedel ödeme yaparlardı. Bizans’ta vasiyet bırakmadan ölen bir Rus tüccarın malları, Rusya’daki ailesine gönderilirdi. Vasiyeti olması durumunda ise, mirasçıları ölen kişinin borçlarını yüklenirdi.⁴⁹²

⁴⁹⁰ Cheynet, s.78-79.

⁴⁹¹ Heyd, s.78; Runciman,”Byzantine Trade...”, s.141; Gregory, s.255; Rice, s.136-137. İlk Rus Kağanlığı, uluslararası ticaretin bir kısmını aynı sosyolojik ve ekonomik işlevleri taahhüt eden, sürdüren ve ifa eden Hazarlar ve İdil Bulgarlarının ellerinden almıştır. Rusların kontrolüne giren bu ticaretin ana maddesinin, Kuzey Rusya ormanlarından getirilen kıymetli kürkler olduğu görülür. İlmen Gölü’nün kuzey kıyılarında uzanan ve merkezinde, bugün hâlâ Eski Rusların verdiği adla (Staraya Rusya) anılan bir kasabanın bulunduğu bölge Rus Kağanlığı için kuzeydeki önemli ticaret karakollarından biri haline gelmişti. Ticari malların daimi geçiş güzergâhlarından biri de Don-Donets Su Yolu idi. Yalnız Bizans’la değil, aynı zamanda Doğu ile de canlı bir ihracat ağı kurmuşlardı. Abbasî Halifesinin o dönemdeki posta işleri sorumlusunun kayıtlarında belirttiğine göre, IX. Yüzyılda Rus tüccarlar Bağdat ve bu gibi birkaç önemli şehrin devamlı ziyaretçileri haline gelmişlerdi. Geoarge Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan-Egemen Mızrak, Selenge yay. İstanbul, 2009, s.48.

⁴⁹² Levchenko, s.171-172; Kaplan, s.78.

Çimiskes'in ölümünün ardından Bulgarlar Bizans'ın içinde meydana gelen karışıklıklardan faydalanarak Bizans'ın egemenliğine karşı ayaklanmışlardır. O dönemin önde gelen lideri, Bulgaristan'ın enerjik yöneticisi ve muhtemelen yeni bir hanedanın kurucusu olan Samuel⁴⁹³ idi. Oldukça uzun bir süre II.Basileios'la (976-1025) başarılı bir mücadele vermişti ancak bunun temel sebebi Bizans'ın ana kuvvetlerinin Doğu'daki tehditlerle meşgul olmasıydı. Samuel bu dönemde pek çok yeri fethedip kendisini Bulgaristan Kralı olarak ilan etmişti.

990'larda imparatorluk büyük sorunlarla karşı karşıyaydı ve imparator Basileios'un konumu da oldukça kritik bir noktadaydı. İmparatora karşı verilen isyanın lideri Bardas Phokas neredeyse bütün Anadolu'yu kendi tarafına çekmiş ve başkenti tehdit etmeye başlamıştı. Böylesine kritik bir süreçte imparator yardım için Rus prens Vladimir'e yardım başvurusundan başka bir çare bulamadı ve kendisine temin edilecek asker takviyesi karşılığında kız kardeşi Anna'yı, prens'e vermeye razı oldu. Anlaşma sonrası Ruslardan 6.000 kişilik bir asker desteği alan Basileios, Phokas isyanını bastırmayı başardı. İsyan bastırıldıktan sonra Oleg, imparatoru daha önce yapmış oldukları anlaşmaya bağlı kalması için zorlamaktaydı çünkü Basileios, Anna'yı vermeye sıcak bakmıyordu. Bunun üzerine tavrını ortaya koyan ve Bizans'a taciz saldırılarına başlayan Rusların ciddiyetini gören Basileios sonunda Anna'yı Rus prense verdi ve prens vaftiz edildikten sonra Anna ile evlendi. Rus Prensinin Hristiyanlığa geçmesiyle birlikte Ruslar da Hristiyanlaşma hızlanmıştı ancak bu tarihi olayın miladı konusunda net tarih mutabakatı yoktur. Bazı araştırmacılara göre bu tarih 988, bazılarına göre ise 989 yılıdır. Ancak ortada kesin olan bir durum söz konusudur ki, bu olayla birlikte Bizans-Rus ilişkileri daha sıcak ve dostane bir havaya bürünmüştür. Bu dostluk da uzun bir süre devam edecek, her iki ülke de artık birbirleri ile daha kapsamlı bir ticari faaliyette bulunacaklardır.⁴⁹⁴

Doğu'daki tehditlerden kurtulmayı başaran, iç isyanları bastıran ve Rusya'yla güzel bir ahenk kuran hatta akrabalık bağı oluşturan Bizans artık Batı'daki Bulgar

⁴⁹³ (997-1014)

⁴⁹⁴ Vasilev, s.368-372; Lemerle, s.99; Bailly, C.II, s.258; Cameron, s.48. Rus Devleti'nin Hristiyanlaşmaya başlamasıyla oluşan yeni devlet, ticarete daha ziyade Ortodoksluğun etkisiyle, bu sahada daha iyi teşkilatlanmış olan Bizans'ı kendisine örnek olarak almıştır. Vareg ve Slav tüccarlar, her ilkbaharda düzenlenen yolculuklarda, kütüklerden yapılan şalopalarla Kiev'den hareket edip Dinyeper'in aşağı akımından yola koyulurlar; Konstantinopolis'e kürk, balmumu ve köle getirip, bunları kaliteli şaraplar, mücevherler ve değerli dokumalarla değiştirirlerdi. Kıymetli yükler için askeri koruma şartı ve bu ihtiyaç prens ve onun *drujinaları* tarafından sağlanmaktaydı. Bundan dolayı, prens bu ticari faaliyetlerin en büyük hissedarı ve kar ortağıydı, Vernadsky, s.51-52.

sorununa daha iyi konsantre olma fırsatı yakalamıştır. 1001 yılından itibaren Bulgarlara karşı büyük bir sefer hazırlığına başlar. 1004 yılına kadar imparator Basil Bulgarlar bölgesini ikiye böler ve böylece rakibin kendi içerisindeki koordinasyonuna büyük darbe indirir. Bundan sonra Tuna kıyılarından Yunanistan'a kadar olan alanda Basil hâkimiyeti ele alır. İlerleyen zaman karşılıklı taktiksel hamlelerle geçer ve artık zaman büyük bir savaş için hazırdır. Savaş bugünkü Makedonya, Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarının birleştiği noktaya yakın, Struma ve Vardar Nehir Vadileri'nin arasındaki Belasica⁴⁹⁵ dağlarındaki Kleidion geçidinde, 1014 yılının Temmuz ayında yapılmıştır.⁴⁹⁶ Bu karşılaşmadan II.Basileios ezici bir zafer almıştır. Çar Samuel savaş alanından kaçmayı başarmıştır ancak geride bıraktığı askerlerin hazin akıbetlerini öğrenince kahrından fazla yaşamamıştır. Çünkü Basileios esir düşen askerlerin çoğunun iki gözünü kör etmiştir, bir gözünü kör ettiği çok az sayıdaki askeri de kör olanlara rehberlik edip yurtlarına dönebilmelerini sağlamaları için böyle bir uygulamayla yetinmiştir.⁴⁹⁷

II.Basileios'un Bulgar İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmasıyla, Slavların gelişinden bu yana ilk defa Balkan Yarımadası Bizans hakimiyetine girmiştir. İmparatorun yapması gereken ise artık kendini olabildiğince çok şehirde göstermek, saygınlık kazanmak ve halkın gözünde kendisini yeni efendi olarak kabul ettirmektir. Bu doğrultuda savaşlarda göstermiş olduğu acımasızlığını daha ılımlı ve anlayışlı bir çizgiye çeken imparator artık Bulgar düşmanı değildir zira Bulgarlar artık onun tebasıdır. Bölgedeki vergileri bilinçli bir şekilde düşük tutar ve imparatorluğun diğer bölgelerinde olduğu gibi altınla değil, toplanması gereken vergiler mal ya da hizmet karşılığında tahsil edilir. Ohri Patrikliği, Başpiskoposluğa indirilmiş ancak Konstantinopolis'e bağlanmamıştır. Bulgar halkına gelince, büyük bir kısmı barışa kucak açmıştır. Aristokrat sınıfı ise Bizans sosyal ve resmi hiyerarşisinin bir parçası haline getirilmiş ve bunlardan bazılarına yüksek makamlar ve yöneticilikler de verilmiştir.⁴⁹⁸

Bizans'ın bu dönemlerde ilişki içerisinde olduğu bir topluluk da Bizans kaynaklarında "Patzinak" olarak adlandırılan ve yukarıda kısaca bahsettiğimiz Peçeneklerdi. Cim ve Yayık (Emba ve Ural) nehirleri civarında bulundukları IX.

⁴⁹⁵ Ya da Belasita.

⁴⁹⁶ Luttwak, s.256-260.

⁴⁹⁷ Morgan, s.79.

⁴⁹⁸ Norwich, C.II, s.210-211.

Yüzyılın ilk yarısında, muhtemelen yapmış oldukları baskınlarla, Hazar doğu ticaret yollarının güvenliğini tehlikeye düşürmekteydiler. Ancak oluşturdukları bu tehlikeye karşı kurulan Hazar-Oğuz ittifakının baskılarına dayanamayarak kalabalık kitleler halinde Volga'yı geçip yurtlarından çıkan Macarların yerine 860'larda Don-Kuban civarlarına yerleşmişlerdir. Peçeneklerin en geniş sınır komşusu Rusya'dır ve onlara karşı sürekli akınlar düzenleyip büyük kayıplar yaşatmaktaydılar. Ayrıca Hazarlar⁴⁹⁹ ve sonraki kumanlar gibi, Rusların Karadeniz'e inmelerine engel olmaları Bizans'ın menfaatleri açısından da uygun düşmüştür.

Hazarlar, güçlerinin zirvede olduğu dönemde, Hazar Denizi ve aşağı Volga'dan Dinyeper ve Karadeniz'e kadar yayılmış bir devlettir. Otorite, legal olarak, *kağan* ve *beg* denilen iki yönetici arasında paylaşılmıştı. Kağan, devlet idaresinde ve dini konularda göstermelik bir yetkiye sahipti; beg ise ordu başkomutanlığı onaylandıktan sonra iradeyi gerçek manada elinde tutan makamıdır. Hazarlar bu dönemde ziraat alanında büyük bir gelişme kat etmişler de – tarım ve balıkçılık temel çalışma alanları olmuştur. Kuzeyin büyük ticaret yolu, Volga'nın yukarı akımlarından Bulgar bölgesi yoluyla Hazar Denizi'ne, buradan Kafkasya'yı aşarak (M.S. 700) Arap kontrolünde olan Yakın Doğu ve Orta Doğu'ya uzanmaktadır. Bu yol boyunca Hazarlar, bir taraftan Uzakdoğu ve Karadeniz arasında, diğer taraftan ise Arap güney ve Slav kuzey arasında başarıyla işleyen bir ticari sistem geliştirmişlerdir.⁵⁰⁰

Rusların, politik bağımsızlıkları ve ticarî rakip olmaları, Hazarlar tarafından yakın iki tehdit olarak kabul ediliyordu. Bu tehditlere karşı savunma hattı oluşturmak amacıyla Hazar Kağanı aşağı Don ve Donets nehirleri boyunca bir dizi sur inşa etmeye karar verdi. Bunları dikecek mimar ve mühendisleri göndermesi için de Bizans İmparatoruna başvurular. Bizans bu isteği olumlu buldu ve 835 yılına gelindiğinde

⁴⁹⁹ Hazarlar: VII. Yüzyılda Kafkasya'da ve Rusya'nın güneyinde; doğusu Bulgarların kontrolünde olan topraklarda ele geçirmişlerdir, Heraklius'un tahta çıkışıyla birlikte Bizans'la ittifak kurmuşlar, batıda Bulgarlara, güneyde önce Perslere sonra Arap halifesine karşı askeri destekte bulunmuşlardır. İki asırdan fazla bir süreyle Bizans diplomasisinde kilit bir rol oynayan Hazarlar, VIII. Yüzyılın sonu ile IX. Yüzyılın başlarında (belki de Hristiyanlık ile İslam arasında bir tarafsızlık sağlama adına) Yahudiliği kabul etmişlerdir. Gregory, s.236. VII. Yüzyıldan itibaren, Hazarlar ve müttefikleri Alanlar, güneyde Araplara karşı büyük ve küçük ölçekli bir dizi savaş vermişlerdir. Trans-Kafkasya'nın hâkimiyeti için defalarca güç birliği yapmışlardır. Ancak yine de Araplar 737'de Hazarları bozguna uğratmayı başarmışlardır ve onları Kuzey Kafkasya'ya doğru sürüp, kuzeyde Don'a kadar takip etmişlerdir. 20.000 kadar Slav, Araplar tarafından esir edilerek Suriye'ye götürülmüştür. İstilanın politik sonuçları; hem Alanlar hem de Slavlar için etkili olmuştur. Hazarlar kendilerini koruyabileceklerine dair inançlarını kaybetmişler ve kendilerine yeni müttefikler arama yoluna koyulmuşlardır. Bu arayış boşluğunu ise İskandinavlar dolduracaktır. Vernadsky, s.47. IX. Yüzyılın sonunda ise Peçenek ve Rus ayaklanmaları ile güçlerini kaybetmeye başlamışlardır. Gregory, s.236.

⁵⁰⁰ Vernadsky, s.46-47.

imparatorluk, Don Nehri üzerinde bugünkü Tsymlyanskaya şehri yakınlarındaki eski Rus kroniklerinde adı geçen, Sarkel (Ugorca'daki anlamı "Beyaz ev") denilen güçlü bir şekilde istihkâm oldular. Bu mevzilerin muhafaza edilmesinde artık Hazarlar, yalnız doğuya giden Rus ticaret yolunun kontrolünü ele geçirmekle kalmayıp aynı zamanda Taman Rusları ile Kuzey Rusları arasındaki bağlantıyı koparan bir pozisyona da sahip oluyorlardı. Sarkel istihkâmının sağladığı üstünlüğü başarılı bir şekilde kullanan Hazarlar, birkaç yıl içinde Oka bölgesindeki Slavları itaat altına aldılar ve Kiev bölgesinin denetimini soyluları Macarlara havale ettiler. Neredeyse kendini dört koldan kuşatılmış bulan ve düşmanları Hazarların, Bizans İmparatoruyla yaptığı görüşmelerin sonuçlarını gören Rus kağanı, 838'de kendi temsilcilerini Konstantinopolis'e göndermeye karar verdi. İş bu durumdayken, imparator Rus Kağanının bu girişimi karşısında soğukkanlılığını korudu ve Ruslarla bir barış anlaşması yapmayı reddettiği gibi onları alıkoyarak evlerine dönmelerini de engelledi. Sonra Aşağı Tuna'da meydana gelen kargaşaları bahane ederek elçilik heyetinin daha dolambaçlı bir yolla dönmesini istedi ve ayrıca Frank Kralıyla görüşmelerde bulunmak üzere yola çıkan Bizans elçilik heyetiyle birlikte seyahat etmeleri önerisinde bulundu. Bertinian Vakayinamesi'nde anlatıldığına göre Rus elçilik heyeti 17 Ocak 839 tarihinde Bizans elçisi ile Frankya'nın İngelheim kentine vardı. Onca yaşadıklarından sonra bile karşılaştıkları güçlükler henüz bitmemişti. Köken olarak Rus'tan çok İsveçli olduklarını kanıtlamalarına rağmen İmparator Louis yine de onlardan şüphelendi ve haklarında bir soruşturma başlatarak karar verilinceye kadar tutuklu kalmalarını emretti. Ne kadar süre tutuklu kaldıkları bilinmemekle beraber, muhtemelen sonunda Rusya'ya dönmelerine müsaade edilmişti. Bizans İmparatorunun Rus elçilik heyetine karşı sergilenen bu durum karşısında Rus Kağanının öfkelenmesi normal bir durumdu ve gerçekten de Ruslar, zamanı geldiğinde uygun bir karşılıkla cevap vermeye hazırdılar. Rusların 840 civarlarında Karadeniz'in güney kıyısındaki Bizans kenti Amastris'e saldırdıklarına dair işaretler bulunmakla beraber, bu tarihten yirmi sene sonra bizzat Konstantinopolis Rusların saldırısına uğrayacaktır. (Ancak, bu son saldırının sözü edilen tarihte kuzeyden gelen bir başka Rus grubu ile ortak gerçekleştirildiği de öngörülmektedir.)⁵⁰¹

Bizans Hazarya için zamanla önemli bir ticari ortak olmuştur. Bizans paraları Hazarya'ya adeta akardı. Kemikten yapılmış taraklar Sarkel'e ithal edilirdi. Bizans-Hazar ticari trafiğinde yer alan başka mallar da vardı. Bu iki imparatorluk arasındaki

⁵⁰¹ Vernadsky, s.48-50.

gelişmiş ticaret ilişkilerinden Hasdai İbn Shaprut'un Hazar kralı Joseph'e yazmış olduğu mektupta da söz edilmektedir. Hasdai, Konstantinopol'den gelen habercilerin kendisine pek çok geminin Hazarya'dan Bizans'a balık, hayvan derisi ve başka mallar taşıdığını söylediklerini yazmaktadır.

VI.Leo'nun (886-912) ve VII.Konstantin Porhyrogenitus'un (908-959) imparatorlukları döneminde bir takım Hazar savaşçıları Başkentte, imparatorluk sarayının kapısında görevli muhafızlar olarak vazife yapmaktaydılar ve imparatorluğun dinsel törenlerine ve geleneksel yemeklerine katılmaktaydılar ancak IX. Yüzyılda bir takım Hazar yöneticileri ve Hazar nüfusunun bir bölümü Yahudiliği seçtiler. Schechter Text (Cambridge Document), Bizans yöneticilerinin Hazarların Yahudiliği seçmelerine mani olmaya çalıştıklarını söyler. Zuckerman ve Shephard, Hazarların Yahudiliği seçmiş olmalarının, Hazar-Bizans ilişkilerine olumsuz olarak etki yaptığını ifade etmektedirler; ancak Shephard bu noktada çok özel bir delilin bulunmadığını da belirtmektedir. Bununla birlikte göreceğimiz gibi, Hazar-Bizans ilişkileri ilerleyen zamanlarda büyük ölçüde bozulacaktır ve hatta Bizanslılar Hazarlara karşı düşmanca bir tavır sergileyecektir. 915 yılında Alanlar Ortodoks Hristiyanlığı benimsemişlerdir. Ancak al-Masudi'nin belirttiğine göre; 931-32'lerden sonra bu dini inkâr edip kendilerine imparatorluk tarafından gönderilmiş olan piskoposları ve papazları def etmişlerdir. Schechter Text'te ifade ettiğine göre; Alanların bir kısmı kısa bir süre sonra Hazarların, Yahudiliğe ilgi duymaya başlamışlardır. Fakat Bizans imparatoru Alanları, bu dönemde Kral Aaron tarafından yönetilmekte olan Hazarlara karşı savaşmak için ikna etti. Sonunda Alan hükümdarı, kral Aaron'a teslim olmuştur.

Schechter Text Hazar Devleti'nin, Rus Prensi Oleg'e karşı mücadelesine tanıklık etmektedir. 930'lu yılların sonunda Bizans imparatoru I.Romanos (920-44), Rus prensi Oleg'i Hazar kenti Tmutorakan'a (Samkarş) saldırmaya ikna atmıştır. Romanos, Kral Joseph'in Hazarya'nın bazı Hristiyanlarına karşı başlattığı eylemlere tepki gösteriyordu; buna karşı olarak O'da Musevilere eziyet etmekteydi. Tmutorakan'ın askeri komutanı kentin sınırları dışındayken Oleg bir gecede kenti ele geçirdi. Kerçh Boğazı'nı (Kırım Boğazı) gözetim altında tutan Hazar Peşah, kısa bir süre sonra Oleg'in yaptıklarını duydu. Peşah karşı hamle olarak imparatorluğa ait üç Kırım kentini ele geçirdi ve bu kentlerde çok sayıda kadın ve erkeği katletti. Daha sonra Peşah, Cherson'a yürüdü, düşmanlarının birçoğunu köleleştirdi ve çok sayıda Rus'u öldürdü. Ruslar tarafından esir alınmış Hazarlar Peşah tarafından serbest bırakıldı. Oleg, Hazar

birliklerine karşı savaştı ama en sonunda Peşah'a teslim olmak zorunda kaldı. Bu, Hazarların Ruslara karşı kesin zaferiydi. Oleg, Peşah'tan bağışlanmasını istedi; Peşah, Oleg'in Hazaria'ya saldırmasını Romanos'un istediğini biliyordu, bu nedenle Oleg'in Romanos'a karşı savaş ilan etmesini istedi. Oleg ve onun Rus birlikleri 941'in Haziranı'ndan Eylülü'ne kadar dört ay boyunca Konstantinopol'e karşı savaştı, lakin Bizans orduları tarafından bozguna uğratıldı. Oleg'in askerlerinin büyük bir bölümü öldü. Oleg geriye kalan askerleri ile birlikte kaçtı ve en sonunda Rusya'dan uzakta bir yerde hayatını kaybetti.

948-51yılları arasında Bizans imparatoru VII.Konstantin, Hazarlara karşı Alanlarla ittifak kurmanın yollarını aramaktaydı. *De Administrando imperio* adlı eserinde, Konstantin Oğuzların veya Alanların Hazar komşularına karşı savaş yürütebilecek güçte oldukları gerçeğini aktarmaktadır. Sözü edilen çalışmanın ilginç bir pasajı var: “Eğer Cherson Kalesi ve Boğaz uğruna mücadelede Alan hükümdarı Hazarlarla barış içerisinde olmak yerine Roma (Bizans) imparatorunun dostluğuna daha fazla değer verseydi ve de Hazarlar imparatorla dostluk ve barış ilişkisi kurmak istemeselerdi Alan hükümdarı Hazarları Sarkel'e ve Cherson'a yolculukları sırasında beklemedikleri bir anda pusuya düşürerek büyük zayıata uğratabilirdi. Eğer Alan hükümdarı onları denetleyebilmek için böyle bir yol izleseydi Cherson büyük ve uzun süreli bir barışa kavuşacaktı. Çünkü Hazarlar Alanların kendilerine saldırımlarından çekindikleri için ne Cherson'a saldırabilirlerdi ne de Oğuzlar ile Alanların ikisine karşı birden savaş yürütebilirlerdi. Böylece de Hazarlarla Alanlar aralarındaki barışı sürdürmek zorunda kaldılar”.

Aynı yıllarda Konstantin, Bizans halkı ile Hazar ülkesi arasındaki savaşı ve Kara Deniz'in fırtınalı olmasını bahane ederek Yitzhak ben Nathan'ın (Hasdai ibn Shaprut'un Kral Joseph'e gönderdiği ilk elçi) Hazarya'ya varmasını engellemeye kalkıştı. Shephard şunları yazmaktadır: “Konstantin'in bu tutumu, potansiyel olarak birbirlerine düşman olan iki gücün (ispanya ve Hazarya) işbirliği içinde Bizans'ın etrafını sarmasından duyduğu korku ile açıklanabilir. Konstantin, Hasdai'nin Bizans'ta yaşayan Yahudilerin faydasına girişimde bulunmak istemesine sinirlendi. I.Romanos döneminde Yahudilere karşı alınan birtakım önlemlerin uzantısı olarak ortaya çıkabilecek Yahudi göçü VII.Konstantin'i endişelendiriyordu. 940'lı yıllarda, al-Masudi'ye göre; “bölgede pek çok Yahudi mülteci bulunmaktaydı”. Ayrıca şu da belirtilmelidir ki, 940'lı yıllarda Hasdai ibn-Shaprut Bizans imparatoriçesi Helena'ya bir mektup yazmıştı. Hasdai

imparatoriçeden Hazarya'ya yolculuk yapmakta olan Yitzhak'ı ve Bizans Yahudilerini korumasını istemekteydi. Yitzhak'ın yolculuk etmesine imparatorun izin vermemesinden sonra, Hasdai'nin ayrıca İspanya'dan Joseph'e yazdığı mektup Macar, Rus ve Bulgar Yahudilerine sonra da Hazarlara gönderildi.

950'ler boyunca Bizans imparatoru VII.Konstantin (908-956) ile anlaşılan bir grup Hazarlı, Kuzey Suriye hükümdarı Seyfüddevle'ye karşı mücadele vermek için Bizans ordusuna girdi.

X. Yüzyılda Karadeniz Bölgesi üzerine yapılan mücadelede Hazarlar büyük bir rol oynadılar. Bu dönemde Bizans imparatorları Hazarların hükümdarlarına büyük önem vermekteydiler; imparatorluktan Hazarya'ya gönderilen mektuplar 3 *solidi* ağırlığındaydı. Bu, en azından biçimsel olarak Hazarya'nın çevresindeki ülkelerin en değerlisi olduğunu simgelemektedir. Fakat bu Hazar-Bizans ilişkilerinin X. yüzyılda iyi olduğunu kanıtlamaz.⁵⁰²

Peçeneklere tekrar dönecek olursak, Bizans'ın Ruslar, Macarlar ve Bulgarlarla olan ilişkilerinde ana denge unsuru olduklarını görürüz. VII.Konstantin'in *De Administrando imperio* adlı eserinde Peçenekler hakkında önemli ve detaylı bilgilere yer verilmiştir.⁵⁰³ İmparator yazmış olduğu bu eseri kendisinden sonra varisi olarak tahta geçen oğlu Romanos'a ithaf etmiş ve bu eserde oğlunun Peçeneklerle dostane ilişkiler içerisinde olması gerektiğini tavsiye etmiştir. Peçenekler, Bizans'ın dostu olarak kaldıkları müddetçe ne Ruslar ne Macarlar ne de Bulgarlar imparatorluk topraklarına saldırabileceklerdir. Ayrıca imparatorun hazırladığı bu eserden anlaşılmaktadır ki Peçenekler, Kırım'da Bizans'a ait olan bölgelerin, Rusya, Hazarya ve diğer memleketlerle olan ticaretinde aracı bir rolle hizmet vermişlerdir. Tüm bu nedenlerle de X. Yüzyılda Peçeneklerin gerek siyasi gerekse de ekonomik açıdan Bizans için hayati bir önemi bulunmaktadır. XI. Yüzyılın ortalarına kadar Bizans açısından Peçenekler, Bizans cephesinden asla çekinilmesi gereken bir unsur olmamışlardır. Ancak XI. Yüzyılın ortalarında Tuna'nın diğer yakasına geçtiklerinde bir tehdit unsuru haline dönüşeceklerdir.⁵⁰⁴

⁵⁰² <http://www.altayli.net/hazar-bizans-iliskileri.html/>, e.t. 08.04.2017. Alıntı Kaynağı: Türkler, CII, s.473-480; Vernadsky, s.46

⁵⁰³ Peçeneklerin İdil ve Geich Nehirlerinin olduğu bölgede Hazarlar için bir tehdit unsuruydu ancak bu nehirlerin karşısına geçtiklerinde de Hazarlar açısından durum normale dönmemişti zira bu durum Hazarlar'ın Kırım ticaretini tehdit ediyordu. Bu sebepten dolayı Hazarlar Macarlarla işbirliğine yanaştılar. Porphyrogenitus, s.147.

⁵⁰⁴ Vasiliev, 2016, s.374; Kafesoğlu, s.170.

X. Yüzyıl Bizans diplomasisine geniş çerçeveden bakınca bu silahı nasıl etkin bir şekilde kullanmış olduklarını görebiliriz. Bizans, imparatorluğu sürekli bir şekilde tehdit eden Bulgarları ve Rusları birbirlerine karşı kullanarak ayakta kalmayı ve yeri geldiğinde de onları yenerek kendini sağlama almayı başarmıştır.⁵⁰⁵ Bu iki büyük güce karşı da özellikle Peçenekleri denge unsuru olarak kullanmayı bilmişlerdir. Ayrıca misyonerlik çalışmalarında da oldukça etkin olan imparatorluğun bu alanda özellikle Bulgarlara ve Ruslara yoğunlaştığını 864 yılında Bulgar tahtında oturan isim olan Boris'in Hristiyan Ortodoksluğu kabul etmesinden ve 988/89'da Rus Prensi I.Vladimir'in vaftiz edildikten sonra Hristiyanlığa geçmesinden anlayabiliriz. Bu şekilde Bizans'ın nüfuzu bu iki yerde artmış ve şüphesiz bundan sonra buralar üzerinde yapmayı düşündüğü tasarruflarda imparatorluğun elini güçlendirmiştir. Aynı şekilde I.Basileios (867-86) tarafından Hristiyanlığa döndürülen Hırvatlar ve Sırplar da Bulgarlara karşı önemli birer müttefik olmuşlardır.⁵⁰⁶ Bu noktada Hazarları Hristiyan yapmayı başaramasalar bile bunlardan hem askeri hem ticari hem de siyasi noktalarda faydalanmayı başarmışlardır.

2.3. Vakalar/Olaylar

2.3.1. Salgın Hastalıklar

Ortaçağda ölümlerin yoğunluğu açısından felaketlerin en tehlikesi salgın hastalıklardı. Bu çağ boyunca Avrupa'nın tamamının ya da bazı kentlerin salgın hastalıklara yakalanmadığı yıl yok gibidir. Ürün yetersizliğinin sebep olduğu kıtlık ve açlık, insanların yiyecek olan bölgelere hareketlenmesine sebep olmakta ve bu göç dalgaları da salgın hastalıkların yayılmasını hızlandırmaktaydı. Bu dönemlerde kentlerde sağlık tedbirleri ise yok denecek kadar yetersizdi. Fareler, pireler ve bitler yaygındı ve içme amacıyla kullanılan su kuyuları da hijyen bakımından yeterli seviyede değildi. Tüm bunlara ilaveten kişisel hijyen şartlarına da özen gösterilmemekteydi. Tuvalet alanları mikrop saçıyordu ve yemekten önce el yıkama alışkanlığı da kazanılmamıştı. İnançları gereği temizlikte suyu daha etkin kullanan Müslümanlar ve Yahudiler arasında bu tür hastalıklar ve ölüm oranlarının çok daha düşük görülmesi şüphesiz ki bir tesadüf değildir. Salgın hastalık dönemlerinde aynı çevrede olan Hristiyanların Yahudilerden çok ölmesinin sebebini o dönemdeki

⁵⁰⁵ Çimen, s.124.

⁵⁰⁶ Levchenko, s.169.

Hristiyanlar;”Yahudiler Hristiyanların kuyularını zehirliyorlar” biçiminde yorumlamışlardır.⁵⁰⁷

Bu çağlarda felaketlerin en tehlikelisi salgın hastalıklardı ancak salgın hastalıkların da en ölümcülü ve en tehlikelisi hıyarcıklı veba idi. Hıyarcıklı veba kesin belirtileri olan ve hızlıca ölüme götüren salgın bir hastalıktı. Kasıklarda ve koltuk altında yılan ısırığı gibi yaralar çıkaran bu hastalık, bulaşan kişiyi çabucak bitkin düşürmekte; ikinci ya da üçüncü günde ise öldürmekteydi. Hızlı yayılması ve kısa zamanda öldürmesi kitlesel ölümlere yol açmakta, bu durum ise tabut yetersizliği ile toplu definlere neden olmaktaydı. Ticari hareketler de bu salgını hızlandıran faktörlerden birisiydi. Her kasaba sadece kendi kırsal iç bölgesinin merkezi değil, aynı zamanda da bölgeler arası ticaret ağının bir parçasıydı. Bu sebeple 541’de Nil deltasındaki Pelisium’da patlak veren bir hıyarcıklı veba salgını limanlar arasında hızlıca yayılmıştır. VI. Yüzyılın geri kalan kısmı boyunca ve sonraki zamanlarda da aralıklarla tekrarlayan bu korkunç salgınlar özellikle doğu Akdeniz’de zirve yapmıştır. Bu bölgede deniz yoluyla yapılan uzun mesafeli tahıl nakliyatı ise salgının yayılmasındaki başlıca sebeplerden bir tanesidir.⁵⁰⁸

III.Leo (717-41) tahta çıktığı zaman Konstantinopolis zayıflamış ve nüfus ise çarpıcı bir biçimde düşmüştü. Büyük bir kuşatmadan yeni kurtulmuş bir başkent in üzerine bir de veba salgını eklenmişti. Kent adeta bir hayalet şehri andırıyordu.⁵⁰⁹ V.Konstanti döneminde (741-75) yaşanan hıyarcıklı veba salgını ise (745-47), özellikle liman kentlerini vurmuştu. Ticari gemilerin taşıdığı salgının bu liman kentlerini vurmasından sonra ticaret yolları üzerinden Anadolu’nun içlerine kadar bu salgın yayılmıştır. Başkent ve kıyılardaki birçok kent, nüfusunun yarısından fazlasını kaybetmiştir. Uğranılan bu işgücü kaybı ise; Balkanlar’dan ve Yunanistan’dan zorla göçettirilen insanlarla karşılanmaya çalışılmıştır.⁵¹⁰ III.Leo döneminde baş gösteren bu vebadan sonra su kemerlerinin onarılması sağlanmış ve büyük depremde hasar gören abidelerin de restore edilmesine başlanmıştır. Justinyen’in vakfı olan Aya İrini kilisesi, ikona kırıcı tarzda apsisine konulan mozaik haçla yeniden inşa edilmiş ve o zamanlar

⁵⁰⁷ Tefik Güran, *İktisat Tarihi*, İstanbul, 2015, s.39-40.

⁵⁰⁸ Smith, s.87.

⁵⁰⁹ Cameron, s.42.

⁵¹⁰ Lopez, s.120.

Aynı yola Heraklius zamanında da başvurulmuş, zaman içerisinde tarımın tekrar canlanması ancak zor kullanılarak yapılan iskân politikalarıyla başarılabilmektedir. Basık, C.I, s.243; Dikici, s.203; Norwich, C.I, s.294.

revaçta olan sembolik sanatın etkileyici bir örneği olarak hâla beğeniyle izlenebilmektedir.⁵¹¹

VIII. Yüzyılın sonuna baktığımızda imparatorluğa ait topraklardan Suriye, Filistin, Mısır, Kuzey Afrika ve İspanya'nın Müslümanlar tarafından ele geçirilmiş olduğunu görürüz. Bununla birlikte daha önce Lombardlar tarafından alınan orta İtalya bu kez Frankların işgaline uğramış ve artık Bizans imparatorluğuyla ilişkisi kalmamış gibidir. Bu durumun meydana getirdiği önemli bir husus, imparatorluğu besleyen, özellikle hububat ambarlarının kaybedilmesidir. Başka bir ifadeyle, ekonomik açıdan Bizans tam bir çıkmazdadır çünkü halkını daha doğrusu başkenti beslemek için para harcaması gerekecektir. Bu da yapacağı ticaret için daha fazla gelire ihtiyacı olacağı anlamına gelmektedir. Eldeki tek imkân ise vergi gelirleridir ancak elden çıkan topraklar nedeniyle alınan vergiler de azalmıştır. Üstelik sürekli savaşlar, iç isyanlar ve veba Anadolu'daki insan kaynaklarını adeta kurutmuştur.⁵¹²

927-28'de kışın beklenmedik şekilde uzun ve sert geçmesi birçok devleti zor duruma düşürmüştü. Çok ağır bir kıtlık ve akabinde başlayan büyük bir salgın hastalık ise Bizans'ı adeta kasıp kavurmuştur. "Kudretliler" yaşanan bu felaketi fırsata çevirerek çok düşük fiyatlar karşılığında ya da ihtiyacı olanlara bir miktar gıda maddesi vererek ahalinin topraklarını kelepere almışlardır. Kudretlilerin açıkça haksız kazanç elde ettikleri bu ticaret karşısında ise I.Romanos (920-44) bir *novella* çıkararak bu istismanın önüne geçmeye çalışmıştır.⁵¹³

Bu dönemlerde Bizanslılar hastalıklara tanı koyabilmede başarılıydılar ancak tedavi konusunda yetersiz oldukları anlaşılmaktadır ki veba ve cüzam oldukça yaygındır. Bununla birlikte devlet, hastalıklarla mücadele için büyük çaba sarf etmektedir. O yıllarda bile iyi bir tıp hizmeti vermek için çalışan Bizans, her kentin nüfus yoğunluğuna göre (yetersiz kalmasına rağmen); hekim, hastane, bakım evi ve yetimhaneler bulundurmaya çalışıyordu. Ayrıca Bizans sağlıklı olabilmenin sadece fiziki değil aynı zaman da ruhen de iyilik halinde olunması gerektiği gerçeğini kavramış olarak bu yönde bazı tedbir ve uygulamalara gittiği de bilinmektedir.⁵¹⁴

Ortaçağın bu dönemlerinde karşılaşılan en büyük felaket olan salgın hastalıkların ve özellikle de en ölümcül olanı vebanın çok yaygın olduğu görülmektedir. Ticaret ise

⁵¹¹ Herrin, s.165; Mango, s.89-90.

⁵¹² Dikici, s.219; Cheynet, s.68.

⁵¹³ Ostrogorsky, s.255.

⁵¹⁴ Rice, s.149-150.

bu hastalığın hem yayılma şiddetini arttırmakta hem de bu hastalığın yıkıcı sonuçlarından olumsuz yönde etkilenmektedir. Ticaretin bölgeler arasındaki hareketliliği salgın hastalıkları özellikle kıyı kentleri ve limanlardan farklı bölgelere ve coğrafyalara taşınmasına sebep olmuştur. Salgın hastalıkların beraberinde gelen kitlesel ölümler de büyük bir nüfus kaybına neden olmuş, bu durum da doğrudan üretimi ve ticareti olumsuz yönde etkilemiştir.

2.3.2. Doğal afetler

26 Ekim 740'a kadar başkent Konstantinopolis'in 129 yıl depremden uzak bir hayat sürdüğü görülmektedir ancak 740 yılında meydana gelen bir deprem Konstantinopolis ve çevresinde adeta hayatı felç etmiştir.⁵¹⁵ Theophanes ve Kedrenos'un verdikleri bilgiye göre; imparator III.Leo'nun hükümdarlığının son yılında 26 Ekim günü öğlen saatlerinde başkent Konstantinopolis çok şiddetli bir depremle sarsılmış, birçok kilise, manastır ve heykel parçalanmış, çöken binaların altında pek çok insan hayatını kaybetmiştir. Ayrıca Trakya bölgesindeki şehir ve kalelerin çoğu yıkılmıştır. İzmit ve Karamürsel bölgesindeki şehirler ise adeta yok olmuştur hatta bazı bölgeler denize karışmıştır. Aynı yılın Kasım ayında meydana gelen ikinci deprem de büyük zararlar doğurmuş ve sarsıntılar aralıklarla bir yıl boyunca devam etmiştir.⁵¹⁶ Konstantinopolis ve çevresi 790 ve 796 yıllarında iki büyük depremle yine sarsılmıştır. Bu depremlerden sonra 60 yılı aşkın bir süre başkent depremsiz bir dönem geçirdiği görülmektedir. Fakat bu sakin süreç 860 yılında meydana gelen şiddetli bir depremle bozulmuştur. Bu depremi 25 Mart-21 Nisan 866 tarihlerinde meydana gelen yıkıcı depremler izlemiştir. 869 yılında başkenti vuran depremde kent adeta bir harabeye dönmüştür. Bu yıkıcı depremlerin ardından pek çok binanın onarılmasına başlanmış; Magnaura, Eleuthere, Hieria ve Mamas saraylarıyla Aziz Havariler Kilisesi ve Aya Sofya baştan aşağı onarılmıştır. Konstantinopolis 860'dan itibaren yaklaşık olarak on yıl boyunca aralıklarla depremle yüzleşmek zorunda kalmıştır ve bu süre sonunda yaklaşık olarak seksen yıl depremsiz bir döneme girmiştir. 887 yılında altı saat boyunca süren bir güneş tutulması yaşanmıştır. Akabinde şiddetli rüzgârlar ve korkunç fırtınalar yaşanmıştır.⁵¹⁷

⁵¹⁵ Marie-France Auzepy, *State of Emergency (700-850)*, The Cambridge History of the Byzantine Empire, C.500-1492, ed. Jonathan Shepard, Cambridge University, 2008, s.255.

⁵¹⁶ Theophanes, (A.D. 284-813), S.572.

⁵¹⁷ Skylitzes, s.169.

X. Yüzyılda 948 yılında 26 Ekim 989'da meydana gelen depremlerle başta başkent Konstantinopolis olmak üzere İzmit, Trakya, Pelop Ones hatta İtalya'yı bile etkileyen korkunç depremler yaşanmıştır.⁵¹⁸ II. Basileios döneminde (21 Mart 1003-19 Mart 1004) tarihinde gökyüzünde büyük bir alev şeklinde beliren bir yıldız görmüştür. Arkasından çok şiddetli bir deprem meydana gelmiş ve çok sayıda can ve mal kaybı yaşanmıştır.⁵¹⁹

Dönemin büyük felaketlerinden biri de yangınlardır ve büyük yangınlar ticari ürün stoklarına kayıplar yaşatmakta, dolayısıyla ürün yetersizliklerine ve fiyatların yükselmesine sebep olmaktaydı. Haliç'in ticaret limanının hemen yanında bulunan küçük Ayasofya'da (Ta Amantiou) yaşanan 897 ve 956 yangınları bu duruma örnektir. Bu tür yangınlar ticari malların depolandığı yerlerde sık sık yaşanır ve hızla yayılırlardı.⁵²⁰

2.3.3. Kıtılık ve Kuraklıklar

Sanayi öncesi toplumlarda oldukça sık görülen kıtlık ve açlıklar oldukça büyük bir tehlike oluşturmuyorlardı. Toplumun önemli bir kesimi fakirliğin bir sonucu olarak bu dönemde yetersiz besleniyordu. Sıradan kişiler, gelirlerinin çok büyük bir kısmını gıda için harcıyorlardı ancak buna rağmen yeterince beslenemiyorlardı. İklim şartlarına bağlı olarak toprağa bağlı üretim dalgalanmaları yaşanıyor ve iklim şartlarındaki en ufak bir kötüleşme üreticiyi ve halkı direk etkileyebiliyordu. Açlık ve kıtlığa karşı ise alınan ilk tedbir, imkânlar doğrultusunda bolluk yıllarında oluşturulan gıda stoklarıydı fakat bu stoklardan beslenerek çoğalan fareler, veba ve tifüs salgınlarına yol açarak başka bir büyük soruna yol açmaktaydı. Açlık ve kıtlık zamanlarında ölüm oranları hızlı bir şekilde artıyordu, ayrıca beslenme yetersizliği, insanların bağışıklık sistemini zayıflattığından özellikle kadın ve çocuklar arasında bu salgınlarda ölüm oranları daha fazla oluyordu.⁵²¹

Başlarına gelen bu ağır felaketler karşısında insanların yapabileceği pek fazla bir şey yoktu. Halk ilk tepki olarak ya oruç tutar dua eder ya da tövbe ederdi. Bizans kentlerinde halkın yarıdan fazlası tarımla uğraşmaktaydı ve ekinlere zarar verip halkı kıtlığa sürükleyen kuraklık için IX. Yüzyılda halkın kent çevresinde bir ayın

⁵¹⁸ Demirkent, s.134-135; Basık, C.II, s.304.

⁵¹⁹ Mateos- Grigor, s.47.

⁵²⁰ Magdalino, s.37-38.

⁵²¹ Güran, s.38-39.

düzenleyerek yağmur duasına çıktıkları bilinmektedir. Aslında insanların felaketlere karşı göstermiş oldukları tepkiler evrenseldi. 763-64 kışında Marmara ve Karadeniz'in sert fırtınaları ve boğazda oluşan dev buz kütleleri kentin surlarını tehdit edecek boyutlara ulaşmıştı. 766 yılında yaşanan kuraklık ise su kaynaklarına darbe indirmişti.⁵²² 782-93 kışında yaşanan şiddetli kıtlık zamanında Şarlman, Frank topraklarında bulunan bütün din görevlilerine ilahi okumalarını buyurmuş, herkesin oruç tutmasını emretmiş, dinsel veya din dışı bütün toprak sahiplerine de bir sonraki hasat zamanına kadar kiracıların geçimlerine destek sağlamaları açısından sadaka verilmesini istemiştir. Girdikleri ekili dikili araziye çöpe çeviren çekirge istilaları da tarımda büyük kayıplara yol açmaktaydı ki 873 yılında yaşanan çekirge istilasını Hristiyan âlemi tanrının bir öfkesi olarak açıklayabilmişlerdir.⁵²³

928 yılında kış mevsimi oldukça sert geçmiştir ve arkasından büyük bir kıtlık ve açlık boy göstermiştir. Köylüler bu felaket yüzünden ellerindeki topraklarını hiç pahasına zenginlere bırakmak zorunda kalmışlardır. Köylülerin topraklarını küçük fiyatlarla ya da ödünç gıda maddeleri karşılığında satın alan “zenginler”, adeta bu durumu bir istismara çevirmişlerdir. Yaşanan bu durum karşısında imparator I.Romanos yeni bir *novella* çıkarmıştır ve bu uygulamayla yaşanan toprak istismarının önüne geçmeye çalışmıştır.⁵²⁴

966 yılından itibaren Arap hâkimiyetindeki bölgelerde başlayan büyük bir kıtlık yaşanmış ve bu kıtlığın getirdiği açlık ölümlere yol açarak bölgenin insan gücünü önemli ölçüde düşürmüştür. Bizans'ın elinde bulunan Anadolu ise bu kıtlıktan ertesi yıl etkilenmeye başlamış ve özellikle küçük toprak sahipleri ellerindeki toprakları satarak bölgeyi terk etmişlerdir. İmparator, zengin ve güçlü toprak sahiplerinin bu toprakları satın alarak daha da güçlenmelerinin önüne geçebilmek için bir kanunname yayınlamıştır. II.Nikephoros'un (963-69) yayınladığı bu kanunnameye göre küçük toprak sahipleri ellerindeki toprakları yine küçük toprak sahiplerine satabilecek, aynı şekilde büyük toprak sahipleri de topraklarını kendi statüsündeki kişilere satabilecektir.⁵²⁵

Yaşanan kötü hasatlardan sonra en çok fakir kesim zor durumda kalmaktaydı. Böyle zamanlarda *prefect* (vali, kaymakam) fiyatları düşük seviyede tutmak için

⁵²² Auzepy, s.255.

⁵²³ Smith, s.103-104; Levchenko, s.175.

⁵²⁴ Seidler, s.53; Cheynet, s.70; Ostrogorsky, s.255-256; Basık, C.II, s.335.

⁵²⁵ Dikici, s.278.

çabalamaktaydı; böylesi durumlar için önceden depolanan mallar piyasaya sürülür ve hatta dışarıdan satın alma yoluna gidilirdi.⁵²⁶ Ayrıca başkent çevresinin doğal bir tahıl ambarı konumunda olması kent açısından büyük bir şanstı. Marmara bölgesi, kuzey Anadolu, Trakya, Yunanistan ve Ege adalarından temin edilen buğday başkentte ayakta kalabilmesini sağlıyordu. 1037 yılında Anadolu’da yaşanan kıtlıkta Yunanistan’dan 100.000 *modios* (yaklaşık 650 ton) buğday getirilerek bu yoksunluk telafi edilmeye çalışılmıştır.⁵²⁷ Bu tabloda da aslında yaşanan kıtlık zamanlarında Bizans’ın tahıl temininde alternatiflerinin olduğunu göstermektedir ki bu imparatorluk için özellikle de Konstantinopolis için büyük bir şanstır.

Bu dönemlerde toplumunun karşılaştığı kuraklık ve kıtlık sorununa ek olarak ortaya çıkan tabloda bir sürü dini ve ahlaki sınırlamalar da insanları etkilemekteydi. Bunlardan bir tanesi helal gıda sorunuydu; Hristiyan öğreti, toplumsal sınırları çeşitli, işaretlerle belirlenen bir topluluk kavramı öne sürmekteydi. Bu işaretler arasında yiyecek yasaları, çiğnenmesi hem bireyi hem de toplumu kirleten davranış kuralları vardı. Bazı hayvanların eti murdar sayılmaktaydı: kedi, köpek ve fare gibi yaşam mekânlarını insanlarla paylaşan hayvanlar; leş ve insan cesedi yiyen hayvan etleri ile ölü olarak bulunan hayvanların etleri toplum tarafından tüketilmiyordu. Ancak kıtlık zamanlarında insanlar bu tür öğretileri göz ardı edebiliyorlardı, çünkü açlık ve ölüm başka bir olaydı. Kıtlık zamanlarında stokçular tahılları fahiş fiyatlarla satarak halkı zor duruma düşürmekteydiler. Tahıl almaya gücü yetmeyen aileler ise zenginlerin vereceği bir parça ekmek için köleliğe bile razı oluyorlardı. Diğerleri ise bulabildikleri her şeyle hayatta kalmaya çalışıyorlar ve bunlardan bazıları da hayatta kalma adına yemek için topladıkları otları yiyerek şişip ölüyorlardı.⁵²⁸

2.3.4. İsyanlar

III.Leo’nun (717-41) imparator olduğu ilk dönemlerde eski imparator II.Anastasios keşiş olarak sürgüne gönderildiği Selanik’te iktidarı tekrar ele geçirmek için bir isyan çıkarmıştır. Bu isyanda Bulgarların desteğini de arkasına almıştır ayrıca imparatorluk döneminde onunla birlikte çalışan birçok komutanın da kendisine katılacağını umut etmiştir. Bulgarlar ordu ve donanmasıyla Marmara Ereğlisi’ne geldikleri zaman imparator Leo ile birlikte Bulgarlar arasında sürdürülen gizli

⁵²⁶ Runciman, "Byzantine Trade...", s.161.

⁵²⁷ Baskıcı, s.206; Runciman, "Byzantine Trade...", s.143.

⁵²⁸ Smith, s.104-105.

görüşmeler sonucunda Bulgar güçleri Anastasios'u yalnız bırakmışlardır. Yakalanan Anastasios hemen idam edilmiş ve isyan hedefine ulaşmadan noktalanmıştır.

II.Mikhail döneminde (820-29); köleler, köylüler, *stratiotes*'ler ve kentli *pleb*'ler birleşerek korkunç bir isyan çıkarmışlardır. İsyanın başındaki isim olan Thomas, kendisini İrene'in (797-802) oğlu olarak tanıtan Slav asıllı bir komutandır. Tüm mültezimleri tutuklattıktan sonra, yasal vergilerin hepsini kaldırmış ve halka para dağıtarak Mikhail'e karşı güçlü bir ordu da toplamayı başarmıştır. Ön Asya halkının isyan etmesindeki asıl sebep de ağır vergi yüküdür ki bu tablodan da asıl sebebin bu olduğu oldukça net anlaşılmaktadır. Ancak iki yıl süren bu isyan Bulgarların desteğiyle bastırılmıştır. İsyanın sonra köylülerin ekonomik ve hukuki durumu daha da ağırlaştırmıştır.⁵²⁹ Zira Slav Thomas İsyanı'nın imparatorluk toprakları üzerinde oldukça yıkıcı etkileri olmuştur. Özellikle küçük toprak sahipleri, çatışmalar ve çıkan kargaşa nedeniyle düzenli ziraat yapamadıklarından, vergilerini ödeyemez bir hale gelmişlerdir. Topraklarını büyük toprak sahiplerine devreden köylü, "isyan onların adına patlak vermiş olsa bile", en büyük zararı böylece yine onlar görmüştür. İsyan süresince devlet vergi gelirlerinden yoksun kalmış ve fakirleşmiştir. İmparatorluk bütçe açığı kapatmanın en kestirme yolu olan vergilere sarılmış, böylece zaten geliri kısıtlanan köylünün sırtına bir de yeni vergiler bindirilmiştir.⁵³⁰

X. Yüzyılda kilise, Bizans sosyal hiyerarşisindeki konumuna, zenginliğinden ve hırsından doğan tehlikeye rağmen, tasvir kavgasının sonundan itibaren devlete karşı itaatkâr davranmaya başlamıştır. Genellikle askeri ayaklanma ve isyanlarla kendini gösteren ordu ise bu dönemdeki iç istikrar için çekinilmesi gereken en büyük kuvvet olarak göze çarpmaktadır. Bununla birlikte IX. Yüzyılın sonundan sonra ve bütün X. Yüzyıl boyunca Bizans İmparatorluğu'nu bunaltan bir mesele daha vardır ki bu sorunun baş aktörleri olan fakirler ve zenginler bu noktada sahnededir. Sürekli olarak fakirlerin mallarına ve hürriyetlerine tecavüz eden zenginler, fakirlerden ve hatta devletten kopardıkları her parçayla biraz daha büyümeyi ve imparatorluk için de bir tehdit unsuru haline gelmeyi başarmışlardır. Özellikle Asta *thema*'larında oldukça geniş arazilere sahip olan zenginler, bölgedeki ordu görevlilerini ve yüksek idareli memurları bile tesir altına alabilecek kadar nüfuz sahibi olmuşlardır. Bu büyük derebeylik aristokrasisi ayrıca ekonomiye ve orduya da zarar vermekteydi. İmparatorluk ise bu tehlide karşı

⁵²⁹ Genesios, *On the Reigns of the Emperors*, Translation and Commentary by Anthony Kaldellis, Canberra, 1998, s.36; Levchenko, s.152-153.

⁵³⁰ Seidler, s.52; Basık, C.I, s.261.

kayıtsız kalmayarak müdahale etmiş ve özellikle fakirlerin mallarını korumak amacıyla emirnameler çıkarmıştır.⁵³¹

Asya *thema*'larında, özellikle Kibyraioton *thema*'sında sık sık ayaklanmalar ve iç karışıklıklar meydana gelmiştir. İmparator VII.Konstantin (908-56) söz konusu *thema*'nın kelime anlamının övgü anlamı taşımadığını," kibirli olduğu, imparatorluk yasalarına karşı çıktığı ve itaatsizliğinden dolayı" verildiğini bildirmektedir.⁵³² Bununla birlikte VII.Konstantin döneminde, Opsikon *themasi*'nda bir yoksullar isyanı çıkmıştır ve çıkan isyanın başında ise Makedonyalı Basileios bulunmaktadır. Basileios isyan sırasında ele geçirilmiş ve başkent Konstantinopolis'teki görevlilere teslim edilmiştir. Yapmış olduğu suçun cezası olarak sağ kolunun kesilmesi cezasını alan Basileios ise kaçmayı başarmıştır. Bir süre sonra Opsikon *thema*'sında yeniden ortaya çıkan bu asi; fakirleri yönetime karşı ayaklandırmıştır. Petra kalesini⁵³³ ele geçirmeyi başaran isyancılar imparatorluk birliklerine karşı sert bir mücadeleye başlamışlardır. Ancak verdikleri mücadelenin sonunda başarılı olamamışlardır ve Basileios tekrar ele geçirilmiştir. Bu kez cezası daha ağırdır ve kendisine işkence edildikten sonra başkentteki forum Amastrianum'da⁵³⁴ diri diri yakılarak infaz edilmiştir. Halk isyanları, vergi memurlarına karşı suikastlar ve ezilen kitlelerden yükselen yoğun şikâyetler üzerine, imparator vergi memurlarının davranışlarını yerinde araştırmak üzere özel müfettişler görevlendirmiştir. Merkezi yönetim ile yerel görevliler arasındaki yakın bağlar yüzünden ise "soruşturmalar" çok sağlıklı yürütülemediği gibi bu süreç halka yeni angaryalar olarak geri dönmüştür.⁵³⁵

II.Basileios döneminde (976-1025) çıkan Phokas isyanı da imparatorluğa zor bir süreç yaşatmıştır. Bu derebeylik isyanında ise Rusların imparatorluğa vermiş olduğu destek Basileios'un tahttaki yerini muhafaza etmede büyük katkısı olmuştur.⁵³⁶ Mart 986-87 tarihleri arasında meydana gelen bu isyan hareketinin başında Phokas vardır. 987 yılında Phokas imparatorluğunu ilan eder, II.Basileios ve kardeşi, Konstantin, 989'da ona karşı harekete geçerek Lapseki yakınlarında karşısına dikilirler. Phokas'ın amacı başkent Konstantin'e Çanakkale'yi karşıya geçerek umulmadık bir noktadan

⁵³¹ Diehl, s.89,95.

⁵³² Kibir kelimesi, Arapça "kibr" kökünden gelmektedir. Yunanca bağlantısı ise doğrulanmamıştır.

⁵³³ Kilise belgelerine göre, Manisa yakınlarında piskoposluk merkezi olan bir kent.

⁵³⁴ Bizans dönemi boyunca halka açık bazı infazlar Forum Amastrianum'da gerçekleştirilmiştir. Ancak burası esas itibarıyla binek hayvanlarının ticaretinin yapıldığı bir ticaret merkezdir.

⁵³⁵ Levtchenko, s.192.

⁵³⁶ Psellos, s.10-11; Gregory, s.272.

sokulmaktır ancak planının deşifre olduğunu görür ve Bizans ordusunu karşısında bulur. Aralarında büyük bir savaş başlamak üzereyken Bardas Phokas aniden ölür. (bu umulmadık gelişme karşısında muhtemelen aşırı üzüntü ve heyecandan kalp krizi geçirmiştir. Başka bir senaryo ise Phokas'ın imparator tarafından rüşvet verilerek kandırılmış hizmetçisi Symeon tarafından zehirlenmiş olma ihtimalidir.) Phokas'ın ölmesiyle de isyan otomatikman başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁵³⁷ Anadolu'nun en soylu ailelerinden birinin temsilcisi olan Bardas Phokas karşısında ayakta kalmayı başaran imparator Basileios, Bulgarlara karşı çeyrek asırdan fazla sürecek mücadeleye de böylece fırsat bulabilmiştir.⁵³⁸ Bununla birlikte II.Basileios, tüm ömrünü seferlerde ya da savaşlarda geçirmesine rağmen derebeylik sisteminden meydana gelen bu isyanı ömrü boyunca unutamamıştır. Bizanslı bir yazarın şu sözlerle özetlediği siyaset ona mal edilir “ çok güçlü memurları hoş görmemek; hiç bir üst rütbeli komutanın aşırı servet edinmesine göz yummamak; tüm zamanlarını kendi sorunlarına ayırmaları için halkı zorba vergilerle ezmek; kimseye güvenmemek ve planlarını çok az sayıda sırdaşla paylaşmak”.⁵³⁹

Sürekli iç karışıklıklar Bizans maliyesine çok büyük yükler getirmekteydi. Makedonyalılar hanedanı zamanında, hükümdarların enerjisinin halka güven aşılması, onları vergi memurlarının aşırılıklarından korumaya çalışması ve büyük arazi sahiplerinin zulümlerini frenlemeye çalışmaları bu dönemde toplumsal birliğin sağlanması adına önemli adımlar olmuştur. İmparatorlar cesur politikalar yürütürken kimi zaman derebeylerini kızdırsalar da bu noktada uygulamış oldukları politikadan geri adım atmamışlardır.⁵⁴⁰

2.3.5. İstilalar

İstilalar Ortaçağ Avrupa'sını şekillendiren dış faktörlerin başında gelmekteydi. Önce Kavimler Göçü'ne sebep olan Batı Hun baskısı ve bu baskının Cermen topluluklarını tedirgin ederek Avrupa'ya doğru sürüklemesi izledi. Sonra Slavların ve Avarların istila dalgalarına şahit olundu. VIII. Yüzyıldan itibaren İspanya'dan Sicilya-Adriyatik hattını içine alacak şekilde Akdeniz boyunca uzanan Müslüman saldırıları ve

⁵³⁷ Mateos-Grigor, s.41.

⁵³⁸ Psellos, s.12; Bailly, C.II, s.253-254.

⁵³⁹ Levchenko, s.199; Bailly, C.II, s.253.

⁵⁴⁰ Bailly, C.II, s.283-284.

arkasından Macar ve İskandinavların saldırıları... Bu hareketlenme ve istilalar Ortaçağ Avrupa'sına şekil veren en önemli dış faktörlerdi.⁵⁴¹

Batı Roma imparatorluğu 476'da Cermen istilaları sonucunda yıkılmıştır. Doğu Roma ise VII. Yüzyılda Batı Asya'nın büyük bölümü ile Mısır ve Kuzey Afrika topraklarını kaybetmiş olmasına rağmen daha uzun bir süre varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Ancak Batı Roma'nın yıkılmasını direk Cermen istilasına yüklemek yanıltıcı olacaktır zira istiladan önce de Batı zaten ekonomik olarak yıkılma noktasındaydı. Vergiler olabilecek en üst çizgideydi ve vatandaşlarının kazancı oldukça düşüktü. Ayrıca devletin ticarete sağladığı destek de tamamen kaybolmuştu. Bölgesel küçük birlikler, merkezi yönetimden daha fazla güvenlik sağlar olmuşlardı. Merkezi idarenin bu güvenlik sağlama zafiyeti, yerel unsurların bu boşluğu doldurarak adli, mali ve siyasi bağımsızlık kazanmalarına sebep olmuştu. Cermen istilaları da bu süreci tamamlayan bir dış faktör olarak Batı Roma'nın yıkılmasına sebep olmuştur. Daha net bir ifadeyle Cermen istilasını bu yıkılmanın ismi olmuştur. Doğu Roma ise Batı'ya göre daha zengin olduğundan, ekonomik olarak daha güçlü olduğundan ve nüfus yoğunluğunun fazla olmasından dolayı savunma harcamalarını ve bürokratik yükleri kaldırabilmiştir. Ayrıca Doğu, ihraç edilebilecek kadar tahıl ve ürün fazlasına sahiptir. Tüm bu farklılıklar da Doğu ve Batı'nın akıbetlerinin de farklı olmasına neden olmuş, Batı Roma imparatorluğu Cermen ve Hun baskısını kaldıramayıp yıkılırken, Doğu Roma, daha uzun bir süre daha varlığını sürdürebilmeyi başarmıştır.⁵⁴²

2.3.5.1. Cermen İstilaları

Roma imparatorluğunun en büyük problemlerinden bir tanesi olan Cermenler bizim Doğu Cermenler olarak ifade ettiğimiz halktı ve bunlar içerisinde Gotlar (Vizigotlar ve Ostrogotlar) ve Vandallar bulunmaktaydı. Bunlar oldukça uzun bir süreden beri İskandinavya'da yaşıyorlardı fakat M.S. II. Yüzyılda sınırı aşarak Doğu Avrupa'ya ulaşmış ve Tuna boylarında yerleşmişlerdi. Burada tarımla meşgul olacakları köyler kurmuşlar ve barış içerisinde yaşamaya başlamışlardır. Ancak Orta Asya'dan gelen ve bir Türk kavmi olan Hunlar, Tuna sınırlarında görülmeye başlayınca işin seyri de değişmiştir. Hunlar göçebe hayat süren avcı ve savaşçı yapılarıyla Cermenlerden çok farklıydılar. Hunların batıya doğru bu durdurulamaz hareketlenmeleri karşısında

⁵⁴¹ Heaton, s.65-66.

⁵⁴² Güran, 28-29.

Cermenler (Gotlar) imparatorluk sınırında daha güvenli yerler aramaya koyulmuşlardır.⁵⁴³

Saldırgan bir tarzda yer arayışını sürdüren Gotlar (Ostrogotlar) Teodorik'in komutasında 482 yılında Konstantinopolis'e saldırmışlardır ve 493'de İtalya'ya saldırarak burayı ele geçirmişlerdir. Ardından Vizigotlar Tuna'yı geçerek Roma sınırlarını aşmaya muvaffak olmuşlardır ve önce İtalya'ya daha sonra da Galya'ya geçmişlerdir. Roma kentlerini yağmaladıktan sonra batıya ilerlemeye devam etmişlerdir ve 711 yılına kadar sürecek krallıklar kurdukları İspanya'ya yerleşmişlerdir. Vizigotlar Toulouse'da krallıklarını kurup İspanya'daki yönetimlerinin sona ermesi arasında yaklaşık olarak üç yüzyıl süren bir dönüşüm yaşamışlardır. İktisadi ve teolojik olarak geçen bu süreçte fazla bir değişim yaşamamışlarsa bile zihinsel ve kurumsal yapılarıyla yavaş ancak köklü bir değişim yaşamışlardır. Aslında bu durum tüm barbar krallıklar için geçerlidir. Bunlar yaşamlarını içinde bulundukları çevrenin uzun bir sürede oluşturduğu geleneksel yöntemlere bağlı kalarak sürdürmek mecburiyetindeydiler. Oraya buraya savrulan bu topluluklar Romalı efendilerinin yerlerini almış olsalar bile ya onlarla iç içe ya da hemen yanı başlarında yaşamaktaydılar. Ancak gitmiş oldukları yerlere kendilerinden de bir şeyler katmışlardır. Böylece hızlı olmasa bile, zaman içerisinde yerleştikleri yerleri hem değiştirmişlerdir hem de kendileri değişmiştir.⁵⁴⁴

I. Justinyen'e (527-65) kadar Doğu Roma imparatorlarının izledikleri siyaset zararı en aza indirmeye siyasetiydi. Bu istilacıların geri çekilmeleri için onlara büyük paralar ödeyerek Konstantinopolis'i elde tutmaya çalışmaktaydılar. İstilacıları imparatorluğun batı yakasına yönlendirme, barbar krallarına "patrici" ya da "konsül" gibi bazı unvanlar vererek onları hoş tutma ve onları Akdeniz'den uzak tutma siyaseti izleniyordu. Akdeniz (Mare Nostrum) ticaret ve besin ihtiyacının sağlandığı ana yoldu ve imparatorluk açısından çok büyük bir önemi vardı. Teodorik'in Ravenna'da ölmesinden bir yıl sonra tahta geçen Justinyen Bizans'ın bu istilacılara karşı uygulamış olduğu siyaseti değiştirdi ve savunma pozisyonundan çıkarak bu unsurlara karşı saldırı pozisyonu aldı. Afrika'daki Vandal Krallığına 533-34 deki mücadelelerde son verdi, ardından İtalya'daki Got egemenliğine 536-55 yılları arasında girişmiş olduğu uzun mücadelenin sonunda son vermeyi başardı. 554 yılında da İspanya Vizigotlarından Baetica ele geçirilmişti ancak tüm zaferler çok uzun soluklu olmayacaktır ve Ravenna,

⁵⁴³ Gregory, s.101.

⁵⁴⁴ Roberts, *Avrupa Tarihi*, s.118.

Roma ve çevresi ile yarımada'nın güney ucu dışında kalan İtalya'nın büyük bölümü, Asya'dan gelen yeni bir istiladan, Avarlar'dan kaçan başka bir istilacı Cermen topluluğu Lombardların eline geçmiştir. VI. Yüzyılın sonunda Baetica yeniden Vizigotların eline geçmiştir ve Kuzey Afrika ise 660 yılından itibaren Arapların eline geçecektir.⁵⁴⁵

Cermenlerin hayatında ticaret önemsiz bir rol oynamaktaydı. Para kavramıyla pek ilgili değillerdi ve bu yüzden ticaretleri de çok az gelişme kaydetmişti. Memleket içerisinde daha çok trampa ekonomisi hâkimdi, üretim ise daha çok aile içerisinde yapılmaktaydı. Cermen kavimleri ilk devirden itibaren demir işlemlerini bilmekteydiler. Avcılık ve dokumacılık da yapıyorlardı. Cermenlerde silah yapımı erkek işiydi ve çok defa bu silahlar gümüş ve altın kaplama taşıyorlardı. Başlangıçta göçebe olarak yaşayan ve hayvancılıkla uğraşmayan Cermenler, batıya göç ettikten sonra nehir kıyılarına ve verimli topraklara yerleşmeye başlamışlar, böylece tarıma yoğunlaşmışlardır. Tahıl tarımında başarılı olmuşlardır ancak tarihçi “Tacitus’a” göre meyve yetiştiriciliğiyle hemen hemen hiç uğraşmamışlardır. Hayvan sürüleri de vardır ve en fazla küçükbaş hayvan yetiştirmektedirler. Toprakları bol ve verimli olduğu için de bol ürün almaktaydılar.⁵⁴⁶

Genel olarak Cermen istilasının Batı Avrupa'nın iktisadi hayatına yıkıcı bir etki yaptığını söyleyemeyiz, hatta batı Cermen dünyasında giderek daha gelişmiş yöntemlerle toprağa yerleşme ve toprağı işleme şekilleri görülmüştür. Tarım ve yerleşim alanlarındaki bu büyük dönüşümler hem demirin çıkarılmasında ve işlenmesinde hem de seramik üretimi ve kuyumculuk gibi alanlarda zanaat faaliyetlerinin gelişmesiyle güçlenmiştir. Cermen bölgesinde devrim olarak sayılabilecek ekonomik iyileşmeler meydana geldiği gibi, büyük çaplı yerleşim merkezlerinin oluşması ve nüfus artışı da ekonomik alandaki etkilerine dâhil edilebilir.⁵⁴⁷ Ayrıca Cermen istilasından sonra Doğu Roma imparatorluğunun ticari gelişimi güçlü bir biçimde sürmüştür. Bu istila, antik çağın ekonomik birliğine son vermemiş, Akdeniz ve bu deniz aracılığıyla sürdürülen doğu-batı ilişkileri sayesinde bu birlik muhafaza edilmiştir.⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ Le Goff, s.39.

⁵⁴⁶ Köhnen, s.33-36; Küçükcalay, s.167.

⁵⁴⁷ Eco, s.70-71. Jacques Le Goff zıt bir anlatımla Cermenlerin kırsal bölgelere ve kentlere büyük bir yıkım ve tahribat getirdiklerini, tarımın çöküşüne, kentlerin gerilemesine ve nüfusun azalmasına neden olduklarından bahsetmektedir. Le Goff, s.28.

⁵⁴⁸ Pirenne, *Ortaçağ Kentleri-Kökenleri...*, s.24.

2.3.5.2. Arap Akınları

Roma'nın gücünün zirvede olduğu dönemde ticaret diasporaları⁵⁴⁹ gereksizdi ancak V. Yüzyılla birlikte Roma'nın çöküşü bu diasporaları yeniden sahneye çıkarmıştır. V. Yüzyılla VIII. Yüzyıl arasında Suriye ya da Lübnan kökenli bu ticari topluluklar *Syri* adıyla Batı Roma topraklarında yeniden boy göstermeye başlamışlardır. Aslında bunlar Doğu Roma imparatorluğunun çeşitli bölgelerinden geliyorlardı ve ortak dilleri Yunancaydı. Bunların bir kısmı Yahudi'ydi. Yahudi olsun ya da olmasın bunlar batının Latin dillerinin konuşulduğu kültüre yabancıydılar. Aynı zamanda ticaretin giderek Batı Avrupa'nın ekonomisinde yan faaliyet haline geldiği şartlara da yabancıydılar. Böyle bir tabloda, bu tüccar topluluğu gittikleri ortamlardan kendilerini soyutlayarak sadece ticaretin bir parçası olma yoluna gitmişlerdir. Diğer taraftan Afrika-Asya kara kütlesinin siyasi haritasını yeniden çizerek o zamana kadarki ticaret kalıplarını tanınmayacak derecede değiştirecek bir hareket (Din) doğmuştu. İslam...⁵⁵⁰

İslam'ın doğduğu Arap Yarımadası İslam gelmeden önce de şaşırtıcı derecede canlı bir ticari hareketliliğe sahipti ve yarımada içerisinde oluşmuş geniş ticari ağlar yarımadada bütünleşmeyi sağlamaktaydı. Bizans bölgesel ticarete olduğu gibi dış dünyayla da sıkı bağlantılara sahipti. Arap yarımadası, uluslararası ticaretteki önemini doğu ve batı arasındaki ticaretinin merkezinde olmasından almaktaydı. Çin, Hindistan, Habeşistan ve Yemen gibi üretici bölgelerin ürünlerini Batı'daki tüketim merkezlerine, Bizans ve diğer Akdeniz kentlerine ulaştırıyordu. Özellikle VI. yüzyılın başından itibaren Yemen ve Batı Arabistan ile Bizans arasındaki ticaret Bizans açısından oldukça önemli bir hâl almıştı. Yemen'in, Bizans'ın müttefiki olan Habeşlilerce ele geçirilmesi, Bizans'ın bölgeyle olan ticaretinin güvence altına alınması anlamı taşımaktaydı. Öte yandan Arap Yarımadası'nda Hint ve Çin ürünlerinin ulaştığı ve buradan dünyanın farklı bölgelerine taşındığı üç önemli liman bulunmaktaydı. Bu limanlar Ubulle, Suhar ve Aden idi. Bu üç liman İslamiyet'ten önce de önemli oldukları gibi İslamiyet'le birlikte önemlerini arttırarak korumuşlardır. Zaten genel anlamda da İslamiyet bölgenin ticaret hayatında pozitif yönde bir etki yapacaktır.⁵⁵¹

⁵⁴⁹ Diaspora: Eski Yunanca'dan gelen bu sözcüğün anlamı "kopma" eyleminden gelmektedir. Ana vatanından koparak başka yerlerde yaşayan millet ya da farklı dine mensup kişileri (azınlık) ifade etmektedir.

⁵⁵⁰ Philip D. Curtin, *Dünya Tarihinde Kültürler Arası Ticaret*, çev. Şaban Bıyıklı, İstanbul, 2008, s.128-129.

⁵⁵¹ Bal, s.119-120.

İslami kutsal metinler inananlara “vecibe”lerinin bir parçası olarak iktisadi faaliyetlerle meşgul olmalarını da emrediyordu. “vecibe”yi geçerli bir sebep olarak gören dönemin Müslümanları da bu çerçevede ticarete sıcak bakıyorlardı. Aynı şekilde dönemin Müslüman yazarları da ticari faaliyetlere Hristiyan Avrupalı yazarlardan daha sıcak bakmaktaydılar. İlk dönem İslam literatürünün büyük bir kısmı da zaten ticari bir çerçevede yazılmıştır.⁵⁵² Ayrıca İslam kültürünün yayılmasında Arapların ticaret ve tüccarlık alanlarındaki yetenekleri ve enerjileri de şüphesiz büyük bir etki yapmıştır. Müslümanların egemenliği altına girecek topraklarda tamamen ortak bir kültür oluşmasa bile, üretilen ürünler İslam ülkelerinin sınırlarının çok ötesine taşacaktır. Ticaret, gelişiminin ilk evresinden itibaren insan topluluklarının bir özelliği olmuş olsa da, ticaretin İslam uygarlığında apayrı bir yeri vardır çünkü İslam dini her şeyden önce bir tüccar dinidir. İslam ticaret için uygun bir zemine sahiptir ve bu dinin ilk defa ortaya çıktığı Mekke, büyük tüccarları Güney Filistin’den Güneybatı Arabistan’a kadar uzanan ve Afrika ile bağlantısı olan bölgede ticaretle uğraşan ve küçük sanayiler kurdukları için büyük bir ticaret ve finans merkeziydi. Sonraki zamanlarda, İslam sıklıkla fetihlerle yayılacak olsa da, Doğu ve Batı Afrika ve Güneydoğu Asya gibi dünyanın çeşitli bölgelerinde çoğunlukla iş adamlarının faaliyetleri aracılığıyla yayılıyordu.⁵⁵³

Hiz. Muhammed’in (s.a.v.) yaşamı süresince (571-632) dahi, hiç kimse bu akımın sonuçlarını tasarlayamamış, bu duruma hazırlanmamıştı. Elli yıl gibi kısa bir süre içinde İslam istilası, Çin Denizi’nden Atlantik Okyanusu’na dek yayıldı. Hiçbir güç buna karşı koyamıyordu. İslamiyet, ilk darbeye Pers imparatorluğunu devirdi (637-44). Kısa bir süre içerisinde sırayla Suriye (634-36), Mısır (640-42) ve Afrika’yı (698) Bizans imparatorluğunun elinden söküp aldı. Sonra İspanya’ya ulaştı (711) Hiçbir direnişe aldırmayan bu ilerleyiş, VIII. Yüzyılın başına kadar hız kesmeden devam etti. VIII. Yüzyılın başında bir yandan Konstantinopolis’in surları, diğer taraftan Charles Martel’in askerleri (732), Hristiyanlığın iki kanadına karşı geliştirilen bu büyük saldırıları karşılayabildiler. Arap istilası hız kesmiş olsa bile İslamiyet dünyanın görünüşünü değiştirmişti. Beklenmedik bir atılımla eski Avrupa’yı yıkıma uğratmış, gücünü aldığı Akdeniz kavimler topluluğuna son vermişti. Bir zamanlar bu kavimler topluluğunun dört bir yanını birbirine bağlayan ve neredeyse bir “aile denizi” olan Akdeniz, artık bu kavimler arasında adeta bir engel olmuştur. Yüzyıllar boyu bu denizin

⁵⁵² Ghazanfar, s.206-207.

⁵⁵³ Watt, s.31-32.

tüm kıyılarında toplumsal yaşamın temel nitelikleri ve görenekleri neredeyse aynıydı. Kuzeyden gelen barbarların istilası temelde bu durumu değiştirmemişti. Şimdi aniden, üstünde uygarlığın doğduğu ülkeler koparılıp alınmış; Hristiyan inancın yerini peygambere bağlılık, Roma hukukunun yerini İslam hukuku, Yunan ve Latin dillerinin yerini ise Arapça almıştır. Eskiden bir Roma gölü olan Akdeniz, şimdi büyük bir bölümüyle Müslüman gölü haline gelmiştir. Bundan böyle, Akdeniz, Avrupa'nın doğusu ile batısını birleştirecek yerde birbirinden ayıracaktır. Bizans imparatorluğunu batıdaki Cermen krallıklarına bağlayan bağ da böylece kopmuştur.⁵⁵⁴

İslam halifesinin etrafında birleşen merkezi hükümetin IX. Yüzyılda güç kaybetmesiyle birlikte Bizans Anadolu'ya tekrar hâkim olabilmisti. X. Yüzyılın ortalarında Suriye'nin büyük bir kısmını yeniden ele geçirmiş ve bir kez daha Yunanistan'dan Arap dünyasına, oradan Gürcistan ve Ermenistan'a kadar uzanan bir imparatorluğa bürünmüşlerdi.⁵⁵⁵ Bunlarla birlikte, Ticari bağlantılar ve İspanya ile Sicilya'daki siyasi varlıklarıyla Arapların üstün kültürü yavaş yavaş Batı Avrupa'ya yayılıyordu. Batı Avrupa daha çok Bizans imparatorluğuyla ilişki içerisinde olsa da kültürünü Bizanslılardan çok Müslümanlardan almaktaydı. İslam, Batı'yı en çok yaşamın kalitelileştirilmesi ve ekonomik altyapının iyileştirilmesi noktasında etkilemekteydi. Bunun dışında edebiyat, Avrupa'nın hayal gücünü ve yeteneklerini harekete geçirdi. Bilim ve felsefede de Müslümanlar, buralara pozitif anlamda tesir ettiler. Tarım ve madencilikte de çok ileride olan Müslümanlar bir istilacıdan çok öğretmen konumundaydılar.⁵⁵⁶

2.3.5.3. Slav İstilaları

Slavların hikâyesi M.Ö. 2000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Doğu Karpatlar civarında yerleşmiş olan bu etnik grup, bin yıl boyunca batıya ve doğuya doğru yavaş yavaş yayılım göstermişlerdir. Özellikle bugünkü Rusya içlerinde toplanma gösteren Slavlar M.S. V. ve VII. Yüzyıllar arasında Balkanlara doğu hızlıca yayılmaya başlamışlardır. Hatta VII. Yüzyılda Anadolu'da bile Slav nüfusunun yüz binleri bulunduğu bilinmektedir. X. Yüzyıla gelindiğinde ise Balkanların tamamında sayısal bir üstünlüğe kavuşmuşlardır.⁵⁵⁷ Bununla birlikte VII. Yüzyılda Slav kabilelerinin kitlesel

⁵⁵⁴ Pirenne, *Ortaçağ Kentleri-Kökenleri...*, s.25-26.

⁵⁵⁵ Çimen, s.125.

⁵⁵⁶ Watt, s.41-64.

⁵⁵⁷ Roberts, *Dünya Tarihi*, s.366; Levchenko, s.133.

olarak Anadolu'ya yerleşmeleri, burada nüfus sayısını arttırmıştır bu da işgücünün artmasını sağlamıştır. Bu vesileyle, köylüyü toprağa bağlama zorunluluğu azalmış, bu çerçevede köylü üzerindeki kısıtlamalar da yok derece kadar azalmıştır.⁵⁵⁸

Bu süreç içerisinde ilk Slav devleti Bulgarlar, Slav olmamalarına rağmen Bulgaristan'da ortaya çıkmışlar ancak Hunların geride bıraktığı kabileler tarafından durdurulmuşlardır. Bunlar VII. Yüzyılda Tuna'ya yerleşmiş olan Batı Bulgarlarıdır. Bizans'a yapılan büyük akınlarda Slav kabileleriyle işbirliği yoluna gitmişlerdir. 559 senesinde Konstantinopolis surlarına dayanırlar ve şehrin dış mahallelerinde kamp kurarlar. Tıpkı müttefikleri gibi bunlar da pagandır. Bizans, Bulgar kabileleri arasındaki farklılıklardan yararlanmaya çalışır ve bu doğrultuda bunlardan bir tanesinin hükümdarını başkentte vaftiz ederek Hristiyan yapar. Hükümdarın vaftiz babası da imparator Heraklius (610-41) olur. Bu hükümdar, Avarları sonradan Bulgaristan olacak topraklardan sürmek için Bizans'la işbirliği içine girer.⁵⁵⁹ Avarlar 626 yılında Başkent Konstantinopolis'i kuşatmış ancak alamamıştır. Bu durum, Avarların geri çekilmesine ve Avar devletinin zayıflamasına sebep olur. Bunun sonucu olarak da, uzun bir süredir Balkanlar engeli üzerinde baskı yapmakta olan Slav halklarının yeni yer değiştirmelere yol açmış olabilecekleri düşünülmektedir. Balkan Yarımadası'nın kuzeydoğusuna Hırvatlar ve Sırlar yerleşmişler ve Hristiyanlığı benimsemişlerdir. Bu alana yerleşenler imparatorluğa sadıktırlar ancak Slav boylarından bazıları Güney Tuna'ya, Moisa'ya, Trakya'ya ve Makedonya'ya girdiler. Selanik 617 ve 619 'da kuşatıldı. Daha sonra Slav sızmaları basit akınlar şeklinde olmaktan çıkarak Yunan topraklarına "Sklavenlik" adı verilen topluluklar oluşturacak iskân ettikleri bölgeleri Slavlaştırdılar. İmparatorluk bu istilacılara uzunca bir süre taviz vermemeye çalışmıştır. II.Konstantin (641-68) ve II.Justinian (685-695) bunlara karşı seferler düzenlemiştir. Daha sonra Makedonya'da, Slavlar egemen güç olarak kalmayı başarmışlar, Bizans ise bu duruma alışmaktan başka çare bulamamıştır. Yunanistan'ın kalan kısmında ise bu unsurlar zamanla Yunanlaşmaya başlamışlardır ama Balkan Yarımadası yine de etnik olarak karışık bir coğrafya olarak kalmıştır.⁵⁶⁰ 716 senesine gelindiğinde, Bizans Bulgar devletinin bağımsızlığını tanımıştır, böylece çok uzun bir süre imparatorluğun bir parçası olarak kabul edilen topraklarda "yabancı bir unsur" boy gösterecektir.

⁵⁵⁸ Yerasimos, s.33.

⁵⁵⁹ Roberts, *Dünya Tarihi*, s.366-367.

⁵⁶⁰ Vernadsky, s.43-44; Lemerle, s.73-74.

Balkan ülkelerine dair güvenilir bilgiler ancak IX. ve X. Yüzyıllarda başlamaktadır. Slavlar her yanda prenslikler halinde organize olurlarken, Batıda bulunan Hırvatlar ve Slovenler zamanla Karolenjlerin bir parçası haline gelmişlerdir. Orta bölgedekiler ve doğudakiler, özellikle Sırp-Boşnaklar da buna benzer bir gelişimle göstermişlerdir. Yalnız Bulgarlar bunlardan farklı ve daha ileri bir siyasi örgütlenişe imza atmışlardır.⁵⁶¹ Burada bahsetmek gerekirse Balkan topraklarına gelip yerleşen son göçebe istilacı grup olan Macarlar, günümüz Macaristan topraklara X. Yüzyılın ortalarında gelip, Bulgarlar ve Hırvatlardan aldıkları topraklarda güney batı istikametinde genişlemişlerdir. Hiç Slavlaşmadıkları için ve Katolik yörüngede kaldıkları için de bugün Macarlar Balkan halkı sayılmazlar.⁵⁶²

Bizans, Makedonya hanedanı zamanında (867-1056), hem ticari ve sınaî üstünlüğü hem de Doğu ve Batı Avrupa arasındaki transit ticaret tekeli sürdürmekteydi. Bu dönem, Roma-Cermen ve Slav halklarının büyük senyörlerinin ancak Bizans aracılığıyla sağlanabilen zarif dokumalara, Doğu baharatlarına, maden ve değerli taşlara ve diğer lüks eşyalara talebinin arttığı; bu tekeli tehdit eden bir rekabetin henüz doğmadığı bir dönemdi.⁵⁶³

2.3.5.4. İskandinav (Norman) İstilaları

Bizans ticaretini etkileyen önemli istilalardan biri de Norman (Kuzeyli) istilalarıydı. Batı Avrupa'da yaşayan Cermen dil ailesine mensup halkların tamamı, Şarلمان döneminden itibaren Frank imparatorluğuna katılmışlardı. Bununla birlikte kuzeyde bağımsızlıklarını koruyan ve geleneklerini devam ettiren Cermen toplulukları da bulunuyordu. Farklı lehçelere ayrılan bu topluluklar, eskiden ortak olan Cermen dil ailesinden türeyen ve günümüzde "İskandinav" kolu adının verildiği etnik unsurdur.⁵⁶⁴

İskandinavyalılar ise üç ulustan meydana gelmekteydiler: İsveçliler, Norveçliler ve Danimarkalılar. Tüccar, asker, akıncı ve bazen de korsan gibi hareket eden bu milletler zaman içerisinde Hristiyanlaşmışlar ve durularak ticarete daha çok ağırlık vermeye başlamışlardır. Bağdat ve Konstantinopolis'ten Manş Denizi'ne kadar birbirine

⁵⁶¹ Tanilli, s.175.

⁵⁶² Andrew Baruch Wachtel, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Egmont yay., İstanbul, 2009, s.50.

⁵⁶³ Levchenko, s.170.

⁵⁶⁴ Marc Bloch, *Feodal Toplum*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, 2015, s.49.

bağlı bir dizi ticaret pazarı oluşturmuşlardır. Avrupa'yı kuzeyden dünya ticaretine bağlayan bu ulusların yayılma yönleri ve yöntemleri ise farklılık arz etmektedir.⁵⁶⁵

Norveçliler, küçük gruplar halinde kolonileşecek şekilde toprak arayışındaydılar. Önce İngiltere civarında adaları, daha sonra İrlanda'yı, ardından ise İzlanda'yı ele geçirdiler. Danimarkalılar ise kralları komutasında ve büyük bir donanmayla, Norveçlilerle kıyaslandığında çok daha saldırgan bir biçimde ilerlemekteydiler. Bu ilerleme bir tarımcı ya da balıkçı şeklinde değildi, tam bir korsan ilerlemesiydi. Bunların uzun bir süredir Kuzey Denizi'nin Hristiyan tüccarlarıyla ilişkisi bulunmaktaydı. Belçika ve Fransa'nın içlerine kadar sokulan bu gruplar, limanlarda sıkı denetimlerin olduğu dönemlerde ticaretin sınırlı kazancıyla yetiniyorlardı ancak denetimler gevşeyince getirisi sınırlı olan ticareti bırakarak korsan kimliklerini ele alıp, zorbalıkla servetlere el koymaya başlıyorlardı. Köle, altın ve gümüşü sömürdükten sonra sırayla Manş kıyılarını soydular, ardından İspanya kıyılarından Akdeniz'e sıçradılar ve kıyı bölgelerindeki zenginlikleri sömürdüler. Bu istilacı gurup kıyılarda elde edebilecekleri zenginlikleri toparladıktan sonra artık gemilerini terk ettiler ve süvari oldular. Danimarkalı süvariler yerle bir edilmiş bölgelerde sürekli yerleşim sağladılar. 911 senesinde Batı Fransa Kralı, Aşağı Scine bölgesini Normanlara terk etmek zorunda kalmıştı.⁵⁶⁶

Norman boylarından biri olan İsveçliler ise; Baltık Denizi'ne ve bu denizin doğu kıyılarına dökülen nehirlerden Rusya'nın içlerine ve oradan da Müslümanlar ve Bizans'la ilişkiye geçmek üzere Hazar Denizi'ne ve Karadeniz'e yayılmışlardır. IX. Yüzyıla kadar İsveçliler, Fin Körfezi-Neva-Ladoga Gölü-Volkhov-İlmen Gölü ve Lovat Nehri'nden sonra kayıklarını taşıyarak Don ve Volga Irmağı'na geçiyor, oradan da Hazar Denizi'ne geçiyorlardı. Sonraki asırlarda ise Volga Irmağı yerine Dinyeper nehrinden geçerek deniz yoluyla ya Konstantinopolis'e veya Kırım Yarımadası'nın güneyindeki Sivastopol iskelesine giderek Bizanslı tüccarlarla ticari ilişkiler kuruyorlardı. Riga Körfezi-Düna-Dinyeper nehirlerini kullanarak Karadeniz'e indikleri de oluyordu. İsveçlilerin yayılmış oldukları bölge bir Slav bölgesiydi ve Slavlar, ticaretle korsanlığı birleştiren ve silahlı gruplar halinde yaşayan bu İsveçlilere "Vareg" veya "Rus" adını vermişlerdi.⁵⁶⁷ Slavların beylerinin emrinde bürolarda çalışan bu

⁵⁶⁵ Sahillioğlu, s.78

⁵⁶⁶ Tanilli, s.142-143.

⁵⁶⁷ "Rus" adının önce bu İsveçliler için kullanılmış olduğu, sonra bütün uyruklarına yayılması olayı kesin değildir. İçlerinden çoğunu asker olarak toplayan Bizans, Rusların adını bildikleri halde "Varegler" diye

unsurlar bir müddet sonra paralı asker olmaya başladılar. Daha sonra ise siyasi iktidarı ele geçirdiler. Rus ormanlarından vergi alarak ya da satın alarak elde ettikleri kürkleri, balı, balmumunu, katranı ve hayvan derilerini toplayarak İslam ülkelerine veya Bizans'a satıyorlardı. Bu ürünlerin yanında ihraç ettikleri diğer önemli ticaret ürünü ise köle idi. Bu köleler, aşiretlerin kendi aralarında yapmış oldukları savaşılarından sağlanmakta ya da geçim sıkıntısı içinde yaşayan ailelerin satmış oldukları çocuklardan sağlanmaktaydı. Hatta esir etmek için ormanlarda bir avcı gibi insan arıyorlardı.⁵⁶⁸

846 yılında ise bu unsurlara Bağdat'ta verilen isim "Varangian" idi. Gittikleri yerlere önemli ticari teknikler ve denizcilik alanında büyük beceriler taşımaktaydılar. Karadeniz'de gittikleri birçok yerden bir tanesi de 860 yılında Konstantinopolis idi.⁵⁶⁹ Doğuda Hazarlarla çekiştiler ve Hazarların haraç aldığı bölgelerden biri olan Kiev'e ilk kez yerleştiler. Yüzyılın sonunda bir varengian prensi Kiev'i aldı ve yeni devletin başkentini buraya taşıdı. Yeni bir gücün ortaya çıkması Bizans'ta dehşet uyandırmıştı. X. Yüzyıl başlarında hüküm sürmüş olan prens Oleg, Bizans donanmasının uzakta olduğu bir zamanı fırsat bilerek Konstantinopolis'e tekrar saldırmıştı. 860 yılında yapılanın aksine bu saldırı amacına ulaşmıştı ki 911 yılında Bizans'la oldukça avantajlı bir ticaret anlaşması yapmayı başardılar.⁵⁷⁰ Olayın ayrıntısına ve Rusların ne tür ticari kazanımlar elde ettiklerine bakınca; VI.Leon döneminde (886-912) Kievli Rus prens Oleg 907 yılında başkent Konstantinopolis'e büyük bir donanma ile gelmiş ve büyük ticari kazanımlarla geri dönmeyi başarmışlardır. 911 yılında yapıldığı varsayılan bu anlaşmayla Rus tüccarlar Konstantinopolis ticaretinde avantajlı bir konuma gelmişlerdir.⁵⁷¹ Ruslarla yapılan bu anlaşmalarda; Rus tüccarların Konstantinopolis'te en fazla altı ay kalmalarına izin vardı ve kalacakları mahalle ise yalnızca Aya Mamas'dı (Beşiktaş). Rus tüccarlar şehre geldiği zaman günümüzdeki pasaporta benzer bir izin kâğıdı göstermeleri gerekmekteydi. Kente gelen tüccarlar en fazla elli kişilik guruplar

adlandırıyorlardı ancak Kiev Devleti'nin hiçbir Slav geçmişi olmadığını, İskandinavlardan da hiçbir şey almadıklarını ileri süren kimse günümüzde yoktur. Tanilli, s.176.

⁵⁶⁸ Sahillioğlu, s.82-84.

⁵⁶⁹ 860 yılında Rus savaşçılar Dinyeper Nehri'ni geçerek Karadeniz'e inmişler ve bu denizin güney kıyılarında, Sinop yakınlarındaki kıyı şeritlerine saldırmışlardır. Aynı şekilde boğaza da girmiş ve Konstantinopolis'i tehdit etmişlerdir. Bu saldırının tanıklarından Patrik Photios'a göre; Rusların birden bire ortaya çıkmaları büyük bir endişeye sebep olmuştur. Yedi yıl sonra Photios, bu Rusların Gorodişçe'deki (daha sonra Kuzey Rusya'daki Novgorod) yöneticisini "Kağan" bulmak ve onları Hristiyan yapmak için bir Piskopos misyoner olarak görevlendirmiştir. Gorodişçe'de bulunmuş olan birkaç Bizans sikkesi, bu kuzeydeki yerleşim ile az çok bir ticari ilişki olduğunu da kanıtlar. Herrin, s.196.

⁵⁷⁰ Roberts, *Dünya Tarihi*, s.369; Eco, s.283.

⁵⁷¹ Heyd, s.78; Runciman, "Byzantine Trade...", s.141; Gregory, s.255; Rice, s.136-137.

halinde, silahsız ve bir imparatorluk görevlisi nezaretinde kente girebilmekteydiler. Bu tüccarlar “bir kötülük yapmama” konusunda teminat vermekteydiler. Tüccarların belli bir fiyatın altında kumaş alma hakları bulunmamaktaydı. Tüccarların aldıkları ürünler, bunları damgalamakla görevli bir memura gösterilmek zorundaydı. Tüm bu şartları kabul eden Rus tüccarların; ekmek, şarap, et ve hamam da dâhil olmak üzere bedava konaklama hakları vardı ve herhangi bir ticari vergiye de muhatap değillerdi. İşlerini bitiren Rus tüccarların ülkelerine dönmesi sağlanırdı. Yine bu anlaşmalar uyarınca hırsızlar ve soyguncular, çaldıkları eşyanın üç katını ödemek zorundaydılar. Kaçan ya da kaçırılan köleler hemen sahiplerine iade edilirdi. Ruslar tutsakları geri almak için adam başı 10 *nomisma*, Bizanslılar ise cinsine ve yaşına göre belli bir bedel ödeme yaparlardı. Bizans’ta vasiyet bırakmadan ölen bir Rus tüccarın malları, Rusya’daki ailesine gönderilirdi. Vasiyeti olması durumunda ise, mirasçıları ölen kişinin borçlarını yüklenirlerdi.⁵⁷² Görüldüğü üzere bu anlaşma Ruslara ticari alanda oldukça büyük avantajlar sağlamaktaydı. Bu durum prensliğin hayatında ticaretin ne denli önemli olduğunun da görebiliriz.

İsveçlilerin en uçta merkezi Volga’nın Hazar Denizi’ne döküldüğü yerdeydi. Burada, civardaki Hazarlı tüccarlarla ve Bağdat’tan gelen Arap tüccarlarla buluşmaktaydılar. İsveçliler bal ve kürk getiriyorlar ve karşılığında da baharat ve şarap alıyorlardı. Ancak seferlerindeki esas amaç Bizans imparatorluğunun süs eşyaları ve değerli ipekleriydi. Bu ticari ilişkiler yaklaşık olarak üç yüzyıl boyunca, yani Cengiz Han’ın komutasındaki Moğolların, İsveçlileri tekrardan kuzeye doğru kovmasına kadar devam etmiştir.⁵⁷³

Diğer bir İskandinav kavmi olan Vikingler ise; önceleri Avrupa’yı oldukça bunalmışlardır. Bunlar çok sayıda insanın ölümüne, mallarının yağma edilmesine ve birçoklarının da esir edilip sonra da pazarlarda satılmasına neden olmuşlardır. Fakat bu olumsuz tabloda bile, insanları bir yerden sürüp başka bir yerde toplamalarıyla kentleşme olgusunu hazırlamakta faydalı oldukları söylenebilir. Ayrıca sonradan ticarete yönelmeleriyle de kentleşme hareketlerini hızlandırmışlardır. Öte yandan Varegler de Avrupa’nın kuzeyden yeniden dünya ticaretine açılmasını sağlamıştır. Bunlarla birlikte gerek Viking olsun gerekse de Vareg olsun bütün Normanlar bulundukları ortama çabucak uyum sağlıyorlar ve yerleşmiş oldukları bölge halkıyla

⁵⁷² Levtschenko, s.171-172; Kaplan, s.78.

⁵⁷³ Sedillot, s.150.

kaynaşıp benliklerinden kopuyorlardır. Bunların bir kısmı İngilizlere, Slavlara, Fransızlara ve İtalyanlara karışarak kaynamışlardır. Hatta Hristiyanlığı benimseyerek bu dinin hizmetinde Haçlı seferlerine bile katılacaklardır. Ancak Varegler, IV. Haçlı seferinden sonra Karadeniz'deki üstünlüklerini kaybedecek ve bu denizin yeni hâkimi, incelediğimiz dönemde Akdeniz'de Bizans'ın jandarma görevini verdiği ve ticarete hızlı bir gelişme sürecinde olan Venediklilere ve XI. Yüzyılla XV. Yüzyıllar arasında Akdeniz'de Karadeniz'de ve Atlantik'te ticaret kolonileri kuran Cenevizliler olacaktır. Yine Moğollar, Baltık kıyılarına kadar Rusya'yı vuracak ve bu denizdeki üstünlükleri de Alman kentlerinin kurdukları Alman Hassa Tüccar Birliği'nin gelişmesi sonucu kaybolacaktır.⁵⁷⁴

2.4. Yaşamlar

2.4.1. Nüfus ve Talep

Ticareti etkileyen en önemli faktörlerden birisi taleptir ve talebi etkileyen pek çok faktör vardır. Örneğin Coğrafi farklılıklar talebi etkiler: Sibiry'a'da yaşayan insanların talebi ile Arabistan'da yaşayan kişilerin talebi aynı değildir. Sosyo-kültürel faktörler de talebin belirlenmesinde önemli faktörlerdendir. Örneğin Müslümanlar için şarap haramken Katolik ayinlerinde şarap bir kutsama aracıdır. Ancak talebi etkileyen en önemli faktörlerin başında nüfus gelir. Nüfusun büyüklüğü, yaş yapısı ve cinsiyet dağılımı da talebi direk etkileyen faktörlerdendir. Zaten insanın olmadığı yerde bir ihtiyaçtan bahsedilemeyeceği için ticari bir talebin oluşması da beklenemez. Nüfusu belirleyen temel faktör de doğum ve ölüm oranlarıdır. İncelediğimiz dönem itibariyle yaşanan savaşlar, kıtlıklar ve salgın hastalıklar nüfusun keskin şekilde düşmesine sebep olabiliyordu. Şiddetli kıtlık ve salgın zamanlarında ölüm oranı binde 250'ye hatta 500'e kadar yükselebilmekteydi.⁵⁷⁵

Erken Ortaçağ'da batıda imparatorluk yönetiminin sona ermesi doğrudan arz ve talep dengesini etkilemiş, eyaletler arasındaki ticaret hacminde keskin bir düşüşe sebep olmuştur. Tahıl, şarap, zeytinyağı ve maden gibi ürünlerin hareketinde bir daralma yaşanmıştır. Uzun mesafeli ürün ticaretinde lüks ürün ticareti ise devam etmiştir. Barbarların giderek Romalılaşması, bazı kentlerin nüfuslarının canlanması ve

⁵⁷⁴ Le Goff, s.55-56; Sahillioğlu, s.86. Vernadsky, s.47-48.

⁵⁷⁵ Güran, s.35,38.

üreticilerle tüketicilerin bu kentlerde buluşması yerel ticareti ölmekten kurtarmıştır.⁵⁷⁶ Bizans'ın başkentinde yaşanan ticaret yoğunluğu ise dönem boyunca canlılığını korumayı başarmıştır.

Hazır malların ihracatını, taşra merkezleri arasındaki ya da vilayetler ile Konstantinopolis arasındaki iç ticaretin akışını ve hammaddeler ile canlı hayvanların hareketini üç kilit etken tayin etmekteydi. Bunlar: ordu ile hazinenin hammadde, hazır mal ve erzak ihtiyacı, devletin, paralı asker kuvvetlerinin ve imparatorluk sarayının bakımı için gerek duyduğu nakit gelirlerdi. Son olarak Batı Karadeniz, Kuzeybatı Anadolu, Kuzey Ege ve Güney Balkanlar'da bölgesel ticarete hâkim olan imparatorluk sermayesinin talepleri idi.⁵⁷⁷

Ortaçağ insanları sayıların, kullanım olanlarının, cinsiyet oranlarının ve nüfus yoğunluğunun şüphesiz farkındaydılar ancak nüfus sayımı yapmayı göz ardı etmişlerdir. Araştırmacılar ellerinde nüfus artış oranlarını ve nüfusla alakalı diğer çıkarımları bazı göstergelere dayanarak yapmak zorunda kalmışlardır. Genellikle kiral ve vergilerle alakalı tutulan kayıtlarda, bölgedeki hane sayılarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Diğer kaynaklardan ise hanedeki kişi sayılarına ulaşılmaya çalışılarak, dönemin nüfusu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Angeliki Laiou, buna benzer bir çalışma kapsamında Bizans'ın kırsal nüfusunun 1025'te yaklaşık olarak 18 milyon olarak tahmin etmektedir. Bu yılda Avrupa'daki en büyük kent açık ara farkla Konstantinopolis olduğuna göre ve kentin nüfusunun en az iki yüz bin olduğu düşünülürse, diğer imparatorluk kentleriyle birlikte Bizans'ın toplam nüfusunun 19 milyon civarında olduğu söylenebilir.⁵⁷⁸

Bizans üretiminde en önemli kaynak insan gücüydü ve üretimin olmasa olmazı toprak, insan gücü olmadan faydasızdı. 1949'da E. Stein, Justinyen dönemi nüfusunun 30 milyon olarak, XI. Yüzyılın ilk yarısında, Komnenio döneminde 10-12 milyon olarak veriyor. J.C. Russell, 600 yılı için 21 milyon, 800 yılı için 10 milyon ve 1000 yılı için 13 milyon olarak veriyor. C. McEvedy ve R. Jones (*Atlas of World Population History*) 1978 yılındaki çalışmasında 540 yılı için doğu eyaletlerindeki nüfusu 19 milyon, imparatorluğun tamamındaki nüfusu ise 26 milyon olarak belirtmektedir. Phokas döneminde 17 milyon; 780'de 7 milyon; 1025'de 12 milyon olarak belirtilmiştir. Russell'in kabul ettiği ikinci nokta ise demografik değişimdir. Bugün büyük oranda kabul edilen veba döneminin sonundan sonra nüfusun yükselişe doğru geçmiş

⁵⁷⁶ Heaton, s.83.

⁵⁷⁷ Haldon, s.137.

⁵⁷⁸ Epstein, s.71-72.

olmasıdır. Geleneksel olarak 747 tarihi bu çerçevede önemli bir tarihtir. Çünkü bu tarih on dördüncü yüzyılın ortalarından önce vebanın ciddi olarak son kez sahne aldığı zamandır.

Harita 17. 737 yılında nüfus (McEvedy, s.37)

İmparatorluğun nüfus değişimi, uzun dönemli ve kısa dönemli veba salgınlarından oldukça fazla etkilenmiştir. 541-42'de yaşanan veba salgını imparatorlukta adeta bir yıkım olmuştur. Bu veba Konstantinopolis'te nüfusun en az %40'ını yok etmekle kalmamış, kırsal alanları da güçlü bir biçimde etkilemiştir. Bunun etkisinin Anadolu'nun iç bölgelerinde ve Balkanlarda kıyı kesimlerine göre etkisinin daha az olduğu anlaşılmaktadır. Veba kent ve kır nüfusuna adeta saldırmış, ticaret ve iletişim yolları boyunca gezmiş ve en fazla nüfusun ekonomik üretim bölümünü etkilemiştir. İş gücünün azalması, işçilerin ve zanaatkarların ücretlerinin artmasına neden olmuştur. Nüfusun artması ise veba salgınlarının seyrettiği IX. Yüzyılı bulmuştur. Bununla birlikte kırsal nüfus oranını ve kent nüfusunu tam olarak tespit etmek ne yazık ki mümkün olamamaktadır. Nüfusun ölüm oranı konusunda yapılan çalışmalar ise erken dönemde erkeklerin %42'sinin, kadınların %49'unun on beş ve

otuz dört yaşları arasında hayatını kaybettiklerini göstermektedir. Bu oranın çıkmasında ise hastalıklar ve beslenme temel belirleyicidir.⁵⁷⁹

Bizans'ta kırsal kesimde nüfus oranı kent nüfusuna oranla çok daha büyüktü ancak nüfus yoğunluğu kentlerde fazlaydı. En yoğun nüfuslu kent ise başken Konstantinopolis idi. Bu kentteki nüfus ise daha çok deniz kıyısındaki semtlerde, Mese'nin çevresinde ve doğu mahallelerinde yoğunlaşmıştı. VI. ve XII. yüzyıl, başkent Konstantinopolis'in en yoğun nüfusa sahip olduğu dönemlerdi ve kentin nüfusu bin dört yüz elli hektarlık bir alan üzerinde 200.000 ile 400.000 arasında değişmekteydi. Bu rakamda, X. Yüzyılda nüfusu milyonu bulan Bağdat gibi bir kenti göz ardı edecek olursak, Ortaçağ kentlerine göre Konstantinopolis çok yüksek sayılabilecek bir nüfusa sahipti.⁵⁸⁰ Konstantinopolis'in zenginlikleri ve serveti, dışarıdaki nüfusu bir miknatis gibi kendine çekiyordu. Bu büyük metropol; Babil, Sennar, Media, İran, Mısır, Kenan, İspanya ve Macaristan'dan gelen tüccar topluluklarının yanında 2.000 kişilik de bir Yahudi nüfusunu bünyesinde barındırıyordu.⁵⁸¹

Bizans nüfusunun VII. ve VIII. Yüzyılda azalmış olduğuna dair güçlü emareler mevcuttur. Nüfusun azalması ise yoğun olarak savaflara ve salgın hastalıkların oluşturduğu tahribata dayandırılabilir. Bu dönemde, eyalet şehirlerinde ürün talebi ve paranın dolaşım hızı düşmüş, yeni bina yapımı da azalmıştır. Bunları hepsi devletin daha fazla müdahale ettiği dalgalı bir ekonomik yapının varlığıyla açıklanabilir. Devlet, şehirleri besleyecek özel organlar kurarak ve hem üreticileri hem de tüccarları lonca ve birliklerde toplayarak üretimi ve ticareti sağlama almaya çalışmıştır. İmparatorluğun kentlerinden sadece biri ekonomik önemini dönemin sonuna kadar taşıyabilmiştir ki bu da başkenttir. Ticaret ise imparatorlukta hiçbir dönemde yok olmamıştır. İmparatorluğun ticareti XII. Yüzyılın sonlarına doğru bile Asya ve Avrupa arasında önemli bir ticari aktör olarak varlığını korumuştur.⁵⁸²

VII. Yüzyılda Anadolu'da nüfus azalmıştır. Bununla birlikte Slav kabilelerinin Anadolu'ya yerleştirilmesiyle işgücü ve nüfus dengesi kırsal kesim açısından korunmaya çalışılmıştır.⁵⁸³ Edinilen kanıtlar VIII. Yüzyılda gıda maddelerinin bollaştığını ve ucuzladığını gösterir. Bu durum beslenmesi gereken nüfusunun

⁵⁷⁹ Angeliki E. Laiou, "The Human Resources", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angelik, E. Laiou, Washington, 2002, s.47-52.

⁵⁸⁰ Kaplan, s.67-68.

⁵⁸¹ Curtin, s.142; Roberts, *Avrupa Tarihi*, s.128.

⁵⁸² Runciman, "Byzantine Trade...", s.138; Roberts, *Dünya Tarihi*, s.361-362.

⁵⁸³ Yerasimos, s.33; Seidler, s.15.

azaldığının ve kırsal kesime taze iş gücünün aşılmasının sonucu olarak açıklanabilir. Bununla birlikte başkent nûfusunun V.Konstantin (741-75) döneminde tekrar artmaya başladığı söylenebilir. Ancak bu artış daha fazla yerel doğum oranlarından çok, alınan göçlerle alakalı olduğu düşünülebilir (Fakat mevcut kaynaklar başkente ilk büyük göç hareketi için 1014-44 tarihini vermektedir).⁵⁸⁴ Kilise binaları ve piskoposlukların genişlemesi gibi dolaylı faktörler göz önüne alınırsa IX. Yüzyılın ortalarından itibaren imparatorluğun genelinde kırsal nüfusta bir artış olduğu söylenebilir.⁵⁸⁵ M.S. 1000 yılında Bizans'ta ve diğer yerlerde nüfus yoğunlukları farklıydı, Akdeniz civarında salgın hastalıklardan ve kentsizleşmeden ötürü kuzey bölgelerle fark azalmıştı, bununla birlikte nüfus genel olarak her yerde artmaktaydı.⁵⁸⁶

1000'li yıllarda yaklaşık 10 milyon km² büyüklüğünde olan Avrupa kıtasında ise nüfusun yaklaşık olarak 35 ile 45 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bölgesel olarak nüfus yoğunlukları farklılık göstermekle birlikte, Roma'nın M.S. 20'li yıllarda 40 milyona yakın nüfusu göz önüne alınca, nüfusun geçen bunca asırdan sonra da istikrarını koruduğu ve neredeyse hiç artmadığı söylenebilir. Bir artıştan söz edilse dahi, bu artış çok küçük oranlı bir artıştır. Yine bu dönem Avrupa'sına baktığımız zaman nüfusu 10.000'den fazla olan kent sayısının oldukça az olduğunu görmekteyiz. Hangi mesleği kaç kişinin yaptığı bilinmemesine rağmen muhtemelen halkın %90'ından fazlası tarım ve hayvancılıkla meşgul oldukları söylenebilir.⁵⁸⁷

2.4.1.1. Kırsalda yaşam/Köy yaşamı

Bizans'ta köylüler toplu halde yaşarlardı ve yerleşim yerleri, yaşadıkları çevre su baskını oluşturabilecek bir yer ya da bataklık gibi bir alansa bölgenin yüksek kesimleri olurdu. Yükseklerle kurulan birbirine yakın evler ise adeta bir savunma kalesini andırmaktaydı. Bununla birlikte diğer bir yerleşim tipi de şartlarla alakalı olarak, bahçeli evler içersisinde düzlüklere kurulan yerleşim tipleriydi. Köylülerin gelir seviyeleri ve hukuki koşulları da aynı değildi. Bazı köylüler kendi küçük arazilerine sahipken, diğer bir kısım köylüler başkalarının topraklarını belli bir süreliğine kiralyorlardı. Ama konumu ne olursa olsun, tarımla uğraşan bu kişilerin evleri küçüktü ve konforsuzdu. Öte yandan köyler kendi içerisinde güçlü bir birlikteliğe sahiptiler.

⁵⁸⁴ Magdalino, s.92-93.

⁵⁸⁵ Herrin, s.217.

⁵⁸⁶ Smith, s.383.

⁵⁸⁷ Küçükcalay, s.161; Heaton, s.87.

Büyük bir aile gibi davranırlar, kutsal günlerde bir araya gelirler ve yine dini günlerde uygun şekilde kurbanlarını keserlerdi. Geçimini çobancılıkla sağlayan köyün çobanı, sabahları tüm köyün hayvanlarını toplar ve otlaklara götürürdü. Gelir olarak da muhtemelen otlatmaya götürdüğü bu hayvanların sütünü ya da yavrularından bazılarını sırayla kendisine alırdı.

İmparatorluk, köylülerin oluşturduğu bu samimi köy birlikteliğinden menfaat sağlamayı VII. Yüzyılda bulmuştu. Devletin temel gelir kaynağı topraktan alınan vergilerdi ve bu doğrultuda köylerin kadastroyu çıkarıldı. Devlet ister mal sahibi olsun ister kiracı olsun vergileri daha etkin şekilde toplamak istiyordu ve aslında bu çaba, köylerin kendi içerisindeki birlikteliğini de bu sistemin bir parçası yapma çabasıydı. Bu sisteme göre vergi yükümlüsü, vergisini ödemediğinde vergi tutarı o köydeki bir kefinden tahsil edilirdi ve toprağı kullanma hakkı da bu kişiye devredilirdi. Belki görünüşte herkes kendi toprağının vergisinden mükellefi ancak bakıldığı zaman verginin tamamından bütün köylü sorumluydu. Bu sorumluluk kapsamında, eğer toprağın devredilmesi gereken bir şart oluşmuşsa, toprağı devralacak kişi için öncelik komşulara, sonra kefillere ve daha sonra da diğer köy halkına verilirdi.⁵⁸⁸ İmparatorluğun kırsal yaşamıyla alakalı en önemli kaynakların başında VIII. Yüzyılın başlarında hazırlandığı tahmin edilen *Çiftçi Yasası* gelmektedir. Maddeler halinde düzenlenmiş bu çalışma, genel yapısıyla kırsaldaki komşuluk hukukunu düzenleyen, toprakla alakalı ekim ve mülkiyet ilişkilerinden bahseden ve kurallara aykırı hareket edilmesi halinde doğacak bazı cezai durumları ifade eden niteliktedir. Bu yasalardan bir kaçına bakacak olursak:

1- Kendi arazisinde çalışan çiftçi komşularının sınırlarını ihlal etmemelidir. Eğer sınırları ihlal ederse, ihlalcinin tarlasını sürmesine izin verilmez ve hasat zamanında ihlal olursa hasadı elinden alınır.

2- Bir çiftçi arazi sahibinin izni olmadan araziye girip toprağı sürer ve toprağı ekerse bunun karşılığında ücret talep edemez, hasattan ve tohumdan pay alamaz.

3- Eğer iki çiftçi, iki veya üç kişinin şahitliği olmadan önce toprak takas etmek konusunda aralarında anlaşılırsa ve bu anlaşmayı devam ettirirlerse takasları sabit ve güvenli kalır ve bu takasa itiraz edilemez.

4- A ve B çiftçileri ekim (tohum ekme) sezonunda toprak takasına karar verirlerse ve daha sonra A çiftçisi takastan caymak isterse, tohum ekili ise cayması

⁵⁸⁸ Yerasimos, s.32-33; Kaplan, s.87-91.

mümkün olmayabilir. Tohum ekilmemiş ise cayabilir fakat B çiftçisi A çiftçisinin toprağını sürmüş ise A çiftçisi de B çiftçisinin toprağını sürülü halde iade etmelidir.

5- Eğer iki çiftçi ister sezonluk ister kalıcı olarak toprak takası yapmak isterlerse ve bir arazi diğerine göre yetersiz ise yeterli olan arsayı alan kişi verdiği yetersiz araziye telafi edecek şekilde ilave toprak vermelidir. Eğer bu durum onların kendi aralarında bir anlaşma ise ilave toprak vermeden bu haliyle takasta bir sakınca yoktur.

6- Eğer bir çiftçi ekili olan bir tarlada hak iddia ediyorsa ve haklıysa istediğini yapmakta özgürdür ancak iddiası mesnetsiz ise o tarlada kaldırdığı mahsulün iki katını tarlayı işleyen kişiye temin etmelidir.⁵⁸⁹

Bizans köylüsü tarımcıydı ancak Batı ile mukayese edildiği zaman tarım teknolojisi pek ileri bir seviyede değildi. Tarımda kullanılan temel araç ise “saban” idi. Sabanın kullanılmadığı yerlerde ise bel tarzı aletler kullanılmaktaydı.⁵⁹⁰ Yine bu dönemde kullanılan teknolojilerden biri su değirmenleriydi ve Avrupa’da köle sayısı azalmaya başladıktan sonra bu teknoloji Ortaçağ boyunca giderek yaygınlaşmıştı. Emek tasarrufu açısından oldukça önemli olan su değirmenlerinden, Bizans tahıl öğütmek veya zeytinyağı çıkarmak amacıyla faydalanılmaktaydı.⁵⁹¹ Bireysel el değirmenlerinin terk edilip su değirmenlerine geçilmesi, bu işlemi yapan iş gücünün de daha homojen bir hale gelmesine neden olmuştur. Bununla birlikte, kadınların tarlaya gidip ekin yığma işleri yaptıkları da bilinir. Ekmek yapmak da bazı yerlerde erkeklerin işidir ama yün ya da keten giysi üretiminin her safhası kadınlarla bütünleşmiştir.⁵⁹² Bu çerçevede kırsal iş gücünün sadece tek cinsiyete ait olduğunu söyleyemeyiz.

Toprak ve tarım birbiriyle tam bağlantılıydı. Tarım yapılacak topraklar ise genellikle nemli olduğundan, toprağı karasabanla sürmeden evvel bellemek ve üst kısmını havalandırarak nemden arındırmak gerekiyordu. Ortalama olarak bir yılda elde edilen tahıllar ve Akdeniz iklimine uyum sağlamış olan mercimek, bakla ve bezelye gibi baklagiller ancak yeterli oluyordu. Bunun yanında pek çok bölge, örneğin Anadolu’nun iç kesimleri kuraklıktan ya da aşırı yağıştan dolayı ciddi muzdariplikler yaşıyordu. Çok ciddi bir tehlike de kış ekimlerini bozan donlardı. 827-28 kışında başkentte dört ay oldukça soğuk geçmiştir ve öyle soğuk bir kış yaşanmıştır ki küplerdeki şaraplar bile

⁵⁸⁹ Walter Ashburner, ”The Farmer’s Law”, *The Journal of Hellenic Studies*, V.32, London, 1912, s.87-88.

⁵⁹⁰ Anthony Bryer, ”The Means of Agricultural Production: Muscle and Tools”, *The Economic History of Byzantium*, Ed. Angeliki E. Laiou, Vol.I, Washington, 2002, s.105-107.

⁵⁹¹ Cıpolla, *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*, çev. Mehmet Sırrı Gezgin, İstanbul, 2015, s.39.

⁵⁹² Smith, s.165.

donmuştur. Bununla birlikte Karadeniz'in Avrupa kıyılarının don tutması da alışık bir durumdur.⁵⁹³ Böyle sert geçen mevsimler ve kuru soğuklar hasat zamanı verimi düşüreceğinden, yaşanacak kıtlıkların bir ön habercisi olma özelliği de bulunmaktadır. Devlet hâsılatı iyiye köylülerden satın aldığı tahılların bir kısmını depolarda tutmaktaydı ve kıtlık zamanlarında piyasa sürmekteydi ve bu şekilde yaşanan kıtlık aşılırmaya çalışılmaktaydı. Köylüden satın aldığı ürünün bir kısmını da ordu ve saray için ayırmaktaydı. Yapmış olduğu bu büyük ticaret de devletin imparatorlukta en büyük tüccar olduğunun ayrı bir kanıtıdır.

Toprağa bağlı köylülerin toprağı işlemekten başka birçok angarya işi de vardır. Toprakların çoğı imparatora veya hazineye aittir ancak kilise ve manastırların da geniş toprakları bulunmaktadır. Prensip olarak bu topraklar arazi vergisine tabidir ancak uygulama noktasında vergiden muaftırlar. Köylüler zamanla topraklarını giderek genişleten asillerin topraklarını işlemeye başlamaktadırlar çünkü kendi toprağı artık toprak zenginlerinin elindedir. Aslında bu durum günümüzde ağalık sistemiyle ilişkilendirilebilir. Çünkü özgür kişilerden yok pahasına aldıkları topraklarda bir zamanlar mülkün sahibi olan kişiye belli bir pay vererek yanında çalıştırması durumudur söz konusu tablo. Tüm bunların üzerine bir de devlete ödemiş oldukları toprak vergisi, hayatları toprağa bağlı bu çiftçi sınıfının üzerinde çok büyük bir yükür. Günümüze ulaşan mali kayıtlardan tüm köylerin, güz hasadının sonrasında yıllık ziyaretlerini gerçekleştiren vergi görevlilerine belli bir miktar ödeme yapıldığı görülmektedir. Her hane ve toprak maliki ayrıca bireysel olarak da vergilendirilmekteydi. Halk ise ödenecek bu tutarı altın sikkelerle ya da onların küsuratını ½ ya da 1/3 küsuratlı *nomismalar* ile ödüyorlardı. Bu tahsilât sürecinde köyün yaşlıları, sürecin sağlıklı ilerlemesinden sorumluydular. Örneğini; kocasını ve çocuklarını kaybetmiş bir kadın aileye ait bir toprağı işleyemeyecek duruma düşmüşse komşuları bu işi yapmaya, hasadı kaldırmaya ve bu kadının vergisini ödeyebilmesi için ellerinden geleni yapmaya çalışırlardı. Ayrıca vergi memurları bu kadına vergi indirimi yapmaya ve hatta vergiden muaf tutmaya bile yetkiliydiler.⁵⁹⁴

Toprağa bağlılığın böylesine riskli olduğu imparatorlukta köylü sadece tarla işleriyle meşgul olmuyor bahçe tarımıyla da uğraşıyordu. Her şeyden önce kentler ya da kuru sebze ve meyveler, bağ ürünleri ve yağ veren bitkiler talep ediyorlardı. Bu

⁵⁹³ Bryer, s.108; Kaplan, s.84-85.

⁵⁹⁴ Herrin, s.216-217.

talepler de sadece tarlalardan değil aynı zamanda da bahçelerden de karşılanıyordu. Bizanslı köylüler bahçelerine çok düşkünlüler ve gerektiğinde kuyu suyu kullanarak bahçelerini suluyorlardı. Ayrıca tarımla ilgili yeni bir teknik ya da bilgi öğrendiklerinde bunu hemen kendi bahçelerinde uygulamak için sabırsızlanıyorlardı. Bizanslı bir köylü, ailesiyle birlikte, normal şartlarda sadece bahçesinden elde ettiği gelirle bile yaşayabilirdi ve köylüler için bahçesiz bir tarım düşünülemezdi. Bunun yanında köylüler hayvancılık da yaparlardı; kümes hayvanları, domuz, koyun, keçi ve sığır beslerlerdi. Köylüler hasattan sonra nadasa bırakılan tarlalarda hayvanlarını yadıkları gibi, çevre tahribatını umursamadan, hayvanlarını sahipsiz ağaçlık alanlara veya ekilmemiş arazilere yaymaktan çekinmezlerdi. Bizans köylüsü için hayvancılık sadece bir yan gelirdi. Köylüler bu faaliyetle; süt, peynir ve et gibi ihtiyaçlarını karşılıyorlar ayrıca pazarlarda bunlardan gelir elde ediyorlardı. Ancak hayvanların onlara sağladığı en büyük destek tarımdaydı. Bu noktada köylünün ihtiyacı olan en değerli şey bir çift öküzdü ki şüphesiz fiyatının yüksek olması etinden kaynaklanmıyordu. Köylü öküzlerinin hayatta kalması adına hep endişelenmekteydi, çünkü o dönem tarımın olmasa olmazlarındandı.⁵⁹⁵

IX. ve X. Yüzyıllarda Bizans kırsal toplumu içerisinde toprak satışları, köyün mali bütünlüğü gözetilecek şekilde düzenleniyordu. Köy içerisinde adaletsizlikler, daha zengin kişilerin giderek nüfuzlu olmaları ve toplum dışından mülk edinmesi anlamına geliyordu. Yabancıların köy arazisi satın alınmasına izin verilmemekteydi ancak hükümdarın kişilere bahşettiği özel arazili mülklerin varlığı, kırsalda yeni bir gücün doğmasına sebep oluyordu. Bu büyük toprak sahiplerinin oluşması, köylerden arazi satın alma yoluyla, kırsal alanda toplumsal yapıya zararlar vermekteydi.⁵⁹⁶ Bu sistem de zamanla güçlenerek günümüzdeki toprak ağalığına benzer bir yapının oluşmasına sebep olacaktır ki bu; köylüyü kendi kontrolü altına aldığı gibi, devletin otoritesine de büyük zarar veren bir yapıdır. İmparatorlar bu durumun önüne geçmek ve küçük arazi sahipliğini desteklemek adına *novella* lar çıkarmışlardır belki ama bu noktada kesin bir sonuca ulaştıkları söylenemez. Büyük arazi sahipleriyle bu noktada en çetin mücadeleyi ise imparator II.Basileios (976-1025) vermiştir. Basil, doğuda Araplara karşı verilen başarılı bir mücadelenin ardından başkent Konstantinopolis'e dönme kararı alır. Dönüş yolunda büyük toprak sahiplerinin misafiri olmuştur ve onlar tarafından ağırlandır.

⁵⁹⁵ Kaplan, s.85-86.

⁵⁹⁶ Herrin, s.218.

Fakat gördüğü manzara karşısında büyük bir şaşkınlığa kapılan Basil, bilhassa yönetimi döneminde yaşadığı isyanların temel sebebini de bizatihi görme fırsatı yakalamıştır zira büyük toprak sahipleri başlı başına bir güçtür ve birkaçının birleşmesi ile rahatlıkla 20-30 bin kişilik bir ordunun bir araya gelmesi çok zor görülmemektedir. Bu duruma bir çare bulmak zorunda olduğunu kavrayan Basil, Konstantinopolis'e döner dönmez bir emirname yayınlar; sefer sırasında görmüş olduğu tablonun adaletsiz bir zenginleşme ve kontrolsüz bir güç oluşturdıklarını söyler. Sorunu bu çerçevede çözmek için ise Büyük toprak sahipleriyle mücadeleye girişir. Ancak bu mücadelenin topyekûn olarak değil de belirlenen hedeflere yönelik zamana yayılmış bir aristokrasi temizliği olduğunu söylemek gerekmektedir. Bu adım, tamamına karşı eş zamanlı başlatılacak bir temizlik harekâtının aleyhte birleşip tek güç olunmasını engellemek için atılmış akıllıca bir stratejik adımdır. İmparator bu sorunu o dönem için çözdükten sonra Bulgarlara karşı büyük bir mücadeleye girişip Bulgar sorununu kökünden çözebilecektir. Basileios dönemi Bizans açısından hem içeride hem dışarıda büyük bir başarı dönemi olacaktır ancak büyük arazi sahipliği sorununun tamamen kapanmadığı da bir gerçektir.

2.4.1.2. Kent Yaşamı

Erken ve orta Bizans dönemlerinde kent hayatını şekillendiren temel faktör *Thema* sistemi idi. Gerek kıyılarda gerekse iç kesimlerde ortaya çıkan kentler, ticari amaç güdülerek değil de daha çok askeri, idari ve iç talebin tarımsal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik oluşturulmuşlardı. Kentlerde var olan lonca teşkilatı başkenttekiler kadar sıkı kontrole tabi değillerdi. *Strategos* ve idaresi altındaki askeri ve sivil memurlar şehrin düzeniyle ilgilenmekteydiler. Şehrin iktisadi hayatında yine burayı yöneten *strategos*'a bağlıydı. Başkent için *eparkhos*'un yürüttüğü şehrin ihtiyaçlarının karşılanması, şehir loncalarının denetimi ve yabancı tüccarlara nezaret dilmesi gibi görevler yine *strategos*'a aitti.⁵⁹⁷

Bizans'ın kentleri arasında kurulum olarak diğer kentlerden eski bir tarihe sahip olmasa bile, başkent Konstantinopolis bu kentler içerisinde en göz alıcı ve önemli olanıydı. Bununla birlikte burada yaşam tarzı olarak diğer kentlerde yaşayan insanlarla benzer bir hayat tarzı bulunmaktaydı. Sadece hem başkent oluşu hem de sahip olduğu imkânlarla burada yaşayan halkın yaşamında yapabileceği daha fazla alternatif etkinlik mevcuttu. Bu bakımdan da diğer kentlere oranla daha cazibeli bir kentti. İmparator

⁵⁹⁷ Baskıcı, s.196-197.

Zeno döneminde (474-91), başkentin imarına yönelik ciddi gelişmeler kaydedilmiştir. Bu dönemde sokakların genişliğinin 3,5 metreden az olmaması, balkonların yerden en az 4,5 metre yüksekte olması ve karşılıklı bakan evlerin arasının 3 metreden yakın olmamasını sağlayan bir yasa çıkarılmıştır. Benzer şekilde, birbirine komşu olan evlerin birbirinin güneşini ve manzarasını kapatmayacak şekilde yapılmasını ve her evin atık su borusu ve oluklarına sahip olmasını sağlayan katı kanunlar çıkarılmıştır. Saraylar genellikle tuğla temeller üzerine mermer bloklardan inşa edilmekte, evler ise tuğladan yapılmaktadır. Taştan yapılan evler ise sayıca oldukça azdır. Zenginlerin evlerinin çoğunda, yaz aylarında kullanılmak amacıyla teraslar bulunmaktadır. Zengin evlerinin bahçelerinde bir hamam bulundurmak ise bir gelenektir. Evlerin içinde ise değerli mobilyalar ve eşyalar bulunmaktadır. Bununla birlikte fakirlerin evleri acınası bir haldedir, sadece içlerinden en şanslı olanları, hasırla kapalı basılmış topraktan dam çatılı evlerde yaşamaktadır. Daha V. Yüzyıldan itibaren kent çevrelerinde gecekondulaşma vardır ve bu tarz yapılaşmaya karşı imparatorluk hiçbir dönemde tam başarılı bir uygulama yürütememiştir.⁵⁹⁸

Kentlerde zengin ve fakir arasında büyük bir uçurum bulunmaktadır. Zenginlerin yatakları bile değerli kumaşlardan dokunmuşken ve işlenmiş çarşaflar, battaniyeler, yorganlar ve yatak örtülerine sahiplerken, paçavra veya çul bulan fakirler bu noktada şanslıydılar. Perde, halı, yatak ve örtü ise her evin standart eşyalarıydı. Kentlerde yapılan imalat çoğunlukla iç talebi karşılamaya yönelikti. Kentlerdeki talebin içerideki üretimle karşılanamayan diğer kısmı ise, yüksek taşıma maliyetleri ve diğer zorluklardan ötürü uzak mesafelerden değil de daha çok civar bölgelerden karşılanmaya çalışılırdı. Başkent Konstantinopolis'in ihtiyaçlarının temini ölçeğinde ise bir tedarik seferberliği, diğer kentler için söz konusu değildi. Başkentteki iç talep ise o kadar güçlüydü ki yönetime gelen tüm imparatorlar, hatta bütün imparatorluk adeta bu kentin talebini karşılamak için kendini vazifeli saymaktaydı.

Hipodrom kentte halkın ilgi odağıydı ve bir jeton verilerek içeri girilirdi. Cinsiyet ve statü farkı gözetmeksizin herkes eğlence amaçlı buralara girebilirdi. Erkeklerin kalabalık sokaklardan kaçıp sakin şekilde zaman geçireceği halk bahçeleri mevcuttu. Kadınlar ise zamanlarının çoğunu ev işleri ve çocuklarla geçirirlerdi. Bizanslılar da Romalılar kadar suya düşkünlüler ve yıkanmayı çok severlerdi. Ayrıca hamamlar bir sosyal kaynaşma mekânlarıydı. İnsanlar buralarda hem temizlenir hem de

⁵⁹⁸ Rice, s.139-141,168.

güzel zaman geçirirlerdi ancak büyük dinsel faaliyetlerin, hipodromda düzenlenen etkinliklerin, halk meydanlarında, bahçelerde ve hamamlarda dostlarla buluşmanın dışında yapılan eğlenceler ve etkinlikler çok azdı. Kutsal topraklara hacca gitmek için insanlar sabırsızlanırdı. Ephesus gibi hac yolu üzerinde bulunan kentler ise oldukça zenginleşmişlerdi. Burada pazar günleri ve oruç günleri sabah sekizden önce açamamalarına rağmen ve akşam sekizden önce kapatmaları gerekmelerine rağmen şarap ve yiyecek veren pek çok han bulunuyordu.⁵⁹⁹

Bahçelerde yürüyüş yapmak ve kiliseye gitmek köy hayatında olduğu gibi kent hayatında da mümkündü. *Ecclesia Christi*, her ne kadar kaynaklarını, önderlerini ve retorikini kentlerden alıyor olsa da, mesajı aslında anti kent idi. Yalnız müziği ve dansları, tiyatroları, konsül meclisini ve hukuk mahkemesini kınamakla kalmıyor, insanların evlerinde kalması yerine, topluluk oluşturacak bir şekilde bir araya gelmesini de onaylamıyordu. Bu sebeple kentlerin yozlaşmasında kilise bir şekilde hayalini de gerçekleştirmiş oluyordu. Şayet Aziz Basileios, IX. ve X. Yüzyılda yeniden hayata dönüp de Kaesareia (Kayseri) kastronunu ziyaret edebilme fırsatı yakalayabilseydi, ne tiyatroları, ne de başı açık dolaşabilen kadınları görebilmesi mümkün olacaktı. Onları oraya çekmek için, ünlü bir vaizin olması bile gerekmediğine tanık olacaktı. Aslında büyük bir olasılıkla, bir vaiz bile olmadığını görecekti. Kiliseye göre elbette bir Hıristiyan, her şeyden önce kiliseye gitmek zorundaydı hem sadece Pazar günü değil fırsat bulduğu her seferde kiliseye gitmeliydi ve gidince de iki saatten az kalmamalıydı. Zevkten ve eğlenceden uzak, sanatın ve dansın olmadığı bir toplum inşa edilmek isteniyordu bir bakıma. Bu bakımdan etkinlikleri de yüksekti ki din sınıfının toplumda çok özel bir mevkisi bulunmaktaydı.⁶⁰⁰

Kentler, çevresindeki kırsal alanlar için bir tüketim ve Pazar merkeziydi ancak kentler ve kırsal kesim arasındaki ayrım çok net değildi. Kentlerde bulunan bağlarda hatta tarlalarda tarımsal faaliyetler yürütülmekteydi. Kentlerde yiyecek çeşitliliği ise oldukça fazlaydı. Bir ev kadını yemek yapacağı zaman çok sayıda et ve sebze kombinasyonu oluşturabilecek imkâna sahipti. Domuz eti en sevilen etlerin başında gelmekteydi. Bunun dışında av, kümes hayvanları ve balık da severek tüketilen etler arasındaydı. Salatalar, çorbalar ve haşlanmış sebzeler halkın yemek sofrasında görmeyi arzu ettiği yiyecekler arasındaydı. Ayrıca elma, hurma, kavun, karpuz ve üzüm de

⁵⁹⁹ Rice, s.143.

⁶⁰⁰ Mango, s.248-249.

sevilerek tüketilen meyvelerin başında geliyordu. Mutfakta kullanılan yağ genelde zeytinyağıydı. Bizanslılar sofra kurallarına da çok dikkat ederler, temiz ve düzenli olmasına özen gösterirlerdi. İnsanlar yemek odasına dışarıda kullandıkları ayakkabıyla girmezler ve dışarıda çıkarırlardı. Ayrıca yemeğe dua ile başlarlardı.⁶⁰¹

Bizans'ın orta sınıfı ve zengin kesiminden kadın ve erkekler modayla da ilgilidiler. Hem kıyafet hem takı tercihlerini gelişigüzel yapmazlardı. Kuyumcular model ve motiflerde ise büyük oranda Pers kültürü altındaydı.⁶⁰²

⁶⁰¹ Baskıcı, s.198-199; Rice, s.165-166.

⁶⁰² Rice, s.158-159.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. VIII-X. YÜZYILLARDA BİZANS İMPARATORLUĞUNDA ÜRETİM VE PAZARLAMA

3.1. Ticari Ürünler

Ticaret: kâr hedefi ile mal ve hizmetlerin belli bir değer karşılığında alınıp satılma işlemi olarak tanımlanabilir. Ticaretin ise üç temel ayağı bulunur. Bu ayaklar; üretici, tüketici ve aracılarıdır. Çoğunlukla üretici ve tüketicileri bir araya getiren unsur aracılar bu misyonları karşılığında belli bir gelir elde etmektedirler ve bu da maliyete yansıdığı için fiyatları otomatikman arttırmaktadır. Ancak Bizans, ticari bir politika olarak aracıları ticaretten uzak tutmaya çabasındadır ve bu politikada büyük oranda da başarı sağlamışlardır. Aracıların ticaretten temizlenmesi de fiyat kontrolü açısından devletin elini güçlendirmiştir. Tüketicilerin ihtiyaçlarında yelpaze çok geniş olduğu için, doğrudan üreticilerle iletişime geçip ihtiyaçlarını direk temin etmesi çok güçtür. Bu sorun da, ticari ürünlerin tüketiciye ulaşmasında bir dağıtım ve pazar sistemini gerekli kılmıştır.

Bizans ticaretine konu olan ürünleri ise iki kategoride düşünmek doğru olacaktır. Bunlardan ilki; karşılanması hayati önem taşıyan ve yaşamın devam edebilmesi için gerekli olan temel tüketim ürünleridir (tahıl, kumaş, kereste vs.). diğer bir ticari ürün ise yaşam kalitesi ve refahını arttırmak amacıyla talep edilen, karşılanamaması durumunda doğrudan hayati bir risk oluşturmeyen ürünlerdir. (ipek, değerli taşlar, baharat vs.). Temel tüketim ürünleri insan olma paydasında zamana ve bölgelerin kendi şartlarına göre küçük değişiklikler gösterse de, lüks tüketim ürünleri her çağda hızla değişerek çeşitlendiğini söyleyebiliriz.

Ticaretin gelişmesinde önemli bir etken; başta beslenme ihtiyacının temini için gereken tarım olanakları olmak üzere ekonomik kaynakların yetersiz olması ve ihtiyaçları karşılayamamasıdır. Özellikle gıda ve giyim gibi zaruri ihtiyaçları bile karşılayamayıp dışarıdan temin etme yoluna giden yerlerde, ticaret birinci ekonomik faaliyet olarak ortaya çıkar. Bu yerler, içe kapalı ve kendi kendine yeterli ekonomik yapıların aksine, her ihtiyacını ticaretle karşılamak durumundadırlar. Ticaret yoluyla ihtiyaçların temini ise karşılığında bir bedel ödemeyi gerektirmektedir. Bu bedel bir zanaat ürünü, ihtiyaçtan fazla üretilen ve talep edilen bir tarım ürünü ya da hammadde

olabilir. Bunlara yeterli miktarda sahip olunamadığı durumda ise bölgeler arası ya da uluslar arası ticarete dâhil olunmak zorunluluğu başlar. Böylece ticaret bir taraftan ihtiyaçların teminine yardımcı olurken diğer yandan sermaye birikimine de olanak sağlamaktadır.⁶⁰³ Bizans'ın ise bu çerçevede ticarete sıcak baktığını söyleyebiliriz.

Bizans, ticareti teşvik ederek hem ihtiyaçları karşılamada, hem de önemli bir gelir kaynağı elde etmede ticareti bir silah olarak kullanmıştır. Ticaretin kar kısmının toplumun ihtiyaçlarından daha üstün tutulmasını engellemek amacıyla da ticaret ve devlet Bizans'ta iç içedir. Ancak bu bile halkı, devletin her şeyi ve herkesi mali gereksinimlere köle yapan hazinecilik anlayışından kurtaramamıştır.⁶⁰⁴

Bizans gelişim döneminde; Anadolu ve Balkanlar ile Irak, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'nın bir kısmına yayılmış fakat İslam fetihleri sebebiyle güney eyaletleri bir süre kaybetmek zorunda kalmıştır. Anadolu ve Balkanlar ise bu kayıplardan sonra önemini bir kat daha arttırmıştır. Sanayide işleri batıda olduğu gibi kölelere terk etmeyen devlet, üretimi imalathanelerde ve kendi denetimi altında yapmaktadır. İmparatorluğun ürettiği başlıca ürünler arasında altın ve gümüş dokumalı kumaşlar, zarif ve renkli ipekliler öne çıkmaktadır. Ayrıca imparatorluğun her tarafında taş ocakları ve madenler işletilmekte, çeşitli yerlerin silahları, sanat eserleri, göz alıcı eşyaları, kitapları, fildişi oymaları, çinileri, resimleri ve mozaikleri alınıp satılmaktadır. Bizans, Asya ve Avrupa açısından bir transit ticaret merkezi konumundadır. İmparatorluğun başkenti Konstantinopolis artık daha da büyümüştür ve ihtiyacı olan yiyecek ve diğer ihtiyaçları çeşitli yerlerden temin etmeye çalışmaktadır. Bu doğrultuda yoğun olarak; Güney Rusya ve Karadeniz kıyılarından; buğday, balık, bal, kürk, kehlibar ve esir, Akdeniz'in batı bölgelerinden; yün, keten, kenevir ve maden, Asya'dan; çok zarif yünlüler, ipekliler, müslinler, baharatlar ve mücevheratlar ithal etmektedir. Konstantinopolis tüm çarşı ve imalathaneleri ile büyük bir antrepo⁶⁰⁵ durumundaydı.⁶⁰⁶

Bizans ekonomisi için temel alanlardan biri olan ticarete, devlet %10'luk bir ticaret vergisi almaktaydı. İmparatorluk için en başta gelen ticari ürünler ise tahıl ve ipek idi. VII. Yüzyılda yaşanan İslam fetihleri ve akabinde Mısır gibi tahıl açısından

⁶⁰³ Bal, s.88-89.

⁶⁰⁴ Ostrogorsky, s.30.

⁶⁰⁵ Antrepo: Gümrüğe tabi ürünlerin, dış ticaret işleminin tamamlanabilmesi amacıyla geçen süre zarfında muhafaza edildiği büyük depo alanı.

⁶⁰⁶ Selçuk Trak, *İktisat Tarihi*, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay. No:5, İstanbul, 1973, s.131-132.

değerli bir coğrafyanın kaybedilmesi imparatorluğu tahıl talebini karşılamada zor duruma düşürmüştür. Ayrıca IX. ve X. Yüzyıllarda nüfusun tekrar artmaya başlaması da tahıl talebini arttırmıştır.⁶⁰⁷ Bu süreçte Anadolu ve Balkanlardan temin edilen tahıl, adeta Bizans'a büyük bir yaşam desteği sunmuştur. İmparatorluğun varlığı ve sürekliliği için üretim yapan (söz konusu atlas kumaş üretimi dahi olsa) ve kamu işletmesi sayılan saray loncaları devletin üretim ayağında önemli rol oynamaktaydılar. Kullanılan işgücü ve sermaye bakımından bu üretim yerleri tamamen devlete aittir. Öte yandan sermayesi ve işgücü özgür zanaatkârlara ait olan üretim yerlerinde de devlet baskın bir aktördür. Bu tür sözde özgür olan üretim alanlarında (kent loncaları) müdahale argümanlarına sahip olan devlet; üretim miktarından üretim zamanına, zanaatkârların mesleki ödevlerinden üretilen malın pazarlanmasına kadar sürece müdahil olacağı geniş yetkileri elinde bulundurmaktaydı. Devlete göre ithalat ve ihracat hem direk tüketiciyi hem de hazineyi ilgilendirdiğinden kontrolsüz bırakılamazdı ve bu faaliyet bir devlet işiydi. Ayrıca devlet doğrudan piyasaya müdahale ederek hammadde teminini sağlama noktasında satın alma tekeli de kurardı. Bu kapsamda, devlet büyük miktarlarda buğday satın alır ve ambarlarda stoklayarak bir kısmını fırıncı loncasına satar, bir kısmıyla ordunun ihtiyaçlarını karşılar, geri kalanı ise olası bir kıtlık olayı için ambarlarda bekletirdi. Kasapların Nicomedia (İzmit) ya da Sangarios 'tan (Sakarya) öteye giderek başkent Konstantinopolis'e getirilecek olan domuz ya da koyunları satın alıp tekrar başkente bunları gizlice getirerek müşterilerine satmaları devlet tarafından yasaklanmıştı. Tacirler yaptıkları ticaret hareketlerini deftere kaydetmek zorundaydılar. Balıkçılar ise gece tuttıkları balığın miktarını valiliğe bildirmek zorundaydılar. Ekmeğin ağırlığı, şarabın ölçüsü ve genel fiyatlar da devletin valisi (eparkhos) tarafından belirlenmekteydi. Tüm bunlar göz önüne alındığında ise imparatorluğun en büyük gıda tüccarının da devlet olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰⁸

Bizans tarihinin başlangıç dönemlerinde nadir bulunan lüks tüketim ürünleri en çok Doğu'dan Hindistan, İran ve Çin' den ithal ediliyordu. Baştan itibaren lüks ürünler devlet tekeli olarak işlem görürdü. Özellikle ipek ve madenden pahalı malları üreten önemli atölyeler, Konstantinopolis'teki Büyük Saray'ın çevresinde kuruluydu. Bunlardan sorumlu olan imparatorluk loncaları, diğerlerinden önce geliyordu. Bu

⁶⁰⁷ Bizans ve Halifelik'te fiyatların da IX. Yüzyılın ilk çeyreğinde arttığı görülmektedir. Michael McCormik, "Movement and Markets in the First Millennium", *Trade and Markets in Byzantium*, Edited by Cecile Morrisson, Washington, D.C., 2012, S.52.

⁶⁰⁸ Yerasimos, s.36-38.

loncaların üyelerinin, gerektiğinde başkentin surlarının belli bir bölümünü savunmaları da beklenirdi ve tören alaylarına katılma hakları vardı. İmparatorların bir loncayı ziyaretleri sırasında kullandıkları tribünleri, erguvan rengi ipek kumaşlarla ve simli ve altın yaldızlı süslerle bezeme ayrıcalığına sahiptiler. Erguvan Rengi Boyacılar loncası imparatorluk loncalarının en eskisiydi. İmparatorluk ailesi için gerekli olmayan eşyalar imparator tarafından devlet hazinesi yararına satılırdı.

Başkentin tarihinde değişik dönemlerde erzak nüfusla orantılı olarak oldukça uyumlu bir düzeyde tutulmuştur. İmparatorluk güçlü, hükümet etkili olduğu sürece sistem iyi çalışırdı. Hükümetin ekonomi üzerindeki denetimi gevşediğinde özel girişimler ön plana çıkarak, imparatorluğun topraklarının küçülmesi ve kaynaklarının azalmasıyla ekonomi gerilemeye başlamıştı. Konstantinopolis ve imparatorluğun diğer eyaletlerinde ticareti yapılan ürünlerin sayısı oldukça fazladır. En önemlileri arasında zeytinyağı, şarap, tuzlu balık, et, sebze, tuz, kereste, balmumu, seramik, ahşap ve keten bulunmaktadır. Ayrıca parfüm ve baharat gibi lüks maddelerin yanında yoğun olarak köle ticareti de yapılmaktaydı.⁶⁰⁹

Batı Avrupa'nın genelinin aksine VIII. ve X. Yüzyıllardaki Bizans'ta ikincil üretim ağırlıklı olarak kentsel nitelikteydi ve bu bağlamda bakılınca üretimin domaniyal bir ekonominin parçası olabileceğine dair neredeyse hiçbir kanıt yoktur. Bununla birlikte Köylülerin, mülklerinin ve kırsal alanların tamamen uzmanlaşmış zanaatkârlardan, özellikle demirci veya bakırcılardan, araçları veya hayvan nallarını onarmak için, ya da depolarda kuru gıda depolamak için yemek pişirmek için çömlekçilik işlerinin olmadığını söylemek doğru olmaz. Köylüler kendi evlerinin inşa ve bakımını yaparken, eşleri iplik eğirir, dokuma ve kıyafet dikerlerdi. Basit çömlekler yapabilirler veya hayvan derileri tabaklayabilirlerdi. Bizans'ta Hem kentte hem de kırsalda üretim vardı. Ortaçağ Bizans kentlerinin dönüşümünü takip eden VIII. asrın başlarında talep en aşağı seviyeye düşmüştü. Fakat elbette hiçbir zaman sıfırlanmamıştır. Azalan bir nüfusa sahip olan şehirlerin bir veya birkaç gün yürüme mesafeli veya deniz mesafeli bölgelerden yapacağı ticarete güvenilmekteydi. Eyaletleri ve kentleri için talep edilen ürünlerden şarap ve yağ gibi bazı temel ürünler işlenebilirken, surlarının yakınında veya içinde bahçe işleri ve yoğun balıkçılık

⁶⁰⁹ Kemal Esmek, "Bizans Tüccar ve Zanaatkârları". *CB Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü 0,19*, Manisa, 2015. İnternette erişim: http://www.academia.edu/12307773/Esmek_Kemal._Bizansimparatorluğunda_Ticaret_Sanat_ve_Zanaat_2015. e.t.19.04.2017.

faaliyetleri de yapıldı. Bu noktada başkent Konstantinopolis diğer kentlerle kıyaslanmayacak seviyede yoğun bir üretim içerisindeydi. Zanaatkârlar, sadece en önemli eyalet kasabalarındaki gibi, sadece temel ürün taleplerine ve hizmetine cevap vermiyor, aynı zamanda imparatorlukta ve hatta ötesinde aranan lüks ya da rafine malları imparatorluk atölyelerinde veya özel atölyelerde üretiyorlardı. IX ve X. Yüzyılda istikrarlı bir şekilde genişleme ve toparlanma süreciyle ise talep artmıştır.⁶¹⁰

İmparatorluğun hem kentlerinde hem de köylerinde üretim yapılmaktaydı ancak kentlerdeki üretim daha sistemli ve kontrol altında tutulabiliyordu. Köylerdeki üretim ise genelde üreticinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti ve artanı satılarak belli bir gelir elde edilmekteydi. Bizans köylüsünün büyük kısmı zaten tarımcıydı ve üretmiş olduğu tahılın büyük kısmında ise alıcı devletti. Devlet, çiftçinin üretmiş olduğu tahılı satın alarak fırıncı loncalarına satar, ordu ve sarayın ihtiyaçlarını karşılar, bir kısmını da olası kıtlık dönemlerinde kullanılması için depolardı.

Başkent Konstantinopolis'te büyük bir üretim yapılmasına rağmen, kent gerek aşırı nüfusu ve gerekse de tüketim alışkanlıkları bakımından tam bir tüketim şehri havasındaydı ve Bizans imparatorları bu koca kenti beslemek üzere kendilerini her dönemde sorumlu hissetmekteydiler. Kentte ise başta saray olmak üzere zenginlerin lüks ürünlere karşı aşırı bir düşkünlüğü vardı. Bu lüks ürünlerin en başında ise ipek geliyordu.

3.1.1. Sanayi Ürünleri

3.1.1.1. Tekstil Sanayi

Ortaçağ sanayisi için en önemli sanayi tekstil sanayi idi ve bu sanayi dalı için hem hayvancılık hem de tarım sektörleri hammadde sağlamaktaydı. Yapılan ithalatın önemli bir kısmı ise Ortadoğu'dan gelmekteydi. Musul'dan muslin, Şam'dan demask gibi, kullanılan birçok kumaş adının ithal edilen bölgeden ismini almaları da bu durumu açıklamaktadır. Kürk ticaretinin ana merkezi X. Yüzyılda Kiev, Novgorod ve Kazan'dı. Kiev, Volga ve Don nehirlerinin aşağılarına kadar inen ticaret yolları ile Bizans as, samur ve kunduz kürkü satın almaktaydı.⁶¹¹ Tekstil için gerekli Deri ve yünü göçebeler, pamuk ve keteni ise Bizans köylüleri temin etmekteydi.⁶¹² Yünlü kumaş ve keten, Bizans dokuma sanayinin önde gelen dallarıydı ve büyük bir kısmı evde çalışan

⁶¹⁰ Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy...*, s.70-73.

⁶¹¹ Epstein, s.109.

⁶¹² Lewis, s.212-213.

kadınlar tarafından üretilmekteydi. Dokumacılar bazen dokudukları ketenlerden giysiler yapsalar da genelde bu amaçla satın alınan malzemeden terziler elbise dikerlerdi. Halı ise yoğun olarak Anadolu ve Yunanistan'da dokunmaktaydı.⁶¹³

Tekstil işi her aşamada insan gücü ve el becerisi gerektirmekteydi. Koyunun kırılmasından kumaşın boyanması işlemine kadar sürdürülen iş büyük bir emek gerektirmekteydi. Dönemin enerji kaynağı “yeşil” idi. Güneş neredeyse bütün enerji ihtiyacını karşılıyor, insanların ve hayvanların kas gücü için yiyecek, yakmak için odun hatta değirmenler için rüzgâr sağlıyordu.⁶¹⁴

Kenevir ve keten gibi endüstriyel tekstil bitkileri; Anadolu, Trakya, Makedonya ve Selanik'te yetiştirildiği belgelenmiştir. Kırmızı boya; kırmızı böceği ve meşe ağacı üzerindeki parazitlerden elde edilebilmekteydi. Pahalı dikenli salyangoz morunun taklidini elde etmek için, çivit ile karıştırılarak kök boya elde edilmekteydi. Sarı rengin kaynağı ise suma idi. Çeşitli ağaç kabuğu, meşe palamudu ve dalları, derilerin boyanması ve tabaklanmasında kullanılmaktaydı. İpek böceğinin yapraklarından beslendiği dut ağacı pek çok bölgede yetişmekteydi ve zaman içerisinde yaygınlık kazanarak yetiştirilmeye devam edilmiştir. Oikonomides, Anadolu'da VII. ve VIII. Yüzyılda; ipekböcekçiliğinin yayılmasını Kommerkianio'nın mühürlerinin dağılımına bağlayarak yorumlamıştır. IX. Yüzyıldan itibaren Mora gibi (dut ağacı topraklar) Peleponnese, ünlü sidonia (ipek giysi) ve I.Basil'e 880 senesinde Dul Danelis tarafından verilen diğer meşhur tekstillere raporlarda yer verilmiştir. IX. Yüzyıldan itibaren gelişmekte olan Peloponnese, Mora gibi gelişmekte olan yerlere meşhur sidonia ve 880 yılında verilen tekstillere atıfta bulunulmuştur. Bu durum bölgede dut ağacı yetiştiriciliğinin yaygın olduğuna işaret eder. X. Yüzyılda, görünüşte başkent Konstantinopolis'te uzun süreden beri kurulmuş olan ipek sanayinin varlığını göstermektedir. İpek kozalarının ipek ipliğe dönüştürülmesi, üretilen bölgelerde, yoğun bir emek ve kar getirici bir faaliyet oluşturmaktaydı. Fakat X. Yüzyılda Konstantinopolis'te ham ipek satan Suriyeli tüccarların varlığı, Bizans'taki hammadde eksikliğini de işaret etmektedir.

Geç dönem Roma geleneği olan, imparatorların kullanması için mor ipek gibi değerli tekstil ürünleri devlet atölyelerinde üretilmekteydi. Üst düzey görevlilere ve yabancı hükümdarlara verilecek politik ürünler de yine bu atölyelerde üretiliyordu.

⁶¹³ Runciman, "Byzantine Trade...", s.143; Rice, s.126.

⁶¹⁴ Epstein, s.222.

Bizans erken döneminin çoğunda da bu atölyeler aktif olarak çalışıyordu ve ordu için de tekstil ürünleri üretiliyordu. VII. Yüzyıldaki kriz bu atölyeleri de vurmuştur ancak özel sektör ordunun bu talebini karşılamak üzere organize edilmiştir.⁶¹⁵

İpek: Bizans ticaretinde temel ürünlerin başında ipek gelmekteydi. Bizans'ta ipek endüstrisi VI. Yüzyılda başlamıştır. II.Justinus (565-78), 568 yılında Orta Asya'dan gelen bir Türk elçisine o dönemde bile gelişmiş bir ipek sanayi göstermiştir.⁶¹⁶ Bizans'ta ipek üretiminin ilk zamanlarında Hazar Denizi ve Karadeniz'in güney kıyılarında ipek böceği yetiştirilmiştir. Sonrakozalar eğrilip dokunmak üzere Mısır, Suriye ve Konstantinopolis'e götürülmüştür. Bu sırada Çin ipeği ithalatı da devam etmektedir. İlk zamanlarda Tyre ve Aleksandria, Bizans'ın en önemli ipek üretim merkezleri olmuştur. Büyük Saray'a dokuma tezgâhları konulmasıyla en kaliteli ipek üretimi de burada yapılmaya başlamıştır. Bu atölyeler imparatorluk tekeli altında işletilmekte ve burada kadınlar ve erkekler çalışmaktaydı. Zamanla civarda küçük atölyeler de kurulmaya başlamış ve üretim yaygınlaşmıştır. Bizans'ta dokunan ilk ipekliler düz olsa da IX. Yüzyıla gelindiğinde göz alıcı desenlere sahip ipeklilerin dokunmaya başladığı görülmektedir. Ancak muhteşem desenli ipekliler muhtemelen bu yüzyılda da imparatorluk atölyelerinden çıkmaktadır.⁶¹⁷

İpek üretiminin her aşaması, vasıflı işçi gruplarınca katı kontrollere tabi tutulmaktaydı. İpekliler geleneksel olarak, dünyevi ve hükümdarlığa ilişkin konuların teşhirinde kullanılmaktaydı. VII. ve VIII. asırlarda imparatorluk içerisindeki ipek üretimi oldukça büyük boyutlara ulaşmıştır. Öyle ki. 824 yılında Batı imparatoru Sofu Louis'e gönderilen elçilik heyetinde, diplomatik armağanların yanında on farklı renkte ipekliler de yer almıştır. Ayrıca Roma piskoposları, 857-58'de Roma'ya Hazarlı tasvir ressamı Lazaros tarafından getirilen Bizans ipliklerini listelerine almışlardır.⁶¹⁸

İmparatorlukta erguvan renkli ipekli kumaşı sadece imparatorun giyme hakkı bulunmaktaydı ve bu ürünün ihracı da yasaktı. İpek tekstili faaliyetleri ise birçok mesleği içinde barındırmaktaydı, ayrıca bu sektörde ücretler kesinlikle belirlenmişti. X. Yüzyıla gelindiğinde ham ipek imparatorluk sınırları içinden ama erken Bizans dönemindeki gibi Suriye'den de geliyordu. İmparator VI.Leon (886-912), kent valisi aracılığıyla *Eparchos*'un adıyla bilinen bir mevzuat kitabı yayınlamış ve bu kitapta bazı

⁶¹⁵ Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy...*, s.66,74.

⁶¹⁶ Levchenko, s.148.

⁶¹⁷ Rice, s.123-124; Runciman, "Byzantine Trade...", s.135.

⁶¹⁸ Herrin, s.90.

lüks tabir edilen mesleklerin düzenlemesini yapmıştır ve ipek sektörü de bunlardan birisi olarak yerini almıştır.⁶¹⁹ Tekstil endüstrisi hakkında önemli bilgiler veren bu kitaba göre; X. Yüzyılda ipek giysi üretiminde esas olarak iki lonca faaliyet yapmaktadır. İlki; *metaxopratai*, bir kartel gibi ham ipek veya kozaları satın alırlar ve bunları *katartarioi*'ya satarlardı. *Katartarioi* ise bunu iplik haline getirir, sonra da ipek ipliğini *metaxarioi*'ye satarlardı. Bu lonca çok önemli bir vazife üstlenmiş idi çünkü ipek burada dokunuyor, boyanıyor ve makaslanıyordu. Bunlar üretim sürecinin en önemli ve en maliyetli bölümüydü. Konstantinopolis aristokrasisinin üyeleri, sürecin bu aşamasında yatırım yapma şansına sahiptiler ancak katılımları hiçbir şekilde tekelleşme şeklinde olamazdı. Gilbert Dogran, *metaxarioi* loncasının endüstride baskın olabileceğini savunmaktadır. Ancak X. Yüzyılda ipek endüstrisinin kontrol altında olduğu bir ortamda, ipek tüccarları haricinde ne hammadde satın alınabilir ne de satılabilir.⁶²⁰

İpekli kumaşa olan talep, farklı kalitedeki ipeklerin varlığından dolayı spektrumda ilerledi. En yüksek kalite ipekler, mor renkte ve çoğunlukla mollusk dikenli salyangozdan çıkarılan çok pahalı porphra ile boyanmaktaydı. Sarayın ihtiyacından dolayı ticareti kısıtlandı. X. Yüzyılda üretimin başlıca imparatorluk atölyelerinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu imparatorluk sarayının tüm ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde değildi. Eparkhos'da ipeğin özel atölyelerde üretildiği de açıkça görülmektedir. Ancak üretimi ve satışı sıkı bir kontrole tabiydi. Kekolymania ve diğer giysiler arasında bir ayrım da vardı ki bu eparkh'ın gözetiminde satılabilecek olan giysinin fiyatının 10 nomismata'yı aşmamasını sağlamaktaydı. (Satın alma gücü açısından günümüzdeki bir kimon fiyatına benzer)⁶²¹

3.1.1.2. Metal Sanayi ve El Sanatları

İpek endüstrisinden sonra gelen en önemli (meşhur) endüstri kolu metal endüstrisiydi. Hatta ipeğe göre daha lüks ürünlerin üretildiği bu sektörün kıymetlileri altın ve gümüştü. Bununla birlikte yarı değerli taşlarla yapılan mücevherler ve fildişi oymacılığı da sektörün önde çıkan değerleriydi. Madenlerin işlenmesinde yoğun bir emek harcadığı için bu durum fiyatlara da yansımakta ve fiyatları yükseltmekteydi.

⁶¹⁹ Cheynet, s.68-69; Kaplan, s.74.

⁶²⁰ Gilbert Dagron, "The Urban Economy, Seventh-Twelfth Centuries", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angelik, E. Laiou, Washington, 2002, s.439-440.

⁶²¹ Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy...*, s.78-79.

Ayrıca altın ve fildişi gibi sektörün ihtiyaç duyduğu maddelerin Doğu Afrika'dan gelmesi de fiyatları yükseltiyordu.⁶²²

Erken Bizans döneminde zengin altın deposu Ermeni bölgesi sınırında idi. Bundan dolayı Bizans devleti ile Sasani Devleti arasında V. Yüzyıldan VII. Yüzyıla süren ekonomik eksenli çatışmaların sebeplerinden biri de bu bölge olmuştur. IV. Yüzyıl yazılı kaynaklarında ise Trakya'da altın arayıcılarından ve Makedonya, Moesia ve Balkan yarımadasındaki bazı yerlerden bahis geçmektedir. Tüm bu bilgiler imparatorluğun çekirdek topraklarındaki maden işlerinin çeşitliliğinin ve maden faaliyetlerinin dağılım alanlarının birer açıklayıcısı konumundadır. Altın ve gümüş madenine ek olarak bazı madenlerin çıkarıldığı da kanıtlanmıştır. Kapadokya'daki kilisede 372'de yazılan bir mektupta Anadolu'daki Toros Dağları'nda zengin "demir" madeninden bahsedilmektedir. Son arkeolojik çalışma, Kuzeybatı Anadolu'da Hellespont (Çanakkale Boğazı) ve Edremit Körfezi arasında Thasos adasındaki Kinyra yakınlarında ve Selanik'in dışındaki Perisera yakınlarında bulunan kalıntılar Bizans maden teknolojisiyle alakalı bilgiler vermektedir.⁶²³

Bizans'ın VII. Yüzyılda uğramış olduğu toprak kaybı, önemli doğal kaynakların da kaybedilmesine sebep olmuştu.⁶²⁴ Bunlar arasında belki de en önde geleni Kuzey Balkanlar'daki, Ermenistan'daki ve Toros sıradağlarındaki maden ocaklarıydı. Ancak imparatorluk, IX. Yüzyılda Makedonya madenlerini tekrar ele geçirmek için zor bir mücadeleye girişmiştir. X. Yüzyılda Kapadokya ve Torosları, Potus, Calabris ve hatta Kıbrıs'ın kontrolünü ele almayı başarmıştır. Maden araştırmaları kronolojisi üzerindeki bilgilerimiz sınırlı olmasına rağmen, Bizans paralarının madeni niteliğine baktığımızda, bazı altın ve gümüş paraların madeni niteliği de farklılık gösteriyor ancak bu madenlerin içerden mi yoksa dışarıdan mı temin edildiği hakkında net bir tespit söz konusu değildir.⁶²⁵

Bizans sanayisi için oldukça önemli bir yeri olan kuyumculuk, ilk zamanlardan itibaren kendi içerisinde kesin bir ayrıma tabiydi. Bu ayrım gereği, sadece gümüş işleyenler ile altın işleyenler ayrı atölyelerde çalışmakla kalmıyor, kuyumculukta yaygın olarak kullanılan granül ve telleri yapanlar ile minecilerin renkli pastalarla doldurduğu altın bölümleri yapanlar da ayrı atölyelerde çalışmaktaydı. Gümüş ve altın işleyenler

⁶²² Runciman, "Byzantine Trade...", s.151.

⁶²³ Klaus-Peter Matschke, "Mining", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angelik, E. Laiou, Vol.I, Washington, D.C., 2002, s.116-118.

⁶²⁴ Matschke, s.117.

⁶²⁵ Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy...*, s.63.

arasında yalnızca kral taçları ve süsleri, nişan ve rütbe işaretlerini gösteren rozetler ve hem saray için hem de kilise için gerekli olan tören kapları ve tabakları üretenler de vardı. Bunlar dışında maden işleyen ustalardan bazıları tunç, bazıları bakır ve kurşun işlemekte uzmanlaşmıştı. Gündelik hayatta kullanılacak metal ürünler ise yine başkentte, diğer eyaletlerde ya da taşrada yaşayan maden işçileri tarafından üretilmekteydi. Bunlar bıçak, kazma, balta ve kürek gibi aletlerin yanı sıra balkon ve pencere korkulukları, kapı ve kasa güçlendirmekte kullanılan metal şeritler, sürgüler, anahtarlar, kilitler ve çeşitli büyüklüklerde demir çiviler üretmekteydiler. Ayrıca maden işleyenler yaygın olarak gemicilik sektörü için de gerekli olan zincir ve çapa gibi gerekli olan metal parçaları yapıyorlardı.⁶²⁶ Balkanlar'dan Fırat'a pek çok kentte demircilerin yanında bronz cevherini işleyen ve bunlardan alet ve sanat eserleri ortaya çıkaran ustalar da bulunurdu. Bu sanatkârlar pek çok kentte mevcut idi, örneğin Konstantinopolis'te erken dönemde adını onlardan almış olan Chalkopratia Kilisesi vardı.⁶²⁷

Bizans'ta saray kuyumcularına yönelik imparator talepleri, başkent kuyumcularının üretiminin çoğunluğunu temsil ederdi ve bunlar Büyük Saray'ın civarında veya Mese'nin (Divanyolu) üzerinde bulunan özel kuyumculara model oluşturlardı. Gerek saray atölyeleri gerekse de özel atölyelerin arkasındaki itici güç saraydan gelen taleplerdi. İmparator mücevherleri günümüze ulaşmamış olsa bile, bunların nasıl göründüklerine dair bilgi veren pek çok ikonografik ve metinsel kaynak mevcuttur. Bizans sarayının gösterişli mücevherlere düşkünlüğü aslında biraz da onun Batı'dan gelen alışkanlıklarından yatmaktadır. İmparator ve imparatoriçenin yönlendirmiş olduğu talep, imparator hediyeleri ve aristokrasinin lüks, süs ve güzellik arayışı, modellerini tüm Akdeniz havzasındaki atölyelere serpiştirerek Batı'da Bizans saray hayatı modasının parıldamasını sağlayan Konstantinopolis kuyumcularının gelişmesindeki temel itici güç olmuştur. Mücevherler güç sembolü ve sosyal statü işaretleridir. Ancak toplumun zaman içerisinde Hıristiyanlaşması ile işlevlerinin azaldığı görülmektedir. Süsleme rollerini koruyarak sahiplerinin koruyucusu ve inançlarının ifadesi haline gelmişlerdir. Bu sunum, Roma kuyumculuk geleneklerinin Bizans'taki devamlılığını göstermiş ve diğer yandan ajurlu kesilmiş hayvan ve bitkisel betimli motiflerle ifade bulan Bizans stili üzerinde yoğunlaşmıştır.⁶²⁸ Konstantinopolis'in bir kuyumculuk merkezine dönüşmesi, kendine özgü form, desen

⁶²⁶ Rice, s.126-128.

⁶²⁷ Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy...*, s.78.

⁶²⁸ Pralong, s.198, 218-219.

ve teknikler geliştirebilmesi ise ancak VI. Yüzyılda gerçekleşebilmiştir. Özgün Bizans üslubundaki eserler, diğer merkezlerden farklı bir tarzda başkentte oluşturulmuştur. Bu dönemde Bizans kuyumculuğunda Antik sanatın etkilerinin azaldığı, bunun yerine daha çok Hristiyanlıkla ilgili figür, sembol ve konuların işlendiği görülmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda da giderek Helenistik ve Roma sanat geleneklerinden ayrılarak daha çok Hristiyanlığı özümsemiş bir özgünlükle gelişimine devam etmiştir.⁶²⁹

Bizans ticaretinde önemli bir yer tutan başka bir sanayi tipi de kökeni Fenikelilere dayanan cam sanayi idi. İmparatorlukta VI. Yüzyılda yaygınlaşmaya başlayan cam üretimi başkent Konstantinopolis'te ve Mısır'da kısa bir sürede gelişme kaydetmiştir. Bu iki merkezin cam üretiminde hızlı bir gelişme kaydetmesi de bu sektörde sürekli bir Konstantinopolis-Mısır rekabetinin doğmasına yol açmıştır. VII. Yüzyıldan başlayarak imparatorlukta, daha önceki kırmızı kayma (slip) sofa takımının yerini almaya başlamıştır ancak VIII. Yüzyıla gelindiğinde yayılım alanının halen sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Cam seramiğini lüks bir ürün olarak değerlendirmek de doğru olmayacaktır. Ancak lüks cam seramikler sıradan ürünlere göre dekorasyon farklılıkları ve kaliteleri ile ayrılmaktadır. Bu tür bir derecelendirme ise ticari açıdan talebin şeklini belirlemek amacıyla önemlidir. Renkli seramikler Konstantinopolis, Nicomedia (İzmit) ve muhtemelen Nicoea'da (İznik) üretim yapmaktaydı. IX. Yüzyılın ortalarından XII. Yüzyıl ortalarına kadar giden bu üretimin en yoğun olduğu dönem ise 1000'li yıllardır. Üst düzeyde bir talep, bu çok renkli seramiklerin üretimini teşvik etmiştir. Bunların 830'larda Bağdat'ta imparatorluk seviyesinde bir moda yeniliği olarak sıçradığı düşünülmektedir. Üretimi için en yüksek derecede yetenek ve ustalık gerektiren bu ürünler yapılan kazılarda farklı yerlerde ortaya çıkmışlardır (Corinth, Cherson, Tmutaraka⁶³⁰), bu da ticaretin bu alanlara kadar genişlediğini göstermektedir. X. Yüzyılda Girit ve Sparta gibi güzergâh dışındaki yerlerde daha az bulunmasına rağmen buralarda da bu ürünlere talebin olduğu görülmektedir.

Çok renkli seramikler imparatorluğun dışında birkaç yerde daha üretilmektedir. Zenginlerin talebi bu sektörün canlanmasına sebep olmuştur. Bulgaristan'da, Preslav'da, Patlenio ve Tuzlaka'da çok renkli seramikler üretilmekteydi. Bunlar muhtemelen Konstantinopolis'den giden ustalar tarafından üretilmedeydi. Preslav, Çar

⁶²⁹ Yıldız, s.108.

⁶³⁰ Tmutarakon; Kerç Boğazı tarafından kontrol edilen ve Azak Denizi koridorundaki Taman Yarımadası'nda yer alan antik kent. Günümüzde Rusya'nın Krasnodor Krayı federal bölgesinde bulunmaktadır.

Simeon'un başkentiydi (893-927), Simeon'un en büyük isteği ise Bizans imparatoru olmaktı. Muhtemelen buradaki üretim de Bizans hayaliyle alakalı bir durumdu. Cam yapımının daha yaygın olduğu Amarion ve Corinth'deki deliller ise göstermektedir ki; buralarda renkli cam üretimi de yapılmaktadır. Yapılan kazılarda bölgede IX. ve X. Yüzyıllardan kalma cam eritme atölyelerinin kalıntılarına da ulaşılmıştır. Amorion'daki kazılarda bulunan fırınlar ve diğer kalıntılar, 838 yılından önce kırmızı renkte cam ürünlerin burada üretildiğini kanıtlamaktadır. Camdan yapılmış çömlekler (sır çömlekler), Sisam (Samos) Adası, Taşoz (Thasos), Girit (Crete), Kıbrıs, Sardes⁶³¹ (Sardis), Bozyazı (Anemourison) ve İtalya'da VII. ve VII. Yüzyıllarda bile bulunmaktadır. Fakat bunların tamamının bölgesel üretimden kaynaklandığı kesin değildir. Çok kaliteli çanak çömleklerin özel bir türü olan sırlı cam, beyaz eşyanın bir alt kategorisinden oluşan Konstantinopolis'in çok renkli porselenleriydi. İkonalar, mimari dekorasyon ve kaplamalarda, kilise perdelerinde kullanılan parlak çok renkli seramik boyalar için beyaz kil kullanılmaktaydı. Camlar sadece sofrta takımları için kullanılmıyor, aynı zamanda da mozaik ve cam paneller için de kullanılıyordu. Bizanslılar bazen kendi ünlü mozaiklerini ihraç ediyorlardı. Örneğin VII. Yüzyılın sonlarında Halifeye Kaya Kubbenin dekorasyonu için mozaik gönderildi. Ayrıca II.Nikephoros (963-69) Kordoba'daki büyük cami için kırk yükten fazla mozaik göndermiştir.⁶³²

İster lüks eşyalar olsun isterse de günlük kullanılan ev eşyaları olsun büyük çapta insan emeğine ve malzemeye ihtiyaç duymaktaydı. Taş, mermer ve kemik işleyen ustalar aynı zamanda boncuk, haç ve diğer süs eşyalarını da üretmekteydi. Marangozlar ve diğer tahta işleyen ustalar tas, kaşık ve mobilya gibi ev eşyaları üretmekteydi. İp ağ ve sepet yapımı da oldukça önemli bir daldı. Ayrıca sabun ve mum üretiminin de Bizans ekonomisinde önemli bir yeri vardı. Mumlar sadece evlerde aydınlatmada kullanılmıyor, ayrıca saygı ifadesi olarak ikonaların önünde de yakılıyorlardı.⁶³³

Bizans'ta ahşap endüstrisi gelişmişti ve özellikle ahşap oymacılığında ortaya çıkan ürünler birer sanat eseri mahiyetindeydi. İmparatorluğun neredeyse tamamında marangozluk işiyle uğraşan ustalar bulunmaktaydı ancak söz konusu ağaç oymacılığı olunca başta gelen merkezler başkent Konstantinopolis ve Antakya idi. Ahşabın ateşten

⁶³¹Sardes; Lidya krallığının başkentidir. Manisa'nın Salihli ilçesine bağlı Sert kasabası yakınında antik kenttir.

⁶³² Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy...*, s.75-77.

⁶³³ Runciman, "Byzantine Trade...", s.133.

ve rutubetten etkilenen dayanıksız yapısı nedeniyle de günümüze ulaşan örnek sayısı neredeyse yoktur. Bizans dönemine ait önemli bir el sanatı da Minecilikti. Bu tarz eserlerin ise daha çok bölmeli mine tekniği ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu teknikte altın plaka üstüne, altın ya da gümüş ince bir tel, istenilen betimlemeyi oluşturabilecek şekilde lehimler ve telin sınırlandığı bölmelerin içerisine mine tozu konularak eritilirdi. Roma geleneğine bağlı chamoleve (oyma tekniği) erken dönemlerde uygulanmış ancak daha sonra tümüyle unutulmuştur. New York Metropolitan Sanat Müzesi'ndeki Staurothek kapağı, Tiflis'teki triptik ve Vatikan'daki Papa I.Paschalis'in Staurothek'i teknik ve üslup açısından yakındır. I.Paschalis'in papalık süresi 817-24 arasını kapsadığı için, bu örnek tasvir kırıcılık öncesine dayanır. Londra'daki Beresford Hope Haçı (IX. Yüzyıl), bir yüzünde çarmıhta İsa, öteki yüzünde Meryem Orans tasvirleriyle süslenmiştir. X. Yüzyılın sonlarına doğru ise mine tekniğinde büyük bir gelişme kaydedilmiştir. Bu dönemde tasvirlerin ayrıntılarına inilmiştir ve altın teller daha küçük bir alan kaplamaya başlamıştır. Limburg'taki Staurothek (960), Venedik S. Marco Hazinesi'ndeki I.Romanos Pokali (920-44) bu dönemi anlatan en güzel örneklerdir.⁶³⁴

Bizans sanatının neredeyse bütün bileşenleri antikti ve eski tekniklere dayanmaktaydı. Tasvirlerin durumunda, balmumu ile resim yapma sanatı, Pagan Tanrıları ve toplumun tüm kesimlerinden Romalı kimseleri yâd etmek için etkili bir biçimde kullanılmıştır. Ayrıca Hristiyan imparatorlukta dua ve ibadete dair tasvirlerin yeni bir sanat biçimi oluşturulmuş ve bu da onların en büyük özelliği olmuştur. Altın, gümüş, fildişi veya renkli ipeklerden yapılan diğer lüks ürünlerle birlikte tasvirler, Hristiyan Bizans kültürünün büyüklüğünün simgesi olarak kabul edilmişlerdir. Öte yandan bu tasvirler, 730'dan 843'e kadar imparatorluğu saran büyük bir tartışmanın da odağında yer almışlardır.⁶³⁵

İmparator VI.Leon döneminde (886-912) tüccar sınıfının giderek zenginleştiği görülmektedir. Aslında bu zenginleşme kendinin de dâhil olduğu Makedonya hanedanlığı döneminin genel görüntüsüdür ve bu zenginliğin Bizans sarayına da yansıdığı görülmektedir. Bu dönemde iç Pazar büyütölmek istenmiş ve özellikle ipekçilik ve kuyumculuğun gelişimi hızlandırılmaya çalışılmıştır.⁶³⁶ Makedonyalılar hanedanı döneminde (867-1056) sanayi ve ticaret büyük bir gelişme kaydetmiştir. Bizans sanatkârlarının ellerinden çıkan şaheserler, parlak renkli ve işlemeli ipek

⁶³⁴ Yıldız, s.106,110.

⁶³⁵ Herrin, s.157-158.

⁶³⁶ Yerasimos, s.45.

kumaşlar, parlak minelerle süslü muhteşem süslemeler, göz kamaştırıcı kıymetli taşlar, ince oyulmuş fildişi işleri, gümüş işlemeli tunç eşyalar, yaldızlı bardaklar, cam sürahiler... Lüks sanayinin tüm bu harika parçaları imparatorluğun dünyadaki itibarını arttırmıştır. İmparatorluğun şüphesiz en büyük ticaret merkezi ise Konstantinopolis'tir. Bununla birlikte Selanik'in, İskenderiye'nin, İzmir'in, Trabzon'un çarşısı ve sokaklarında sanayi ürünleri yığılmaktaydı ki bu esas itibarıyla lüks sanayi idi.⁶³⁷ Bizans'ın özellikle Makedonyalılar hanedanlığı zamanında lüks sanayinin gelişmesine yönelik atılmış olduğu adımlar, bu noktada Bizans'ın dışa bağımlılığını azaltmıştır. Ayrıca imparatorlukta ithalat yoluyla ülke dışına çıkacak altın paranın da kontrol altına alınması sağlanmıştır.

3.1.1.3. Silah Sanayi

İmparatorluğun üçüncü büyük sanayisi silah sanayi idi. Silah üretimi ise devlet tekelindeydi ve özellikle kimyasal silahların üretimindeki gizliliğe büyük bir özen gösteriliyordu. Rum ateşinin üretiminde çok sayıda işçi çalıştırılmasına rağmen bu silahın bileşimi bir imparatorluk sırrıydı.⁶³⁸ Ordunun ve donanmanın silah ve donanma ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla devlet bazen zanaatkârlar ve tacirleri kiralamaktaydı. Zanaatkârlar ordu için her türlü silah üretmekteydiler ve donanma için yelken dikmekteydiler. Tacirler ise devlete kumaş, halat, balmumu, kalay, kurşun, kürek ve gıda maddeleri ve diğer lojistiği temin ediyordu. Devlet ordu ve donanmanın bu tarz ihtiyaçlarında, alanında uzman kişiler çalıştırmaya oldukça özen göstermekteydi. Bununla birlikte ihtiyaç duyulan hafif silahlar, askeri giyim malzemeleri kentlerdeki yerel endüstri tarafından karşılanmaya çalışılıyordu. Bu endüstrinin faaliyet alanında gemi imalatı da bulunmaktaydı.⁶³⁹

Bizans donanmasının en parlak döneminde "dromon" adındaki en önemli gemi yapımı vardı. *Dromon*'da, geleneksel Roma gemi yapımı sürdürülmesine rağmen, gelişim aşaması tamamen Bizans'a özgüydü. VI. Yüzyılda *dromon* tek bir özel gemiyi işaret ederken, IX. Yüzyılda bütün savaş gemilerini de kapsayan bir isim almıştır. Bunun en başarılı modeli ise yüz kürekli olanıydı. VII.Konstantin (913-59) dönemine ait 230 kürekli olan ve Grek Ateşi püskürten çift sıra kürekli kadirga modellerde kullanılmıştır. X. Yüzyılda *dromon*'ların uzunluğu 60 m, genişliği 10 m. gemi

⁶³⁷ Diehl, s.92; Bailly, C.II, s.292.

⁶³⁸ Runciman, "Byzantine Trade...", s.152.

⁶³⁹ Baskıcı, s.198.

omurgasından başlayan uzun bir direk ve geminin kış bölümünde 5-6 m. yükseklikte bir kule bulunmaktaydı. Yüz tondan fazla bir yükü bu gemilerin hızları 5 knots⁶⁴⁰ ve 7 knots arasında değişmekteydi.⁶⁴¹

X. Yüzyılda Bizans donanmasının sahip olduğu gemiler bu noktada Bizans'ın göstermiş olduğu başarıyı yansıtmaktaydı. Orta Bizans döneminde Anadolu deniz *thema* 'larında, Ege'de, Güney İtalya'da ve Adriyatik boyunca pek çok tersanede gemi inşası yapılmış olmalıdır. Bu noktada gemi inşası için gerekli olan kereste sadece temel bir ticari ürün değil, aynı zamanda çok önemli bir stratejik üründür. Bu sebepten dolayı da kereste ticareti imparatorlukta kontrol altında yapılan ticari ürünlerden biriydi⁶⁴²

3.1.2. Zirai Ürünler

İnsan doğası gereği kazanma hırısı ve maceraya yatkındır. Ticaretin de bu duyguları tatmin eden bir faaliyet olduğu düşünülürse, aslında ticaret bulaşıcı bir harekettir. Doğası itibariyle ögle bulaşıcıdır ki insanın olduğu her yere ulaşmak istemektedir. Aslında bu çerçevede ticaret insanlara muhtaçsa da tarımın olmadığı bir ticareti düşünmek de imkânsızdır. Çünkü ticaretin kendisi kısırdır, çalıştırdığı ve zenginleştirdiği insanlara yiyecek sağlamak için tarıma muhtaçtır. Tarım bir bakıma ticaretin temelidir.⁶⁴³ Ticari faaliyetlerin büyük bölümü zirai sektörde üretilen hububat, şarap, baharat, kereste ve zirai üretime muhtaç tekstil ürünlerinden meydana gelmektedir. Kullandığı iş gücü bakımından, ticaret çok tali bir sektördür ve tüccarlar toplum içinde küçük bir sınıfı meydana getirmektedir. Bununla birlikte ticaret, ekonomi açısından daima stratejik öneme sahip dinamik bir sektör olmuştur. Ticaret uzmanlaşma gerektirir ve kaynakları en efektif bir şekilde kullanma olanağı sağlar. Bu sektörde görülen dalgalanmalar, ekonomin tamamını etkiler. Ayrıca şu bir gerçektir ki; ticaretin geliştiği yerlerde refah artar ve zirai imkânlar azami seviyeye çıkar.⁶⁴⁴

Bizans, Romalıların tarım tekniklerini, özellikle de meyvecilikteki yöntemlerini korumuşlardır. Kuzey Afrika ve bazı Roma eyaletlerinde zeytinlikler azalırken, Doğu'da çoğalmakta, kokulu şarap yapımı ise devam etmektedir. Ayrıca Anadolu'nun

⁶⁴⁰ Knots; saatte 1 deniz miline eşit hız birimi. 1 km=1 deniz mili/saat= 1,852 km/ saat 1,151 mph.

⁶⁴¹ George Makris, "Ships", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angelik, E. Laiou, Vol.I, Washington, D.C., 2002, s.92.

⁶⁴² Makris, s.97-98.

⁶⁴³ Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik...*, s.36-37; Yıldız, s.28.

⁶⁴⁴ Cipolla, *Dünya Nüfusunun...*, s.59-60.

batı kıyılarında dut gibi stratejik öneme sahip ağaçlarda yetiştirilmeye başlanmıştır.⁶⁴⁵ Dut ağacının yetiştirilme önceliği Bizans ticaretinde çok önemli bir yere sahip olan ipeğin, koza aşamasına gelene kadar ipekböceklerinin dut yapraklarıyla beslenmesiydi. X. Yüzyıla gelindiğinde başkent ve çevresinde ipek sanayisine yetecek düzeyde bir dut yetiştiriciliği yapıldığı tahmin edilmektedir.

Bununla birlikte imparatorlukta çok çeşitli meyve ağaçları da yetiştirilmekteydi. Gerek meyvesinden gerekse de ağaçlarından faydalanılan bu ağaçların belki de en kıymetlisi zeytin ağacıydı. Meyveler içerisinde Bizans'ın beslenmesinde oldukça önemli bir yeri olan zeytin çok yaygın bir kullanıma sahipti. Hem meyvesi direk beslenmede kullanılmakta hem de ezilerek çıkarılan yağı yemeklerde ve sofralarda, yine yağı aydınlatma sağlaması amacıyla lambalarda kullanılmaktaydı. Zeytin ağacının karadan 60 km. kadar girdikten sonra yetiştirilemediği gözlemlenmiştir ve deniz kıyısında yetiştirilen bu ürünler, kıyılardan uzak olan yerlerin zeytin talebini karşılamaya çalışmıştır.⁶⁴⁶ VII. Yüzyıla kadar Suriye ve çevresinde yoğun olarak yetiştirilen zeytinler X. Yüzyıla gelindiğinde yoğun olarak Ege adaları, Batı Anadolu'nun kıyı şeridi ve Bitinya'da yoğun olarak yetiştirilmeye başlamıştı. Zeytin ağacı fazla bakıma ihtiyaç duymayan ve sulama gerektirmeyen bir türdü. Ancak yetiştirme alanı nemli kıyı bölgeleriyle sıkışmış durumdaydı.

Üzüm yetiştiriciliği çok yüksek kesimler hariç nispeten kışların daha ılıman geçtiği her yerde yetiştirilmekteydi ve ticari açıdan getirisi yüksek ürünlerdendi. Zira üzüm, şarap yapımının temeliydi ve şarap Bizans için çok önemli bir üründü. Üzümün mayalandırılmasıyla elde edilen bu ürün, imparatorluğun ulaşabileceği alkollü içkilerin uzak ara en çok tercih edileniydi. Bununla birlikte piyasadaki şarapların kalitesi zamanla orantılı olarak düşmekteydi X. Yüzyıla gelindiğinde birkaç iyi kalite şarap kalmıştı. Bunun yanında bal likörü de yoğun talep gören içkilerin başında geliyordu.⁶⁴⁷

İmparatorlukta diğer meyve ağacı çeşitleri, Akdeniz veya karasal (Avrupa) ılıman iklimine uygun türler idi: Elma, armut, erik, ayva, kiraz, şeftali, ceviz, kestane, nar, badem, fıstık vs. Bizans ve İslam dünyasının batıya nazaran özel sayılabilecek zirai ürünleriydi. Kereste ağaçları ise İtalya'nın güney kesimlerinde IX. Yüzyılda yetiştiriliyordu. Meyveler sadece köylülerin beslenmesinde rol oynamıyor, aynı

⁶⁴⁵ Trak, s.131.

⁶⁴⁶ Dalby, s.84-85.

⁶⁴⁷ Jacques Lefort, "The Rural Economy, (From the Seventh through the Fifteenth Century)", *The Economic History of Byzantium*, Ed. Angelik, E. Laiou, Washington, 2002, s.250; Dalby, s.84-85; Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy...*, s.66.

zamanda civardaki yakın kentlere kuru ya da yaş meyve olarak satılarak hem yetiştiriciye bir kazanç sağlamakta hem de kentlerdeki meyve talebi karşılanmaktaydı. Kırsalda meyve talebi ise yok denecek kadar düşüktü zira kırsalda yaşayan en fakir köylünün bile bahçesinde birkaç çeşit meyve ağacı zaten bulunmaktaydı.

Ormanlık alanlarda bir sektör olarak odunculuk ve kerestecilik yaygındı ve bu sektörle marangozlar arasında hammadde temini bakımından güçlü bir bağ bulunuyordu. Aynı zamanda ticari ve askeri gemiler için kerestenin gerekli olması bu sektörü stratejik açıdan da önemli kılıyordu. Pek çok bölgeden kereste temin edebilen imparatorluğun bu alandaki kaynaklarının başında Makedonya, Bitinya, Pontus, Girit, Kıbrıs ve Anadolu gelmekteydi.⁶⁴⁸ Gemilerin iskelesi için meşe ağacı, dolgu ve yalıtım için reçine, zift ve çam sakızı da bu sektörden elde edilen ürünlerdi. Orman ürünleri ve meyve ağaçları ülke ekonomisine yakıt olmasından tekstilde boyar madde olmasına, tıp alanında ilaç yapımına ve donanma için gemi yapımına kadar pek çok alanda fayda sağlamaktaydı. Kenevir ve keten gibi endüstriyel tekstil bitkileri; Anadolu, Trakya, Makedonya ve Selanik'te yetiştirildiği belgelenmiştir. Kırmızı boya; kırmızı böceği ve meşe ağacı üzerindeki parazitlerden elde edilebilmekteydi. Pahalı dikenli salyangoz morunun taklidini elde etmek için, çivit ile karıştırılarak kök boya elde edilmekteydi. Sarı rengin kaynağı ise suma idi. Çeşitli ağaç kabuğu, meşe palamudu ve dalları, derilerin boyanması ve tabaklanmasında kullanılmaktaydı.

Erken ve Klasik Ortaçağın “üretim ekonomisi” ekonomik hayatın istikrarına bağlıydı. Tarım toplumundan miras olarak aldığı “geleneksel” üretimi, yaşamda kalmak için üretmek zorunda olması gerektiğinin bilinciyle sürdürmeye çalışıyordu. Tarım ürünleri üretiminde geleneksel yapı ve toplumun çoğunun tarımla uğraştığını da düşünürsek tüketimi de gelenekselleştiriyor, bu da tarım ürünlerine yönelik talep hacminin düşmesine sebep oluyordu.⁶⁴⁹ Geleneksel olarak tarım iki türlü yapılıyordu. İlki ve en önemlisi nehir vadisi tarımıydı. Fırat-Dicle ve Nil kıyılarında yapılan tarım bu tarzıydı. Bunun dışında Suriye-Filistin kıyılarında ve Anadolu'nun birçok yerinde yağmura bağlı tarım yapılmaktaydı ve bu tür tarım nehir vadi tarımına göre daha az

⁶⁴⁸ Halifelik topraklarındaki kereste eksikliği, Arapların kendi gemilerinin inşası için sık sık Likya topraklarına akınlar yapmasına sebep olurken, kereste ihtiyacı Arapların 820'de Girit'i fethetmelerinde zorlayıcı bir sebep olmuştur. Araplar VII. Yüzyılın sonundan IX. Yüzyılın sonuna kadar kereste kaynağı sağlanan yerler arasına Kıbrıs'ı da katmışlardır. Ancak 961'de Girit, 965'te Kıbrıs Bizans'ın tekrar eline geçmiştir. Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy...*, s.64; Makris, s.98.

⁶⁴⁹ Hacıyev-Bayramov, s.179.

bereketliydi ve riskliydi.⁶⁵⁰ Bununla birlikte Avrupa’da VI. Yüzyıl ile XI. Yüzyıllar arasında tarımla alakalı önemli yenilikler de olmuştur. Bunlar; Ağır saban, üçlü tarla rotasyonu, yeni bir at koşum sistemi ve çivili at nalları olarak sayılabilir. Meydana gelen bu yenilikler, dönemin toplumunun en değerli sermaye malı olan çiftlik hayvanlarının da daha etkili kullanılmasına olanak sağlamıştır. Çivili at nalları, atın tırnaklarını koruyarak atların ağır tarla işlerinde kullanılmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca yeni koşum sistemi de atların bu alanda daha etkin kullanılmasını sağlamıştır. Önce Asya’da geliştirilen bu etkin koşum sistemi, IX. Yüzyılda Avrupa’ya da sıçramıştır. Bu yeni sistemle at, eskisine oranla 4-5- kat daha fazla yük çekebilmektedir. Bu gelişme atın tarım alanında öküzün yerini almasına kadar ilerleyecektir. Bu durum teknolojik bakımdan daha pahalı ancak daha etkin bir sermaye aracının yerine ikame edilmesi anlamı taşımaktadır. Diğer bir önemli değişim ise XII. Yüzyıldan itibaren pahalı demir araçların tarımda tarım alanlarında kullanımının yaygınlaşmasıdır. Akdeniz bölgesinin geleneksel tahta uçlu sabanları yerini keskin kenarlı demirden yapılmış ağır sabanlara bırakacak, otlakların biçilmesi için ise tırpan geliştirilecektir.⁶⁵¹ İncelediğimiz dönem itibarıyla Bizans’ın tarım olanaklarına baktığımızda çok iyi bir seviyede olmadığını görürüz. Akdeniz düzlüklerinde karasaban yaygındır ve Menderes Vadisi’nin yağlı toprakları için mandalardan da yararlanılmaktadır. VIII. Yüzyılın başlarındaki kayıtlar bir çiftçinin normal araçları olarak: bahçıvan beli, kazma, budama bıçağı, orak ve balta olduğunu gösterirken, bu liste dolaylı olarak da kronikçiler tarafından onaylanmaktadır. Bu gibi araçlar köylüler tarafından kendilerini korumak amacıyla silah olarak da kullanılmaktadır. Ürünler ise şüphesiz ki toprağın ve iklimin kalitesine göre çeşitlenmektedir. Modern Yunanistan’da ürünler; Sakız Adasında 5 kental⁶⁵², Makedonya’da 9,8 kental, Arkadia’da 11,5 kentaldır. XII. Yüzyılın başlarında Makedonya’da Radolibos kentinde dokümanlar minimum 5,1:1 yani her hektarda 5,3 kental tahıl üretildiğini göstermektedir. IX. Yüzyıla doğru daha elverişli iklim şartları üretime de yansımıştır ve tarımsal üretimi de arttırmıştır. Ayrıca güvenliğin artması da üretim artışının sebeplerinden olmuştur. Günümüz tarihçileri Bizans’ta buğday randımanının eskiden iddia edilmiş olduğu gibi 1’e 3 olarak değil bu oranı 1’e 5 olarak verirler. Yine bu oran en verimli topraklar için 1’e 7 olduğu söylenebilir.⁶⁵³

⁶⁵⁰ Lewis, s.200.

⁶⁵¹ Güran, s.44-47; Cipolla, *Dünya Nüfusunun...*, s.38.

⁶⁵² Kental; yüz kilogramlık kütle birimi.

⁶⁵³ Cheynet, s.71; Bryer, s.106-107.

İmparatorlukta buğdaya olan talep oldukça yüksektir ve talebin en yüksek olduğu yer ise başkent Konstantinopolis'tir⁶⁵⁴. Verimliliğin düşük olmasına yaşanan olumsuz iklim şartları da eklenince, mevcut buğday arzı talebi karşılamada çaresiz kalmakta ve bu durum doğal olarak fiyatlara da yansımaktaydı. Böyle durumlarda devletin önceden yapmış olduğu stoklar ve yakın bölgelerden yapılan buğday ithalatı ise halk için hayati bir öneme sahiptir.⁶⁵⁵ Mısır'ın kaybına kadar imparatorluğun tahıl ambarı burası olmuştur ancak Mısır'ın elden çıkmasıyla bu talep Anadolu ve Balkanlar'dan karşılanmaya çalışılmıştır. Buğdayın yoğun bir talep görmesi onun ekmek yapımında kullanılmasından kaynaklanıyordu. Böylece ekmek yapımında buğdaydan sonra en çok kullanılan Arpa ve çavdar da imparatorlukta yaygın olarak yetiştirilen bir üründü. Fazla tercih edilmemesine rağmen genelde yoksul kesimin tüketmiş olduğu darı ile de ekmek yapılmaktaydı. İncelediğimiz dönemde Yulaftan ekmek yapıldığına dair bir bilgi yoktur ancak yetiştirilme sebebi hayvan yemi olarak kullanılmasındandır. Bunlar dışında Bizans'ta yetiştirilen tarım ürünleri arasında nohut, mercimek tarzı baklagiller de bulunuyordu.⁶⁵⁶

İmparatorlukta yoğun olarak sürdürülen ziraat sayesinde köyler ve ayrılmış çiftlikler ile küçük kasabalarda sebze üretimi bu sektörde ciddi bir arz-talep krizinin doğmasını engellemiştir. Bu tarz yerlerde neredeyse her evin avlusu içinde ya da bahçesinde üretim yapabildiği bir saha mevcuttur. Böylece sebze, Bizans'ın büyük bir bölümünde temin edilme şansına sahipti. Bazı kalabalık nüfuslu büyük kentlerin bu tarz bir imkâna sahip olmadıkları düşünülse bile, bu kentlerin etrafında kent tüketimi için yetiştiricilik yapan ve çoğunlukla büyük toprak sahipleri tarafından işletilen ekim alanları mevcuttur ve üretimleri kent nüfusunu doyurabilecek boyutlardadır. İmparatorluğun genelinde ise çok çeşitli sebzeler yetiştirilmektedir. Bu noktada *Geoponika*'nın başkent Konstantinopolis çevresinde sebze yetiştiriciliği hakkında

⁶⁵⁴ Runciman, "Byzantine Trade...", s.143.

⁶⁵⁵ İmparator Nikephoros Phokas döneminde (963-69) Buğday fiyatları öylesine yükselmişti ki halk büyük bir karamsarlığa kapılmıştır. Yaşlı bir adamın bir parça ekmek için bir asker toplama merkezine gittiği anlatılır. Nikephoros, onu bu davranışa iten nedenleri öğrenmek amacıyla sorduğu bir soruya ise şu cevabı alır; "Efendim eskiden daha güçlü durumdaydım. Gençliğimde bir altın liraya aldığım buğdayı taşımak için iki eşek gerekiyordu. İmparator oluşunuzdan bu yana, bana iki katına mal olan buğdayı sırtımda taşıyabiliyorum" der. Levchenko, s.178. Bununla birlikte imparatorlar buğdayın fiyatının en azından başkentte uygun olması için ve fiyat istikrarının sağlanabilmesi için yoğun çaba sarf ederlerdi. Bir altın para, nitelikli bir işçinin aylık gelirine denk düşüyordu ve bu parayla Makedon hanedanı döneminde 150 kg. buğday satın alınabiliyordu. Buğday stokları, imparatorun kıtlık dönemlerinde açtırdığı ambarlarda muhafaza edilmekteydi. Cheynet, s.69. Yine X. Yüzyılda yazılmış *Eparkhion Biblion*'a göre ekmek fiyatı itina ile düzenlenir ve düzenli olarak hesaplanırdı. Cameron, s.39.

⁶⁵⁶ Lefort, s.251.

vermiş olduğu bilgiler bize bir sonuç verebilmektedir. Bu noktada bahsedilen sebze türleri içerisinde: havuç, dereotu, lahana, pırasa, tere, turp, pancar, şalgam ve soğan bulunmaktadır. Ayrıca bu sebzelerin arasında günümüz Avrupa'sında yaygın olarak kullanılmayan çemen otu, İsveç şalgamı, kolza, kara pazı, yabancı havuç ve sedef otu gibi bitkilerin de bahsi geçmektedir. Yine bu sebzelerin belirli dönemler halinde yıl boyunca üretildiği de belirtilmiştir. Dönemsel olarak ilk yetiştirilenler tere, acımarul ve kara pazı bunlar arasındadır. İlkbahar ve yazın ilk aylarında ise havuç, pırasa ve karalâhana yetiştirilmektedir. Sonbaharda ise turp ve beyaz lahana yetiştirilmektedir. Soğan ise tüm yıl boyunca tezgâhlarda ve mutfaklarda bulunmaktadır.⁶⁵⁷

Üretici için ihtiyaçtan fazlası satmak içindi ve ticarete her şeyden önce, kentler yaş ya da kuru sebze ve meyveler, bağ ürünleri ve yağ veren bitkiler talep ediyorlardı. Bu talepler de sadece tarlalardan değil aynı zamanda da bahçelerden de karşılanıyordu. Bizanslı köylüler bahçelerine çok düşkünlüler ve gerektiğinde kuyu suyu kullanarak bahçelerini suluyorlardı. Ayrıca tarımla ilgili yeni bir teknik ya da bilgi öğrendiklerinde bunu hemen kendi bahçelerinde uygulamak için sabırsızlanıyorlardı. Bizanslı bir köylü, ailesiyle birlikte, normal şartlarda sadece bahçesinden elde ettiği gelirle bile yaşayabilirdi ve köylüler için bahçesiz bir tarım düşünülemezdi. Bunun yanında köylüler hayvancılık da yaparlardı; kümes hayvanları, domuz, koyun, keçi ve sığır beslerlerdi. Köylüler hasattan sonra nadasa bırakılan tarlalarda hayvanlarını yadıkları gibi, çevre tahribatını umursamadan, hayvanlarını sahipsiz ağaçlık alanlara veya ekilmemiş arazilere yaymaktan çekinmezlerdi. Bizans köylüsü için hayvancılık sadece bir yan gelirdi. Köylüler bu faaliyetle; süt, peynir ve et gibi ihtiyaçlarını karşılıyorlardı ayrıca pazarlarda bunlardan gelir elde ediyorlardı. Ancak hayvanların onlara sağladığı en büyük destek tarımdaydı. Bu noktada köylünün ihtiyacı olan en değerli şey bir çift öküzdü ki şüphesiz fiyatının yüksek olması etinden kaynaklanmıyordu. Köylü öküzlerinin hayatta kalması adına hep endişelenmekteydi, çünkü o dönem tarımın olmasa olmazlarındandı.⁶⁵⁸ Bunlarla birlikte o dönem üretimin insan emeği ile olmadığı ve balıkçılar tarafından tutularak sofralara kadar ulaşan balığı saymasak, beyaz et olarak Bizans sofrasında tavuk beyaz et tüketiminde ilk sıradaydı. Kırmızı et olarak ise domuz çok tercih ediliyordu ayrıca öküz, manda, koyun ve keçi de sofralara giren etler

⁶⁵⁷ Johannes Koder, "Fresh Vegetables for the Capital", *Constantinople and Its Hinterland*, ed. Cyril Mango and Gilbert Dagron, Aldershot Cambridge, 1995, s.50-52; Öner Tolon, *Bizans Devletinde Ziraat (IX.-X. Yüzyıl)*, Basılmamış Y.Lisans Tezi, Elazığ, 2006.

⁶⁵⁸ Kaplan, s.85-86.

arasındaydı. Sakatatlar da Bizans mutfağında yeri olan ürünlerdi ve kelle, beyin, kemik, akciğer, karaciğer ve yürek bu kültürde talep gören hayvansal besinlerdi. Diğer hayvansal besinlerin başında ise süt, yumurta ve peynir gelmekteydi.⁶⁵⁹

Bizans'ta tuz, ekmek ve şarap kadar yaygın bir gıda ürünüydü. Bu ürün Bizans kültüründe ayrıca misafirperverliğin ve barışın da sembolüydü. Tuzun barışı ifade eden “aynı tuzu ve aynı sofrayı paylaşmak”, “tuz ve masa uyumu” gibi sözler olduğu gibi “hiç kimse tuzsuz ekmek yiyemez” gibi sözler de eski geleneklerde tuzun bu noktadaki önemini ifade eden cümlelerdir. Tuzun sembolik gücü sadece ekmek ve su ile kıyaslanabilirdi. Tuz ayrıca sağlığın korunması için gerekli bir mineraldi. Yetişkin bir insan için günlük 3 ile 6 gram arası gereklidir ve bunun iklim, vücut ağırlığına göre değişme gösterdiğini de ifade etmek gerekmektedir. Tuz besin olarak direk alınmasının yanında sebze ve et gibi diğer bazı yiyeceklerin korunmasında da kullanılıyordu. Güneşte kurutma, tütsüleme, tuzlama ve turşu kurma gıdaların bozulmaması için kullanılan yöntemlerin başında gelmekteydi ve tuz bu sahada da kullanılıyordu. Souda'ya göre; Amphora ve diğer toprak kaplarda konserve edilmiş tuzlu et beş yıl kadar saklanabilmekteydi. Procopius ise balık ve diğer deniz besinlerinin de tuzlanmasının çok yaygın olduğunu ifade etmektedir. Etin tuzlanması metodunda ise, bir kg. et için 50-100 gr. tuz gerekmekteydi. (%5-10 arasında) Muhtemelen sebzelerin ve zeytinin tuzlanması ise bu günden daha önemliydi. (Turşudan bahsediyor)

Bizans'ta tuz yılın sıcak aylarında temin edilirdi ve denizden de temin edilirdi. Roma dünyasında tuzun üretimi devletin veya imparatorun tekelindeyken, Bizans'ta kilise (manastırlar) gibi köklü kurumlar veya güçlü kişilerin buna sahip oldukları belgelenmiştir. İmparator II.Justinian'ın (685-95) Doreanın Selanik'teki Saint Demetrios kilisesine, Selanik'teki tuz fabrikasını 688-89'daki bağışı bu duruma verilebilecek güzel bir örnektir. İmparatorluktaki en önemli tuz üretimi, Galatya ve Kapadokya sınırları arasında yer alan Tuz Gölü'nden sağlanmaktaydı. Antik dönemden beri geleneksel ismi “Tatta Limne” olan ve Bizans döneminde ise “Karateia Limne”, olarak adlandırılan göldü. Gölün yüzeyi 1600 km² den daha fazla ve dünyadaki en geniş tuz göllerinden biridir.

Konstantinopolis için Ege ve Karadeniz kıyılarındaki pek çok yerde de tuz üretimi yapılmaktaydı. Tuz, başkent Konstantinopolis'e kara veya deniz yoluyla çuval veya selelerle getirilmekteydi. Konstantinopolis içerisinde tuzun perakende dağıtım

⁶⁵⁹ Dalby, s.73-79.

metodu ve yolu hakkında ne yazık ki bilgiye sahip değiliz. Tahminlerimize göre *Eparkhos Kitabı*'nda en az X. Yüzyıla kadar tuzun satışını bakkal sınıfından “Saidamarioi” olarak bahsedilen kimseler yapmaktaydı. Bunlar “tuzlu et, balık, peynir, bal, yağ, tüm bakliyatlar, tereyağı, kenevir, keten, alçı taşı ve çivileri kantarlarla tartarak satarlardı. Muhtemelen tuz da bu çeşit satılan ürünler arasındaydı. Tuzun fiyatıyla ilgili bilgiye sahip olmamakla birlikte çok pahalı olmadığını söyleyebiliriz. IX. Yüzyılda İznik Metropolitanı Ignatios'un yardımcısı (ölüm=845+) İzmit körfezinde Helenopolis (Hersek)⁶⁶⁰ piskoposuna bir mektup yazmış ve ondan kendi bölgesindeki tuz fabrikalarından “uygun fiyatta” tuz talep etmiştir. İgnatios, deposit olarak üç altın nomismata ve toplamda on iki nomşismata; Lembiotissa manastırı için, Smyrna (İzmir) yakınlarında üretilen tuz fabrikalarında imparatorluk bağışı olarak 200 annonikoi modioi (227,8 libre⁶⁶¹) tuzun verildiği (yaklaşık olarak 270 kişiye yatabilecek bir miktar) belirtirken, bu belgede fiyattan bahsedilmemektedir. Devletin vergiler çerçevesinde tuz üzerindeki kontrolü ise zayıftır.

Tuz vergisi hakkında geç dönem Bizans imparatorluğu belgelerinde, Patmos Manastırı için vergi muafiyeti uygulandığını ve Athos Dağı'ndaki Megiste Lavra Manastırı için üretim ve tuzun dağıtımı için bir zorunluluk olduğunu öğreniyoruz ancak miktarı hakkında bilgi sahibi olamıyoruz. İmparatorluktaki nüfusun en yoğun olduğu başkentin tuz talebine baktığımızda ise yıllık kişi başına ortalama 4,5 kg. olduğunu söyleyebiliriz. Kentin nüfusunun ise en az 200.000 olduğunu düşünürsek kentin toplam tuz talebinin kabaca 900 ton olarak bulabiliriz. Taşıma kapasitesine baktığımızda ise 900 tonu yaklaşık olarak 9.200 katır yükü (gomatia)⁶⁶² taşıyabilirdi. Eğer tuz deniz yoluyla kente gelirse 450 tonluk bir tuz 208-335 m³ yani 74 ile 119 tır veya en az 4-7 gemi taşıyabilirdi. Bu rakam 900 ton için ise 417-675 m³ e denk gelen, yaklaşık olarak 148-238 tır veya en az 8-14 gemiye tekabül etmektedir.⁶⁶³

Bizans'ta baharat ve güzel kokulu otlara karşı da talep oldukça yüksekti ve bu talep kısmen de dinden kaynaklanmaktaydı. Kişilerin bu lüks tüketim ürünlerini alma bazında bir kısıtlanma durumu söz konusu değildi ancak bu ürünler çok pahalıydı ve en

⁶⁶⁰ Kocaeli-Altınova'da bulunan Konstantin tarafından kurulan, Konstantin'in annesi Helena'nın adına buraya Helenopolis adı verilmiştir.

⁶⁶¹ Libre; ½ kiloluk ağırlık ölçüsü birimi.

⁶⁶² Bir eşek 64, bir katır 96, deve 128 kg. taşıyabilmekteydi.

⁶⁶³ Johannes Koder, “Salt for Constantinople”, *Trade in Byzantium, Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, ed. Paul Magdalino and Nevra Necipoğlu, İstanbul, 24-27 June, 2013, 91-101.

önemli alıcısı da saraydı. Baharat ve kokular baştanbaşa Akdeniz ve Yakınoğu dünyasında talep görüyordu ancak yoğunlukla temin edildiği yerin uzak doğu olması, yolculuğu sırasında yaşanan güçlükler ve buna rağmen görmüş olduğu yüksek talep baharatların fiyatını yükseltiyordu. Gerek tıp alanında gerekse de beslenmede kullanılan baharatlar belki bu çerçevede zorunlu tüketim ürünleriydi ancak fiyatları onu bu tür çalışmalarda lüks tüketim ürünü gurubuna dâhil edilmesine sebep olmuştur.

Konstantinopolis'te çörek ve ekmek pişirilirken sık sık kullanılan damla sakızı Sakız Adası'ndan çıkarılırdı.⁶⁶⁴ Yine başkente, Safran Çukurova'dan, reçine Isparta ve Burdur'dan gelmekteydi.⁶⁶⁵ Şeker, zencefil ve sandalağacı imparatorluğa Hindistan'dan gelmekteydi. Başkentte çok tutulan bir koku olan hintsümbülü de yine Hindistan'dan gelmekteydi. Küçükhindistancevizi (bir tür baharat), besbase ve karanfil Endonezya'daki uzak baharat adalarından gelmekteydi. Tarçın ise Sri Lanka ya da Güney Çin'den gelmekteydi.⁶⁶⁶

3.1.3. Köleler

Eski Yunanlıların “doulos”, Romalıların ise “servus” olarak isimlendirmiş olduğu köleler, bütün antik devir boyunca özgür insana yardım için önemli bir işgücü desteği sağlamış ticari unsurlardır. (Onların birer insan olması bu noktada onları bir ticari ürün olmaktan kurtarmamıştır.) Antik Çağ'da köleler istendiği zaman alınıp satılabilen bir mal olarak görölmektedir ve Romalılar için bu yadırganacak bir durum değildir. Aristoteles “politika” isimli eserinde de kölelerin bir alet olduğunu ifade ederek o dönemdeki köleliğe bakış açısını da ortaya koymaktadır.

Köleliğim kaynaklarına bakınca ilk sırada savaş esirlerinden sağlandığını görürüz. Roma'daki köle sayısı başarılı askeri zaferlerle doğru orantılı olarak artmıştır. Ayrıca korsanlık ve haydutlukla kaçırılıp köle olarak satılan kişiler de vardır. Akdeniz dünyasında özellikle korsanlık yoluyla kaçırılıp köle yapılan çok sayıda kişi vardır. Haydutluk ise Roma'nın en güçlü olduğu zamanlarda dahi başa çıkamadığı bir durumdur. Bunun dışında mahkeme kararlarıyla bazı suçları işlemiş kişilere verilen kölelik cezası, terk edilen çocuklar, fakirlikten dolayı başkalarının yanına efendileri olarak sığınan insanlar ve kölelerin, efendilerinin evlerinde doğurdıkları çocukları da kölelik için kaynak oluşturmaktadır. Roma'da köle ticareti yasalarca düzenlenir ve

⁶⁶⁴ Dalby, s.47.

⁶⁶⁵ Runciman, “Byzantine Trade...”, s.143.

⁶⁶⁶ Dalby, s.49-50; Runciman, “Byzantine Trade...”, s.135.

satıştan önce duyurular yapılarak satış faaliyeti kent meydanlarında gerçekleştirilirdi. Devlet bu şekilde köle ticaretinde kontrolü sağlar ve bu alım-satımdan doğan vergiyi daha sağlıklı toplayabilirdi. Köle satıcıları, satacakları her kölenin milliyetini satış sırasında söylemek zorundaydı. Zira bu “milliyet” faktörü, alıcı için bir tercih sebebiydi. Kadın kölelerin fiziksel özelliklerine dayalı satışlarda ise köleler açıkta teşhir edilmezlerdi; fakat alıcı kişiye özel olarak gösterilebilirdi. Bununla birlikte yaş ve cinsiyet gibi fiziksel özellikler köle fiyatlarının en büyük belirleyicileriydi.⁶⁶⁷

Köleliğe karşı bakış açısı pek değişmemiş olsa da, erken ortaçağ dünyasının toplumsal ve siyasal boyutları ilk çağ dünyasından farklıydı. İtalya’da ve diğer Akdeniz eyaletlerinde, barakalarda aileden yoksun bırakılarak tarla işlerinde çalıştırılan köleler şüphesiz yine vardı; ancak bu sömürü ve insanı aşağılama tarzı IV. Yüzyıldan önce ortadan kalkmıştı. IV. ve V. Yüzyılda köleler daha çok bağımlı köylülere benzer bir hal almışlardı. Artık bir eşya değil kişi oldukları anlaşılmıştır.⁶⁶⁸ Erken ortaçağın sonlarına doğru Doğu Akdeniz’deki ticarete Batı Avrupa’nın önemli bir yerinin olmadığı görülmektedir. Batı, Doğu Akdeniz ülkelerinden almış olduğu değerli lüks tüketim ürünlerine karşı onlara “köle” den başka vereceği bir ürünü bulunmamaktadır. Bizans, Mısır ve Yakın Asya pazarlarında satılan bu kölelerin geliri ise lüks ürünlerin ve baharatların ithalatını karşılamaya yetmemektedir. Böylece Batı ekonomisi de Doğuya altın kaybetmeye devam etmektedir.⁶⁶⁹

Köle ticaretinin başlıca merkezlerinden biri Kafkaslar olmuştur. Genellikle Rus, Çerkez ve Kıpçak asıllı kölelerin tercih edildiği imparatorlukta bu bölgelerden toplanan köleler hem iç piyasaya sürülmekte hem de dışarıya ihraç edilmekteydiler. Karlı bir ticaret olması sebebiyle sektörde Türkler, Ruslar ve Araplar arasında büyük de bir rekabet yaşanmaktaydı.⁶⁷⁰ IX. Yüzyılda ise Rus tüccarlar köle ticaretinde neredeyse tek söz sahibi noktaya gelmişlerdi.⁶⁷¹ Bununla birlikte köle ticareti Bizans ekonomisinde de önemli bir yer tutmaktaydı ve imparatorlukta her köle satışı, özel bir tarifeye narha bağlanmıştı. Köleler, imparatorlukta ev hizmetlerinde, tarımda ve hatta sanayide kullanılmaktaydılar.⁶⁷² McCormic; karolenj ticaretini köle tacirliğinin yönlendirdiğini

⁶⁶⁷ Pınar Ülgen, *Ortaçağ Avrupa’sında Kölelik-Toplum ve Hukuk*, İstanbul, 2013, s.17-22.

⁶⁶⁸ Smith, s.207-208.

⁶⁶⁹ Bloch, s.127-128; Küçükcalay, s.169.

⁶⁷⁰ Gustave Legaret, *Historie Du Development Du Commerce*, Paris, 1931, S.52; Ali Mazaheri, *Ortaçağ Müslümanlarının Yaşayışları*, çev. Bahriye Uçak, İstanbul, 1972, s.3654.

⁶⁷¹ Runciman, “Byzantine Trade...”, s.139.

⁶⁷² Levchenko, s.149.

ve Hristiyan Avrupa'nın Müslüman ve Bizans topraklarından gelen köle talebi olmadan ayakta kalamayacağını savunmuştur.⁶⁷³ Bu ifade ise Bizans'ta işgücü ihtiyacının önemli bir bölümünün köleler tarafından karşılandığı anlamı taşımaktadır. Ancak bu noktada kilise, köle ticaretinde baskılayıcı bir faktördür ve köleliğe karşı olduğundan köle ticareti bu durumdan olumsuz olarak etkilenmiştir.⁶⁷⁴ Ayrıca rahipler inançlarından kaynaklı bir duyarlılıkla köle sahibi de değillerdir. Ancak her bir manastır çok sayıda hizmetçiye sahiptir ve düşük ücretlerle çalıştırılan bu kişilerin bakıldığı zaman kölelerden pek fazla da bir farkları yoktur.⁶⁷⁵

Bizans'ta büyük ölçüde zanaatçılar tarafından yürütülen kent üretiminde yaygın olarak köle emeği de kullanılmaktaydı. Bu konudaki kanıtlar, köleleri mesleklerine, sahiplerinin servetine ve uğraştığı işin çapına göre; emekçi, kalifiye işçi ya da üst düzey memur olarak sınıflandırmaktadır. Ölçeğin diğer ucundaki atölyeler ise, çoğunlukla kendileri işletmeyen zengin yatırımcılara aittir. Özgür erkeklerin yanı sıra kölelerinde loncalara üye olmasına izin verilmesi de oldukça ilginç bir durumdur.⁶⁷⁶

3.2. Ticaret Hareketleri

Gelişmiş bir ekonomi ve canlı bir ticari hayat sadece arz ve talep ile ortaya çıkmaz. Güvenlik, hukuk, mali sistem gibi bazı başka faktörlerin de uygun olması gerekmektedir. Bu faktörlere ek olarak dil ve din birliği, kültürel benzerlik ve gelir seviyeleri de ticarete pozitif etki yaparlar. Batı Roma bu çerçevede güzel bir örnek olarak verilebilir. Batı Roma'nın zayıflaması ve ardından parçalanması sonrası Avrupa kentleri kendi içlerine kapanmışlardır. Oluşan güvensizlik ortamı, hukuki düzenin bozulması ve parasal sistemin sarsılması sebebiyle kentlerde büyük nüfus kayıpları olmuş ve kentler terk edilmiştir. Böylece Avrupa'da içine kapalı, kendine yeter ve ihtiyaçların hane içinde temin edilmeye çalışıldığı bir malikâne sistemi doğmuştur. Böyle bir tabloda da pazarlar canlılığını yitirmiş, dış ticaret neredeyse durmuş, yerel ve bölgesel ticaret hacmi daralmıştır. Üretim hacminin düşmesi ve alım gücünün azalması ise bazı mesleklerin sonunu getirmiştir. Geleneksel ticari bağların çökmesi, sosyal dengesizlik ve nüfus kaybına yol açmış, Roma gibi güçlü bir siyasi otoritenin olmayışı nedeniyle, ticaret yollarının yapılmaması ve ayrıca pazar ve panayırın kurulmaması

⁶⁷³ Epstein, s.28.

⁶⁷⁴ Baskıcı, s.203.

⁶⁷⁵ Runciman, "Byzantine Trade...", s.154.

⁶⁷⁶ Cameron, s.107.

büyük gelir kayıplarına sebebiyet vermiştir. Zaten canlı pazarlar ve yüksek katılımlı, gelişim gösteren panayır ve fuarlar hem ticaretin canlanmasında önemli tetikleyiciler hem de iç ve dış ticaret tablosunu yansıtan önemli göstergelerdir. Eğer ticaret, ihtiyaçların teminini sağlayan ve yüksek refahta yaşamaya katkı sunan önemli bir faaliyetse, iç ve dış ticari faaliyetlerin yoğun olarak sürdürüldüğü bu tür alanlar da ticareti ayakta tutan ve ticaretin gelişimine katkı sağlayan çok önemli mekanizmalardır.⁶⁷⁷

Bizans iç ticarete kentlere ve özellikle de başkente erzak sağlama noktasında öncelikli ticari politikalar benimseyen bir imparatorluk olmuştur. Nüfusu yarım milyonun üzerine çıkmış olan bu kenti, üretim kapasitesi sınırlı olan bir köy ekonomisi ile beslemeye çalışmak ise gerçekten olağanüstü bir çaba istemektedir. Bu çerçevede şehirler erzak temini açısından sürekli bir teyakkuz halindedir ve mahalli pazarlara bu kapsamda büyük sorumluluklar düşmektedir.

Bizans dış ticarete ise sürekli olarak dışarıya, özellikle de Doğuya altın kaptırmaktadır. Zamanla lüks ürün üretimi imparatorluk sınırları içerisinde de üretilmeye başlansa da Bizans, altın çıkışını istediği seviyeye düşürmeyi bir türlü başaramamıştır. Bizans, tüccarlarına ürünlerine karşılık ürün verilmesini istemiş ve parayla değil takas yoluyla dış ticarete ağırlık verilmesi gerektiğini kurallaştırmaya çalışmıştır ancak bu doğrultuda istediği hedefe kesin olarak ulaşamamıştır. Yani Bizans dışarıya “altın” çıkışını bir türlü durdurmayı başaramamıştır.⁶⁷⁸

3.2.1. Pazarlar ve Dükkânlar

Yerel pazarların amacı, yörede yaşayan yerleşik halkın gündelik hayatta kullanmış oldukları temel tüketim ürünlerini karşılamaktır. Bu misyon, onların haftada bir gün kurulmasıyla tamamlanıyordu. Zaten pazarlar sınırlı sayıda insana hitap ediyorlardı ve ticaret alanı da küçük perakende işlerle sınırlıydı.⁶⁷⁹ Bir kent büyüyünce, bu bir haftalık olan pazar yetmez olmaktadır ve mallar haftada iki veya üç kez arz edilmeye başlanıyordu; pazar günlerinin belli saatleri belirli bazı ürünlerin satışına ayrılıyordu. Özel günlerde veya yerlerde kurulan (hayvan pazarı gibi) belirli ürünlerin satıldığı pazarlar da vardı. Ürünleri kötü hava koşullarından koruma ihtiyacı, kent hallerinin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu tarz gelişmeler, tüketicinin avantajına

⁶⁷⁷ Bal, s.89-90; Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik...*, s.103-104.

⁶⁷⁸ Yerasimos, s.38-39.

⁶⁷⁹ Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik...*, s.114.

olmuş, pazarlara eklenen dükkân ve depolar tüketicilerin ürünlere istedikleri zaman daha hızlı ve rahat ulaşabilme imkânı tanımıştır.⁶⁸⁰

İmparatorlukta satış alanları ve fiyatlar denetime tabidir. *Eparkhos Kitabı*'na göre temel besin kaynağı ekmeğin fiyatının büyük bir titizlikle belirlenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Fırıncılar ekmek fiyatını buğday fiyatına göre ayarlamak zorundaydılar. Bununla birlikte ekmek üretiminin sekteye uğramaması adına, fırıncılar kamu hizmetlerine çağrılmazlardı. Yine bu kitaba göre Fırıncıların herhangi bir konutun altında faaliyet gösteremeyeceği de anlaşılmaktadır.⁶⁸¹ Ayrıca fırıncıların, ateşin oluşturabileceği risklerden dolayı fırınlarını taşla yapma zorunluluğu da bulunuyordu.⁶⁸² Ancak gündelik gereksinimlerin kolayca sağlanabilmesi adına bakkallar, dükkânlarını kent'in herhangi bir yerinde hatta fırınlar gibi risk taşımadıklarından konutların altında bile açabilme hakkına sahiptiler. Et, tuzlu balık, işkembe, peynir, bal, sıvı yağ, sebze, tereyağı, katran, sedir yağı, keten-kenevir tohumu, alçı taşı, çanak-çömlek, kavanoz, çivi gibi teraziyle değil kantarla satılacak ürünleri satmalarına izin verilen dükkânların; baharat, sabun, içki ve çiğ et satmaları ise aynı kitaba göre yasaklanmıştı.⁶⁸³ Bakkallar istedikleri sokakta dükkân açma hakkına sahiptiler. Çünkü onlar peynir, zeytin, yağ, un, bal ve sebze gibi temel gıda maddeleri satmaktaydılar. Zaman zaman köylülerin de doğrudan tüketicilere ürünlerini getirip satmalarına izin verilmekteydi. Seyyar satıcılar ise ikinci el giysi ticaretini canlı tutmaktaydılar. Başkentte çok sayıda seyyar satıcı vardı. Simle işlenmiş kumaşlar, ayakkabılar ve günlük kullanıma uygun giysiler satmaktaydılar. Müneccim, büyücü ve falcılar da hizmet veren gezici dükkânlar gibi giderek büyüyen bir sektör olarak sokaklardaydılar.⁶⁸⁴

Perakende ticarete, X. Yüzyıl kaynakları, özellikle de *Eparkhos Kitabı*'ndan anlaşıldığı üzere ana merkez kıyıda daha içeride, Mese'nin doğu ucuna doğruydu. Zanaat ve pazar yerleri önceden bu amaç için kurulan yerlerin devamı şeklindeydi. Gümüşçüler Constantinus Forumu ile Milion Theodosios forumu ile Constantinus forumu arasındaki Artopoleia (ekmek pazarı) bulunuyordu. *Eparkhos Kitabı*'nda kentin üç ana meydanında yer alan canlı hayvan pazarlarının yeri kesin olarak verilmektedir.

⁶⁸⁰ Heaton, s.156.

⁶⁸¹ Dalby, s.70-71.

⁶⁸² Runciman, "Byzantine Trade...", s.158.

⁶⁸³ Dalby, s.67.

⁶⁸⁴ Rice, s.119,147.

Koyun ve domuzlar *Strategion*'da, domuzlar ve paskalya kuzuları Tauros'da (Theodosios Forumu) ve atlar ile eşekler Amastrionon'da satılmaktaydı.⁶⁸⁵

Kasapların, koyun sürülerini satmaya gelen yabancı tüccarları Nikomedia'da (İznik) ya da başka kentlerde beklemeleri gerekmezdi: eti ucuza almak adına onlarla Sangorios (Sakarya) Irmağı'nın ötesinde buluşma zorunlulukları vardı. Koyun yetiştiricileri, hayvanlarını sadece belirlenmiş kasaplara satabilirler ve sadece onlarla ticaret yapabilirlerdi. Domuz ticareti yapan kişiler de En To Tauro "Boğa" dışında satış yapamıyorlardı. Bu kurala aykırı davranarak domuzu gizlice kent semtlerine getiren kişiler kırbaçlanarak cezalandırılıyorlardı. Ayrıca saçları kazınarak domuz kasapları loncasından çıkarılıyorlardı. Domuzu özel olarak soylu birinin evine götürerek satmak da yasaklanmıştı ve bu eylemi yapan da aynı cezalara maruz kalıyordu. Resmi olan tüm domuz satıcılarının isimleri kayıtlıydı ve kayıt dışı domuz satımı engellenmeye çalışılıyordu.⁶⁸⁶

Başkentte bulunan Baharat Çarşısı da (Mısır Çarşısı) oldukça popüler bir pazardı ve ismini de aldığı baharat ve güzel kokulu ürünlerin satıldığı en önemli merkez konumundaydı. Buradaki esnaf yiyecek, içecek ve bitkisel ilaçlarda satmaktaydı.⁶⁸⁷

VI. Yüzyılda bedava olan büyük halk hamamları, incelediğimiz dönemde yerlerini dini kurumlara bağlı ve ücretli olan daha küçük hamamlara bırakmıştı. Bunlar haftada bir yoksulları yıkamak ve beslenmelerini sağlamak amacıyla toplanan diakoniai (hizmet anlamında) adlı dini kardeşlikler tarafından kullanılan ritüel (ayin) amaçlı hamamlarla (lousma ve lousmata) aynı bağlamda ele alınmalıdır. VI. Yüzyıl ile XII. Yüzyıl arasında başkentte belli kiliselerle bağlantılı olan yirmi beş diakoniai'nin varlığı geride bırakmış oldukları mühürlerle bilinmektedir.⁶⁸⁸

Kendilerine ait bir loncası bulunan hancılar (meyhaneciler) Pazar günleri ve bayram günleri sabah 8'den önce bu mekânları açamazlardı. Sabun imalatçıları da paskalya öncesi ve perhiz zamanlarında hayvansal yağ kullanamazlardı. Sayıları oldukça fazla olan balıkçılar ise başkentte belirlenmiş birkaç alanda veya çapa atmış teknelerde satış yapabiliyorlardı. Ayrıca bunların tuzlu balıkla uğraşmaları da yasaklanmıştı.⁶⁸⁹

⁶⁸⁵ Magdalino, s.38-43

⁶⁸⁶ Dalby, s.69-70.

⁶⁸⁷ Dalby, s.44.

⁶⁸⁸ Magdalino, s.53.

⁶⁸⁹ Runciman, "Byzantine Trade...", s.157-159.

Karolenj döneminde Avrupa pazarları, civardan gelen köylülerin ve birkaç gezgin satıcının ziyaret ettikleri basit yerlerdi. Bu pazarların tek amacı, kasaba ve kale-kentlerin ihtiyaçlarını temin etmektir. Bu pazarlar sadece haftada bir kez kuruluyor; çok az sayıdaki müşterinin ev ihtiyaçlarını karşıladığı bir ticari faaliyet alanı olarak hizmet veriyordu.⁶⁹⁰

Bizans'ın başkenti ve kentlerin kraliçesi Konstantinopolis ise, pazarlarına çok sayıda yabancıyı da çekebilen bir cazibeye sahipti ve bu durum Bizans'ın ortaçağdaki ticaretini canlı tutan faktörlerden bir tanesiydi. Kentin altın ve ipekli ürünleri daha fazla tüccarı, okulları daha fazla öğrenciyi, kiliseleri de daha fazla hacıyı kente çekmekte bu da doğrudan ticarete yansımaktaydı. Bu kent Akdeniz'deki herhangi bir kentten daha fazla fırsatlar sunmaktaydı. Gerçi İslam dünyasında Bağdat gibi, daha büyük kent ve ülke bazında pazarlar vardı ancak hiçbirisi Konstantinopolis gibi Hristiyan dünyası adına rakipsiz değildi. Burası; Süryani, Rus ve Venedikli tacirlerin aylarca kalabilecekleri oldukça güvenli bir merkezdi. Farklı ırk ve dinleri ticari faaliyetler amacıyla bünyesinde toplayan kentte, Arap tüccarlar kendi camilerinde, Yahudi tüccarlar kendi sinagoglarında ve batılı Hristiyan tüccarlar ise kendi kiliselerinde ibadet edebilme imkânına sahipti. Ayrıca bu tüccarlar kentte kamu düzenini sağlayan *eparkhos*'un gözetimindeydiler.⁶⁹¹

3.2.2. Panayırlar/Fuarlar

Eski Akdeniz'de ticaretin başlıca ilgi merkezleri arasında, kadim tanrıların onuruna genellikle yılda bir, iki yılda bir ya da dört yılda bir düzenlenen festivaller vardı. Büyük tapınakları ve kutsal yerleri merkez alan bu festivaller, hem dinsel hem sanatsal ve hem de ticariydi. Bizans döneminde giderek kadim tanrılara tapınmak yok olmuşsa da festivaller düzenlenmeye devam etmiştir.⁶⁹²

Panayırlar, pazarların aksine, profesyonel tüccarlar için belirli zamanlarda bir toplanma yeri idi. Buralar değişimin ve özellikle de toptan değişimin yapıldığı merkezlerdi ve yerel endişelerden soyutlanmış olarak, mümkün olduğunca fazla insan ve ürün çekmek için kuruluyorlardı. Tıpkı uluslar arası fuarlarda olduğu gibi ürün veya millet sınırlaması yapılmıyordu. Ülkesi ne olursa olsun her kişi ya da doğası ne olursa

⁶⁹⁰ Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri-Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul, 2000, s.103.

⁶⁹¹ Herrin, s.220-221.

⁶⁹² Dalby, s.110.

eşya üreten çok sayıda atölye bulunmaktaydı. Günümüze dek ulaşan “Timarion” diyalogunda renkli bir dille anlatılan büyük panayırı çok ünlüydü ve “Champagne” bölgesinin panayırlarını hatırlatmaktaydı.⁶⁹⁷ Panayır zamanı kenti, çeşitli ülkelerin tüccarları istila ederdi. Kent girişinde yan yana sıralanmış çadırlarda Bulgaristan, Yunanistan, Rusya, Gürcistan, İtalya, Mısır, hatta Fransa ve İspanya’dan gelmiş ürünler sergilenirdi.⁶⁹⁸ Selanik’i çevreleyen kırlar çevrede zengin bir set oluşturuyor ve kırlıktaki üzüm bağları, bahçeler ve parklar Verria’ya doğru yayılıyordu. Civardaki köylerin nüfusu değişkendi, bazıları Yunandı, bazıları ise Slavca konuşan Balkan insanıydı. İoannis Komeniatis ‘Siege of Constantinople’ de, “buraya ticaret için gelen tacirlerin sayısını saymaktan daha kolaydır kumsaldaki kum tanelerini saymak” demiştir.⁶⁹⁹

Orta Bizans döneminde Selanik hem ticaret hem de sanayi açısından başkentten hemen sonra gelen bir öneme sahipti. Karadeniz kıyılarının Güneydoğu’sunda bulunan Trapezus (Trabzon) Doğu ticaretinin karayolu bağlantılarının kontrolünü ele geçirip kendi ipeklerini ve gümüş ürünlerini satmaya başlarken; Venedik, Bari, Amalfili ve Sicilya’dan Yunanistan’a giden gemilerin rotası üzerinde olduğu için Sparta’yla birlikte Korinth varsıllaştı. Trapezus’taki yıllık panayıra ise sadece Yunanlı değil, Müslüman ve Ermeni tüccarlar da rağbet gösteriyorlardı.

Bizans Anadolu’sunun batısındaki Ephesos (Efes) fuarı, yoğun ticari faaliyetlerin yaşandığı ve özellikle gümrük gelirleri sayesinde imparatorluk ekonomisine ciddi gelirler sağlayan bir fuardı. Gümrük vergileri Bizans ekonomisi içerisinde önemli kalemlerden birisiydi. Theophanes’e göre, VIII. Yüzyılın sonlarında Ephesus yıllık fuarı, ithalat, ihracat ve ticari işlemlerde uygulanan “komerkion” da en az 100 pound altın veya 7200 nomismata gelir getirmekteydi. Arap yazar İbn-Havkal’a göre Antalya şehrinde üç kentenari ya da 21.600 ile 30.000 nomisma arasında bir gelir, Trabzon kentinde ise on kentenari ya da 72.000 nomismata gelir elde edilmekteydi. Ayrıca Attaliotes’e göre; Selymbria kentinden, XI. Yüzyılın sonlarında ortalama 60 pound veya 4.320 nomismata gelir elde edilmekteydi.⁷⁰⁰ İtirafçı Theophanes’in

⁶⁹⁷ XII. Yüzyıldan itibaren Fransa’da Kuzey “Champagne” bölgesindeki panayırlar ve fuarlar oldukça popüler olmaya başlamıştı. Tüm Avrupa’dan gelen alıcı ve satıcılar, panayır zamanları bu bölgede buluşmakta ve ticaret yapmaktaydılar. Bütün tüccarların korunmasını, can ve mal emniyetini “Champagne” kontu sağlamaktaydı. Bu panayırlar zamanla, her malın numunelerinin gösterildikleri fuarlar halini almışlardır. Köhnen, s.74-75; Epstein, s.92.

⁶⁹⁸ Levchenko, s.173; Runciman, “Byzantine Trade...”, s.145.

⁶⁹⁹ Dalby, s.111.

⁷⁰⁰ Hendy, s.174.

Vekayinamesi'nde, VI.Konstantin'in (780-97) bir Arap akıncı birliğiyle karşılaşp onları mağlup ettikten sonra Ephesos'a Efes) gittiğini söyler ve İncil'i yazanın kilisesinde dua ettikten sonra, kutsal havari, İncil yazarı Yuhanna'nın yardımını kazanmak için fuarın (yaklaşık olarak elli kilo altın) gümrük vergilerini bağışdamıştır. Bu verilen bilgiden yola çıkarak Bizans satılan mallardan %10'luk bir vergi olan *Kommerkion* aldığına göre ve bu miktarın bağışlanan miktar olan elli kiloluk bir altına karşılık gelmesiyle, fuarın cirosunun yaklaşık olarak 500 kg.altın yaptığını gösterir. Bu tablo da, her yıl açılan bu fuarın ticareti nasıl desteklediğinin kanıtıdır.⁷⁰¹

⁷⁰¹ Herrin, s.209-213.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. VIII-X. YÜZYILLARDA BİZANS İMPARATORLUĞUNDA TİCARET AKIŞINI SAĞLAYAN ÖNEMLİ TİCARET YOLLARI VE TİCARET MERKEZLERİ

4.1. Ticaret Yolları

Hem yerel ticarete hem bölgesel ticarete hem de bölgeler arası uzun mesafeli ticarete ticaretin temel unsurlarından biri ticaret yollarıdır. Dönemin şartları içerisinde bakılınca Yerel ticarete, karayolu için 50 km.nin altındaki kısa mesafeleri veya üreticiyle tüketici arasındaki doğrudan değişimi, deniz yolu için ise gemilerle bir günlük deniz mesafesi ile yapılan ticareti anlıyoruz. Bölgesel ticaret ise yerel ticarete göre daha geniş bir çerçevede (50 km. den 300 km. ye kadar) cereyan eden ticaretti ve bu ticaret daha büyük işlemleri içeriyordu. Eski yolların bazıları eşek ve katır gibi daha küçük yük hayvanlarının geçişinde daha kısa süren patika yollarının lehine terk edilmişti. Köprüler ise askeri ve sosyal hayatta hareket kabiliyetini arttıran ve hayatı kolaylaştıran önemli yapılarıdır.

Book of the Prefect ve diğer metinlerde bölgesel ticaret için kanıtlar bulunmaktadır. Başkent pazarı, Bithinya veya Paplagonia'dan kara yoluyla büyük baş hayvan, domuz ve X. Yüzyılda Selanik'ten mallar alınır, Bulgaristan ve Slav bölgesinden veya Teselya'dan hammaddeler kara, deniz veya nehir yoluyla ulaşmaktaydı. Selanik ticareti yoğun olarak; buğday, yünlü tekstiller, madeni eşyalar ve cam içeriyordu. Kaynaklarda diğer ticaret merkezleri de ortaya çıkmaktadır: Muhtemelen IX. Yüzyıldan itibaren yerel ipek yetiştiriciliğinde ortaya çıkan Sparta ve Thebes, Thessoly'da Demitrios Bulgaristan'daki Preslav, Karadeniz'deki Trabzon, Amasra, Kherson ve Develtos şehirleri. Bu şehirlerin ticareti sadece kendi hinterlandı ile değil, aynı zamanda İskenderiye ve Konstantinopolis arasındaki rota üzerinde limanı olan Antalya gibi çok daha uzak mesafeler ile de yapılmaktaydı.

Bölgeler arası ve uzun mesafeli ticarete; karayolu ağıyla kolayca sevk edilen ipek ve baharat gibi değerli ürünler hariç, Bizans'ın bölgeler arası ve uzun mesafe ticaretin çoğu deniz yoluyla yapılmaktaydı. Ticaret gemileri geçmişte olduğundan daha ekonomik olarak mal edilebiliyordu ve geçmişle kıyaslandığında boyutları da küçülmüştü (14-20 m.). İskelede uygulanan geleneksel tahta plak anlayışı da

değişmişti.⁷⁰² Bunlarla birlikte gemi sahibi olmak yine de sıradan kişilerin ulaşabileceği bir ürün değildi. Bununla birlikte hem yakın hem uzak ticarete kullanılan ticaret yollarından biri nehir yollarıydı ve ticarete büyük katkıları vardı.

4.1.1. Kara yolları ve Kara Ticareti

Bizans, Roma imparatorluğundan miras almış olduğu mevcut yol sistemine çok fazla bir şey katmadan faydalanabilmiş ve bu durum Bizans açısından büyük bir avantaj olmuştur. Bizans sahip olduğu bu gelişmiş yol sistemi sayesinde bölgeler arası iletişimi sürekli sıcak tutmuş, kültürel ve ekonomik zenginleşme sürecinde sahip olduğu bu değerden akıllıca faydalanmayı başarmıştır. Ticaret, ordu, ulaşım ve haberleşme gibi geniş bir kullanım alanına sahip olan bu yollarda; güvenlik noktaları, konaklama istasyonları hatta gidilecek yön ve mesafeleri dahi gösteren tabelalar bulunmaktaydı.⁷⁰³ İncelediğimiz dönem itibarıyla Bizans'ın ticaretinde başta gelen kara yolları; İpek Yolu, Fırat Kervan Yolu ve Kral Yolu idi. Kara ticaret yollarında ticaretin adeta sembolü konumundaki unsur ise tüccar kervanlarıydı. Kervanlar üzerleri yelken bezi ile kaplı birçok yük arabasından meydana gelmekteydi. Kervanın başında, silahlı uşaklar; mızraklar ve demir miğferlerle donatılmış bir şekilde atlarla kervana eşlik etmekteydiler. Kervanın önünden ve arkasından ilerleyen süvarilerin esas görevi ise kervanı haydut ve yağmacılardan korumaktı.⁷⁰⁴

Mevcut bilgiler henüz Hunlar zamanında bile Doğu'yu Batı'ya bağlayan yollar olduğunu göstermektedir ki Akdeniz kıyılarından Eski Çin'e kadar Asya'yı baştanbaşa geçen kervan yolu olan "İpek Yolu" bu yolların başlıcasındır.⁷⁰⁵ İpek Yolu, Ch'ang-an'da⁷⁰⁶ başlıyor ve ilk 800 km. boyunca Wei ve Sarı ırmak vadilerinde, Nan-Şan'ların (Güney dağları) kıyısı boyunca yukarıya doğru uzanan kolay bir yolla başlıyordu. Buradan Kansu koridoru boyunca bir sınır kenti olan Tunhvang'a giden zorlu bir çöl yolu vardı. Buradan yola devam etmek için iki rota mevcuttu. Güney rotası gündüz sıcaklık değerleri çok yüksek olan zorlu bir yoldu ancak bu yolun avantajı yolda eşkiya bulunmamasıydı. Bu yolu kullanan tüccarlar genelde gece yolculuk ederlerdi ve Çerçen üzerinden devam ederek Hindikuş'lardan geçerek Taksilave kuzeybatı Hindistan'a giden yolu izliyorlardı. Kuzey rotasını tercih edenler tarım havzası ile Lop Nor Çölü'nü

⁷⁰² Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy...*, s.81-82.

⁷⁰³ Runciman, "Byzantine Trade...", s.133; Sedillot, s.120.

⁷⁰⁴ Köhnen, s.91-92.

⁷⁰⁵ Küçükkalay, s.292.

⁷⁰⁶ M.S. I. Yüzyıla kadar Çin'in başkenti.

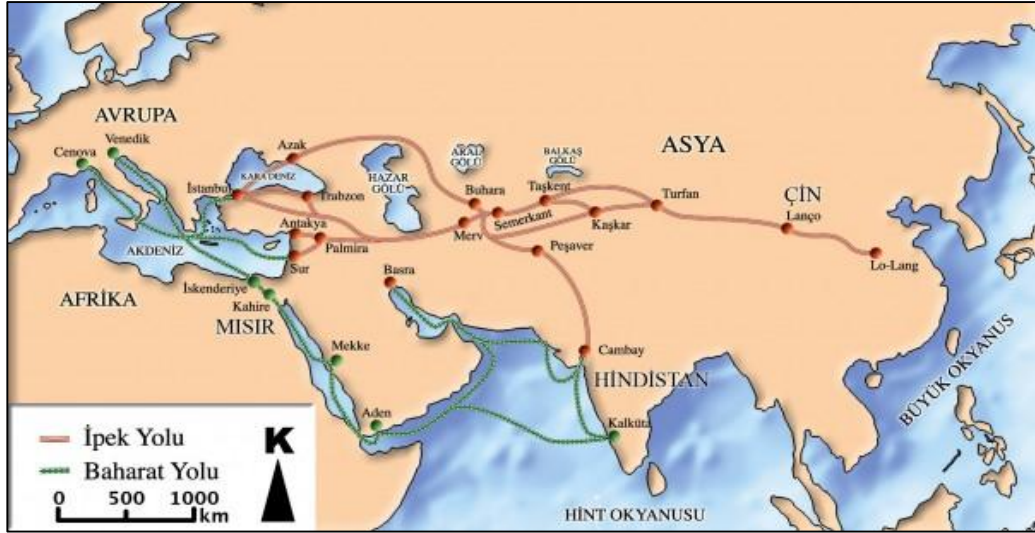
aşarak Korla'ya varmaktaydı. Korla'daki su kaynağı M.S. III. Yüzyılda kuruyunca, yolcular Turfan'dan geçen bir yay ile yollarına devam etmek zorunda kalmışlardır ve Turfan'dan devam eden yol kuzey ve güney yollarının birleşip kavşak oluşturduğu Kaşgar'a varıyordu. İpek yolu artık buradan itibaren ticaretin gideceği yere göre dağılıyordu. Doğu'ya yönelenler Hindistan yolunu takip ederek Bakriya'ya doğru yol almaktaydılar. Batı'ya doğru hareket edenler, Merv yolunu takip etmekteydiler. Merv'den Batı'ya doğru giden istikamet Elburz Dağları'nı izleyerek İran yaylasından geçiyordu ve daha sonra Bağdat yolu takip ediliyordu. Bundan sonra yollar gelişmişti ve iyi düzenlenmişti. Bu yollar kullanılarak; Halep, Antakya ve Akdeniz'e ya da nadiren Palmyra ve Petra'ya gidilmekteydi. Bu dolambaçlı ve zor yolla yapılan ticaret, tüm elit kesimim talep ettiği ve o dönem üretim sırrını Çinlilerin ellerinde bulundurduğu "ipek" den kaynaklanıyordu. İpeğin ticareti çok kârlıydı ve bu sebeple Güneybatı Asya ve Akdeniz dünyasında fiyatı oldukça yüksekti. Ayrıca ipek yol boyunca bir para birimi olarak da kullanılıyordu. Meydana çıkan kar doğudan batıya doğru yapılan ticaretten doğuyordu ve Batı'nın zenginlikleri de bu ticaretle Doğu'ya akmaktaydı.⁷⁰⁷ Ancak Çin'in yüzyıllar boyunca koruduğu ipek imalatındaki tekel olma özelliğini yitirmesi, hem Çin için hem de ipek yolu için farklı anlamlar yüklemiştir.

M.Ö. 200'lü yıllarda Kore'ye giden Çinli göçmenler, dut ağacı tohumlarını ve ipekböceği yumurtalarını da yanlarında götürmüşlerdir. Yaklaşık olarak dört yüz yıl sonra ise ipek üretimi Japonya'ya sıçramıştır. Bu durum ise Çin ipeğinin incelediğimiz dönemde neden sadece Batı'ya ihraç edildiğini açığa kavuşturan önemli bir ayrıntıdır zira Doğu VI. Yüzyıla gelene kadar zaten ipek üretmektedir. Ayrıca özellikle Çin imparatorluğunun batı sınırlarının bu kadar sıkı denetlenmesinin sebebi, ipek üretiminin Batı'ya yayılmasını engellemek istemesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁰⁸ Ancak Bizanslı iki misyoner keşişin 552'de ipek böceği yumurtalarını sızdırıp Bizans'a getirmesiyle ipeğin sırrı da çözülüp üretimine başlanmıştır.⁷⁰⁹

⁷⁰⁷ Ponting, s.231-232.

⁷⁰⁸ Helmut Uhlig, *İpek Yolu*, çev. Alev Kırım, İstanbul, 2000, s.255.

⁷⁰⁹ Sedillot, s.148.

Harita 69. İpek ve Baharat Yolu haritası

Çin tekeli kırılınca zaman içerisinde ipek böceği yetiştiriciliği ve ipek imalatı İran’a kadar yayılmıştır. Dut ağacı ve ipek böcekleri iklim şartlarının uygun olduğu her yere uyum sağlamıştır. İpek üretiminin yaygınlaşması ipek yollarına da farklı bir anlam kazandırmıştır. Başlangıçtaki, ipeğin taşınmasına yönelik amacı devam etmekle birlikte, ticaret mesafeleri kısalmıştır. (İpek yolu üzerindeki kentlerin de ipek üretimine dâhil olmasıyla). Ticaret mesafelerinin düşmesi fiyatları da düşürmüş ve nakliye aşamasındaki riskleri de azaltmıştır. Sürekli artan imalat, Çin ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiş ve temel geçim kaynağı ipek olan halkın giderek sefaletе düşmesine neden olmuştur. Bununla birlikte ipek üretiminin yaygınlaşması, ipek fiyatlarının düşmesine neden olmuştur ve ipek giderek uluslar arası pazarların sunduğu seramik, pamuk, takılar ve esanslar gibi diğer ürünlerin yanında yer alan göreceli olarak sıradan bir ticaret ürünü haline bürünmüştür.⁷¹⁰

Eskiçağdan itibaren kullanılan ve Bizans’ın da kullandığı yollardan birisi de “Baharat Yolu”dur.⁷¹¹ Bu önemli yol, Hindistan’dan deniz yolu ile Arap Yarımadası’na gelen ve Hadramut’un baharat ormanlarında, Sibve Nehri’ni geçen, Katban’dan Moarab ve Moin’e vararak Kızıldeniz’e paralel Neptilerin başkenti olan Petra’ya ve aynı zamanda Mekke’ye ulaşan Baharat Yolu’dur. Yol buradan üçe ayrılmaktadır. Birinci yol Filistin limanlarına, ikincisi Fırat ve Dicle nehirlerinin bulunduğu bölgeden Ninova’ya, üçüncüsü ise Sina Yarımadası’ndan Mısır’a ulaşmaktaydı. Kızıldeniz’de

⁷¹⁰ Uhlig, s.258.

⁷¹¹ Adam Mez,” Orta Zaman Türk İslam Dünyası’nda Deniz Nakliyatı”, çev. Cemal Köprülü, *Ülkü Dergisi*, S.61, C.11, Mart-1983, s.19.

gemiciliğin gelişmesi, bu yolun önemini yavaş yavaş yitirmesine neden olmuştur. Özellikle VI. Yüzyılın başlarından itibaren Yemen ve Batı Arabistan'la ticaret, Bizans açısından oldukça önemli bir hal almıştır. Yemen'in Bizans'ın müttefiki olan Habeşlilerce ele geçirilmesi, Bizans'ın bölgeyle olan ticaretini de güvence altına almış olmaktadır. Bizans dışında Arap Yarımadası'nın belirli bölümlerinde kontrol sahibi olan İran'ın da yarımada ile sıkı ticari bağlantıları vardır. İslam'ın ilk yıllarında Bahreyn, Umman ve Yemen'de, İran'a bağlı yönetimlerin ticareti kontrol altında tuttuğu bilinmektedir. İran, aynı zamanda Bizans ile ticaret yolları noktasında hâkimiyet mücadelesi içerisindeydi. Arap Yarımadası, uluslar arası ticaretteki önemini Baharat Yolu'ndan almaktadır ve Hint okyanusu, Doğu Afrika, Bizans, Akdeniz ve İran gibi bölgeler arasındaki ticarete önemli bir aracı konumundadır. Bu özelliği de bölge hâkimiyeti üzerine sıkı bir rekabet doğurmaktadır.⁷¹²

Bizans ticaretinde önemli bir yeri olan kara yollarından bir diğeri ise Fırat Kervan yolu idi. Bizans öncesi dönemde de yoğun olarak kullanılmış, Meskene'ye kadar nehir yoluyla ulaşılan ve sonra da Anadolu-Suriye-Mısır yönünde devam eden önemli bir yoldur. Diğer bir ticaret yolu olan Kral Yolu ise; Perslerin kurmuş olduğu ancak Bizans ticareti açısından önem taşıyan, Sus'tan Soğd'a uzanan yoldur. Yine Perslerin kurduğu Sus'tan Mısır'a kadar uzanan yol da ticarete kullanılmıştır. Bu yol Akdeniz'den Kızıldeniz'e, oradan ise Basra Körfezi'ne uzanmaktadır.⁷¹³

Bizans yollarını bütünüyle anlatan hiçbir evrak kalmamıştır. Bu noktada Kronik eserlerde karşılaştığımız bilgilerden sonuç çıkarmaya mecbur kalınmıştır. Bizans yol ağının hemen hemen bütünüyle Türk hâkimiyeti süresince de kullanılması bize yardım etmektedir. Ancak iki yüzyıl süren dönüşüm devresi için birbirinden bağımsız olan birkaç nokta hakkında bilinen bazı gerçekler vardır. Örneğin; bilmekteyiz ki Apameia Yunan-Roma medeniyet ve ticaretinin ve yükselmekte olan Hristiyanlığın başlıca merkezlerinden biriydi. Ancak zenginliğini büyük doğu ticaret yolunun üstünde ve birkaç yolun kesiştiği noktada olmasına borçluydu. Bu yol Bizans döneminde bütün önemini kaybetmiştir ve Apameia üçüncü, hatta dördüncü derecede bir kent seviyesine düşmüştür.

⁷¹² Bal, s.119-120.

⁷¹³ W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Trihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, s.26-27; Sezgin Güçlüay, *Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret (XI-XIII. Yüzyıllar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1999, s.40-42.

Bizans yollarının tamamlanması Justinyen döneminde olmuştur. Bu yol ağının en önemli ayağı Halys'in doğusundan ayırarak Caesareia ve Sebasteia'ya giden asker yoldu. Bildiğimize göre bu yolun esası hiçbir kronikte tetkik edilmemiştir. Bizans askeri tarihinin doğuya ait olan önemli bir kısmı bu büyük yolun tanınmasına bağlıdır. Çeşitli mesafelerde, yola yakın bir takım karargâhlar vardı ki imparator harp bölgesine doğru bu yoldan ilerledikçe, vilayetlerden toplanarak bu karargâhlara gelen askerler kendisine katılırlardı. İlkbaharda Konstantinopolis'ten hareket, bu askeri yol üzerinde bir yürüyüş, doğu sınırına bir yaz seferi, kışın yaklaşması ile aynı yoldan payitahta (başkent) dönüş, bir ikinci seferden önce Konstantinopolis'te bir süre istirahat; işte bu çok faal imparatorun hayatı senelerce bundan ibaret kalmıştır. Bu yürüyüşlerin gidişatı hakkında özellikle bir şey söylemediği zamanlar, bunların askeri yol üzerinden yapıldığı düşünülebilir. Pek çok kere askeri seferin bütünüyle kavranması için bu nokta son derece önemlidir.⁷¹⁴

Coğrafi ortamla yakından ilişkili olan kara yollarının Bizans Anadolu'su için de Roma imparatorluğu döneminden kalan bir yol sistemine sahip olduğu görülmektedir. Başkent Konstantinopolis'in coğrafi konumu nedeniyle de Anadolu'nun kuzey bölümü güney bölümüne nazaran daha önem kazanmıştır. Çünkü başkente yakın olmak ve başkentle kolayca haberleşmek önemli bir üstünlük olmuştur. Yol ağının, merkezle eyaletler arasındaki ilişkileri canlı tutmak, buralardaki bürokratik etkinlikleri sağlamak, Bizans ordusunun hareket kabiliyetini arttırmak ve gerek bölgesel gerekse de bölgeler arası mal ve yolcu transferlerinde oldukça büyük etkisi vardır. Orta Bizans döneminde (VII-XI.yy) ve bu dönemin askeri alandaki başarılarında büyük katkı sağlamış olan *thema* sisteminde de bu *themalar* arası yol bağlantılarının işlevselliği ön plana çıkmıştır. VII. Yüzyılda Bizans Anadolu'sunda üç *thema* ile başlayan bu sistem XI. Yüzyıla doğru Avrupa topraklarındakileri de sayarsak yirminin üzerine çıkmıştır. Bilhassa Konstantinopolis'ten doğuya doğru yapılan seferlerde başrol oynayan yollar, *thema*'lardaki ordu birliklerinin hareket halindeki esas orduya dâhil olmaları bakımından büyük bir önem arz etmekteydi. Anadolu'daki ana yollar kuzeybatı-güneydoğu istikametindeydi. Genellikle kuzeybatı Anadolu'da Sangarios (Sakarya) ırmağı yakınlarında başlayan ana yollar kendi içerisinde de kollara ayrılmaktaydı. Bunlardan biri; kuzeyden Ameseia (Amasya) ve Koloneia (Şebinkarahisar); diğeri orta Anadolu Keskin mevkiisi yakınlarında Saniana (Köprüköy) ve Sebasteia'ya (Sivas);

⁷¹⁴ Ramsey, s.77-79.

diğeri ise İkonion (Konya) üzerinden Toroslar'a varmaktaydı. Yollar arasında en öne çıkan, genellikle askeri seferlerde kullanılan ve Nikea'dan (İznik) başlayıp Malagina (Osmaneli civarı), Dorülaeon (Eskişehir), Sivrihisar yakınlarında Pessinos ve Ankara-Kırşehir arasındaki Gorbeaos (Beynam) üzerinden Saniana'ya (Köprüköy) ulaşanıydı. Bu yol belki Doğu'ya ulaşmak için en kestirme olan yol değildi ancak askeri alanda kullanılan en ideal yoldu. Yol üzerinde pek çok noktada askeri istasyon (*aplekta*) yer alıyor ve buralarda çeşitli thema'ların birlikleri toplanarak bu noktalarda hareket halindeki esas orduya dâhil oluyorlardı.

Bizans açısından çok önemli bir rol oynamış bu askeri yol, Konstantinopolis'ten başlamakta idi. İmparator Boğazı'nı geçtikten sonra Khalkedon (Kadıköy) üzerinden Astakos'a (İzmit Körfezi) ulaşmakta ve körfezin güneyindeki Helenopolis ve Kibotos gibi kıyı merkezlerinden Nikaea'ya (İznik) geçmekteydi. Buradan yol, Leukai (Lefke), Malagina (Osmaneli civarı), Dorülaeon (Eskişehir), Kabarkion (Çifteler), Palia (Sivrihisar), Gorbaeos (Beynam), Sakarya Irmağı üzerinde bulunan Zompos köprüsü, Gordion yakınlarında Eudokia, Ara (Bala-Kaman arasında) üzerinden Saniana'ya (Köprüköy) ulaşıyor ve burada Halüs'ü (Kızılırmak) geçtikten sonra birkaç yola ayrılıyordu. Birisi Mokissos (Kırşehir) üzerinden Kaesareia 'ya (Kayseri), diğeri Zoropassos (Gülşehir), Saonda (Nevşehir), Tuana (Kemerhisar) ve Tarsus'a giderken, bir diğeri Agriane (Belcik), Sialos (Yıldızeli) üzerinden Sebasteia'ya (Sivas) varıyordu. Sivas'ta tekrar ayrılan yollar Kuzeyde Nikopolis (Suşehri) ve Koloneia'ya (Şebinkarahisar), doğuda Tefrike (Divriği) ve Theodosiopolis'e (Erzurum), güneyde Melitene'ye (Malatya) ulaşıyordu. Bu yol üzerinde Malagina, Dorülaeon, Kabarkion ve Saniana birer *aplekta* (askeri istasyon) idi.

Diğer bir önemli yol ise Dorülaeon (Eskişehir), Polübotos (Bolvadin), Filomelion (Akşehir) ve İkonion (Konya) üzerinden Kilikya geçitlerine ulaşıyordu. Bu yolun değişik şekillerde Konya'ya ulaşması mümkündü: Kotüaeon (Kütahya), Akroenos (Afyonkarahisar), Filomelion (Akşehir), Konya; ya da Dorülaeon (Eskişehir), Laodikeia (Denizli), Konya. Ayrıca Eskişehir-Pessinos-Arkhelais (Aksaray) üzerinden de Konya'ya uğramadan Toroslar'a ulaşmak mümkündü.

Anadolu'yu kuzeyden geçen yol ise Nikomedia (İzmit), Krateia (Gerede), Gangra (Çankırı), Eukhatia (Mecitözü), Amaseia (Amasya), Neokaesareia (Niksar), Koloneia (Şebinkarahisar) üzerinden kıyıda Trebizond (Trabzon), doğuda Theodosiopolis (Erzurum) ve Tebriz'e kadar uzanmaktaydı. Ticaret yol olarak ise daha

önceki dönemlerde de kullanılan Sebasteia (Sivas), Melitene (Malatya), Amid (Diyarbakır), Nisibis (Nusaybin) yolu ile de Orta Anadolu'yu Mezopotamya'ya bağlamaktaydı. BNu bağı sağlayan bir başka yol ise Nisibis (Nusaybin), Edessa (Şanlıurfa), Samosata (Samsat, Germanikaea (Kahramanmaraş) ve Kayseri yolu idi. kuzey-güney istikametinde de bazı önemli yollar bulunmaktaydı. Kıyıda Amisos'dan (Samsun) başlayıp Amaseia (Amasya) ve Kaesareia 'ya (Kayseri) ulaşan yol gibi diğer Karadeniz limanları olan Herakleia (Ereğli), Sinope (Sinop) ve Trebizond'dan (Trabzon) iç kesimlere doğru yollar uzanıyordu. Batı Anadolu'da ise yolların genelde kıyı şeridi ve nehir vadilerini izlediği görülmektedir. Özellikle kuzey-güney istikametindeki ulaşım, doğu-batı istikametindeki ulaşımına göre daha güç özellikler göstermektedir ve doğal engellerle karşılaşmaktadır. Deniz yolu ile ulaşımın daha kolay ve daha ekonomik olması nedeniyle de iç kesimlerdeki yollar mümkün olan noktalarda en yakın deniz kıyısına ulaşmaya çalışıyordu.⁷¹⁵

Balkanlar'ın ticaret açısından kara yolu durumuna baktığımızda; bölgenin fiziksel yapısı ve coğrafi pozisyonundan kaynaklı olarak, güvenli yol ağı ve aktarım geçişlerinin sağlanmasının çaba gerektirdiğini görürüz. Bununla birlikte yolları kent merkezlerine ulaştıran ve dağlar boyunca uzanan ovalar da bulunur. Bu yolları iki çeşit olarak ayırmak mümkündür. Barış zamanında tüccarların ve savaş zamanında ordunun kullandığıydı. Balkanlar üzerinde en önemli çapraz kara yolu Bizanslıların “imparatorluk yolu”, Slavların “Carksı Pat” ve Türklerin ise “İstanbul Yolu” dedikleri kuzeybatı-güneydoğu istikametindeki yoldu. Bu yol, kuzey denizi kıyılarından başlayarak Ren ovasından yukarı doğru çıkıyor Milan, Verona ve Aquileia'yı⁷¹⁶ geçerek Poetovia'ya⁷¹⁷ Ulaşıyor, sonra Drava ovasına geçiyor ve oradan da Sirmion'daki Sava Nehri'nden geçip bir sonraki durağı Belgrad oluyordu. Sonra bu yol, Ratiaria Bononia ve Kostolac (Viminacium) yoluyla Tuna boyunca devam ediyordu. Bu yol Güney Margos (Morova) Vadisi boyunca Niş ve Sofya yönünden güneydoğuya kıvrılırdı. Trajons kapısı olarak bilinen Hebros (Morica) vadisinin üst tarafına geçmeden önce Rhodope Dağları ve Haemos sıradağlarının batı kenarında ilerleyerek Philipopolis'e (Trakya) kadar yönelimini sürdürürdü. Bu noktadan itibaren imparatorluk yolu, Hebros'a yakın, bazen nehir geçişi ve bazen Rhodope silsilesinin nispi eğimi içerisinde

⁷¹⁵ Baskıcı, s.19-22.

⁷¹⁶ Aquileia; Antik Roma kentidir. Kuzeydoğu İtalya'da Friuli-Venezia Giulia bölgesine bağlı Udine ili içerisinde bulunan tarihsel yerleşke.

⁷¹⁷ Poetovia; Ptuj olarak bilinen bu kent kuzeydoğu Slovenya'da bir kasabadır.

yana döner Tzernomianou ve Klokotniza boyunca Adrianople'a (Edirne) kadar ilerlemesini sürdürürdü ve Konstantinopolis'e kadar devam ederdi. Adrianople'a bu nokta büyük çapraz yol arteriydi ve özellikle gelişmiş merkezlerin Roma'dan kuzeye taşınmasından sonra Batı ile Konstantinopolis arasında iletişimi sağlayan ana eksendi. Bu yol ayrıca hacılar, seyyahlar, tüccarlar ve askerler tarafından sıklıkla kullanılmaktaydı. Bu yolun kuzey bölümü ise Slav ve Bulgarların akınlarına hizmet vermiştir.

Kaynaklar Philipopolis'den (Trakya) itibaren Konstantinopolis'e gidiş zamanını Anna Komene iki gün iki gece olarak; Geoffray de Villehardoin yürüyüş mesafesini dokuz gün olarak veriyor. Attaleiates; Adrianople'den (Edirne) Konstantinopolis'e üç günde gidilebileceğini söylerken, 1433'de Bertrand de la Broquière aynı mesafeyi altı gün olarak ifade ediyor.⁷¹⁸

4.1.2. Deniz-Nehir Yolları ve Ticareti

İlkçağların ilkel galerleriyle yapılan ulaştırma yanında Ortaçağ deniz ulaşımı daha ileri bir seviyedeydi ve açık denizlere açılabilme olanağı da vardı. Ortaçağın ilk zamanlarında, o devrin ticaretinde kilit rol oynayan bölge Akdeniz ve kentleriydi. Bununla birlikte ticaret çok yoğun değildi. Ticareti yürüten unsur ise genelde Yahudi tüccarlardı.⁷¹⁹ Roma imparatorluğu ise Akdenizlilik karakterine sahip bir imparatorluktu ve M.S. IV. Yüzyıldan itibaren bir deniz kenti olan Konstantinopolis'in başkent olması bu durumunu daha da belirginleştirmişti. Konstantinopolis'in bulunduğu imparatorluğun doğu kısmında ise bu denizcilik ruhu daha da yoğunlaşmıştı. Suriye, Hint ve Çin gibi uzak ve yakın medeniyetlerle daha çok bu kimlik üzerinden temas sağlanmaktaydı. Ticaret, imparatorluğa hayat veren ve zenginlik sağlayan başlıca faktörlerdendi. İyi düzenlenmiş yollar, ulaşım elverişli nehirler ve hepsinden önemlisi Akdeniz, ticaret ve mal akışını sağlamaktaydı. Roma'da ticaret sadece yaşamsal ürün ticaretine dayanmıyordu. Ayrıca zengin kesimin lüks ihtiyaçları ile ordunun ihtiyaçlarını da ticaretle karşılanıyordu İmparatorlukta Doğu ve Uzakdoğu'nun lüks mallarına oldukça büyük bir talep vardı. Roma, ticarete yön verebilecek sağlam ve istikrarlı bir para düzeni de kurmuştu. Roma'nın Akdenizlilik karakteri ise onu paranın toplandığı bir pazar haline getirmişti. Roma ikiye ayrıldığı zaman Doğu;

⁷¹⁸ Anna Avramea, "Land and Sea, (Fourth-Fifteenth)", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angelik, E. Laiou, Washington, 2002, s.58-90.

⁷¹⁹ Köhnen, s.71,92.

Konstantinopolis, Akdeniz, Anadolu ve Filistin gibi oldukça stratejik noktaları elinde bulunduruyordu. Bu faktör de onu, Batı'dan daha avantajlı bir hale getiriyordu ve yaşadığı olumsuz tablolar karşısında mukavemetini arttırıyordu. Doğu filosu Karadeniz'e ve Akdeniz havzasına rahatlıkla erişebiliyor, Konstantinopolis'ten tüm yönlere; Balkan yarımadasına, Tuna vadisine, Adriyatik ve Karadeniz kıyılarına, Anadolu'ya, Kafkasların ötesine, Yukarı Mezopotamya'ya ve Suriye'ye yollar gidiyordu. Konstantinopolis bir deniz başkentiydi; Prokopios'a göre," deniz, şehri bir taç gibi sarar, öyle ki kalan kara parçası tacı kapamaya yarar".⁷²⁰

Kara ve deniz yollarının Konstantinopolis'te birleşmesi burası için büyük bir avantajdı ancak kentin sürekli güçlü ve tetikte olma zorunluluğu da vardı. Zira yayılma zamanlarında yani imparatorluğun güçlü olduğu dönemlerde bu durumu imparatorluğa büyük avantajlar sağlamaktaydı. Ancak gücünün zayıfladığı dönemlerde, tüm yolların kesiştiği zengin Konstantinopolis kenti düşmanları cezbeden de bir noktadaydı.

Roma imparatorluğunun son dönemlerine yaklaşıırken, imparatorluğun doğusu ile batısı arasında sürekli büyüyen bir ticaret dengesizliği vardı. Doğu, ticari ve ekonomik açıdan Batı'dan çok daha ileri bir seviyedeydi ve Batı'nın talep ettiği ipek, baharat, mücevherler ve tahılı buraya sağlayan Doğu idi. Buna karşın Batı'nın köle dışında satabileceği önemli bir malı bulunmamaktaydı ve ithalatını ekonomisi dışına çıkan büyük oranda altın çıkışıyla sürdürmek zorunda kalıyordu. Zaten böyle bir tabloda da Batı, ithalatının karşılığını müddet sonra ödeyemez bir hale gelmiştir.⁷²¹ Öte yandan Doğu, ticari açıdan oldukça hareketliydi. Konstantinopolis, Karadeniz yolu ve Baltık bölgesi, Rusya ve Kırım, Kafkaslar, Türkistan ve Çin ile ticari ilişki içerisindeydi. Balkanları geçen Orta Avrupa tüccarları, Tuna Nehri ile Konstantinopolis'e gelir, buradan Anadolu yolları ile İran ve Basra körfezine mal sevkiyatı yaparlardı. Akdeniz aracılığı ile de imparatorluk; İtalya, Kuzey Afrika, Mısır, Suriye ve Hindistan ile ticari ilişkilerini sürdürmekteydi.⁷²² Çin ile yapılan ticari ilişkiler

⁷²⁰ Seidler, s.11; Rice, s.18.

⁷²¹ Güran, s.72; Küçükcalay, s.169.

⁷²² Ancak bu dönemde Akdeniz'deki ticaretin durumu üzerine yoğun bir tartışma söz konusudur. Tartışılan tez 476'da barbar krallıkların kurulması sonrasında Akdeniz bölgesinin siyasi birliği kaybolunca V. Yüzyılın sonunda Akdeniz'in iki ucu arasındaki ticaretin durma noktasına gelmesi görüşüdür. Pirenne, Akdeniz ticaretinin V. Yüzyıldaki Germen istilalarına bağlı olarak değil, VII. Yüzyılın sonlarındaki İslam fetihlerinden dolayı kesintiye uğramış olduğunu iddia eder. Pirenne, *Hazreti Muhammed ve Şarلمان*, s.133-134. Roberts, Pirenne'nin bu tezine itiraz eden bilim adamlarından birisidir ve İslam ilerlemesinin kültürel çerçevede Germen istilasından etkili olduğunu kabul etmekle birlikte Akdeniz ticaretinin zayıflamış olmasını Müslümanlara bağlamaz. Bizans-İslam mücadelesine bağlar. Roberts, *Avrupa Tarihi*, s.144-148. İbn-i Haldun, İslam ilerlemesi zamanında

de Türkistan'la yapılan siyasi atmosfere oldukça duyarlıydı. Eğer bölgede asayiş ve güven ortamı hâkimse, sevkiyat ve ticaret de daha sağlıklı bir şekilde yürütülebiliyordu. Basra körfezi ve İran yolları da her zaman güvenli değildi. İranlılar ağır gümrük vergileri alır ve bazen ticaret mallarına el koyarlardı. Hint ticareti için en uygun yol Hint deniziydi. Fakat bu güçlü bir ticaret filosu gerektiriyordu. Hint ticaret ürünleri, Habeşli gemicilerle Habeşistan'a, Yunan gemicilerle de Habeşistan'dan Konstantinopolis'e getiriliyordu.⁷²³

Roma'nın ardından ticaret yolları bakımsız kalmıştır ve Avrupa'yı bir anarşi kaplamıştır. Bu anarşi ortamı Bizans'ın da başına bela olmuştur ancak böyle bir tabloda bile direnmeyi başaran Bizans, I. Justinien'in (527-65) göstermiş olduğu sağlam yönetimle Konstantinopolis'in ticaretini arttırmayı başarmıştır. İskenderiye ve Suriye limanlarında da ticareti hızlandıran imparator, bu dönemde başkent Konstantinopolis'i dünyanın ticaret merkezi ve ticaret yollarının kavşağı yapmayı başarmıştır. Belki VI. Yüzyılın başında yaşanan İran muharebesi ve artan baskılar Hint ticareti için İran yolunu Bizans'a kapatmış olsa da, Bizans Habeşistan ile yapmış olduğu anlaşmayla, Kızıl Deniz yoluyla Hint ticaretini sürdürmeyi başarmıştır. Ayrıca Bizans'ın Kuzey Afrika'yı, İtalya'nın büyük bir kısmını ve İspanya'nın büyük bölümünü ele geçirmesi, Akdeniz'deki güvenli ticaretin tekrar sağlanmasına zemin hazırlamıştır.⁷²⁴

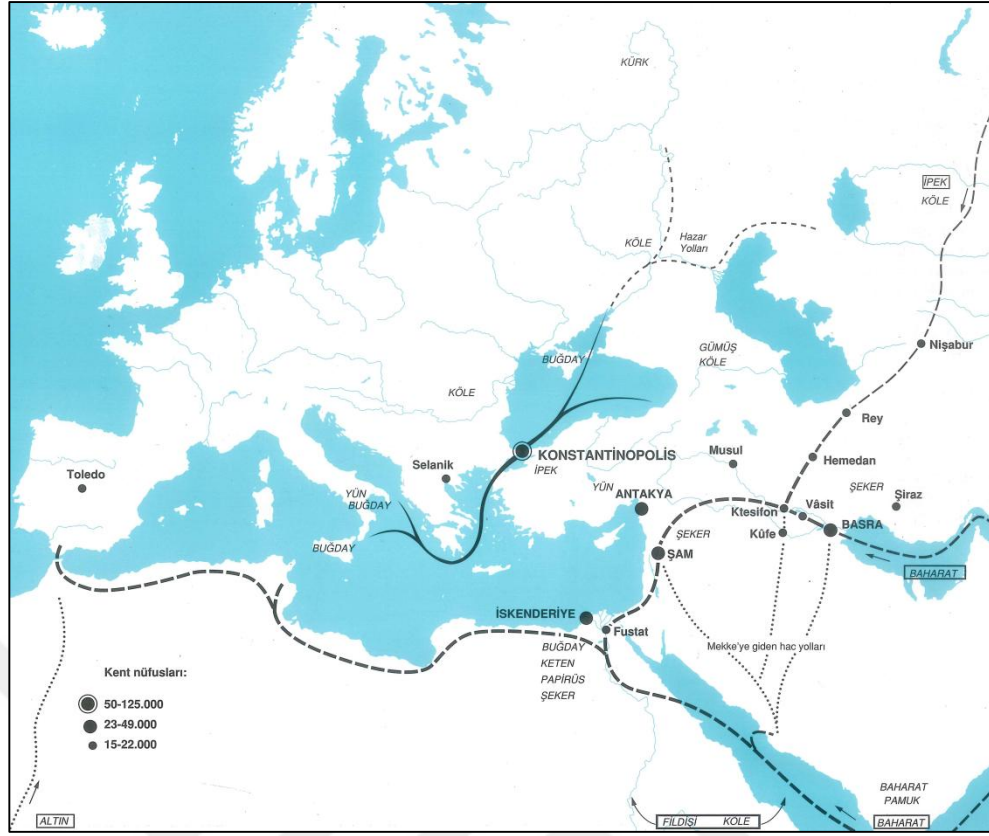
VII. Yüzyılda Mısır ve Suriye'yi işgal eden Araplar, Akdeniz'de iyice hakimiyet kurmaya başlayınca Bizans için Kızıldeniz yolu kapanmış, Hint ticareti de Karadeniz-Kafkas yoluna kaydırılmıştır. Hint ticaretinin kuzeye kayması vesilesiyle Nijninovgorat ve Kiev ile ticaret hareketleri de yoğunlaşmıştır. Öyle ki bu şehirler her yıl Konstantinopolis'e birer ticaret filosu göndermeye başlamışlardır. IX. ve X. Yüzyıla gelindiğinde ise Bizans gemicileri Karadeniz'de yoğun bir şekilde ticaret yapmaya başlamışlardır ve Trabzon Doğu'nun en hareketli limanlarından biri olmuştur.⁷²⁵

Avrupalıların Akdeniz'de bir tahta parçası bile yüzdüremediklerini söyleyerek aslında her iki görüşün de ortak olan İslam'ın yayılması esnasındaki Akdeniz'in eskisinden durağan hale geldiğini tek cümleyle özetlemiştir. Küçükkalay, s.145.

⁷²³ Arslan Abisel, *Dünya Ticaret Yolları Etrafında Cereyan Eden İktisadi ve Siyasi Mücadeleler*, İstanbul, 1943, s.11-12.

⁷²⁴ Güran, s.72-73; Abisel, s.11-12.

⁷²⁵ Abisel, s.12; Eco, s.287-288.

Harita 20. 737 yılında ticaret akışını sağlayan önemli ticaret yolları ve merkezleri (McEvedy, s.39)

Başkent, Ortaçağ başlarında pek çok Akdeniz limanı ile ticaret bağlantılarına sahipti ancak Karadeniz'in durumu biraz farklıydı: Karadeniz, Latinler zamanına kadar (XIII. yy) Akdeniz'den gelen yabancılara kapalı tutulmuştu; limanın günlük faaliyetlerini ise kentin kendi gemileri yürütmekteydi. Öte yandan Bulgar tacirler VIII. Yüzyıldan itibaren kent ile ticaret yapabiliyorlardı ve 816'dan itibaren burada bir üsse sahip oldular ancak IX. Yüzyılın sonlarına doğru bu üs Selanik'e nakledildi. Bu durum ise birkaç yıl sonra savaşa sebebiyet vermişti. Aynı şekilde 907'de Rusların Çargrad (Konstantinopolis'in Slavca karşılığı) seferinden ve akabinde yapılan ticaret anlaşmasından sonra (907-911), Kiev-Rusya egemenlik bölgesinden tüccarların kente girmelerine izin verilmiştir. Yapılan bu anlaşma küçük değişikliklerle 945'de yenilenmiştir. Bu anlaşma kapsamında Rus tüccarlar küçük gemileriyle Dinyeper ve Karadeniz'in batı kıyısını takip ederek kente geliyorlar, başkente kürk, mum ve köle getiriyorlardır. Ancak kent merkezine giremiyorlar, Ayios Mamas limanına yanaşarak

kente küçük guruplar halinde girmelerine müsaade veriliyordu. 974 yılında ise bu anlaşmaya yeni ek maddeler eklenmiştir.⁷²⁶

İslam, iktidar merkezi olan Arabistan'dan çıkarak Mısır, Irak ve İran gibi yerlere yayılması, gelişim yıllarında İslam'ın bir parçası olan göçebeliği de giderek zayıflatmıştır. Ayrıca 750 yılında Abbasilerin başkentinin Şam'dan Bağdat'a geçmesi de Akdeniz'e bakan bir bölgenin Fırat'a bakan ve Basra körfezine açılan bir bölgeye doğru önemli şekilde kayması anlamı taşıyordu. Basra körfezinden gelen deniz tüccarları da Abbasilerin yükselişiyle daha aktif bir hale gelmişlerdi. Gerçi İslam'ın yükselmesinden önce de, Batı Hint Okyanusu'ndaki ticaret büyük ölçüde Mezopotamyalı İranlılarla Yahudilerin elinde bulunmaktaydı. Bağdat'ın yeni sultanları, bu tüccarları daha fazla rahatsız etmemişler ancak bölgedeki ana ticaret dili olan Yunanca, Abbasilerin ilk yüzyıllarında, yani 750 ile 1000 yılları arasında yerini Farsçaya bırakmıştır.⁷²⁷

Bizans imparatorluğu doğuda Mısır gibi önemli bölgelerin hâkimiyetini kaybettikten sonra da kuzey Afrika kıyısında bulunan İskenderiye, Pelusium ve Trablus ile ticari ilişkilerine devam etmiştir. Bu ticaret IX. Yüzyılda kısmen Radonitler, kısmen ise bu bölgedeki Müslüman tüccarlar vasıtasıyla devam etmiştir. 825-961'de Müslümanlar tarafından işgal edilen Girit, Suriye ve Filistin kıyılarının çok sayıda limanı ile Bizans'ın bağlantısı devam etmekteydi. Kuzey Afrika limanlarıyla deniz bağlantıları Komnenos devrinde (1081-1185) bile kesilmeyecektir.⁷²⁸

Müslümanların hâkimiyet alanı genişledikçe, bahsettiğimiz üzere Bizans'a Kızıldeniz ve Basra yolları kapanmış, Araplar Kuzey Afrika'yı ve İspanya'yı ellerine geçirdiklerinde ise Akdeniz tamamen Arap hâkimiyetine girmiştir. Araplar denizcilik alanında büyük bir gelişme göstermişler; Akdeniz, Kızıldeniz ve İran körfezi Arap gemilerle dolmuştur. Arap tüccarlar Hindistan ve Çin'e ticari faaliyetlerini genişletirken, Mekke Ortadoğu'dan gelen kervan yollarının odağında bir pazar haline bürünmüştür. Emevi ve Abbasilerin ticarete göstermiş oldukları özel ilgi Basra'yı büyük bir ticaret merkezi haline getirmiş, deniz yoluyla Uzakdoğu ticaretiyle yakından ilgilenmişler, Avrupa-Hint ticaretinde ise aracı rol üstlenmişlerdir.⁷²⁹

⁷²⁶ Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul Limanı*, çev. Erol Özbek, İstanbul, 2003, s.17-18; Rice, s.136-137; Runciman, "Byzantine Trade...", s.139.

⁷²⁷ Curtin, s.133.

⁷²⁸ Müller-Wiener, s.17.

⁷²⁹ Abisel, s.13-14.

Bizans donanmasının en parlak döneminde “dromon” adındaki en önemli gemi yapımı vardı. *Dromon*’da, geleneksel Roma gemi yapımı sürdürülmesine rağmen, gelişim aşaması tamamen Bizans’a özgüydü. VI. Yüzyılda *dromon* tek bir özel gemiyi işaret ederken, IX. Yüzyılda bütün savaş gemilerini de kapsayan bir isim almıştır. Bunun en başarılı modeli ise yüz kürekli olanıydı. VII.Konstantin (913-59) dönemine ait 230 kürekli olan ve Grek Ateşi püskürten çift sıra kürekli kadirga modellerde kullanılmıştır. X. Yüzyılda *dromon*’ların uzunluğu 60 m, genişliği 10 m. Gemi omurgasından başlayan uzun bir direk ve geminin kış bölümünde 5-6 m. yükseklikte bir kule bulunmaktaydı. Yüz tondan fazla bir yükü bu gemilerin hızları 5 mil ve 7 mil arasında değişmekteydi. Benzer hızı Venedik kadirgaları da elde edebiliyordu. Gemiler kürekçiler yardımıyla ilerlemekte ve yelkenlerle de ilerlemesi desteklenmekteydi. Bu gemiler savaş için donatılmışlardı. Geç Bizans döneminin refah döneminde düzenli olarak gemiler Venedik’ten Doğu Akdeniz’e doğru ticari maksatla yelken açardı. X. Yüzyılda Bizans’ta donanmasının sahip olduğu gemiler bu noktada Bizans’ın göstermiş olduğu başarıyı yansıtmaktaydı. Orta Bizans döneminde Anadolu deniz *thema*’larında, Ege’de, Güney İtalya’da ve Adriyatik boyunca pek çok tersanede gemi inşası yapılmış olmalıdır. Bu noktada gemi inşası için gerekli olan kereste sadece temel bir ticari ürün değil, aynı zamanda çok önemli bir stratejik üründür. Bu sebepten dolayı da kereste ticareti imparatorlukta kontrol altında yapılan ticari ürünlerden biriydi. Bu noktada atılan önemli bir adım Girit’in tekrar ele geçirilmesinden (960-61) sonra, kerestenin Araplara ihracatının yasaklanmasıdır.⁷³⁰

Bizans ticaretine katkı sağlayan faktörlerden birisi ticaret donanmasıydı. Balıkçıların işe alınması için gerekli şartları belirleyen Rodos Denizcilik Yasası, ticaret gemilerinin mürettebatını ve onlarla yolculuk eden yolcuların uyması gereken kuralları belirliyordu. Bu gemilerde ücretler düşüktü. 709’da bir kamarot ayda iki *nomismata* anca kazanabiliyordu. Gemi sahipleri ise her zaman tüccar değillerdi, çoğunlukla mürettebat ticaretle uğraşan denizcilerdi. IX. ve X. Yüzyıllarda diğer ticaret filolarında bilinmeyen gelişmelerle donatılmış olağanüstü gemiler mevcuttu. Bunlar arasında en önemlileri kare kış ve Latin yelkeni (üç köşeli yelken diye bilinen donatımdı. Ancak bu dönemde ürünlerin büyük bir çoğunluğu yabancı teknelerle taşınmaktaydı. Her ülke artık kendi mallarını taşımaya başlamıştı ve İtalyanlar, Konstantinopolis’te kendi

⁷³⁰ Bu yasağa Venedik uymayı reddetmiş, bu durum karşısında I.İoannes(969-76), Venedik filosunu yakmakla tehdit etmiştir. Makris, s.92-98.

ürünlerini boşaltabilecekleri bir alana sahip olmayı da başarmışlardı. X. Yüzyıl İngiltere'si, Batı Avrupa anakarasına kadar da olsa mallarının taşınması için İtalyan tüccarlar kullanmaktaydı.⁷³¹

Bizans ticaretinde başrol oynayan ve bu yönde ticarete en büyük katkıyı sunan kent başkent Konstantinopolis'ti. Mesudi tarafından canlı bir liman kenti olarak tanımlanan Konstantinopolis, hem ülkenin hem ülke ticaretinin başkentiydi. Şematik olarak başkent, bir yandan Karadeniz'le diğer yandan ise Ege denizi ile ilişkili idi. Buradan Suriye ve Mısır'a veya Batı'da İtalya'ya ve hatta daha uzaklara Denizyoluyla erişim imkânı bulunmaktaydı. Karadeniz'deki Bizans ticareti stepler ve Orta Asya ile Rusya ve Hazar gibi birkaç müttefik sürdürülmekteydi. Karadeniz kıyısının en önemli ticaret kentlerinden biri olan Trabzon, Orta Asya ve kuzey Suriye'den gelen tekstil ve baharatların ulaştığı bir antrepoydu.⁷³² X. Yüzyılda İbn Havkal bu yüzyıldaki *Kommerkio*'ların (gümrüklerin) yıllık 72.000 gelir sağladığını rapor etmiştir. Bu denizin diğer bir önemli ticaret kenti ise, Kuzey'e tuzlu balık ve amfora testi veya kırım şaraplarını Dalmaçya ve Güneybatı Anadolu'ya ihraç edildiği Kherson kentiydi.⁷³³ Üstelik Bizans lüks ürünlerinin ihracatında ve Kafkas ipek yolundaki ithalatta aracı rolü de oynamaktaydı. Rusların başkent Konstantinopolis'i yakın zaman önce kuşatmış olmalarına rağmen Hazarlar gibi, Bizans'ın bölgedeki müttefikiydi. 911 ve 944'de yapmış oldukları bir ticaret akdi ile Ruslar ticarete büyük avantajlar da sağlamışlardır.⁷³⁴ Bunlarla birlikte üç tarafı denizlerle çevrili olan Bizans Anadolu'sunda Attaleia (Antalya), Smüran (İzmir), Amastris (Amasra), Herakleia (Ereğli), Sinope (Sinop) gibi imparatorluğun ticareti açısından çok önemli liman kentleri bulunuyordu.

Bizans ticareti VIII. Yüzyıldan itibaren daha çok Güney İtalya ve Adriyatik'te yoğunlaşmıştı.⁷³⁵ IX. Yüzyılda Bizans deniz ticareti, Akdeniz'in doğu havzasında

⁷³¹ Rice, s.135-136.

⁷³²Antrepo: gümrük vergisine konu olup da henüz vergi ve resimleri ödenmemiş ürünlerin korunduğu, gerektiği zaman küçük tamamlayıcı işlemlerin yapıldığı gümrük binalarına yakın olan bir tür depodur. Trabzon ise bu noktada Doğu mallarının Konstantinopolis'e aktarıldığı bir transit ticaret merkeziydi. Trabzon, transit olma özelliğini X. Yüzyılda sürdürmüştür. Bir Arap coğrafyacısı, "Trabzon Yunanların sınır kentidir. Bütün tüccarlarımız burada toplanırlar. Satın aldığımız tüm Yunan kumaşları ve brokerlar Trabzon'dan geçer" diye yazmaktadır. Levchenko, s.149,174.

⁷³³ Kherson: Ukrayna'nın güneyinde ve Dinyeper Nehri'nin sağ yakasında yer alan ticaret kenti.

⁷³⁴ Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy...*, s.83-84; Basık, s.23.

⁷³⁵ Tanilli, s.115.

yoğundu. Bari, Amalfili ve Venedik gibi Bizans İtalya'sı kentleri, Konstantinopolis'le düzenli bir ticari ilişki içerisindeydiler.⁷³⁶

Ticarette Batı için Ege'nin durumu ise 770'lerde çok önemli görünmüyordu. Bu denizin popülerliği bu tarihlerden sonra artmaya başlamıştı ve X. Yüzyıla gelindiğinde ise oldukça önemli bir hal almıştı ancak bu yüzyılın başlarında denizin güvenliği halen düşüktü. Ancak Girit'teki Arap üssünün 961'de ortadan kaldırılmasıyla burada denizcilik faaliyetleri daha da güvenli bir hal almıştır. Ege'nin popülerliğinin artmasında şüphesiz Venediklilerin rolü de oldukça önemlidir. Venedikliler, Dalmaçya kıyıları üzerinde ilişkilerini geliştirirken, Amalfililer gibi Mısır ve başken Konstantinopolis ticaretini de garantiliyorlardı. IX. ve X. Yüzyıldan itibaren İtalya kentlerine ait tüccarlar Konstantinopolis'e yerleşmişlerdi. X. Yüzyılda da Venedik ticareti yükselmiştir. Bizans, Adriyatik Denizi'nin güvenliğini sağlama ve gerekli durumlarda imparatorluğun ordularını sevk etme görevini Venedik'e vermişti. Öte yandan Venedik, Bizans için yapacağı bu jandarmalık vazifesi için imparatorluktan büyük ayrıcalıklar koparmıştır. Ayrıca Venediklilerin Araplarla anlaşmaları sayesinde Akdeniz-Hint yolları yeniden taşımacılığa açılmıştır.⁷³⁷

Bizans imparatorluğunun ticaretinde su taşımacılığı noktasında coğrafi anlamda bu faaliyete olanak sunan başka bir imkân da nehirler ve nehir vadileri aracılığıyla yapılan ticaretti. Vadiler aracılığıyla yapılan seyahatlerde kara yolu kullanılmış olsa da bu tür bir faaliyetin nehirlerle mümkün olacağı gerekçesiyle tümünü nehir yolu olarak almak mantıklı olacaktır.

Bizans Anadolu'sunda Fırat (Eufrates), Dicle (Tigris), Yeşilırmak (İris) Kızılırmak (Halüs), Sakarya (Sangarios) ve Menderes (Menander) gibi ırmaklar olmasına rağmen bunlar kıyıda içerilere doğru bir su taşımacılığı ve ticareti imkânı vermemektedirler.⁷³⁸ Balkanlar ise bu açıdan Anadolu'ya göre nehir taşımacılığı ve ticaretine daha uygundu ve bu imkânı tanıyan başlıca unsur ise Tuna Nehri idi.

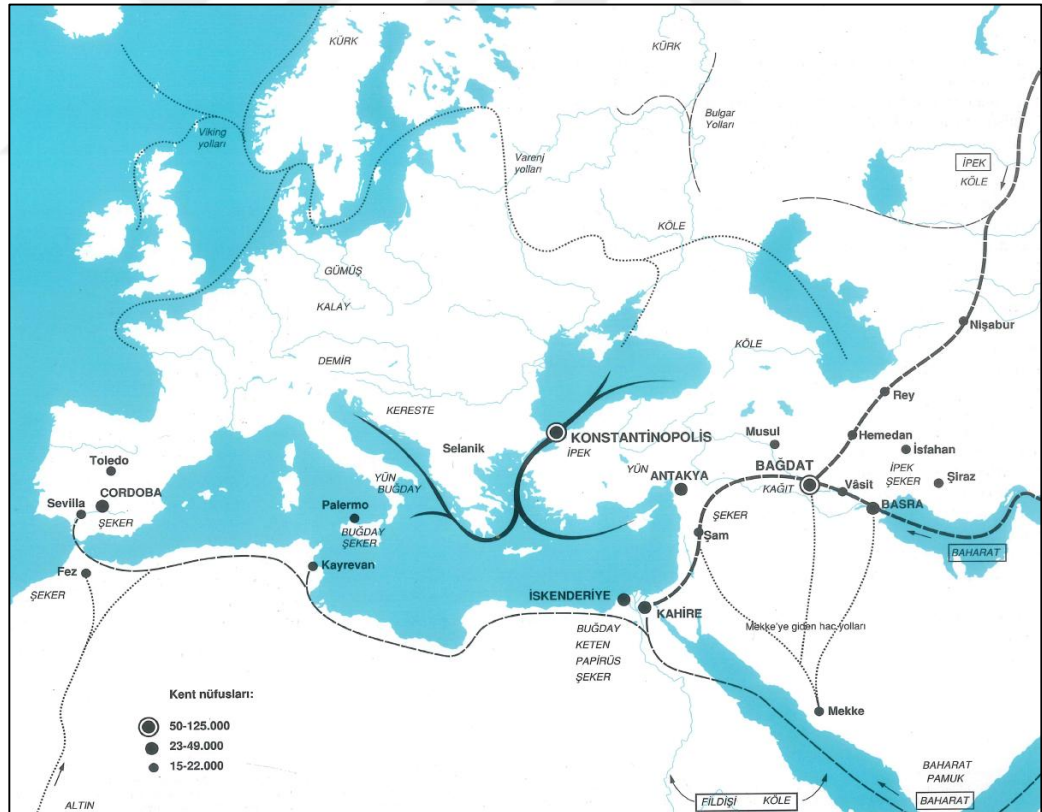
Balkanların politik tarihinde yollar, karşıt güçler arasında sürekli bir kontrol altına alınma mücadelesinin malzemelerinden biri olmuştur. VI. Yüzyılın sonu ve VII. Yüzyılın başlarında Avar ve Slav akınlarında ve de Slav yerleşmelerinde önemli bir belirleyici rol oynamışlardır. İlk Bulgar imparatorluğu 681'de Tuna ve Haemos Dağı arasındaki bölgede kurulmuştur. Bizans ve Bulgarlar arasına VIII, XI Ve X. Yüzyıllarda

⁷³⁶ Levchenko, s.149.

⁷³⁷ Abisel, s.12-13.

⁷³⁸ Basık, s.22.

yoğun mücadeleler yaşanmıştır. 971 yılında Tuna'nın güney bölgesi Bizanslılar tarafından tekrar ele geçirilmiştir. 1081 yılında ilk Bulgar devletinin yıkılması ile de bölgedeki yol hâkimiyeti tekrar kazanılmıştır. Ancak Yabancı yerleşimler ve bunlara karşı girişilen mücadelelerde, Balkanlardaki kuzeybatı-güneydoğu, kuzey-güney ve doğu-batı istikametindeki ana yol arterleri boyunca buradaki yollarda hâkimiyet sarsılmasına rağmen taraflar arasında yapılan ticaret anlaşmaları, ürün ve insan hareketlerinin devam edebilmesine olanak sağlamıştır. 716 ve 815'de Bizans ve Bulgarlar arasında yapılan anlaşma gereği; Bulgarlara Ege ve ticaret yolunun sonu olan Selanik ile Tuna'ya kadarki alanda hareket hakkı verilmiştir. İletişimde nehirler yoluyla daha kolay taşımacılık yapılıyorken, IX. Yüzyılda Adrianople ve Didymoteichon gibi şehirlerde Komerkkiarioi; Vardarios'un kuruluşu ile nehir taşımacılığı kurulmuş ve bu tür taşımacılık onaylanmıştır. Yapılan taşımacılığın kaynaklar da doğrulamaktadır. Bunlardan Kaminiates, IX ve X. Yüzyılda Selanikli tüccarların Bulgarlarla nehirler vasıtasıyla ticaret yaptığından bahsetmektedir.

Harita21. 1000 yılında Ticaret akışını sağlayan önemli ticaret yolları ve ticaret merkezleri (McEvedy, s.55)

Balkan yarımadasında uzanan büyük ana yollar belki “istilacıların yolları” tanımlanabilir. Bu rota Tuna’dan (Danube) başlayıp, en büyük şehir merkezlerinden ve en önemli kavşaklardan Naissus (Niş) ve Sardica’ya (Sofya) geçer, büyük nehirler Axios (Vardar) ve Strymon’nun (Struma) paralelinde ilerlerlerdi.

Bölgedeki ilk ve en önemli kuzey-güney yol eksenini Tuna’dan ve Margos ovasından aşağı doğru Noissos’a ve Üsküp’deki Axios ovasına ulaşırdı. Burada Stoboi’ya gider ve Axios’dan geçerdi ve Ege yönünde Demir Kapı’dan geçerek Selanik ovasına ulaşırdı. VII. Konstantin Porphyrogenetos’a göre Selanik’ten Belgrad’a bir yolcu acele etmeden ilerlerse ve geceleri istirahatla geçirirse sekiz günde ulaşabilirdi. Skopje’den (Üsküp) ikinci yolla ise Axios (Vardar) geçidini atlayarak Güneybatıdaki Manastır-Bitolj yoluyla Selanik’e ulaşılabilirdi. Bu ikinci yol Nikephoros Gregoras tarafından belirtilmektedir. Bununla birlikte diğer bir kuzey-güney rotası Tuna’dan başlayıp güney’e Sardica’ya ve sonra Strymon (Roupel) vadisini takip ederek Amphipolis’in (Amfipolis) en önemli kavşağında son bulmadan önce Serrai ve Drabeskos’a ulaşırdı. Bizans döneminde, Strymon nehri bu bölgede Marmari olarak adlandırılıyordu. Nehir boyunca uzanan eski Amphipolis’in bu kısmının kuzeydoğu ve kuzeyinde yerleşilmişti. Burada Gregory Pakourianis, köprü yakınlarında yolcular için bir hostel (xenodocheion) kurdurdu.

Harun İbn Yahya (IX. Yüzyılın sonunda) Selanik’ten Konstantinopolis’e yapılan seyahatin on iki gün olduğunu aktarmaktadır. Selanik, bilinen dünyadan tüccarları cezbedebilen bir potansiyele sahipti. Ve tüccarlar Karadeniz’den başkente gemilerle, sonra at ve katırların taşıdığı büyük kervanlarla Selanik’e seyahat ederlerdi.

Bölgedeki en önemli yollardan birisi “Via Egnatia” idi.⁷³⁹ Bu yol Balkanlardan çapraz devam eden Ege, Adriyatik ve Marmara ile Roma arasındaki bağlantıyı sağlardı. Bu yolu Cursus Publiems (Halk Yolu) takip ederdi. Bu yol Selanik’e kadar uzanarak ve Trakya bölgesinden geçerek başkent Konstantinopolis’e varırdı. Yaklaşık olarak 1120 km uzunluğundaydı ve diğer anayollar gibi 6 m. genişliğindeydi. Yol Roma’dan Brindisi’e⁷⁴⁰ kadar uzanan Appia Yolu’nun⁷⁴¹ bir uzantısıydı. Bu limandan yolcular

⁷³⁹ Egnatia yolu veya Via Egnatia; M.Ö. II. Yüzyılda Roma imparatorluğu tarafından inşa edilen bir yoldur. Bu yol Roma’nın İlirya, Makedonya ve Trakya bölgesinden geçerdi. Yolum geçtiği bölgeler günümüzde Arnavutluk, Makedonya, Yunanistan ve Türkiye topraklarından geçmektedir.

⁷⁴⁰ Brindisi; Adriyatik deniz kıyısındaki bir kent.

⁷⁴¹ Appia yolu (Latina Via Appia); M.Ö. 312 yılında Romalı yüksek bir memur olan Appius Claudius’un yapımına önderlik ettiği 660 km uzunluğunda bir Roma yoludur. Yol, Roma’dan İtalya’nın batı kıyısı boyunca güneye uzanmakta, sonra doğuya doğru kıvrılarak Adriyatik kıyısındaki Brindisi’ye, oradan da Otranto’ya gitmekteydi.

deniz yoluyla Dyrrachion (Dıraç)'a ve Avlon'a seyahat etmekteydiler. Dıraç ve Avlon'un önemi Trans-Balkan yolu için antik çağlardan beri bir başlangıç noktası olmasıydı. Erken dönemlerde rota detayları daha iyi biliniyordu. Ayrıca Bizans dönemi boyunca da yolun açılış ve kapanışını takip edebiliyoruz.

Rentina⁷⁴² geçildikten sonra Via Egnatia'nın Marmara geçidindeki Stryman'ın Drabiskos'a doğru döner ve Angista Symbole'ü geçerek Philippoi'a ulaşıldı. Sonra denize doğru Christoupolis Neapolis'e (bugünkü ismiyle Kavala) ulaşıldı. Via Egnatia, Kavala'dan sonra kuzeydoğu'ya doğru Akontisma (Kavala'dan 3 km) yoluyla içe doğru dönerek Topeiros'a ulaşıldı. Topeiros kenti Nestos Nehri'nin çaprazında bulunmaktaydı. Xanthe'den sonra Peritheorion'daki (Anostosiopolis) Bistonis (Poros) gölüne ulaşıldı. Yol, doğu istikametinde Mosynoupolis'e (Maximianapolis), sonra güney-güneydoğuya yönelerek sahildeki Makre'ya ulaşıldı. Bir diğer kolu da Mosynoupolis'den Gratianondan inerek tepeler boyunca Makre'ye uzanırdı. Via Egnatia, doğuyadoğru kıyı boyunca Trajanopolis ve Bera'ya devam ederdi. Yol, Peplos köyünün çevresinde bulunan bir köprü sayesinde Hebros'u geçirdi. Kepos ve Gemis'te ve bir yan kol Ainos limanı için Kypsela'ya ulaşıldı. Bu rotanın son genişlemesi, Rousion (Kesane), Malgora, Apros, Phaidesios, Herakleio, Daonion, Selymbria, Epibatai, Aigialoi, Damokraneia, Athyra (Büyük Çekmece) ve Rhegion (Küçük Çekmece) boyunca devam ederek Konstantinopolis'e ulaşıldı. Antoninus'un Hinerarium'na göre bu yol Herakleia'dan (manastır) Konstantinopolis'e kıyı rotası bulunmamaktaydı. Bordeaux'un Hinerarium'da belirtilmektedir. Prokopios, Via Egnatia'yı tanımlarken, Konstantinopolis'in dış mahallelerindeki Strongylon olarak tanımlanan kaleden başlayıp, burada yol Rhegion'da (Küçük Çekmece) dışa doğru devam ederdi der. Çünkü yolun; kaba, bataklık ve geçmenin zor olduğunu ifade ediyor.

Büyük imparatorluk, askeri ve ticari yolu olarak adlandırılan Via Egnatia yolu zaman zaman istilaların yüzünden etkisiz hizmet verebiliyordu ve bu yolun özellikle batı kısmı dengeli seviyede kullanılmadı. Bizans ve Bulgarlar arasında IX. ve X. Yüzyıllarda yapılan savaş dönemleri hariç, Via Egnatia yolunun doğu kısmı, yani Konstantinopolis ve Selanik'e ulaşan kısmı sürekli olarak hizmet verebilmiştir. Ancak IX. ve X. Yüzyıllarda Slavlar Stryman'un dar geçidine yerleşmiş olduklarından dolayı yol boyunca yolcular rahatsız olmuşlardır. X. Yüzyılda Arap yazar Mesudi bize; Axios vadisindeki Macarların batı ile ilişkilerinin kesilmesine sebep olduğunu söylemektedir.

⁷⁴² Rentina; Yunanistan'da bulunan bir kent.

Bu yolun batı kısmı Bulgar savaşları boyunca II. Basileios'un (976-1025) bölgeyi ele geçirmesine kadar tamamen kullanılmadı. Ancak XI. Yüzyıldan sonra Via Egnatia bir kez daha Konstantinopolis'ten batıya uzanan ana eksen olmuştur.⁷⁴³

4.2. Ticaret Merkezleri

Hiçbir uygarlıkta kentler, ticaret ve sanayiden bağımsız olarak gelişmemiştir. Ne antik çağda ne de modern zamanlarda bu kuralın dışında kalan bir durum olmamıştır. İklim, halk ve din ayrılıkları bu bakımdan tıpkı çağların ayrılıkları gibi önemsizdir. Bu, geçmişte Mısır, Babil, Yunanistan ve Arap kentlerinde olduğu gibi Roma'da da geçerli olmuş bir kuraldır. Bir kent ancak gıda maddelerini dışarıdan getirerek yaşayabilir. Ancak bu dışalım, buna denk düşen ya da bununla eşdeğerdeki mamul ürünlerin ihracatıyla dengelenmek zorundadır. Böylece kentle çevresindeki kırsal bölge arasında sıkı bir karşılıklı hizmet ilişkisi kurulmuş olur. Bu karşılıklı bağımlılığın sürdürülebilmesi için de ticaret ve sanayi vazgeçilmez öğelerdir.⁷⁴⁴

VII. Yüzyılın başı ve IX. Yüzyılın ortalarında, Akdeniz ticaret ağı ve Akdeniz dünyasının çevresi dramatik bir biçimde değişmiş olduğuna dair görüş genel bir kabul görmektedir. Geç Roma kültürünün pek çok özellikleriyle birlikte, kent toplumu ve ekonomik yaşam da köklü bir biçimde değişikliğe uğramıştır. Genel olarak VIII. Yüzyılda ekonomik ve politik durumun stabil olduğu görüşü yaygındır. Bizans dünyasında yeni bir sosyal ve politik seçkin sınıf gelişmekteydi. IX. Yüzyılın başlarında gerçek (reel) ekonomik gelişme başladığını hem arkeolojik hem de metinsel belgelerden tespit etmek mümkündür. Şematik olarak, bölgesel ve bölgelerarası ticarete farklılıklar da gözlemlenebilir.

Arkeolojik ve yazılı kaynaklar VII. Yüzyılda kentlerin kaderi hakkında bize bilgiler vermektedir. Bazı kentlerin yaşanan savaş istilalar sonrasında terk edildiği görülmektedir. VIII. Yüzyılın başlarında birkaç terk edilmiş ve ıssızlaşmış yerlerin neredeyse tüm ortak özellikleri sınır bölgelerinde olmalarıdır. Elbette işgal edilen yerlerde sonra yeniden yerleşimler de olmuştur. Güney Balkanlar ve Anadolu VII. Yüzyıldan IX. Yüzyıl boyunca bir göç furyası altındaydı. Pek çok eski kırsal ve genellikle küçük yerleşim alanları zamanla gelişti ve tamamıyla yeni bir görünüşe kavuştu. Bazen oldukça ayrıntılı savunma ve kent niteliğinin yayılması, geleneksel

⁷⁴³ Aviannea, s.68-72.

⁷⁴⁴ Pirenne, *Ortaçağ Kentleri-Kökenleri...*, s.99.

kentlerin uzağındaki küçük yerleşim yerlerine yansiyordu. Büyük oranda mali yönetim, güvenlik ve savunma durumu, hükümetlerle alakalıydı. Pek çok merkez, devlet üyelerinin veya eyaletlerdeki seçkinlerin ilgi odağıydı.⁷⁴⁵ Ticaretin hacmi ise merkezin büyüklüğüyle doğru orantılıydı. İmparatorluktaki en büyük kent Konstantinopolis olduğuna göre ticaret hacminin en büyük olduğu kent de yine başkent Konstantinopolis idi.

X. Yüzyılda Konstantinopolis dünya ticaretinin merkezi konumundaydı. Arap korsanların tehdidine rağmen Akdeniz ve Adriyatik onlarındı. Balkanlar sayesinde Orta Avrupa'nın içlerine kadar girebilmeyi başarıyorlardı. Afrika, Seylan, Hint, İran ve Çin'in Batı dünyasına yolladığı ürün kervanlarının geçit ağzı Bizans'ın başkentiydi. Sadece başkent Konstantinopolis değil, Akdeniz ve Karadeniz, İyonya Denizi, Ege takımadaları kıyılarında kurulmuş imparatorluğa ait bütün limanlar da böyleydi. Bizans ticaret filoları aracılığı ile Batı'yı kendi imal ettiği, biriktirdiği ve aktardığı ürünler ile besliyordu.⁷⁴⁶

4.2.1. Konstantinopolis (İstanbul)

İtalya'nın ilk altın çağını yaşatan Roma imparatorluğu, IV. Yüzyılın başında büyük bir yönetim krizi yaşamaktaydı. Yönetimin etkili olduğu tek alan ise her eyalete ayrı bir askeri ve sivil vali atamasıydı. Bunun paralelinde bu dönemde eyalet sayıları da artmıştır. Britanya tek eyalet olmaktan çıkmış ve dörde ayrılmıştır. İlber yarımadası da beş eyalete bölünmüştür. Yine bu dönemde İtalya'nın özel statüsü kaldırılmış ve arazi vergisi on bir eyaletinde de uygulanmaya başlamıştır. Bu durum imparatorluğun eski merkezlerinin azalmakta olan önemini yansıtmaktadır ve Nicomedia (İznik) ve Selanik gibi yeni merkezler ortaya çıkmıştır. Roma imparatoru büyük Constantinus (306-77), 330'dan sonra Byzantium'u Konstantinopolis olarak yeniden inşa ederek ve kutsayarak bu durumu bir adım daha ileri taşımıştır. Roma'nın Doğu-Batı olarak kesin bölünmesinden sonra (395), Doğu Roma'nın (Bizans) başkenti olacak bu dünya merkezinin de bir nevi temeli atılmıştır. Sahip olduğu muhteşem doğal limanı ve Karadeniz'e çıkan ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu itibarıyla kent, Constantinus'un son yıllardaki ana konutuydu. Ayrıca Constantinus, imparatorluk

⁷⁴⁵ John F. Haldon, "Commerce and Exchange in the Seventh and Eight Centuries, Regional Trade and the Movement of Goods", *Trade and Markets in Byzantium, Dumbarton Oaks, Byzantine Symposia and Colloquia*, ed. Cecile Morrisson, Washington D.C., 2002, S.99-100.

⁷⁴⁶ Bailly, C.II, s.292.

ölçeğindeki bir kurum olması için Senatoyu açmakla kalmamış, Konstantinopolis'te ikinci bir senato kurmuştur. Bu durum İtalya'nın zayıflamasının hatta artık bir "Roma" imparatorluğunun olmadığı gerçeğinin bir sembolüdür.⁷⁴⁷

Konstantinopolis'in Marmara Denizi'ne bakan güney kıyısındaki limanlarda yaşanan kötü deneyimlerden sonra, büyük ölçüde uzak bölgelerle ticarete ve deniz yoluyla yapılan ürün sevkiyatına bağlı olması, denizciliği eski limanlar ve Zeugma⁷⁴⁸ arasındaki kıyı kesiminde yoğunlaştırmıştır. Kentin ekonomik hayatının merkezi de yine bu kıyıdadır. Böylece haliç kentin ana limanı olma yolunda ilerlemiş ve XIX. Yüzyıl sonuna kadar da kentin ana limanı olarak kalmıştır.⁷⁴⁹ Bizans'ın ticari anlamda en büyük şanslarından birisi olan ve Altın Boynuz olarak isimlendirilen bu doğal koy (Haliç), bütün milletlerden tüccarların rağbet etmesiyle, giderek dünyanın en zengin limanına dönüşerek gerçek manada ismindeki "altın" nitelemesini hak etmiştir.⁷⁵⁰ Konstantinopolis V. Yüzyılda dört limana sahipti. Ancak Haliç'teki Prosphorion ve Marmara'daki Kaisarios (Theodosios) limanları kullanılmaya başlanmış ve Haliç'teki diğer bir liman olan Neorion savaş filosuna ayrılmıştır. Böylece Marmara'daki Julianus limanı ticari gemicilik için kullanılan tek liman kalmıştır.⁷⁵¹

X. Yüzyılda Bizans, Ticaret açısından dünyada çok özel bir noktadaydı. Bu özel konumu ise şüphesiz başkenti Konstantinopolis'ten kaynaklanmaktaydı. Uluslar arası ticaretin yürütüldüğü ticaret yollarının kesişme noktasında bulunan kent, Arap korsanları engelleyebildiği müddetçe Akdeniz ve Adriyatik'e de hâkimdi. Balkanlar Orta Avrupa'nın içlerine kadar sokulmayı sağlıyordu; Karadeniz Rusya yollarının kontrolü açısından çok önemliydi. Afrika, Seylan, Hint, İran ve Çin ürünlerinin batı dünyasına aktarıldığı kervan geçitlerinin ağzında yer alan Konstantinopolis böylece tüm dünya ticaretinin hazır deposu ve pazarı haline geliyordu. Kentin en güzel caddesi, kenti doğudan batıya kesen "Mese" idi. Tüm ana yollar buradan ayrılmaktaydı. Günümüz İtalya'sının bazı şehirlerinde, özellikle Torino'da olduğu gibi, bütün bu geniş sokaklar boyunca birçok forum açılmıştı. Hristiyan âleminin hiçbir kenti, Konstantinopolis kadar mimari gelişmişlik ve zenginlik manzarasına sahip değildi. Pazarların sıralandığı dar sokaklarda ve lüks binaların yükseldiği caddelerde yaşayan bir milyon halk içinde doğudan ve batıdan pek çok millet burada kaynaşmışlardı. Asya ve Avrupalılar için;

⁷⁴⁷ Ponting, s.247-248; Trak, s.131.

⁷⁴⁸ Zeugma; Unkapanı.

⁷⁴⁹ Müller-Wiener, s.12-13.

⁷⁵⁰ Rice, s.18.

⁷⁵¹ Magdalino, s.35.

Rus, Sırp ve Bulgar tüccarları için, Araplar ve Suriyeliler için olduğu gibi Venedikliler ve Güney İtalyanlar için de bu kent her türlü ticaretin yapıldığı, sürekli bir fuar merkezi, tüm dünyanın altınını buraya çeken dev bir mıknatıs ve sonsuz eğlenceler içeren evrensel bir metropoldü.⁷⁵²

Konstantinopolis, önemli bazı zanaatların da burada bulunması nedeniyle, Selanik'ten ve birkaç küçük limandan öncelikli ve çok daha merkezi bir rol oynuyordu. İmparatorluğun doğu bölgelerinin kaybedilmesinden sonra da Kuzey Afrika kıyısında bulunan İskenderiye, Pelusium ve Trablus ile ticari ilişkileri devam etmiştir. Bu ticaret IX. Yüzyılda kısmen Radonitler⁷⁵³, kısmen ise bu bölgedeki Müslüman tüccarlar vasıtasıyla sürmektedir. 825-961'de Müslümanlar tarafından işgal edilen Girit, Suriye ve Filistin kıyılarının çok sayıda limanı ile bağlantıları bulunmaktaydı. Kuzey Afrika limanlarıyla deniz bağlantıları (İskenderiye, Dimyat, Tunus vb.) Komnenos devrinde (1081-1185) ve sonrasında bile kesilmeyecektir.⁷⁵⁴

Kent pek çok büyük meydana sahipti ve kurulum bütün araziye yayılmış değildi. Oldukça yoğun yerleşim bölgelerinin ve işlek caddelerin yanı başında, bahçeler hatta tarlalar bulunmaktaydı. Manastırlar ve kiliseler, tıpkı saraylar gibi bahçelerin içerisindeydi ve kentin dört bir yanına dağılmışlardı. Nüfus daha çok deniz kıyısındaki semtlerde, Mese'nin çevresinde ve doğu mahallelerinde yoğunlaşmıştı. VI. ve XII. Yüzyıl kentin oldukça yoğun olduğu zamanlardı ve kent nüfusu bin dört yüz elli hektarlık bir alan üzerinde 350.000 ile 400.000 arasında değişmekteydi. Bu rakamda, X. Yüzyılda nüfusu milyonu bulan Bağdat gibi bir kenti göz ardı edecek olursak, Ortaçağ kentlerine göre çok yüksek sayılabilecek bir nüfusa sahipti. Konstantinopolis'in cazibesi, semtlerin çekiciliğinden kaynaklanmaktaydı. Bazen semtlerin isimleri, o bölgede ağırlıklı olarak yapılan işi çağrıştırmakta, renklerini, kokularını ve seslerini birlikte getirmekteydi. Mesela Ayasofya'nın batısındaki gürültülü bakırcılar semti "Khalkoprataia", biraz ilerisinde Mese, kuyumcuların ve mumcuların (Keroularios) merkeziydi. Fırıncılar ise kentin her yanına yayılmışlardı ancak Mese'de, Constantinus forumu ile Theodosios formu arasında daha yoğunluklardı. Ayrıca semtler genellikle orada sarayı bulunan önemli kişilerin adlarıyla anılırlardı. (Ta Eugeniou, Ta Rouphiniou, Ta Olympiou vb.) Soyluların evi halkın evlerine komşu olurdu ancak gelir bakımından

⁷⁵² Bailly, C.II, s.278-279, 292; Cheynet, s.68.

⁷⁵³ Radonitler; geniş bir alanda faaliyet göstermekte olan Yahudi tüccarlar gurubu.

⁷⁵⁴ Müller-Wiener, s.17.

aralarında muazzam bir uçurum da bulunurdu. Buna rağmen iki taraf da ait olduğu yerin bilinciyle hareket ederdi.⁷⁵⁵

IX. Yüzyıl Ortaçağının ince lüks eşya olarak tanıdığı her ürün, Konstantinopolis atölyelerinde üretiliyordu. Altın işlemeli brokarlar, zarif kuyumculuk işleri, değerli taş ve inciden yapılmış mücevherler, fildişi işleri, minyatürlerle bezenmiş el yazmaları, mineyle süslenmiş altından rolik muhafaza kutuları, ipek dokuma ve purpura⁷⁵⁶ Bizans ekonomisinde büyük yer kaplıyordu. Bunlar içerisinde en dikkat çekenini ise ipek üretimi idi.⁷⁵⁷

Konstantinopolis'in zenginlikleri ve serveti, komşuları etkileme de faydalı oluyordu. Ticari anlamda başkent, IX. Yüzyılda tüm yabancı tüccarların yerleştiği bir dünya merkezi görünümündeydi. Bu metropol ayrıca Babil, Sennar, Media, İran, Mısır, Kenan, Rusya, İspanya ve Macaristan'dan tüccar topluluklarının yanında 2.000 kişilik de Yahudi nüfus barındırmıştır. Bu kent ayrıca çok önemli bir sanayi kentidir. Darphane, silah fabrikası, tersaneler, en değerli purpura ve ipekli kumaşların üretimi harem dairelerinde toplanmıştı. İşletmelerin büyük çoğunluğu ise küçük zanaat atölyeleri idi.⁷⁵⁸

4.2.2. Mısır-Suriye

Tarih öncesi dönemlerde 900 km.lik tek bir büyük bataklık olan ve delta haricinde genişliği hiçbir yerde birkaç km.yi geçmeyen Mısır'da, Nil'in yıllık taşkınları, ilk zamanlardan itibaren ekonominin temelini oluşturmuş ve bu nehrin kıyılarında hayatın ritmi belirlenmiştir. En baştan itibaren Mısır'a hayat veren Nil Nehri, bu büyük uygarlığın doğuşunda öne çıkan en büyük etken olmuştur. Adım adım tarımda uzmanlaşmaya giden coğrafyada daha ilk zamanlardan itibaren pek çok ürün üretilmeye başlamıştır. Sulama kanallarının arasında uzanan tarlalarda yetiştirilen ürünlerin başında sebze, arpa ve buğday gelmektedir. Tavukçuluk, balıkçılık ve avcılıkla zenginleşen coğrafyada, büyük baş hayvanlar en azından eski krallıklar döneminden itibaren tarla sürmekte kullanılmaktadır. Tarım, Mısır'ın hayatında, modern zamanlara kadar çok az

⁷⁵⁵ Kaplan, s.67-69.

⁷⁵⁶ Purpura; Roma ve Bizans için önemli bir kumaş türü.

⁷⁵⁷ Levchenko, s.151.

⁷⁵⁸ Curtin, s.142; Roberts, *Avrupa Tarihi*, s.128; Levchenko, s.149,173; Seidler, s.21.

değişiklikler göstererek devam etmiş; bu da Mısır'ı, Roma'nın tahıl ambarı yapmaya yetmiştir.⁷⁵⁹

Yunan ve Roma dönemlerinden itibaren Mısır, Akdeniz'in en ünlü tahıl ambarı olmuştur. Bunun dışında keten, cam, yün, papirüs ve mutfaklık yağlar da Mısır'ın önemli ihraç ürünleridir. İthal ettiği ürünlerin başında ise madenler ve fildişi gelmektedir. Mısır'ın ithal ettiği ürünlerin çoğu Suriye ve Anadolu'nun da içinde bulunduğu Asya'dan gelmektedir. Bu ürünlerin taşıdıkları yollar ise ticaretin can damarı olmuşlardır. Bu yollar firavunların unutulmasından ve Mezopotamya kentleri kumun içinde kaybolmasından çok sonra bile önemlerinden bir şey kaybetmemişlerdir. Bu yolların güneyinde yer alan aşağı Nil'den Kızıldeniz'in yukarısına ve buradan da İran körfezi ve Hint'e ulaşmaktaydı. Doğuya doğru olanlar ise Nil deltasından başlayıp Süveyş kıstağından geçerek kuzey Suriye'ye yönelmekteydi. Suriye'de çatallaşan bu yolun bir kolu ise Fırat ve Dicle'ye doğru yarım bir daire çizerek İran körfezi ve yine Hint'e veya ipek diyarı Çin'e ulaşmaktaydı.⁷⁶⁰

Erken Bizans dönemi boyunca Mısır, ekonomik açıdan olsun, kültürel açıdan olsun imparatorluk için oldukça büyük bir öneme haizdi. Başkent in ihtiyacı olan buğday bu coğrafyadan temin edilmekteydi. Bölgenin hızlı bir şekilde Hristiyanlığa geçmiş olması ise imparatorluk açısından çok büyük bir avantaj olmuştu. Bölgede Yunanca resmi dildir ancak firavunlar zamanından kalan Mısır dilinden türetilmiş Kıptice de zamanla bir edebiyat oluşturmuştur. 618 ile 629 yılları arası Sasani baskısı sonucu bölgenin askeri ve sivil dengesi ise bozulmuştur. Bölgenin sonradan hızlıca Arapların eline geçmesinde (640-42) Sasanilerin bölgede yapmış olduğu büyük idari yıkım etkili olmuştur. Ancak Bizans, Mısır'ı Müslümanlara kaptırmış olsa bile ticari anlamda bölgeyle bağları kopmamıştır.⁷⁶¹

İslam, iktidar merkezi olan Arabistan'dan çıkarak Mısır, Irak ve İran gibi yerlere yayılması, gelişim yıllarında İslam'ın bir parçası olan göçebeliği de giderek zayıflatmıştır. Ayrıca 750 yılında Abbasilerin başkent inin Şam'dan Bağdat'a geçmesi de Akdeniz'e bakan bir bölgenin Fırat'a bakan ve Basra körfezine açılan bir bölgeye doğru önemli şekilde kayması anlamı taşıyordu. Basra körfezinden gelen deniz tüccarları da Abbasilerin yükselişiyle daha aktif bir hale gelmişlerdi. Gerçi İslam'ın yükselmesinden önce de, Batı Hint Okyanusu'ndaki ticaret büyük ölçüde

⁷⁵⁹ Roberts, *Dünya Tarihi*, s.73-78.

⁷⁶⁰ Heaton, s.27.

⁷⁶¹ Eco, s.116; Heyd, s.60.

Mezopotamyalı İranlılarla Yahudilerin elinde bulunmaktaydı. Bağdat'ın yeni sultanları, bu tüccarları daha fazla rahatsız etmemişler ancak bölgedeki ana ticaret dili olan Yunanca, Abbasilerin ilk yüzyıllarında, yani 750 ile 1000 yılları arasında yerini Farsçaya bırakmıştır.⁷⁶²

Müslümanlarla birlikte Mısır, halifeliğin ticaret sisteminde çok önemli bir ticaret merkezi olmuştu ve Sahta Çölü'nü geçen kervanların buluşma noktası haline gelmişti. İskenderiye Limanı'ndan Akdeniz'in kuzey kıyılarına yoğun bir ürün akışı vardı ve bu ürünler arasında Uzakdoğu'dan gelen lüks tüketim ürünleri ipekler, baharatlar, devekuşu tüyleri ve fildişi de vardır. Deniz yoluyla taşınan bu ürünlerin yanında Mısır'ın bizzat ürettiği cam, seramik, dokuma ve mücevher de taşınan ürünler arasındadır. İslami bölgeyle Bizans arasında ticari bağlantının esas merkezi ise imparatorluğun ileri karakol vazifesi verdiği Venedik ve Amalfidir. Bu dönemde Venedik donanması henüz Akdeniz'in belirli bir bölgesinde uzmanlaşmamıştı; Kuzey Afrika, Güney İtalya, Sicilya, İskenderiye, kutsal topraklar ve başkent Konstantinopolis'i içine alan bir coğrafyada faaliyet göstermekteydiler. IX. Yüzyılla birlikte Sicilya'nın tamamı Müslümanlar tarafından alınmış, böylece Araplar, İtalya yarımadası Bizans imparatorluğu arasındaki ticaret alanında aracı rol üstlenmeye hazırlanmışlardır.⁷⁶³

Fatîmi döneminde (909-1171) Mısır'da ticaret ve sanayi alanında önemli gelişmelere yaşanmıştır. Askeri çekişmeler ve Nil'in düzensizliğine bağlı olarak birkaç kıtlık dönemi hariç kentte büyük bir refah düzeyi gözlenmiştir. Fatîmi hükümetleri refah seviyesinin yükselmesinde ticaretin temel faktör olduğunu görmüşler ve ona göre hareket etmişlerdir. Zira Mısır'da ticaret hacmi Fatîmi döneminden önce sınırlı ve nispeten düşük olmuştur. Bu dönemde sanayi kolları ve çiftlikler kurulmuş ve yoğun olarak Mısır ihracata başlamıştır. Avrupa ve Hindistan başta olmak üzere geniş bir ticari ağ oluşturulmuştur.⁷⁶⁴

Antik Mısır döneminden itibaren, Nil sularının yükselişi Mısırlılar tarafından bir şenlik fırsatı olarak karşılanmıştır. Antik çağlarda, toprağın suyla evliliğini simgelemek üzere bir Nil gelininin diri diri ırmağa fırlatıldığı söylenirdi. Mısır Hristiyanları

⁷⁶² Curtin, s.133.

⁷⁶³ Eco, s.287.

⁷⁶⁴ Lewis, s.108-109. Fatîmi dönemi Mısır ticaretinde Yahudi ve Müslümanlar tek bir tüccar topluluğun üyeleridir. Yahudilerin ticarete oldukça önemli bir yeri vardır ancak bunlar sadece ticaretle de uğraşmıyorlardı, Müslümanlar ve Kıpıtlarla eşit şartlarda başka meslekler de yapabiliyorlardı. Curtin, s.140-141.

benimsediği zaman, bu şenlik, İsa'nın vaftizi anısına “Suya Daldırma Şenliği” olarak adlandırılarak bir yortu biçiminde kutlanmaya başladı. Müslümanlar döneminde aynı şenlik, her yıl ırmağın ganimetlerini vefakârca ve kesintisiz getirmesini sağlayan Tanrı'nın bir inayeti olarak kutlanmaya devam etti.

Şenlik sırasında, Nil kıyıları gibi, kentin tamamı da rengârenk lambalar ve meşalelerle aydınlatılırdı. Halk ırmağın kıyılarında toplanır veya ışıltı ışıltı yanan teknelerle ırmakta yelken açardı. En güzel bayramlık giysileri içinde insanlar nehir kıyısında piknik yapar, taşkını kutlamak için müzik çalar, şarkı söyler ve dans ederlerdi. O gece nehirde yüzmenin insanı hastalıktan koruyacağına ilişkin yaygın bir inanç vardı.

Mısır, 947'den İhşidi hanedanının sonuna dek, yirmi iki yıl boyunca el-ihşid'in oğullarına öğretmenlik yapan Ebulmisk Kâfur (mis kokulu Kâfur) adında siyah bir hadım ağa tarafından yönetildi. Ülke birbirini izleyen doğal afetlerin pençesine düştü. Korkunç depremleri, Fustat'ta 1.700 evi tahrip ettiği söylenen büyük bir yangın izledi. Birbiri ardına gelen alçak Nil taşkınları kıtlık ve yoksunluğa yol açtı. Güneyden gelen bir istila da, Yukarı Mısır'ı dize getirdi ve ekinlerini mahvetti tüm bu felaketlerin ortasında Kâfur, aralarında çağın en parlak Arap şairi Mütenebbi'nin bulunduğu şair ve sanatçıları davet ettiği ve hediyelere boğduğunda, Mütenebbi yeni ve cömert hamisine övgü kasideler düzmüştü. Ama kendini saraydan veya ülkeden ayrılmasına izin verilme en parlarken gerçek bir tutsak olarak bulması çok sürmedi. Zamanla kaçmayı başardı ve sabık ev sahibine karşı en acı ve parlak hicvi kaleme aldı. Kâfur, ülkeyi yerle bir eden depremleri, toprağın Kâfur gibi bir hükümdara sahip olmasının verdiği zevkle sarsılmasına hamleden şairlerce göklere çıkarıldı. Aslında o samimiyetsiz övgülerden bile zevk aldı ve hükümetin dizginlerini sımsıkı elinde tutmayı sürdürdü. Başkenti yeni yapılarla güzelleştirdi ve burayı bir kültür ve uygarlık merkezine dönüştürecek bayındırlık işlerine girişti.

Şehir sakinleri, kentsel merkezler üzerinden zanaat ve ticaret patlamasının yarattığı refahtan yararlandı ama nüfusun büyük bölümünü oluşturan kırsal sakinler, derebeylerinin lüksünü karşılayan yüksek vergiler ödemek zorunda kaldı. X. Yüzyılda gelindiğinde, artık Mısır sakinlerinin çoğu İslam'ı benimsemiş ve bu zengin ve bereketli topraklara yerleşmek üzere dalgalar halinde göç eden Araplarla evlilik yoluyla akraba olmuştu. Aynı yüzyılın son çeyreğinde, Muiz zamanında, Mısır limanları genişletildi; Kahire'nin kuzey ırmak limanı Maks'da bir dok inşa edildi. Daha sonra Nil'in alüvyonları Maks ile ırmak arasındaki mesafeyi genişletince, yerini Bulak'a bırakacaktı.

Eski Bizans kentini oluşturan binalar topluluğuna verilen adıyla Misr, başkentin güney ırmak limanıydı. Her iki ırmak limanın tersaneleri ve depoları ve yine her ikisinin, mallar limandan çıkmadan önce gümrük vergisinin alındığı dokları vardır.⁷⁶⁵

İmparatorluğun doğu bölgelerinin kaybedilmesinden sonra da Kuzey Afrika kıyısında bulunan İskenderiye, Pelusium ve Trablus ile ticari ilişkileri devam etmiştir. Bu ticaret IX. Yüzyılda kısmen Radonitler kısmen ise bu bölgedeki Müslüman tüccarlar vasıtasıyla sürmektedir. 825-961'de Müslümanlar tarafından işgal edilen Girit, Suriye ve Filistin kıyılarının çok sayıda limanı ile bağlantıları bulunmaktaydı. Kuzey Afrika limanlarıyla deniz bağlantıları (İskenderiye, Dimyat, Tunus vb.) Komnenos devrinde (1081-1185) ve sonrasında bile kesilmeyecektir.⁷⁶⁶

Bizans ticaretinde önemli bir coğrafya olan Suriye, özellikle sanayi alanında etkin bir rol oynamıştır. Ayrıca gelişmiş sulama sistemleri ile zirai üretim yapılan eyalette; limon, zeytin, incir, portakal, şeker kamışı ve pamuk üretimi de yapılmaktaydı. Bizans'ın şarap ve zeytinyağının bir kısmını karşılayan bölgenin başlıca gelir kaynağı da zeytinciliğe dayanıyordu. Tyros (Sur) ve Lazkiye ise erken dönemde bölgenin ekonomik olarak en önde gelen kentleriydi. Ticari açıdan çok önemli bir merkez olan Antakya'nın Müslümanların eline geçmesi ise Bizans ticaretine büyük bir darbe indirmiştir.⁷⁶⁷

Erken Bizans döneminde Suriye imparatorluktan kopma eğilimindedir. Kalkeodon konsilinin reddi, monofizitliğin yayılması, Süryanice adında yerel bir dilin gelişimi ve Edessa kentinin teoloji-felsefe'de bir öncü okul olarak ortaya çıkması bu bakımdan merkezle ipleri zayıflatmıştır. Bölge VII. Yüzyılın başlarında gerçekleşen Pers istilasından zarar görmüştür. Ancak 750'li yıllarda Abbasiler Antakya merkezli düzgün bir yönetimle burayı toparlamışlardır. Sonra Emeviler, yönetim merkezini Şam'a taşımışlardır. Ancak bölgenin gelişimi süreklilik göstermiştir.⁷⁶⁸

X. Yüzyılda Kilikya ve Suriye'nin büyük bir kısmının tekrar Bizans'a geçmesi ile birlikte üç asırdan fazla bir süre Müslümanların hâkimiyetinde kalmış ve Bizans cephesinden ebediyen kaybedilmiş gibi görünen bu doğu merkezlerinin en önemlilerinden birisi, patriklik merkezi Antakya, imparatorluğun bir parçası haline yeniden gelmiştir. Bu merkez; tarihi, ticari ve dini açıdan çok önemli bir öneme sahiptir

⁷⁶⁵ Araf Lutfi Al- Sayyid Marsot, *Mısır Tarihi (Arapların Fethinden Bugüne)*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, s.10-11,14.

⁷⁶⁶ Müller-Wiener, s.17.

⁷⁶⁷ Mango, s.51; Diehl, s.54.

⁷⁶⁸ Eco, s.116-117.

ve yeniden Bizans'a ait olmuştur. Doğrudan imparatorluğa katılan bu yeni bölge dışında yine çok önemli bir merkez olan Halep ise imparatorluğa tabidir ve bu şehrin Hristiyan olmayan ahalisi Bizans'a vergi ödemektedir.⁷⁶⁹

4.2.3. Anadolu

Bizans'ın hâkimiyet alanı içerisinde uzunca bir süre kalan coğrafyaların başında Anadolu gelmekteydi. Bizans Anadolu'sundan kastedilen alan ise Trabzon-Kayseri-Tarsus hattından geçen ve Kilikya'yı içine almayan bir hattın batısında kalan alanı ifade etmektedir. Bizans açısından Anadolu oldukça büyük bir öneme sahipti. Bizans VII. Yüzyılda Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye gibi eyaletlerini Müslümanlara kaybettikten sonra Anadolu, Bizans için önemini adeta katlamıştır. Anadolu, imparatorluğun elinde tutabildiği en geniş alan, en yüksek nüfuslu, ana ticaret yollarının geçtiği, önemli maden kaynaklarına sahip⁷⁷⁰ ve başkent in ihtiyaç duyduğu hububatın ve iş gücünün bulunduğu coğrafyaydı. Bunların yanında ordu gücünün en önemli bölümü de buradaki *themalardan* sağlanmaktaydı. Anadolu topraklarında bulunan *thema* komutanları Avrupa'daki komutanlara kıyasla daha kıdemli sayılmaktaydılar. Doğu ve Batı'yı birbirine kavuşturan yollar da Anadolu'dan geçmekteydi. Toprak aristokrasisinin büyük kısmı buradaydı. Ayrıca Anadolu kent merkezlerinin, bir zamanlar Roma'nın ve daha yakın dönemde de Bizans'ın Balkanlarda maruz kaldığı kent yaşamına önemli darbeler vurmuş, bazı kavimlerin istilalarından nispeten muhafaza olmuş olması Anadolu kentlerinin iktisadi yönden değerlerini arttırmasına yol açmıştı. Coğrafyada faaliyet gösteren çok sayıda dini kurum ve manastırlarda yine bu coğrafyanın hem ticari hem de kültürel yönden hareketli kalmasını sağlamaktaydı. Başkent patrikliğinin en önemli nüfuz bölgesi olan Anadolu'da XI. Yüzyıla gelindiğinde yaklaşık olarak 45 metropolitik, 10 başpiskoposluk ve çok sayıda piskoposluk bulunuyordu.⁷⁷¹

Orta kuşak veya orta iklim kuşağı içerisinde bulunan Anadolu, hem karaların ortasında bulunması hem de üç tarafının denizlerle çevrili olması nedeniyle tarihi çağlar boyunca ekonomik ve stratejik bir öneme sahip olmuştur. Paleolitik döneme ait ilk yerleşmelerden bazıları Anadolu topraklarında kurulmuş, geçimini denizcililikten

⁷⁶⁹ Ostrogorsky, s.269-270.

⁷⁷⁰ Kapadokya'daki kilisede 372'de yazılan bir mektupta Anadolu'daki Toros Dağları'nda zengin "demir" madeninden bahsedilmektedir. Son arkeolojik çalışma, Kuzeybatı Anadolu'da Hellespont (Çanakkale Boğazı) ve Edremit körfezi arasında Thasos adasındaki Kinyra yakınlarında bulunan kalıntılar Bizans maden teknolojisiyle alakalı bilgiler vermektedir. Matschke, s.116-118.

⁷⁷¹ Basık, s.15-16.

sağlayan ilk toplumlar da Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Ticaret sayesinde gelişme göstermiştir. Başka bir ifadeyle ilk uygarlıkların Anadolu'da doğması ve burada kökleşmiş olmaları kesinlikle tesadüfî bir durum değildir. Bu durumu sağlayan en temel etmenlerin başında gerek kara gerekse de deniz ulaşımı, iklim, toprak ve bitki özelliği açısından Anadolu'nun elverişli şartla sahip olması gelmektedir. Dünyanın eski uygarlık alanlarından doğuda Çin ve Hindistan, batıda Akdeniz memleketleri arasında yer alan Anadolu, bu iki farklı âlemin tarihin ilk çağlarından itibaren ticaret yaptığı, kervan yollarının geçtiği bir kavşak noktasıydı. Sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumu ise bu coğrafyanın değerini arttırmaktaydı.

Karadeniz kıyısının en önemli ticaret kentlerinden biri olan Trabzon, Orta Asya ve kuzey Suriye'den gelen tekstil ve baharatların ulaştığı bir antrepoydu. X. Yüzyılda İbn Havkal bu yüzyıldaki *Kommerkio*'larını yıllık 72.000 gelir sağladığını rapor etmiştir. Bu denizin diğer bir önemli ticaret kenti ise, Kuzey'e tuzlu balık ve amfora testi veya kırım şaraplarını Dalmaçya ve Güneybatı Anadolu'ya ihraç edildiği Kherson kentiydi (Ukrayna'nın güneyinde ve Dinyeper Nehri'nin sağ yakasında yer alan ticaret kenti. Üstelik Bizans lüks ürünlerinin ihracatında ve Kafkas ipek yolundaki ithalatta aracı rolü de oynamaktaydı. Rusların başkent Konstantinopolis'i yakın zaman önce kuşatmış olmalarına rağmen Hazarlar gibi, Bizans'ın bölgedeki müttefikiydi. 911 ve 944'de yapmış oldukları bir ticaret akdi ile Ruslar ticarete büyük avantajlar da sağlamışlardır.⁷⁷² Bunlarla birlikte üç tarafı denizlerle çevrili olan Bizans Anadolu'sunda Attaleia (Antalya), Smüran (İzmir), Amastris (Amasra), Herakleia (Ereğli), Sinope (Sinop) gibi imparatorluğun ticareti açısından çok önemli liman kentleri bulunuyordu.

Kuzey ve güneyde Alp kuşağına ait olan sıradağlarla çevrili bulunan Anadolu, hem yüksek hem de engebeli bir topografyaya sahiptir. Boğazlar aracılığıyla Karadeniz'den Akdeniz'e geçme şansına sahiptir. Özellikle dağ kuşaklarında eğim, bakı ve yükselti koşullarının sık sık değişmesi, hem yatay hem de dikey yönde çeşitli doğal ortam ve yörelerin meydana gelmesini sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle yükselti ve bakı koşullarının değişmesinin iklim üzerindeki etkileri, farklı ortamları beraberinde getirmiştir. Bu farklı ortam özellikleri Anadolu'nun zenginleşme sebeplerinden biri olmuştur. İklim şartlarına bakıldığında zaman, Karadeniz kıyıları boyunca Kuzeybatı Avrupa'da görülen nemli-ılıman, İç ve Güneydoğu Anadolu'da kıtaların iç kısmında

⁷⁷² Laiou-Morrisson, *The Byzantine Economy...*, s.83-84.

etkili olan yarı kurak step (bozkır) iklimi görülmektedir. Doğu Anadolu'nun yüksek kesimlerinde, Sibiry'a'yı andıran ve daha yükseklerde Tundra kuşağının güneyinde ve Alplerin yüksek kesimlerindeki karasal soğuk-nemli iklim şartları hâkimdir. Güney Ege ve Akdeniz kıyılarında yatı tropikal (Subtropkal) iklim şartları egemendir. Kışın Anadolu'nun doğusunun yüksek platolarında dondurucu soğuklar hâkimken, Akdeniz kıyılarında tarımsal faaliyetler sürdürülebilmektedir. Yine Akdeniz kıyılarında kış dönemlerinde denize girme şansı varken Beydağları üzerinde kayak yapılmaktadır. Bu noktada Anadolu; bir taraftan tropikal iklim bir yandan ılıman iklim diğer taraftan ise soğuk iklim şartlarının görüldüğü çok özel bir coğrafyadır.⁷⁷³ Öte yandan Bizans Anadolu'sunda Fırat (Eufrates), Dicle (Tigris), Yeşilırmak (İris) Kızılırmak (Halüs), Sakarya (Sangarios) ve Menderes (Menander) gibi ırmaklar olmasına rağmen bunlar kıyıda içerilere doğru bir su taşımacılığı ve ticareti imkânı vermemekteydiler.

İslam halifesinin etrafında birleşen merkezi hükümetin IX. Yüzyılda güç kaybetmesiyle birlikte Bizans Anadolu'ya tekrar hâkim olabildi. X. Yüzyılın ortalarında Suriye'nin büyük bir kısmını yeniden ele geçirmiş ve bir kez daha Yunanistan'dan Arap dünyasına, oradan Gürcistan ve Ermenistan'a kadar uzanan bir imparatorluğa bürünmüşlerdi. Lakin bu durum çok uzun sürmeyecektir, çünkü Selçuklu Türkleri Bizans'ı 1071'de Malazgirt'te bozguna uğratacaklar, ardından da Anadolu içlerine doğru akmaya başlayacaklardır.⁷⁷⁴

4.2.4. Balkanlar

Balkan kelimesi Türkçe bir kelimedir ve dağ anlamına gelmektedir. Balkan Yarımadası'nın etrafını çevreleyen üç deniz bulunmaktadır: Batıda Adriyatik, güneyde Akdeniz, doğuda Karadeniz ve Ege. Dördüncü yön için coğrafya sınır olarak Tuna'yı kabul etmektedir. Ancak tarih Tuna ile birlikte Romen ülkelerini Orta Avrupa'yı ve Rus ovalarını da buna dâhil eder. Bu coğrafyanın en büyük özelliği dağlık bir yapıya sahip olmasıdır. Yüksekliği fazla olmamakla birlikte yarımadanın 2/3'ünü dağ sistemleri meydana getirmektedir. Bu dağlar Karpatlar, Dinar Dağları, Balkanlar ve Rodop Dağları olmak üzere dört başlıkta toplanırlar.⁷⁷⁵

⁷⁷³ İbrahim Atalay, *Türkiye Coğrafyası*, Ege Üniv. Basım Evi, İzmir, 1997, s.1-4.

⁷⁷⁴ Çimen, s.125.

⁷⁷⁵ Georges Castellan, *Balkanların Tarihi*, çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet yay., İstanbul, 1993, s.15; Ramazan Özey, "Balkanların Coğrafi Yapısı", *Balkanlar El Kitabı*, C.I: Tarih, Derl. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam yay., Çorum, 2006, s.14.

Kuzeyde Karpatlar 2250 m.'ye ulaşır. Rodop, Rila, Pirin kayalıklarında otlaklar vardır. Bulgaristan'da üzerinde ünlü Rila Manastırı bulunan en yüksek nokta 2920 m. yüksekliktedir. Vadi ve platolar, dağ kıvrımlarını sınırlayarak ve birbirinden ayırarak yarımadanın görünüşünü yumuşatırlar. Coğrafya farklılık gösteren toprak çeşitliliğine sahiptir. Güneyden gelen Akdeniz iklimi ve kuzeyden gelen Rus-Tuna iklimi özellikleri görülmektedir. Akdeniz iklimi Çanakkale girişine kadar özellikle kıyılarda etkisini gösterirken yazlar sıcak, kışlar ılık geçmektedir. Atina'da kar yağışı oldukça ender görülmektedir. Zeytin yetiştiriciliği Yunanistan, Adalar, Peloponnes ve Korint körfezi civarında yoğunlaşmıştır. Kuzeye doğru gidildikçe iklim giderek sertleşir ve zeytin yetiştiriciliğini imkânsız kılar.⁷⁷⁶

Balkanlarda nehirler Adriyatik'e ve Tuna nehri aracılığıyla Karadeniz'e dökülmektedir. Tuna nehri bu coğrafyanın en büyük nehridir. Sava, Drava, Morava ve Drina gibi nehirler de bu nehirle buluşmaktadır. Bunlarla birlikte Prut, Olt ve Tiza nehirlerinin bir bölümü de bu nehre karışarak Tuna'nın önemini dünya çapında önemli bir noktaya taşımaktadır.⁷⁷⁷

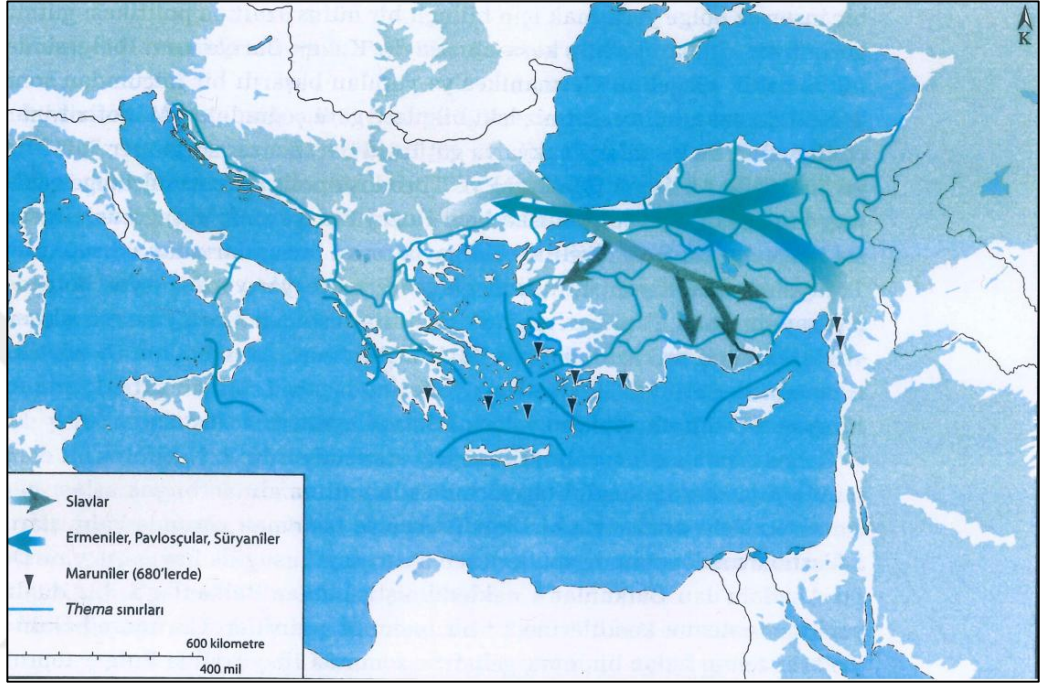
Balkanlar Bizans açısından batıya açılan bir kapıydı ancak büyük baskı ve tehditlerin de geldiği bir kapı konumundaydı. Hunlarla birlikte başlayan baskı Slav, Avar, Peçenek, Kıpçak gibi birçok unsurla adeta çalkalanmıştır. İmparatorluğu tehdit eden bu güçler, öte yandan Bizans için askeri, siyasi ve ekonomik açıdan da bazı faydalar sağlamıştır. Özellikle Bizans ihtiyacı olan iş gücünün önemli bir kısmını bu topraklardan sağlamıştır. Bu çerçevede Balkanlar imparatorluk açısından hem bir tehdit unsuru hem de bir servet kaynağı olarak düşünülmelidir. Bu bahsedilen unsurlar içerisinde belki de coğrafya açısından merccek altına alınması gereken en önemli unsur Slavlardır.⁷⁷⁸ Slavların hikâyesi M.Ö. 2000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Doğu Karpatlar civarında yerleşmiş olan bu etnik gurup, bin yıl boyunca batıya ve doğuya

⁷⁷⁶ Castellan, s. 15-17.

⁷⁷⁷ Engin Beksac, "Balkanlarda Tarih Öncesi ve Erken Uygarlıklar", *Balkanlar El Kitabı*, C.I: Tarih, Derl. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam yay., Çorum, 2006, s.37-38.

⁷⁷⁸ Coğrafyadaki diğer bir unsur Romenlerin kökenleri; Hint-Avrupa, Daçya-Trakya bloğunda M.Ö. 2000'lerin sonuna doğru özerkleşmiş olan Daçyalılar'a dayanmaktadır. Trajam'dan Aurelien'e (M.S. 106-271) kadar bir buçuk yüzyılı kapsayan bir dönem içerisinde Roma'lılaştırılmış olan bu topluluk, Latince'den türemiş bir dil kullanmışlar ve Gotlar, özellikle de Slavların etkisinde kalmışlardır. Tüm yarımada üzerindeki dağınık halkları da göz önüne almak gerekmektedir. Bunlar kendilerini Arumen olarak tanımlayan Valaklar, Kuzey Yunanistan'da Pindus ve Tsintarlar, Doğu Sırbistan ve Bosna Vlası'leri İstirya ve Dalmaçya kıyısı Morlak'ları gibi değişik isimler taşırlardı. Bunlar beş asır boyunca Romalılaşmış fakat kendi devletlerini oluşturamamış Trakyalılardır. Tek bağları ise çobanların konuştuğu Latince ailesinden gelen bir dil olan Arumenca idi. Bunlar içerisinde Slavlar en önemli bölümü oluşturmaktadır. Castellan, s.20.

doğru yavaş yavaş yayılım göstermişlerdir. Özellikle bugünkü Rusya içlerinde toplanma gösteren Slavlar M.S. V. ve VII. Yüzyıllar arasında Balkanlara doğu hızlıca yayılmaya başlamışlardır. Hatta VII. Yüzyılda Anadolu’da bile Slav nüfusunun yüz binleri bulunduğu bilinmektedir. X. Yüzyıla gelindiğinde ise Balkanların tamamında sayısal bir üstünlüğe kavuşmuşlardır.⁷⁷⁹

Harita 22. 660-880 yılları arasında nüfus hareketleri (Haldon, s.129)

Slavlar Oder ve Dinyeper arasında kalan ovalıkların ilk sahipleri olan topluluk güney yönünde Morav geçidi, Karpat kıyıları, Boğdan ovası yoluyla VI. Yüzyıldan itibaren Karpatları geçmeye başlamışlardır. Justinyen yönetiminde Dalmaçya kıyılarına ulaşmış, Split yakınlarındaki Salona ve Dyrrachium’u (Durres) tehdit etmiş ve daha sonra Altaylardan gelmiş olan Avarlara boyun eğmişlerdir. Sonraki yüzyılda Bizans’ın İstirya’dan Girit ve Pelopponnes’e kadar uzanan tüm bölgelerini istila etmişlerdir. 626 yılında imparatorluğun duvarları önüne kadar gelmişlerdir. Öyle ki, yarımada onların varlığını gösteren yer isimleri taşımaktadır. Avarlardan farklı olarak Slavlar, tarımla uğraşan aile birliği içerisinde, klanlar ve kabileler olarak yaşamaktadırlar; toprağı

⁷⁷⁹ Roberts, *Dünya Tarihi*, s.366; Levchenko, s.133. Bununla birlikte VII. Yüzyılda Slav kabilelerinin kitlesel olarak Anadolu’ya da yerleşmeleri, burada nüfus sayısını arttırmıştır bu da işgücünün artmasını sağlamıştır. Levchenko’nun aktardığına göre: “VII. Yüzyılda Anadolu’da bile Slav nüfusunun yüz binleri bulunduğu bilinmektedir.” Bu vesileyle, köylüyü toprağı bağlama zorunluluğı azalmış, bu çerçevede köylü üzerindeki kısıtlamalar da yok denecek kadar azalmıştır. Yerasimos, s.33.

işleyen antik şehirleri, yağma etmekle kalmayıp buralarda birlikler kurarak kendilerini komşu güçlerden bağımsız kılmışlardır.⁷⁸⁰

İlk Slavların kullanmış oldukları eşya listesi esas itibariyle arkeolojik bulguların göstermiş olduğu kadar az değildir. Çünkü geç Antikçağ'daki Balkan sakinleri yoğun olarak seramik ve metal kullandıkları halde, Slavlar çok daha dayanıksız olan bez, post ve tahtadan faydalanmışlardır. Ancak sonraki zamanlardan kalma yazılı ve resimli günlük yaşam betimlemeleri vardır ve Slavların yaşadığı daha kuzey bölgelerde bataklıkların derinliklerinden yakın zamanda çıkarılmış olan ve iyi korunmuş eşyaların bulunması, bu betimlemeleri doğrulayan niteliktedir. Erkekler bel hizasında deri bir kemerle tutturulmuş, uzun kollu, dize kadar inen tunikler, bunların altında da dar pantolonlar, deri çizmeler veya pabuçlar giymektedirler. Kadınların elbiseleri ise pamuklulardan ya da yünülerden oluşurdu. Mezarlarda sıklıkla karşılaşılan, gümüşten ya da yarı değerli taşlardan yapılmış küpeler, yüzükler ve bilezikler toplumun süs düşkünlüğünü yansıtmaktadır. Slavlar bölgeye yerleştikten sonra çoğunlukla zeminleri toprak seviyesinin altında olan bir katlı evlerde yaşıyorlardı. Bu evlerin bir köşesinde hem ısınmak hem de yemek pişirmek için kullandıkları taştan ve killi topraktan yapılmış ocaklar bulunuyordu. Bu tür yerleşimler kalıcı olması için inşa edilmezlerdi. Civardaki topraklar birkaç yıl boyunca yoğun olarak işlenir, verim giderek azalınca da toprak terk edilirdi. Öyle ki Slavlar toprak verimliliğini arttıracak nöbetleşe ekim ve gübreleme hakkında bilgileri varmış gibi görünüyor. Bununla birlikte verimi azalan toprakları bırakma lüksüne de sahiptiler zira böylesine ıssız bir bölgede biraz ilerleyerek ağaçlık alanları kesip tarlaya çevirebilecekleri oldukça geniş alanlar vardı.

Roma devrinde Balkan yaşamı kent odaklıydı ancak Slavlar kent yaşamına uzaktılar. Bir önderin veya askerin idaresinde istilacı bir gurup gibi ilerler ve arada baskınlarla tamamlanan bir çiftlik hayatı sürerlerdi. Devamlı olarak yağmalanan Balkan kentlerinin çoğu VII. ve VIII. Yüzyılda terk edilmiştir ve kent yaşamı güneyde Konstantinopolis ve Selanik'e, sahil boyunca da Ragusa (Dubrovnik), Spalato (Split), Trogir ve Zadar gibi kıyı kentlerine sıkışmıştır. Bu dönemden itibaren, özellikle Balkan bölgesinin çekirdeğinde kent sayısının azlığı XX. Yüzyıla kadar coğrafyanın bir kaderi olacaktır. Kentlerin azlığı ekonomiyi de daraltmıştır. Arkeologlar Balkanların neredeyse tamamında toprak altında V. ve VII. Yüzyıllara ait sikkeler çıkarmalarına rağmen, VII. ve VIII. Yüzyıllardan kalma herhangi bir Bizans sikkesine rastlamamış olmaları,

⁷⁸⁰ Castellan, s.20.

buradaki nüfusun geçimlerini sağlamak için tarıma ve trampa ekonomisine başvurdıkları, uzun mesafeli ticaretin ise neredeyse tamamen yok olduğunu kanıtlamaktadır. Bununla birlikte Bizans IX. Yüzyılda tekrar toparlanmaya başlamıştır. Girişimci tüccarlar eski Roma yollarını ticaretle aşındırmaya başlamışlardır. Deniz trafiği ve korsan saldırılarına rağmen, Adriyatik ve Karadeniz kıyılarında hayat yeniden canlanmıştır. Bir zamanların çapulcu Slavları ve Bulgarlar, Bizans'ın tesiriyle merkezi krallıklar kurmaya başlamışlar ve çoğunlukla yerel prens saraylarının çevresinde kentler inşa etmişlerdir. Bu kentler arasında daha IX. Yüzyılda Bulgaristan'da Pliska ve Preslav, XI. Yüzyılda da Sırbistan'da Ras (Stari Ras) sayılabilir. Bu dönemin karakteristiği olan devamlı süren savaflara rağmen, yani kentler, yavaş yavaş canlanan Balkanların iç bölgelerinde ticareti de canlandırmıştır. XII. Yüzyılda, bilhassa Sırbistan'da ve Bosna'da, Srebrenica (Gümüşkent) ve Olovo (Kurşunkent) kent isimlerinin de ispatladığı gibi madencilik gelişip yaygınlaşmıştır. Hükümdarlar, madenciliği geliştirmek için, Almanca konuşan Saksonlar misalinde olduğu şekilde, topraklarına uzman yabancı işçilerin gelmesi için çaba sarf etmişlerdir.⁷⁸¹

Balkanlarda toprakların dağılımları V. Yüzyıldaki şehirler keskince tezatlık oluşturur ve açıkça gelişmeye maruz kalmıştır. 680-691 yıllarında meclislerde temsil edilen topraklar sayıca oldukça azdır ve tek bir istisna olan Stobi dışında kıyı alanlarından oluşmaktadır. Ana yoğunlaşma Trakya da meydana gelir; Karadeniz, Marmara ve Ege'de ortaya çıkar ama bir kısmı da Etticea ve batı Peloponnese de ortaya çıkar. 787 yılındaki meclis de temsil edilen yeni topraklar, bir taraftan Rhodop diğer taraftan İstrnejad dağları ile sınırlanan batı Trakya'nın iç kısımlarına doğru genişleme belirgin bir meyil göstermektedir. 869/70-879 yıllarının sinupların da gösterilenler bu bilgiyi doğrulamaktadır ve batı Mora yarımadası ve Yunan merkezle Rhodope ve Ege arasındaki bölgeye doğru bir genişleme olduğunu göstermektedir. 688/90 yıllarında II. Jüstinyen'in Slavlara ve Bulgarlara karşı askeri bir sefer başlattığını Selanik'e kadar kuşattığını ve Opsikion idari bölgesinde kalmalarını emrettiği çoğu Slavı esir aldığı ama sefer dönüşünde, Rhodope ve Ege arasındaki dar bir düzlükte pusuya düşürülmüş ve ordusunun çoğunu kaybettiği unutulmamalıdır. Buna benzer olarak 708/9 yıllarında Bulgarlara karşı başka bir sefer düzenlediğinde bir donanma ve ordu ile Anchialuseye kadar ilerlemişti ama tekrar Bulgarlar tarafında pusuya düşürüldü ve adamlarını, atlarını ve askeri malzemelerini taşıdığı vagonlarını büyük ihtimalle kaybetmiştir. Bu

⁷⁸¹ Wachtel, s. 45-47.

seferlerden çıkarılacak açık anlam kralın Batıda Selanik'e kadar uzanan Trakya kıyı boyunun çoğunun ya da tamamının ve kuzeyde Anchiaursye kadar elinde tuttuğudur.

VI.- VII. ve VIII. Yüzyıl boyunca Selanik şehrinin Slav kabilelerinin yerleşimleri tarafından çevrelendiği resmileşmiştir. Selanik aynı zamanda oldukça zengin bir ticaret merkezi konumundadır. Slav kabileler ilişkilerinde genel olarak tarafsız ve sıcaktı ama ara ara düşmanca davranması bir yandan krallıkların onlara karşı seferler düzenlemesine sevk etmekte diğer yandan kabilelerin şehri kuşatmasına neden olmaktadır. Yunanistan'ın merkez ve kuzeyinin çoğunun hatta Mora yarım adasının Avarlar tarafından işgal edildiği ve Avarların oraya yerleşmesi imkân dâhilindedir ve Slav kabilelerinin bu bölgelere yerleştiği kesindir, daha sonrada Bulgar kabileleri bu toprakları işgal etmiş ve yerleşmişlerdir. Modern dokümanların ve yazılı kaynakların, hellenik eski Yunan dilinde ve Slav dillerindeki yer isimleri, arkeolojik vurgular ve gümüş paraların bu konudaki fikir birliği baskın bir sonuç ortaya çıkarır. Kral yalnızca Makedonya topraklarının kıyı bölgelerini, Atina ve Atica Corinth, Argos, Argolit, Mora yarım adasının doğu kısmını elinde tutmaktadır. Popülasyonun çoğunluğu ya da belli sınıfların Ege ya da Adriyatik adalarına çekilmiş ya da ithalleri göç etmiştir.⁷⁸²

Bizans İmparatorluğu, Balkanlar'ın birçok Ortaçağ krallığı için bir model devletti. Bulgarların ve Slavların geldikleri dönemde imparatorluğa büyük sorunlar yaşatan bu unsurlar, çapulcu-istilacı kabilelerle karşılaştırıldığı zaman işleyen bir kraliyet sarayıyla, bürokrasiyle, ordusuyla, vergi-tahsilât sistemiyle düzenli bir devlet profili çiziyordu. Slavlar ve Bulgarlar, Bizans ile mücadele halindeyken bile bu büyük imparatorluktan pek çok şey öğrenip bünyelerine kazandırıyorlardı. İhtişamlı başkentler kurmayı başardılar ve saraylarında ayrıntılı yönetim disiplinleri tahsis ettiler.

Bir devlet vücuda getiren ilk Balkan grubu Bulgarlar, gelişimi bakımından örnek aldığı Bizans'tan beslendiği gibi imparatorluğu devirecek kadar da güçlü bir rakip olmayı başarmıştı.⁷⁸³ V.Costantin'in (741/75) hükümdarlığı askeri ve politik bir dönüş noktası olarak görülmektedir. 763 Bizans orduları emirleri Kaanları Teletz emrindeki Bulgarları bozguna uğratmıştır. 783 yılınca kraliçe İrene büyük bir ordu ile Aristokrat 'Stauraciuse' Slavlara karşı göndermiştir ve Selanik ve Yunanistan'ı geçerek tüm bölgeyi krala vergi vermesini sağlamıştır ayrıca mora yarım adasına girmiş, birçok

⁷⁸² Hendy, s.78-79.

⁷⁸³ Wachtel, s.48.

esirin ve yağmalananları krallığa götürmüştür. Stauraciuse Yunanistan'ın merkezi alanındaki bölgeleri boyunduruğu altına alması ve mora yarım adasının yağmala arasındaki açık tezatlık şüphesiz ki önemlidir. 784 yılında irene ve onun oğlu VI.Konstantin tekrardan büyük bir ordu ile Trakya'ya geçmiş Berrheo'ya ulaşmış ve oranın restore edilmesi ve yenileştirilmesi istemiştir, daha sonra Philip popolise ilerlemişler dönüşlerinde yaptıkları seyahatinde Enchialus onarılmasını emretmişlerdir.

787 yılının listesine bakıldığında aynı altyapının gözü itibariyle bulunduğu görülür

Bizans idaresi altındaki Balkan topraklarında 680-91-787 yılları arasında yalnızca Trakya'da drastik bir değişim görülmektedir Bizans stratejisinin ana taarruzu şudur: klasik Balkan topraklarında yukarıya serdiykaya kadar anderiopele ve philpepopolise kadar Trakya topraklarına kadar kontrol etmektir.

IX. Yüzyılın başlarında toprakların üzerin drastik bir şekilde etkileyen iki ana olay meydana gelmiştir. 805 yılında pelonose Bizans kontrol altına geri dönmüş yeni bir dini yapı verilmiş ve eski yunan kültürüne dönmeye maruz bırakılmıştır.⁷⁸⁴ 809-10 yıllarında İmparator I. Nikeforos her bir idari bölgeye sklaviyea; getirilmesin, emretmiş, bütün eşyalarını tasvir etmiştir Slav basendiler bölgelerin kolonileştirmesi son dönemlerde kurtarılan memopendilenmiş ile sınırlandırabileceği olasıdır ama çok daha geniştir bölgenin dâhil olduğu kesin gibi görülmektedir.

811 yılında Nikeforos, kaan Kurum (803-14) Bulgarlar tarafında Balkan dağlarında bozguna uğratılmış ve öldürülmüştür.⁷⁸⁵ Yerine geçen birçok varis de aynı düşman tarafında farklı fırsatlarda yenilmişlerdir. Ortaya çıkan tahribat korkutucu derecedir orta ya da üst Trakya'nı tamamı, develetose, msnbeia ve aniporeokre yıkımı, ançhialeose, berope ve philpepolisin terk edilmesi bu tahribata dâhildir.

Buna rağmen, V. Leo, Krum'un yerine geçen Omurtak (814-31) arasında 815-16 yıllarında ayrıntılı bir antlaşma yapılmıştır.⁷⁸⁶ Bu antlaşma 30 yıl sürecek ve sürpriz bir şekilde Bizans'a karşı cömert bir antlaşmadır. Bu antlaşma kapsamında sınırlar güneye

⁷⁸⁴ Yine 805 yılında Bulgarlar, yenik Avarları ortadan kaldırdı. Krum onları kendi kölesi saymakta, topraklarını da Bulgar egemenliği altına almaktaydı. Bulgar egemenliğinin bugünkü Macaristan'ın doğusu ile Sedmigradsko (Transilvanya) bölgesine genişlemesi bu sıralara rastlamaktadır. Oralarda Bulgaristan Slavları topluluğundan ayrı Slav budunları (kavimleri) yaşamaktaydı. Bunlar Avar egemenliğinden kurtulduktan sonra, daha önce Mizya ve Daçya Slavları gibi, aynı federatif koşullarla Bulgar Hanı'nın yüksek egemenliği altına girmeyi kabul etmişlerdir. V.N. Zlatarski, "Krum Han", çev. M. Türker Acaroğlu, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.10-11, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1983, s.126.

⁷⁸⁵ Zlatarski, s.127.

⁷⁸⁶ Bauer, *Ortaçağ Dünyası*, s.437-438.

doğru çekilmiş ama Karadeniz limanları, Adrianokle, philpepolis ve Sertica Bizans'ın eline bırakılmıştır. Ayrıca Slav kabilelerinin hem Bizans hem de Bulgarların kontrolüne bırakılacak bir ayarlama yapılmıştır. Antlaşma resmi olsun ya da olmasın uzun süresi boyunca birçok durumda tavsiyelere maruz bırakmıştır. Malamir döneminde (831-36) Serdikan Bulgarların eline düşmüş, Trakya topraklarının bir kısmı ile Karadeniz limanları Boris döneminde (852/89) Bulgarlara teslim edilmiştir.

Boris döneminde Batı Balkan toprakları hakkında bazı düzenlemeler yapıldığı, bunlarında Grampmus dağı octriad gölü prespa çevresindeki tüm bölgenin Bulgarların kazancı olmasıyla sonuçlandığı görülmektedir.

Contineuactionoff Theophanes adlı kitaba göre kraliçe Theodora (840/56) Sideradan develtusa kadar Bulgarları ıssız topraklara göç ettirdiği yazmaktadır bu ifadenin tarfiler sıralama ile açık yazımına göre Kurum tarafından tahrip edilen Karadeniz limanlarının da içermelidir. 864 yılında Boris'in deyişi ile büyük ihtimalle 869-879 yıllarında Karadeniz limanlarına piskoposlar atanmıştır her ne kadar bu limanlar o an için Bulgar topraklarında olsa da yalnızca Bizans tarafında atama yapılabilmekteydi. Bu durum tarihsel olarak anlaşılabilir olsa da, 866 yılında kurulan ama 877 yılında geri çevrilen Papalık'ın teknik olarak hakkını yemektedir. Bu durum papa ile Bizans ilişkilerin çok fazla terslik olmasını nedeni iyiydi aynı dönemde Bulgar topraklarında olan ve daha sonralarda çok fazla misyonerlik aktiftekinde ve Bulgar merkezinde olan oçirda Bizans bir piskopos atanmıştı bu durum papa ile Bizans ilişkilerini tahrik eden bir hal aldı.⁷⁸⁷

İmparator Basileios Bulgar sorununu bitirdiğinde 60 yaşındadır. Bulgar sorununun çözülmesi Balkanlarda Bizans hâkimiyetinin yeniden tahsis anlamına gelmektedir ve bu durum Bizans'ın çok işine yaramıştır. X.Yüzyılda Balkanlarda öne çıkan kent ise Selanik'tir. İmparatorluğun Avrupa bölümünde yer alan Selanik önemli bir ticaret ve sanayi merkeziydi. Kentte, o çağda “ateş zanaatları” diye anılan bakır, demir, kalay ve cam eşya üreten çok sayıda atölye bulunmaktaydı. Günümüze dek ulaşan “Timarion” diyalogunda renkli bir dille anlatılan büyük panayırı çok ünlüydü ve “Champagne” bölgesinin panayırlarını hatırlatmaktaydı.⁷⁸⁸ Panayır zamanı kenti, çeşitli

⁷⁸⁷ Hendy, s.80-83.

⁷⁸⁸ XII. Yüzyıldan itibaren Fransa'da Kuzey “Champagne” bölgesindeki panayırlar ve fuarlar oldukça popüler olmaya başlamıştı. Tüm Avrupa'dan gelen alıcı ve satıcılar, panayır zamanları bu bölgede buluşmakta ve ticaret yapmaktaydılar. Bütün tüccarların korunmasını, can ve mal emniyetini “Champagne” kontu sağlamaktaydı. Bu panayırlar zamanla, her malın numunelerinin gösterildikleri fuarlar halini almışlardır. Köhnen, s.74-75; Epstein, s.92.

Ülkelerin tüccarları istila ederdi. Kent girişinde yan yana sıralanmış çadırlarda Bulgaristan, Yunanistan, Rusya, Gürcistan, İtalya, Mısır, hatta Fransa ve İspanya’dan gelmiş ürünler sergilenirdi.⁷⁸⁹ Selanik’i çevreleyen kırlar çevrede zengin bir set oluşturuyor ve kırlıktaki üzüm bağları, bahçeler ve parklar Verria’ya doğru yayılıyordu. Cıvardaki köylerin nüfusu değişkendi, bazıları Yunandı, bazıları ise Slavca konuşan Balkan insanıydı. İoannis Komeniatis ‘Siege of Constantinople’ de, “buraya ticaret için gelen tacirlerin sayısını saymaktan daha kolaydır kumsaldaki kum tanelerini saymak” demiştir.⁷⁹⁰

⁷⁸⁹ Levchenko, s.173; Runciman, ”Byzantine Trade...”, s.145.

⁷⁹⁰ Dalby, s.111.

SONUÇ

Roma ikiye ayrıldığı zaman Doğu; Konstantinopolis, Akdeniz, Anadolu ve Filistin gibi oldukça stratejik noktaları elinde bulunduruyordu. Bu faktör de onu, Batı'dan daha avantajlı bir hale getiriyordu ve yaşadığı olumsuz tablolar karşısında mukavemetini arttırıyordu. Bunun yanında ekonomik yapısının batıya kıyasla güçlü olması, ticareti daha etkin kullanması ve nüfusunun fazla olması da Doğu Roma'ya, yaşadığı olumsuz gelişmelerden sıyrılma fırsatı tanıyordu. Batı Roma, V. Yüzyılda maruz kaldığı istilalar sonucu yıkılmasına rağmen, Doğu Roma'nın benzer tehditler karşısında ayakta kalabilmeyi başarımada bu faktörler şüphesiz etkili olmuştur. Bunlarla birlikte Batı Roma'nın yıkılmasını sadece maruz kaldığı istila sürecine bağlamak yanıltıcı olacaktır. Çünkü istilalardan önce de Batı zaten ekonomik olarak yıkılma noktasındadır. Vergiler olabilecek en üst çizgidedir ve vatandaşlarının kazancı oldukça düşüktür. Ayrıca devlet ticareti desteklememektedir. Dış dünyaya satılacak pek fazla bir ticari ürünlerinin bulunmamasına karşın sürekli ithalata dayalı bir yapıda ülke dışına çıkan altın ülkeye fakirlik ve ekonomik bunalım olarak geri dönmüştür. Bölgesel küçük guruplar, merkezi yönetimden daha fazla güvenliğı sağlamaya çalışmaktadır. Merkezi idarenin bu güvenlik sağlama zafiyeti de yerel unsurların bu boşluğu doldurarak bağımsız küçük yapılara bölünmesine sebep olmuştur. Cermen istilaları ve V. Yüzyıl itibariyle de Hunlar bu süreci tamamlayan bir dış faktör olarak Batı Roma'nın yıkılma sürecini tamamlamıştır. Daha net bir ifadeyle Cermen istilasası bu yıkılmanın sadece ismi olmuştur.

VI. ve VII. Yüzyıllara gelindiğinde, Doğu Roma köklerini aldığı Batı'dan giderek kopmaya başlamıştır. Devlet geleneğı ve yapısı yine Latin Batı şeklinde devam etse de bilhassa başkent ve çevresinde Yunan kültürü ve Ortodoks geleneklerine göre şekillenen bir Doğu imparatorluğu vardır. VI. ve VII. Yüzyıllar Doğu Roma'nın (Bizans) kurumsal olarak yapılanmaya gittiğı dönemlerdir. VI. Yüzyılda imparator Justinyen ve VII. Yüzyılda Heraklius; askeri, idari ve ekonomik olarak başlatılan yapılanmanın öncüleri olarak sayılabilir. Bunlarla birlikte yine bu yüzyıllar Bizans için çok zor ve karmaşık olayların yaşandığı dönemler olmuştur. İmparatorluk bir yandan barbar kavimlerle mücadele verirken diğer tarafta Perslerle mücadele içerisinde. Dışarıda yaşanan bu istila ve mücadelelere içeride yaşanan salgın hastalıklar, taht mücadeleleri ve isyanlar da eklenince bu olumsuz tablo daha da derinleşmiştir. Ayrıca

VII. Yüzyılın ortalarından itibaren ve tam da Perslere karşı verilen uzun ve yıpratıcı bir mücadeleden zaferle ayrılmışken durdurulamaz bir İslam gücüyle girişilen mücadele imparatorluğu büyük oranda sarsmış ve kısa bir sürede dağılıp yıkılmanın eşiğine getirmiştir. Karşılaşılan bu tehdit daha önce rastlanmamış bir güçle dalga dalga yayılmaktadır ve bu noktada Bizans'ın sahip olduğu coğrafi avantajı kendisini daha rahat ulaşılabilir kıldığı için dezavantaja dönüşmüştür. Çünkü İslam güçleri önceden alışık oldukları tarzda bir yayılım içerisinde değildirler. Çok daha sistemli hareket etmekte ve belli bir amaca hizmet etmektedirler. Güçlüyken coğrafi olarak ulaşılabilir olmanın avantajı, böyle bir tabloda ulaşılabilir konuma düşme dezavantajına dönmüştür. Konstantinopolis güçlü savunma duvarlarına sahip olsa da karadan ve denizden Bizans surlarına kadar sokulmak çok kolaydı ve bir bakıma açık hedefti. Ayrıca rakip olarak karşısına çıkan İslam'ın karşı konulamaz gücünün şaşkınlığını üzerinden atamamışken Mısır'ı Müslümanlara kaptırmak bir nevi tahıl ambarlarını da Müslümanlara kaptırmak demektir. Çok geçmeden Bizans Akdeniz hâkimiyetini de Müslümanlara kaptırmıştı bu durum da imparatorluğun başına gelebilecek en kötü tablolardan biriydi. Zira Bizans başkenti Konstantinopolis tam bir tüketim kentidir. Bu büyük kentin ayakta kalabilmesi ise ülke içinden ve ülke dışından yapılacak ithalata bağlıydı.

İmparatorlukta en büyük gelir toprak vergisinden sağlansa bile, bütçe içerisinde ticaretten elde edilen gümrük gelirleri de çok ciddi bir önem taşımaktadır. Bizans'ın özellikle transit ticarete çok önemli bir konumda olması, bölge ticaretinin ve ticaret yollarının, imparatorluğun kontrolünde olmasını gerektirmektedir. Fakat bu kontrol giderek kaybedilmektedir. Yani Bizans sadece toprak ve hâkimiyet alanı değil, aynı zamanda para ve prestij de kaybetmektedir.

Bizans için prestij çok önemliydi çünkü Bizans imparatorlarına göre dünya devletleri arasında hiyerarşik olarak en üst noktada kendileri bulunuyordu. Altın paraları *Solidus* döneminin dolarıydı. Başkentleri Konstantinopolis zenginlik, güç ve ihtişamda Dünya başkentiydi. Dünya Ticaretinin kalbi Konstantinopolis'te atmaktaydı farklı coğrafya ve milletten tüccarlar ticaret yapmak için buraya koşmaktaydı. İslam'ın durdurulamaz yükselişi, içeride ve dışarıda yaşanan diğer olumsuzluklarla bu tablo tersine dönmek üzereydi. Bu yüzyıllarda imparatorluk adım adım yıkılmanın kıyısına sürüklenmektedir. Doğu'daki İslam tehdidi imparatorluğun dikkatini bu yöne çevirmiş ve Batı'daki düşmanlar için de açık bir hedef haline getirmiştir.

Doğuda ve batıda yaşanan şiddetli mücadeleler ve toprak kayıplarına salgın hastalıklar ve kıtlıklar da eklenince VII. Yüzyılda imparatorluğun nüfusu ciddi bir şekilde azalmıştır. Bu olumsuz tablo ticarete de yansımıştır. Ticaret hacmi hem nüfusun azalmasına bağlı olarak hem de önemli ticaret rotalarının ve özellikle de Akdeniz'in hâkimiyetinin Araplara geçmesiyle büyük darbe almıştır. Bu noktada Bizans'ın elinde birkaç temel koz olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi Anadolu ve Balkanlar gibi çok değerli iki coğrafi bölgenin bulunması ki Mısır'ın kaybedilmesinden sonra özellikle dönemin en temel tüketim ürünü olan buğday bu sahalardan temin edilmiştir. Ayrıca sahip oldukları nüfusla ve verimli topraklarıyla her çeşit gıda talebini karşılayacak potansiyele sahip olmaları ve imparatorlukta en büyük gelir getiren bütçe kalemleri olarak toprak vergisi ve kişi vergisi sağlamalarıyla hayati bir rol oynamışlardır. Yine buralar Roma döneminden kalma ticari ve askeri yollarla donatılmışlardır ki bu durum bölgelerarası ticari ve askeri hareket kabiliyetini arttırmaktadır. Ayrıca bu yüzyıllarda Anadolu ve Balkanlar'da etkili olan Slav yayımları olumsuz bir durummuş gibi algılanıyor olsa da bu süreçte tartışmasız büyük bir katkısı olmuştur. Çünkü Slavlarla kırsalda kaybolan işgücü desteklenmiş ve hem askeri alanda hem de üretim de bu unsurlar kullanılmıştır.

Anadolu'da ve özellikle de Balkanlarda İmparatorluğun bu yüz yılda ayakta kalabilmesini sağlayan başka bir faktör ise ticaret sahasını kuzeye kaydırabilecek bir kozu elinde taşıyor olmasıdır ki Karadeniz bu noktada İmparatorluğun Akdeniz'deki hâkimiyetini kaybetmesinden sonra doğu ticaretini yürütebileceği bir alan olarak öne çıkmıştır. İmparatorluk giderek artan bir yoğunlukta Karadeniz'i dış ticaretine dâhil etmiştir. Böylece doğu batı arasındaki transit ticaret konumundan da kopmamıştır. İmparatorluğun dış ticarete elini güçlendiren diğer bir koz ise VI. Yüzyılda ipeğin sırrının çözülmüş olmasıdır. Bu noktada üretim ülke çapında çok hızlı artmasada da çok pahalı bir tüketim ürünü olan ipeğin artık ülke içerisinde yetiştiriliyor olması ekonomi için büyük bir tasarruftur. Yine bu yüzyıllarda özellikle Justinyen ve Heraklius'un başlatmış olduğu hukuki ve idari adımlar hem kendi dönemlerinde hem de sonraki yüzyıllarda toparlanma unsurlarından biri olmuştur. Özellikle Justinyen döneminde başlatılan hukuk çalışmaları ileride meyvesini verecektir. Yaptığı çalışmalarda Roma hukuk sistemini temel almış olan Justinyen ileride yapılacak çalışmalara güzel bir kapı açmış, ticari alanda çıkarılacak olan kanun ve düzenlemelere de böylece destek olmuştur. İmparatorluğun varlığını sonraki yüzyıllara taşıyabilmesinde öne çıkan başka

bir önemli avantaj ise VII. Yüzyılda gerçekleştirilen toprak reformudur. Bu reform sayesinde hem bütçede en büyük getirisi olan toprak vergisinin daha sağlıklı bir şekilde toplanması sağlanmış, hem de kurulan sistemle ülkenin savunma harcamaları düştüğü gibi askerin operasyon ve savunma gücü de artmıştır.

İmparatorluğun yönetimine VIII. Yüzyılın başlarında Isaura'lı Leo'nun geçmesi ve halefiyle birlikte toplam 58 yıl ülkeyi idare etmiş olması istikrar açısından çok önemli olmuştur. İncelediğimiz dönemler itibariyle bir durum karşımıza çıkmaktadır ki bir imparatorun tahtta kalma süresi arttıkça bu ülkenin başarısını arttırmaktadır. İmparatorluk VIII. Yüzyılda böyle güçlü bir yönetimin büyük katkısını görmüştür. Bununla birlikte resimler kavgası diye yaşanan dini bir tartışma içeride yaşanan en büyük problem gibi görünmektedir. Ancak bu problemin aşılması, İslam dünyasının kendi içerisinde yaşamış olduğu problemlerle hızının yavaşlaması, batıda ve doğuda kazanılan askeri ve diplomatik başarılar Bizans'ı X. Yüzyılda zirveye taşıyan temel faktörlerdir.

Bizans'ta imparatorlar ticari faaliyetlerle birlikte anılmaya sıcak bakmasalar da imparatorluk ve ticaret esasında iç içedir. Çünkü Bizans imparatorları güçlü bir ekonominin güçlü bir imparatorluğa kapı açacağını farkındaydılar ve güçlü bir ekonomi de ticaretten bağımsız olarak düşünülemezdi. Güçlü bir bütçe; asker, silah, saygınlık, refah ve başarı anlamına gelirdi. Güçlü bir bütçe için ticaret bir devlet işiydi. Çünkü ticarete ülke içine para girişi olmakta ya da ülkeden para çıkışı olmaktaydı. Ve böyle bir mekanizma her ne olursa olsun başıboş bırakılamazdı Bu bilinçle hareket eden Bizans'ta devlet, ticaretin hem üretim hem de tüketimin en büyük ayağını oluşturmaktadır. Saray ve İmparatorluk adına vazgeçilmez ürünler kendi saray loncalarında üretilmektedir. Bunun dışında her lonca sıkı denetim altında bir nevi devletin atölyeleri gibi iş görmektedir. Devlet bu loncalara müdahale edecek argümanları elinde bulundurmaktadır. Loncalar devletin vermiş olduğu bir siparişi yerine getirme mecburiyetindedirler. Üretimin her aşamasında devlete hesap verir bir pozisyonadılar. Ayrıca üretecekleri ürün hatta üretim miktarı dahi devlet tarafından belirlenmektedir. Ayrıca devlet, alıcı ve satıcıların direk karşılaşması için çalışmakta ve aracılığın önüne geçmektedir. Bu uygulama ise fiyatların kontrolsüz bir şekilde artmasının önüne geçmek için atılmış güzel bir adımdır. Bu noktada zaten Bizans lonca teşkilatı, üretici ve tüccarların çıkarından fazla devlet ve tüketici yararına hizmet

vermektedir. Devlet, loncalar vasıtasıyla tüm şehrin ekonomisini ve şehirde meydana gelen ticari hareketleri kontrol etme şansı bulmaktaydı.

Ticaret: kâr hedefi ile mal ve hizmetlerin belli bir değer karşılığında alınıp satılma işlemi olarak tanımlanabilir. Ticaretin ise üç temel ayağı bulunur. Bu ayaklar; üretici, tüketici ve aracılardır. Çoğunlukla üretici ve tüketicileri bir araya getiren unsur olan aracılar bu misyonları karşılığında belli bir gelir elde etmektedirler ve bu da maliyete yansıdığı için fiyatları otomatikman arttırmaktadır. Ancak Bizans, ticari bir politika olarak aracıları ticaretten uzak tutmaya çabasındadır ve bu politikada büyük oranda da başarı sağlamışlardır. Aracıların ticaretten temizlenmesi de fiyat kontrolü açısından devletin elini güçlendirmiştir. Bizans'ın özellikle Makedonyalılar hanedanlığı zamanında lüks sanayinin gelişmesine yönelik atmış olduğu adımlar ise, bu noktada Bizans'ın dışa bağımlılığını azaltmıştır. Ayrıca imparatorlukta ithalat yoluyla ülke dışına çıkacak altın paranın da kontrol altına alınması sağlamaktadır. Aynı şekilde devlet; üretici ve tüccarların çıkarından fazla devlet ve tüketici yararına hizmet veren loncalar vasıtasıyla, tüm şehrin ekonomisini ve şehirde meydana gelen ticari hareketleri kontrol etme şansı bulmaktaydı.

Yine devlet ticaretten doğan %10'luk bir geliri kasasına koymaktaydı. Ayrıca devlet demir, Rum ateşi, tuz, kereste, altın gibi rakibe avantaj kazandıracak bazı stratejik ürünlerin satılması yasaktı. Devlet hem ordunun ve sarayın ihtiyaçlarını karşılamak için hem de olası kıtlık dönemlerinde kullanılmak üzere büyük miktarlarda buğdayı halktan satın almaktaydı. Bu bakımdan devlet imparatorlukta hem en büyük alıcı hem de en büyük tüketiciydi. Bununla birlikte kıtlık dönemlerini gözeterek atmış olduğu adımlar Bizans'ta sosyal devlet bilincini göstermektedir. Bu noktayı destekleyen diğer bir sebep de İmparatorların özellikle başkent Konstantinopolis'in beslenmesi için kendilerini mecbur hissetmeleriydi. Nüfusunun en az olduğu dönemlerde dahi sayının iki yüz binin altına düşmemesi burayı ticari açıdan hep önemli kılmıştır. Kentte yoğun bir üretim yapılmasına rağmen, bu üretim kentin ihtiyaçlarını karşılama noktasında yeterli gelmemektedir. Bu sebeple başkent, imparatorluğun farklı bölgeleriyle ve dış dünyayla ithalat ağırlıklı bir ticari faaliyet sürdürmektedir. Bu noktada özellikle ipek ve baharat gibi pahalı ve lüks ürünlerin temininde dış dünyaya muhtaçtır. Kentin hayvansal gıda ve sebze talebi çoğunlukla başkent ve çevresinden sağlanmış, hayati öneme sahip tahıl ise Mısır'ın kaybedilmesinden sonra yoğun olarak Anadolu ve Balkanlardan karşılanmıştır. Başkent nüfusunun oluşan gıda talebini karşılamayı ise Bizans

imparatorları kendilerine görev bilmişlerdir ve bu noktada yapılan ticarete kârlılıktan öte halka karşı sosyal bir sorumluluk bilinciyle hareket edilmiştir.

Bizans'ta sadece devlet değil, kilise ve Manastırlar da sosyal bir kurum gibi faaliyet sürdürmektedir. Ayrıca Ticarete bakış açıları soğuk olsa da ticarete uzak değillerdi. Bizans için oldukça değerli bir ürün olan ipeğin sırrını, iki misyoner keşişin ipek böceği yumurtalarını içi oyuk asalarının içinde Uzakdoğu'dan kaçırarak imparatorluğa sızdırmaları, ticaret açısından böylesine stratejik bir ürünün bundan sonra Bizans'ta da üretileceği anlamı taşımaktadır. Ayrıca ticareti direk etkileyen bu bilgi hırsızlığını iki misyoner keşişin gerçekleştirmesi, Bizans'ta din görevlilerinin aslında ticaretin bir parçası olduklarının da kanıtıdır. Hatta bu çıkarımdan öte mevcut kaynaklarda Batı Avrupa ile ticaret yapan ticaret filolarının olduğundan bahsedilmektedir.

Ticarete kâr amaçlı değil sadece ihtiyaca yönelik yüzeysel yapılması gereken bir faaliyet olarak öğütleyen ve sosyal bir kurum gibi görünen kilise, aslında olağanüstü bir malvarlığına sahip bencil bir kurumdur. Sadece insanlar üzerinde değil ekonomi üzerinde de büyük bir etkiye sahiptirler. Vergi konusunda pek çok muafiyet ve ayrıcalıktan yararlanmaktadır. Ayrıca en verimli topraklara da sahip olan bu kurumlar geliştikçe devlet güçsüzleşmiştir. Belki yönetimin güçlü olduğu dönemlerde topladıkları servetin bir bölümü tekrar imparatorluğa aktarılmış olsa bile sonuçta bu zenginlikler hak etmedikleri bir sistemin getirisi, ayrıca bu kurumların düşkünlere ve bakıma muhtaç olanlara bakmak gibi bazı sosyal hizmetleri de vardır ancak bütün olarak bakılırsa imparatorluğa faydadan ziyade zarar açan bir kurumdur. Ticarete soğuk bakma sebeplerini dini ve ahlaki nedenlere dayandırsalar da, muhtemelen olaya Bizans'ın üst düzey askerlerinin ve zengin aristokrasi sınıfının baktığı gibi ticaretin düşük kârlılığından dolayı mesafeli bakmışlardır ve ticareti zaman kaybı olarak görmüşlerdir. Onlar için en büyük gelir kapısı topraktan elde edilen gelirler ve bağışlardır. Devletten aldıkları vergi muafiyetleri ve her kesimden kopardıkları bağışlar varken ticaret yapmaya ihtiyaçları bile yoktur. Öte yandan Bizans vergi konusunda yurttaşlara aynı esnekliği göstermemektedir. Bizans İmparatorluğu'nun genel bütçesi içerisinde ticaretten elde edilen gelir küçük bir yere sahipti. Çünkü Bizans hazinesinin en büyük kalemini topraktan ve kişilerden alınan vergiler oluşturmaktaydı.

İmparatorlukta ticaret yapılmıyordu ancak üretim ve ihracat ithalattan azdı. Ekonomi açık veriyordu ve sık sık yapılan vergi ayarlamalarına başvurulmak zorunda

kalınıyordu. Aslında bu tablo uzun vadede güvenilecek bir yöntem değildir. Vergi ayarlamalarında ise kullanılan en önemli taktik şu idi: “bütçenin bir bölümünde gürültü ile ilan edilen bir vergi indirimine gidilir, öte yandan bütçenin başka bir bölümüne sadece bu indirimi telafi etmekle kalmayıp hazineye büyük bir gelir getirecek başka bir düzenleme sessiz sedasız eklenirdi”. Yani Bizans, tüm medeni dünyanın en zengin sitesi olduğu halde, aslında günü kurtarma çabası güden politikalarla beslenmekteydi. Bizans devletinin çağdaşı Batı Avrupa’ya nazaran daha fazla vergi alması ise giderleriyle doğru orantılıydı. Lükse düşkün olan sarayın ve memurların masraflarını ve ülkenin savunma giderlerini karşılamamanın, başkent Konstantinopolis’in ve diğer kentlerin ihtiyaçlarını karşılamamanın, İpek, madeni eşyalar ve ikonalar gibi oldukça çok talep edilen lüks ürünlerin üretimini finanse etmenin ve diplomasi giderlerini karşılamamanın en kolay yolu vergilerdi. Bizans ise vergi konusunda esnek bir imparatorluk değildi.

Çağımız dünyası için bilgi çağı tanımlaması yapılmaktadır. Bu doğru bir ifadedir ancak yeterli değildir. Çünkü her çağ bilgi çağıdır. Ortaçağ dünyası da bu noktada bilgi çağıydı ve bilgiye sahip olan her zaman bir adım öndeydi. Çin’in üretiminde tekel olduğu ipek üretiminin bilgisi deşifre oluncaya kadar Bizans ipek ticaretinde Çin’e muhtaçtı ve Çin ekonomisi bu ticaretten kazançlı çıkan taraftı. Bizans ipek üretimine geçtikten sonra Çin ekonomisi de bundan çok büyük darbe aldı. Bizans cephesinden ise böylesi pahalı bir ürünün ülke içerisinde üretimine başlanmasıyla dış ticaret açığı azaldı. Bilginin avantaj olduğu bir örnek de üretim bilgisinin sadece Bizans tarafından bilindiği ve deniz savunmasında adeta Bizans’ın can damarı olan “Rum ateşi” idi. Bizans bu bilgiye sahip olmasa muhtemelen Konstantinopolis daha incelediğimiz yüzyıllarda el değiştirmiş olacaktı. Bu silah stratejik bir üründü ki Bizans’ta dahi sadece sarayda üretilmekte, gizli formülü onları yapan işçilerden dahi gizlenmekteydi. Ayrıca bu ürünün satışı kesinlikle yasaktı.

Bilgi ve üretim teknolojisi bakımından Bizans, batıya nazaran ileri bir seviyedeydi. Müslüman dünyasıyla ise ilk zamanlarda neredeyse aynı seviyedeydiler. Ancak ilerleyen süreç Müslümanların lehine işlemiştir. Bizans ve İslam dünyası bu yüzyıllarda çetin mücadeleler verseler de ticari açıdan ilişkileri sürüyordu. Ancak X. Yüzyıl ekonomik açıdan Bizans’ın zirvesi olsa da bu yüzyılda artık bulunduğu coğrafyada bir numara değildi. *Solidus*’un karşısında artık güçlü bir *Dinar* vardı. Müslümanlar dünya ticaretinde söz sahibi olmuşlardı ve ticaretin başkenti Konstantinopolis’in karşısında onu nüfus ve zenginlikte üçe katlamış bir Bağdat kenti

bulunuyordu. Para birimlerini ismini dahi Roma'dan alan, paralarının şeklini dahi *Solidus*'dan etkilenecek biçimlendiren İslam Dünyasını kısa sürede zirveye taşıyan gücün adı bilgiydi. İslam dünyası sahip olduğu bazı temel konularda sağlam prensip sahibi olup değişime taviz vermeseler de genelde yenilikçi ve bilgi peşinde koşan bir yapıya sahiptiler. Kurmuş oldukları birçok bilgi yuvasında hem kendilerini hem de dünyayı aydınlatan bir süreç başlatmışlardı.

Ticari bağlantılar ve İspanya ile Sicilya'daki siyasi varlıklarıyla Arapların üstün kültürü yavaş yavaş Batı Avrupa'ya yayılıyordu. Batı Avrupa daha çok Bizans imparatorluğuyla ilişki içerisinde olsa da kültürünü Bizanslılardan çok Müslümanlardan almaktaydı. İslam, Batı'yı en çok yaşamın kalitelileştirilmesi ve ekonomik altyapının iyileştirilmesi noktasında etkilemekteydi. Bunun dışında edebiyat, Avrupa'nın hayal gücünü ve yeteneklerini harekete geçirdi. Bilim ve felsefede de Müslümanlar, buralara pozitif anlamda tesir ettiler. Tarım, ticaret ve madencilikte de çok ileri seviyeye gelen Müslümanlar gittikleri yerde bir istilacıdan çok öğretmen konumundaydılar. İslam medeniyeti; Yunan Helenizmini, Yahudiliği, Hristiyanlığı, Hint matematiğini, Çin mistisizmini ve kimyasını özümseyip, Ortaçağda kendi entelektüel binasını yükseltiyordu. Bu aynı zamanda çağdaş batı medeniyetinin gelişimi konusuyla da ilgiliydi çünkü ortaçağ İslam medeniyeti bu gelişimde belirleyici bir aktördü. Tüm bu değerlerin gelişmesinde ise katalizör etki bilgiydi.

Bizans bulunduğu coğrafya ve zengin başkentiyle sürekli kıskanılan ve ele geçirilmek istenen bir devlettir. Sahip olduğu değerler bir bakıma onu sürekli güçlü kılmak zorunda hissettiriyordu. X. Yüzyıla gelinceye kadar çok büyük sorunlarla yüzleşmiş ve birçoğunu başarıyla aşmıştı. Eldeki veriler Bizans'ın ekonomik olarak zirveyi yaşadığı yüzyılın X. Yüzyıl olduğunu göstermektedir. Ancak Bizans'ın Roma'dan getirdiği güçlü bir devlet bilinci geçmişten aldığı sağlam miras bu noktada ona büyük destek vermiştir. Almış olduğu bu mirası şartlara göre uyarlayıp geliştirdiği müddetçe de ona rakip olan düşmanları dahi Bizans'ın kurumsal yapısını, ekonomisini ve birçok ticari müessesesini kendisine örnek almıştır. Ancak Bizans her geçen gün çağının gerisinde kalmakta ve kendi içerisine kapanmaktadır. Mücadele içerisinde olduğu İslam bu yüzyılda Bizans'ı gölgede bırakmıştır. Avrupa'da ise yine kendisini örnek alarak gelişme kaydeden Venedikliler Akdeniz'de Bizans'ın jandarmalığı görevini üstlenmiştir ve ticarete hızlı bir gelişme süreci içerisindeydi. Böyle bir ortamda Bizans'ın X. Yüzyıla kadar gelebilmesi elbette çok büyük bir başarıdır. Ancak

bahsedilen sebeplerle en azından bu gücünü ve konumunu koruması X. Yüzyıldan sonrası için gelişen dünyada çok zor görünmektedir.

KAYNAKÇA

1. Ana Kaynaklar

- ABU-L FARAC, Gregory, *Abu'l-Farac Tarihi*, Süryaniceden İngilizceye çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçe'ye çev. Ömer Rıza Doğrul, C.1, TTK Basımevi, Ankara, 2007.
- AGATHIAS, *Agathias the Histories*, Translated with an Introduction and Short Explanatory Notes by Joseph D. Frendo, Berlin-New York, 1975.
- ASHBURNER, Walter, "The Farmer's Law", *The Journal of Hellenic Studies*, V.32, London, 1912, s.68-95.
- GENESİOS, *On the Reigns of the Emperors*, Translation and Commentary Anthony Kaldellis, Australian Association for Byzantine Studies, Canberra, 1998.
- <https://us.archive.org/12/items/christiantopogrcosmgoog/christiantopogrcosmgoog.pdf>
e.t. 24.02.2017.
- İBNÜ'L-ESÎR, *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, İslam Tarihi*, çev. Abdullah Köşe, Redaktör: Mertol Tulum, C.VI, Bahar yay., İstanbul, 1986.
- İBNÜ'L-ESÎR, *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, İslam Tarihi*, çev. M. Beşir Eryarsoy, Redaktör: Mertol Tulum, C.IV, Bahar yay., İstanbul, 1986.
- İBNÜ'L-ESÎR, *El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi, İslam Tarihi*, çev. Yunus Apaydın, Redaktör: Mertol Tulum, C.V, Bahar yay., İstanbul, 1986.
- İNDİCOPLEUSTES, *Cosmas, The Christian Topography of Cosmos an Egyptian Monk (Translated from the Greek and Edited with Notes)*, Translated into English by J.M.Mccrindle, Cambridge university Press, June-2010.
- MATEOS, Urfalı-GRİGOR, Papaz, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, notları çev. Edoard Dulaurer, Halil Yınanç, Türkçe'ye çev. Hrant D.Andreasyon, TTK Basımevi/ TTK Yay., Ankara, 2000.
- MENANDER, *The History of Menander the Guardsman*, Translation and Notes R. C. Blockley, Liverpool, 1985.
- NICEPHORI, Patriarchae Constantinopolitani, *Breviarium Historium*, Edited. Anglice Vertit, Commentario Instruxit Cyrillus Mango, Series Washingtoniensis Ed. Ihor Sevcenko, Vol.XIII, Washingtoniae D.C., 1988.
- NIKEPHOROS, Patriarch of Constantinople, *Short History*, Translation and Commentary by Cyril Mango, Washington, 1990.

- PORPHYROGENITUS, Constantine, *De Administrando Imperio*, Greek Text Edited by Gy. Moravcsik, English Translation by R.J.H. Jenkins, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies Trustees for Harvard University Washington, District of Colombia, 1967.
- PROKOPIOS, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, çev. Orhan Duru, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015.
- PSELLOS, Mikhail, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, çev. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara, 1992.
- SIMOCATTA, *The History of Theophlact Simocatta*, An English Translation with Introduction and Notes Michael and Mary Whitby, Clarendon Press, Oxford, 1986.
- SKYLITZES, John, *A Synopsis of Byzantine History (811-1057)*, Translated by John Wortley with Introductions by Jean-Claude Cheynet and Bernard Flusin and Notes by Jean-Claude Cheynet, Cambridge University Press, 2010.
- STRATEGİKON, *Bizans Kültüründe Strateji Sanatı*, Haz. George T. Dennis, çev. Volkan Atmaca, Kırmızı Kedi Yay., İstanbul, 2011.
- TABERİ, *Taribu'r-rusül Ve'l-müluk*, çev. Muhammed Ebü'l-fazl İbrahim, I-XI, Kahire, 1990.
- THEOPHANES, *The Chronicle of Theophanes Confessor, Byzantine and Near Eastern History (A.D. 284-813)*, Translated with Introduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott, with the assistance of Geoffrey Greatrex, Clarendon Press, Oxford, 1997.
- THEOPHANES, *The Chronicle of Theophanes (A.D. 602-813)*, Translated by Harry Turtledove, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1982.
- ZOSIMUS, *The History of Count Zosimus*, Translation W. Gren and T. Chaplin, General Books Press, London, n.d.

2. Tetkik Eserler

- ABİSEL, Arslan, *Dünya Ticaret Yolları Etrafında Cereyan Eden İktisadi ve Siyasi Mücadeleler*, Maina Basımevi, İstanbul, 1943.
- AL, Araf Lutfi – MARSOT, Sayyid, *Mısır Tarihi (Arapların Fethinden Bugüne)*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Bizans İmparatoriçeleri*, çev. Muammer Yılmaz, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2012.
- APAK, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Emeviler Dönemi)*, C.III, Çınar Matbaası ve Yay., İstanbul, 2016.
- APAK, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hz. Muhammed [s.a.v.] Dönemi)*, C.I, Çınar Matbaası ve Yay., İstanbul, 2014.
- ATALAY, İbrahim, *Türkiye Coğrafyası*, Ege Üniv. Basım Evi, İzmir, 1997.
- AUZEPY, Marie-France, *State of Emergency (700-850)*, The Cambridge History of the Byzantine Empire, C.500-1492, ed. Jonathan Shepard, Cambridge University, 2008.
- AVRAMEA, Anna, “Land and Sea, (Fourth-Fifteenth)”, *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angelik, E. Laiou, Vol.I, Washington, 2002, s.58-90.
- BAHAR, Hasan, *Roma ve Bizans Tarihi*, Kömen Yay., Konya, 2012.
- BAILLY, Auguste, *Bizans Tarihi*, çev. Haluk Şaman, C.I, Kervan Kitapçılık, İstanbul, b.t.
- BAILLY, Auguste, *Bizans Tarihi*, çev. Haluk Şaman, C.II, İstanbul, b.t
- BAL, Faruk, *Arap Yarımadası'nda Ticaret (Hazreti Peygamber ve Dört Halife Dönemi)*, Beka Yay., İstanbul, 2015.
- BARKER, Ernest, *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, çev. Mete Tunçay, İmge Yay., Ankara, 1995.
- BASIK, Celalettin, *Hiç Bizans Olmadı*, C.I, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2013.
- BASIK, Celalettin, *Hiç Bizans Olmadı*, C.II, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2015.
- BASKICI, M. Murat, *Bizans Döneminde Anadolu (900-1261)*, Phoenix Yay., Ankara, 2009.
- BAUER, Susan Wise, *Ortaçağ Dünyası*, çev. Mehmet Morali, Alfa Basım Yayın Dağıtım, İstanbul, 2014.

- BAUER, Susan, *Dünya Tarihi-Ortaçağ-*, çev. Mihriban Doğan, C.2, Say Yay., İstanbul, 2014.
- BEKSAÇ, Engin, ” Balkanlarda Tarih Öncesi ve Erken Uygarlıklar”, *Balkanlar El Kitabı*, C.I: Tarih, Derl. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam yay., Çorum, 2006, s.37-53.
- BENEVOLO, Leonardo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, çev. Nur Nirven, Alfa Yay., İstanbul, 1995.
- BERKTAY, Halil, “ Vizörden Bizans: Haritalarla Düşünmek “, Bizans, *Cogito*, S.17, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1999, s.68-110.
- BERL, Emmanuel, *Atilla’dan Timur’a Avrupa ve Asya*, çev. Gülseren Devrim, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.
- BLOCH, Marc, *Feodal Toplum*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı Yay., Ankara, 2015.
- BROWN, Thomas S.,”Byzantine Italy (680-876)”, *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, C.500-1492, Edited by Jonathan Shepard, Cambridge University Press, 2008, s.433-464.
- BRYER, Anthony,”The Means of Agricultural Production: Muscle and Tools”, *The Economic History of Byzantium*, Ed. Angeliki E. Laiou, Vol.I, Washington, 2002, s.101-113.
- BURY, J.B., *History of the Later Roman Empire, From the Death of Theodosios I to the Death of Justinian*, in two Volumes, V.II, Dover Publications, New York, 1958.
- BURY, John Bagnell, *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395 A.D. to 800 A.D.)*, Adamant Media Corporation, 2005.
- CAMERON, Averil, *Bizanslılar*, çev. Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015.
- CASTELLAN, Georges, *Balkanların Tarihi*, çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yay., İstanbul, 1993.
- CHEYNET, Jean-Claude, *Bizans Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yay., Ankara, 2008.
- CIPOLLA, Carlo M.,*Akdeniz Dünyasında Para, Fiyatlar ve Medeniyet*, çev. Ali İhsan Karacan, Bağlam Yay., İstanbul, 1993.

- CIPOLLA, *Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi*, çev. Mehmet Sırrı Gezgin, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.
- COMPARETTİ, Matteo, "Sogdinya Tarihine Giriş", *Türkler Ansiklopedisi I*, Ankara, 2002, s.157-169.
- CONNOR, Carolyn L., *Bizans'ın Kadınları*, çev. Barış Cezar, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2011.
- CURTIN, Philip D., *Dünya Tarihinde Kültürler Arası Ticaret*, çev. Şaban Bıyıklı, Küre Yay., İstanbul, 2008.
- ÇİMEN, Ali, *Tarihi Değiştiren İmparatorluklar*, Timaş Yay., İstanbul, 2015.
- DAGRON, Gilbert, "The Urban Economy, Seventh-Twelfth Centuries", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angelik, E. Laiou, Washington, 2002, s.393-461.
- DALBY, Andrew, *Bizans'ın Damak Tadı, Efsanevi Bir İmparatorluğun Mutfağı*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, çev. Ali Özdamar, İstanbul, 2014.
- DEMİRGİL, Demir, "X. ve XI. Yüzyıllarda Bizans İmparatorluğunun İktisadi Düzeni", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.47, Ankara, 1971, s.47-50.
- DEMİRKENT, Işın, *Bizans Tarihi Yazıları (Makaleler - Bildiriler - İncelemeler)*, Dünya Yay., İstanbul, 2005.
- DİEHL, Charles, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. A. Gökçe Bozkurt, İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014.
- DİKİCİ, Radi, *Bizans İmparatorluğu Tarihi (Şu Bizim Bizans-Byzantium 330-1453)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2013.
- DUBY, Georges, *The Early Growth of the European Economy*, Cornell University Press, New York, 1978.
- EAGLETON, Catherine-WILLIAMS, Jonathan, *Paranın Tarihi*, çev. Fadime Kâhya, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013.
- ECO, Umberto, *Ortaçağ (Barbarlar-Hristiyanlar-Müslümanlar)*, çev. Leyla Tonguç Basmacı, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2014.
- EL-CHEİKH, Nadia Maria, *Araplar'ın Gözüyle Bizans*, çev. Mehmet Moralı, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2012.
- EPSTEIN, Steven A., *Geç Dönem Ortaçağ Avrupa'sı, Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1000-1500)*, çev. Serap Işık, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2014.

- ERDEMİR, Hatice Palaz, *VI. Yüzyıl Bizans Kaynaklarına Göre Göktürk-Bizans İlişkileri*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2003.
- ESMEK, Kemal, "Bizans Tüccar ve Zanaatkârları". *CB Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü 0,19*, Manisa, 2015.
- FINE, John V. A., *The Early Medieval Balkans (A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century)*, The University of Michigan Press, 1983.
- GARTHWAITE, Gene R., *İran Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2016.
- GENÇ, Özlem, *Birleşik Avrupa'nın Mimarı Şarلمان ve Karolenj Rönesansı*, Lotus Yay., Ankara, 2013.
- GHAZANFAR, S.M., *Ortaçağ İslam İktisat Düşüncesi*, çev. M. Sabri Akgönül, Şenyıldız Matbaacılık, İstanbul, 2015.
- GIBBON, Edward, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil, C.V/2, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 1995.
- GIBBON, Edward, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil, Bilim/Felsefe/Sanat Yay., C.II, İstanbul, 1987.
- GREGORY, Timoty E., *Bizans Tarihi*, çev. Esra Ermert, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2016.
- GÜÇLÜAY, Sezgin, "Göktürk-Bizans Ticari İlişkileri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Mayıs-2009, S.269, s.49-54.
- GÜÇLÜAY, Sezgin, *Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret (XI-XIII. Yüzyıllar)*, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ, 1999.
- GÜÇLÜAY, Sezgin, "Hazar-Sasani Savaşlarında Hazar-Bizans Münasebetleri", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, S.234, Haziran-2006, s.42-47.
- GÜNEŞ, Cüneyt, "Hristiyan İdeolojisi ve Otarşı Bağlamında Bizans Ekonomisi", *International Journal of History*, Vol.7, b.y., 2015, s.47-66.
- GÜRAN, Tevfik, *İktisat Tarihi*, Der Yay., İstanbul, 2015.
- HACIYEV, Ş.H.-BAYRAMOV, E.İ., *Dünya Ekonomisinin Tarihi*, İlksan Matbaası., Ankara, 2013.
- HALDON, John F., "Commerce and Exchange in the Seventh and Eight Centuries, Regional Trade and the Movement of Goods", *Trade and Markets in Byzantium, Dumbarton Oaks, Byzantine Symposia and Colloquia*, E.d. Cecile Morrisson, Washington D.C., 2002, S.99-122.

- HALDON, John, *Bizans Tarih Atlası*, çev. Ali Özdamar, Kitap Yay., İstanbul, 2007.
- HAMİLTON, Janet-Bernard, *Bizans Devletinde Hristiyan Düalist Hareketler (650-1405)*, Slovakçadan İngilizceye çev. Yurı Stoyanov, Türkçeye çev. Leyla Kuzucular, Yurtkitap Yay., Ankara, 2011.
- HEATON, Herbert, *Avrupa İktisat Tarihi*, çev. M. Ali Kılıçbay-Osman Aydoğuş, Paragraf Yay., Ankara, 2005.
- HENDY, Michael F., *Studies in the Byzantine Monetary Economy, C.300-1450*, Cambridge University Press, 1985.
- HERRIN, Judith, *Bizans (Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı)*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., İstanbul, 2016.
- HEYD, W., *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Kartal, TTK Basımevi, Ankara, 2000.
- <http://www.academia.edu/12307773>. e.t. 19.04.2017.
- <http://www.academia.edu/18424556/>. e.t. 25.05.2017.
- <http://www.altayli.net/hazar-bizans-iliskileri.html/>. e.t. 08.04.2017.
- JOHNSTON, J. Howard, *East Rome Sasanian Persia and the End of Antiquity*, Cornwall, 2007.
- KAEGİ, Walter E., *Bizans ve İlk İslam Fetihleri*, çev. Mehmet Özay, Kaknüs Yay., İstanbul, 2000.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1984.
- KAPLAN, Michel, *Bizans'ın Altınları*, çev. İhsan Batur, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2004.
- KODER, Johannes, “Fresh Vegetables for the Capital”, *Constantinople and Its Hinterland*, E.d.Cyril Mango and Gilbert Dagron, Aldershot Cambridge, 1995, S.49-56.
- KODER, Johannes, “Regional Networks in Asia Minor During the Middle Byzantine Period (Seventh-Eleventh Centuries), An Aproach, *Trade and Market in Byzantion*, Ed. Cecile Morrisson, Washington D.C., 2002, s.147-175.
- KODER, Johannes,” Salt for Constantinople”, *Trade in Byzantium, Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Ed. Paul Magdalino and Nevra Necipoğlu, İstanbul, 24-27 June, 2013, 91-103.
- KÖHNEN, Gerhard, *Başlangıcından Bugüne Dünya Ekonomi Tarihi*, çev. Tunay Akoğlu, Varlık Yay., İstanbul, 1965.

- KURUL, Erkan, “Rhodosuların Denizcilik Yasası”, *Cedrus The Journal of MCRI*, Cedrus II, 2014, s.527-547.
- KÜÇÜKKALAY, Abdullah Mesud, *Dünya İktisat Tarihi*, Beta Yay., İstanbul, 2014.
- LAİOU, Angeliki E.,”The Human Resources “, *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angelik, E. Laiou, Washington, 2002, s.47-55.
- LAİOU, Angeliki E.-MORRİSSON, Cecile, *The Byzantine Economy*, Cambridge University Press, 2007.
- LE GOFF, Jacques, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife - Uğur Güven, Doğu Batı Yay., Ankara, 2015.
- LEFORT, Jacques, “The Rural Economy (Seventh–Twelfth Centuries)”, *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angelik, E. Laiou, Washington, 2002, s.231-310.
- LEGARET, Gustave, *Historie Du Development Du Commerce*, Paris, 1931.
- LEMERLE, Paul, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İletişim Yay., İstanbul, 2013.
- LEVTCHENKO, M.V., *Bizans Tarihi*, çev. Maide Selen, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- LEWIS, Bernard, *Ortadoğu, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yay., Ankara, 2005.
- LOPEZ, Robert S., *The Shape of Medieval Monetary History*, Variorum Reprints, London, 1986.
- LOUTH, Andrew, ”Justinian and His Legacy (500-600)”, *The Cambridge History of the Byzantine Empire, C.500-1492*, Edited by Jonathan Shepard, Cambridge University Press, 2008, S.99-129.
- LUTTWAK, Edward N. , *Bizans İmparatorluğu’nun Büyük Stratejisi*, çev. Efe Tuzcu, Epilson Yay., İstanbul, 2012.
- MAGDALİNO, Paul, *Ortaçağda İstanbul, Altıncı ve On Üçüncü Yüzyıllarda Konstantinopolis’in Kentsel Gelişimi*, çev. Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yay., İstanbul, 2012.
- MAKRİS, George, “Ships”, *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angelik, E. Laiou, Vol.I, Washington, D.C., 2002, s.91-100.

- MANGO, Cyril, *Yeni Roma İmparatorluğu Bizans*, çev. Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2011.
- MARTSON, Elsa, *The Byzantine Empire*, Benchmark Books, New York, 2003.
- MATSCHKE, Klaus-Peter, "Mining", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, Ed. Angelik, E. Laiou, Vol.I, Washington, D.C., 2002, S.115-120.
- MCCORMICK, Michael, "Movement and Markets in the First millennium", *Trade and Markets in Byzantium*, Edited by Cecile Morrisson, Washington, D.C., 2012.
- McEVEDY, Colin, *Ortaçağ Tarih Atlası*, çev. Ayşen Anadol, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul, 2010.
- MEZ, Adam, "Orta Zaman Türk İslam Dünyası'nda Deniz Nakliyatı", çev. Cemal Köprülü, *Ülkü Dergisi*, S.61, C.11, Mart-1983, s.10-20.
- MORGAN, Giles, *Bizans'ın Kısa Tarihi*, çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, Kalkedon Yay., İstanbul, 2010.
- MORRISON, Cecile, *Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu (330-641)*, çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2014.
- MÜLLER-WIENER, Wolfgang, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, çev. Erol Özbek, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2003.
- NICOL, Donald M., *Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine Bizans ve Venedik*, çev. Gül Çağalı Güven, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul, 2000.
- NICOLLE, David, *Doğu Roma Orduları M.S. 306-886*, çev. Buket Bayrı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2013.
- NORWICH, J.J., *Bizans Erken Dönem (323-802)*, çev. Hamide Koyukan, C.I, Kabalıcı Kitabevi, İstanbul, 2013.
- NORWICH, J.J., *Bizans Yükseliş Dönemi (803-1081)*, Selen Hırçın Riegel, C.II, Kabalıcı Kitabevi, İstanbul, 2013.
- OSTROGORSKY, Georg, , *Bizans Devlet Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara, 1995.
- ÖZEY, Ramazan, "Balkanların Coğrafi Yapısı", *Balkanlar El Kitabı*, C.I: Tarih, Derl. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam Yay., Çorum, 2006, s.13-34.
- PATLAGEAN, Evelyne, "Yoksullar", *Bizans*, Cogito, S.17, İstanbul, 1999, s.126-160.
- PİRENNE, Henri, *Hazreti Muhammed ve Şarlman*, çev. Muhsin Önal Mengüşoğlu, Pınar Yay., İstanbul, 2012.

- PİRENNE, Henri, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yay., İstanbul, 2014.
- PİRENNE, Henri, *Ortaçağ Kentleri-Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, çev. Şadan Karadeniz, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- PONTING, Clive, *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Alfa Basım YayınDağıtım, İstanbul, 2015.
- POTYEMKİN, Vladimir, *Uluslararası İlişkiler Tarihi*, çev. Atilla Tokatlı, İstanbul, 1977.
- PRALONG, ANNİE, *Bizans(Yapılar-Meydanlar-Yaşamlar)*, çev. Buket Kitapçı Bayrı, Kitap Yay., İstanbul, 2011.
- RAMSAY, W.M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960.
- RASONYI, Lazlo, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1993.
- RİCE, Tamara Talbot, *Bizans'ta Günlük Yaşam, Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis*, çev. Bilgi Altınok,Özne Yay., İstanbul, b.t.
- ROBERTS, J.M., *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2015.
- ROBERTS, J.M., *Dünya Tarihi (Tarih Öncesi Çağlardan 18. Yüzyıla)*, çev. İdem Erman, C.I, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2015.
- RUBIN, Zeev, " Eastern Neighbours: Persia and the Sasanian Monarchy (224-261)", *The Cambridge History of the Byzantine Empire, C.500-1492*, Edited by Jonathan Shepard, Cambridge University Press, 2008, s.130-155.
- RUNCİMAN, Steven, *A History of the First Bulgarian Empire*, London, 1930.
- RUNCİMAN, Steven, "Byzantine Trade and Industry", *The Cambridge Economic History of Europe*, E.d.M.M. Postan, Vol.II, Cambridge, 1987. s.133-167.
- RUNCİMAN, Steven, *A History of the First Bulgarian Empire*, London, 1930.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, *İlk ve Ortaçağ İktisat Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.
- SEDİLOT, Rene, *Değiştokuştan Süpermarkete*, çev. Esat Nermi Erendor, Cep Kitapları, İstanbul, 1983.
- SEİDLER, G.L.,*Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni*, çev. Mete Tunçay, Özne Yay., İstanbul, 1999.
- SINOR, Denis, *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul, 2000.
- SICKER, Martin, *The Pre-Islamic Middle East*, Greenwood, 2000.

- SMİTH, Julia M.H., *Roma'dansonra Avrupa*, çev. Ahmet Fethi, Alfa Basım Yayım Dağıtım., İstanbul, 2015.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *İslam ve Ekonomik Hayat*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1996.
- TALBOT, Alice-Mary, "Bizans Manastır Sistemine Giriş", *Bizans, Cogito*, S.17, İstanbul, 1999, s.162-176.
- TANILLI, Server, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası Ortaçağ: Feodal Dünya*, C.2, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015.
- THOMPSON, E.A., *Hunlar*, çev. M. Sibel Dingel, Phoenix yay, Ankara, 2008.
- TRAK, Selçuk, *İktisat Tarihi*, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay. No:5, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay., İstanbul, 1973.
- TREADGOLD, Warren, T., *Byzantium and It's Army (284-1081)*, California, 1995.
- TURAL, Murat, *Ortaçağ Doğu Hristiyanlığında Manastır Hayatı*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2011.
- UHLİG, Helmut, *İpek Yolu*, çev. Alev Kırım, Okyanus Yay., İstanbul, 2000.
- ÜÇOK, Bahriye, *İslam Tarihi (Emeviler-Abbasiler)*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1983.
- ÜLGEN, Pınar, *Ortaçağ Avrupa'sında Kölelik-Toplum ve Hukuk*, Arkeoloji ve Sanat Yay., İstanbul, 2013.
- VASILIEV, A. Alexander, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2016.
- VASILIEV, A.A., *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfid Mansel, C.I, Maarif Matbaası, Ankara, 1943.
- VERNADSKY, Geoarge, *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan-Egemen Mızrak, Selenge yay. İstanbul, 2009.
- WACHTEL, Andrew Baruch, *Dünya Tarihinde Balkanlar*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Doğan Egmont yay., İstanbul, 2009.
- WATT, W. Montgomery, *İslam'ın Ortaçağ Avrupa'sı Üzerindeki Etkisi*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Bilgesu Yay., Ankara, 2013.
- WELLS, H.G., *The Outline of History V.2: The Roman Empire to the Great war*, Barnes, 2004.
- YERASİMOS, Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I*, çev. Babür Kuzucu, Belge Yay., İstanbul, 1986.

YILDIZ, Sevcin, *Bizans Tarihi-Kültürü-Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, Detay Yay., Ankara, 2009.

YILMAZ, Saim, *Anadolu'da Abbasi-Bizans Mücadelesi (132-193/750-809)*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 2015.

ZIVKOVİĆ, Tibor, "Avarlar ile Slavlar Arasındaki İlişkiler (579-626)" ,*Türkler Ansiklopedisi*, C.2, Ankara, 2002, s.658-673.

ZLATARSKİ, V.N., "Krum Han", çev. M. Türker Acaroğlu, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.10-11, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1983, s.126-146.

EKLER

Ek 1. Orijinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	M. Ertan
Öğrenci Numarası	BAMYACI
Enstitü Anabilim Dalı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Programı	Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY
Tez Başlığı (Türkçe)	Bizans İmparatorluğu'nda Ticaret (VIII-X. Yüzyıllar)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 326 sayfalık kısmına ilişkin, 07/06/2017 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5 'lik.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

 Yrd. Doç. Dr. Sezgin GÜÇLÜAY
 Danışmanın Adı-Soyadı
 (İmzası)

 Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
 Anabilim Dalı Başkanı
 (İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

ÖZGEÇMİŞ

1984 yılında Elazığ'a bağlı Hankendi beldesinde doğdum. İlk ve orta öğrenimimi burada tamamladıktan sonra liseyi Elazığ Balakgazi Lisesi'nde bitirdim. Lisans eğitimimi İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat bölümünde tamamladım. 2010 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimime başladım. *Bizans Devletinde Ticaret (VI.-VII. Yüzyıllar)* konulu tezimi 2013 yılında tamamladım. Aynı yıl başladığım Doktora eğitimime Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı'nda devam etmekteyim.

M. Ertan BAMYACI

ELAZIĞ-2017